

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE MUSEVİLERİN
YURTİÇİ VE YURTDIŞINA TOPLU GÖÇLERİ

REYHAN GÜLŞEN

2501170952

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ

İSTANBUL- 2020

ÖZ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE MUSEVİLERİN YURTIÇI VE YURTDIŞINA TOPLU GÖÇLERİ

REYHAN GÜLŞEN

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Türkiye'deki Musevi nüfusun kaç kişi olduğuna dair resmi devlet istatistiği bulunmamaktadır. Ancak 1927 yılına gelindiğinde yapılan ilk resmi nüfus sayımına göre Türkiye genelinde ikamet eden Musevi nüfus toplam 81.872 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfus 1935 yılında 78.730'a ve 1945 yılında 76.965'e gerilemiştir. Sonraki süreçte Musevi nüfusun azalmasına sebep olan asıl olay 1948'de İsrail devletinin kurulması olmuştur. Bu tarihten sonraki birkaç yıl içerisinde Musevilerin büyük bir kısmı Türkiye'den İsrail'e göç etmişlerdir. Nihayetinde 1955 yılına gelindiğinde Musevi nüfus 45.995 kişiye inmiştir. Dolayısıyla 1945 ve 1955 sayımları arasında geçen on yıllık sürede Musevi nüfusta 30.970 kişilik azalma olmuştur. Bu ilk büyük göç dalgasından sonra İsrail'e yapılan göçler günümüze kadar aralıklarla devam etmiştir. Bu çalışmada bilhassa göç sürecinin Musevi nüfusun yoğun olduğu illerde nasıl ve hangi sebeplerle gerçekleştiği üzerinde durulmaya çalışıldı. Ayrıca yine bu süreçte Türkiye'deki görece küçük şehir ve kasabalarda yaşayan Musevilerden, İstanbul, İzmir ve Adana gibi büyük şehirlere doğru göç edenler de olmuştur. Bu iç göçleri de elde edebildiğimiz bilgiler doğrultusunda anlatmaya çalıştık. Çalışmada esas olarak göçlerle doğrudan bağlantı kurulabilen yerel ve genel ölçekli sosyal-siyasi-tarihi olaylar üzerinde durulmuştur. Arşiv belgeleri yetersiz olduğundan dolayı ana kaynak olarak Türk ve Musevi basını kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İsrail'in Kurulması, Museviler, Nüfus Sayımları, Şalom Gazetesi.

ABSTRACT

**DOMESTIC AND OVERSEAS MASS MIGRATION OF JEWS
FROM THE TURKISH REPUBLIC**

REYHAN GÜLŞEN

When the Turkish Republic was founded in 29 October 1923, there was no official government statistics on the Jewish population in Turkey. According to the first official census conducted in 1927, the Jewish population residing in Turkey has been identified as 81.872 people in total. This population declined to 78.730 in 1935 and to 76.965 in 1945. The main event that caused the Jewish population to decrease in the following period was the establishment of state of Israel in 1948. A large part of the Jewish people in the next years from this date, emigrated from Turkey to Israel. By the end of 1955, the Jewish population was reduced to 45.995 people. Therefore, the Jewish population has decreased by 30.970 in the ten-year period between the 1945 and 1955 censuses. After this first big wave of immigration, immigration to Israel continued intermittently until today. In this study, it was focused on how and for what reasons the migration process occurred in the provinces with dense Jewish population. Also in this process, there were some of the Jews living in small cities and towns who migrated to big cities like İstanbul, İzmir and Adana. We tried to explain these internal immigrations in line with information we could obtain. The study focused mainly on local and general scale social, political and historical events that can be directly link to immigration. Since the archive documents were insufficient, Turkish and Jewish press is used as main source.

Key words: Immigration, Establishment of Israel, Jewishes, Population Sensus, Shalom Newspaper.

ÖNSÖZ

Türkiye’de Museviler ve diğer azınlıklar üzerine yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların Musevilerle ilgili olanlarının, bir kısmı Musevi araştırmacılar tarafından yazılmış telif eserler kategorisinde bulunmaktadır. Bir kısmı ise yüksek lisans ve doktora tezleridir. Bugüne kadar Musevi göçleriyle ilgili tezlerin büyük çoğunluğunda kaynak olarak telif eserler, röportajlar ve hatıralar kullanılmıştır. Ancak Şalom gazetesi, Türkiyenin Sesi gazetesi gibi Musevi gazeteleri ve Musevilerin yaşadıkları şehirlerdeki yerel gazetelerin Musevi göçleriyle ilgili haberleri genel olarak ihmal edilmiştir. Yine yapılan tezlerde Türkiye genelindeki Musevi nüfusun şehirler üzerindeki dağılımı tek bir çalışma altında ele alınmamıştır. Biz bu çalışmada temel olarak Türkiye’deki Musevi vatandaşların Cumhuriyet Döneminde hangi illerde yaşadıklarını ve yaşadıkları illerden hangi sebeplerden dolayı ayrıldıklarını incelemeye çalıştık. Bu incelemeyi yaparken Cumhuriyet Dönemi için arşiv belgeleri çok yetersiz olduğundan yerel ve genel basın ile Musevi gazetelerini ana kaynak olarak kullandık. İncelediğimiz şehirlerdeki Musevi nüfusun azalış sürecini asıl olarak 2020’ye kadar Şalom gazetesi üzerinden takip ettik. Türkiye’den İsrail’e doğru ekseriyetle 1948-1950 yıllarında gerçekleşen büyük kitlesel göç süreci için Şalom gazetesine ek olarak dönemin yerel gazetelerini ve diğer Musevi gazeteleri ile genel basındaki gazetelerin ulaşabildiğimiz sayılarını kullandık.

Yaklaşık iki yıl süren uzun ve yorucu bir çalışma dönemi geçirdim. Öncelikle bu konuyu çalışmamı isteyen, kendisinde bulunan kaynakları benimle paylaşan ve yazdıklarımı dikkatle okuyan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü’ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez konumla ilgili olarak fikirlerine başvurabildiğim kıymetli hocalarım Doç. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar, Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu’ya candan teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisansımda derslerini alabildiğim saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Cezmi Erarslan’a ve Prof. Dr. Halil Bal’a da yürekten teşekkür ederim. Yüksek Lisanstaki çok sevdiğim sınıf arkadaşlarım olan başta Besna Önler, Ali Ceylan, Esra Baş, Kübra Özdemir ve Çağdaş Taylan Salın olmak üzere tüm sınıf

arkadaşlarıma destekleri ve yardımlarından dolayı minnettarım. Ayrıca Şalom gazetesine ulaşmamı sağlayan ve ihtiyaç duyduğum kitapları temin etmek için bana her zaman yardım eden canım annem Ayfer Fatoş Ünal Gülşen'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Şalom gazetesinde araştırma yapabilmeme müsaade eden ve benden yardımlarını esirgemeyen sayın Gila Erbeş ve Yeşim Pehlivanoğlu'na minnettarım. Zira onlar olmasa Şalom gazetesinin bütün sayılarına ulaşabilme imkanım olmazdı. Yine Şalom gazetesi çalışanlarından Yahudice bir haberin çevirisi için görüşebileme fırsatı elde edebildiğim sayın Karen Gerson Şarhon'a yardımı, güzel sohbeti ve Hahambaşılığa ulaşmamı sağladığı için müteşekkirim. Hahambaşı genel sekreteri Yusuf Altıntaş'a da görüşme talebimi kabul ettiği ve sorularımı yanıtladığı için müteşekkirim. Yerel ve genel basındaki gazeteleri tarayabilmek için sürekli olarak depo hizmetlerden faydalandığım Beyazıd Devlet Kütüphanesinin emektar çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Ankara'ya gittiğimde dijital çekime alınmış olan Akgün gazetesini görebilmeme izin veren Milli Kütüphane'nin dijital çekim müdürüne de teşekkür ederim. Son olarak Çağdaş Yunan Dili Edebiyatı'ndaki çok sevgili sınıf arkadaşlarım olan Esin Deniz Aydın, Nurcan Çırak, Ezgi Ayyıldız ve diğer tüm arkadaşlarıma bana göstermiş oldukları destekleri için çok teşekkür ederim. Ayrıca yine Çağdaş Yunan Dili Edebiyatı'ndan değerli hocalarım Prof. Dr. Damla Demiröz ve Öğretim görevlisi Serap Memet'e de manevi desteklerinden dolayı teşekkürü borç bilirim.

İSTANBUL, 2020

REYHAN GÜLŞEN

İÇİNDEKİLER

Öz.....	ii
ABSRTACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ MUSEVİLERİN 1923-1945 YILLARI ARASINDAKİ GÖÇLERİ.....

1. 1923-1927 Yılları Arasında Göçler.....	11
2. Lozan'daki Haklardan Feragat ve İspanya'ya Telgraf Olayı.....	14
2.1. Cumhuriyet Döneminde Hahambaşılık Makamı.....	19
3. Elza Niyego Olayı	20
4. Kubilay Olayı ve Museviler.....	23
5. 1931 Yılında İspanya'nın Musevileri Daveti.....	24
5.1. İspanya Konsolosluğunun Musevileri Göçe Teşvik Etmesi.....	34
6. Trakya Olayları ve Göç.....	35
7. Yirmi Kura İhtiyatları.....	46
8. Varlık Vergisi ve Göç.....	48
9. 1945'de Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban'ın Basına Beyanatı.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ MUSEVİLERİN 1947'DEN GÜNÜMÜZE KADAR OLAN SÜREÇTEKİ GÖÇLERİ.....

1. Aralık 1947 İtibariyle Türk ve Musevi Basınında Musevilerin Filistin'e Göçleri.....	57
2. Ekim 1948 İtibariyle Türk ve Musevi Basınında Musevilerin Filistin'e Göçleri.....	70

2.1. Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban'ın İtalya Seyahatinin Türk ve Musevi Basına Yansımaları.....	76
2.2. Hergün Gazetesinin Musevi Gazetelerinin Göçü Teşvik Ettiklerini Öngörmeye Başlaması.....	91
2.3. Hergün'ün Musevi Gazetelerine Yönelik Sert Tutumunun Yumuşamaya Başlaması.....	117
3. 1949-1952 Yılları Arasında Filistin'den Geri Dönen Museviler.....	120
4. Tek Parti İktidarından Sonraki Süreçte Musevilerin Göçleri.....	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN BATI İLLERİNDEKİ MUSEVİLERİN GÖÇLERİ.....	144
1. Marmara Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	144
1.1. Edirne.....	144
1.2. Kırklareli.....	155
1.3. Tekirdağ.....	164
1.4. Çanakkale.....	173
1.5. Bursa.....	189
2. Ege Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	200
2.1. İzmir.....	200
2.2. Muğla.....	236
3. İç Anadolu Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	239
3.1. Ankara.....	239

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DOĞU İLLERİNDEKİ MUSEVİLERİN GÖÇLERİ.....	253
1. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	253
1.1. Adana.....	253
1.2. Antakya.....	262
1.3. Diyarbakır.....	273

1.4. Gaziantep.....	280
1.5. Kahramanmaraş.....	295
1.6. Mardin.....	299
1.7. Mersin.....	303
1.8. Şanlıurfa.....	309
2. Doğu Anadolu Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	327
2.1. Erzurum.....	327
2.2. Hakkari.....	329
2.3. Van.....	332
3. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Musevilerin Göç Süreçleri.....	345
3.1. Giresun.....	345
3.2. Tokat.....	348
SONUÇ.....	354
KAYNAKÇA.....	360

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D	: Dosya
Der.	: Derleyen
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti
DH. ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
G	: Gömlek
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
PLK.p	: Planlama Koordinasyon
s.	: sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Yay.	: Yayınevi
yay. haz.	: yayına hazırlayan

GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Musevilerin Lozan antlaşmasından itibaren günümüze kadar gerek İsrail'e gerekse de Türkiye'de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlere olan göçleri incelenecektir. Çalışmamızda ana kaynak olarak arşiv belgeleri ile Şalom gazetesi başta olmak üzere dönemin yerel ve genel basın ve kısmen de hatıralar kullanılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki arşiv belgelerine baktığımızda -bilhassa kentlerdeki Musevi nüfusla ilgili olarak- Cumhuriyet Arşivi özellikle 1950 sonrası için çok yetersizdir. İlaveten yine Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ve kentlerdeki Museviler hakkında bilgi edinmek amacıyla bir kısmını inceleyebildiğimiz halkevi raporları maalesef karma karışık bir şekilde tasnif edilmiştir. Raporların tasnifinde kronolojik sıkıntılar mevcuttur. Mesela bazı illerin 1940'lı yıllara ait halkevi raporları içerisinden 1934-1935 yıllarına ait raporlar çıkmaktadır. Bu illerde 1930'lu yıllara ait ayrı bir dosya oluşturulmamıştır. Bazı halkevi raporlarının ise vilayet isimleri yanlış yazılmıştır. Bu zorluklara ilaveten ne yazık ki inceleyebildiğimiz raporlarda vilayetlerdeki Musevi nüfusla ilgili olarak kayda değer bilgilere ulaşamadık. Yine de arşivdeki diğer belge türlerinden 1920-1950 arasındaki döneme ait konumuzla ilgili bazı bilgilere ulaşabildik. Ancak sonrası için çalışmamızda temel kaynak basın ve telif eserler olacaktır. Çalışmamız için Hahambaşılığın arşivinden de yararlanmak istedik. Fakat 25.07.2019 tarihinde kendisiyle makamında görüşebildiğimiz Hahambaşı genel sekreteri Yusuf Altıntaş Hahambaşılığın konumuz açısından faydalı olabilecek bir arşivlerinin olmadığını ifade etti. Ayrıca Hahambaşılığın araştırmacıların faydalanabileceği nitelikte bir arşive sahip olmadığını da belirtti.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre tüm yurttaki yaklaşık olarak 81 bin 872 Musevi vatandaş bulunmaktadır¹. Bugüne kadar bu sayı yurt dışına -bilhassa İsrail'e- yapılan göçler ile sürekli olarak azalmıştır. Bu azalışın ilk dönemi bilhassa 1948'de İsrail'in kurulmasıyla başlamış ve 1950 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte özellikle

¹Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.LX.

1949 senesinde hem İsrail'e gidenlerin hem de bu gidenlerden Türkiye'ye geri dönenlerin yoğunlaştığını görmekteyiz. 1948 ve 1950 arasında Türkiye'den ayrılan Musevilerin sayısı ile ilgili birbirine yakın pek çok rakam verilmektedir. Rıfat Bali'nin verdiği yaklaşık rakam 30 bindir². Şule Toktaş ise 1948-1951 yılları içerisinde 34.547 Musevi'nin Türkiye'den Filistin'e gittiğini belirtmiştir³.

1948 yılı ve sonrasındaki göçleri basından takip ederken incelediğimiz gazetelerden en önemlisi Şalom gazetesidir. 30 Ekim 1947 tarihinden itibaren yayın hayatına haftalık gazete olarak başlayan Şalom gazetesi günümüze kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Gazete yalnızca 1983-1984 yıllarında 20 ay boyunca yayın hayatına ara vermiştir. Bu sürenin sonunda 26 Eylül 1984'de yeni yazı kadrosuyla tekrar yayınlanmaya başlamıştır⁴. Gazete başlangıçta 1947'den 1983'e kadar ağırlıklı olarak Yahudice/Judeo-İspanyol dilini⁵ ve az miktarda Türkçeyi kullanmıştır. Fakat 1984 yılındaki değişimden sonra gazetenin büyük çoğunluğu Türkçe çıkmaya başlamıştır. Günümüzde de bazı sayfaları haricinde Türkçe yayınlanmaya devam etmektedir. Bu gazetede aralıklarla da olsa Anadolu'daki Yahudi cemaatlerinin durumu ile ilgili önemli röportajlar, haberler yapıldığı için ve 73 yıldır Musevi toplumunun nerdeyse tek yayın organı olarak varlığını sürdürdüğünden çalışmamızın en önemli kaynaklarından. Zira Şalom gazetesi haricindeki Musevi gazeteleri varlıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. Ayrıca çalışmamızda bize yardımcı olan bir diğer kaynak olarak Şalom gazetesinin

² Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, 1. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009, s.5.

³ Şule Toktaş, "1950'ler İstanbul'unda Gayrimüslim Azınlıklar ve Nüfus Hareketleri: Türkiye Yahudi Cemaati", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırmaları Merkezi**, İstanbul, Kasım 2009, s.105.

⁴ Moris Levi ve diğerleri, **Şalom'da 60 Yıl (1947-2007)**, 1.Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2007, s.216-217.; "Yeniden Başlarken", **Şalom**, nr.1878, 26 Eylül 1984, s.1.

⁵ Türkiye'deki Musevilerin konuştukları dil İbranice değildir. İspanyolca'nın farklı bir lehçesidir. Bu dilin adlandırılmasında "Judeo-İspanyol", "Yahudi İspanyolcası" ve "Yahudice" gibi kavramlar kullanılmaktadır. Türk ve Musevi halk arasında genellikle "Yahudice" olarak adlandırılmıştır. İlaveten devletin resmi nüfus sayımlarındaki anadil kategorisinde daima "Yahudice" olarak yazılmıştır. Bazı arşiv belgelerinde ve Şalom gazetesinin başlığının altında "Musevice" olarak da ifade edilmektedir. Günümüzde bu dili anadil olarak yalnızca 65 yaş üzerindeki Museviler konuşabilmektedir. "Yahudice" kavramının yerine kullanılan bir diğer ifade ise "Ladino" olabilmektedir. Ancak "Ladino" nun sadece İbranice olan kutsal metinlerin ve duaların İspanyolca'ya çevirisinden ibaret olduğu bu nedenle de gündelik hayatta Musevilerin konuştuğu İspanyolca olan "Yahudice" ye karşılık olarak kullanılamayacağı eleştirisi mevcuttur. Burada açıkladığımız bilgiler Türkiye'nin Batı illerindeki ve bilhassa Seferad kökenli Musevilerin konuştukları dille ilgilidir. Doğu'da Van, Gaziantep gibi illerdeki Musevilerin konuştukları dil/dillerden ilgili kısımlarda kısaca bahsedilecektir.

yayımlanmaya başladığı günden 2007 yılına kadar olan döneminde öne çıkan haberlerin toplandığı bir kitap bulunmaktadır. Bu kitapta aynı zamanda 1947 yılından 2007 yılına kadar yıllara göre Yahudi cemaatinin ne kadarının göç ettiği ve bu göçlere hangi olayların sebep olduğundan da kısaca bahsedilmiştir. Bu eserin bir diğer önemli özelliği de Judeo-İspanyol’la yazılmış bazı haberlerin Türkçe tercümelerinin bulunmasıdır.

Çalışmamızda dönemin Musevi basınından yukarıda bahsettiğimiz Şalom gazetesi ile beraber Şabat (1947-1950)⁶ ve Türkiye’nin Sesi (1949-1950) gazetelerini ayrıca 15 günde bir yayımlanan gazete varı yayın yapan La Boz De Türkiye (1939-1945)⁷ dergisini de inceleyebildik. Bu kaynaklar içerisinde 1949-1950 yılları arasında Sami Kohen tarafından yayımlanan Türkiye’nin Sesi gazetesi tamamen Türkçe yayın yapmış bir gazetedir. Bu gazetede Türkiye’nin Doğu ve Batı illerinden göç eden Musevi nüfusla ilgili yerel ölçekli detaylı bilgiler içeren önemli haberler yapılmıştır. Haberler incelendiğinde gazetenin Musevilerin Filistin’e gittikleri gerçeğini açıklamaktan çekinmediği görülmektedir. Ancak gazetenin 1950 yılı Mayıs ayı sonunda yayın hayatına son vermiş olması çalışmamız açısından büyük bir talihsizliktir⁸.

Çalışmamızda kullandığımız önemli kaynaklar arasında resmi genel nüfus sayımları da bulunmaktadır. Türkiye’deki nüfus sayımlarında 1927 yılındaki ilk sayımdan itibaren 1965 yılındaki sayıma kadar “din itibarıyla nüfus” bölümü yer almıştır. Ancak bu sayımlar içerisinde din hanesinin bulunmadığı 1950 sayımı istisnadır⁹. 1950 yılı Türkiye’den İsrail’e gerçekleşen Musevi göçünün sona ermeye başladığı ve 1948-1950 arasındaki yoğun göç sürecinde gidenlerin kaç kişi olduklarına dair tahmin ve hesaplamaların yapıldığı önemli bir yıldır. Bu sebeple 1950 yılındaki nüfus sayımında din hanesinin yazılmamış olması konumuz açısından ciddi bir eksikliktir. Nüfus sayımlarındaki bir diğer eksiklik ise Türkiye’de yaşayan

⁶ Bu gazete hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Naim A. Gülerüz, **Türk Yahudi Basını Tarihi (Süreli Yayınlar)**, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2014, s.97-99.

⁷ Bu mecmua hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Naim A. Gülerüz, **Türk Yahudi Basını Tarihi (Süreli Yayınlar)**, s.89-94.

⁸ Bu gazete hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Naim A. Gülerüz, **Türk Yahudi Basını Tarihi (Süreli Yayınlar)**, s.112-114.

⁹ Fuat Dündar, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, 2. Baskı, İstanbul, Çiviyazıları Yay., 2001, s.57.

Musevilerin hangi mezhebe mensup olduklarının belirtilmemiş olmasıdır¹⁰. Ancak Musevilerle ilgili eserlerde genel olarak bahsedildiği haliyle Türkiye'deki Museviler öncelikle Rabbaniler ve Karaylar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kutsal kitap olan Tevrat (Tora) ile beraber Yahudi din bilginlerinin yorumlarından oluşan Talmut'u da dini uygulamalarda rehber olarak kabul edenler Rabbani mezhebine mensuplardır. Karaylar ise dini uygulamalarda yalnızca Tevrat'ı kabul edip Talmud'u reddedenlerdir. Bu ayrımı aktaran ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde hahambaşılığın durumuyla ilgili çalışmada Rabbani mezhepleri dil, köken ve geleneklerine göre 5 başlık altında toplanmıştır: 1) Romaniotlar: Bizans kökenli olanlar, 2) Eşkanaziler: Orta ve Doğu Avrupa kökenli olanlar, 3) Seferadlar: İspanya ve Portekiz kökenli olanlar, 4) Musta'ribeler: Afrika'da yaşayan ve Arapça konuşanlar, 5) İtalyan Yahudileri¹¹. Görüldüğü üzere mevcut tanımlamaların çoğunda gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse de Türkiye'nin doğusunda yaşayan Musevilerden ayrıca bahsedilmemiştir. Bu konuya dikkat çeken Süleyman Şanlı ilgili eserinde Doğu illerinde yaşayan Musevilerin ayrı bir topluluk olduklarını ve İbranicede Doğu anlamına gelen Mizrah kelimesinden türeyen Mizrahi (Doğulular) kelimesi ile tanımlanabileceklerini ifade etmektedir. Zira Doğu illerinde yaşayan Museviler ile Batı illerinde yaşayan Museviler arasında sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ciddi farklılıklar mevcuttur. İsrail'de ise Mizrahi kavramı –daha geniş kapsamlı olarak- Müslüman ülkelerde yüzyıllar boyunca yaşadıkları sonra İsrail'e göç etmiş Yahudileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır¹². Burada kısaca izah etmeye çalıştığımız bütün bu mezhepsel ayrımlara rağmen hem 1492 sonrası Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde İspanya ve Portekiz kökenli olan Seferadlar, Musevi cemaati içerisinde baskın grup olma özelliklerini korumuşlardır.

¹⁰ 1927-1965 arasında yapılan nüfus sayımlarında Müslümanların ve Musevilerin mezhepsel dağılımına bakılmazken yalnızca Hristiyanların mezhepsel dağılımına bakılmıştır. Bkz. Fuat Dündar, a.g.e., s.55-56.

¹¹ Ülkühan Özdemir, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler Ve Hahambaşılık**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s.18- 26.

¹² Doğu Yahudileri ve Mizrahi kavramıyla ilgili daha açıklayıcı bilgiler için bkz. Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s.9-13.

Çalışmamızın birinci bölümü esas olarak 1923 ile 1945 yılları arası dönemdeki göçlerin incelenmesinden oluşacaktır. Bu dönemde Türkiye’de Musevileri etkileyen olaylardan Elza Niyego Olayı, Trakya Olayları, Yirmi Kur’a İhtiyatları, Varlık Vergisi konularından bahsedilecektir. Bu olayların Musevilerin yurt dışına ve yurt içerisindeki göçlerine etkileri anlatılacaktır. Örneğin Trakya bölgesinde 1934 yılında yaşanan hadiseler sebebiyle İstanbul’a göç eden Museviler hakkında da bilgi verilecektir. Bu hadiselerden dolayı aynı tarihlerde Trakya’daki Musevilerin az bir kısmı da gayri resmi olarak Filistin’e göç etmişlerdir. Bu bölümde anlattığımız konular üzerine daha önce çok fazla çalışma yapılmış olması nedeniyle daha çok telif eserler üzerinden yaptığımız incelemeleri aktarmaya çalıştık. Bu nedenle ilk bölüm daha sonraki bölümlerde ana kaynaklar üzerinden incelemeler yaptığımız kısımlara tarihsel/kronolojik giriş niteliğindedir. Ancak bu tarihsel/kronolojik girişi yazarken daha önceki çalışmalarda genellikle ihmal edilmiş bir konu olan İspanya’nın Musevileri daveti meselesiyle karşılaştık. Türk basınında incelediğimiz haberlere göre İspanya, 1492 yılında sürgün ettiği Musevileri 1931 yılında geri dönmeleri için davet etmiştir. Ayrıca sonraki süreçte Amerikan Arşivi’nde¹³ bulunan 1946 yılına ait bir belgede İspanyol Konsolosluğunun İstanbul’daki Musevileri göçe teşvik ettiği bilgisi geçmektedir. Bütün bu bilgilere ilaveten 2015 yılında İspanya ve Portekiz hükümetlerinin Musevilerden özür dilemek amacıyla dünyadaki Seferad kökenli Musevilere belirli şartlar dahilinde vatandaşlık hakkı vermeye başlamaları sebebiyle de Türkiye’den İspanya’ya Musevi göçünün olup olmadığı ve yahut da ne kadar olduğu meselesinin araştırılması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz. Bu konuya ilaveten araştırmalarımız esnasında fark ettik ki -bilhassa 1945 yılı sonlarında- Türk basını, Sovyet Ermenistan’a göç etme teşebbüsünde bulunan Ermeni vatandaşlar ve onlar karşısında patrikhanenin tutumuyla ilgili haberler yapmıştır. Bu haberler ile 1947-1949 yıllarında Filistin’e göç eden Museviler ve Hahamhanenin göçler karşısındaki tavrı hakkında yapılan

¹³ Amerikan Arşivi 1 Nisan 2020 tarihi itibarıyla Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi tarafından 80 gün süre ile erişime açılmıştır. Erişime açılan belgeler 1802 ile 1949 yılları arasını kapsamaktadır ve konu sınırlaması mevcuttur. Çalışmamızın neredeyse sona erdiği bir tarihte inceleyebildiğimiz bu belgelerden çok az miktarda yararlanabildik. Dolayısıyla kullandığımız ana kaynaklar içerisinde zikretmedik. İlaveten bu belgelerde de -1923-1949 yılları içerisinde- genel itibarıyla İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan Musevi cemaatleriyle ilgili bilgiler mevcuttur. Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Musevilerle ilgili olarak -Urfa ili haricinde- kayda değer bilgilere ulaşamadık.

haberler arasında benzerlikler olduğu için bu mevzuya da kısaca değinme ihtiyacı duyduk.

İkinci bölümde esas olarak 1934 Trakya Olaylarından sonra Türkiye genelindeki Musevi nüfusun büyük bir kısmının Filistin'e göç ettiği 1947-1950 yılları arasındaki dönem, Türk ve Musevi basınındaki gazeteler üzerinden incelenecektir. Türk ve Musevi gazeteleri arasında Filistin'e göçü kimlerin teşvik ettiklerine dair yaşanan tartışmalar detaylıca aktarılacaktır. Ayrıca Filistin'e göç konusu üzerine daha önce yayımlanmış telif eserlerden de faydalanılacaktır. Şalom gazetesi ve dönemin diğer pek çok yerel ve genel basınında hem Türkiye'deki hem de dünyanın pek çok ülkesindeki Musevilerin Filistin'e göçleri hakkında haberler ve köşe yazıları bulunmaktadır. Ancak 1947 yılının Aralık ayında ilk defa Hergün gazetesi tarafından Musevilerin Türkiye'den Filistin'e gideceklerini bildiren haberler yapılmaya başlandığı zaman, Şalom ve Şabat gazeteleri bu haberleri yalanlamışlardır. Daha sonra 1948 yılının Ekim ayı itibariyle Türkiye'deki Musevilerin resmi makamlara başvurarak pasaport almaya başlamaları üzerine dönemin Musevi basınından Şalom ve Şabat gazeteleri ile La Boz De Türkiye mecmuası Musevilerin göç ettiklerini kabul etmeye başlamışlardır. Dönemin Milliyetçi gazetelerinden olan "Hergün" gazetesi 1947 yılı Aralık ayında olduğu gibi, 1948 yılı Ekim ayı itibariyle de Türkiye'den giden Museviler hakkında sürekli haber yapmıştır. Ayrıca Türkiye'deki Musevileri göç etmeye teşvik edenler arasında Şalom, Şabat, Atikva, La Boz De Türkiye, Or-Yehuda ve Or-İsrail gibi Musevi gazete ve dergilerinin yazarları ile sahiplerinin bulunduğunu sıklıkla gündeme getirmiştir. 1947-1950 yılları arasındaki göç sürecinde ve sonrasında geri dönen Museviler de olmuştur. Basında geri dönen Museviler hakkında yapılan haberlerden de bahsedilecektir. Bu bölümde son olarak çok partili hayata geçişten sonraki süreçte 2000'li yıllara kadar devam eden Musevi göçleri kısaca anlatılacaktır¹⁴.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise Türkiye'de Musevilerin yoğun olarak ikamet etmiş oldukları şehirler ayrı ayrı açıklanacaktır. Bu iki bölüm oluşturulurken

¹⁴ 1950 yılından 2003 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'deki Musevileri etkileyen siyasi olaylarla ilgili olarak detaylıca bilgi edinmek için bkz. Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet'in Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, 1. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009.

coğrafi dağılım ve siyasi gelişmeler göz önüne alınarak Türkiye'nin Batı şehirlerinde yaşayan Museviler ile Türkiye'nin Doğu şehirlerinde yaşayan Museviler olmak üzere ayırım yapılmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümlerde de ulaşılabilen arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Ancak arşiv belgeleri çok az olduğu için asıl olarak Musevilerin şehirlerden göç etmelerinin yerel basına nasıl ve ne kadar yansıdığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu konuda bazı şehirlerin gazetelerinde haberler ve hatta köşe yazıları bulunmaktadır. Fakat bazı şehirlerin gazetelerinde hiçbir haber tespit edemedik. Bu şehirlerdeki Musevilerle ilgili bilgi bulunan telif eserlerden de yararlanılmıştır. Yerel basından her şehirle ilgili en az bir olmak üzere ortalama iki yerel gazete, göçlerin ve siyasi olayların yoğunlaştığı dönemler göz önüne alınarak taranmıştır. Bu noktada Hakkari ve Erzurum illeri istisnadır. Çünkü Türkiye genelinde göçlerin yaşandığı 1947-1950 yılları arasında Hakkari ilinde yayımlanmış hiçbir bir yerel gazeteye ulaşılamamıştır. Erzurum ilinin yerel basını ise şehirdeki Musevi nüfusun çok az olması ve bu konuyla ilgili arşivde yalnızca 1935 yılına ait iki belgenin bulunması nedeniyle incelenmemiştir. Bu illere ilaveten Tekirdağ ilinin yerel basınında karşılaştığımız zorluk ise 1947-1950 yılları arasında yayımlanmış olan “Tekirdağ” gazetesine ulaşamamış olmamızdır. Yerel gazetelerde karşılaştığımız en büyük zorluk sürekli olarak çıkan bir gazetenin olmaması ve şehirde yaşayan Musevilerle ilgili yeterince haber yapılmamış olmasıdır. Ayrıca yerel gazetelerin pek çoğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi merkez şehirlerde yaşanan olayları Hürriyet, Cumhuriyet gibi gazetelere yansıdığı haliyle aktarmıştır. Bu sebeple de konumuzla ilgili olarak tespit ettiğimiz bazı haberler neredeyse bütün yerel gazetelerde aynı şekilde aynı tarihlerde yayınlanmıştır. Bazı yerel gazeteler ise dünyanın pek çok ülkesi ile ilgili haberlere bile yer verirken kendi şehrinde yaşayan Museviler hakkında hiçbir haber yapmamıştır. Tabii yine de gözden kaçırmış olabileceğimiz haberlerin var olma ihtimalini saklı tutuyorum. Bir başka sorun çalışmamıza bütün Türkiye'deki Museviler dahil olduğu için Musevilerin yaşamış olduğu 20'den fazla şehirdeki bütün yerel gazeteleri inceleyecek zamanımızın olmamasıdır. Bu sebeple yerel gazetelerden daha çok 1948-1950 yılları arasında gerçekleşen göç sürecini takip etmeye çalıştık. Zira bundan sonraki göçler kitlesel düzeyde ve kısa bir zaman dilimi içerisinde olmadığı için günümüze kadar yerel basından takip etmemiz -bu çalışmanın bilhassa hazırlanma süresi açısından-

mümkün değildir. İlaveten yerel gazetelerin hangi konularda haber yaptığına dair konumuz açısından yardımcı olabilecek yeterli düzeyde bir çalışmaya ulaşamadık. Tüm bu problemlere rağmen bugüne kadar yapılmış tez, makale ve telif eserlerde en az kullanılan kaynak yerel gazeteler olduğu için bu gazetelerden elde ettiğimiz bilgileri önemsiyoruz. Örneğin Naim Güler yüz hem Anadolu ve Trakya'daki Yahudi yerleşimlerini anlattığı hem de Gaziantep Yahudilerini anlattığı kitaplarında neredeyse hiçbir yerel gazeteyi kullanmamıştır. Bunun yerine genellikle yabancı kaynaklar, Şalom gazetesinin bazı haberleri, kendisine gelen e-posta iletileri ve röportajlar ile yetinmiştir. İlaveten ulaşabildiği kadarıyla Hahambaşılık verilerini kullanmıştır. Rifat Bali ise bazı eserlerinde oldukça sınırlı miktarda bazı yerel gazeteleri kısmen kullanmıştır. Ancak onun da ağırlık noktası yabancı kaynaklar, Şalom gazetesi başta olmak üzere ulaşabildiği diğer Musevi gazete ve dergileri ile Cumhuriyet, Vakit gibi genel basındaki gazeteler olmuştur. Konumuzla ilgisi bulunan Musevilerle alakalı yapılmış akademik tezler genel olarak telif eserlerin alıntılanması ve röportajlar yoluyla elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Arşiv belgeleri, gazete yazıları maalesef az kullanılmaktadır. Hatta bazıları doğrudan “oral history” (sözlü tarih) çalışması olarak geçmektedir¹⁵. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Yahudilerle ilgili yalnızca bir doktora tezi Süleyman Şanlı tarafından Antropoloji alanında yapılmıştır. Bu tezde Doğu'daki farklı illerdeki Musevilerden İsrail'e göç etmiş 37 kişi ile yapılmış mülakatlar esas alınmıştır. Tezin kapsamı Şanlıurfa, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Cizre ve Van şehirlerindeki Museviler hakkında tarihi, sosyal ve kültürel pek çok konuyu içermektedir. Fakat Maraş ve Antakya Musevilerini çalışmasına dahil etmemiştir. Tezin içindekiler kısmını oluştururken araştırma kapsamına almış olduğu illeri ayrı ayrı konu başlıkları halinde okuyucuya sunmuştur¹⁶. Biz de çalışmamızın son iki

¹⁵ Deniz Nilüfer Erselcan, **Perspectives Of Turkey's Jewish Minority And Turkish-Jewish Immigrants In Israel: The Narratives Of The Mass-Migration of Jews To Israel Between 1945 And 1955**, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

¹⁶ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, Yeditepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

bölümünde benzer bir başlıklandırma yaptık. Ayrıca Şanlı'nın aynı konularla ilgili bir makalesi de bulunmaktadır¹⁷.

Son olarak Musevilerin Cumhuriyet döneminde yoğun olarak ikamet etmiş oldukları şehirleri -çalışmamızda inceleyebildiğimiz kadarıyla- sıralarsak: Batı'da Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İzmir, Muğla, Çanakkale, Bursa, Ankara, Doğu'da ise Adana, Mersin, Antakya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Erzurum, Hakkari, Van, Tokat ve Giresun şehirleridir. Batı ve Doğu ayrımını yaparken şehirlerdeki Musevilerin hem ekonomik-kültürel-sosyal statülerini hem de bulundukları coğrafi bölgeyi dikkate aldık. Bu sebeple Gaziantep, Kahramanmaraş gibi Güneydoğu illeriyle yakın etkileşimde olan Adana, Mersin, Antakya gibi Akdeniz illerini de Doğu illeri başlığı altında inceledik. Şehirlerdeki Musevi nüfusun göç etmesine sebep olan –bilhassa yerel ölçekli- olaylardan çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde detaylıca bahsetmeye çalıştık. İnceleyebildiğimiz bu şehirler haricinde Batı'da Balıkesir, Kocaeli, Sakarya, Manisa, Aydın, Antalya, Amasya, Sinop, Samsun, Eskişehir, Konya, Kayseri, Doğu'da ise Şırnak ve Cizre illerinde de Cumhuriyetin ilk yıllarında Musevi nüfus bulunmaktadır. Ancak çok erken tarihlerde, bu şehirlerdeki Musevi nüfusun varlığı sona erdiği için ve yeterince veri de bulunamadığından bu şehirleri ayrı ayrı ele almadık. Bu şehirlerdeki Musevi nüfus hakkında bilgi edinmek isteyenler Naim Gülerüz'ün 2018 yılında yayınlanan kitabını inceleyebilirler¹⁸. Gülerüz'ün bu kitabına ek olarak Avram Galante'nin Fransızca yazmış olduğu Histoire Des Juifs De Turquie isimli 9 ciltlik eserinin 4. cildi de Anadolu kentlerindeki Musevi nüfusla ilgili bilgiler içermektedir. Galante bu eserinde Gülerüz'ün bahsetmediği Trabzon, Zonguldak, Malatya, Kütahya, Afyon ve Hakkari şehirlerindeki Musevi nüfus hakkında da bilgi vermektedir¹⁹. Bu şehirlere ilaveten İstanbul şehri, Türkiye'deki Musevileri etkileyen siyasi olayların merkezinde olduğu için ve sayıca diğer kentlere kıyasla çok kalabalık bir Musevi nüfusa sahip olduğundan bu kenti de ayrı olarak incelemedik.

¹⁷ Süleyman Şanlı, "Türkiye'nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, Cilt 11, Sayı 2, Ekim 2018, s.1281-1293.

¹⁸ Naim A. Gülerüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, 2 Cilt, C. II, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2018.

¹⁹ Avram Galante, **Historie Des Juifs De Turquie**, 9 Cilt, C.IV, 1. Baskı, İstanbul, ISIS Yay., 1986.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYEDEKİ MUSEVİLERİN 1923-1945

YILLARI ARASINDAKİ GÖÇLERİ

Türkiye’deki Museviler genel olarak XIX. asır itibariyle Osmanlı Devleti’ndeki yaşadıkları yerlerden göç etmeye başlamışlardır. Göç eden Musevilerden Yakın Doğu ve Kuzey Afrika’ya gidenler “yeni ekonomik fırsatlar” elde etmeyi ummuşlardır. Eğitim amacıyla ayrılan Museviler ise Avrupa’ya gitmişlerdir. Fakat eğitim haricinde başka bir amaçla Avrupa’ya gidenlerin sayısı azdır. Yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti’nin parçalanmasıyla yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması ve bu esnada meydana gelen siyasi hareketlilik bu topraklarda yaşayan Musevilerin “sığınacak başka topraklar” aramalarına sebep olmuştur. Aynı zamanda Musevi toplumu Batılılaşmaya da başlamıştır. Jön Türklerin, Gayrimüslimlere askere gitme zorunluluğunu getirmesi üzerine “ilk önemli göç dalgası” başlamıştır. Örneğin Selanik’teki 8.000 tütün işçisi New York’a yerleşmiştir. Yüzlerce Musevi genç Fransa, İspanya, İtalya, Fas ve Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmişlerdir. Makedonya’da 1907-1927 yıllarında Manastır şehrinin nüfusu 6.000’den 3.000’e inmiştir. İstanbul, İzmir ve diğer büyük kentler ile Sefaradların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde de aynı vaziyet görülmüştür. Mesela 1900 senesi itibariyle Rodos adasındaki Museviler önce New York’a ardından ABD’nin güney kısımlarına taşınmışlardır. Osmanlı Devleti’nin bakiyesi olan topraklardan göç eden Musevilerin bir bölümü de Latin Amerika’ya gitmiştir. Bazılarıysa Afrika’ya yönelmiştir. Kongo, Rodezya ve Güney Afrika Cumhuriyetlerinde Musevi Cemaatleri oluşmuştur. Bu süreçte yalnızca Yugoslavya ve Bulgaristan’daki Musevi nüfusta ciddi bir hareketlilik olmamıştır. Ancak ekonomik nedenlerden ötürü bilhassa Bulgaristan’dan Türkiye’ye doğru Musevi akını olmuştur ki bunda Balkan Savaşlarının etkisi mevcuttur²⁰.

²⁰ Esther Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, Çev. Ayşe Atasoy, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2001, s.380.

1. 1923-1927 Yılları Arasında Göçler

Şule Toktaş'ın Musevilerle ilgili makalesinde belirttiği üzere Kurtuluş Savaşı'nın sona erdiği 1922 yılında Türkiye'nin nüfusu 12 milyondur ve her ne kadar resmi devlet istatistiği olmasa da bu nüfusun takriben 100.000'inin Musevi olduğu düşünülmektedir²¹.

Avner Levi'nin tespitlerine göre Türkiye'deki Museviler arasında 1922 yılının sonlarından itibaren “gittikçe artan bir göç dalgası” başlamıştır. 1922-1924 yılları arasındaki birkaç senede Türkiye genelindeki Musevi nüfus yarı yarıya azalmıştır. Böylece pek çok şehirdeki Musevi nüfus üçte iki oranında düşmüştür. Levi'nin bu tespitlerinin temel dayanağı La Gazette, El Tiyempo ve La Boz de Oryente gazetelerinde yer alan haberlerdir. Yine Levi'ye göre göç meselesinden bahseden bütün kaynaklar öncelikle daha zengin ve girişimci ruhlu olanların göç ettiklerini bildirmektedir²². Rıfat Bali ise ilgili eserinde Türkiye'deki Musevilerin 1924 yılı itibariyle göç etmeye başladıklarını belirtmektedir. Bali'nin verdiği bilgilere göre evvelâ Filistin'e gitmek isteyenlerin “akını” olmuştur. Yüzlerce Musevi Filistin Muhaceret Bürosu'ndan vize talebinde bulunmuşlardır. Bu insanların çoğu Trakya'da ikamet eden tarım işçileridir. 1924 senesinin Haziran ayında İzmir ve Bursa'daki 31 Musevi aile Güney Amerika'ya gitmiştir. Fakat bu arada Türkiye'den ABD'ye gitmek üzere vize alan “binden fazla” Musevi'nin vizeleri, ABD'nin göç kanununda değişiklik yapmasıyla geçersiz hale gelmiştir. Bu yıllardaki “göç dalgası üzerine” İleri gazetesinin başmuharriri Celal Nuri (İleri), Türkiye'deki Musevilerin Kuzey ve Güney Amerika, Küba ve Filistin'e göç ettiklerini yazmış ve “her zaman sadık ve şikayeti gerektirecek bir unsur olmamış olan” Musevilere daha ılımlı yaklaşılmasını hükümetten talep etmiştir. İleri, “bu antisemit ortamdan dolayı” bütün Musevilerin “huzursuz” olduklarını ve onları yatıştırmak için tedbirler alınmasının lüzumlu olduğunu, Musevilerin Türkiye'den göç etmelerinin bütün “ticaret erbabı

²¹ Şule Toktaş, “1950'ler İstanbul'unda Gayrimüslim Azınlıklar ve Nüfus Hareketleri: Türkiye Yahudi Cemaati”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, İstanbul, Kasım 2009, s.98.

²² Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler Hukukî ve Siyasî Durumları**, Red. Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s.64. Levi'nin aktardığına göre 3 Haziran 1924'de La Gazette gazetesi Türkiye'deki Musevilerin 50.000 kişi olduklarını tahmin etmiştir. Bu tarihten yaklaşık iki yıl önceki sayısında El Tiyempo, Türkiye'deki Musevilerin toplam 200.000 kişi olduğunu tahmin etmiştir. Yine Levi'ye göre bu rakamlar “kesin” değildir.

sınıfı” yok edeceğini ve bu nedenle Türkiye’nin zor durumda kalacağını yazmıştır. Musevilerin Türkiye’den göç edeceklerine dair bir haber de Son Saat gazetesi tarafından 1925 yılında yapılmıştır. Buna göre Filistin’e gidecek Musevileri örgütlemek amacıyla İstanbul’a hususi bir heyet gelmiştir ve 1925 senesinin Mayıs ayının sonuna dek 40 bin Musevi Türkiye’yi terk edecektir²³. Rıfat Bali’nin Jewish Telegraphic Agency’nin 8 Nisan 1925 günkü sayısından aktarmış olduğu bu haberin aslı Son Saat gazetesi tarafından 24 Mart 1925 tarihinde “Yahudi Hicreti Mi?” başlığı ile yayımlanmıştır. Gazete yetkililerinin almış oldukları bilgiye göre Filistin’den bir heyet gelmiştir ve “kendi ihtiyarlarıyla (istekleriyle)” Filistin’e gitmek isteyen Musevilerin isimlerini kaydediyorlardır. Şehirdeki (İstanbul’daki) Yahudiler seyahat hazırlıklarına başlamışlardır. Musevilerden “40 bin kadarının Filistin’e gidecekleri haberi” duyulmuştur. Ayrıca “pek çok” Musevi Filistin’e gitmek üzere bu heyete başvurmuştur. Mayıs ayının sonuna kadar başvuranların sayısının “40 bini tecavüz eyleyeceği (geçeyeceği)” ve bu Musevilerin “pey der pey” Filistin’e nakledilecekleri söylenmektedir. Filistin’e gitmek için müracaatta bulunanların “ekseriyetini çapulcular” oluşturmaktadır. Ancak “*asıl, gitmeleri matlup (istenilen) olan zengin Yahudiler buradan ayrılmamakda ısrar etmektedirler*”²⁴. Bu haberde iddia edildiği gibi 1925 yılında İstanbul’dan 40 binden fazla Musevi’nin göç etmediği bir gerçektir. İlaveten 1925 yılından 1948 yılına kadar gerek İstanbul’dan gerekse de Türkiye genelinden Filistin’e göç eden Musevi sayısı bu kadar yüksek değildir. Örneğin Benbasse ve Rodrigue’nin bir kaynaktan aktardıklarına göre 1924 senesinden 1931 senesine gelinceye değin Türkiye’den Filistin’e göç eden Musevi sayısı 1303 kişiden ibarettir²⁵.

Benbasse ve Rodrigue’nin değerlendirmelerine göre 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilan edilmesi akabinde “milliyetçi düzenlemelerin” yürürlüğe konmasıyla Gayrimüslimlerin maruz kaldıkları “ufak tefek sıkıntılardan” dolayı kimi Museviler ülkeden ayrılmaya çalışmışlardır. Filistin’e gidebilecek kadar variyeti olmayanlar başka yerlere dağılmışlardır. Fakat İsrail Devleti kurulduktan sonra

²³ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Tıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, 9. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s.47-48.

²⁴ “Yahudi Hicreti Mi?”, **Son Saat**, nr.9, 24 Mart 1925, s.1.

²⁵ Esther Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yaudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, s.392.

(1948) genel olarak gelir seviyesi düşük veya orta gelirli Museviler Filistin'e göç etmiştir. Ekonomik durumu iyi olanlar ise Türkiye'de kalmaya devam etmişlerdir ve daha sonraki yıllarda ABD'ye veya Avrupa'ya gitmişlerdir. Fransa, İtalya, İspanya, Belçika, Meksika, Küba ve Arjantin en fazla tercih edilen ülkeler olmuştur²⁶. Benbasse ve Rodrigue'nin kullandıkları bir kaynağa göre 1919 yılından 1923 yılına kadar 478 Musevi Türkiye'den Filistin'e göç etmiştir²⁷.

Her ne kadar yukarıda aktardığımız bilgiler ışığında 1922 yılından itibaren Türkiye'deki Musevilerin göç etmeye başladıkları sonucuna ulaşılsa da 1922 yılından 1927 yılına değin devlet tarafından herhangi bir nüfus sayımı yapılmamış olması nedeniyle göçle ilgili verilen rakamların gerçekliği şüphelidir. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulduktan sonra ilk resmi nüfus sayımını 1927 yılında yapmıştır. Bu ilk sayıma göre 1927 yılında Türkiye'de 81.872 Musevi bulunmaktadır²⁸. Cumhuriyet arşivinde bulduğumuz 1927 yılına ait bir belge Doğu'da kırsal bölgelerde yaşayan Musevilerin ve diğer Gayrimüslimlerin Adana, İzmir, Mersin gibi daha gelişmiş vilayetlerde yaşamak istediklerine dair ipucu sağlamaktadır. Kasım 1927 tarihli bu belge çok tahrif olmuş bir dilekçedir. Belge özetinde belirtildiği üzere Arapsun (Gülşehir)²⁹ da ikamete tâbi tutulan Mardin, Urfa, Bingöl ve Elazığ'daki Süryani ve Musevi cemaatlerinden Ohannes³⁰ ve arkadaşlarının Adana, Mersin ve İzmir vilayetlerinden herhangi birine nakil istekleri yazılıdır. Belgeyi incelediğimizde okuyabildiğimiz kadarıyla dilekçe doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine hitaben yazılmıştır. Dilekçe sahipleri III. Ordu kumandanının gördüğü "lüzum üzerine" iki yıldır (tahminen 1925-1927) aileleriyle beraber Arapsun'da ikamet etmekte olan kişilerdir. Onların belirttiği üzere Arapsun kazası "çok fakir" bir yer olup "iktisat ve ziraat hususunda pek geride" kalmıştır. İlaveten "cumhuriyetin en ücrâ bir köşesidir". 1927'ye kadar "mevcûd" servetleriyle

²⁶ Esther Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, s.381.

²⁷ Esther Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, s.392.

²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.LX.

²⁹ Eski adı Arapsun olan bu kazanın yeni ismi Gülşehir olup Niğde vilayetine bağlıdır. Bkz. 22 Kasım 1948 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi **BCA**, Yer nr: 30.18.1.2. Fon kodu: 117.74.8.

³⁰ Belge özetinde Süryani ve Musevi Cemaatlerinden Ohannes ve arkadaşları diye aktarılan bu kişilerin isimleri net olarak okunamasa da Ohannes ismi Ermenilere özgüdür. Dolayısıyla ismin okunuşunda bir hata yapılmış olmalı ve yahut aralarında Ermeni cemaatinden de kimseler mevcut olabilir.

geçimlerini sağlamışlardır. Her biri memleketlerinde “birer iş” sahibidirler. Ancak Arapsun’da “aç ve biilaç” kalmışlardır. İstekleri kendilerince iktisadi ve zirai mevkileri önemli olan Adana, Mersin, İzmir vilayetlerine iskan edilmeleridir³¹. Dilekçeye ne cevap verildiği bilinmemektedir.

2. Lozan’daki Haklardan Feragat ve İspanya’ya Telgraf Olayı

Türkiye’nin 24 Temmuz 1923’te imzaladığı Lozan Antlaşmasının 37. ilâ 45. maddeleri azınlık statüsünde kabul edilen Rum, Ermeni ve Yahudilerin sahip olacakları haklarla ilgilidir. Bu maddelerden bilhassa 42. maddenin aile hukuku gibi konularda, azınlıkların dini kurallarına uygun hukuki yasaların oluşturulmasını gerekli kılması hükümetin egemenlik haklarına müdahale gibi algılanmıştır. Başlangıçta 42. maddenin gereği olarak azınlık temsilcileri ve hükümet temsilcilerinin yer aldığı karma komisyonlar oluşturularak azınlıkların dini hükümlerine uygun kanunlar yapılmasına karar verilmiştir. Musevi Cemaati için oluşturulan komisyonda yer alan Musevi üyelerden Kalef Gabay ve Mişon Ventura 42. madde gereği oluşturulacak yasa taslaklarını “*Türkiye’nin hakimiyet hukukuna ihlal*” olarak gördüklerinden komisyonun faaliyetlerini “baltalamaya” uğraşmışlardır. Örneğin Hahambaşı Haim Becerano ile görüşüp yapılacak yasalar ne kadar kapsamlı olursa olsun bu yasalarda yer almayan herhangi bir olay karşısında Türk mahkemelerindeki yetkililer Talmud gibi kaynaklara başvurmayacakları için alınacak en doğru kararın Medeni kanunun kabul edilmesi olduğuna dair ikna etmişlerdir³². Bu süreçte Türk basınında Musevilerin Lozan’daki haklardan vazgeçmelerini isteyen yazılar, Türk ve Musevi yazarlarca kaleme alınmıştır. Gerek Gabay ve Ventura’nın telkinleri ve gerekse de basının yönlendirmeleri Becerano’nun Medeni Kanunu’nun tatbikine müsaade etmesini sağlamıştır. Böylece komisyon olağanüstü bir toplantı yaparak, hükümet temsilcisi konumundaki Mustafa Fevzi Bey’i Becerano’nun kararından haberdar etmiştir. Mustafa Fevzi Bey de Ankara’ya giderek İsmet Paşa’yı bilgilendirmiştir. Mustafa Fevzi Bey İstanbul’a dönünce 10

³¹ Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazılmış olan ve Başvekâlete 24 Kasım 1927’de ulaşan dilekçe **BCA**, Yer nr: 272.0.0.11. Fon kodu: 23.119.31. Dilekçenin altında bulunan isimlerin tümü okunamamakla birlikte çoğunluğun Mardinli Süryaniler olduğu anlaşılmaktadır. İlâveten okuyabildiğimiz bir kişi de Mardinli Musevi’dir.

³² Rifat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.60-61.

Eylül 1925’de komisyon yeniden toplanıp aile hukukuyla alakalı çalışmalarına son veren bir mazbata hazırlamıştır. Aynı gün basında, Ventura ile Gabay’ın komisyondan çekildikleri ve Musevi cemaati adına 42. maddeden feragat edildiğini Adliye Vekaleti’ne beyan ettikleri duyurulmuştur. Akabinde 15 Eylül 1925’te 80 kişilik Meclis-i Milli üyelerinden 42’si Hahamhane’de bir araya gelerek 42. maddedeki haklardan feragat kararlarını Adliye Vekaleti’ne resmî olarak mazbatayla sunmuşlardır³³. Musevilerin bu kararı vermesinde Mustafa Kemal Paşa’nın “The New York Herald” gazetesine vermiş olduğu “iddia edilen” bir mülakatın da etkili olduğu düşünülmektedir³⁴. Mülakatın tercümesi 4 Mayıs 1924’de Türk gazetelerinde yer almıştır. Mülakata göre halifelik kaldırıldığı için Ermeni ve Rum patrikhaneleriyle beraber Hahambaşılığın da ortadan kaldırılması gereklidir. Her ne kadar bu mülakat yayımlandıktan dört gün sonra, Patrikhaneler ve Hahamhane için böyle bir açıklama yapılmadığı belirtilerek tekzip edilse de ilerleyen süreçte Medeni Kanun’un kabulü gibi uygulamalarla Hahamhane ve Patrikhaneler Osmanlı Döneminden beri sahip oldukları imtiyazların pek çoğundan vazgeçmişlerdir. Lozan’daki haklardan feragat da bu süreçte gerçekleşmiştir³⁵.

Genel olarak kabul edildiği üzere Musevilerin 15 Eylül 1925’de aldıkları feragat kararı Ermeni ve Rum azınlıkların da Ekim ve Kasım ayları içerisinde aynı kararı vermelerini tetiklemiştir³⁶. Ancak bu genel kabule göre Museviler, Ermenilere ve Rumlara kıyasla bu kararı daha çabuk ve daha kolay almış olsalar da Avner Levi ve Rıfat Bali’nin konuyla ilgili verdikleri diğer bilgilere göre Musevilerin 42. maddeden asıl ve resmen feragat etmeleri, 1926 yılı Şubat ayında yaşanan bir hadise üzerine olmuştur. Her ikisinin de bahsettiği hadise İzmir ile İstanbul’daki 300 Musevi tarafından İspanya’ya yollandığı iddia edilen -1 Ekim 1925 tarihli- “sadakat” telgrafının 18 Şubat 1926’da basının gündemine gelmesidir³⁷. Zira bu iddianın basında ortaya çıkmasına sebep olan bazı gelişmeler yaşanmıştır.

³³ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.62-64.

³⁴ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.54-59.

³⁵ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, 1. Baskı, İstanbul, Ötüken Yay., 2018, s.364-368.

³⁶ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, s.369-370, s.408-410.

³⁷ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, s.70-71.; Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.77. Bu telgraf olayından Avram Galante de bahsetmiştir. Hatta bu olayın “Türkler ve

15 Eylül 1925’de 42. maddeden feragatin Adliye Vekaleti’ne bildirilmesi üzerine Musevi cemaati içerisinde Hahamhanenin sivil ve ruhani yetkilerinin ayrılması, Cumhuriyet kanunlarına uygun yeni bir nizamnamenin yapılması gibi tartışmalar başlamıştır³⁸. Bene Birith Cemiyeti bünyesinde ve Hahamhanede toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda Hahamhanenin yetkileri ve nizamname konularıyla beraber 42. maddeden feragat meselesi yeniden gündeme gelmiştir³⁹.

Hahamhanede gerçekleşen 18 Aralık 1925 tarihli toplantıda Lozan’daki haklardan feragat konusunda “aşırı hevesli olmayan Bene Berith cemiyeti” grubuyla bu cemiyetin Musevi Cemaati idaresine el koymaya çalıştığını ileri süren -içlerinde Ventura’nın da bulunduğu- grup arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Zira Ventura azınlık haklarından feragat kararının hemen oylamaya sunulmasını istemiştir. Buna karşın Şekip Adut, toplantının bu amaçla düzenlenmediğini yalnızca Hahambaşılık ile cemaat kurumlarının vaziyetlerinin müzakere edilmesi gayesiyle düzenlendiğini belirtmiştir. Ayrıca Meclis-i Umumi’nin “yasal olarak” varlığına inanmanın “hata” olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte azınlık haklarından feragat meselesinin kısmî olarak “hallolduğuna inandığını” ve bu konuyla ilgili kararın istenildiği zaman alınabileceğini fakat şu anki toplantının “cemaati yeniden teşkilatlandırmak ve çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan müesseseleri kurtarmak” gayesiyle yapıldığını belirtmiştir⁴⁰.

Toplantı sonrasında basına açıklama yapan Haim Becerano iki karar alındığını bunlardan birinin Musevi cemaatinin devletin kanunlarına bağlı olması, diğerinin de ruhani ve sivil işlerin birbirinden ayrılması olduğunu belirtmiştir. Bu kararların icrası için 13 kişilik bir heyet teşkil edilmiştir. Heyet, Hahamhane Nizamnamesi tasarısını hükümete ibraz edecek üç üye belirlemiştir. Bunlar Avram Galanti, Şimon Levi ve Hanri Soriano’dur. Bu arada Musevi Cemaati yönetimi hükümete gönderilmek üzere 16 Şubat 1926 tarihli bir mektup yazmıştır. Mektupta

Yahudiler” isimli eserini yazmasına sebep olan iki hadiseden biri olduğunu da belirtmiştir. Ancak o bu olayın Musevi Cemaati’nin Lozan’daki haklarından feragat etmeleri için kasıtlı olarak tertip edildiği yorumunu yapmamıştır. Bununla birlikte İspanya’ya yollandığı iddia edilen telgrafın gerçek olmadığını da ifade etmiştir. Bkz. Avram Galante, **Türkler ve Yahudiler**, 3. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 1995, s.7-8.

³⁸ Rifat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.69.

³⁹ Rifat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.68-72.

⁴⁰ Rifat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.68-75.

“cemaat işlerinin Cumhuriyet’in yeni gaye ve ilkeleri doğrultusunda düzenleneceği” ve bu amaçla üç kişilik bir heyetin oluşturulduğu bildirilmiştir. Mektubun yazılma tarihinin ertesi günü 17 Şubat 1926’da Medeni Kanun kabul edilmiştir. Hemen akabinde 18 Şubat 1926’da Türk basını, İstanbul ve İzmir Musevilerinden üç yüz kişinin imzaladığı 1 Ekim 1925 tarihini taşıyan ve İspanya’ya gönderilmiş bir sadakat mektubu olduğunu duyurup Yahudileri “nankörlükle” itham etmeye başlamıştır⁴¹. Levi ve Bali’ye göre bu telgraf gerçek değildir. Musevilerin 42. madde başta olmak üzere Lozan’daki haklarından feragat etmelerini sağlamak amacıyla kamuoyu baskısı oluşturmak için uydurulmuştur⁴².

Basında nankörlük suçlamalarının ortaya çıkması üzerine zaten daha önceden Ankara’ya gitmesi kararlaştırılan üç kişilik heyet 24 Şubat 1926’da yola çıkmıştır. Heyet, yeni Hahamhane nizamnamesi ile telgraf olayını hükümet yetkilileri ile görüşmüştür⁴³. Bali’ye göre hükümet yetkilileri Musevilerin Lozan’daki imtiyazlardan vazgeçmelerini istemiştir. Heyet de bu isteği kabul etmiş ancak bu kararı cemaatin az bir kısmına açıklamıştır. Yine de bu karar cemaatte “*genel bir hayal kırıklığı*” oluşturmuştur. Heyetin sunmak istediği nizamname tasarısı da reddedilmiştir. Heyet Ankara’dan döndükten sonra basının, İspanya’ya yollandığını iddia ettiği telgrafla alakalı sert tutumu değişmeye başlamıştır⁴⁴.

Nihayetinde 1 Ağustos 1926’da cemaatin önde gelen isimlerinden 80 kişinin katılımıyla Hahamhanede toplantı yapılmıştır. Toplantıda Lozan Antlaşması’nın 42. maddesindeki haklardan vazgeçildiğini bildiren mazbata okunup alkışlar eşliğinde kabul edilmiştir. Hahambaşılığın işlerinin ruhani ve dünyevi olmak üzere ikiye ayrılması ve Hahambaşının yalnızca dini konularla ilgilenmesi, dünyevi mevzularda ise her cemaatin kendi kendisini idare etmesi kararlaştırılmıştır. Dini mahkeme konumunda olan Bet-Dîn de ilga edilip yerine merkezî bir heyet oluşturulmuştur⁴⁵. Bu kararları aktaran Rıfat Bali, “*on üç kişilik heyetin hazırladığı ve resmi makamlarca onaylanmış olan Hahamhane nizamnamesi tasarısı müzakere*

⁴¹ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.76-77.

⁴² Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, s.66-74.; Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.77-94.

⁴³ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.79-80.

⁴⁴ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.84-89.

⁴⁵ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.90-91.

edildi ve oy çoğunluğuyla onaylandı”⁴⁶ bilgisini verse de bu bilgi yanlıştır. Zira bilindiği kadarıyla yeni bir nizamname –gerek Museviler ve gerekse de diğer azınlıklar için- hiçbir zaman kabul edilmemiştir⁴⁷. Avner Levi’ye göre de telgraf olayı akabinde Ankara’ya giden heyetin yaptığı görüşmeler neticesinde Hahambaşılığa ve Musevi cemaatine “*yeni ve modern Cumhuriyet’e uyan bir Nizamname*” verilmemiştir. Hahambaşı tayini yapılmamıştır. Hahambaşılığın Musevi müesseseleri üzerindeki tüm yetkileri kaldırılmış ve böylece okul, yetimhane, hastane gibi her bir kurum ve hatta sinagog dahi “bağımsız” hale gelmiştir. Museviler “*dağınık, parçalanmış bölünmüş ve yöneticisiz*” bir halde kalmışlardır. İlaveten Lozan’daki haklardan “*kesinlikle ve resmen*” feragat edilmiştir. Böylece basındaki “*Yahudi karşıtı kampanya*” da yavaşlayarak ortadan kalkmıştır⁴⁸.

Buraya kadar aktardığımız bilgilere göre Musevi Cemaati ilk olarak 15 Eylül 1925’de Adliye Vekaleti’ne başvurarak Lozan Antlaşmasının 42. maddesinin sağlamış olduğu imtiyazlardan vazgeçmiştir. Ancak henüz Hahambaşılık makamının dini ve dünyevi yetkileri birbirinden ayrılıp dünyevi işlerdeki yetkisi tamamen kaldırılmamıştır. Bu yüzden de Musevi Cemaatinin 15 Eylül 1925’de beyan ettiği feragat kararı Medeni Hukuk’u kabul etme sürecinde olan hükümet tarafından -

⁴⁶ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.90-94. Yeni nizamnamenin kabul edildiğini yazarken kullandığı kaynaklar arasında Milliyet gazetesinin 2 Ağustos 1926 tarihli haberi de mevcuttur. Bu habere göre Hahamhane genel sekreteri Hanri Soriano’nun toplantı hakkındaki izahatı şu şekildedir: “İctimaada sekiz ay evvel teşkil eden komisyon tarafından tanzim edilmiş olan nizamname müzakere edilmiş ve ekseriyetle tasdik edilmiştir. Nizamname projesi Saruhan Mebusu Mustafa Fevzi Efendi’nin iştirakiyle tanzim edilmiştir. İctimaada kabul edilen mukarrerat hükümet-i merkeziyyeye arz edilecek ve kabul edildikten sonra faaliyet sahasına geçilecektir...”. Ancak nizamnamenin hükümet tarafından onaylandığına dair hiçbir kayıt yoktur. Ayrıca yine bu haberde Meclis-i Ruhaniye’nin lağv edilerek yerine Heyet-i Merkeziye intihap edildiği de yazılıdır. Oysaki lağv edilen ana metinde ifade ettiğimiz üzere dini mahkeme konumundaki Bet Din’dir. Onun yerine Heyet-i Merkeziye oluşturulmuştur. Bkz. “Museviler Din İle Dünyayı Ayırdılar!”, **Milliyet**, nr.168, 2 Ağustos 1926, s.1,4. Toplantıda alınan kararlarla ilgili bir diğer haber için bkz. “Musevilerin Feragatı”, **Cumhuriyet**, nr.801, 2 Ağustos 1926, s.1,2. Bu haberde ise 1865 tarihli Hahamhane nizamnamesi hakkında “*şimdiye kadar hükmen mülga*” iken alınan yeni kararlarla “*filen de ilga*” edildiği yazılıdır. Ancak haberin geneli incelendiğinde bu ifadenin, zaten pek çok hükmü uygulanamayan nizamnamenin alınan yeni kararlarla büyük bir değişime uğradığını anlatmak maksadıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan her ne kadar Becerano Efendi nizamname üzerinde yapılan değişiklikleri yeni bir “nizamname” olarak adlandırsa da bu değişiklikler mevcut nizamnameyi laik cumhuriyet kanunlarına uygun hale getirecek bir talimatname şeklinde olmalıdır. Zaten haberin bazı bölümlerinde “talimatname” tabiri de kullanılmıştır.

⁴⁷ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, s.407.

⁴⁸ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, s.73.

Musevi cemaatinin laik bir yönetime sahip olması açısından- yeterli görülmemiş olmalıdır. Bu esnada İspanya'ya Türk Musevileri tarafından gönderildiği söylenen “sadakat telgrafi” haberi ortaya çıkmıştır. Haberle birlikte ortaya çıkan “nankörlük” ithamlarının oluşturduğu ortam Musevi cemaatinin, dini ve dünyevi işleri birbirinden ayırma kararını daha hızlı vermesini sağlamış olmalıdır. Nihayet 1 Ağustos 1926'da 1865 yılından beri yürürlükte olan mevcut Hahamhane nizamnamesi üzerinde gerekli değişiklikler yapılarak Hahambaşılığın dünyevi yetkileri yok edilmiştir ve aynı anda Lozan'daki haklardan feragat edildiği gerçeği bir kez daha dile getirilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İkdâm gazetesinde çıkan habere göre toplamda 31 maddelik yeni kararlar alınmıştır ve bunlara göre hahambaşı “*artık dünyevi işlere hiçbir müdahalede bulunmayacak tamamen ruhani işlerle*” meşgul olacaktır. Ayrıca Musevilerin Lozan'daki 42. maddeden “*tamamen sarf-ı nazar ettikleri dahi teyid olunmuştur*”. İkdâm, alınan yeni kararların “*Ermeni ve Rum cemaatlerine dahi*” örnek olmasını temenni etmektedir ve bu noktada –tıpkı 1925'deki feragat başvurularında olduğu gibi- ilk adımı Ermeni Patrikhanesinden beklemektedir⁴⁹.

2.1. Cumhuriyet Döneminde Hahambaşılık Makamı

Osmanlı Devleti'nin atamış olduğu son Hahambaşı olan Haim Nahum Efendinin istifa etmesi sonrasında 1921 yılında Moşe Becerano Efendi Hahambaşı vekili olarak seçilmiştir. Ancak gerek Osmanlı yönetimi gerekse de Cumhuriyet yönetimi Becerano'yu Hahambaşı sıfatıyla tayin etmemiştir. Bu sebeple Becerano Efendi, 1931 yılındaki ölümüne kadar Hahambaşı vekili statüsünde kalmıştır⁵⁰. Becerano Efendi'nin ölümünden sonra 1953 senesine kadar resmî bir hahambaşı tayini olmamıştır. Ancak Bet-Din başkanlığı görevini yürüten Haim İshak Şaki, Becerano Efendi'nin ardından 1931-1940 yılları içerisinde Hahambaşı vekili olarak Hahambaşılığın işlerini idare etmiştir. Şaki'nin 1940'teki ölümünden sonra Bet-Dîn başkanlığına ve Hahambaşı vekilliğine Rafael David Saban gelmiştir⁵¹. İlâveten Standford'a göre 1931'den 1953'e kadar geçen süreçte Hahambaşılığa ait işler,

⁴⁹ “Musevilerin Şayan-ı İmtisal Hareket Ve Kararları”, **İkdâm**, nr.10515, 2 Ağustos 1926, s.1. Her ne kadar alınan kararlar haberde nizamname olarak adlandırılrsa da yukarıda bunların yeni bir nizamname olarak kabul edilemeyeceğini açıklamıştık.

⁵⁰ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s.18-19.

⁵¹ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, s.412.

Becerano'nun son Genel Sekreteri Samuel Altabev'in yönetiminde "kolaylıkla" yürütülebilmiştir⁵². Ancak çalışmalarımız esnasında basından takip ettiğimiz kadarıyla bu sürece denk gelen yıllarda ve özellikle İsrail'e göçün yoğun olarak yaşandığı 1947-1950 arasında Musevi Cemaati'ni temsilen iki isim ön plana çıkmıştır. Bu kişiler: Ruhani Meclis Reisi Rafael David Saban ile Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano'dur. Ayrıca basın, gerek Becerano Efendi'den gerekse de Rafael D. Saban'dan Hahambaşı olarak da bahsetmiştir. İlaveten hükümetin 1952 yılındaki yeni kararına göre Hahambaşı vekili unvanı kaldırılarak resmi bir hahambaşı seçilmesi zorunlu hala gelmiştir⁵³. Rafael David Saban 25 Ocak 1953'de yapılan seçimle Hahambaşı seçilmiştir. Saban, Cumhuriyet tarihinde Hahambaşı sıfatına resmi olarak erişen ilk kişidir⁵⁴. Saban'ın 1960 yılında vefat etmesi üzerine David Asseo, -21 Ağustos 1961'de gerçekleşen seçimle- ikinci Hahambaşı olmuştur⁵⁵. Asseo, 1961 yılından 2002 yılındaki vefatına kadar 41 yıl boyunca Hahambaşılık görevini sürdürmüştür. Asseo'nun vefatı üzerine hahambaşı seçimi için 1953 ve 1961 yıllarında gerçekleşen seçimler örnek alınarak yeni bir seçim prosedürü Hahambaşılık tarafından hazırlanıp İstanbul valiliğine sunulmuştur⁵⁶. Akabinde 24 Ekim 2002 günü yapılan iki adaylı seçimde -Rav Moşe Benveniste'nin seçim öncesi adaylıktan çekilmesiyle- Rav İshak Haleva yedi yıllık süre için Hahambaşı seçilmiştir⁵⁷. Ardından 2010 yılında Rav İshak Haleva görevini sürdürürken yeni bir seçim yapılmıştır. İki adaylı bu seçimde Haleva oyların % 92,16'sını alarak galip çıkmıştır⁵⁸. Haleva son olarak 2017 yılında -tek aday olduğu- seçimin ardından yine Hahambaşı olarak görev yapmaya hak kazanmıştır⁵⁹. Halen de bu görevini sürdürmektedir.

3. Elza Niyego Olayı

⁵² Standford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Çev. Meriç Sobutay, 1. Baskı, İstanbul, Kapı Yay., 2008, s.404.

⁵³ Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, s.412.

⁵⁴ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.26-27.

⁵⁵ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.93-96.

⁵⁶ "Yeni Hahambaşı Nasıl Seçilecek?", **Şalom**, nr.2749, 14 Ağustos 2002, s.7.

⁵⁷ "Hahambaşı Rav Haleva", **Şalom**, nr.2760, 31 Ekim 2002, s.1,3,11.

⁵⁸ "Hahambaşı Rav Haleva İle Bir Yedi Yıl Daha", **Şalom**, nr.3138, 5 Mayıs 2010, s.1,7.

⁵⁹ "Rav Haleva İle Yedi Yıl Daha", **Şalom**, nr.3491, 17 Mayıs 2017, s.1,2.

Cumhuriyetin ilanından sonra Musevi toplumu ile Türk toplumu arasında anlaşmazlık çıkaran ilk hadise 1927 yılında İstanbul’da gerçekleşen Elza Niyego cinayetidir. Bu cinayet İstanbul’daki ve İzmir’deki Musevileri etkileyen önemli bir olaydır. İstanbullu Elza Niyego isimli Musevi bir kız, kendisine aşık olan Osman Ragıp isimli evli, çocuk ve torun sahibi bir adam tarafından 17 Ağustos 1927’de akşam üstü, Galata’da bıçaklanarak öldürülmüştür. Cinayetin ardından Osman Ragıp hemen tutuklanmıştır. Ertesi gün gerek Musevi basını gerekse de Türk basını hadiseyi detaylıca yayımlamışlardır. Yine cinayetin ertesi günü E. Niyego’nun cenaze töreni büyük bir kalabalıkla yapılmıştır. Fakat bu cenaze töreninin ardından Cumhuriyet, Milliyet, Son Saat ve Akşam gibi pek çok gazete törende yaşanan bazı olaylar nedeniyle Musevi toplumuna hakaret içeren başlıklarla haberler yapmışlardır. Bu haberlere göre Museviler cenaze merasimini Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı bir nümayişe vasıta yapmışlardır. Türklüğe hakaret edilmiştir. Kamu düzeni bozulmuş, trafiğin akışına mani olunmuş, polise karşı çıkmış ve yoldan gelip geçenlere hücum edilmiştir. Gazetelerin iddiasına göre tüm bunlar “nankör ve küstah” Musevilerce önceden tertip edilip uygulanmıştır. Basındaki haberlerin ardından Hahambaşı Kaymakamı Ribî Moşe Becerano Efendi hemen bu ithamları reddeden bir açıklama yapmıştır. Becerano’ya göre cenazede yalnızca, törene katılanları yarıp geçmeye çalışan bir kamyon durup beklemek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak kamuoyu bu açıklamayı dikkate almamıştır. İlâveten törene katılan Musevilerden bazıları tutuklanmış ve mahkeme süreci başlamıştır⁶⁰. 20 Eylül 1927’de mahkeme sanıklar hakkındaki kararını vermiştir. Yalnızca bir kişi hakkında hapis kararı çıkmıştır ancak o da tutuklu kaldığı süre göz önüne alınarak tahliye edilmiştir⁶¹. Fakat Mahkeme sürecinin devam ettiği günlerde İzmir’de Musevileri hedef alan bazı olaylar yaşanmıştır⁶². Genel olarak baktığımızda Elza Niyego olayı Türkiye genelindeki Musevileri etkilemiş ve onların göç etmelerine sebep olmuş bir olay değildir. Olayın etkisi genel olarak İstanbul ve İzmir’de görülmüştür. Ancak Cumhuriyet arşivinde ulaştığımız 25 Eylül 1927 tarihli bir belgeye göre İzmir Musevileri arasında *“Avrupa’ya gitmek için hususi ve pek gizli bir hazırlık olduğu ve bunların her hafta*

⁶⁰ Avner Levi, “Elza Niyego Olayı ve Türk Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, S.25, C.5, İstanbul, Ocak 1996, s.23-24.

⁶¹ Avner Levi, “Elza Niyego Olayı ve Türk Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, s.26.

⁶² Avner Levi, “Elza Niyego Olayı ve Türk Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, s.25.

*gurup gurup kafileler halinde gitmeği tasmin etmiş (tasarlamış) olduklarını bir Musevi'nin ihbarına atfen İzmir valisi” Dahiliye Vekiline bildirmiştir*⁶³. Bu belgenin tarihinin Elza Niyego olayı ile çok yakın tarihli olması önemlidir. Zira bu olay İzmir'deki Musevilerin göçünü tetiklemiş olabilir. Fakat gerek belgede yazan bilgilerin bu kadarla sınırlı olması gerekse de konuyla alakalı başka bir belgeye ulaşamamış olmamız kesin bir yargıya varmamızı engellemektedir.

Avner Levi'ye göre Türkiye'de Eylül 1922 itibarıyla Museviler aleyhinde yürütülmeye başlanan “ bir kampanya” süreci vardır. Bu sürecin ortaya çıkmasında çeşitli nedenler mevcuttur. Bu “kampanyada” Musevilere, dünya ekonomisini yönettikleri, ulusları köleleştirdikleri, mütareke döneminde fes yerine şapka giydikleri, Rum ve Ermenilerden kalan ticari mirasa konup Türk milletini sömürdüklerine dair ithamlarda bulunulmuştur. Ancak 1926 yılında Lozan Antlaşmasına göre sahip oldukları haklardan feragat etmeleri üzerine bu savlar dayanaksız kalmıştır. Fakat her ne kadar “kronolojik olarak mantık dışı” olsa da 1922'den itibaren devam eden “kampanyanın birikimi ve tortusundan” Elza Niyego olayı olarak bilinen hadise vuku bulmuştur. Yine Levi'ye göre bu olaydan sonra Trakya olaylarına kadar Musevilere yönelik herhangi bir saldırı olmamıştır⁶⁴.

1927 yılındaki Elza Niyego olayından sonra 1934'deki Trakya olaylarına kadar geçen zaman dilimi içerisinde Filistin'de 1929 yılında yaşanan bir olay Rıfat Bali'ye göre, Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e göç etmelerine neden olmuştur. Bali'ye göre 24 Ağustos 1929 tarihinde Hebronlu Arapların kentte ikamet eden Musevilere saldırarak 70 Musevi'yi öldürmeleri hadisesi bütün dünyadaki Museviler gibi Türkiye'deki Musevilerde de derin bir teessür oluşturmuştur. Öldürülen Musevileri anmak için yapılan törenlerde İstanbul'daki havralar dolmuştur. Törene gelenlerin ekseriyeti öldürülenlerin ruhlarına okunan dualarda gözyaşı dökmüşlerdir. İlaveten bu olay Türkiye'deki Museviler arasında “infial” oluşturmuştur ve sonuç olarak “bir grup” Musevi Filistin'e göç etmiştir. Gidenler “Siyonizme gönül veren idealist genç” Musevilerdir. Bundan sonraki “ikinci toplu göç” 1934 senesinde

⁶³ Dahiliye Vekilinin Başvekil Paşa Hazretlerine 25 Eylül 1927 tarihinde göndermiş olduğu yazı **BCA**, Yer nr:30.10. Fon kodu:110.734.3.

⁶⁴ Avner Levi, “Elza Niyego Olayı ve Türk Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, s.27.

Trakya’da vuku bulan olaylar sonucunda olmuştur⁶⁵. Avner Levi de 1929’da Filistin’de yaşanan bu hadisenin Türkiye’deki Musevilere etkisinden bahsetmiştir. Levi’ye göre olayın ardından Türkiye’deki Museviler arasında “Filistin’e para yardımı yapmak veya Filistin Yahudileri lehine lobi faaliyetleri” yapma temayülleri ortaya çıkmıştır⁶⁶. Ancak Levi, bu hadisenin Türkiye’deki Musevilerden herhangi bir grubun Filistin’e göç etmesine neden olduğunu ifade etmemiştir. 2 Eylül 1929 tarihli “Cumhuriyet” gazetesinin bir haberine göre, dönemin akşam gazetelerinden birinde İstanbul’daki bazı Musevilerin Filistin’deki Yahudilere nasıl yardım yapılabileceklerini tespit etmek maksadıyla “İstanbul kulübünde ve Hahamhanede” iki toplantı yaptıkları yazılmıştır. Bu toplantılarda “Avrupa’ya protesto telgrafları” gönderilmesi ve Filistin Yahudileri için yardım toplanması konuları konuşulmuştur. Toplantıya katılanlardan bazıları Filistin’in Türkiye’den yeni ayrılmış bir ülke olması ve diğer başka nedenlerden ötürü Filistin Musevileri için gizlice yardım yapılması teklifinde bulunmuşlardır. Bu teklif uygun görülmüş ve “Musevice” gazetelerin bu konuyla alakalı yayın yapmamaları istenmiştir. Cumhuriyet gazetesi yetkilileri de basına yansıyan toplantılar hakkında detaylı bilgi almak üzere Hahambaşı Becerano Efendi’ye başvurmuşlardır. Becerano Efendi kendilerine böyle bir toplantının olmadığını ve İstanbul Musevileri arasında Filistin Musevilerine yardım amacıyla yapılan “herhangi bir hareketten” haberdar olmadığını belirtmiştir. Ancak gazete yetkililerine göre “Becerano Efendi’nin ketumiyetine rağmen” İstanbul’daki Musevilerin önde gelen bazı isimlerinin Filistin’deki Musevilere yardım etmek için “çalışmakta oldukları” anlaşılmıştır⁶⁷.

4. Kubilay Olayı ve Museviler

1930 yılına gelindiğinde Türkiye’deki Musevi toplumunu etkilediği düşünülen/varsayılan olaylardan biri Menemen’de gerçekleşen ve Kubilay Olayı olarak bilinen vakadır. Çok partili hayata geçiş denemelerinden biri olan Serbest

⁶⁵ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2009, s.88-89.

⁶⁶ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, s.88.

⁶⁷ “Yahudiler Filistin Musevilerine Yardım Edeceklermiş!”, **Cumhuriyet**, nr.1910, 2 Eylül 1929, s.2. Haberin alt başlığında “Hahambaşının tekzip etmesine rağmen bazı içtimalar da yapılmış” ifadesi yer almaktadır.

Cumhuriyet Fırkasının kendi kendisini fesh etmesinden az müddet sonra Menemen’de irticai bir ayaklanma ortaya çıkmıştır. Menemen’de bulunan 43. Piyade Alay Komutanlığı Asteğmen Kubilay’ı isyanı bastırmakla vazifelendirmiştir. Kubilay olay yerine vardığında asilerin ateş etmesiyle yaralanmış ve bu sebeple kaçamadığı için Derviş Mehmet tarafından boğazı kesilerek şehit edilmiştir⁶⁸. Bu olayın akabinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve tutuklamalar başlamıştır. Tutuklananlardan biri de Behor Yosef Ben Hayim isimli Musevi’dir. Avner Levi’nin fikrine göre “bazı kesimlerin olayda Yahudi parmağı” görmeleri iktidarın “çok sıkı önlemleri” ile engellenmiştir. Yine Levi’nin anlatısına göre tutuklanan Yosef Ben Hayim’in dükkanı olay mahallindedir ve Kubilay’ın boğazı kesilirken “herhalde korkudan el çırpmış” olduğundan tevkif edilmiştir. Sorgulamalar esnasında isyanı çıkaran Şeyh’in “mehdilik iddiasında olduğu ve bu iddiasını kanıtlamak için Türk Yahudilerini Müslüman yapacağını” duyurduğu açığa çıkmıştır. Tesadüfi olarak olay yerinde olan Yosef Ben Hayim’in “nasıl bir korkuya kapıldığını” hayal etmek ve o dönemde “hakim olan hava” düşünüldüğünde “yetkililerin kararlı tavrını da anlamak” basitleşmektedir. Mahkeme hadiseyle alakası bulunan 32 kişiye idam cezası vermiştir. Bu kişiler 1 Ocak 1931’de asılmışlardır. Asılanlardan biri de “bir anlık korkusunu yaşamıyla ödeyen” Yosef Ben Hayim’dir. Levi’nin bu konuyla ilgili bir diğer değerlendirmesine göre 1934 yılındaki Trakya Olaylarında “Yahudi karşıtı” kampanyada kullanılan “imgelerden biri” Yosef Ben Hayim olmuştur⁶⁹.

5. 1931 Yılında İspanya’nın Musevileri Daveti

Türkiye’deki Musevilerin İspanya ile olan tarihsel bağları -ikinci konu başlığında değindiğimiz üzere- Cumhuriyet Döneminde öncelikle Hahambaşılığın dünyevi yetkilerinin ilga edilmesi sürecinde gündeme gelmiştir. Bundan sonraki süreçte dönemin İspanya devleti ile Türkiye’deki Museviler arasında “bağ ve sadakat” olduğu yönündeki tartışmalar 1931 yılına kadar önemini kaybetmiştir.

⁶⁸ Necdet Aysal, “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı’”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, C.11, Ankara, Güz 2009, s.602-604.

⁶⁹ Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, s.93. Levi’nin Kubilay olayını anlatış şekli biraz farklıdır. Örneğin Kubilay’ın olay esnasında tesadüfen orada bulunan bir yedek subay olduğunu ve olaya müdahale etmek isterken kafasının kesildiğini belirtmektedir. Bkz. Avner Levi, a.g.e., s.92.

10 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinin bir haberine göre İspanya'daki Cumhuriyet hükümeti “*vaktile İspanyol Kralları tarafından Katoliklik taassubu saikasile memlekette ihraç olunan ve şimdiye kadar İspanyolcayı bırakmayan Yahudileri tekrar memlekete kabul etmeğe ve bunlardan avdet edeceklere her türlü teshilatı (kolaylıklar)*” göstermeyi kararlaştırmıştır⁷⁰. 11 Mayıs 1931'de Cumhuriyet gazetesi, Türkiye'deki Musevilerin İspanyol hükümetinin bu davetine “*icabet edip etmeyecekleri hakkında*” soruşturma yaptıklarını duyurmuştur. Gazete yetkilileri öncelikle Hahambaşı Becerano Efendi ile görüşmek istemişlerdir. Ancak Becerano Efendi “*80 yaşında ve hasta olduğundan*” görüşememişlerdir. Buna rağmen Becerano Efendi'nin “*Türkiye Musevilerinin İspanya'ya gitmeyeceklerine kani olduğu*” sonucuna ulaşmışlardır. İlâveten gazetenin bir muharriri dönemin Musevi Eskenazi Cemaati⁷¹ başhahamı ve aynı zamanda felsefe doktoru olan Marküs ile görüşme yapmıştır. Marküs şu açıklamayı yapmıştır:

“Bundan takriben beş sene evvel de İspanya Kralı Musevileri İspanya'ya davet etmişti. Fakat kimse gitmedi. Türk vatandaşı olan ve burada yerleşmiş bulunan Musevilerin yerlerinden bile kımıldamayacaklarına emin olabilirsiniz. Belki üç beş kişi iş bulmak için gider. Fakat bu diğerleri hakkında bir hüküm vermeği istilzam ettirmez. Son senelerde binlerce Musevi Türkiye'yi terk etmiştir. Gidenler sırf iktisadi sebeplerden İngiltere'ye, Fransa'ya, Almanya'ya, Amerika'ya ve sair memleketlere hicret etmektedirler. Binaenaleyh bu defa da İspanya'ya kimse gitmeyecektir”.

⁷⁰ “İspanya, Musevileri Davet Ediyor!...”, **Cumhuriyet**, nr.2515, 10 Mayıs 1931, s.2. Haberin devamında İspanya'nın ünlü kraliçesi İsabella tarafından ülkeden çıkarılan Yahudilerin “*kısmi küllisini Türk şefkati ve merhameti Türkiye'ye celp (davet) ve kabul etmişti*” hatırlatması yapılmıştır.

⁷¹ Türkiye'deki resmi nüfus sayımlarında Musevilerin mezhepsel dağılımı gösterilmemiştir. İlâveten Cumhuriyet Arşivi'nde de Musevilerin mensup oldukları mezheplerle alakalı –erişime açık- herhangi bir belge yoktur. Ancak genel olarak bilindiği üzere İspanya kökenli olan ve Seferadlar olarak bilinen Museviler daima çoğunluğu oluşturmuşlardır. Seferadlar haricinde Orta ve Doğu Avrupa kökenli olan Aşkenaz Musevileri de mevcuttur. Amerikan Arşivindeki bir kayda göre 1932 yılında Türkiye'deki toplam Musevi nüfus yaklaşık olarak 80 bindir ve bu nüfusun 72 binini Seferad Musevileri oluştururken geriye kalan 8 binini Aşkenaz Musevileri oluşturmaktadır. Bkz. Amerikan Elçisi Charles H. Sherrill'in Türkiye'deki Musevi nüfus hakkındaki Washington'daki devlet sekreterliğine gönderdiği 11 Temmuz 1932 tarihli yazı.

Amerikan Arşivi, Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression, Massacres. Pogroms., July 15, 1930 – May 1, 1936. July 15, 1930 – May 1, 1936. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930 - 1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC51114711985/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=499d933f>.

Accessed 7 Apr. 2020. Fakat kanaatimizce Musevi nüfusun mezhepsel dağılımı için verilen rakamların kesinliği şüphelidir. Zira Türkiye'deki Museviler arasında Aşkenaz ve Seferadlar haricinde de mezhepler mevcuttur.

Muharririn görüşebildiği bir başka kişi ise dönemin Beyoğlu Musevi Lisesi katib-i umumisi olan Bohor Baroh Efendi'dir. Baroh Efendi de başhaham Marküs'e benzer bir açıklama yapmıştır:

“İspanya Cumhuriyeti kat'iyen bilmelidir ki hiçbir Musevi Türkiye'den kalkıp oraya gitmez. Museviler, bunca seneden beri yaşadıkları ve vatandaşlık sıfatını haiz oldukları Türkiye'de kalacaklardır. Mezkûr beyannameye kulak asacak bir tek Musevi olduğunu zannetmiyorum”⁷².

11 Mayıs günü Son Posta gazetesi de İspanya'daki cumhuriyet hükümetinin Musevileri “*davet ve kabul etmeye*” karar verdiğini birkaç cümleyle duyurmuştur. Ancak Türkiye'deki Musevilerin bu çağrı karşısındaki tutumlarına ilişkin hiçbir açıklama yapılmamıştır⁷³.

12 Mayıs'ta Vakit gazetesi, Cumhuriyet gazetesinin haberlerindeki bilgileri kısaca aktarıp İspanya'nın davetinin “*eski bir meselenin tazelenmesine*” neden olduğunu ifade etmiştir. Bu mesele Türkiye'deki Musevilerin Türkçe konuşmak yerine asırlar önce kovuldukları ülkenin dili olan İspanyolca'yı konuşmalarıdır. Bu vaziyet onları iyi bir şekilde kabul etmiş olan bu ülkeye karşı “nezaketsizlik eseri” olarak görülmektedir. Musevi aydınlarının bazıları bu durumu dikkate alarak Türkçeyi yaygınlaştırmak ve İspanyolca'yı bıraktırmak amacıyla bir Musevi cemiyeti kurmayı istemektedirler⁷⁴. Aynı günkü Milliyet gazetesi de İspanya'nın yapmış olduğu davetle, “*kendilerini adeta bir vatandaş telakki etmesine bir cevap olmak*”

⁷² “Museviler, İspanya'ya Gitmek İstemiyorlar”, **Cumhuriyet**, nr.2516, 11 Mayıs 1931, s.4. Haberde kendisiyle görüşme yapılmış olan dönemin Eskenazi Cemaati başhahamının yalnızca soyadı yazılmıştır. Başhahamın tam adı Dr. David Markus'dur. Bu haberde dikkat çeken bir diğer ayrıntı ise İspanyanın davet ettiği Musevilerin -İspanya kökenli olan ve İspanyolca konuşan- Seferad Yahudileri olmasına rağmen Aşkenaz/Eskenazi Cemaati başhahamının da muhabirlerce bu davetin muhatabı olarak kabul edilmesidir.

⁷³ “Yahudiler Ve İspanya”, **Son Posta**, nr.283, 11 Mayıs 1931, s.2.

⁷⁴ “Museviler İspanya'ya Gitmeyecekler”, **Vakit**, nr.4789, 12 Mayıs 1931, s.3.

amacıyla Musevi vatandaşların “*Türkçeyi tamim için Musevi Cemiyeti*” teşkil etmeye karar verdiklerini duyurmuştur⁷⁵.

20 Mayıs’ta daha önce Cumhuriyet gazetesinin İspanya’nın davetiyle ilgili olarak dönemin önde gelen Musevileriyle yapmış olduğu röportajların bir benzeri de Yarın gazetesi tarafından yapılmıştır. Yarın’a göre Musevilerin İspanya tarafından davet edildikleri ve orada toplanacaklarına dair haberler sızmıştır. Üstelik haberlerin “ecnebi mehafillerinde” zuhur ettiği iddiası mevzuya daha fazla “ehemmiyet” vermiştir. Bu yüzden de gazete yetkilileri konuyla alakalı araştırma yapmışlardır. Buna göre kral Ferdinand ve kraliçe İzabel tarafından Musevilerin sürgünü için çıkarılan “emirname” nin lağv edilmesi söz konusudur. Zaten İspanya hükümetince bu emirnamenin ilgası için uzlaşma sağlanmış olduğundan sonuç, “*Musevilerin Türkiye’den ayrılıp ayrılmayacağına bağlı*” olmalıdır. Konuyla ilgili olarak görüşlerine başvurulmuş Milaslı Got (Gad) Franko E., “*Böyle bir teklif kat’iyyen yoktur*” demiştir. Musevi Lisesi müdürü M. Marküs, “*150 sene evvel bizi İspanya’dan tardedtiler. Allahtan olmuş ki biz buraya gelmişiz. Katolikler tarafından bunca mezalime duçar olduktan sonra İspanya’ya avdetimize imkan ve ihtimal yoktur*” cevabını vermiştir. Galata Musevi Mektebi müdürü M. Benvaniste, “*Biz Türküz 450 seneden beri buradayız. Türklere karşı minnettarız. İspanya’ya avdet lâfını gülerek dinleriz ve Engizisyon başrahibin Terkemado’nun ismini lanetle anarız. İspanyolların ..?...lerindeki mezalini unutmayız.*” demiştir. Musevi Lisesi kâatibi umumisi M. Bruh, “*Kat’iyyen gitmeyiz. Maziye unutmadık. Hem İspanya’daki cemaat heyeti idaresi bura hahamlığına yolladığı mektupta, oradaki sefaleti uzun uzadıya anlatmıştır.*” açıklamasını yapmıştır. Musevi Mektebinin Fransızca öğretmeni M. Vatan, “*Henüz tarihi unutmadık. Engizisyon devri gözümüzün önünde, o kadar ki, şimdi yakında manastırların alevleri tarihi bir sadadır.*” diyerek düşüncesini belirtmiştir. Eşkenazi Musevi Cemaati Muhtelit Mektebi müdürü Mm. Süryano ise “*Bunu şimdi işitiyorum. Çatı başıma yıkılsaydı bu kadar şaşırmazdım. Eğer siz Musevi olsaydınız böyle bir şeyi düşünmeyeceğinizi bilir ve sormazdınız*

⁷⁵ “Türkçe”, **Milliyet**, nr.1884, 12 Mayıs 1931, s.3.

bile!” diyerek daha ilginç bir tepki vermiştir⁷⁶. Dikkat edilirse bu haberde kendileriyle görüşme yapılmış olan Musevilerin isimleri ve hatta unvanları Cumhuriyet gazetesinden daha farklı bir şekilde yazılmıştır. Ayrıca Eşkenazi Cemaatinin Muhtelit Mektep müdürü olarak tanıtılan Mm. Süryano, dönemin Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano olmalıdır.

21 Mayıs 1931’de Cumhuriyet gazetesi Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya gidip gitmeyecekleri konusunda yeniden haber yapmıştır. Bu haberde İstanbul Musevilerinden ve Dışışleri eski memurlarından Yuşa Efendi’nin, İspanya’nın Musevileri daveti hakkında, gazeteye göndermiş olduğu mektup yayınlanmıştır. Bu mektupta Türkiye’deki Musevilerin İspanya’nın davetine neden icabet etmedikleri şöyle anlatılmıştır:

“-Türkiye Musevi’leri vaktile İspanya’dan hicret eden felâketzedelerin evlât ve ahfadındandır. Bunların bu memlekette ecdadına yapılan zalimane katliamdan kalpleri cerihadar olduğuna göre nasıl olur da babalarının kanlarıyla boyadıkları İspanya toprağına ayak basarlar? Engizisyona ait feci vekayii yerinde tahattur etmekle pek müteessir olması icap eden Musevi’ler eski vekayiin cereyan ettiği bu meş’um yerlerde tekrar tavattun edecek kadar belâhati fikriyeye mi maliktirler?

Bundan maada Türkiye Musevi’leri müreffeh bir halde yaşamakla beraber asıl hakim olan milletten şikâyeti mucip bir tazyik görmedikleri gibi daima vatandaşlık hukukunu muhafaza etmek suretile mes’ut yaşamaktadırlar. Bu şerait dahilinde nasıl olur da bize mihmannüazlık gösteren aziz bir vatani unutup ecdadımıza fenalık eden bir memlekete gideriz?

Umunî bir maraz olan iktisadî buhran Türkiye’de en hafif hissedildiğinden Türkiye’de yaşamak İspanya’da yaşamaktan daha hayırlıdır. Bizi buradan uzaklaştırmak isteyenler beyhude çalışıyorlar. Biz gördüğümüz müşfikane muameleden dolayı bu memlekete medyun- u şükranız ve ömrümüz oldukça buradan ayrılmayacağız”⁷⁷.

Amerikan Arşivinin Türk basınında çıkan haberlerle ilgili kayıtlarında 1931 yılı Mayıs ayında -Cumhuriyet gazetesi başta olmak üzere- bu konuyla ilgili yapılan haberler hakkında şöyle bir değerlendirme vardır:

⁷⁶“Museviler Şiddetle Reddediyorlar!”, **Yarın**, nr.506, 20 Mayıs 1931, s.1,3. Anlaşıldığı kadarıyla röportaj yapılan Musevilerin genellikle soyadları yazılmış ve öncesinde kullanılan “M.” kısaltması ile Fransızca bir hitap sözcüğü olan Mösyö (Bay) tabiri kullanılmak istenmiştir.

⁷⁷ “Türkiye Musevileri”, **Cumhuriyet**, nr.2526, 21 Mayıs 1931, s.4.

“Basın, İzabella ve Ferdinand zamanında ülkeden sürgün edilenlerin soyundan gelen İspanyolca konuşan Musevilerin İspanya’ya geri dönmelerine kolaylık sağlamak için yeni İspanya hükümetinin bildirilen kararına hatırı sayılır ölçüde önem vermekte. Muhabirler tarafından danışılan önde gelen Musevilerin, Türkiye’nin İspanyolca konuşan Musevileri arasında bu fırsattan avantaj elde etmek için hiçbir eğilim olmadığını ifade ettikleri iddia edilmekte. Aksine ifade ediliyor ki “Türk Dilinin Genel Kullanımı İçin Dernek” oluşturulması üzerinde düşünülmekte. Anlaşıyor ki çoğu Musevi şahsi olarak, ekonomik sebeplerden ayrıca Türklerin belirgin Musevi karşıtlığından taşındıklarından, en azından İspanya’ya taşınmanın olabilirliğinin düşüncesine sahiptir. Bununla birlikte onlar (Museviler) çok fazla zekiler, bir topluluk olarak alenen İspanya’ya göç ilanı da Türklerin kötü davranması için daha ileri bir bahane verir. Hasta olduğu iddia edilen Hahambaşı konuyu muhabirlerle tartışmayı reddetmiştir⁷⁸”.

Türk basınında İspanya’nın Musevileri daveti hakkında başka haberlerin olup olmadığını öğrenebilmek amacıyla -1931 yılı Mayıs ayındaki ulaşabildiğimiz sayılarını- incelediğimiz Akşam ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde bu konuya dair herhangi bir habere rastlamadık. Dönemin diğer gazetelerinin 1931 yılı Mayıs ayına ait sayılarına ulaşamadık. Bu konu hakkında Rıfat Bali’nin Türkiye’deki Musevileri 1923-1945 yılları içerisinde etkileyen olayları konu edindiği eserinin ekler kısmında oluşturduğu kronolojide bir bilgi geçmektedir. Onun verdiği bilgiye göre 13 Ekim 1931 tarihinde basında “Türkiye Yahudileri İspanya’ya yerleşiyorlar” söylentisi çıkmıştır. Ancak bu bilgiyi hangi kaynak üzerinden elde ettiğini açıklamamıştır⁷⁹. Ayrıca Musevilerin İspanya’ya gidip gitmeyecekleri hakkında 1931 yılı Mayıs ayı içerisinde gündeme gelen haberlerden bahsetmemiştir.

Bu konuyla ilgili olarak Rıfat Bali’nin vermiş olduğu tarihle örtüşebilecek bir bilgiye Amerikan Arşivi’nde Türk basını üzerine tutulan kayıtlardan 3 Eylül 1931 ile 14 Ekim 1931 tarihlerini kapsayan belgede rastlamaktayız. Belgeye göre Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya göç etmeyeceklerini bildiren ayrıntılı bir

⁷⁸ Türk basınında 30 Nisan 1931 ile 15 Mayıs 1931 tarihleri arasında çıkan haberler hakkında Amerikan Konsolosluğunun 4 Haziran 1931 tarihli derleme dosyası. **Amerikan Arşivi**, Central Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspaper., Turkey, Clippings And Items., JAN, 15 1930 – JUL. 29 1931. January 15, 1930 – July 29 1931. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930- 1944. National Archiives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511482485/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=ee4252c.9>. Accessed 6 Apr. 2020.

⁷⁹ Rıfat N. Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, s.564.

açıklama bu tarihler arasında Akşam gazetesine Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano tarafından verilmiştir. Soriano bu açıklamayı dönemin Times gazetesinde yer alan bir söylenti üzerine yapmıştır. Times'a göre Türkiye'deki ve diğer Akdeniz ülkelerindeki İspanyolca konuşan Yahudiler, İspanya'daki son devrimin yaratmış olduğu yeni durumdan avantaj elde etmek için İspanya'ya toplu halde göç etmeyi tasarlıyorlardır. Belgedeki kaydın devamı şöyledir:

“Soriano'ya göre Türkiye'deki Yahudiler, Türklerle birlikte en iyi şartlar altındadırlar ve onların göç etmelerini akla getirecek hiçbir şey olmamıştır. Aksine onlar, gitgide İspanyol dilini bırakarak Türkçeye adapte oluyorlardır. Soriano'nun söylediklerine karşın sır değildir ki Türkiye'de Yahudi unsuru göç yöntemi sayesinde hızlıca gözden kayboluyordu ve onlar bilhassa Latin Amerika'nın İspanyolca konuşan ülkelerine doğru cezbedildiler. Ki onların çoğunun, daha yakın ve Avrupalı olan İspanya'ya gitmeyi düşünüyor olmalarına şaşırmak için hiçbir sebep olmayacaktır. Soriano'nun yarı resmi pozisyonu göz önüne alınca almış olduğu pozisyonundan başka uygun bir pozisyon olamazdı”⁸⁰.

Yukarıda aktardığımız belgede yer alan bilgileri teyit etmek amacıyla Akşam gazetesinin 3 Eylül-14 Ekim 1931 arasındaki sayılarını inceledik. Gazetenin bu zaman dilimindeki nüshalarından yalnızca 2 Ekim 1931 ve 14 Ekim 1931 tarihli nüshalarının tamamı ile 1 Ekim 1931 tarihli nüshasının ilk sayfası haricinde bütün sayılarına ulaşabildik. Fakat ne yazık ki bahsi geçen haberi tespit edemedik. Bu sebeple haberin günümüze ulaşmayan bu nüshalarda ve yahut da başka bir gazetede bulunma ihtimali mevcuttur. Zira Amerikan Arşivinde Türk gazeteleriyle ilgili olarak tutulan kayıtlar incelediğimiz kadarıyla detaylı ve dikkatli bir şekilde yazılmıştır. Dolayısıyla haberin mevcut olmama ihtimali kanaatimizce çok zayıf bir olasılıktır. İlaveten Avram Galante de bu belgede yer alan gazete haberinden bahsetmiştir.

⁸⁰ Türk basınında 3 Eylül 1931 ile 14 Ekim 1931 tarihleri arasında çıkan haberler hakkında Amerikan Konsoloslğunun 11 Kasım 1931 tarihli derleme dosyası. **Amerikan Arşivi**, 867.9111. numaralı belge.

Ancak onun verdiği bilgiye göre Vakit gazetesi⁸¹, Hanri Soriano'nun bu konuyla alakalı düşüncelerini sormuştur. Soriano da şu cevabı vermiştir:

“Özellikle Türkiye Yahudileri İspanya'ya dönmeyi düşünmezler. Zira onlar, memleketin sahipleriyle en iyi ilişkiler içinde olmayı sürdürüyorlar. Aramızda hiçbir uyumsuzluk olmamıştır. Bunun bilinmesi iyi bir şeydir”⁸².

Galante, Vakit gazetesini zikretmiş olduğundan Amerikan Arşivi'ndeki bilgileri dikkate alarak Vakit gazetesinin -1931 yılı- Eylül ve Ekim aylarındaki sayılarını inceledik. Böylece 13 ve 14 Ekim tarihlerinde bu konuyla ilgili iki haberin mevcut olduğunu gördük. 13 Ekim'de öncelikle, Times gazetesinde çıkan haber anlatılmıştır. Buna göre İspanya'nın krallık döneminde 1492 yılında sürgün ettiği Yahudiler, cumhuriyet devrinin getirdiği özgürlüklerden faydalanmak niyetindedirler. Zira 400 yıldır ilk defa Madrid'de bir Yahudi'nin “resmen evlenmesi” bunu kanıtlayan delillerden biridir. Fas Yahudilerinden biri de İspanya hükümetine başvurarak 1492 yılındaki fermanın ilga edilmesini talep etmiştir. İspanya'dan 1492'deki fermanla sürgün edilen Musevilerden geriye Madrid ve Barselona şehirlerinde ticaret ve sarraflıkla uğraşan “küçük” bir topluluk kalmıştır. 1931 yılında bu topluluk hem Barselona'da sinagog inşa etmeye hem de Toledo'daki eski sinagoglarını “istirdat etmeye” (geri almaya) çalışıyordu. Yakın Doğu'da yaşayan Musevilerin okullarında ve gazetelerinde İspanyolca'yı koruduklarını gören “İspanya ricali”, Doğu Yahudileri ile “anavatanları” arasında resmi bir ilişki kurmak için uğraşmışlardır. Hatta vefat etmiş olan diktatör Primo de Rivera, İspanyol nüfuzunu yaymak için yaptığı planlarda, zamanında İspanya'dan sürülen Yahudileri düşünerek onlardan faydalanmayı ihmal etmemiştir. Diktatör planını uygulamak için İspanya Dışişlerine bağlı bir daire meydana getirip “Harsî Münasebetler Heyeti” adını vermiştir. Cumhuriyet idaresi de bu teşkilatı korumuştur. Teşkilatın amacı İspanyol kültürünü yaymak için çalışmaktır. İspanya, bu teşkilatın kuruluşundan

⁸¹ Her ne kadar ana metinde Vakit gazetesi demiş olsa da dipnotunda İstanbul'da çıkan Hamenora dergisinin 1931 yılındaki 10-12. sayılarına ve sayfa olarak da 239. sayfasına atıf yapmıştır. İlâveten ay ve güne dair açıklama yapmamıştır.

⁸² Avram Galante, **Türkler Ve Yahudiler**, s.76.

sonra İspanyol yazarlarından Don Ernesto Cabellero'yu Doğu'ya göndermiştir. Don Ernesto, Yunanistan ve diğer Balkan ülkelerini gezdikten sonra Türkiye'ye gelerek araştırmalar yapmıştır. Sonrasında İspanya'ya geri dönüp ilgili heyete bilgi vermiş ve ardından yine Doğu'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Don Ernesto'nun Türkiye'deki Museviler hakkında ne söylediği bilinmemektedir. Muhtemeldir ki şu andaki ikinci gezisinde bu konuyla ilgilenecektir. Öte yandan ilk gezisinde gittiği ülkelerdeki Yahudilerle alakalı bazı tespitler yapmıştır. Buna göre Yahudiler İspanyol filmlerini ve müziklerini çok seviyorlardır. Bunu öğrenen İspanya hükümeti Yakın Doğu'ya pek çok kitaplar göndermeye ve Yahudilerin çıkardığı gazetelerin modern İspanyolca ile yayınlanmasını teşvik etmeye başlamıştır⁸³.

Ertesi gün (14 Ekim'de) "Günün Haberleri" köşesinde –kendisiyle görüşme yapılmış olan- Musevi Cemaati Sivil Meclis Reisi Hanri Soriano'nun bu konu hakkında söyledikleri okuyucuya sunulmuştur:

"İngiliz gazetesinde yazılan malumat muharririn muhayyelesinde vücut bulmuş olsa gerek. İspanya cumhuriyetinin birkaç asır evvel Yahudilerin kovulmasından memlekete gelen büyük zararı takdir etmesi kadar tabii bir şey yoktur.

Fakat Museviler ananeleri icabı kendilerine yapılan iyilik ve kötülükleri asla unutmadıkları için hiçbir vakit toplu bir halde ve bir teşkilat dairesinde avdetleri mevzuu bahsolaraz.

Don Ernesto namında bir adamın mevcudiyetinden haberim olmadığı gibi bugüne kadar da yapıldığı yazılan teşebbüsler hakkında bir şey işitmedim. İspanya hükümet erkanını böyle bir teşebbüsün semere vermiyeceğini anlayacak kadar zeki zannediyorum. Vaktile İspanya'dan hicret etmiş olan Musevilerin hepsi bulundukları memleketlerde az çok refah içinde yaşamakta ve hiçbir şikayette bulunmamaktadırlar.

Bilhassa Türkiye Musevileri öteden beri öz Türklerle gayet iyi münasebette bulundukları ve hiçbir vakit arada münafereci mucip ahval olmadığı cihetle İspanya'ya dönmeyi hayallerinden bile geçirmemektedirler.

Toplu bir şekilde muhaceret ancak bir zaruret karşısında olabilir. Böyle bir zaruret olmadığına göre yazılanlar (Taymis) de de olsa yalandır..."

⁸³ "Memleketimizdeki Yahudiler İspanya'ya Mı Gidiyor?", **Vakit**, nr.4943, 13 Teşrinievvel 1931, s.5. Haberin alt başlığı "İspanya'dan gelen Don Ernesto Balkanlarda Yahudileri toplayıp eski memleketlerine götürmek için hazırlık yapıyor!" şeklindedir.

Soriano konuşmasının devamında Musevilerin İspanyolcayı bırakmamalarının İspanya hükümetinin aldığı kararda etkili olduğu mevzusuna da değinmiştir. Dilin öneminin farkındadır. Ona göre İspanyolcanın Museviler arasında korunmasının pek çok nedeni vardır. Eski dönemlerde Museviler kimi diğer unsurlar gibi ayrı ikamete mecbur bırakılmışlardır. Böylece “hâkim unsurlarla” ilişkileri “gayet az” olmuştur. Doğal olarak bu şartlar içerisindeki Musevi çocukları anne ve babalarının konuştuğu İspanyolcayı öğrenmişlerdir. Fakat Türkiye’de şu anki durum çok farklıdır. Türkiye Musevileri Türkçeyi anadil olarak “tedricen” de olsa kabul edeceklerdir. Bunun için gerekli “tedbirler” alınmıştır⁸⁴.

Aynı günkü Milliyet gazetesine göre de bazı yabancı gazetelerde Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya çağırıldıkları, oraya gitmelerinin söz konusu olduğu yazılmaktadır ve Musevi Cemaati bu rivayetleri ortaya atanları “protesto” etmektedir. Gazete, dönemin “tanınmış” Musevilerinden “şair İsak Frera B.” ile görüşerek onun bu mevzudaki görüşlerini aktarmıştır:

“Türkiye Musevileri böyle bir seyahati hayallerinden bile geçirmezler. Bunlar İspanyol propagandasıdır ki, Türkiye Yahudilerinde kat’iyyen makes (yansıma) bulmamıştır.

Türkiye Musevileri kendilerini Türk camiası haricinde ad etmez ve Yahudi denilmesini hakaret sayar.

İspanyolcayı bilmekliğimiz hissen çoktan veda ettiğimiz topraklara avdetimizi mucip olamaz. Hem bu propaganda meselesi bugünün meselesi değildir. Biz daha beşikte iken İspanyollar bu propagandayı yaparlardı. Biz Türküz ve daima Türk kalacağız. Bununla iftihar ederiz. Türklük içinde ayrı bir camia olamaz ve bu gibi propaganda neşriyatı Türklük aleyhinde olduğu için nefretle protesto ederiz!...”⁸⁵.

Genel olarak baktığımızda Türkiye’deki Musevilerin İspanya’ya gidip gitmeyeceklerine dair haberler ilk olarak 1931 yılı Mayıs ayında Cumhuriyet gazetesi tarafından yapılmıştır. Dönemin diğer bazı gazeteleri de konuyla ilgilenmiştir. Akabinde bu mevzu 1931 yılının Ekim ayında ikinci kez gündeme geldiğinde Vakit gazetesi tarafından haber yapılmıştır. Cumhuriyet gazetesi bu defa

⁸⁴ “Yahudiler Gidiyor Mu?”, **Vakit**, nr.4944, 14 Teşrinievvel 1931, s.4. Gazetenin ilk sayfasının sağ üst köşesinde bu haberin reklamı yapılarak “Türkiye Yahudileri ve İspanya” başlığı atılmıştır.

⁸⁵ “Musevileri Davet”, **Milliyet**, nr.2039, 14 Ekim 1931, s.3.

konuya karşı ilgisiz kalmıştır. Gerek Mayıs ayındaki gerekse de Ekim ayındaki konuyla ilgili haberler incelendiğinde Türkiye’deki Musevilerin İspanya’nın davetine icabet etmedikleri sonucuna varabilmekteyiz.

5.1. İspanya Konsolosluğunun Musevileri Göçe Teşvik Etmesi

1931 yılında gündeme gelen Türkiye’deki Musevilerin, İspanyol hükümetinin daveti üzerine İspanya’ya gitmeleri meselesinin sonraki süreçte bir daha kamuoyunun gündemine geldiğini söyleyebileceğimiz başka bir habere rastlamadık. Ayrıca Cumhuriyet arşivinde de bu konuyla ilgili olarak ne 1931 yılı ve öncesine ne de sonrasına ait hiçbir arşiv belgesine ulaşamadık. Yalnızca Amerikan Arşivinde 3 Aralık 1946 tarihli bir belgede İspanyol konsolosluğu otoritelerinin İstanbul’daki Seferad Musevilerini İspanya’ya geri döndürmeyi teşvik ettikleri bilgisi mevcuttur. Belgede konuyla ilgili olarak şu izahat yapılmıştır:

“İstanbul’daki İspanyol Konsolosluğu yetkililerinin, şehrin önde gelen Seferad Yahudilerinden bazılarını İspanya’ya geri dönmeyi isterlerse onlara her (tür) kolaylığın sunulacağını haber verdikleri (konusunda) genel olarak güvenilir bir kaynak tarafından Elçiliğin bilgilendirildiğini rapor ettiğim için onur duyuyorum. (Bu Yahudiler Engizisyon zamanında İspanya’dan ayrılanların soyundan gelenlerdir. O zamandan beri Türkiye’de olmalarına rağmen kendi aralarında İspanyol dilini konuşmaya devam ediyorlar. Onların çoğu ticarete başarılı oldular.) İspanyol otoritelerinin Yahudilere, bu ülkeye (Türkiye’ye) geri dönmeyi istedikleri takdirde kendilerine İspanyol pasaportlarının verileceği ve Türk pasaportlarını tutmalarına müsaade edileceği bilgisini verdikleri söyleniyor. Bununla birlikte Türk hükümeti iki ulusluluğu tanımamaktadır ve eğer Seferad Yahudileri İspanyol vatandaşlığı elde ederlerse Türk vatandaşlıklarını kaybetmiş sayılacaklardır.

İspanyol elçiliği personelinin bir üyesi bu elçiliğin (Amerikan) bir memuruyla olan konuşmasında İspanyol hükümetinin 1920’lerin başında⁸⁶ Yakın Doğu’daki Seferad Yahudilerine İspanyol vatandaşlığı teklif ettiğini ifade etti. O, ilgilerini (o zaman) belirtmiş olanların şimdi İspanya’ya geri dönmek için teşvik edildiğini söyledi. Bu İspanyol yetkilisi İspanya’da antisemitizmin hiç olmadığını vurgulamak için bu olayı ele aldı.

⁸⁶ Burada İspanya’nın Seferadlara –önceki- vatandaşlık teklifi hakkında “1920’lerin başı” olarak verilen bu tarih ile Eskenazi Cemaaati başhahamı Dr. Markus’un 1931 yılındaki röportajında “*bundan takriben beş sene evvel de İspanya kralı Musevileri İspanya’ya davet etmişti*” sözünde geçen tarihin işaret ettiği gerçek bir olay olmalıdır. Burada net bir tarih ifade edilmediği için 1920’den itibaren basın üzerinde araştırma yapılırsa belki de İspanya’nın 1931’den daha önceki bir tarihte Musevilere vatandaşlık teklifi sunduğu bilgisine ulaşılabilir. Ancak hangi gazetede ne zaman haber yapılmış olacağına dair herhangi bir ipucu olmadığı için böyle bir incelemeyi gerçekleştiremedik. Öte yandan dikkat çekici bir diğer nokta ise bu tarihin 1926’da Türk basınında gündeme gelen İspanya’ya Telgraf Olayı hadisesine yakın bir tarihe denk düşebilme ihtimalidir.

Yukarıda bahsedilen kaynak ayrıca Yunan hükümetinin Selanik'te ikamet eden Seferad Yahudilerinin İspanya'ya geri dönmesine hiçbir itirazı olmadığını ve (yine Yunan hükümetinin) bu Yahudilere verilen İspanyol pasaportlarını onurlandıracağını da bildirdi.

Türk hükümetinin ülkeden sermayenin ayılmasına izin vermek (konusunda) direnç göstermesi Türkiye'den ayrılan İspanyol Yahudilerini vazgeçirebilecek bir faktör olabilir. Büyükelçilik (Amerikan), büyük bir servet toplayan Yahudilerin kendileriyle birlikte İspanya'ya paralarını alabileceklerine dair herhangi bir düzenleme duymamıştır.

Bu durumla ilgili ileri gelişmeler rapor edilecektir⁸⁷.

Her ne kadar yazının sonunda bu durumla ilgili ileri gelişmelerin rapor edileceği belirtilmişse de biz konuyla alakalı başka hiçbir belgeye ulaşamadık. Yine de Amerikan Arşivinin 1949 yılına kadar olan kısıtlı bir bölümünü inceleme imkanımız olduğu için şayet arşivin tamamı incelenebildiği takdirde başka belgelerin de tespit edilebileceği kanaatindeyiz.

6. Trakya Olayları ve Göç

1934 yılında Çanakkale ve Trakya kentlerinde doğrudan Musevileri hedef alan ve takriben 15 gün süren yağma ve saldırı hareketleri vuku bulmuştur. Olaylar üzerine çalışan araştırmacıların bu hadiselerin ortaya çıkış sebepleri ve siyasi otoritenin olaylardaki sorumluluğu üzerine çeşitli görüşleri mevcuttur. Haluk Karabatak'a göre 1930'lu yıllarda Almanya'da yükselişte olan Nazizm ile beraber Antisemitizm de "yoğun propaganda" imkanı bulmuştur. Antisemitizm dalgası Faşizm ile beraber yayılarak neredeyse her ülkede taraftar edinmiştir. Türkiye'deki vaziyet de başka ülkelerden "çok farklı" değildir. Trakya'da 1934'de vuku bulan hadiseler de bunun "örneklerinden" biridir. Trakya Olaylarına dikkat edildiğinde 6-7 Eylül'de meydana gelenlerin "küçük bir provası gibidir"⁸⁸. Avner Levi'ye göre Trakya Olayları 1930'da

⁸⁷ Amerikan Elçisi Herbert S. Bursley tarafından Washington'daki Devlet sekreterliğine 3 Aralık 1946 tarihinde gönderilen yazı. **Amerikan Arşivi** Cental File: Decimal File 867.4016, İnternal Affairs Of States, Social Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511190131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&sid=ccc319f>. Accessed 6 Apr. 2020.

⁸⁸ Haluk Karabatak, "1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", **Tarih ve Toplum**, S.146, C.25, İstanbul, Şubat 1996, s.4.

yaşanan Menemen- Kubilay olayını anımsatmaktadır. Zira Trakya’da yaşananlar “rejime ve Atatürkçülüğe karşı bir girişim” dir. Türk tarihi içinde de çok mühimdir. Ancak asıl önemi Musevi genel tarihi zaviyesindendir⁸⁹. Zafer Toprak, hükümetin o dönemki mahrem yazışmalarını inceleyerek olayların sorumluluğunun asıl olarak CHP’nin yerel örgütlerine ait olduğunu iddia etmiştir. Zira bahsi geçen yazışmalarda parti merkezi adına genel sekreter Recep Peker, olaylar ortaya çıkıp ilerleyinceye değin kendilerine neden hiç haber verilmediği konusunda yerel teşkilatlardan hesap sormaktadır. Öte yandan olaylara “neden engel olunmadığı” sorusunun yerine bizi “neden bilgilendirmediniz” sorusu, merkezi hükümeti de sorumlu hale getirmektedir⁹⁰. Ancak Toprak, dönemin Trakya Umum Müfettişliğinin faaliyetlerinden bahsetmemiştir. Erdal Aydoğan ise 2018 yılında yapmış olduğu çalışmada dönemin Trakya Umum Müfettişi olan İbrahim Tali’nin gizli kalmış evraklarını kullanmış ve olaylarla ilgili olarak daha önce yayımlanmış eserleri değerlendirmiştir. Öncelikle 19 Şubat 1934 tarihli bakanlar kurulu kararnamesiyle Edirne merkez olmak üzere Trakya Umum Müfettişliği (Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Tekirdağ’ı kapsayacak şekilde) ihdas edilmiştir ve 18 Mart 1934’de İbrahim Tali Bey umum müfettiş olarak tayin edilmiştir. Bu müfettişliğin kurulma amacı Trakya’da mevcut olan sorunlara çözüm bulunmasıdır. Zira bu sorunlar Balkanlardan gelmekte olan Müslüman muhacirler ve onların yerleştirilmesi meselesiyle birlikte çoğalmıştır⁹¹.

İbrahim Tali’nin -göreve geldikten sonra- 11 Haziran 1934 tarihli bir yazısı bölgedeki mevcut problemlere değinmektedir. Buna göre Trakya ekonomisinde Musevilerin etkisi “gün geçtikçe” artmaktadır. Museviler Trakya’nın işgale uğradığı I. Dünya Savaşı gibi çeşitli dönemlerde işgalci devletlere “hizmet” ederek “menfaatler” elde etmişlerdir ve işgaller esnasında yağmalanan “*Türk menkul mallarını*” bir şekilde “*yok bahasına*” ele geçirmişlerdir. Yeni askeri garnizonlara

⁸⁹ Avner Levi, “1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınamayan Ders”, **Tarih ve Toplum**, S.151, C.26, İstanbul, Temmuz 1996, s.10.

⁹⁰ Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin Ve CHF’nin Sorumluluğu”, **Toplumsal Tarih**, S.34, C.6, İstanbul, Ekim 1996, s.20-21. Toprak, burada teorideki tek parti-hükümet-devlet bütünlüğünün pratikte ne kadar uygulanabildiğini de tartışmaya açmaktadır.

⁹¹ Erdal Aydoğan, “Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları”, **Belgi Dergisi**, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., S.16, C.2, Yaz 2018, s.880-881.

Musevilerin hiçbir şekilde sokulmaması gereklidir. Zira onların alınması “ecnebi istihbaratın” çalışmasına ve “kazanç kaynaklarının” Türklerin aleyhine olarak Musevilere geçmesine sebep olacaktır. Bu duruma engel olmak için tedbirler almak şarttır. İbrahim Tali, bölge valilerinden talep ettiklerini özetlemiştir. Buna göre Musevilerin Trakya’da yeni mağaza veya dükkan açmalarına “*bizzat köylünün ve halkın tedbirleriyle*” izin verilmemelidir. Musevilerin köylere gelip gitmelerine “*yine halkın ve köylünün*” uygun tedbirleriyle müsaade edilmemelidir. Musevilerden müfettişlik sahasına tekrardan “*yerleşmek ve iş yapmak*” amacıyla gelecekler, derhal müfettişliğe bildirilmelidir. Vilayetlerdeki Musevilerin hangi işle uğraştıkları, aileleri ve isimleri kısa süre içinde tespit edilip İbrahim Tali’ye gönderilecektir. Daha sonra İbrahim Tali, 14 Haziran 1934’de valilere yolladığı diğer talimatnamesinde Trakya’da kurulacak yeni askeri teşkilattan istifade etmek isteyen Museviler hakkında “*alınan haberlerin*” doğruluğunun araştırılmasını istemiştir. Zira bu haberlere göre askeri teşkilatın kurulacağını öğrenen Museviler, sahip oldukları sermayeden yararlanarak hemen “*piyasayı yükseltmişler*”, “*askeri erzak ve saire*” satışını almak amacıyla ortaklaşa hareket etmeye başlamışlar, dahası “*dünkü gün Kırklareli erzakını*” tamamen üstlenmişlerdir. Ayrıca “*yeni garnizonlara yerleşmek ve askerî taahhüdatı ele geçirmek*” kararına varıp buna yönelik planlar yapmaya başlamışlardır. İbrahim Tali’ye göre “*Türk çocuklarını bu sahada zaafa uğratan şey sermayelerinin kıt olmasıdır*”. Yine ona göre “*küçük (Türk) sermayedarların birleştirilerek bir blok halinde bu gibi tahütlere girmeleri*” gereklidir. Musevilerin de buna karşılık “*entrika çevirmeleri*” ihtimali akla getirilip “tedbirli” davranılmalıdır. İlaveten bundan sonra “*devlet müeesslerine ait herhangi bir taahhüt işinin bir Türk’ten gayrisine verilmiş olduğunu duymak*” kendisini “*çok müteessir*” yapacaktır⁹². İbrahim Tali ayrıca göreve geldikten sonra müfettişlik bölgesinde 33 gün süren bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahat esnasında bölgede gördüğü sorunları rapor halinde hükümete sunmuştur. Rıfat Bali tarafından tamamı aktarılan bu rapora göre Trakya’daki Museviler “*zahire, yapağı, koza, peynircilik, bezzaziye, petrol ve benzin acenteliği, züccaciye, alehumum komisyonculuk, üzüm mıntıkalarında kısmen şarapçılık, kısmen fabrikatörlük ve hatta bazı yerlerde arabacılık, divarcılık,*

⁹² Erdal Aydoğan, “Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları”, s.881-883.

boyacılık gibi işlerde” doğrudan veya dolaylı olarak kazanç sağlamaktadırlar. Ayrıca köylü sermaye sahibi Musevilere borçludur. Zira Museviler köylünün zor günlerinde para ve eşya verip onun malını ele geçirmektedir. Museviler pazar fiyatları üzerinde de oynamaktadırlar. Dahası devlet memurları bile çeşitli eğlenceler vasıtasıyla Musevilerden borç alıp ödeyemez hale gelmişlerdir. Öte yandan Bulgaristan’ın bölge üzerinde faaliyetleri vardır ve Museviler, Bulgar propagandası yapmaktadırlar. Milliyetçilik ilkesini kendilerine karşı “tehlike” olarak görürler ve devletçilik ilkesine “adeta düşmandırlar”⁹³. İbrahim Tali’nin raporuyla yakın zamanlı olarak olaylar başlamıştır.

Trakya’da ortaya çıkan hadiseler üzerine çalışmaları bulunan Rıfat Bali olayların meydana geliş sürecini Amerikan Milli Arşivlerindeki belgeleri ve bazı diğer kaynakları kullanarak anlatmıştır. Buna göre olaylar ilk olarak Çanakkale şehrinde başlamıştır. 21 Haziran 1934’de Musevi nüfusun 1500 olduğu Çanakkale’de Musevilere “saldırı, şantaj, yağma ve boykot” teşebbüsleri olmuştur. Bazı kişiler Musevilerin dükkanlarında bekleyerek halkın bu dükkanlardan alışveriş yapmalarını engellemişlerdir. Şehrin önde gelen Musevilerine şehirden ayrılmalarını aksi takdirde öldürüleceklerini yazan tehdit mektupları gönderilmiştir. Vali ile CHP İl Başkanı jandarmaya ve polise Musevilerin mülklerini himaye etmelerini emretmiştir. Fakat buna rağmen Musevilere yönelik taciz ve sataşmalar devam etmiştir. Böylece 25 Haziran 1934 tarihi itibarıyla Çanakkale ve Trakya’daki Museviler bulundukları yerlerden “kitlesel olarak” ayrılmaya başladılar. Çabucak gitmek mecburiyetinde olduklarından taşınmaz mallarını piyasa değerinden çok düşük fiyatlar karşılığında satmaya mecbur olmuşlardır. 28 Hazirandan 4 Temmuz’a kadar Çanakkale, Keşan, Uzunköprü, Kırklareli ve Edirne’deki Musevilere yönelik eş zamanlı saldırılar ortaya çıkmıştır. Çanakkale ve Keşan’da ikamet eden yaklaşık 30-40 Musevi aileye, kenti 24 saat içerisinde tahliye etmeleri emredilmiştir. Bu nedenle Musevi aileleri alelacele kaçmışlardır. Aynı emri alan Uzunköprü’deki Museviler ise üç günlük ilave süre alabilmişlerdir ve üç gün içerisinde sahip oldukları taşınabilir ve taşınmaz malları satmak için uğraşmışlardır. Yaşanan olayların “en kötüsü” Kırklareli’nde olmuştur. Kırklareli’nde ikamet eden Yunan tebaalı Musevi tacir Aoron Samuel Kazes 3

⁹³ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, 2. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008, s.415-480.

Temmuz 1934 akşamı 21:30'da Musevi mahallesindeki konutların bir takım lise talebelerince taşlanmaya başladıklarını görmüştür. Akabinde bu öğrenci topluluğuna halk ve silahsız askerler de iştirak etmişlerdir. Fazlasıyla saldırganlaşan topluluk Musevilerin hanelerine hücum edip kapıları kırarak evleri yağmalamışlardır. Nihayetinde 65 ev yağmalanmış ve bir jandarma eri katledilmiştir. Kırklarelili bir Musevi tüccar silahla tehdit edildiği için 1500 liralık gayrimenkulünü 50 liraya satmaya mecbur olmuştur. Saldırganlar üç-dört saatlik süre içerisinde “her türlü şiddeti” uygulamışlardır. Musevileri bıçaklamışlar, dövmüşler ve hatta kadınlara tecavüz etmişlerdir. Saldırıları sonraki günde de devam etmiştir. Edirne’de ise saldırı olayları başlamadan önce resmi otoriteler Edirne kesimhanelerinde hahamların refakatinde hayvan kesilmesini yasaklamışlardır. Musevi işçilerin işlerine gitmelerini engellemişlerdir. Musevi tüccarların ve esnafın işyerlerinin boykot edilmesini kolaylaştırıp görmezden gelmişlerdir. Bu durumdan endişelenen Museviler vaziyeti vali Selim Özdemir’e bildirmişlerdir. Vali bu olaylarda bir olağanüstülük olmadığını söyledikten sonra Edirne halkının Musevilerin kentten gitmelerini istediğini ve bu yüzden şehirden ayrılmalılarının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Edirne’de Musevilere yönelik fiziki saldırılar, olaylar esnasında Yunanistan’a iltica eden Edirneli bir Musevi tarafından anlatılmıştır. Anlatıya göre, 2 Temmuz 1934’de taşlı ve sopalı saldırgan bir grup “Yahudilere ölüm!” nidalarıyla Edirne’deki Musevi mahallesine hücum etmişlerdir. Musevilerin dükkanlarını, evlerini yağmalamışlar ve Musevileri dövmüşlerdir. Yağmalar sürerken yaralı Museviler yollarda inlemişlerdir. Parası olan Museviler bilet alarak trenle İstanbul’a gitmişlerdir. Fakir olanlar ise ya Yunanistan sınırına ya da İstanbul’a doğru yaya olarak kaçmışlardır. Kaçamayan az sayıdaki Musevi ise gizlenmiştir. Edirne’de kalan Musevilere karşı katı bir boykot yapılmıştır. Musevilere yiyecek satılmamıştır. 3 Temmuz 1934’de Musevilere 48 saat içerisinde şehirden ayrılmalılar polis tarafından emredilmiştir. Ekseriyeti tüccar ve esnaf olan bu kişilerin “ağır maddi kayıpları” olmuştur⁹⁴. Tekirdağ’da ise diğer Trakya illerinde yaşanan yağma ve talan hadiseleri olmamıştır. Museviler eşyalarını

⁹⁴ Rıfat N. Bali, “Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları- I”, **Tarih ve Toplum**, S.186, İstanbul, Haziran 1999, s.383-384.

satmışlardır. Ancak bölgedeki olayların nihayete ermesiyle mallarını geri almışlardır⁹⁵.

Trakya’da yaşanan hadiseler dönemin Başvekili İsmet Paşa tarafından meclisteki nutkunda şöyle gündeme getirilmiştir:

“...Arkadaşlar, size bugünün fena bir hadisesini ara yerde arzetmek mecburiyetindeyim.

Trakya’da bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikâyetlerine göre, mahallî tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul’a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiye’de her fert Cumhuriyet kanunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm Türkiye metai ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu fevranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. (Alkışlar) Hadiseyi Ankara’ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim katî emirler üzerine bu cereyan tamamen durdurulmuştur. Mesuller mahkemeye teslim edilmiştir, ve edilecektir. Bugün de Dahiliye Vekilini oralara gönderiyorum. Mütecasirler şiddetle tecziye edilecektir...”⁹⁶.

6 Temmuz 1934’de Vakit gazetesinde Başvekil İsmet Paşa’nın olaylarla ilgili bir tebliği kamuoyuna duyurulmuştur:

“Trakyada bazı yerlerden 100 kadar Yahudinin İstanbula geldiklerini haber aldım. Başvekâlete vukubulan şikâyetlerde, bazı Yahudiler, hususî ve mahallî tazyikler tesiri ile yerlerini terke mecbur olduklarını bildirmektedir. Hadisenin hakikî mahiyetini tahkik ettiriyorum. Fakat Cumhuriyet kanunlarına mugayir teşebbüslerin, kanunun ağır teşebbüslerin, kanunun ağır hükümlerine uğrıyacağını hatırlatmak isterim. Beyanatım şikâyet sahiplerine de cevaptır. Şikâyet sahiplerinin adliyeye müracaatla haklarını aramalarını ve mütecavizlerini takip etmelerini tavsiye ederim.”⁹⁷.

14 Temmuz 1934’de başvekâlet tarafından Trakya’da yaşanan olaylarla ilgili resmi tebliğ hazırlanmıştır. Tebliğ, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya’nın Trakya’daki teftişini bitirip raporunu Heyet-i Vekileye vermesi üzerine hazırlanmıştır. Rapor esas alındığında, Trakya’daki Musevi karşıtlığı, I. Dünya Savaşı zamanında başlamıştır.

⁹⁵ Rifat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.238.

⁹⁶ Başvekil İsmet Paşa’nın 5 Temmuz 1934 tarihinde BMM’de söylemiş vermiş olduğu nutuk **BCA**, Yer nr:490.1. Fon kodu: 2.9.9. s.6. İsmet Paşa’nın Trakya’daki olaylara değindiği bu konuşmasının öncesi ve sonrası o günün gündemindeki iç ve dış siyaset konularıyla ilgilidir.

⁹⁷ “Trakyalı Yahudilerin Hicretlerinin Sebebi Ne?”, **Vakit**, nr.5924, 6 Temmuz 1934, s.1.

Mütareke dönemi ve Kurtuluş Savaşı yıllarında devam etmiştir. Akabinde Cumhuriyet döneminde bir süre “yatıştıktan” sonra, son yıllar içerisinde dünyanın çeşitli ülkelerinden “antisemitizm yeni formüllerde ve daha şiddetli olarak memlekete” gelmiştir. Son yıllardaki “bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı” yapan yayınları, Türk ve Musevilerin birbirlerine olan “nazarlarını ve hislerini” önemli şekilde “teşviş” etmiştir. Hükümet, yurttaşlar arasındaki “geçimsizliği *behemehal tedavi etmek vazifesinde ve kararında*” olduğu için Türkler ile Musevilerin “birbirlerini nasıl gördükleri” hakkında, Dahiliye Vekiline anlattıklarını, açıklamayı uygun görmemektedir. İki tarafın şikayetlerinde milletlerarası antisemitizmin tüm “*siyasî ve iktisadî ve milli anasırı görülmekte*” olup ilaveten Türkiye’ye has bir özellik olarak Musevilerin “*yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri*” ve aralarında askeri bölgelerde ülkenin güvenliği için “*zararlı ve casus adamlar bulunduğu*” yolundaki “zanlar” vardır. Öte yandan Musevi aydınları milli kültür konusunun Osmanlı’ya ait yanlışlardan olduğunu ifade etmişlerdir. İlaveten Türk kültürüyle “*kaynaşma için gösterdikleri arzusunun hakikî ve ciddi olduğunu*”, ülkenin güvenliği için “*sadakat ve vatandaşlık vazifesine riayet hisleri aleyhindeki şayiaların haksız ve isabetsiz olduğunu samimiyetle*” belirtmektedirler. Haziran ayının ortası itibarıyla halk arasında “*hükümetin Yahudileri Trakya’dan kaldırmak istediği ve fakat bu hareketin açıktan açığa değil, hususi tertipler ve tazyiklerle yapılmasını terviç eylediği*” yayılmıştır. Bu şartlar içerisinde Musevilerin, 24 Haziran’da Çanakkale’de ve akabinde 30 Haziranda Trakya’nın çeşitli mahallerinde hesaplarını ve işlemlerini keserek İstanbul’a taşımak hareketine başladıkları anlaşılmıştır. Hükümet merkezi, yurttaşlar arasında “*dedikodu mevzuunu aşan fiiliyat ve teşebbüsleri fark ederek katî emirlerle müdahale ve vaziyeti durdurmağa*” çalışmıştır. Öğrenilen ilk bilgilere göre, “100 kadar” Musevi, yerel “tazyikler” nedeniyle İstanbul’a gitmek için yola çıkmışlardır. Olaylar 4 Temmuz günü hükümetin almış olduğu “müessir tedbirlerle” kesin olarak sonlandırılmıştır. Tebliğde 14 Temmuz gününe kadar yaşanan olaylar da özetlenmiştir:

A) Trakya’da ve Çanakkale’de mevcut olan yerli ve yabancı 13 bin kadar Yahudiden ceman 3 bin kadar nüfusun İstanbul’a hareket ettiği tahmin olunuyor.

B) Kazalarda ve Edirne’de boykot teşebbüsleri olmuş ve bu teşebbüslere mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

C) Kırklaelinde 3-4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete gelerek Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır; soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada 65 ev soygunculuğa uğramıştır.

D) Bütün hâdisat esnasında bir jandarma şehit olmuş ve bir yahudinin yaralanmasından başka zayıat veya yaralanma vukuatı olmamıştır.

Yukarıdaki vukuat üzerine hükûmetçe alınan tedbirlerin, bugünkü vaziyeti de şudur:

A) Heryerde memurlar her türlü propagandalar tesirinden zihinlerini kurtararak vaziyete ciddiyetle hakim kılınmışlar ve hadisat esnasında faaliyetleri kifayetsiz ve halütavırları müsamahakâr görülenler idarî ve adlî muamelelere maruz tutulmuşlardır.

B) Kırklareli hâdisesi şiddetle takip olunmuş ve devam edilmekte bulunmuştur. 3-4 Temmuz ve 4 Temmuzda Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın şimdiye kadar yüzde 75 inden fazlası idarî ve adlî tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade edilmiştir. Müddei umumi müşevvikleri ve mütecavizleri cürümlerine göre tevkif ederek adlî takibata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.

C) Diğer taraftan hesabını keserek veya korku ile çekilmiş olanların avdetleri için hiçbir mani olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunmuştur. Kırklareli soygunculuğu haricinde her türlü alım satım ve alacak verecek muamelelerini hükûmet münhasıran adliye teallûk eden sahada görmektedir. Hâdisatın bugünkü vaziyeti yukarıda söylendikten sonra hükûmet âtide takip edeceği hattı hareketi hiçbir tereddüde mahal vehmiyecek surette tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir.

1- Hükûmet her ne sebep ve şekil altında olursa olsun hicret tazyiklerine ve boykot hareketlerine mani olacaktır.

2- Adliyenin el koyduğu bütün suçlar süratle intaç edilecektir.

3- Yerlerinden çekilmiş olan Yahudilerden istiyenlerin avdetlerine mani olunmasına mahal verilmeyecektir.

4- Hükûmet için en mühim mesele vatandaşlar arasında iyi geçinme ve emniyet içinde yaşama havasının iadesidir. Dahili, harici sebeplere ve propagandalara maruz olan bu keyfiyette hükûmet muvaffak olacağına ve müşkülâtı iktiham edeceğine kanidir. Türkler ekseriyetle Yahudi vatandaşlara gizli ve âşikâr yardım etmek ve müfrit zehirli propagandalara karşı Yahudileri korumak için sarfettikleri gayreti ve tecavüz teşebbüslerine karşı hissettikleri nefret ve istikrahi vaziyetin süratle salâhı için esaslı addetmektedir.

5- Türkiye’de Yahudi vatandaşlar aleyhinde tahriklere ve düşmanlık telkinlerine hükûmet müsaade etmiyecektir. Hükûmet, matbuattan, vatandaşlar arasına nifak koyacak salgınlara karşı müteyakkız ve basiretkâr olmalarına intizar eder.

6- Memurlar, hükûmetin hattı hareketini tahakkuk ettirmek için bütün kuvvetlerini sarfedeceklerdir. C.H.F. Kâtibiumumîliği, vazifesini iyi yapmamış olan idare heyetlerini tahkik etmektedir. Fırka bakımından vazifelerini suiistimal etmiş olanlar hakkında Fırkaca iycap eden muamele yapılacaktır. Fırka teşkilatı, hükûmetin nokta-i nazarı ile tam bir mutabakat halinde memurlara kendi sahalarında her suretle yardım edeceklerdir.

Hükümet hadiseleri ve tedbirleri olduğu gibi naklederken, vatandaşlar için endişeyi mucip bir vaziyet ve mesele kalmamış olduğunu beyan eder⁹⁸.

Avner Levi'nin kaynak göstermeden verdiği bilgilere göre olaylar çıktığında Trakya'da ikamet halindeki "20 bin kadar" Musevi bu hadiselerden etkilenmiştir ve bu Musevilerden "10 binden fazlası" taşınmaz eşyalarını bırakarak İstanbul'a kaçmışlardır. Hadiselerin ardından "bir kısmı" evlerine geri dönmüşlerdir. Fakat ekseriyeti İstanbul'da kalmaya devam etmişlerdir. İlâveten hadiselerin "doğrudan sonucu olarak" Türkiye'den ayrılmış Museviler de vardır⁹⁹. Levi'nin gerek Trakya'da o dönemde mevcut olan Musevi nüfus gerekse de olayların hemen ardından İstanbul'a giden Museviler hakkında vermiş olduğu rakamlar dönemin nüfus istatistikleriyle uyuşmamaktadır. İlâveten bu yazdıkları için kaynak göstermemiş olması da rakamların herhangi bir tarihi/bilimsel veriye dayandığını şüpheli hale getirmektedir.

Haluk Karabatak ise Trakya olaylarının bölgedeki Musevi göçlerine etkisini incelerken resmi hükümet tebliğini ve 1927 ile 1935 yıllarında yapılan nüfus sayımlarını esas almıştır. Resmi hükümet tebliğinde Trakya bölgesinde ikamet etmekte olan 13 bin Musevi'den 3 bininin göçtüğü bildirilmiştir. Karabatak'ın kanaatlerine göre 1927 yılında Trakya bölgesindeki toplam 10.402 olan Musevi nüfusun 1934 yılına kadar –geçen 7 yıllık süre içinde- "normal şartlar altında" 13 bine yükselmesi "beklenir" bir gelişmedir. Bu yüzden de hükümetin ifade ettiği rakam "doğru" kabul edilebilir niteliktedir. İlâveten 1935 yılındaki resmi nüfus sayımına göre Trakya'nın tamamında 7555 Musevi bulunmaktadır. Yine Karabatak'a göre bu durumdan iki sonuç çıkarılabilir. İlki Trakya'dan ayrılanların sayısının 3 binin "çok" üzerinde olması büyük bir bölümünün geri gelmemiş olmasıdır. İkincisi Musevilerin Trakya'dan "kaçışı, ya da zorunlu göçe tabi tutuluşları" olayları izleyen bir yıl içerisinde "sessiz-sedasız" sürmüştür¹⁰⁰. Rıfat Bali'ye göre Karabatak, bu analizinde, olaylar çıktığı sırada Trakya'daki Musevi nüfusu 13 bin olarak kabul

⁹⁸ Trakya'daki Yahudi Aleyhtarlığının Mahiyeti, **Hakimiyet-i Milliye**, nr.4661, 15 Temmuz 1934, s.1,5.; Haluk Karabatak, "Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", s.12-13.

⁹⁹ Avner Levi "1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınmayan Ders", s.10.

¹⁰⁰ Haluk Karabatak, "Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler", s.10.

etmesiyle, 1927 yılından 1934 yılına değin Trakya'daki Musevi nüfusun "yüzde 30 gibi çok ciddi bir oranda" yükseldiğini de doğrulamıştır. Ancak 1927 ile 1934 arasında Trakya'daki Musevi nüfusun yüzde 30 nispetinde artışı "pek mümkün" görünmemektedir. Bu sebeple, her ne kadar 1927 ve 1935 senelerindeki nüfus sayımlarına göre bölgeden ayrılan Musevi sayısının -resmi hükümet tebliğindeki gibi- 3 bin olduğu bilgisi "doğru" ise de bölgedeki "yerli ve yabancı" Musevi nüfusun -tebliğdeki gibi- 13 bin olduğu bilgisi "yanlış bir tespit" olarak ele alınmalıdır¹⁰¹.

Bali'nin bir diğer tespitine göre Trakya Olayları sonrasında Türkiye'deki Musevi toplumunda "ikinci bir toplu göç" yaşanmıştır. Onun kullandığı 1935 tarihli bir kaynağa göre 764 Musevi, diğer bir kaynağa göre 1445 Musevi olaylardan sonra Filistin'e gitmiştir. Trakya'daki hadiseler Türkiye'de "ilk gizli ve yasadışı" Siyonist teşekküllerin açılmasına neden olmuştur. Bu yapıların Musevi gençlerine yönelik eğitim faaliyetleri, Musevi gençlerinin 1940'larda gayrimeşru yollarla Filistin'e göç etmeye başlamalarını sağlamıştır¹⁰².

Trakya Olayları üzerine çalışması bulunan bir başka isim Ayhan Aktar'dır. Aktar olayların ortaya çıkmasında Nazi etkisi yerine, dönemin İtalya ve Türkiye ilişkilerinin etkili olduğu kanaatindedir¹⁰³. İlaveten ona göre tüm azınlıkların "yoğunlaştığı yer" İstanbul'dur. Aktar, Amerikan Arşivlerinde bulunan bir belgeye istinaden İç Anadolu'da kırsal yerlerde yaşayan Ermenilerin, Trakya Olaylarından takriben altı ay evvel İstanbul'a gönderildiklerini ve bu "göçe zorlanan" Ermenilerin Trakya hadiselerinin ardından İstanbul'a giden Museviler "kadar yüksek" olmadığını belirtmiştir. Aktar'ın değerlendirmelerine göre CHP Hükümeti tarafından İstanbul, Gayrimüslimlerin "toplanma yeri" olarak belirlenmiştir. Bu belirlemenin arka planındaki sebep Cumhuriyet'in ilk senelerinde Ankara'daki idarenin "*ciddi meşruiyet krizleri yaşadığı dönemde aslında alttan alta bir İstanbul-Ankara karşıtlığı*"nın ortaya çıkmış olmasıdır. Böylece İstanbul ve Ankara kentlerinde "nüfus yapısı, hayat tarzı ve kültürel değerler" zaviyesinden "farklılaşma"

¹⁰¹ Rıfat N. Bali, 1934 Trakya Olayları, s.311.

¹⁰² Rıfat N. Bali, Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949), s.89.

¹⁰³ Ayhan Aktar, Varlık Vergisi Ve 'Türkleştirme' Politikaları, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2018, s.84.

oluşturmuştur. Bu ikili yapı içerisinde, “hareket halindeki Gayrimüslim azınlıklara” sunulan “tek adres” İstanbul’dur¹⁰⁴.

Kanaatimizce Trakya’da yaşanan olayların buradan ayrılan Musevi nüfusa etkisini görebilmek için 1927 ve 1935 yıllarına ait olan resmi nüfus sayımları önemli niteliktedir. Öncelikle –Bali ve Karabatak’ın ilgili eserlerinde de hesapladıkları üzere- 1927 yılında Trakya’daki (Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli) toplam Musevi nüfus 10.402’dir. Bu toplam nüfus 1935 yılında 7.555’e gerilemiştir¹⁰⁵. İki sayım arasındaki azalış miktarı 2.847 olup Temmuz 1934’deki resmi tebliğde yazılı olan 3 bin sayısına yakındır. Ancak yine aynı nüfus sayımlarına göre İstanbul’da 1927’de 47.035¹⁰⁶ Musevi varken 1935 yılına gelindiğinde bu sayı 47.434’e yükselmiştir¹⁰⁷. Dolayısıyla İstanbul için iki nüfus sayımı arasındaki artış miktarı 399 Musevi’den ibarettir. Bu durumda nüfus sayımlarına göre Trakya’dan ayrılan 2.847 Musevi’den en fazla ve yalnızca 399’unun İstanbul’a gittiği, geriye kalan 2.448 Musevi’nin Filistin’e ve yahut Türkiye içerisinde başka şehirlere gitmiş olma ihtimali sorgulanmalıdır. Zira araştırmacılar tarafından Trakya’dan İstanbul’a doğru ciddi bir Musevi göçü olduğunu kanıtlamak amacıyla, Trakya kentleri için esas alınan nüfus sayımlarının İstanbul için de esas alınması gerekir. İlaveten olayların ardından 1934 Temmuz’unda İstanbul’a gelen Musevi sayısı için resmi hükümet tebliğindeki 3 bin rakamı doğru kabul edildiğinde gelen Musevilerin İstanbul’da kalmadıkları ve Trakya’ya geri dönmedikleri sonucuna da ulaşılabilir. Trakya şehirlerinin her biri için nüfus azalışı ilgili bölümlerde incelenecektir.

¹⁰⁴ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi Ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, s.88-89. Aktar’a göre Orta Anadolu’dan İstanbul’a gelen Ermenilerin köylü olması, asırlardır beraber yaşadıkları Müslüman Anadolu köylülerinin Rumeli’den gelen muhacirlerin kışkırtmalarını umursamamaları neticesinde göç olayı Trakya’daki gibi “büyümeden” ve yabancı basında “bir skandal” haline gelmeden “sessiz sedasız” meydana gelmiştir.

¹⁰⁵ Haluk Karabatak, “Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler”, s.10.; Rıfat N. Bali, 1934 Trakya Olayları, s.310. Trakya’daki toplam nüfus tarafımızca da hesaplanmıştır.

¹⁰⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.LIV.

¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

Türkiye’de 1935 yılında yapılan ikinci genel nüfus sayımına göre ülkede yaşayan toplam Musevi sayısı 78.730’dur¹⁰⁸. Hatırlanacak olursa 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam Musevi nüfus 81.872 idi. Dolayısıyla iki sayım arasında geçen 8 yıllık süre içerisinde Musevi nüfusta 3.142 kişilik bir azalma olmuştur. 1935 yılında basında çıkan bir haber Türkiye’den Filistin’e göçle ilgilidir. 17 Temmuz 1935 tarihli “Cumhuriyet” gazetesine göre Selanik’te neşredilen “İndependat” gazetesi 13 Temmuz 1935 tarihli sayısında Kudus’ten bir haber vermiştir. Haber şu şekildedir:

“Türk Hükümeti tarafından, Türkiye’deki Siyonist hareketlerine karşı alınan tedbirler, Türkiyeli olup, şimdi Filistin’de yaşamakta bulunan Musevileri, bir birlik halinde toplanmağa sevk etmiştir. Bu yeni teşekkül, ilk toplantısında, Türkiye Yahudilerinin muhaceretini kolaylaştıracak tedbirleri görüşmüştür. Aynı zamanda, Yahudilerin, Türk hükümetinin tatbik ettiği tedbirler yüzünden büsbütün fenalaşan halleri de konuşulmuştur.”

Gazete yetkililerine göre bu haberin okuyucular tarafından “hayretle” karşılanacağı şüphesizdir. Ayrıca “*Türk hükümetinin, Türkiye Musevilerini sıkıntıya sokacak, onların yaşamalarını güçleştirecek en küçük bir tedbir tatbik ettiğini*” bilmemektedirler. Üstelik Türkiye’deki Musevilerin, “*bu memlekette damarlarında halis Türk kanı dolaşan buranın sahipleri kadar rahat yaşadıklarını,*” hem kendileri (Museviler) hem de bütün dünya bilmektedir¹⁰⁹.

7. Yirmi Kura İhtiyatları

1939 yılında II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Türkiye’deki Musevi, Rum ve Ermeni azınlığı etkileyen ilk önemli gelişme “Yirmi Kur’a İhtiyatlar” olarak askere alınmalarıdır. Bu konu üzerine makalesi bulunan Rıfat Bali’nin verdiği bilgilere göre hükümetin daha evvel tatbik etmiş olduğu bir karar 1939 yılının Kasım ayında yeniden yürürlüğe konmuştur. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri’nde hizmet eden veya edecek olan azınlıkların -ve dolayısıyla Musevilerin- silahla eğitim

¹⁰⁸ Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.192.

¹⁰⁹ “Hangi Yahudi’ye Git demişiz?”, **Cumhuriyet**, nr.4012, 17 Temmuz 1935, s.1,8.

almamaları ve Türk subaylarının komutası altında “emir eri veya hizmetli” statüsünde bulundurulmalarına karar verilmiştir. İlaveten 18 ay süren askerlik vazifesi yerine bedelini ödemek şartıyla 6 ay askerlik yapabilecekleri ifade edilmiştir¹¹⁰. Akabinde Alman ordusunun Türkiye sınırına yaklaştığı bir zamanda, Türk Silahlı Kuvvetleri, askerlik vazifesini ifa etmiş ve “*ihtiyata ayrılmış yirmi sınıf vatandaşı*” bir daha askere almıştır¹¹¹. Bali’nin araştırmalarına göre Yirmi Kur’a Gayrimüslimlerin askere alındıkları tarih net değildir. Kullandığı üç farklı kaynağı dikkate alarak 1-15 Mayıs 1941 tarihleri içerisinde askere alındıklarının “kesin” olduğunu ifade etmiştir. Yine onun ulaştığı bilgilere göre uygulama esnasında sokakta görülen erkek vatandaşların kimlikleri incelenmiş ve Gayrimüslim oldukları anlaşılanlar anında askere alınmışlardır. Ayrıca askere alındıklarını ailelerine söylemelerine müsaade edilmemiştir. Yalnızca haber verilmesi “çok gerekli olduğu” durumlarda kişiler “refakatçi eşliğinde” aileleri ile görüşebilmişlerdir. Vücudunun bir uzvu eksik veya kör olan kişiler dışında hiç kimseye sakat veya çürük raporu yazılmamıştır. Rüşvet vererek askerlikten kurtulmayı amaçlayanlar ise bu konuda rüşvet alan bir memurla karşılaşmamışlardır. Polislerin kontrollerinden kaçabilenler ise ısrarla aranıp takip edilmişlerdir¹¹².

Bali, o dönemde yaşamış Rum, Ermeni ve Musevilerden bazılarıyla görüşmeler yapmıştır. Bazı kişilerin ise yazmış oldukları anıları kullanmıştır. Bu kişilerden İzak Yaeş’in yazdıklarına göre askere alınanlardan biri de kendisidir. Bulunduğu birlik Malatya’ya gönderilmiştir. Malatya’da hava alanı inşaatında çalıştırılmışlardır. Hatta birliğin onbaşı kendilerine hakaret ve küfür dolu sözler sarf etmiştir. Yaeş’e göre askere alınan Gayrimüslimler asker sıfatına sahip olsalar da hakiki manada askerlik yapmayıp inşaat işlerinde görevlendirilmişlerdir ve onlara silah verilmemiştir. Tanıklardan Albert Berkan ise Nafia taburlarına alınan Gayrimüslimlerin daha ziyade Ermeni ve Ermeni dönmeler olduklarını çünkü XX. yüzyılın başında cereyan eden olaylar sebebiyle devletin Ermenilere güvenmediğini söylemiştir. Yine Berkan’a göre Rum ve Museviler askerliklerini “hizmet

¹¹⁰ Rifat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, **Tarih ve Toplum**, S.179, C.30, İstanbul, Kasım 1998, s.260-261.

¹¹¹ Rifat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, s.260.

¹¹² Rifat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, s.264-265.

taburlarında hamal veya idari kademelerde görevli” olarak yapmışlardır¹¹³. Rıfat Bali’nin ulaştığı bilgilere göre askere alınan Gayrimüslimler 5 bin kişilik kamplarda kalmışlardır. Kamplarda “sivrisinek, sıtma, bataklik, rutubet, çamur, aşırı sıcak, su darlığı” ve benzeri kötü şartlar mevcuttur. Bu olumsuz sıhhi şartlar nedeniyle vuku bulan “yüksek orandaki ölüm haberleri” İstanbul’a ulaştığında azınlık çevrelerindeki “endişeler” çoğalmıştır¹¹⁴. Bali’ye göre Gayrimüslimlerin II. Dünya Savaşı yıllarında bu şekilde askere alınmaları hakkında “birbirlerini tamamlayan üç tez” vardır. Bunlardan birincisi, Gayrimüslimlerin bir müddet ticarethanelerinden uzak tutulup onları ekonomik yönden zayıflatarak Müslüman bir burjuvazinin oluşmasını sağlamaktır. İkincisi, Türkiye’nin savaşa katılması durumunda Gayrimüslimlerin beşinci kol faaliyetlerinde bulunmalarını engellemek amacıyla onları kamplarda “enterne” etmektir. Üçüncüsü ise Nazilerin dönemin Dış İşleri Bakanlığı’ndan “talepleri doğrultusunda” Gayrimüslimleri kamplarda “enterne” etmektir. Nihayetinde 20 Kur’a Gayrimüslim ihtiyat birlikleri 27 Temmuz 1942’de terhis edilmişlerdir¹¹⁵. Bundan sonraki süreçte bütün Gayrimüslimleri etkileyen ilk olay Varlık Vergisi Kanununun çıkarılmasıdır.

8. Varlık Vergisi ve Göç

II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye’de karaborsacılık başta olmak üzere ciddi ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunlarla mücadele etmek isteyen hükümet, iktisadi alanda Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu benzeri çeşitli kanunlar çıkarmıştır. Bunlardan Varlık Vergisi’nin çıkarılma amacı, savaş döneminin olağanüstü şartlarını “*istismar ederek*” yüksek gelirler elde eden tüccarların, sanayicilerin ve köylerdeki toprak ağalarının kazançlarını vergiye bağlamaktır. Zira hükümet artan enflasyon sebebiyle savunma masraflarını ödemekte güçlük çekmektedir¹¹⁶. Savaş döneminin kanunları, Türkiye genelindeki tüm yurttaşları kapsayacak nitelikte olmasına rağmen

¹¹³ Rıfat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, s.262.

¹¹⁴ Rıfat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, s.268.

¹¹⁵ Rıfat N. Bali, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Azınlıklar-I- Yirmi Kur’a İhtiyatlar Olayı”, s.272.

¹¹⁶ Durmuş Yalçın ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, I. Baskı, Ankara, ATAM Yay., 2014, s.522-524.

Varlık Vergisi'nin zengin azınlıklar üzerindeki olumsuz etkileri halen tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

11 Kasım 1942'de 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu TBMM tarafından kabul edilmiştir. Ardından ertesi gün Resmi gazetede yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 7. maddesine göre “servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini” belirlemek üzere, her şehir ve kaza merkezinde bölgenin “en büyük mülkiye memurunun” başkanlığında birkaç komisyon oluşturulacaktır. 11. maddeye göre bu komisyonun kararları “nihai ve kat'i mahiyette” olduğundan kararlara karşı dava açılmayacaktır. Kanun çıkar çıkmaz İstanbul'da üç tane komisyon kurulmuştur. İstanbul'daki komisyonlar Kurban Bayramı'nın hemen öncesinde 18 Aralık 1942'de vergi mükelleflerini ve ödeyecekleri vergi miktarını ilan etmişlerdir. Kanunun 12. maddesi gereğince vergi borcunun 15 gün içinde ödenmesi gereklidir. Ki bu süre 4 Ocak 1943 akşamı sona ermektedir. Yine 12. maddeye göre ödeme geciktirildiği takdirde bir haftalık gecikmede % 1, iki haftalık gecikmede % 2 faiz konacaktır. Araya bayram tatillerinin girmesiyle gecikme süreleriyle beraber vergiyi ödeme müddeti 20 Ocak 1943 akşamı sona erer. 21 Ocak 1943 itibarıyla bu süreçte vergi borcunu ödemeyen/ödeyemeyen mükelleflerin ev ve iş yerlerindeki eşyaları devlet memurlarınca haciz edilip müzayedeye çıkartılmak suretiyle vergi borçlarına karşılık olarak satılmaya başlanmıştır. Ardından bir ay içerisinde vergisini ödeyemeyen mükellefler, bedensel çalışma ile vergi borçlarını ödemeleri için çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. 27 Ocak 1943'de ilk olarak hepsi İstanbullu olan 32 Gayrimüslim mükellef topluca Aşkale'ye yollanmışlardır. Böylece Şubat 1943'den Eylül 1943'e kadar İstanbul'daki borçlu 1869 mükellef polis gücüyle önce Sirkeci'deki toplanma merkezine getirilmişlerdir. Aralarından 636'sı Sirkeci'deyken ya da çalışma yerine gönderildikten sonra borçlarını ödemişlerdir. 1229 kişi ise çalıştırılmak üzere Aşkale'ye gönderilmişlerdir. Aşkale'de 20 kişi borçlarını ödeyemeden vefat etmiştir¹¹⁷. Aşkale'ye yollanan tüm mükellefler Gayrimüslimdir ve İstanbul'dan gönderilmişlerdir. Bu arada vergiyi tahsil etmek için uygulanan haciz yöntemi de yaz ayları boyunca uygulanmaya devam etmiştir. 8 Ağustos 1943 gününe gelindiğinde Aşkale'deki takriben 900 kişi

¹¹⁷ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, s.148-151.

yük vagonlarıyla Eskişehir-Sivrihisar'a gönderilmişlerdir. 1943 yılı yaz aylarında yabancı basında da Varlık Vergisi hakkında yazılar çıkmıştır. Aktar'a göre Cyrus L. Salzberger, New York Times gazetesinde 9-13 Eylül 1943 tarihleri arasında çıkan seri yazılarında Türkiye seyahati esnasında konuştuğu bazı kişilerden Türk ticaret hayatında önemli yeri olan azınlıkların “piyasadan silinmeye” çalışıldığını duyduğunu yazmıştır. Yine Aktar'a göre bu yazıların Türk hükümeti üzerinde “önemli bir etkisi” olmuştur. Çünkü bu yazılardan 4 gün sonra 17 Eylül 1943 günü TBMM Varlık Vergisi mükelleflerinden “*vergilerini ödeyemeyecekleri tahakkuk eden (1) hizmet erbabıyla, (2) gündelik gayrisafi kazançları üzerinden kazanç vergisine tabii mükelleflerin tahsil edilmemiş olan borçlarını terkine (silinmeye)*” Maliye Bakanlığını sorumlu yapmıştır¹¹⁸. Devam eden süreçte 1943 yılı Aralık ayının ilk haftasında, Eskişehir-Sivrihisar'dan daha evvel serbest bırakılan mükellefler İstanbul'a varmışlardır. Son olarak 15 Mart 1944'de çıkarılan yeni bir kanunla devlet bu tarihe kadarki tahsil edemediği tüm vergi borçlarını silmiştir. Böylece takriben 16 ay süren Varlık Vergisi uygulaması son bulmuştur¹¹⁹.

Ayhan Aktar'a göre Varlık Vergisi Kanununun, tatbik edilme şeklinin oluşturduğu “güvensizlik” ortamı “bireysel düzeyde” göç kararının alınmasında etkili olmuştur. Tüm azınlıklar için bireysel açıdan “son derece radikal” olan, yurtdışına göç etmek gibi bir karara varılmasında en mühim faktörlerden biridir. İlaveten konuya bilhassa İstanbul açısından bakıldığında, Varlık Vergisinin tahsili, kentin “çok dinli ve kültürlü” yapısını yok eden en önemli etkidir¹²⁰. Ancak Varlık Vergisi her ne kadar İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan Gayrimüslimleri – konumuz açısından özellikle Musevileri- iktisadi açıdan olumsuz yönde etkilemiş olsa da Doğu illerindeki Gayrimüslimlerin vergiden aynı ölçüde/şiddette muzdarip olmadıklarını görmekteyiz. Bu farklılık Doğu illerindeki Musevilerin göç süreçlerini anlattığımız kısımda daha detaylı olarak izah edilecektir.

Benbasse ve Rodrigue de gerek (1934) Trakya Olaylarının gerekse de 1942 yılındaki Varlık Vergisi kanununun Musevilerin Türkiye'den göç etmelerine sebep

¹¹⁸ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, s.151-152.

¹¹⁹ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, s.153.

¹²⁰ Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, s.208.

olduğunu bildirmişlerdir. Siyonizm Türkiye’de her ne kadar gizlice faaliyet gösterse de 1943-1944 yılları arasında Filistin’e gitmek için Türkiye’den yola çıkan Musevi sayısı 4000 kişi kadardır ve bu kişilerden en az üçte biri Filistin’de muhtelif kolonilere yerleşmişlerdir. Benbasse ve Rodrigue Türkiye’nin 1943-1944 yıllarındaki Musevi nüfusunu 80 bin olarak kabul etmektedirler. Bu yüzden 1943-1944 tarihlerinde Türkiye’deki Musevi nüfusun % 5’nin Filistin’e gittiği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı esnasında Gayrimüslimlerin ihtiyaten askere alınmaları onların Türkiye’den ayrılmasına engel olmuştur. Ayrılabilen gençler ise Suriye -Filistin sınırı üzerinden gizlice göç etmişlerdir. Göç etmek isteyenler Varlık Vergisinden muzdarip olan zengin Museviler değildir. Çünkü bu kişiler çalışma kamplarında çalışarak vergi borçlarını ödemişlerdir. Dolayısıyla gençler göç etmişlerdir. 1943 senesinin sonunda göçmen adaylarının ekseriyeti 18-22 yaş aralığındaki işçi gençlerdir. 1944 yılında ise 5000 yetişkin göç etmek için kayıt yaptırmıştır. Göç edenlerin ekseriyeti Siyonist eğitime sahip değildir. Zira herkes Siyonist taraflarda yer almanın yaratacağı “riskleri” göze alamamaktadır¹²¹.

9. 1945’de Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban’ın Basına Beyanatı

1945 yılı sonlarına gelindiğinde Türk basınında Türkiye’deki Ermenilerin Sovyet Ermenistan’a göç etmeleriyle ilgili pek çok haber yapılmıştır. Bu haberler incelendiğinde 1947-1949 yılları arasında Türkiye’den Filistin’e göç eden Museviler hakkında basında çıkan haberlere çok benzer oldukları görülmektedir. Bu konuyla ilgili olarak makalesi bulunan Rıfat Bali yalnızca 1945 yılının Aralık ayı ile 1946 yılının Ocak ayında basında yer alan haberleri ve köşe yazılarını kullanmıştır¹²². Fakat kendi konumuzla ilgili araştırmalarımız esnasında fark ettik ki bu konu 1945 yılında¹²³ ilk kez 9 Mayıs’ta, Cumhuriyet gazetesi tarafından –San Frasco’da

¹²¹ Ester Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, s.383-384. Benbasse ve Rodrigue bu bilgileri Merkezi Siyonist Arşivlerindeki belgelere dayanarak vermektedirler.

¹²² Sovyet Ermenistan’a göç eden Ermeniler ve bu konuyla ilgili olarak Türk basınında çıkan haberler hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. Rıfat N. Bali, “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin “Anavatan’a Geri Dönün” Çağrısının Türkiye’ye Etkisi”, **Toplu Makaleler-I Tarihin Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2013, s.327-348.

¹²³ Araştırmalarımız sırasında 1929 yılında “Yeni Adana” gazetesinden aktarılan bir haberde, Doğu illerindeki Ermenilerin “*kendi arzularile hududu milli haricine kafiye halinde gitmekte oldukları haber verilmektedir*” bilgisi ile karşılaştık. Bkz. “Ermeniler Gidiyor”, **Cumhuriyet**, nr.1980, 12 Teşrin-i

bulunan muhabirleri Doğan Nadi aracılığıyla- gündeme getirilmiştir¹²⁴. Aynı günkü “En Son Dakika” gazetesi ile ertesi günkü “Yeni Sabah” gazetesi de haberi Cumhuriyet’ten aktarmışlardır¹²⁵. Cumhuriyet gazetesinin haberine göre Amerika’daki Ermeni Milli Komitesi, Türkiye’deki Ermenilerin Rusya’ya “nakledilmelerini” isteyen bir muhtırayı San Fransisco konferansına sunmuştur. Komitenin böyle bir muhtıra sunmasının gerekçesi “*Türklerin imhasından Ermeni ırkını kurtarmaktır*”¹²⁶. Ertesi gün Cumhuriyet gazetesi, konferansa böyle bir tebliğ sunulmasının İstanbul’daki Ermeniler arasında “hayret ve teessür” oluşturduğunu bildiren bir haber yayınlamıştır. Ayrıca dönemin Ermeni Patrik vekili Aslanyan ile görüşme yapmıştır. Aslanyan konuyla ilgili olarak sorulan sorulara şu cevapları vermiştir:

“Ben Ermenilerin ruhani reisiyim ve sadece din işleriyle meşgulüm...Bahis mevzuu olan mesele, siyasi bir olay olduğu için kendimi Ermeni cemaati adına söz söylemeğe mezun addetmiyorum..”

“Bu muhtıradan, gazetenizde verilen havadis üzerine haberdar oldum. Bizim böyle bir şeyden asla haberimiz yoktur. Bunu, Amerikadaki Ermenilerin yapmış olduğunu zannediyorum. Eğer kendi sahamda bir söz söylemem icab ediyorsa, din hususunda tam bir serbestlik içinde bulunduğumuzu belirtebilirim. Her Türk vatandaşının haklarına sahibiz”.

Yine bu habere göre Arslanyan, “*Türkiye’deki Ermenilerin imha edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulundukları*” iddiasını “gülünç” olarak nitelendirmiştir. Gazete

Sani 1929, s.2. Ayrıca 1931 yılına ait bir haberde Ermenistan ticaret komiseri M. Şahverdiyan’ın Türkiye’ye iki yıl önce (1929) geldiği ve “12-13 bin kadar genç Ermeni amele” toplayarak Ermenistan’a yollamış olduğu belirtilmiştir. Ancak 1931’deki gelişinde İstanbul’dan gitmek isteyen Ermeni olmamıştır. Bkz. “İstanbul Ermenileri Gitmek İstemiyorlar”, **Cumhuriyet**, nr.2695, 8 Teşrin-i Sani 1931, s.1. Kanaatimizce 1929 yılı ve hatta öncesi itibariyle 1945 yılına kadar, yerel ve genel basın üzerinden incelemeler yapıldığı takdirde Türkiye’den gerek Sovyet Ermenistan’a gerekse de yurt dışına göç eden Ermeniler hakkında başka haberlere de ulaşılabilecektir. İlaveten 1945 sonrasında da basında Sovyet Ermenistan’a giden ve geri dönen Ermeniler hakkında yapılmış haberlere tesadüf edilebilmektedir. Bkz. “Sovyet Cennetinden Kaçan İki Ermeni”, **Cumhuriyet**, nr.8378, 13 Aralık 1947, s.2.; “Kızıl Cennetten Kaçanlar”, **Havadis**, nr.22, 19 Aralık 1947, s.2.

¹²⁴ “Konferansa Yapılan Acayip ve Ahmakça Bir Müracaat”, **Cumhuriyet**, nr.7443, 9 Mayıs 1945, s.1.

¹²⁵ “Türkiye Ermenileri Ve Konferansa Müracaat”, **En Son Dakika**, nr.2035, 9 Mayıs 1945, s.1,2.; “Türkiye’de Bulunan Ermeniler Hakkında”, **Yeni Sabah**, nr.2504, 10 Mayıs 1945, s.1,5. Yeni Sabah’ın alt başlığı “*Ermenilerin Rusya’ya nakillerini istedikleri iddiasını taşıyan bu muhtıra şehrimizdeki Ermeni vatandaşları arasında hayret ve asabiyet uyandırdı*” şeklindedir.

¹²⁶ “Konferansa Yapılan Acayip ve Ahmakça Bir Müracaat”, **Cumhuriyet**, nr.7443, 9 Mayıs 1945 s.1.

dönemin Ermeni basınından “Marmara” ve “Jamanak” gazetelerinde bu konuyla ilgili çıkan haberlerin çevirisini de okuyucuya sunmuştur. Her iki Ermeni gazetesi de muhtırada yazılanlara itiraz etmişlerdir. Gazete, ayrıca İstanbul’daki “tanınmış” bazı Ermenilerin konuyla ilgili fikirlerine başvurmuştur. Onlar da bildiride yer alan iddiaları yalanlamışlardır¹²⁷. Basında Ermenilerin Türkiye’deki durumları ve Rusya’ya gitmeleri meselesi hakkında çıkan bu haberlerden kısa bir süre sonraki gelişme Eçmiyazin katagigosunun ölümü üzerine Ermenistan’da yapılacak olan katagigosluk seçimidir. Seçime tüm dünya Ermenilerinin temsilcileri katılacaktır. 1945 yılı Haziran ayında Eçmiyazin’de gerçekleştirilecek olan katagigos seçimi için Türkiye’deki Ermenileri temsil eden bir heyet de -Türk hükümetinin izniyle- gitmiştir. Heyette “ruhani ve cismani temsilciler” vardır. Heyetin içerisinde yer alan isimler: İstanbul’daki patrik kaymakamı Kevork Arslanyan (başkan) papaz İstepanyan ve Logofet Batmazyan, Mikâel Tuğlacıyan, Yervant İnceyan’dır. İlaveten Toros Azatyan ile patrik kaymakamının torunu katip olarak bu heyette yer almaktadır. Kevork Arslanyan bu gidişleriyle ilgili olarak gazete muhabirine şöyle konuşmuştur:

“Ermenilerin en büyük ruhani reisi olan katalikosun seçimine Türkiye Ermenileri cemaatinin de ruhani ve cismani temsilcilerle iştirakine son derece memnunuz. Bu vesileyle Eçmiyazine seyahatimiz hususunda gösterdikleri kolaylıklardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti hükümetile Sovyet konsolosluğuna teşekkürlerimi sunmayı büyük bir borç sayarım”¹²⁸.

Heyet üyelerinin büyük bir kısmı seçimin tamamlanmasının ardından Temmuz 1945’te Türkiye’ye geri dönmüşlerdir. 16-25 Haziran 1945 tarihleri arasında yapılan katagigos seçiminde Kevork Çörekçıyan seçilmiştir¹²⁹. Rıfat Bali’ye göre seçim için

¹²⁷“Acayib Muhtıra”, **Cumhuriyet**, nr.7444, 10 Mayıs 1945, s.1,2. Haberin alt başlığında “Tanınmış bazı Ermenilerin” sözleri “Bizi rahat bıraksınlar. Vaizyetimizden memnun olmasaydık şimdiye kadar kalker giderdik. Buradan Avrupa’ya gidenler bile geri döndüler” şeklinde özetlenmiştir. Röportaj yapılan Ermeniler: Vahram Keseryan, Leon Kasabyan (tüccar), Ermeni hastanesi hekim ve idare heyeti başkanı Dr. Peştemalcı, Pangaltı lisesi müdürü Kürkçıyan’dır. İlaveten patrik kaymakamı Arslanyan’ın gazete muharriri ile tercüman vasıtasıyla konuştuğu anın fotoğrafı mevcuttur.

¹²⁸ “Türkiye’den Rusya’ya Giden Ermeni Heyeti”, **Cumhuriyet**, nr.7485, 20 Haziran 1945, s.1,3.

¹²⁹ “Rusya’ya Giden Ermeni Heyeti Dün Döndü”, **Cumhuriyet**, nr.7508, 13 Temmuz 1945, s.1,3. Bali’ye göre patrik “oybirliğiyle” seçilmiştir. İsmi “Kevork VI” dır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin ‘Anavatan’a Geri Dönün’ Çağrısının Türkiye’ye Etkisi”, s.328.

toplanan kongre “Yüce Önder” Stalin’e hem yazılı hem de sözlü olarak resmi taleplerde bulunmuştur. Bu talepler şöyledir:

“baskı altında yabancı ülkelere göç etmiş olan yurtdışındaki Ermenilerin” anavatanları olan ESSC’ye geri dönüşü meselesi,

“Birinci Dünya Savaşı sırasında maruz kalınmış olan korkunç haksızlığı tazmin etme maksadıyla adalet ve halkların hukuku adına Türkiye sınırları içinde kalmış olan topraklarının talep edilmesi”.

Nihayetinde 2 Aralık 1945’de “Pravda”, “İzvestziya” ve “Sovietagan Hayestan” gazeteleri, SSCB Halk Komiserleri’nin “*diasporada yaşayan Ermenilerin ESSC’ye*” gelmelerine müsaade eden 21 Kasım 1945 tarihli kararını kamuoyuna duyurmuşlardır¹³⁰. İlginç olarak bu karardan bir gün önce 20 Kasım 1945’de Türkiye Ermeni Patrik Vekili Arslanyan, Eçmiyazin’e seyahatleri hakkında matbuatta çıkan “yersiz ve asılsız isnatlara” karşı bir açıklama yapmıştır. Ermeni Patrikhanesi adına yapılan bu açıklamaya göre heyet üyeleri Eçmiyazin’de bulundukları 10 günlük süre içerisinde “*hiçbir siyasi görüşme, müzakere, temas veya münasebette bulunmamışlar ve Türk vatanı sınırları içinde dini içtimada mümessillik vaziyetlerini ifa ile*” geri dönmüşlerdir¹³¹.

Böylece Türk basını 1945 yılı sonlarında yoğun olarak Ermeni vatandaşların Sovyet Ermenistan’a gidişi ile meşgul olmaya başlamıştır. Ancak hem 9 Mayıs 1945

¹³⁰ Rıfat N. Bali, “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin ‘Anavatan’a Geri Dönün’ Çağrısının Türkiye’ye Etkisi”, s.328-329. Bali, Eçmiyazin’deki katagigosluk seçimine katılan Türk Ermeni Heyti’nden ve bu heyetin seçim esnasındaki faaliyetlerinden bahsetmemiştir.

¹³¹ Türk-Ermeniler Patrik Kaymakamı Başpiskoposu Keork Arslanyan, “İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bir Açıklaması”, **Son Posta**, nr.5491, 20 Kasım 1945, s.2. “İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Bir Açıklaması”, **Cumhuriyet**, nr.7634, 20 Kasım 1945, s.3. Arslanyan’ın Eçmiyazin seyahatleri ile ilgili açıklama yapmasına sebep olan haberlere rastlamadık. Ancak bu açıklama sonraki bölümde bahsedeceğimiz, (1948’de) Musevi Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban’ın İtalya seyahati hakkında basında çıkan –“Musevileri Filistin’e göç ettirme amacıyla gittiği”- iddialarına benzer şekilde Arslanyanla ilgili olarak da “Ermenileri Sovyet Ermenistan’a göç ettirmeye çalışıyor” iddialarının gündeme gelmiş olabilme ihtimalini düşündürmektedir. Zira Aralık 1945’de Ermenilerin Sovyet Ermenistan’a gitmek amacıyla Sovyet konsolosluğuna başvurmalarıyla ilgili haberlerin yapılmasıyla beraber Arslanyan hakkında göçü teşvik ettiğine dair bazı haberler ve makaleler yazılmıştır. Ermeni basınından Marmara gazetesi Arslanyan’a karşı eleştirel bir tavır almıştır. Bkz. Nusret Safa Coşkun, “Arslanyan Efendi ve Bazı İddialar”, **Yeni Sabah**, nr.5531, 30 Aralık 1945, s.4.; Rıfat N. Bali, “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin ‘Anavatan’a Geri Dönün’ Çağrısının Türkiye’ye Etkisi” s.338-339.

tarihinden 21 Kasım 1945 tarihine kadar geçen süre içerisinde hem de daha önceki ve sonraki yıllarda Türkiye'nin ve dünyanın gündemini meşgul eden konulardan biri Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmaya çalışmalarıdır. Bu durum kamuoyunda Ermenilerin Sovyet Ermenistan'a gitmeleri meselesine benzer olarak Musevilerin de Filistin'e gitme ihtimalini akıllara getirmiş olacak ki, Son Telgraf gazetesi¹³² konuyla ilgili olarak hahambaşının görüşlerine başvuran bir haber yayımlamıştır. Gazetenin ilk sayfasında *“500 yıldır Türkiye’de bütün Yahudiler en rahat şekilde yaşıyoruz. Filistin’e gitmek aklımızdan bile geçmez!”* başlığı atılmıştır. Haberin başlangıcında Yahudilerin Filistin'de bir yurt kurmaya çalıştıkları ve bu vaziyetin dünyanın her bölgesinde alakayla karşılandığı belirtilmiştir. Neredeyse bütün Balkan ülkelerinden Filistin'e Musevi göçü başlamıştır. Bu göçe “karışmak istemeyenler” çoğunlukla Alman Yahudileridir. Almanya'da yaşayan fakat başka bir devlet uyruğunda olan Yahudiler ise Almanya'ya dönmek isteğinde ısrarcılardır. Ayrıca pek çok ülkedeki Yahudiler Filistin'de toplanmak düşüncesinde hemfikirlerdir. Bu esnada Türkiye Musevilerinden “bir kısmının” Filistin'e gitmek için “teşebbüse geçtikleri” şayiisi çıkmıştır. Bu şayia hakkında gazeteden bir kişi “Musevi Cemaati Diyanet İşleri Reisi” Haham Rafael Saban ile görüşmüştür. Saban bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

-“Filhakika Avrupa'nın her tarafından, Filistin'de kurulacak Yahudi yurduna katılmak için giden Yahudiler var. Bunlar daha ziyade bulundukları memleketlerde çektikleri mezalim yüzünden Filistin'e gitmeyi tercih etmişlerdir. Yoksa bugün için, yaşadığı yerde istirahatini temin edilen hiçbir Musevi Filistin'e gitmeyi düşünmez. Bahusus, biz, Türkiye'de yaşayan Musevilerin hiç birimiz bunu düşünmemekteyiz. Türkiye'de 500 senedir en rahat bir hayat geçirmekteyiz.

Kaldı ki, bugün için Filistin'de yaşama şeraiti çok müşkül bir durum arz etmektedir. Diğer memleketlerde mühendislik tahsil etmiş olan Yahudi gençleri, yaşama rayicinin düşük bulunması hasebiyle maalesef bugün Filistin'de yapı ameleliği etmektedirler.

Ben şunu tam kanaatim ile söyleyebilirim ki ne bugün ne de yarın, hiçbir Musevi Türkiye'den Filistin'e gitmek arzusu izhar etmeyecektir. Çünkü burada bütün istirahatimiz tamdır ve biz hakiki birer Türk vatandaşlarıyız.

¹³²1945 yılı Kasım ayı içerisinde bu gazete haricinde Hahambaşı ile görüşme yapan başka bir gazete tespit edemedik.

Filistin’de kurulacak yeni devlet hakkında bütün malumatı gazetelerden öğreniyoruz. Binaenaleyh buradan Filistin’e muhaceret etmeyi düşünmek değil ya, orada ne olup bittiğinden bile bihaberiz”¹³³.

Her ne kadar dönemin Musevi Cemaati’nin Ruhani Meclis Reisi Haham Rafael Saban tüm Musevi toplumu adına böyle bir açıklama yapmış olsa da bundan sonraki süreçte 1947-1949 yılları arasında Türkiye’deki Museviler gruplar halinde Filistin’e göç etmişlerdir. Rıfat Bali’de ilgili eserinde “*bu beyanatın gerçekte hiçbir ilgisi olmadığını anlamak için üç yılın geçmesi*” gerektiğini belirtmiştir¹³⁴. Saban’ın bu beyanattı verdiği yıl olan 1945’deki genel nüfus sayımına göre Türkiye’deki toplam Musevi nüfus 76.965’dir¹³⁵. 1935 yılındaki nüfus sayımında 78.730 olarak tespit edilmiş olan Musevi nüfusta –aradan geçen on yıl zarfında- 1765 kişilik bir azalma olmuştur. İlâveten 1927’den 1945 yılına kadar geçen sürede Türkiye genelindeki Musevi nüfustan 4907 kişi eksilmiştir. Saban’ın 1945 yılındaki bu açıklamasından sonra 1947 yılının Aralık ayı itibariyle Türk basınında “Hergün” gazetesi Türkiye’deki Musevilerin göç ettiklerine dair haberler yapmaya başlayacaktır. Başlangıçta Musevi cemaatinin ileri gelenleri ve dönemin Sivil Meclis başkanı Hanri Soriano bu iddiaları yalanlayacaklardır. Ancak 1948 yılının Ekim ayı itibariyle hem Türk basını hem de Musevi basını Türkiye’den Filistin’e göç eden Musevilerin varlığını kabul edecektir. Benbasse ve Rodrigue’nin kullandıkları bir kaynağa göre 1946 yılından 15 Ağustos 1948 tarihine kadar geçen sürede Türkiye’den Filistin’e giden Musevi sayısı 121 kişiden ibarettir. Ancak yine aynı kaynağa göre 15 Ağustos 1948’den 31 Eylül 1949’a değin geçen bir yıl bir buçuk aylık zaman diliminde 30.657 Musevi Türkiye’den İsrail’e göç etmiştir¹³⁶. Biz 1947-1949 seneleri içerisindeki göç sürecini bir sonraki bölümde detaylı olarak Türk ve Musevi basını üzerinden incelemeye çalıştık.

¹³³ “500 Yıldır Türkiye’de Bütün Yahudiler En Rahat Şekilde Yaşıyoruz. Filistin’e Gitmek Aklımızdan Bile Geçmez”, **Son Telgraf**, nr.3209, 21 Kasım 1945, s.1,5. Hahambaşının bu beyanatının bir bölümü daha evvel Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.96.

¹³⁴Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.96.

¹³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170.

¹³⁶ Esther Benbasse, Aron Rodrigue, **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14.-20. Yüzyıllar**, s.392.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ MUSEVİLERİN 1947'DEN GÜNÜMÜZE

KADAR OLAN SÜREÇTEKİ GÖÇLERİ

1. Aralık 1947 İtibariyle Türk Ve Musevi Basınında Musevilerin Filistin'e Göçleri

1947 yılının Kasım ayı sonunda Birleşmiş Milletlerin Filistin'i Araplar ile Museviler arasında taksim etme kararı almasının ardından birkaç gün sonra Türk kamuoyunda -12 Kasım 1947 yılında yayın hayatına başlamış olan- “Hergün” gazetesi İstanbul'daki Musevilerin Filistin'e gitmeye başladıklarını anlatan haberler yapmaya başlamıştır. Gazete bu konu hakkındaki ilk haberini 6 Aralık 1947 tarihinde manşetten vermiştir. Habere göre Filistin için Araplar ile Yahudiler arasında aylardan beri devam eden, “*gerek sakın gerek ateşli*” geçen mücadeleler Birleşmiş Milletlerin bölgeyi ikiye ayıran son kararı üzerine aniden artmış ve iki taraf birbirlerine karşı alenen cephe almışlardır. Hatta son birkaç gündür polisler Telaviv'deki olayları engelleyememişlerdir. Siyon teşkilatı “*dünyanın her yerinde*” Yahudi gençlerini Araplara karşı gerçekleştirilecek savaş için Filistin'e çağırmaktadır. “Ecnebi memleketlerde” bu meseleyle hahamlıklar ilgilenmektedir. Türkiye'de de “*yeni kurulan Yahudi teşekkülü, Türkiye ve İstanbul'daki Yahudilerden*” yardım toplamaya başlamıştır. Yine aynı teşkilat İstanbul'daki Musevileri Filistin'e gitmeye “teşvik” etmektedir. Gazete yetkililerinin öğrendiklerine göre İstanbul'daki Musevilerden Filistin'deki Arap-Yahudi mücadelesine katılmayı kabul eden “birçok” Musevi bulunmaktadır. Bu Museviler yolculuk için hazırlanmaktadırlar. Hafta içerisinde Musevilerin “*toplu gruplar halinde*” İstanbul'dan gidecekleri tahmin edilmiştir¹³⁷. 7 Aralık 1947'de İstanbul'daki bazı Musevi gençlerin “gizlice” Filistin'e kaçmaya başladıkları duyurulmuştur. Haberin girişinde bir önceki gün yayımladıkları haber üzerine “*bazı sabah gazeteleri*” nin İstanbul'daki Musevi mercilerine başvurarak haberin gerçekliğini sorguladıkları ve Musevi makamlarının da “*haber karşısında hayret (!) ettiklerini ve böyle bir şeyin katiyen bahis mevzuu olmadığını*” ifade

¹³⁷ “İstanbul'daki Yahudiler Filistine Gitmeye Başlıyor”, **Hergün**, nr.25, 6 Aralık 1947, s.1. Bu haber daha önce Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.109.

ettikleri açıklanmıştır. Devamında “*buna rağmen verdiğimiz haberin mevsuk olduğunu iddia ediyoruz*” denilerek gerekçeleri sunulmuştur. Buna göre merkezinin Filistin’de olduğu düşünülen bir Yahudi teşkilatı “buradaki bazı” Musevilere Filistin’deki savaşa katılmaları için davetiyeler göndermiştir. Bu davetiyelere “*birçok Musevi gençlerin müsait cevaplar verdiği ve bunların Türkiye’den ayrılmak için hazırlıklar yaptıkları*” gazete yetkililerince yapılan araştırma neticesinde anlaşılmıştır. Ayrıca dünyadaki Yahudi teşkilatlarının sistemli çalışması karşısında İngiltere Hükümetinin bile çaresiz kaldığı hesaba alındığında bu teşkilatın Türkiye’deki Musevi gençlerini Filistin’e nakletmek amacıyla bazı girişimlerde bulunması çok tabiidir. Bu nedenle resmi Musevi mercilerinin “*bu haberi yalanlaması, haberin asılsızlığına en küçük, bir karine*” olamayacaktır. Zaten Türkiye’deki “*bilhassa İstanbul’da Yahudi Gençlerini Filistin’e sevk etmek ve orada Araplara karşı açılacak bir mücadelede, vücutlarından istifade etmek üzere*” güçlü bir propaganda yapıldığı ve “*kısmen müsbet*” sonuçlara ulaştığı “*aşıkâr*” vaziyettedir. Bahsedilen tahrik ve propagandalar üzerine “gizli Yahudi teşkilatının” yardımıyla bir müddet evvel Filistin’e kaçmış Moris Cifrut isimli Musevi gencin, Kapalı Çarşı’da kürkçülük yapan kız kardeşi Elza Cifrut ile bir röportaj yapılmıştır. Elza Cifrut, Musevilerin Filistin’e gitmesi konusunda: “*Ben dinimi inkar etmem. Yahudiyim ama, Filistine kaçanların Yahudi olduklarına doğrusu inanamıyorum. Bir milyon da verseler şahsen ben Türkiye’den bir yere ayrılmam. Çünkü burada yaşayan biz Yahudilerin silah idi, cephane idi, harp idi, bunlarla alakamız yoktur. Bunu siz de bilirsiniz*” demiştir. Kardeşinin gitmesini de “*gençtir, böyle bir çocukluk etmiş. Allah onun başına derd getirmeden akli başına gelsin*” sözleriyle yorumlamıştır. Son olarak şayet Filistin devleti kurulması halinde oraya gidip gitmeyeceği sorusu üzerine “*bu devletin kurulacağına aklım kesmiyor ki, oraya gidip gitmeyeceğimi düşüneyim*” cevabını vermiştir¹³⁸.

8 Aralık 1947’de “Türkiye’den ve bilhassa İstanbul’dan” Filistin’e giden Musevilerin sayısında dikkat çeken bir artış olduğu ve bu durumun nedenleri

¹³⁸ “İstanbul’daki Bazı Yahudi Gençleri Gizlice Filistin’e Kaçmağa Başladı”, **Hergün**, nr.26, 7 Aralık 1947, s.1. Bu haber röportaj kısmı hariç olmak üzere Rıfat Bali tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya :Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.109. “Hergün” gazetesinin bu röportajı Şabat gazetesince eleştirilmiştir. Hatta Cifrut ile röportaj yapan Şabat muhabirlerine göre Cifrut, “Hergün” de çıkan sözlerini yalanlamıştır.

arasında Filistin’de çıkmak üzere olan savaş ile gizli Yahudi ajanlarının tahriklerinin bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca gazetenin yaptığı tahkikata göre son dört beş gün içinde Filistin’e İstanbul’dan üç Musevi vatandaşın daha gittiği açıklanmıştır. Bu kişilerin isimleri ad ve soyadlarıyla birlikte ilan edilmiştir. İlâveten gazete muhabirlerinden birinin, dönemin Musevi Cemaati Reisi sıfatıyla Hanri Soriano’nun Tilla Pasajındaki apartmanında gerçekleştirdiği görüşme aktarılmıştır. Bu röportajda muhabir, Soriano’nun Kudüs-Filistin meselesi hakkındaki görüşlerini sormuştur. Soriano, Kudüs Filistin meselesine “*kendilerini atan Musevi*” ırkdaşlarının “*oturdıkları yerlerde zulüm görenler*” olduklarını belirttikten sonra “*yalnız şunu da ilave edeyim ki bizler de oranın insaniyet namına Musevi ırkdaşlarımıza bir melce olmasını candan arzu etmekteyiz*” demiştir. Soriano röportajın devamında Filistin meselesinin bu kadar alevlenmesinin sebebini “*Benim görüşüme göre bu işe eğer bazı yabancı siyasi emeller karışmamış olsa, Arap ve Musevi kavimleri herhalde birbirile bu mevzu üzerinde bir anlaşma yolu bulabilirlerdi*” sözleriyle değerlendirmiştir. Ayrıca Arap ve Yahudi milletlerinin konuştukları dillerin benzerliğinin bile “*bu iki milletin birbirlerine yakınlaşmalarına büyük yardım edecek kuvvetli bir amil*” olduğunu söylemiştir. Muhabir Musevi milletin Filistin meselesinde mücadeleye girmesi durumunda Türkiye’deki Museviler olarak nasıl bir yardım yapmak düşüncesinde olduklarını da sormuştur. Bunun üzerine Soriano “*şimdilik böyle bir tasavvurumuz yoktur. Yalnız, bugün Amerika’da bulunan üç buçuk milyon Musevi ırkdaşımız ve diğer dünya Musevileri misillü Avrupa’da zulüm görmüş olan Musevilere yardım etmektedir ve devamlı olarak bu işe el uzatmış bulunmaktadır. Bundan dolayı bu mevzuda da alakaları geniş olacaktır*” cevabını vermiştir. İlginç olarak gazete haberin başlangıcında İstanbul’dan Filistin’e giden Musevilerin isimlerini açıklamasına rağmen ne muhabir Soriano’ya bu konuyla ilgili doğrudan veya dolaylı bir soru sormuş ne de Soriano bu konu hakkında bir açıklama yapmıştır¹³⁹.

8 Aralık günü Musevilerin Filistin’e göç etmeleriyle alakalı olarak “Son Saat” gazetesi “Uydurma Haberler” başlığı ile bir haber yapmıştır. Burada bazı akşam

¹³⁹ “Bütün Arap Alemi Ayaklanıyor”, **Hergün**, nr.27, 8 Aralık 1047, s.1,3. Ayrıca Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.109. Haber boyunca Hanri Soriano’nun ismi Anri Süryani şeklinde yazılmıştır.

gazetelerinde çıkan Türkiye'deki bazı Musevilerin Filistin'e kaçtıklarını anlatan yazınların Musevi mahfillerince “*tamamen*” yalanladığı açıklanmıştır. Ayrıca gazete yetkililerinin konuştuğu “*bir çok tanınmış Musevi*” vatandaşların, “*böyle bir şeyin katiyen mevzuubahis olmayacağını ve Türkiye hudutlarından başka bir yer tanımadıklarını, memleketlerinin Türkiye hudutlarının içi olduğunu*” söyledikleri bildirilmiştir. İlâveten Musevi vatandaşların “*bu asılsız haberlerden dolayı duydukları teessürü beyan ettikleri*” de kamuoyuna duyurulmuştur¹⁴⁰.

9 Aralık'ta İstanbul'daki Yahudi gençlerinin kendi aralarında topladıkları paraları Filistin'e gönderebilmek için “formül” aradıkları “Hergün” gazetesince yazılmıştır. Gazete (Türk) resmi makamlar ile bazı temaslarda bulunmuş ve Filistin'e yardım maksadıyla toplanmış büyük miktardaki paraların ülkeden dışarıya çıkarılmasına hiçbir şekilde izin verilmeyeceğini öğrenmiştir. İstanbul'daki Kambiyo müdürünün bu konudaki fikirlerine de başvurulmuştur. O da kanunen bunun imkansız olduğunu ve ancak Maliye Bakanlığının karar verme yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir. Fakat yine de Musevi vatandaşların “*geniş ölçüde*” ticaretle uğraşmaları nedeniyle yardım parasının Filistin'e ulaşması “*her zaman için mümkündür*” görüşü ileri sürülmüştür¹⁴¹. Yine 9 Aralık'ta “Hergün” gazetesinin sahibi ve başyazarı olan M. Faruk Gürtunca Musevi vatandaşların Filistin'e gitmeleriyle alakalı bir köşe yazısı kaleme almıştır. Gürtunca öncelikle Ortadoğu'da Filistin'in taksimi meselesinin tüm dünya Musevilerini ilgilendiren “*bir kör düşüm haline*” geldiğini bu sebeple Türkiye'deki Musevilerin de konuya alakadar olmamalarına imkan bulunmadığını anlatmıştır. Ardından gazetesinde çıkan haberler üzerine –gerek şahsen tanıdığı gerekse de gazete neşriyatını takip eden- Musevi vatandaşların sözle veya telefonla “*Filistin davasına Türk Musevilerinin karıştırılmış olmasından elem duyduklarını*” bildiren açıklamalar yaptıklarını belirtmiştir. Gürtunca yazınının devamında Musevilerin Fatih ve Kanuni döneminden beri geniş bir özgürlük içinde ticaret yaparak yaşadıklarını ve 400-500 yıldan beri Türklerle kaynaşarak “*bu vatanın evladı*” olduklarını ifade etmiştir. Son araştırmalara göre Filistin'e giden bazı gençlerin Türk uyruğundan olmadıklarının anlaşıldığını lakin

¹⁴⁰ “Uydurma Haberler”, **Son Saat**, nr.500, 8 Aralık 1947, s.1.

¹⁴¹ “Filistine Yardım İçin”, **Hergün**, nr.28, 9 Aralık 1947, s.1,3. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.111.

yine de “Türk vatandaşı Musevilerin Filistin mücadelesine küçük bir ilgisi bulunamaz demek te yanlış bir harekettir” görüşünde olduğunu dile getirmiştir. İlaveten “bizim güzel müşahedemiz Türk vatandaşı Musevilerin Filistin’e gidemeyeceklerini bu vatanda büyüüp bu vatanda öleceklerini, hatta bu mücadelede Rus politikasına da alet olmayacaklarını söylemiş olmalarıdır” açıklamasını yapmıştır. Gürtunca, Türkiye’nin Birleşmiş Milletlerde Filistin’in taksimi meselesinde ret oyu verdiğini de hatırlatarak Türkiye’nin asıl isteğinin Filistin’i Araplar ile Yahudilerin beraberce ve barış içerisinde yönetmeleri olduğunu söylemiştir. Ayrıca Musevi vatandaşların da Türkiye’nin “yurtta sulh cihanda sulh” politikasıyla hemfikir olup olmadıklarını sormuştur. Balkanlarda “zulüm” gören Türk ırkdaşlar için Türk vatandaşlarının oralara gidip ırkdaşlarının haklarını savunmak amacıyla çete kurup dağa çıkarak silahlı mücadeleye katılmadıklarını fakat kalplerinin onlarla beraber olduğunu açıklamıştır. Yazısının sonunda “biz Türk cumhuriyetine bağlılıklarını yeniden gösteren ve Türk hukukundan gayri davalara katılamayacaklarını tebarüz ettiren Yahudi vatandaşlarımızın bu hareketlerinden dolayı içimizde doğan sevinci bu sütunlarda aksettirmekle çok bahtıyarız” sözlerini sarf etmiştir¹⁴².

10 Aralık günü “Hergün” gazetesinde İstanbul’daki Musevilerden bazılarının son birkaç günden beri Filistin’e gitmek için azami gayreti gösterdikleri ve en küçük fırsatlardan bile yararlanmaya çalıştıkları bildirilmiştir. Ayrıca bir önceki gün Beyrut’a gidecek “Aksu” vapuruyla Filistin’e gitmek isteyen 11 Musevi bu seferin iptal edilmesiyle İstanbul’da kalmıştır ve Doğu Akdeniz seferinin tatil edilmesiyle hafta da bir gerçekleşen uçak seferlerinin de pahalılaşması üzerine yalnızca tren yolu ile Filistin’e gidilebilmektedir. Bazı Museviler de motör kaptanlarıyla Filistin’e gitmek için anlaşılmaya çalışmaktadır. Gazete Doğu ve Güney Akdeniz ülkelerinde görülen bulaşıcı hastalıklar nedeniyle resmi makamların buralara seyahat edecek deniz firmalarına izin vermemesi gerektiği görüşündedir. Fakat ister karantina ister liman dairlerinden Fethiye, Mersin ve İskenderun gibi yerlere gitmek için izin alan motörlerin, Filistin’e de Musevi taşıdıkları sanılmaktadır. Hatta üç gün önce bu

¹⁴² M. Faruk Gürtunca, “Yahudi Vatandaşlarla Samimi Bir Konuşma”, **Hergün**, nr.28, 9 Aralık 1947, s.1,3. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.110.

şehirlere müsaade almasına rağmen Filistin'e giden "Şahinbaş" motörü İstanbul limanına geri dönmüştür¹⁴³.

"Hergün" gazetesi Filistin'e göçle alakalı yazılarına aralıksız devam ederken 10 Aralık günü "Son Saat" gazetesi bu konuda yazılanları "*teessür uyandıran uydurma haberler*" nitelemesiyle tekrar –ikinci defa- gündemine getirmiştir. Buna göre daha evvel "Hergün" tarafından ad ve soyadları açıklanarak Filistin'e "kaçtıkları" söylenen Musevilerden Mari Özhalfon, Galata'daki adresinde halen ikamet etmektedir. Bizzat kendisi "Son Saat" in matbaasına giderek, bir akrabasını ziyaret maksadıyla üç hafta önce pasaport müracaatında bulunduğunu açıklamıştır. Kaçtığı söylenen bir diğer Musevi Sultana ise aslında kocası ile beraber Filistin'de yaşamaktadır. Bir ay önce gezmek için İstanbul'a gelmiştir. Birkaç gün sonra Filistin'e geri dönecektir. Gazetenin değerlendirmesine göre bu Musevi vatandaşlar şu anda zaten Türkiye'dedirler ve gitme sebepleri de bellidir. Bu yüzden "*kaçmak, Filistin harbine katılmak diye bir şey bahis mevzu değildir*". Gazete ayrıca Rafael Maravent isimli bir Musevi okuyucusunun konuyla ilgili mektubunu paylaşmıştır. Maravent mektubuna "*Türkiye'nin hiçbir yerinden Yahudiler Filistin'e gitmiyor ve onları teşvik eden bir teşkilat yoktur*" cümlesiyle başlamıştır. Devamında "Hergün" gazetesinin 6 Aralık 1947 tarihli haberini aktarmış ve bu haberin İstanbul'daki Yahudi vatandaşlar arasında "hayret" uyandırdığını ifade etmiştir. Türkiye'nin hiçbir yerinde Musevi vatandaşları Filistin'e gitmeye teşvik edecek gizli bir teşkilatın olmadığını ve hiçbir şekilde Yahudi vatandaşlardan yardım toplanmadığını vurgulamıştır. "Hergün" gazetesinin eğer bu asılsız haberlerle satışını arttırmayı düşünüyorsa bunu başaramayacağını zira bir gazetenin sadece doğru haberlerle halkın sevgisini kazanıp tirajını arttırabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca "Hergün" gazetesinden başka hiçbir gazetede bu meseleyle ilgili haber yapılmadığını belirtip Hergün gazetesinin özel bir ajans mı kurduğunu sormuştur. Maravent mektubunu "*...şunu iyi bilmemiz lazımgelir ki buradaki Yahudi vatandaşlar öz be öz Türk vatandaşlarıdır. Her ferd doğduğu ve yaşadığı toprağın öz çocuğudur. Binaenaleyh Türk Yahudi vatandaşları kendilerine düşen vazifeyi çok iyi bilirler. Onlar ancak ve*

¹⁴³ "Filistin'de Harp Hazırlığı", **Hergün**, nr.29, 10 Aralık 1947, s.1,3. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.111.

ancak şanlı Türk bayrağı altında can vermeye hazır olabilirler. Hiç şüphem yok ki Türkiye’de doğup büyüyen refah içinde yaşayan ve aynı zamanda bütün dünya Yahudilerinden daha mesut olan Türk Yahudisi iftihar ve gurur duyar. Biz Yahudi vatandaşları Türk Yahudisi olarak doğduk Türk olarak öleceğiz.” sözleriyle bitirmiştir¹⁴⁴. Ertesi gün “Hergün” gazetesi Maravent’in bu mektubuna cevap verileceğini ilan etmiştir¹⁴⁵.

11 Aralık 1947’de “Son Posta” gazetesi “Hergün” gazetesinde çıkan haberlerle ilgili kısa bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada İstanbul’daki Yahudilerin Filistin’e gidecekleri söylentilerinin şehirdeki Yahudi makamlarınca “katiyetle” yalanlandığı bildirilmiştir¹⁴⁶.

11 Aralık günü Musevi basınından, haftada bir çıkan Şalom gazetesinde de Filistin’e göç iddialarını yalanlayan ve “Hergün” gazetesinin ismini vererek ona karşı çıkan bir köşe yazısı İzak Yaeş tarafından yazılmıştır. Yaeş öncelikle Hergün’ün 6 Aralık 1947 tarihli haberini okuyuculara aktarmıştır. Akabinde Hergün’ün “*böyle bir şayiayı büyük harflerle ortaya*” atmasının “*Türk Musevileri arasında fena bir tesir*” yaptığını söylemiştir. Yaeş haberi yapan kişinin İstanbul’da mevcudiyetini bildiği gizli teşkilatı neden ilgili makamlara şikayet etmediğini de sormuştur. İstanbul’daki Yahudilerden yardım toplanması konusunda “*acaba nerde? Bizi de tenvir etseler memnun oluruz.*” demiş ve göç haberlerini “*bu hafta içinde Yahudiler toplu bir halde Filistin’e gitmeğe başlayacaklarmış, ne çabuk. Bu Yahudiler evlerini, mallarını bavullarını topladılar da gidiyorlar, bari Devlet Demir Yollarına haber versek te vagon tahsis etsin. Biz bu gibi neşriyata gülmekten başka bir şey yapmayız.*” sözleriyle alaya almıştır. Yaeş, ayrıca “Hergün” gazetesinin “*ismine yakışacak şekilde her gün dedikodu mevzuu nasıl bulabileceğini*” de kendi kendine sorgulamaktadır. Yaeş bu tür yayınların “*Türk Musevi kardeşliğini soğutmaktan başka bir şeye*” yaramayacağı görüşündedir. Son olarak 7 Aralık 1947 tarihli haberde Filistin’e kaçan bir gencin ismini verip bu bir tek genç üzerinden İstanbul

¹⁴⁴ “Teessür Uyandıran Uydurma Haberler”, **Hergün**, nr.500, 10 Aralık 1947, s.1,5. Burada geçen “Yahudi vatandaş” tabiri Maravent’in bizzat kendi ifadesidir.

¹⁴⁵ “Bir Yahudi Vatandaşa Verilecek Cevabımız”, **Hergün**, nr.30, 11 Aralık 1947, s.3. Gazete bu tarihli sayısında Musevi göçü hakkında başka bir haber yapmamıştır.

¹⁴⁶ “Memleketimizdeki Yahudiler Filistin’e Gitmiyecek”, **Son Posta**, nr.5637/595, 11 Aralık 1947, s.6.

Musevilerinin “*gruplar halinde*” Filistin’e gitmeğe başlayacaklarını söylemenin “*çok mübalağalı*” olduğu kanaatindedir¹⁴⁷.

11 Aralık 1947’de yine Şalom gazetesinde Avram Leyon ve ekibinin, Türk Musevi Cemaati başkanı Hanri Soriano ile yapmış olduğu görüşme de yayınlanmıştır. Görüşmede ismi verilemeden “bir Türk gazetesi” ifadesi ile “Hergün” gazetesi kast edilerek burada çıkan haberler hakkında Soriano’nun fikirlerine başvurulmuştur. Ayrıca eğer giden Museviler varsa bunların kaç kişi oldukları, İstanbul’da gidiş işlemleri yapan bir komisyonun var olup olmadığı ve benzeri sorular sorulmuştur. Soriano evvelâ İstanbul’daki Musevilerin Filistin’e gitme haberlerini “*bu yazılarda gerçekten hiçbir şey yok*” ifadeleri ile reddetmiştir. Akabinde “*Birkaç kişi varsa eğer; gidiş nedenleri ya iş içindir ya da ailelerini görmek içindir New York, Paris veya Londra’ya gider gibi gidiyorlar*” açıklamasını yapmıştır. İstanbul’da gidiş işlemleri ile ilgili bir komisyonun da bildiği kadarıyla mevcut olmadığını söylemiştir. İlâveten İstanbul Musevilerinin Filistin’e gitme kararı vermeleri için “*hiçbir ciddi gerekçe*” olmadığını belirtip “*Ben eminim ki, bu gazete yanlış bilgilendirildi*” yorumunda bulunmuştur¹⁴⁸. Soriano’un bu röportajı –daha evvel kendisiyle görüşme yapmış olan- “Hergün” gazetesince ne 11 Aralık günü ne de daha sonra gündeme getirilmiştir.

12 Aralık’ta Musevi basınından haftalık çıkan bir diğer gazete olan Şabat gazetesi de Musevi göçünü yalanlayan bir manşet atmıştır. “Hergün” gazetesinin 7 Aralık 1947 günkü haberinde mevcut olan Elza Çiprut ile röportajı eleştirilmiştir. Bu gazetenin yetkilileri Hergün’de yer alan mülakatı okuduktan sonra Çiprut’a ulaşip kendileri de ayrı bir röportaj yapmışlardır. Buna göre Çiprut, “Hergün” gazetesinde çıkan yazılar ile kendi söylediklerinin hiç alakası olmadığını söylemiştir. Zira kardeşi Filistin’e 6 yıl önce gitmiştir. Onun yokluğundan üç ay sonra haber almışlardır ve bu haber aileye gelmiştir. İlâveten Filistin’e kaçanların Musevi olduklarına inanmadığını katiyen söylememiştir. Çiprut ayrıca “*evet bir milyon değil. Beş te verseler*

¹⁴⁷ İzak Yaeş, “Hergün Gazetesinin Asılsız Yazılarına Bir Cevap”, *Şalom*, nr.7, 11 Aralık 1947, s.1. Bu makaleden kısaca Rıfat Bali de bahsetmiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.111.

¹⁴⁸ Moris Levi ve diğerleri, *Şalom’da 60 Yıl (1947-2007)*, s.17. Bu kitapta Türkçe tercümesi verilmiş olan bu haberin asıl hali Judeo-İspanyol dilinde yazılıdır. Ayrıca haber daha önce Rıfat N. Bali tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.111.

Türkiye’den ayrılmayacağım doğrudur. Fakat bununla beraber Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulacağına aklımın ermediği hakkındaki cümle tamamen asılsızdır. Bilakis, dindaşlarımın istiklallerinden sevinç ve iftihar duyacağım” demiştir. Gazete haberin devamında “Hergün” gazetesinin yalnızca üç Musevi’nin ismini vererek bütün Türkiye Yahudilerinin Filistin’e gideceklerini yazmasını tenkit etmiştir. Ve bu mevzuda *“Çok şükür, biz Türkiye Yahudileri, başka memleketlerdeki gibi zulüm görmedik ki; bir hürriyet emeliyle kendimizi ateşe atalım. Hatta vücutlarımızla değil, paraca bile yardım etmemize imkan yoktur. Zira; Muhtacı himmet bir dede nerde kaldı gayriye himmet ede”* ifadeleri kullanılmıştır¹⁴⁹.

12 Aralık günü “Hergün” gazetesi yine Filistin’e giden Musevilerden bahsetmiştir. Ancak ilginç olarak, Elza Cifrut ile olan röportajının Şabat gazetesince yalanlanmasına rağmen bu konuya dair herhangi bir açıklama veya tekzip yazmamıştır. Benzer şekilde Şalom gazetesinden İzak Yaeş’in yazısını da muhatap almamıştır. Yalnızca Musevilerin göç ettiklerine dair haberlere karşı tekzipler veren diğer gazetelerin meseleyi geçiştirdiklerini söylemiştir. İsim vermeden *“yersiz ataklar yapmaya çalışan müfrit bir akşam refikimiz”* ifadesiyle “Son Saat” gazetesini eleştirmiştir. Zira bu gazete Rafael Maravent isimli Musevi’nin yazdığı mektubu yayınlamak suretiyle göç haberlerini tekzip etmeye çalışmıştır. “Hergün” -11 Aralık’ta vaat ettiği üzere- Maravent’in bu mektubuna karşılık veren bir yazı yayımlamıştır. Gazete aslında Maravent ve onun gibi düşünen Musevilerin düşüncelerini *“takdir”* etmektedir. Fakat Maravent’in bütün Yahudiler adına konuşmasını yanlış bulmuştur. Yazıda Musevilerin Filistin’e göçü iki yıl evvel gerçekleşen, Türk vatandaşı Ermenilerin “Rus cenneti” ne (Sovyet Ermenistan) göçü hadisesine benzetilmiştir. O tarihlerde pek çok Ermeni vatandaşın bu göç hadisesini yalanladıkları fakat sonuçta Türkiye Cumhuriyeti’nin gitmek isteyenlere her türlü kolaylığı gösterdiği kalmak isteyenlere de Türkler ile “eşit vatandaş” muamelesi yaptığı hatırlatılmıştır. Bu örnek olay üzerinden bütün Yahudilerin Maravent ile aynı fikirde olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca “Hergün” gazetesine isimsiz olarak *“Yahudi bir Türk genci”* imzası ile gönderilmiş bir mektup yayımlanmıştır. Bu

¹⁴⁹ “İstanbulda Yahudileri Filistine Gitmeğe Teşvik Eden Hususi Bir Teşkilat Yoktur”, **Şabat**, nr.25, 12 Aralık 1947, s.1,3.

mektupta Filistin dünyadaki bütün Yahudiler için tek vatan olarak görülmektedir. Hatta “nasıl ki, bir Türk genci vatani için ölürse Yahudi genci de kendi vatani için ölecektir” denilmiş ve Filistin’deki Yahudilerin Türkiye’deki Yahudilerin kardeşi olduğu ifade edilmiştir. Bununla da yetinilmeyip “Netice olarak size bu mektubumla bildirmek isterim ki Yahudi davası devamızdır ve onu müdafaa etmek ve hatta ölmek icabederse şerefle insani vazifemizi yapacağız. Neşriyatınızın intizarında derin saygılarımı sunarım” cümleleriyle Filistin’deki Yahudilerin mücadelesi alenen desteklenmiştir. Bu mektupta yazılanların Türkiye’deki Musevi vatandaşların içinde Maravent’den farklı düşünenlerin olduğunu gösterdiği ve dolayısıyla bir mektup üzerinden “Hergün” gibi doğru haberler veren bir gazetenin adının kötülenmeye kalkışılmaması gerektiği bildirilmiştir. “Hergün” ayrıca Filistin-Arap mücadelesi hakkında bir anket yaptıklarını ve bu ankete cevap veren Musevilerden birinin cevabının “ibretle” okunması gerektiğini belirtmiştir: “Türkiye’de doğdum ve burayı bir vatan bildim. Ancak gerek ben, gerekse ırkdaşlarımın –Haymatloş¹⁵⁰- olmaları cidden insanı üzücü bir şey! Elbette bir Yahudi beldesi olması ve dünya Yahudilerinin bir arada oturacakları ve kendi vatanları bilecekleri bir toprak parçaları olmak lazımdır. Şimdi bu imkan kendini Arzımevud’da belli etti. Gayet tabii bütün dünyadaki Yahudiler gibi Türkiye Yahudileri de bu mevzu etrafında ellerinden gelen yardımı esirgemeyecek belki de bilfiil hizmet dahi elde edeceklerdir, ve esasen etmelidirler de”. Bu cevabın ardından Maravent’e bir kez daha kendisinden farklı düşünen Musevilerin bulunduğu söylenmiştir. İlâveten 7 Aralık 1947 günü “Hergün”de kendisiyle röportaj yapılan Musevi’nin¹⁵¹ sözlerinin okunması gerektiği, gazetenin olaylara tek taraflı bakmadığı ve bir “halkı gazetesi” olduğu belirtilmiştir¹⁵².

Basında çıkan bu haberlerden sonra 25 Aralık 1947’de İzak Yaeş “Soruyoruz” başlığıyla yeni bir yazı yazmıştır. Bu yazısında 6 Aralık 1947 günü “Hergün” gazetesinin haberine göre gruplar halinde Türkiye’den ayrılacak Museviler hakkında “aradan 20 gün geçti. Şimdi soruyoruz, sayın muharrir, 6. 12. 47 tarihinde

¹⁵⁰ Bu kelimenin doğru yazılışı “haymatlos” olup “vatansız” anlamına gelmektedir.

¹⁵¹ Burada kast edilen Elza Cifrut’un röportajıdır. Yine dikkat edecek olursak Şabat gazetesinin bu röportajın gerçek dışı olduğunu belirten haberi muhatap alınmamıştır.

¹⁵² “Filistine Gitmek İstiyen Yahudiler”, **Hergün**, nr.31, 12 Aralık 1947, s.1,4.

“bu hafta gruplar halinde gidiyorlar” dediği halde bu geçen bir 20 gün içerisinde acaba kaç Musevi grubu Filistin’e gitti, bizi tenvir etseler memnun oluruz. Yok hakikaten hiçbir şey gösteremezse (ki buna eminiz) yine soruyoruz: Yazmış olduğunuz yazı dolayısıyla hiç mahcup olmadınız mı? Tekrar soruyoruz: bu gibi asılsız yazılara zamanın cevap teşkil edeceğini hiç düşünmediniz mi? ve nihayet yine soruyoruz: bu gibi yazılar o gazetenin menfaatine aykırı olduğunu idrak etmediler mi? Soruyor ve cevap bekliyoruz.”¹⁵³ ifadelerini kullanmıştır.

Bundan sonraki süreçte “Hergün” gazetesi 4 Ocak 1948’de Musevileri Filistin’e “*mukaddes mücadeleye*” çağıran gizli Yahudi teşkilatından tekrar bahsetmiştir. Buna göre merkezi Kudüs’te olan “İrgun” isimli bu teşkilat tüm dünyadaki Yahudileri Filistin’e davet etmektedir. Bir şubesi de Türkiye’de çalışmaya başlamıştır. Çok gizli çalışan bu teşkilatın faaliyetlerini Türkiye’deki bazı Museviler ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Teşkilat henüz sadece gizli propaganda faaliyeti yapmaktadır. İstanbul’da yabancı uyruğunda olan birçok Yahudi’ye hangi matbaada basıldığı belli olmayan broşürler yollamaktadır. Bu broşürlerde “*Yahudi kardeş, gel mukaddes mücadeleye iştirak et!*” yazılı olup gerek para yardımı yapmak suretiyle gerekse de fedai olarak bu savaşa katılmaları istenmektedir¹⁵⁴.

8 Ocak 1948’de Şalom gazetesinden İzak Yaeş “Hergün” gazetesinin bu tarihe kadar yayınlamış olduğu -Musevilerin Filistin’e göç ettiklerine dair haberlere- karşı “Yeter Artık” başlığıyla bir makale kaleme almıştır. Yaeş burada “Hergün” gazetesinin ilgili haberlerini tarihleriyle birlikte özet halinde sunmuş ve “*şimdi soruyoruz: Yapıldı, yapılıyor, gittiler, gidiyorlar oldu, olacak gibi boş şeylerle neden nifak sokmak isteniliyor? Böyle bir teşkilat varsa, elbette buna mani olacak makam da vardır tabii, yazılan yazılar için delil istemez mi? Delil varsa neden gösterilmiyor? Alakadar makamlara soruyoruz... Bu gibi asılsı yazılarla, seksen bin nüfuslu bir Yahudi ekalliyetinin huzurunu bozan bu gazetenin ağzına neden kilit vurulmuyor? Gerçi memlekette bir demokrasi vardır, bir matbuat serbestliği vardır, bunu iftiharla kayd edebiliriz, fakat seksen bin kişiye iftira etmeğe kimsenin hakkı*

¹⁵³ İzak Yaeş, “Soruyoruz”, **Şalom**, nr.9, 25 Aralık 1947, s.1.

¹⁵⁴ “Tedhişçi Yahudi Teşkilatı”, **Hergün**, nr.54, 4 Ocak 1948, s.1. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.112.

yoktur. Biz mesut Türk Yahudileri Türk vatanına bağlılığımızı her fırsatta belirtmeği arzu ederken, bu gibi yazıların bizi müteessir ettiğini ilave etmeden geçemeyeceğiz. Yeter...”¹⁵⁵ sözleriyle ilgili haberleri yalanlamış ve bir an evvel bu haberlerin durdurulmasını talep etmiştir.

Şalom gazetesinin yine aynı günkü sayısında İzak Yaeş, dönemin Türk Musevileri Başkanı Hanri Soriano’ya açık mektup yazmıştır. Yaeş mektubunda Soriano’ya, Türk Musevilerinin bir süredir bir gazete tarafından “iftiraya” uğramasına rağmen neden bu konuda bir açıklama yapmadığını ve neden gerekli makamlara şikayette bulunmadığını sormuştur¹⁵⁶. Her ne kadar İzak Yaeş tarafından böyle bir mektup yazılmış olsa da hatırlayacak olursak hem yukarıda anlattığımız üzere hem de Rıfat Bali’nin ilgili eserinde anlattığı üzere 11 Aralık 1947 tarihinde Hanri Soriano Şalom gazetesinin sorularını yanıtlayarak özetle şu beyanatı vermiştir: *“Bu yazılarda hiç gerçek payı yoktur. Birkaç kişi göç etmişse bunlar ticari temaslar ve ailelerini ziyaret etmek için yapılan ziyaretlerdir. İstanbul göçünü teşkilatlandıran bir heyet olmayıp, bu gazetenin ileri sürmüş olduğu gibi İstanbul Yahudilerinin Filistin’e göç etmeyi istedikleri haberi de yanlıştır”*¹⁵⁷. Ancak İlginç olarak Yaeş’in Soriano’ya açık mektup yazdığı tarih Soriano’nun Şalom’a beyanat verdiği tarihten sonradır. İlaveten Rıfat Bali yine ilgili eserinde Yaeş’in Soriano’ya yazdığı mektuptan bahsetmemiştir.

1947 yılının sonunda Musevilerin göç edecekleri iddiasında bulunan “Hergün” gazetesinin bu savında haklı olduğu Rıfat Bali tarafından kabul edilmektedir. Zaten Bali’nin de kabul ettiği üzere Musevi makamlarının göç iddialarını inkar etmelerine rağmen 1948 Ekim ayı itibariyle Türkiye’nin Musevi nüfusa sahip bütün illerinden Filistin’e doğru kitlesel bir göç yaşanmaya başlamıştır. Bali bu konuda *“Hergün ilginç bir şekilde sıhhatli haber kaynaklarına ve içeriden haber alma yeteneğine sahipti. Verdiği haberlerin büyük bir kısmı cemaat*

¹⁵⁵ İzak Yaeş, “Yeter Artık”, **Şalom**, nr.11, 8 Ocak 1948, s.1. Bu yazıdan çok kısa bir şekilde Rıfat N. Bali de bahsetmiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.112.

¹⁵⁶ İzak Yaeş, “Türk Musevileri Başkanı Sayın Hanri Soriano’ya Açık Mektup”, **Şalom**, nr.11, 8 Ocak 1948, s.1.

¹⁵⁷ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.111. Bali kaynak olarak: Avram Leyon, “Un entreviu kon el muy onaravle Prezidente del Judaismo de Türkiye Sinyor Hanri Soriano”, **Şalom**, 11 Aralık 1947, göstermiştir. Haber Yahudice olduğu için Bali’nin tercüme yaptığı kısmı alıntıladık.

liderlerince ve Türk Yahudi basını tarafından sürekli yalanlandığı halde, geçen zaman ve olaylar Hergün'ün haberlerini doğruladı...” ifadelerini kullanmaktadır¹⁵⁸.

Buraya kadar olan süreçte Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e göç etmeleri hakkında basında çıkan haberleri ve bu konuyu gündemlerine alan gazetelerin birbirlerine karşı tavırlarını incelemeye çalıştık. 1947 yılının Aralık ayında “Hergün” gazetesinin gündeme getirdiği, Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e göç edecekleri iddiası dönemin Musevi gazetelerince ve hatta Türk Musevi Cemaati başkanı Hanri Soriano tarafından da kat'i suretle yalanlanmıştır. İlaveten “Son Posta” ve “Son Saat” gazeteleri de Musevi mahfillerinin beyanatlarını doğru kabul eden ve Musevilerin göç etmeyeceklerini ilan eden neşriyatta bulunmuşlardır. Ancak bu gazeteler haricinde 1947 yılı Aralık ayındaki sayılarını incelediğimiz “Cumhuriyet”, “Vakit”, “Vatan”, “Akşam”, “Yeni Sabah” ve “En Son Dakika” gazeteleri ise tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuya hiç değinmemişlerdir. Bu gazeteler Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e gitmelerini, 1948 yılı Ekim ayında başlayan ve neredeyse bütün Türk kamuoyu tarafından gerçekliği kabul edilen, göç dalgası zamanında haber yapmaya başlamışlardır. Bir anlamda ikinci göç dalgası olarak adlandırabileceğimiz bu diğer süreçte Hahambaşılık ve Musevi gazeteleri milliyetçi basının -bilhassa “Hergün” ve “En Son Dakika” gazetelerinin- ithamlarına ve suçlamalarına hedef olmuştur. 1947 yılı Aralık ve Ocak aylarında “Hergün” gazetesince muhatap kabul edilmemiş olduğunu söyleyebileceğimiz Musevi gazeteleri bu ikinci dönemde açıkça muhatap alınmışlardır. Bu dönemde bütün kamuoyunda Musevilerin Filistin'e gitmeleriyle alakalı çok sayıda haber yapılmıştır. Bu haberlerin içerikleri gidenlerin kaç kişi oldukları başta olmak üzere, kaçakçılık olayları, pasaportsuz gidenler ve gidenlerle yapılan röportajlardır. Biz burada daha çok Hahambaşılık müessesesi ile Musevi basının konu edildiği ve önemli gördüğümüz bazı haberleri kullanacağız. Zira bütün bu haberlerin tamamını kullanabilme imkanımız bulunmamaktadır. Ayrıca bu haberlerin bir kısmı Rıfat Bali tarafından ilgili eserinde kullanılmıştır. Bali, Türk Basınına 1948 Ekim ayında yansımaya başlayan göç dalgasının başlangıç ayıyla ilgili ek bir bilgi vermektedir. Bali, İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamış olan Arap İsrail savaşı hakkında BM'nin 11 Haziran 1948 tarihinde ateşkes

¹⁵⁸ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.108-109.

kararı almasıyla Türkiye'deki Musevilerin İsrail'e "göç etmeye hazırlandıklarının ilk ipuçlarının" görüldüğünü belirtmektedir¹⁵⁹. İlâveten El-Tiyempo dergisinden Sabatay Leon'un Yahudice yazısını kaynak göstererek Adana ve Antalya'daki Musevilerin, Filistin'deki Musevilere "gizlice" yardım parası topladıklarının Emniyet yetkililerince saptandığını yazmıştır. Ayrıca Cenral Zionist Archives deki belgeye istinaden 1948 senesinin Mayıs ve Ekim ayları arasındaki altı aylık süreçte Türkiye'deki Musevilerden yalnızca 500 kişiye pasaport verildiğini bildirmiştir¹⁶⁰.

2. Ekim 1948 İtibariyle Türk ve Musevi Basınında Musevilerin Filistin'e Göçleri

Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e gitmeleri konusu 1948 yılının Ekim ayında yeniden basının gündemine gelmiştir. Bu dönemde bilhassa göçü kimlerin teşvik ettiği konusuyla alakadar olan Türk gazetelerinin başında "Hergün" ve "En Son Dakika" gazeteleri gelmektedir. Her iki gazete de 19 Ekim 1948 tarihinden itibaren İstanbul'daki Musevilerin Filistin'e gitmek için pasaport almaya başladıklarını kamuoyuna ilan etmişlerdir. "Hergün" gazetesine göre Yahudi ordusunun Mısır'a karşı başlattığı taarruz dünyadaki bütün Musevilerin Filistin'e gitmelerini tetiklemiş ve İstanbul'daki Museviler de bir gün önce (18 Ekim) sabah saatlerinden itibaren Emniyet müdürlüğüne başvurarak Filistin'e gitmek için gerekli işlemleri yaptırmaya başlamışlardır. Müracaat eden Museviler 17-40 yaş arasındaki kadın ve erkeklerdir. Kendileriyle görüşen kişilere "evlenmeğe", "gezmeğe" gidiyoruz gibi "klişe" cevaplar vermişlerdir. Dikkat edilirse müracaat edenler silah altına alınabilecek yaşıdadırlar ve bu durum gidenlerin gerçekte harp için gittiğini göstermektedir¹⁶¹. "En Son Dakika" gazetesi de benzer bilgileri vermiş fakat aynı zamanda gidecek olan Musevilerin kaç kişi olacaklarına dair rakamsal tahminlerde bulunmuştur. Öyle ki bir günlük süre içerisinde pasaport almak için başvuranların sayısı 7 bini geçmiştir. 1948 Ekim ayına kadar gidenlerin toplamda bu kadar ciddi bir rakama ulaşmamasına rağmen bir anda bu sayıya ulaşması Musevilerin Filistin

¹⁵⁹ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.129-130. Bu bilgiye kaynak olarak "The Jewish Chronicle" ı göstermiştir.

¹⁶⁰ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.130. Sabatay Leon "La Aliya en Masas Del Anio 1948" başlıklı bu yazısını 13 Mart 1957'de yazmıştır.

¹⁶¹ "İstanbul Yahudileri Filistin'e Gidiyor", **Hergün**, nr.340, 19 Ekim 1948, s.1,3.

harekatına topluca katılmaya karar verdikleri düşüncesini oluşturmaktadır. İlaveten kısa sürede gidenler 20 binden fazla olacaktır ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki Museviler de Filistin'e gideceklerini bildirmişlerdir. Örneğin İzmir muhabirinin yaptığı araştırmaya göre oradaki Museviler de "kütle halinde" Filistin'e gitmek gayesiyle ilgili makamlara başvurmuşlardır. Gazete muhabirinin İstanbul Emniyet Müdürlüğünde görüştüğü bir Musevi bu "ani" göçün sebebi hakkında *"Filistindeki harekata iştirak etmek en büyük emelimdir. Onun için gidiyorum. Diğerlerine gelince onların da aynı maksatla bu kararı verdikleri muhakkaktır."* cevabını vermiştir. Bir Musevi kız ise *"İsrail ordusunda hastabakıcılık yapacağım"* demiştir¹⁶². Her iki gazete de Musevilerin bir anda pasaport işlemlerine başlamalarını çok kısa bir süre önce Ankara radyosunun yaptığı neşriyata bağlamaktadır. Bu neşriyat Hergün'e göre *"Kanuni formalitelerini ikmal eden her Türk vatandaşı dilediği zamanda, dilediği yere gitmekte serbesttir"*¹⁶³. "En Son Dakika" ya göre ise *"Memleketimizde bulunan her vatandaşın ekalliyet de olsa istediği zaman dilediği yere serbestçe gitmesine kanuni takıntıları olmamak şartıyla izin verilir"* diyer ve hatta pasaport başvurularının kitle halinde yapılmaya başlanmasının bu açıklama nedeniyle olduğu *"yine Musevi vatandaşlar"* tarafından söylenmiştir¹⁶⁴.

19 Ekim 1948'de Türkiye'den Filistin'e Musevi göçünün başladığını bildiren gazetelerden biri de "Son Saat" gazetesidir. Haberde Musevi ileri gelenlerinin göçle ilgili olarak ne söyledikleri de aktarılmıştır. Örneğin İstanbul milletvekili Salamon Adato bu konuda:

"Bu hal, hasis para menfaatleri peşinde koşan bir iki kişinin kötü propagandaları neticesinden doğmuştur. Kısa bir zaman evvel duyduğuma göre, nakliyat işleriyle uğraştıklarını öğrendiğim bu adamlar seyahat hususunda böyle bir tehacüm yaratarak bilet karaborsası görmek istemektedirler. Birkaç gün evvel de bu maksat için Edirne ve havalisine giderek buradaki fakir aileleri: 'Filistin bir cennettir. Orada çok mesut bir hayata kavuşacaksınız.' diye kandırmışlardır. Bu zavallılardan birkaç kişi bunların parlak vaatlerine kapılarak muhacerete razı olmuşlardır. Ben Filistin'e gitmek isteyenlerin parmakla sayılacak kadar az olduğunu tahmin ediyorum. Bu müracaatlar umumi arzuyu kat'iyen ifade edemez.

¹⁶² "İstanbul'dan Filistin'e Ansızın Yahudi Muhacereti Başladı", **En Son Dakika**, nr.3268, 19 Ekim 1948, s.1,2.

¹⁶³ "İstanbul Yahudileri Filistine Gidiyor", **Hergün**, nr.340, 19 Ekim 1948, s.1,3.

¹⁶⁴ "İstanbul'dan Filistin'e Ansızın Yahudi Muhacereti Başladı", **En Son Dakika**, nr.3268, 19 Ekim 1948, s.1,2.

Bunlar dediğim gibi kötü propagandacılar tarafından kandırılan zavallılardır. Fakat şunu ilave edeyim ki haris menfaatler peşinde koşanlar yaptıklarına pek kısa bir zamanda nadim olacaklardır.” demiştir¹⁶⁵.

Dönemin bir diğer önemli Musevilerinden Burla biraderler ticarethanesinin sahiplerinden Eli Burla ise göç edenler hakkında “*Allah Allah sahi mi? Benim haberim yok. İlk defa sizden duyuyorum. Geçenlerde 80 kadar vatandaş Filistin’e gitmişti. Bu normal bir hicretti. Şayet bu rakam bugünlerde artıyorsa buna bir mana veremem. Bence bugün Türkiye’deki hayat şartları gayet iyidir. Yahudi vatandaşların hicretine hiçbir sebep göremiyorum. Eğer böyle bir şey varsa hayretle karşılarım*”¹⁶⁶ açıklamasını yapmıştır. “Son Saat” gazetesi bu haberinde ayrıca “Dini Cemaat Reisi İtalya’ya Gitmiş” alt başlığıyla Rafael Saban’ın bir süre önce “*oğlunu görmek üzere*” İtalya’ya gittiğini yazmıştır¹⁶⁷. Ancak bu gazete dönemin Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban’ın İtalya ziyaretini tespit ettiğimiz kadarıyla ilk kez haber yapan gazete olmasına rağmen daha sonra bu konuyla ilgili herhangi bir haber yapmamıştır. Bundan sonra ileride aktaracağımız üzere Rafael Saban’ın İtalya gezisini Musevi göçü ile ilişkilendirerek haber yapan ilk gazete “En Son Dakika” gazetesi olmuştur.

20 Ekim’de Filistin’e gidecek Musevilerle ilgili olarak dönemin İstanbul Milletvekili Salamon Adato’nun sözleri özetlenerek “Hergün” gazetesince de aktarılmıştır. Adato’ya göre gidenler “*Macera heveslisi, işsiz güçsüz grubu*” ndan kimselerdir. Ancak “Hergün” bu açıklamaya itiraz etmektedir. Zira gidenlerin çoğunluğu “*hali vakti iyi olan genç*” Musevilerdir. Dahası İstanbul’da önemli bir ticari makam sahibi kişilerin kız ve erkek çocukları da başvuranlar arasındadır. Gidecek ilk Musevi kafilesinin Filistin’den yollanacak bir gemiyle ya da İstanbul’dan kiralanacak bir gemiyle gidecekleri söylenmektedir¹⁶⁸. Bundan sonraki

¹⁶⁵ “Türkiye’den de Filistin’e Musevi Akını Başladı”, **Son Saat**, nr.810, 19 Ekim 1948, s.1,5. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.144-145.

¹⁶⁶ “Türkiye’den de Filistin’e Musevi Akını Başladı”, **Son Saat**, nr.810, 19 Ekim 1948, s.1,5. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.146.

¹⁶⁷ “Türkiye’den de Filistin’e Musevi Akını Başladı”, **Son Saat**, nr.810, 19 Ekim 1948, s.1,5. Haberin Rafael Saban ile ilgili kısmı Rifat Bali tarafından aktarılmamıştır.

¹⁶⁸ “Bugün de Yüzlerce Müracaat Yapıldı”, **Hergün**, nr.341, 20 Ekim 1948, s.1,3.; “Yahudiler Niçin Gidiyorlar”, **En Son Dakika**, nr.3269, 20 Ekim 1948, s.1,2. “En Son Dakika” ya göre Adato’nun

birkaç gün boyunca genellikle giden Musevilerin kaç kişi olduklarına dair haberler çıkmıştır.

21 Ekim’de “En Son Dakika” gazetesi göçün nasıl gerçekleştiği konusunda bir haber yapmıştır. Bu gazete yetkililerinin iddialara ve öğrendiklerine göre elebaşları Amerika ve Filistin’de bulunan Musevi zenginlerinden oluşan bir cemiyet Türkiye’de propaganda hareketlerine başlamıştır. Cemiyet Filistin’e gidecek Musevilerin tüm masraflarını karşılamayı üstlenmiştir. Bir kişinin yolculuk masrafı yaklaşık olarak 400 lira tutmaktadır. Bu ücret karşısında “Haganah” ve “İrgun” teşkilatları gizli beyannameler hazırlamışlardır. Beyannamelerde: “*Kont Bernadot’un ölümü, Amerika efkarını aleyhimize çevirmiştir. Fırsattan istifade ile, son günlerde dünya Yahudilerinin biran evvel Filistin’e gelmeleri, Arap alemine karşı açılan cihad-ı mukaddese katılmaları lazımdır..*” yazılarak Museviler Filistin’e davet edilmektedir¹⁶⁹.

22 Ekim’de Musevi gazetelerinden haftalık çıkan Şabat gazetesi başyazarı Moşe Benbasat, Türkiye’den Filistin’e göç eden Musevilerin olduğunu doğrulayan ve hatta bu göçün arttığını ifade eden bir haber yapmıştır. Oysa ki bu gazete önceki bölümde aktardığımız üzere 1947 yılı Aralık ayında –“Hergün” gazetesinde çıkan- Musevilerin Türkiye’den Filistin’e gideceklerini söyleyen haberleri yalanlayan haberler yapmıştır. Fakat bu defa Musevi göçünü inkara teşebbüs etmemiştir. Bu haberde dünyadaki Museviler arasında Filistin’e muhaceret başladığında ilk gidenlerin “yersiz, yurtsuz” veya koruması altında bulunduğu devlette “vahşiyane zulüm” görenler olduğu kabul edilmiştir. Öyle ki II. Dünya Savaşı ve Almanya “faciası” ile “külli” bir vaziyet alan bu hicretin sonucunda Orta Avrupa “Yahudisiz” kalmıştır. Birleşmiş Milletler aldığı kararlarda Filistin’e silah altına alınabilecek yaştakilerin göç etmesini engellemeye çalışsa da bunda başarılı olamamıştır. Bütün dünyada görülen bu muhaceret Türkiye’de de birkaç gündür “*bütün sarahatile kendisini göstermiş ve adeta günün meselesi ve dedikodusu*” haline gelmiştir. Günlük

gidenler hakkındaki sözleri: “*Bu hal, hasis para menfaatleri peşinde koşan bir iki kişinin kötü propagandasından doğmuştur. Duyduğuma göre bu nevi seyahatleri tertip eden birkaç adam, seyahat hususunda böyle bir tohum yaratarak bilet karaborsası vücuda getirmek istemektedir. Bugün, gitmek isteyenler, işte bu propagandalara kapılanlardır. Bunların çok az olduğunu tahmin ediyorum...*”

¹⁶⁹ “Yahudileri Filistin’e Hicrete Teşvik Eden Şebekenin İzi Bulundu”, **En Son Dakika**, nr.3270, 21 Ekim 1948, s.1,2.

gazetelerde bu mesele hakkında çeşitli yorumların olması Şabat yetkililerini bu konu hakkında bir araştırma yapmaya sevk etmiştir. Bu araştırmaya göre gidenler 16 ilâ 45 yaşlarındaki gençler ile çoluk çocuk sahibi erkek ve kadınlardır. Ayrıca sayıları daha az olan genç kızlardır. Bu kimseler sabahın erken saatlerinden itibaren pasaport işlemlerini yaptırmak için kuyruk olmuşlardır. Aralarında ekonomik durumu tam anlamıyla düzgün bir aileye mensup gençler ya da tanınmış tüccarlardan bir kişi olmadığı gerçektir. Hepsi Filistin’e gitmeyi hedeflemelerine rağmen bazıları “*formalite icabı olsa gerek*” Avrupa’nın çeşitli ülkelerini yazmaktadırlar. Kendilerine gitme nedenleri sorulduğunda akraba ziyareti gibi klişe cevaplar vermektedirler. Lakin gerçekte ancak yarısı akraba ziyaretine gidenler olabilir. Gazete yetkilileri ayrıca gazetelerde yer alan Türkiye’deki Musevileri Filistin’e gönderen bir teşkilat olduğu iddiasının gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla Emniyet Müdürü, İsmail Hakkı ile görüşmek istemişlerdir. Ancak mesai saatlerinde “*müteaddit defalar*” ziyaret etmeye çalışsalar da imkan bulamamışlardır. Bu haberde ilaveten başka bir gazetenin¹⁷⁰ bilinen tüccarlardan Eli Burla ile yapmış olduğu mülakatta Burla’nın sözlerinden de bahsedilmiştir. Burla göç edenler hakkında “*Bence bugün, Türkiye’de hayat şartları gayet iyidir. Yahudi vatandaşlarının hicretine hiçbir sebep göremiyorum*” demiştir. Onun bu sözleri eleştirilerek “*gayet iyi bildiğinden bahsettiği hayatın kendisine taalluk edeni ile Filistin’e hicret eden gençlerinkinin arasındaki yaşama şartlarının mesafesinden nasıl olur da bihaber olduğuna hayret ediyoruz?*” denilmiştir. Devamında Türkiye’nin asırlarca Yahudilere kucak açtığı ve Yahudilerin de bundan “azami” derecede fayda sağladıklarının inkar edilmediği fakat iktisadiyatın bu muhacerete neden olduğu belirtilmiştir. Benbasat Filistin’e gitmekte olan ve yakından tanıdığı çoluk çocuk sahibi bir genç ile sohbetinden bahsetmiştir. Bu kişinin Filistin’e gitme sebebi çocuk yaştan beri çalışmasına rağmen Türkiye’deki hayat pahalılığı karşısında “*müstahdem kadar*” bile mevki sahibi olamamasıdır. Son bir umut “*daha düzgün bir hayata*” kavuşmak amacıyla Filistin’e gitmektedir. Benbasat’a göre bu kişinin durumu ve söyledikleri bütün Türk vatandaşlarını ilgilendirmektedir. Geliri ile ailesinin geçimini sağlayamayan ve hatta gelirinin büyük bir kısmını “Maliye Hazinesi’ne yatıran” bir işçi, müstahdem veya

¹⁷⁰ Burada ismi zikredilmeyen gazete “Son Saat” gazetesi olmalıdır. Zira yukarıda aktardığımız üzere Eli Burla ile röportajı “Son Saat” gazetesi yapmıştır.

belediyenin baskılarından rahat edemeyen bir seyyar satıcı *“pek tabiidir ki, kendisini yeni bir ümidin doğuşunu vaat eden ufuklara doğru koşacaktır”*¹⁷¹.

23 Ekim’de “En Son Dakika” gazetesi bir Musevi zenginin Filistin’e gitmek için yeterince parası olmayan gençlere para dağıttığını duyurmuştur. Haberde pasaport işlemlerinin yapıldığı 4. Şubede bekleyen Musevilerle yapılmış röportajlar da mevcuttur. Pasaport almak için başvuranlar genellikle genç Musevilerdir. Yaşlı ve zengin olanlar İstanbul’da yaşamayı tercih etmektedirler. Rivayete göre “büyük Yahudi tüccarları” bir toplantı yapmışlardır. Ve bu toplantıda Filistin’e gidecek Musevilerle alakalı bir takım kararlar almışlardır. Alınan kararlar gereğince genç Museviler Araplara karşı “cihad-ı mukaddes” için Filistin’e gideceklerdir. Geride kalan yaşlı ve varlıklılar ise gençler Araplara karşı başarılı oldukları zaman göç edeceklerdir. Bir başka toplantıda varılan kararlara göre de İstanbul piyasasından Amerikan doları toplanmaktadır. İlaveten fazla miktarda altın sahibi Museviler bu altınlarını sıradan mutfak eşyalarına dönüştürüp, kalaylatıp kolayca yurt dışına çıkarabileceklerdir. Hatta ismi henüz açıklanmayan bir Musevi tüccar bu amaçla otomobilinin çamurluk kısmını söktürüp yerine altın bir çamurluk takmıştır. Bu tip faaliyetler dışında son günlerde hicreti arttırmak gayesiyle sinagog ve havralarda gizli toplantılar düzenlenerek özellikle genç kızların gitmeleri istenecektir. Bunun nedeni Filistin’de cephe gerisinde erkeklerin boşluğunu dolduracak kişilerin az olmasıdır. Öte yandan bir gün önce 41 Musevi İngiliz bandıralı bir motorla Filistin’e gitmiştir. Gazeteye ulaşan bir bilgiye göre maddi durumu yetersiz Museviler Yüksekaldırım’da ikamet eden varlıklı bir Musevi tüccar tarafından gönderilmektedir. İlaveten gazetenin bir muhabiri Yüksekaldırım’da Şimşek apartmanında yaşayan Mişel isimli Musevi tüccarla konuşmuştur. Mişel: *“Ben dört çocuğumu da gönderiyorum. Fakir gençler Filistin’e gitmek üzere bana müracaat ediyorlar. Onların biletini almak ve bir miktarda harçlık vermek suretiyle hayır işliyorum”* demiştir. Apartmanın kapıcısı da günde 70-80 Musevi gencin Mişel Efendiye geldiklerini ve bazı zamanlar müracaatın çok fazlalaşması sebebiyle kapıyı

¹⁷¹ Moşe Banbasat, “Filistin’e Yahudi Muhacereti Arttı”, **Şabat**, nr.123, 22 Ekim 1948, s.1,4.

arkadan sürgülemek zorunda kaldığını, bu duruma hayret ettiğini belirtmiştir¹⁷². Bu haberde adı geçen kişi Rıfat Bali'nin verdiği bilgilere göre Mişel Şimil adında Siyonist bir eylemci olup göçü organize eden önderlerdendir. Göçmenlere yaptığı maddi yardımları Or-Yeuda dergisinin sahibi İzak Yaeş'e de anlatmıştır. Yaeş'e verdiği mülakat 28 Ekim 1948'de yayımlanmıştır. Bali yabancı arşiv kaynaklarına isnat ederek Şimill'in Laster Silbermann adlı deniz şirketiyle çalıştığını ve göçmenlere 600 lira karşılığında pasaport temini ile Hayfa'ya kadar taşıma hizmeti sağladığını yazmıştır. Şimill ayrıca Musevileri hicrete teşvik etmek amacıyla İzmir ve Trakya'da gezmiştir. Bir kaynağa göre de Şimill "yüksek kâr" elde ettiği için bu faaliyetleri sürdürüyordur¹⁷³.

2.1. Ruhani Meclis Reisi Rafael Saban'ın İtalya Seyahatinin Türk ve Musevi Basına Yansımaları

25 Ekim 1948'de "En Son Dakika" gazetesini tarafından Haham Rafael'in İtalyan komünist lideri ile görüştüğü ilan edilmiştir. Gazete muhabirlerinden A.Ç, Kasımpaşa ve Kuledibi'ndeki bazı Musevilerle görüşmüştür. Onun görüştüğü Museviler gidenler hakkında genel olarak "*Bilmiyoruz! Gidenler herhalde maceraperestlerdir*" diye tahmin yürütmüşlerdir. Kuledibi'nde meyhanecilik yapan İsrail isimli bir Musevi de muhabirin ısrarları sonucu "*O gidenler serserilerdir. İş bulamazlar. Tembeldirler... Ben neden gitmiyorum. Bu memleket için 8 sene askerlik yaptım. Bu toprak beni doyuruyor. Filistin'de aç kalmaya hiç niyetim yok. Canı isteyen gider. Hem onlar Yahudi'dir. Ben Musevi'yim.*" demiştir. İsrail bu sözleri söyledikten sonra tezgahının başına geçmiştir. Bu sırada konuşmaları dinleyen müşterilerden İhsan Doğan isimli biri "*İnanma beyim! İsrail tabii böyle söyler. Şu tezgahta şarap veren Aşer onun ortağıdır. Bugün sabahdan akşama kadar Filistin'e gidecek gençleri kaydetti*" diye konuşmuştur. Muhabir daha sonra Tepebaşı kahvesindeki Musevilerle görüşmüştür. Onlardan Bursalı bir Musevi, İsrail

¹⁷² "Bir Yahudi Zengini Fakir Gençlere Harçlık Dağıtıyor", **En Son Dakika**, nr.3272, 23 Ekim 1948, s.1.2. Bu haberin benzeri Son Saat gazetesinde de yer almıştır. Son Saat'teki haber Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.138.

¹⁷³ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.201-202. Bali bu eserinde Şimill'in Türkiye'de faaliyet gösteren Siyonist örgütlerden Hahalutz'un liderlerinden biri olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Rıfat N. Bali, a.g.e., s.94.

devletinin biri 16 diğeri 14 yaşlarında olan iki oğluna askerlik çağlarına değin ayda 90 dolar maaş vererek okul masraflarını karşılamayı vaat ettiğinden oğullarını gönderdiğini kendisinin de yakında gideceğini söylemiştir. Bir başka Musevi ise Salamon isimli meşhur yankesicilerdendir. Onun gitme sebebi İstanbul’da emniyet yankesicilere geçit vermediğinden İsrail’de yankesicilikle zengin olmaktır. Zengin olduğu takdirde İstanbul’a geri dönecektir. Bundan sonraki röportaj Haham Rafael ile alakalıdır. Kuledibi’ndeki Büyük Hendek caddesinde bulunan Havra’nın önündeki Leon Solmaz isimli bir komisyoncu Filistin’e giden bütün Musevilerin askerlik yapma amacıyla gittiklerini söylemiştir. Solmaz’a göre İtalyan Yahudileriyle ve özellikle İtalyan Komünist partisi lideri Togliatti ile “*münasebette bulunan*” Kuledibi havrası hahamı Rafael İtalya’ya gitmiştir. Zaten Haham Rafael İtalya’daki Yahudilerden Filistin’deki savaşa katılan Yahudiler için oluşturulan Palermo sevk merkezinde İsrail Devleti temsilcileriyle uzun süredir müzakere halindedir. 25 gün evvel İtalya’ya gitmiştir. Filistin’deki savaşı destekleyen İtalyan Yahudileri ayrıca Ruslardan da büyük yardım görmektedirler. Bu nedenle İtalya’ya davet edilen Rafael’e bir mesaj gönderilmiştir. Bu mesaja göre Abdülaziz’in Avrupa seyahati öncesi ona büyük krediler verenler Yahudi bankerlerdir. Onun hal’ edilmesinden sonra yerine gelen Abdülhamit’in bu kredileri ödememe kararı almasından sonra Yahudiler, İttihat ve Terakki fırkasını destekleyerek onun tahttan indirilmesine en büyük yardımı yapmışlardır. Mesajın sonunda “*bu kadar büyük işler başaran Türk Yahudileri dünya Yahudilerinin yanındaki şerefli mevkiini bir daha almak için Filistin davasına yardım etmelidirler*” yazılıdır. Bu mesajı alan Rafael İtalya’daki müzakerelerinin sonucunda hemen bu “parolayı” Türkiye’ye göndermiş, böylece Musevi akını aniden başlamıştır. Öte yandan Kamış bayramı sebebiyle 25 Ekim 1948’de havralarda toplanan Musevilere “ketum” davranmaları ve Filistin’e gitmeleri için “tenbihat” yapılacağı söylenmektedir. İlaveten havralardaki dua sırasında cemaatten alınacak “*sandalye paraları doğrudan doğruya Filistin’e sevk edilecek Yahudileri idare eden*” oluşumun emrine verilecektir¹⁷⁴. İleride

¹⁷⁴ “Filistin Davasına Yardım Etmelidir”, **En Son Dakika**, nr.3274, 25 Ekim 1948, s.1,2. Bu haber Haham Rafael’in aldığı mesajın olduğu kısım dahil olmak üzere Rıfat Bali tarafından aktarılmıştır. Fakat Bali, devamında yazılanları aktarmamıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.142-143-144.

aktaracağımız üzere 28 Ekim 1948'de Şalom gazetesinden Avram Leyon bu röportajların gerçekliğini tartışan bir yazı yazmıştır.

26 Ekim 1948'de "Hergün" tarafından Musevilerin İtalya yolu ile Filistin'e gidecekleri duyurulmuştur. Buna göre her ne kadar hafta sonu müracaatlar azalmış gibi gözükse de yine de toplamda 26 Ekim sabahı bir artış olmuştur. Başvuranlar arasında tek bir yaşlı Musevi'ye tesadüf edilmemiştir. Son günlerde pasaport alımlarında gidilecek ülkenin İtalya olarak belirtilmesi yeni yorumlara neden olmuştur. Buna göre bir süre önce bazı Yahudi hahamlarının Togliatti olayının ardından İtalya'ya gitmiş olmaları ve sonunda İstanbul'daki Musevilerin kitleler halinde pasaport müracaatında bulunmaları ilaveten seyahat yerinin İtalya olarak yazılması özel bir amaç olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Hatta kesinlikle tahmin edildiğine göre "sevk merkezi" Sicilya'dır. İkinci Musevi kafilesi de çok yakında İtalya'ya gidecektir. Ayrıca 26 Ekim'e kadar emniyet 4. şube müdürlüğüne yapılan başvuruların toplamı 6 bindir¹⁷⁵.

27 Ekim'de "En Son Dakika" gazetesince İstanbul'dan Filistin'e giden Musevilerin 16-18 yaşlarındaki kız ve erkekler olduğu bildirilmiştir. Söylentilere göre bazı Musevi tüccarlar para kaçırmak ve genç Musevilerin kolayca gitmelerini sağlamak amacıyla bazı önlemler almışlardır. Bu önlemlere göre gidecek Musevilerin, İtalya'dan elektrik ve hırdavat malzemesi alacaklarmış gibi ticari beyannameler doldurarak emniyete başvurmaları istenmiştir. Bu yüzden müracaat edenlerin çoğu ticaret niyetiyle gittiklerini göstermek için dilekçelerine "pembe beyannameler" eklemişlerdir. Bu şekilde İtalya'ya gidecek olan gençler Sicilya'daki Palermo sevk merkezinde toplanacaklar ve peyderpey Hayfa'ya sevk edileceklerdir. Bir süre evvel, İtalyan karasularındaki bir Yahudi gemisinde İsrail devleti temsilcileri ile Türk Yahudileri "ele başları", İtalyan Komünist Partisi katibi umumisi ve İtalyan Siyonistlerinden 2 kişi arasında görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmede Türkiye'deki 70 bin Musevi'den "hiç olmazsa" 20 binin Filistin'e nakil yolları aranmış ve "*ne olursa olsun bu işi başarma*" kararına varılmıştır. Ayrıca Yahudi birliklerine gönderilecek silahlar da söz konusu edilmiştir. İlaveten İtalya'da

¹⁷⁵ "Altı Bin Yahudi Daha Pasaport İstiyor", **Hergün**, nr.347, 26 Ekim 1948, s.1,3.

bulunan ve isimleri açıklanmayan Türkiyeli iki “Yahudi şefinin” Newyork valisi ve Cumhuriyet partisi adayı Devey ile irtibat kurmak için Newyork’a gittikleri iddia edilmektedir. Bu haberin sonunda gazete basılırken Hahambaşıdan bir mektup alındığı ve bu mektubun yarınki sayıda yayınlanacağı açıklanmıştır¹⁷⁶.

28 Ekim’de “En Son Dakika” gazetesi Hahambaşılıktan bir gün önce gönderilen tekzip mektubunu neşretmiştir. Mektup Hahambaşılık sivil meclis reisi Hanri Soriano tarafından yazılmıştır. Mektupta öncelikle gazetenin 25 Ekim 1948 tarihli haberinde yazılanlar aktarılmış ve *“Haham Rafael Saban, Hahambaşılığımızın Meclisine mensup olduğu ve sinagonlarımızla alakadar bulunduğu derkâr olduğu cihetle, haysiyeti muhil ve muhayyel bir adamın sözlerine atfen çıkan bu yazıyı sureti katiyyede tekzip etmek mecburiyetindeyiz”* denilmiştir. Ardından Haham Rafael Saban’ın İtalya’da yaşayan ve on yıldır görmediği oğlunu ziyaret etmek maksadı ile 20 Ağustos’ta İstanbul’dan yola çıktığı ve bu konuda Hahambaşılıktan gerekli izni almış olduğu bildirilmiştir. Ayrıca sinagoglara yapılan bağışların sinagogların ihtiyaçlarını karşılamak ve cemaatin hayır kurumlarına yardım amacıyla harcandığı belirtilmiştir. Bu paralarla Filistin’e giden Musevilere yardım edileceği iddiası yalanlanmıştır. Mektubun sonu *“Sokakta tesadüf edilen ve muhayyel olduğu şüphesiz bulunan herhangi bir şahsın sözlerine atfen müessesemize mensup muhterem bir aza ve dolayısıyla cemaatimize isnatta bulunmak caiz olmadığını hatırlatır ve işbu tekzibin neşrini kanunun verdiği hakka dayanarak gazetenizden dileriz.”* sözleriyle bitirilmiştir¹⁷⁷.

28 Ekim’de Şalom gazetesinden başyazar Avram Leyon “En Son Dakika” gazetesine hitaben bir yazı kaleme almıştır. Yazıda “En Son Dakika” gazetesinin, bir muhabirini, Musevi göçü hakkında malumat toplaması için Musevilerin yoğun olarak yaşadıkları semtlere gönderdiği ve muhabirin bu semtlerde birçok Musevi ile konuştuğu belirtilmiştir. Ancak muhabir onlardan aldığı bilgilerle yetinmeyerek ve belki de *“patronuna bir işgüzarlık göstermek gayesiyle”* zihninde oluşan *“birçok yalan ve iftirayı”* da ekleyerek yazısını gazetenin sekreterine sunmuştur. Baş sekreter de yazının kaynağına, doğruluğuna dikkat etmeden ve *“böyle bir iftiranın halk*

¹⁷⁶ “Filistin’e Musevi Muhacereti Devam Ediyor”, **En Son Dakika**, nr.3276, 27 Ekim 1948, s.1,2.

¹⁷⁷ “Hahambaşılıktan Gelen Mektup”, **En Son Dakika**, nr.3277, 28 Ekim 1948, s.1,2.

üzerinde bırakacağı intibayı düşünmeğe ve araştırmaya” gerek görmeden yazıyı bastırmıştır. Bunun üzerine “En Son Dakika” gazetesinde isimlerini ve beyanlarını gören bazı Museviler Şalom gazetesine gelerek anlattıklarına pek çok ilaveler yapıldığını iddia etmişlerdir. Örneğin Kuledibi’nde meyhanecilik yapan İsrail’in dükkanına iki kişi gelmiş ve Filistin’e gitme meselesi hakkında konuşması için ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine İsrail: “*gidenler hep çocuk ve işsiz kimselerdir*” demiştir. Bu sırada meyhanede sarhoş bir halde olan Erzurumlu İhsan Doğan isminde biri İsrail’den veresiye şarap istemiştir. Fakat İsrail’in vermemesi üzerine gazetecilere dönerek “*İnanma beyim. İsrail tabii böyle söyler. Şu tezgahda şarap veren Aser onun ortağıdır. Bugün sabahtan akşama kadar Filistin’e gidecek gençleri kaydetti*” diye uydurma laflar etmiştir. Ayrıca İsrail kendi konuşmalarına ilaveler yapıldığını, bu durumu şahitlerle ispat etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Yine gazetede ismi çıkan Bursalı Jak adlı vatandaş da herhangi bir beyanatta bulunmadığını bu yüzden gazeteye bir tekzip göndereceğini söylemiştir. Ve daha birçok Musevi vatandaş Şalom gazetesine gelerek “En Son Dakika” gazetesinde yazılanları “esefle” karşıladıklarını söylemişlerdir. Bir vatandaş “*Bu gazeteler bizden ne istiyorlar? Her vatandaş memleketin kanunlarına göre askerlik ve vergi borcu olmadığı zaman istediği yere seyahat eder. Birçok Yahudilerin Filistin’e hicret ettiğini inkar edecek değiliz. Fakat gidenlerin çoğu Filistin’de akrabaları olan kimselerdir. Dünyanın her yerinden Filistin’e giden Yahudilerin Türk Yahudileriyle akrabılığı vardır. Buradakiler de akrabalarını görmeğe, harpte ölen ve kaybolanlar hakkında malumat almağa gitmektedirler. Birçokları da Avrupa ve Amerika’daki akrabalarının yanına gitmektedirler. Gidenlerin tekrar memleketlerine dönmeyeceklerini bu gazeteciler nereden biliyorlar. İhtiyarların, bebekli annelerin, 12-13 yaşında çocukların seyahatini başka ne gibi bir ihtimale bağlayabiliriz*” demektedir. Avram Leyon bu yazısında Haham Rafael meselesine de değinmiştir. Öncelikle onun Kuledibi hahamı olmayıp İstanbul’daki Ruhani Meclisin reisi olduğunu belirtmiştir. Haham Rafael iki ay evvel “ailesinin”¹⁷⁸ vefat etmesi üzerine yalnız kaldığı için İtalya’daki çocuklarını ziyarete gitmiştir. Bu sebeple siyasetle ilgilenmeğe “*ne vakti, ne de yaşı müsait*” durumdadır. Zaten böyle bir yetkisi de yoktur. Türk Yahudileri arasında “*bu gibi*

¹⁷⁸ Burada bu kelimeyle kast edilen eşidir. Türklerde olduğu gibi Musevilerde de “eş” kavramının yerine aynı anlamı ifade etmek üzere “aile” kavramı kullanılmaktadır.

yanlış yollara sapacak kimselerin” olmadığına şüphe yoktur. Haham Rafael, “*bu muhterem zat halis bir Türk zihniyetiyle büyümüş vatanına sadık kalmış*” bir kimsedir. Bu kişiyi hükümetten de tanıyan birçok kişi vardır. Leyon’a göre onun İtalyan komünist partisi lideri ile görüştüğünü söyleyen muhabir, “*Türkiye’de rahat yaşayan Yahudilerin rahatını kaçırmak ve halka Yahudi düşmanlığı zehrini aşılama*” gayesindedir. Leyon Türk milletinin bu iftiralara kanmayacağından emindir ve buna benzer “*kötü propagandalara*” karşı hükümetin de gerekli dersi vereceğini ümit etmektedir. Son olarak Filistin’e seyahat etmek isteyenlerin uyması gereken kanunlar olduğu gibi gidenler hakkında röportaj yapmak isteyenlerin de aynı kanuna uygun hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁷⁹.

29 Ekim’de bu kez Şabat gazetesi “En Son Dakika” gazetesinin bir röportaja dayanarak vermiş olduğu, Kuledibi Hahamı Rafael hakkındaki haberine atfen “En Son Dakika Gazetesinin Cahilane Bir Röportajı” başlığıyla eleştiri yazısı yayımlamıştır. Yazı Moşe Benbasat tarafından yazılmıştır. Yazının alt başlığında “*Kuledibi Hahamı diye tabir edilen Haham Rafael, En Son Dakika refikimizin kara mürekkep kokan sütunlarına giremeyecek bir din adamıdır*” denilmiştir. Benbasat’a göre 15 gündür bütün gazetelerde Filistin’e muhaceretten bahsedilirken Türk vatandaşlarının “*her hareketlerinde serbest oldukları*” belirtilmiş ve kimsenin kovulmayacağı fakat gitmek isteyenlerin de tutulamayacağı onlara tam tersine “güle güle” denileceği alenen yazılmasına rağmen herkesin “tecessüs damarı” kabarmış ki önlerine gelene muhaceretin nedenlerini sormaktadırlar. Haham Rafael ile ilgili haberi yapan ve kendi isminin yalnızca baş harflerini yazan muhabir de bu “*hastalığa*” tutulmuştur. Haham Rafael hakkında yazılanlar “*o kadar saçma ve hatta tamamen uydurma veya iftira*” olup “*bir aralık gazetecilik gibi şerefli bir mesleğin nasıl olur da bu kadar alçaltıldığına esef*” edilmiştir. Benbasat, Kuledibi Hahamı diye tabir edilen Rafael için “*kızıla boyayarak onun, kara sütunlarına giremeyecek kadar muhterem bir din adamı ve üstün bir Türk vatandaşıdır*” izahatını yapmıştır. Ona göre röportajı yapan muhabir “*anlaşılan cahil ve yeni yetişen hevesli muhabirlerden*” biridir. Benbasat’ın asıl hayret ettiği konu gazetenin “*prestij, şeref*

¹⁷⁹ Avram Leyon “En Son Dakika Gazetesi Hakikati Söylemiyor”, *Şalom*, nr.53, 28 Ekim 1948, s.1,6. Leyon’un son sözleri “*Hakikati değiştirmek, iftira etmek, halka fitne sokmak ayıptır ve ayıp olduğu kadar suçtur da. İşte o kadar!*” olmuştur.

ve kıymetini düşüren bu gibi saçmalara, yazı işleri müdürünün nasıl ciddi bir hava” vermiş olmasıdır. Zira bunun için “muhabirin yanında onun da cahil olması” gerektir. Benbasat’ın açıkladığına göre aslında Haham Rafael Saban Efendi olan Kuledibi Hahamı, yetmiş beş yaşını geçmiş çeşitli rejimler görmüş ve eski “Meclis-i İdare-i Vilayet” üyeliğinde bulunmuş ve “her fırsatta Türk vatanına bağlılığını göstermiş” bir kimsedir. İlâveten Musevi Cemaatinin yaş ve vazifece en kıdemlisi olup Ruhani Meclisin başkanıdır. İtalya’da yaşayan ve uzun zamandır görmediği oğlunu görmek için iki buçuk ay önce İtalya’ya gitmiştir. İzni bitince “vatandaşlarının yanına” ve görevinin başına geçecektir. Yaşamını dinden başka hiçbir “propaganda” ya ve siyasi hiçbir harekete harcamamış olan “sadık bir adama, böyle çirkin iftiralar isnat etmek vatandaşlık bağlarının ateşine su serpmekten başka bir şey değildir” ve ilâveten kendini “dinin en koyusuna veren bir adam asla siyasi bir alet olamasa” gerektir. Benbasat, Rafael Saban hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra bayramda havrada cemaatten toplanan sandalye paralarının Filistin’e gidecek Musevilerin sevkini yöneten teşekküle verileceğini de yalanlamıştır. Zira “böyle bir teşekkül yoktur” ve muhaceret “şahsi bir teşebbüstür”, gidenler arasında gerekli parayı sağlamak için pek çok eşyasını satanlar mevcuttur. Zaten havrada toplanan sandalye paraları da havranın ancak kendi masraflarına yetecektir¹⁸⁰.

30 Ekim 1948’de “En Son Dakika” gazetesi Şalom yazarı Avram Leyon’un kendilerini hedef alan yazısına karşılık olarak “Şalom, arkadaşlarımız yanılıyor” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Yazının alt başlığında gazetenin yalnızca “neşir vazifesini” yaptığı ifade edilmiş ve Musevi vatandaşlara karşı “en hayırhah duygular beslediğimizi belirtirken, bunun bir vatandaşlık borcu olduğunu ilave etmeği fazla buluyoruz” denilmiştir. Gazeteye göre bütün dünyadaki Yahudilerin Filistin’e gitmesi sadece Türk basınında değil Fransız, İngiliz ve Amerikan basınında da farklı yorumlara sebep olmuştur. Bu yorumlardan hangisinin gerçek olduğu konusunda kesin bir hükme varılamamıştır. Kuledibi Hahamı Rafael’in İtalya’ya giderek orada Türkiye Yahudilerinin Filistin’e hicret etmesi için İtalyan Komünist partisi lideri Togliatti’nin yardımını istediği haberi de bu mahiyette değerlendirilmelidir. İlâveten

¹⁸⁰ Moşe Benbasat, “En Son Dakika Gazetesinin Cahilâne Bir Röportajı”, *Şabat*, nr.124, 29 Ekim 1948, s.1,4.

haberlin verilif Şeklinde kesin bir h    m ifadesi kullanılmamıştır. Bunun yerine “*bir rivayeti belirten gramer işareti*” vardır. Avram Leyon’un bu ciheti nasıl görmediği ve meslektaşını “*patrona yaranmak gibi bir Türk muharririne yaraşmayan bir duygu küçüklüğüyle*” nasıl nitelendirdiği sorulmuştur. Gazetenin Haham Rafael’in gönderdiği tekzibi yayınladığı hatırlatılmış ve zaten “rivayet planında” verilmiş olan bir haberin tekzibinin yalnızca “memnunluk” vereceği belirtilmiştir. Röportajlar meselesinde şalom’a müracaat edenlerin konuşma anından sonraki süreçte uğrayacakları “psikolojik değişmeleri” hesaba katmasının gerektiği Avram Leyon’dan istenmiştir. Kuledibi’nde meyhanecilik yapan İsrail konusuna da değinilmiştir. Muhabirin İsrail’den veresiye şarap istemiş olan kişiye nereden bileceği sorulmuştur. Bu izahatlerden sonra Avram Leyon’nun “*başlığından son satırına kadar gergin bir ruh hali içinde yazılmış yazısını haklı bulmayacağı*”   mit edilmiştir. Ayrıca vatandaşlık vazifelerini yerine getiren her vatandaşın anayasanın vermiş olduğu haklardan faydalanarak başka memleketlere gitmekte   zg  r oldukları fakat Musevi vatandaşların kitle halindeki seyahatlerinin “*normal bir intiba uyandırmayacağını*” Avram Leyon’un da inkar edip edemeyeceği sorulmuştur. Bu yazıda Hahambaşılıkla ilgili önemli bir not da paylaşılmıştır. Buna göre Musevi vatandaşların Emniyet Müdürlüğüne aniden başvurarak pasaport alma girişiminde bulundukları günden itibaren gazete yetkilileri Hahamhaneyi “*her gün telefonla ısrarla*” aramışlardır. Fakat telefona çıkan kadın “*şimdi yoklar! . Sonra gelecekler, yarın bulunacaklar, akşama arayınız*” cevaplarını vermiştir. Ayrıca gazete yetkililerinin ulaşabildiği hahamhane katibi de bu cevaplara yakın yanıtlar vermiştir. Dolayısıyla Musevi vatandaşlarla alakalı “*en iyi ve en doğru*” haberin alınacağı kurumla bu ana kadar tekzip mektubu dışında iletişim kurulamamıştır. şayet hahamhanede “*selahiyet sahibi*” bir kişi ile görüşülmüş olsa bu makamın söyleyeceklerinin de gazetede çoktan yayınlanmış olacağı belirtilmiştir. “En Son Dakika” gazetesini bu notun ardından şabat gazetesinde çıkan habere de yanıt vermiştir. Buna göre şalom gazetesine cevap yazıldıktan sonra şabat gazetesinin de 25 Ekim 1948 tarihli habere cevaben bir yazı yazdığı öğrenilmiştir. şalom’a verilen cevabın şabat tarafından da kendilerine verilmiş olarak kabul edebilecekleri bildirilmiştir. Lakin ilaveten şabat’a “*Kuledibi hahamı Rafael Efendi “En Son Dakika” nın kara mürekkep kokan sütunlarına girse de bundan büyük bir şey*

kaybetmez. Çünkü gazetemiz sütunları kara mürekkep koksa da alını ak, temiz, hak bilir insanların gazetesi olduğunu bu cevap bile açıkça ortaya kor. “Kara” telmihinin hangi gazeteye daha çok yakışacağını, Rafael Efendi’nin hakemliğine bile bırakmaktan çekinmeyeceğimizi de açıklarsak acaba bu refikimiz telmihini geri almak cesaretini gösterebilir mi?” denilmiştir¹⁸¹.

1 Kasım 1948’de bir başka Musevi yayını olan “La Boz De Türkiye” de Türkiye’deki Musevilerin göç etmeleriyle alakalı bir haber yapmıştır. Bu haberde göçün “asıl sebepleri” açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle Musevi göçünün son haftalarda çeşitli gazeteler tarafından haber yapıldığı ve bu haberlerde konuyla alakalı değişik yorumlar yapıldığı açıklanmıştır. Tirajını yükseltmek isteyen “birçok” gazete bu konuyu olduğundan daha önemli gösterip bütün dünyayı meşgul eden sorunları bir kenara bırakmışlardır. Bu gazeteler “birçok mübalağa ve yalanlarla büyük manşetlerle birinci sahifelerinde, çok kere hakikatten uzak rivayetleri” yayınlamışlardır. Bu neşriyatın kamuoyu üzerinde “pek de yapıcı bir tesir” yapmadığı kesindir. Bu muhacereti “Rus planı ile, az miktarda genç kızın bulunması ve İstanbul Hahambaşısının İtalya’ya yaptığı hususi mahiyetteki seyahatle alakalı bulanların sözleri, hakikatten o kadar uzaktır ki münakaşasını yapmak bile” gereksizdir. Bu muhaceretin “en makul ve ciddi” sebebi ekonomik koşullardır. Göç edenlerin birçoğunun “hayat seviyesi alçak” kimseler olduğu gerçektir. Ancak muhaceret için seçtikleri zaman ve ülke, sadece ekonomik gerekçelerle Türkiye’den ayrılmadıklarını açıkça göstermektedir. Üstelik gidenler arasında “elverişli hayat şartlarında yaşayan ve hatta yüksek tahsilini ikmal etmiş” gençlerin olması bu gerçeği güçlendirmektedir. Türkiye’de rahatça yaşarken burayı terk ederek şu anda “tehlikelerin ve ateşin” bulunduğu Filistin’e gitmelerinin “en mühim –yegane demiyoruz- sebebi bir bağlılığın yarattığı heyecan, bir mefkure bir ideal” dir. Zira yirmi yüzyıldır “şurada burada yayılmış” Museviler son yarım yüzyılda “bir milli yuva kurmak için çalışmış” ve bugün kurulmuş vaziyetteki bu devletin varlığını sürdürebilmesi için “mücadeleye” başlamışlardır. Bu mücadeleye iştirak etmek amacıyla Museviler demokrasinin olduğu ülkelerden Filistin’e

¹⁸¹ “Şalom Arkadaşımız Yanılıyor”, **En Son Dakika**, nr.3279, 30 Ekim 1948, s.1,3. Yazı boyunca Avram Leyon’un ismi Avram Levi olarak yazılmıştır.

gitmektedirler. “Garp telakkisine” göre vatandaşa verilen özgürlüğü tanımış ülkeler bu hareketi vatana ihanet saymamaktadırlar. Tam tersine doğal karşılamaktadırlar. Örneğin 15 gün önce İsrail hükümetinin Amerika’ya yollamış olduğu bir heyet Amerikan Musevi gençlerini İsrail ordusuna katılmalarını sağlamak için propagandaya teşebbüs etmişlerdir. Bu teşebbüsü bizzat Newyork Valisi William O’Dwyer yönetmiştir ve birkaç günde İsrail ordusu için 10 milyon dolar toplanmıştır. Buna benzer davranışlar Kuzey ve Güney Amerika’da, Fransa’da ve hatta “*yeni devlete düşmanca vaziyetler takınmış*” İngiltere gibi pek çok ülkede her gün yaşanmakta olup milli çıkarlara “*halel getirecek bir mahiyet*” içermemektedir. Çünkü bu ülkeler “iyi biliyorlar” ki şu an İsrail ordusuna hizmet etmek için göç edenler savaş zamanında ortak düşmana karşı savaşmışlardır. Öte yandan Museviler diğer vatandaşlar gibi düzenli olarak devlete vergilerini ödemekte ve öbür milli görevlerini yapmaktadırlar. Kesin olarak belirtmek gerekir ki bir ülkede yaşayan Yahudi, “*Yahudi olduğu derecede iyi vatandaş, kuvvetli bir milliyetperver*” dir. Elbette İsrail devletindeki soydaşlarını düşünen bir Musevi, hayat sürdüğü ülkedeki “kardeşleri” ile yüzyıllardır kurmuş olduğu “bağları” kopartmayacaktır. Gelineen noktada idrak edilmiştir ki, bir Musevi için ulusal ve vatani görevlerini en iyi şekilde yerine getirme imkanı olduğu gibi aynı zamanda Filistin’deki soydaşlarına karşı “*sempati beslemek ve icabında onlara manen veya maddeten yardım etmek*” de imkan dahilindedir. Bu durum ülke ve ulus için hissedilen duyguları zerrece “sarsmaz” bilakis var olan “sevgiyi kat kat” yükseltir. İşte bu gerçeği görmeyenler ve “demokrat ülkelerdeki” bu durumdan bihaber olanlar şimdi vuku bulan “Türk Yahudilerinin” hicretini “iyi gözle” görmemektedirler. Bu kişilere öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Türkiye’deki yöneticiler “en demokratik” ülkelerde bulunan bir “hakki” “isteyerek” vermişlerdir. Bu yüzden Musevi gençlerinin göçünü durdurmak bir yana aksine kolaylaştırmışlardır. Türk hükümeti bu göçü ve İsrail devletine duyulan sempatiyi hiç de ülke çıkarlarının “aleyhinde” görmemektedir. Bu durum özellikle “*bazı gazetelerin ve halk arasından bazı kimselerin*” göçü “*telaşlı*” bir gözle görmelerine neden olmadığını göstermeye yeterlidir. Türkiye’deki Musevilerin Filistin’e göç etme nedenleri yazının sonunda kısaca “*Bu gençler bir maceraya atılmıyorlar, dünyanın muhtelif yerlerinde yaşayan bir çok Yahudilerin yaptıkları gibi bir bağlılığın yarattığı bir heyecan sebeble akın ediyorlar. Bütün dünyada normal*

*addedilen bir şeyin ise bizce anormal telakki edilmesine sebep ve imkan yoktur, inancındayız.”*¹⁸² ifadeleriyle özetlenmiştir. İmza olarak da derginin logosu basılmıştır.

1 Kasım’da “Hergün” gazetesi Filistin’e göçün devam ettiğini, bayram sebebi ile mecburen kesilen müracaatların yeniden başladığını duyurmuştur. Buna göre 2 bin kadar Musevi’nin pasaport işlemleri tamamlandığı halde henüz İstanbul’dan ayrılmamışlardır. Bu durum bazı yorumlara sebep olmuştur. Daha evvel Kıbrıs bandralı bir motörle giden 42 Musevi’nin akıbetlerinin belli olmaması gidecek olanları “tereddüte” düşürmüştür. Onlardan gelecek haber muhaceretin kaderini belirleyecektir. Muhaceret nedeniyle yapılan yorumlar Musevi mahfillerinde “bazı tepkiler” meydana getirmiştir. Şu an yapılan başvurular “*doğrudan doğruya İtalya’ya*” yapılmaktadır. Buna sebep olarak, müracaat edenlerin “*İngilizlerden korktukları*” için İtalya üzerinden gitmeyi seçtikleri rivayet edilmektedir. Bir diğer iddia ise İstanbul’dan İtalya’ya gitmiş olan bazı hahamların göçü yönettiği ve bu nedenle başvuruların İtalya’ya yapıldığıdır¹⁸³.

2 Kasım 1948’de “Hergün” gazetesi “Türk Hükümeti Yahudileri Ölümüne Gönderemez” başlığıyla Musevilere pasaport verilme işlemlerinin durdurulduğunu ilan etmiştir. Haberin başında bir aydır toplamda 6895 Musevi’nin pasaport işlemlerini tamamlayabilmek için Emniyet tarafından her türlü kolaylığın sağlandığı ifade edilmiştir. Bayram nedeniyle tatile giren pasaport şubesi bir gün önce açılmıştır. İlk günden 500 Musevi genci sıraya girmiş olup bunların çoğunluğu 18 ile 30 yaş arasındadırlar. Bu esnada Filistin’e gidecek Musevilerin “hiçbirine pasaport verilmeyeceği” haberine evvela kimse inanmak istememiştir. Lakin kendilerine polis tarafından tebligat yapılınca bir bölümü evlerine geri dönmüşlerdir. Bir bölümü de belki karar değişir umuduyla akşama kadar beklemişlerdir. Gazetenin yapmış olduğu tahkikata göre hükümet Filistin’deki karışıklığı göz önüne alarak “*halen birer Türk vatandaşı olan bu Musevileri oraya ölümüne göndermeme*” kararına varmıştır. Ayrıca Yunanistan ve İtalya üzerinden gitme stratejisi kullananlara karşı bu ülkeler için

¹⁸² “Türk Yahudilerinin Muhaceretine Asıl Sebepler Nelerdir”, **La Boz De Türkiye**, nr. 1 Kasım 1948, s.100-101. Yazının sonunda imza kısmında derginin isminin baş harflerini içeren bir mühür basılmıştır.

¹⁸³ “Filistine Yahudi Akını Devam Ediyor”, **Hergün**, nr.353, 1 Kasım 1948, s.3.

müracaat edenlerin başvuruları detaylıca incelenmektedir. Şimdiye kadar Filistin’e pasaport almak için müracaat etmiş olan 6895 Musevi’den 18’i kadın olmak üzere 47 kişiye pasaport verilmiştir. Hükümet birkaç güne kadar pasaport işlemleri konusunda açıklama yapacaktır¹⁸⁴. 2 Kasım günü “Son Saat” gazetesi Musevi ileri gelenlerinin beş kişilik bir heyet oluşturarak Ankara’ya gideceklerini duyurmuştur. Heyet Filistin’e muhacereti engelleyen karardan vazgeçilmesini talep edecektir. Gazete ayrıca Salomon Adoto’nun pasaport meselesiyle ilgili görüşlerini de almıştır. Adato öncelikle Ankara’dan yeni geldiğini ve kararı gazetelerden okuduğunu belirtmiştir. İlâveten *“Bu karar vatandaşların seyahat hakkını tehdit ediyor. Maahaza gazetelerde kararın mucip sebepleri de izah edilmiştir. Ortada muhacerete müsaade edildiği takdirde mütareke şartlarının ihlal edileceği yolunda bir mütalaa da mevcuttur. Bu tedbirde bu mütalaanın hakim olduğu kanaati bence hasıl olmuştur. Maamafih tedbirde isabet olup olmadığını ancak Hariciye Bakanlığı tayin edebilir”* demiştir¹⁸⁵.

4 Kasım 1948 tarihli Şalom gazetesinde, “Son Saat” gazetesinin 2 Kasım günkü nüshasında yer alan bir Musevi heyetinin, Musevilere pasaport verilmemesi kararı hakkında hükümet makamları ile görüşmek üzere Ankara’ya gideceği haberine açıklık getirilmiştir. Gazete yetkilileri bu konuda soruşturma yapmışlardır. Yetkili kişilerden bilgi almışlardır. Bu kişiler bu tür bir heyetin Ankara’ya gitmeyeceğini, böyle bir düşüncenin olmadığını çünkü bu konunun “doğrudan doğruya” hükümeti ilgilendirdiğini söylemişlerdir¹⁸⁶.

5 Kasım’da “Hergün” gazetesince Musevilerin İtalya, Mısır ve Fransa’ya gitmek için pasaport başvurusunda bulundukları açıklanmıştır. Ayrıca o gün İstanbul limanından yola çıkacağı iddia edilen Sovyet logolu “Kafkasya” vapuru 15 Musevi’yi götürecektir. Gazete yetkilileri dönemin İstanbul Emniyet Müdürü İsmail Hakkı Baykal ile görüşmüşlerdir. Baykal, Filistin haricinde bütün ülkelere makul

¹⁸⁴ “Türk Hükümeti Yahudileri Ölüme Gönderemez”, **Hergün**, nr.354, 2 Kasım 1948, s.1,3. Haber daha önce Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.157,

¹⁸⁵ “Yahudiler Ankara’ya Bir Heyet Gönderiyor”, **Son Saat**, nr.824, 2 Kasım 1948, s.1,5.

¹⁸⁶ “Ankara’ya Hiçbir Yahudi Heyeti Gitmiyor”, **Şalom**, nr.54, 4 Kasım 1948, s.1.

nedenlerle gitmek isteyen her vatandaşa kanun gereği pasaport verileceğini bildirmiştir¹⁸⁷.

8 Kasım 1948'de "En Son Dakika" gazetesi yetkilileri Emniyetten İtalya için pasaport talebinde bulunan Musevi gençlerinden iki kişiyle konuşmuşlardır. Bu gençler Filistin'e gitmeye azmettiklerini ve bunu İtalya yoluyla başaracaklarını söylemişlerdir. Muhabirlerin "*İtalya'ya alınan pasaport ile Filistin'e gitmeye imkan olmadığını takdir etmiyor musunuz?*" sorusunu "*Bu ayrı bir meseledir. Maksat Türkiye'den çıkmaktır*" diyerek yanıtlamışlardır. Gazete Musevilerin neden İtalya yolunu kullandıklarını kendisi açıklamıştır. İtalya'nın en büyük şehirlerinden ve ticari merkezlerinden biri olan Floransa'nın nüfusunun %75'i Musevi'dir. Floransa Musevileri dünyadaki diğer Musevilerle daima irtibatta oldukları gibi, bütün dünyadaki Musevilerden Filistin'e gitmek isteyenlerin "*sevk işini üzerlerine almış*" durumdadırlar. Bu esnada Musevi Ruhanilerinden de "*azami istifade*" edilmektedir. Onların "*telkinleri*" kullanılmaktadır. Bu amaçla Sicilya adasındaki Palermo sevk merkezinde pek çok Musevi Ruhanileri bir araya gelmişlerdir. Bu ruhaniler İstanbul Musevilerinin bir kısmıyla daima irtibatı korumaktadırlar. 8 Kasım günü başvuran gençlerin neredeyse tümü gidiş yerlerini Floransa olarak yazmışlardır¹⁸⁸.

9 Kasım'da "Hergün" gazetesi Türkiye'den Filistin'e Musevi göçünde Sovyet Rusya'nın rolü olduğunu belirten bir haber yapmıştır. Gazetenin topladığı malumata ve "*rivayetlerden elde ettiği*" sonuca göre Musevi göçü 1945 yılından beri Sovyet Rusya'nın Balkan ülkeleri için hazırladığı planlar gereğince başlamıştır. Planın amacı, komünizme karşı olan Türkiye ve Yakın Şark'ın içinden çökertilerek "kızıl emellerin" buralarda gerçekleştirilmesidir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin çevresi komünistleştirilmeye çalışılmıştır. 1945 Bolşevik planına göre Türkiye'de "*tefrika? yaratmak*" ve Türk azınlıklarını ülkeden çıkartmak için tedbirler alan Bolşevikler Filistin davasını çıkarmışlardır. Esasen Filistin davası İngiltere ile Amerika arasındaki anlaşmazlıklardan türemiş gibi gözükse de son olaylar bunun "*kızılların parmağı altından çıktığını*" göstermiştir. Şu ana kadar dış ülkelere Filistin'e gönderilen Yahudi sayısı 17 binin çok üzerindedir.

¹⁸⁷ "Yahudiler Çare Buldu", **Hergün**, nr.357, 5 Kasım 1948, s.1,3.

¹⁸⁸ "Musevi Gençlerinin Müracaatı Yeniden Başladı", **En Son Dakika**, nr.3288, 8 Kasım 1948, s.1,2.

Tabii bir de izinsiz, kaçak gidenler de hesaba katılırsa bu rakam birkaç kat yükselecektir. Bu göçü olağanüstü disiplinli ve sistematik bir şekilde Rus sivil subaylarından oluşan komisyonların tertiplelediği ve Merkezi Moskova’da olan bir büronun yönettiği “*bugün artık anlaşılmış*” vaziyettedir. Yahudi gençleri öncelikle Balkan ülkelerine veya Fransa’nın Marsilya, İtalya’nın Frenkizi limanlarına gitmektedirler. Buralarda gerilla savaş taktikleri öğretilen gençler, askeri eğitimi aldıktan sonra Filistin’e gidip orduya katılmaktadırlar. Bu Yahudilere silah sağlamak amacıyla Arnavutluk’un Draç, Yugoslavya’nın Split limanlarında silah depoları oluşturulmuştur. Bu depolardaki silahlar Almanların II. Dünya savaşı sonunda Ruslara esir olarak verdikleri silahlardır. Her iki depoda da artık pek fazla silah kalmamıştır. Rus sivil subaylarının komutası altında faaliyet yürüten Siyonist gruplardan iki tanesi Türkiye’de özellikle İzmir ve İstanbul’da icraat halindedirler. Emniyet müdürlüğünün “sıkı” tahkikatları sonucunda takipte olduğu anlaşılan ve Taşkentli Rus subaylarından üç kişinin idare ettiği Siyonist oluşumun “*her an idari mekanizmamız tarafından tarassut altında bulunduruldukları rivayet edilmektedir.*” Bu “kızıl Siyonist” teşkilatın İtalya’nın Brendizi ve Floransa limanları için pasaport alarak Filistin’e gitmeye çalışan Musevileri yönettiği de konuşulmaktadır. Gazete bu konuyla ilgili bilgi sahibi oldukça okuyucularını haberdar edeceğini vaat etmiştir¹⁸⁹.

“Hergün” gazetesi bilhassa 19 Kasım 1948 itibariyle hem Musevi gazetelerini hem de Hahamhaneyi hedef alan iddiaları gündeme getirmeye başlamıştır. Bu tarihli haberinde 20 Ekim itibariyle İstanbul Yahudileri arasında başlayan Filistin’e göç hareketinin pasaport kanunu hükümleri gereğince durdurulması üzerine yeni bir yöntem bulunduğunu belirtmiştir. Yeni yöntem İtalya ve Fransa’ya pasaport talep etmektir. Emniyet müdürlüğüne müracaat edenlerin sayısı 8 bini aşmıştır. Halen İtalya’da olan bazı Yahudi ileri gelenleri Sovyetlerin de yardımı ile Türkiye’deki 70 bin Musevi’nin “hiç olmazsa” 20 bininin Filistin’e nakli için çalışmaktadır. Rus etkisi altında olan Romanya, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve diğer ülkelerden şu ana kadar 60 bin Musevi gönderilmiştir. Bu nedenle İtalya’daki “Yahudi ruhanisi?”¹⁹⁰ dünya Yahudileri arasındaki gücünü kullandığı gibi ilaveten Türkiye’de

¹⁸⁹ “Hedef Türkiye’yi Tecrit Etmek Mi?”, **Hergün**, nr.361, 9 Kasım 1948, s.1,3.

¹⁹⁰ Burada çok net ifade edilmemiş olsa da kast edilen Yahudi Ruhanisi “Haham Rafael” olmalıdır.

de bir teşkilat kurmuştur. Böylece bu teşkilatın sayesinde Türk Musevilerinin Filistin'e naklini üstlenmiştir. Tünelde tramvay durağı karşısındaki Lüleci Abdülatif sokağında "eski Hahamhane" "Yahudi Cemiyeti Hayriyesi" ndeki bir grubun Filistin'e yerleşecekleri "azami kolaylığı" sağladığı konuşulmaktadır. Bu cemiyete bütün dünya ülkelerinden yardım edilebilmektedir. Özellikle ecnebi memleketlerdeki "büyük" Musevi tüccarları Türk Musevi tüccarlarından "alacakları borç paraları" cemiyete bağışlamakta, buradaki Musevi tüccarlar ise ödeyecekleri parayı doğrudan dış ülkelere ödenmiş gibi teşkilatın hesabına yollamaktadırlar. Öte yandan Filistin'e pasaport verilmesi yasaklanınca bazı Musevi "ileri gelenleri" bu karardan hoşnutsuz olmuşlar ve piyasada "huzursuzluk" çıkarmaya çabalamışlardır. Örneğin on gün önce Kuledibi'nden gönderilen bir haber tüm İstanbul'u telaşa düşürmüş ve şekere zam yapılacağı söylentilerine sebep olmuştur. Halk arasında panik başlamış ve Beyoğlu'nda şekere saldırı başlamıştır. İstanbul'da yayınlanan bütün Musevi gazeteleri Filistin davasını savundukları gibi Musevi gençlerini Filistin'e gitmeye teşvik etmektedirler. İtalya ile sürekli irtibatta olan bir Musevi grubunun "el altından" hazırladığı bildirilerde "*Filistin'de bir hükümet kurulmuştur. 2 sene aralıksız yapılacak her türlü yardım bu hükümetin orta şarkta bir müvazene unsuru olmasını temin edeceği gibi, ati içinde bir kuvvet kaynağı olacaktır. Binaenaleyh, Türk Yahudileri de ellerinden gelen bütün gayretleri bu dava için sarf etmelidir.*" yazılıdır¹⁹¹. "Hergün" gazetesinin bu haberinden sonra Şalom gazetesi adına Avram Leyon bu iddiaları yalanlayan bir makale yazmıştır. Leyon gazetede çıkan yazıların "*Türkiye Yahudileri aleyhine ağıza alınmayacak iftiralarla dolu*" olduğunu ve "*Yahudi milletini komünistlikle itham etmekten*" geri durmadığını belirtmiştir. Leyon'a göre Hergün'ün 19 Kasım tarihli son haberi "*zehir dolu*"dur. Eğer bu neşriyat ile "*memlekette ikilik yaratacağına inanıyorsa*" yanılıyordur. Zira bu gazetenin amacı herkesçe idrak edilmiştir. Madem Türkiye'ye üç Sovyet subayı gelmiş ve Musevi göçünü organize ediyorlardır o halde "Hergün" gazetesinin bildiklerini hükümet bilmiyor mudur? Bu subaylar ülkeye nasıl giriş yapmışlardır? Bu gazete ya bu subaylarla görüşmüş ya da güvenilir bir kaynaktan onların varlığından haberdar olmuştur. Görünüşe göre hükümetin bu subaylardan haberi

¹⁹¹ "İstanbul'da Sevkiyatı Kim İdare Ediyor?", **Hergün**, nr.371, 19 Kasım 1948, s.1,3.

yoktur. “Namuslu” bir Türk gazetecisinin görevi hemen bu durumu ilgili mercilere anlatmaktır. Ki bu davranış kendisinden beklenmektedir. Çünkü ortada “itham” edilen tek bir kişi değil “*bir millet*”dir. Bu gazete Ruslara “çatmak” için konu bulamadığından Türk Yahudilerini “köprü” yapmaktadır. Ancak iyi bilmelidir ki amacına erişemeyecek ve bir gün yaptıklarından hicap duyacaktır. Zira Türkiye’den Filistin’e giden Museviler “Yahudi matbuatında” çıkan yazılardan mütevellit değil bu gazetenin yazıları ile “*yarattığı terörden*” dolayı gitmektedirler. “Hergün” gazetesi her gün bir sayı zikrederek “*bugün yirmi bin kişi gidiyor, bir başka gün altı bin kişi gidiyor ve başka bir gün dört bin kişi gitti*” demektedir. Vatandaş da haliyle “*Bu kadar kişi ne vakit gitti? Ne oluyoruz? Memlekette bir şey mi oluyor?*” sorularını sormaktadır. Leyon, “Hergün” gazetesinin Polis Müdüriyeti’ne Filistin’e giden Musevilerin kaç kişi olduklarını sorup sormadığını merak etmektedir. Leyon’un kendi kanaati bu sorunun sorulmadığı yönünde olacak ki, satışını arttırmak amacıyla bu haberleri yapıyorsa “*gölünecek hale*” düştüğünü ifade etmiştir. Son olarak “*Hayır efendiler, beş on kuruş kâr etmek için bir millet itham edilemez*” demiştir¹⁹².

2.2. Hergün Gazetesinin Musevi Gazetelerinin Göçü Teşvik Ettiklerini Öngörmeye Başlaması

Avram Leyon’un bu makalesinin ardından ertesi gün “Hergün” gazetesi Şalom gazetesini açıktan hedef alan yazılarına başlamıştır. Bu ilk yazıda Şalom’ un eskiden beri Türk vatandaşı Yahudileri Filistin’e gitmeğe teşvik ettiği ve bu uğurda “*neşriyat yoluyla elinden gelen bütün gayreti*” gösterdiği belirtilmiştir. Türkiye’de Türk uyruğundan olan Yahudileri vatandaş ad eden Türk basını “*nasıl bir tahrik ve tesir*” ile gerçekleştiği artık kesin olarak anlaşılan “Yahudi muhaceretine” engel olmak için gerçekleri olduğu gibi bildirmekte ve Yahudi vatandaşları “*büyük bir devletin menfaati hesabına Filistin çöllerinde neticeleri meçhul ve vahim maceralara atılmaktan*” esirgemeye çabalamaktadır. Türk Hükümeti de basını ile aynı fikirde olup kesin kararlar alarak Filistin’e göçü yasaklamıştır. Gerçek bu iken Şalom gazetesi “*kimin hesabına Türk vatandaşı Yahudileri Filistin’e gitmeğe davet etmekte ve Türk basınına hücum etmeğe cüret ve cesaret*” göstermektedir. “Hergün” bütün

¹⁹² Avram Leyon, “Hergün Gazetesine Son Cevabımız”, **Şalom**, nr.57, 25 Kasım 1948, s.1.

yayınlarıyla Türk vatanının çıkarları için çalışan bir gazetedir. “Hergün” gazetesi “*Şalom gazetesiyle ortalığı bulandırarak Yahudi vatandaşları şu cennet vatanın dışına sürmek isteyen Yahudiler varsa*” ve bunlar Türk vatandaşı ise onlara “*teessür ve teessüfler*” sunmayı istemektedir. Gazete yüzyıllardır “*rahat ve huzur*” içinde yaşayan Musevi vatandaşları bu tür “*tuzaklardan*” korumak amacıyla Şalom’un söylediği gibi yayını kesmeyecek ve tam tersine yayınlarını “*gittikçe arttıracak ve kötü niyetlerin çanına ot tıkayacak*” tır. “Hergün” Şalom gazetesinin “*adi bir ruhu aksettiren satırlarında*” kullanmış olduğu “*Türkiye’deki Yahudi Milleti*” tabirinin ne anlama geldiğini de sorgulamaktadır. “Hergün”’e göre Şalom gazetesini basanlar şayet “*Türk vatandaşı olduklarını kabul etmiyorlarsa Yahudi milleti*” ifadesini kullanmakta özgürlerdir. Zira Türkiye’de “Yahudi milleti” yoktur “Yahudi Türk vatandaşı” mevcuttur. Bunu yadsıyanlar Türkiye’nin “*en aşağı Şimal komşu?*”’su kadar “yabancı ve düşman” statüsündedirler. “Hergün” “*Yahudi davasında hakikatleri yazdıkça*” yaptığı neşriyattan ötürü “*bu bulanık kafalı efendilerin*” yalnızca “*matbuat hücumuna*” maruz kalmamıştır. Aynı zamanda birkaç gün önce matbaaya edilen telefonla “*ya bu Yahudi davasında susarsınız ve yahut binanızı dinamitle uçururuz*” denilerek tehdit edilmiştir. Gazeteye göre tehdit edenler artık “*tamamen tespit edilmiş*” ve ortaya çıkmıştır. Ancak bu tür “blöfler” ile ne “Hergün” susacak ne de gerçekler gizlenecektir. Tehdit edenlere karşı “*Şalom gazetesi ile ve kuru gürültü ile etrafı korkutarak kötü emellerini tahakkuk ettirmeğe çalışanlar başlarına inecek darbeyi hesaplayarak ve daima gözlerinin önünde tutarak hareket etmelidir. Bu böylece bilinmelidir*” ifadeleri kullanılmıştır. Gazetenin değindiği bir diğer konu Şalom gazetesinin Musevi göçü hakkında talep ettiği resmi malumdur. Bu malumatın “yarından itibaren” kendilerine “peyderpey” verileceği ve Hergün’ün yayınlarıyla “*Türkiye’deki Yahudi meselesini yaratmağa çalışan ve perde arkasında oynayanlar*”ın ortaya çıkarılacağı ilan edilmiştir¹⁹³.

27 Kasım’da “İfşa Ediyoruz” başlığıyla Türkiye’den yola çıkan ve Filistin’e Musevi taşıyan motörlerin isimleri, sefer saatleri ve taşıdıkları Musevi yolcu sayısı

¹⁹³ “Yahudi Davasında Gizli Oyuna Müsaade Etmiyoruz”, **Hergün**, nr.378, 26 Kasım 1948, s.1,3. Gazetenin alt başlığında yer alan ifadelerden biri “*Bu gazete bulanık suda balık avlamak istiyor*” şeklindedir. Bir diğer ifade ise “*Şalom gazetesi Hergün’ün neşriyatının tamamen doğru olduğunu ve baltayı taş vurdüğünü anlayacaktır. Kuru tehdit ve gürültülerle ne biz susarız ne hakikat örtülür*” yazılmıştır.

açıklanmıştır. Haberde öncelikle bir gün önceki nüshalarında “*Şalom adlı bir Yahudi gazetesine lazım gelen karşılığın*” verilmiş olduğu ve Türkiye’den Filistin’e Musevi akınının 36 gün önce başladığı belirtilmiştir. Filistin’e gitmek isteyen Musevi vatandaşların, dünya tarihinde Rusya, Almanya gibi ülkelerdeki soydaşlarının yaşadıkları hatırlatılmak suretiyle uyarılmak istendikleri ifade edilmiştir. Ancak bu “insani gaye” bir takım “müfrit Siyonistler” tarafından “suistimale” çalışılmış ve gazeteye “hücumlar” yöneltilmiştir. Bu bağlamda Yahudi davasını savunan tüm “*müfrit Siyonistlerle muvazi yürüyen*” Musevi gazetelerine “*hadlerini bilmeleri*” ve “*kendilerine gelmeleri*” uyarısı yapılmıştır. Haberin devamında Musevi göçünün başlamasından önce Musevi ruhanilerinden birinin¹⁹⁴ İtalya’ya gittiği ve bu kişinin İtalya’daki “*sevk organlarıyla teşvik-i mesai*” edip “*ilk hicret parolasını*” verdiği açıklanmıştır. Ardından da göç akını başlamıştır. Daha önce “istişarelerde” bulunmuş olan “*birkaç büyük Yahudi tüccarı*”¹⁹⁵ da Yemenici Abdüllatif sokağındaki “Cemiyet-i Hayriye’de toplanarak ve “ayrı ayrı da” iş yürüterek göç işinin propaganda ve organizasyonu yapmışlardır. Elan bunlara başka kişiler de iştirak etmiş olup bu faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu “elebaşılardan” başka Şalom adlı gazetenin “müessisi” olduğu iddia edilen¹⁹⁶ bir zat da teşkilatın önemli elebaşlarından. Bu kişiler haricinde “*Yahudi efkarını körüklemek? sevk işini*” çabuklaştırmak uğrunda Türkiye’ye getirilen Rus subayları da bu amaçlar için “*çalışmak küstahlığı*” nı göstermişlerdir. Yazının devam eden kısmında tahminimizce Şalom yazarları kast edilerek “*Bunlar kim imiş? Diyen bedbahtlara söylemek isteriz ki, eğer istiyorlarsa ilgili makamlardan bu Rus subayları hakkında istedikleri malumatı alabilirler*” denilmiştir. Musevilerin Filistin’e pasaport almaları yasaklanınca –ki kanunun 19. maddesi “*Hal ve istikbali karanlık olan bir memlekete; Türk tabiiyetinde olan vatandaşlar gönderilemez*”- demektedir. Bu defa “parola” İtalya olmuştur. Böylece daha evvel Hayfa’ya akrabalarını görmek için pasaport isteyen Museviler bu kararın ardından “*Torino’da, Floransa’da Palermo’da bulunan amcalarını! Kardeşlerini!*” görmek istemişlerdir. Oysa şimdiye kadar oralarda akrabaları hatırlarına gelmemiştir. O halde asıl amaç Filistin’dir. Haberin devamında

¹⁹⁴ Burada kast edilen Musevi ruhani Rafael Saban olmalıdır.

¹⁹⁵ Bu kişilerin isimlerinin “mazbut” olduğu fakat istenirse açıklanabileceği ifade edilmiştir.

¹⁹⁶ Bu kişinin bütün ailesine pasaport aldığı bilgisi parantez içinde verilmiştir.

20 Ekim itibariyle giden motör ve yolcuların kaç kişi oldukları tek tek açıklanmıştır¹⁹⁷.

28 Kasım'da "Hergün" gazetesi Musevi göçünü kazanç sağlama aracı yapan "bezirganlar"dan ve onların faaliyetlerinden bahsetmiştir. Buna göre Yahudi teşekkülleri bir yandan çeşitli propagandalarla Musevi gençlerini Filistin'e yollamaya çalışırken diğer yandan bu yaptıklarını "maskelemek" için "*Gidenler, maceraperestlerdir*" diye konuşmaktadırlar. Üstelik böyle konuşmak gafletleyle kamuoyunu "*aldattıklarını*" sanmaktadırlar. Türkiye'de ikamet eden Musevi sayısı 100 bin civarındadır ve bütün diğer vatandaşlardan "*daha müreffeh*" yaşamaktadırlar. Son bir aydır mesai saatlerinde "binlerce" Musevi pasaport aldığına göre bu kişiler "maceraperest" değillerdir. Ancak burada (Türkiye'de) "*aldatılarak karanlık bir maceraya*" yönlendirilmişlerdir. Bunu "*güneşi balçıkla sıvamaya çalışan Yahudi müfritleri çok iyi*" biliyorlardır. Zaten bu gidenler "maceraperest", "işsiz, güçsüz, parasız takımından" olsalar gidebilmek için gerekli olan 500 lira gibi bir ücreti tek seferde temin etmeleri mümkün değildir. Konunun "*püf noktası*" da budur. Bu konuda "Hergün", dış ülkelerdeki Musevi tüccarların alacaklarını yardım derneklerine bağışladıklarını ve bu paraların Filistin'e nakledilecek gençler için harcandığı gerçeğini söylemektedir. Musevilerin çoğunlukta olduğu Kuledibi gibi semtlerde yapılan toplantılarda "*daha ne bekliyorsunuz*" denilerek propaganda yapıldığı kulaklarla duyulmaktadır. Eğitim çağındaki birçok Musevi genci okullarından ayrılarak Filistin'e gönderilmektedir¹⁹⁸. Bu gençler iş gücü sahibi değillerdir. Buna rağmen orta halli bir ailenin bile "defaten" çıkaramayacağı 500 lirayı geçen tutarı nasıl temin edebildikleri konusu önemlidir. Bilet parası, yol masrafları Yahudi cemiyeti Hayriyelerince karşılanmaktadır. İlaveten büyük Musevi tüccarları son bir ay içinde bu cemiyete ödemekte oldukları "aidatları" birkaç katına çıkarmışlardır. Bunlara ek olarak Güney şehirlerinden birindeki "zengin birkaç" Musevi'nin de İstanbul Musevileri ile Filistin'deki hükümet arasında aracılık yapmayı sürdürdükleri görülmektedir. Bütün bunlar karşısında "*bazı müfrit Yahudilerin bilhassa Şalom ve Şabat gazetelerinin küstahça! 'Hükümetimizin*

¹⁹⁷ "İfşa Ediyoruz", **Hergün**, nr.379, 27 Kasım 1948, s.1,3.

¹⁹⁸ İstendiği takdirde rakam dahi verilebileceği yazılmıştır.

bundan haberi yok mudur? Yoksa Hergün gazetesinin istihbaratı hükümetinkinden daha mı kuvvetlidir? Manevrasını çevirmeleri de ayrı bir Yahudi pazarlığı” demektir. Hergün’e göre bu gibi olaylar hükümeti alakadar etse şüphesiz gerekli önlemleri çoktan almış olacaktır. Nitekim gerekli gördüğü zaman icap eden karar alınmışsa da Filistin’e Musevi akınını durdurmuştur. Göçü teşvik edenler “*Bu gafiller bir cemiyet davası ile, siyasi bir hareketi tayinden aciz durumda bulunmalarına rağmen işe, Hergün’ün aleyhinde (!) tecelli edecek veçhe vermeye çalışmak”* niyetindedirler. Ayrıca “*Bir taraftan sinsi sinsi huzur içindeki vatandaşlar, yurtlarından, ailelerinden olurken diğer taraftan bir takım Yahudi aşekülatörlerinin de cepleri”* dolmaya devam etmektedir. Evlerini terk eden Musevi vatandaşlar yanlarında götüremeyecekleri eşyaları “*sevk teşekkülleri tarafından kurulan şebekenin elebaşları”* olan kişilere “*yok pahasına”* satmaktadırlar. Pasaportunu alıp “*Filistin cennetine”* gitmeye hazır olan vatandaş geride bıraktığı mal varlığını satıp paraya dönüştürmek istediğinde “*kendilerinden olan bu simsarlar”* hemen onu kuşatıp fiyat belirlemektedirler. Yolcu bu “*insafsız fiyat”* ile “*kendisini kollayan diğerlerinin tuzağına”* düşürülmektedir. Onların da teklifi malın gerçek değerinin üçte biri kadardır. Bu yöntemle 100 liralık bir mal 20 liraya, 15 liraya satılmaktadır. Hergün’e “*çatmaya yeltenenler”* göçü kışkırtıp “*arada biraz da keseği doldurmak hülyası”* ile yaşamaktadırlar. Ki bunlar istenirse “*dökümanlarıyla”* açıklanabilecektir. Yazı “*Kuklaların suratına vurulacak, hakikatlerin şamarı bir gün vazifesini yapacak, meydanı boş bulan birkaç taslağın? haddi bildirilecektir”*¹⁹⁹ öngörüsüyle nihayet bulmuştur.

30 Kasım’da “Hergün” gazetesi “Hahamhane Ne Yapıyor” başlığı ile göçle ilgili haberlerine doğrudan Hahamhaneyi ve hahambaşayı hedef alarak devam etmiştir. Haberin başlangıcında Türkiye’de yaşayan “*binlerce Musevi vatandaşın, gizli eller tarafından hazırlanan sinsi propagandaların kurbanı olarak Filistin’e akını”* hakkındaki yazılara devam edildiği açıklanmıştır. Devamında “*çalışkanlığı ve ticari dürüstlüğü bütün dünyanın malumu olan Türk Yahudilerinin bir maceraya sürüklenmesi şüphesiz ki bizi çok üzmektedir”* denilmiştir. Hahambaşı iki ay önce İtalya’ya gitme sebebinin oğlunu görmek olduğunu kamuoyuna “*ısrarla”* açıklasa da

¹⁹⁹ “Bir Gün Hakikatle Yüz Yüze Gelecektir”, **Hergün**, nr.380, 28 Kasım 1948, s.1,3.

işin aslı böyle değildir. Çünkü bu ruhani İtalya'daki komünist Yahudilerin organı olan 8 İtalyan gazetesinde birtakım propagandalar yapmıştır. Daha sonra İtalya aracılığı ile Yahudilerin başkanı Weismann'dan aldığı mesajları Türkiye'ye göndermekle vazifelendirilmiştir. İlaveten Türkiye'ye dağıtılan La Riposte isimli komünist gazetesi ile yine komünistlerin yayın organı olan –Yahudilerin sahip olduğu- La Tere Retruveck gazeteleri de göçte “başlıca rol” oynamışlardır. Weismann'ın Hahambaşı Rafael Efendi tarafından gönderilen emirleri şunlardır: *“Türkiye Yahudilerinin asıl yurdu Filistin'dir. Biz onları o kadar çok düşündük ki, gelecek her Yahudi için 3 ağaç diktik. Onlar büyüyip geliştikçe, Yahudi devletinin feyzi de artacaktır. Bizim devir aldığımız Filistin harabeleri şimdi cennete çevrilmiştir. Arzı mukaddes, bütün çoluğu ile, tek fert kalmamak şartı ile Türk Yahudilerini bekliyor”.*.. Weismann'dan ilave edilmektedir: *“Halen Araplara karşı mücadele devam etmektedir. İktisadi durumumuz berbattır. Fakat muhacereti teşvik etmek lazımdır. Buradan, Türkiye'ye, dünyanın dört tarafına, Filistin'de bulunan aileler tarafından yüzlerce mektup yazdırıyoruz. Bu mektuplarda daima Filistin övülmekte, cennet olduğu iddia edilmektedir. Binaenaleyh buradaki Yahudi sansüründen kaçabilen, hoşnutsuzluk ifade eden birtakım mektuplar Türkiye'ye girebilir. Bu gibi mektuplar halkın hislerini tahrik etmeden propaganda yolu ile boğulmalıdır...”* *“Ayrıca Filistin'de her Türk Yahudisine yetecek kadar toprak ayrıldığı, onların harb için döğüşmek için değil, kendilerini bekleyen toprağı imar için vazifelendirilecekleri telkin edilmelidir. Zaman zaman bu hususlar hakkında لازمگelen izahat verileceğı gibi, İtalya'da, Fransa'da, yayınlanan bütün komünist ve Yahudi organı gazeteler Türkiye'ye sokulacaktır...”*

Haham Rafael Filistin'den verilen bu emirleri İtalya'da iken “günü gününe” Türkiye'ye ulaştırmıştır. Ayrıca “yalan haberler uçuurularak” Türkiye'deki ticaret aleminde ne olduğu belli olmayan “kuşku” oluşturulmuştur. İlaveten bir Rus diplomatının yakın zamanda gerçekleştirdiğı Sofya ziyaretinden sonra Bulgaristan'dan Filistin'e giden Museviler, “tercihen” İtalya üzerinden gönderilmişlerdir. Bu esnada İtalya'daki ruhani Palermo'da her geçen kafiye gerekli “telkin”i yaptıktan sonra *“Orta Şarkın asırlardır devam eden kötü durumunu, Filistin'e gelecek Yahudiler düzelteceğı gibi, dünya iktisadiyatına yeni bir veçhe*

verecektir” manasında propagandalar yapmıştır. Bunlar da gerektiğinde Türkiye’ye ulaştırılmış ve yayılmıştır. Bu sebeple Filistin’e giden Musevi vatandaşların “gözleri bir şey görmemekte” ve onlara geleceğe dair “hayali vaatler” mümkünmüş gibi sunulmaktadır. Sinsi propagandalar Musevi vatandaşların ticari yaşamlarında “azami tepkiyi” vermiş birçok ithalatçı tüccarı da çok zor durumda bırakmıştır. Çünkü her alınan mektupta Weissman’ın emirlerine riayet edilerek: “Filistin’de kan ve ateş yoktur... Türkiye’yi terk ederken çöle geldiğimizi zannediyorduk. Fakat bize burada bir cenneti hazırlanmış olarak bulduk...” yazılmaktadır. Türkiye’deki Museviler sansürlenerek gelen mektuplardan kuşku duymayarak “cenneti ! özleyerek ne pahasına olursa olsun yurdu Türkiye’yi terke” hazırlanmaktadırlar. Gazete son olarak İtalya’dan Türkiye’ye getirilen komünist gazeteleri ile “Türkiye’de bir muhaceret teşkilatı yoktur” diye bağırmaya çalışan Musevi gazetelerinin “mahiyetini” ve bunların göç meselesinde “halkı nasıl aldattıklarını ifşaya” devam edeceklerini belirtmiştir²⁰⁰.

2 Aralık günü Şalom gazetesi yine Avram Leyon’un yazmış olduğu bir başyazı ile “Hergün” gazetesine karşılık vermiştir. Bu yazıda “Hergün” gazetesinin 26 Kasım 1948 tarihinde Şalom gazetesi ve Leyon’un kendisi hakkında yazmış olduklarına karşı çıkmıştır. Leyon bu konuda “Şalom gazetesine ve şahsıma karşı dünyada ne kadar hakikate uymayan şey varsa hepsini üstüme atmak için büyük maharet!” gösterildiğini ifade etmiştir. Yazısının devamında “Hergün” gazetesine “ne bir hakaret ne de fena bir laf” söylediğini yalnızca gidenlerin kaç kişi olduklarını yazmalarını talep ettiğini belirtmiştir. Ki Leyon’a göre “Hergün” gazetesi onun sorularının “hiçbirinin” cevabını vermemiştir. Şahsı hakkında “ağza alınmayacak sözler” kullanmıştır. Yine de Leyon aldığı terbiye gereğince bu gazeteye “terbiye dairesinde” yanıt verecektir. “Hergün” gazetesi Leyon’un sorularına 26 Kasım’da ertesi günü cevap vereceğini ilan etmiştir. Oysa ki bir soru sorulunca “derhal cevap vermek” zorunludur. Ertesi güne bırakmak aceleyle bir şeyler öğrenilmeye çalışılıp akla ne gelirse söyleneceğini göstermektedir. Leyon bundan sonra Hergün’ün haberlerini kısaca aktarıp onların gerçeği yansıtmadığını ispat etmeye çalışan açıklamalarda bulunmuştur. Öncelikle Şalom gazetesinin müessisi olan kişinin

²⁰⁰ “Hahamhane Ne Yapıyor”, **Hergün**, nr.382, 30 Kasım 1948, s.1,3.

ailesiyle beraber pasaport aldığı bilgisine karşılık olarak “İşte sevgili okuyucularım bu gazetenin maksadı bu ufak haberle çıkıyor. “Hergün” gazetesini çıkaranlara şunu söyleyeyim: Şalom gazetesinin müessisi ve sahibi benim. Benim bir karım, annem ve bir kız kardeşimden başka kimsem yoktur ve çok şükür bunlar hepsi İstanbuldadırlar ve şimdiye kadar Filistin’e gitmek için müracaatta bulunmamışlardır. Bu efendiler arzu ederlerse evime kadar teşrif buyursunlar ve tahkikat yapsınlar, o zaman yazdıkları(nın) yalan olduğunu göreceklardır.” açıklamasını yapmıştır. Devamında Haham Rafael’in İtalya’ya gitme olayı hakkında yazılanları kısaca belirtip bu konuya da tekrardan açıklık getirmiştir. Haham Rafael İtalya’ya çocuklarını görmek amacıyla gitmiştir. Şu an İstanbul’dadır. Kendisinin “siyasetle uğraşmaya ne vakti ne de salahiyeti” bulunmaktadır. Leyon, Hergün’ün “Yahudi davasını destekleyen bütün müfrit Siyonistlerle müvazi yürüyen Yahudi gazetelerine hadlerini bilmelerini ve kendilerine gelmelerini ihtar ederiz” ve benzeri ifadelerini tehdit olarak algılamıştır. Leyon’a göre “Hergün” gazetesi savurduğu tehditlerle “Siz bir kere Yahudi’siniz, Türk değilsiniz. Binaenaleyh gazeteleri okuyun, Radyoları dinleyin fakat aklınız ve fikriniz işlemez. Sonra dilinizi kesiniz. Kalemlerinizi de kırın ki işime gelmeyen hakikatleri yazamayasınız...” demek istemektedir. Leyon cesaret konusuna da değinmiştir. Bu konuda “cesarete gelince “Hergün” gazetesi bizi bu şekilde hırpalamak için kimden cesaret alıyorsa, biz de bu gazeteye cevap vermek için aynı yerden cesaret alıyoruz” sözleriyle bir anlamda meydan okumuştur. İlaveten Leyon’a göre Siyonist propagandası Türkiye’de yoktur. Serbest yayın ve düşünce özgürlüğü vardır. Kanun karşısında boyunlar kıldan incedir. Ancak kanun dışı hiçbir güç, korku ve tehdit gerçekleri söylemeye engel olamayacaktır. “Hergün” gazetesinin bu konuda şüphesi varsa İngiliz, Fransız ve Amerikan gazetelerini inceleyebilir. Leyon yazısının sonuna doğru “Sayın üstadımız ve çok sevdiğimiz Faruk Gürtunca nasıl bir Türk ise ve memleketini düşünüyorsa, bu satırların muharriri de en az onun kadar bu memleketi düşünür.” diyerek vatansever olduğunu belirtmiştir. Ayrıca babasının şehit olduğunu ve bu babanın dört kardeşinin de yine bu vatan uğruna can verdiklerini, kendisinin ise üç defa askere gittiğini çağırırlarsa “on defa daha” gideceğini söylemiştir²⁰¹.

²⁰¹ Avram Leyon, “Hergün Gazetesi Yanılıyor”, **Şalom**, nr.58, 2 Aralık 1948, s.1,4. Yazının alt

3 Aralık günü Şabat gazetesi de Türkiye’deki Musevilerin Filistin’e gitme kararı almalarında neşriyatın ve Hahamhanenin etkisinin olamayacağını bildiren haber niteliğinde bir başyazı yazmıştır. Başyazıyı yazan Moşe Benbasat’ın hedef aldığı gazete “Hergün” dür. Habere göre “Hergün” geçen yıl ilk çıktığında o zamanın “en canlı” siyasi konularından biri olan Filistin meselesini “*dümen olarak kullanmış*” ve bu şekilde “*yalan yanlış*” bilgilerle ortalığı karıştırmıştır. Bu durum kısmen bitince bu kez Türkiye’deki Musevilerin Filistin’e göç etmelerini “ele almış” ve böylece birbirini takip eden neşriyatla “*bir uçuruma! gidildiği*” uyarısını yaptığını iddia etmeye başlamıştır. Benbasat öncelikle 28 Kasım günkü “Hergün” de göçle alakalı çıkan yazıda Şalom arkadaşlarından bahsedilirken kendi gazetelerinin de araya sokularak “*küstahça*” yapılan neşriyattan bahsetmek istemiştir. Benbasat bütün yayınlarında “*daima bitaraf*” kaldıklarını ve olayları “*ne olursa olsun objektif*” bir bakışla yansıtmak dışında bir şey yapmadıklarını ifade etmiştir. Buna delil/açıklama olarak “Hergün” gazetesine yollamış oldukları bir tekzip yazısına onlar tarafından neşretme “*tenezzülü*” gösterilmemesini sunmuştur. Benbasat’a göre bir tekzip “*ister yerinde olsun ister olmasın*” basın kanunu lüzumunca yayınlanmak zorundadır. “Hergün” gazetesinin tekzip aleyhinde bir savı varsa, tekzibi yayınlaması bu karşı iddiayı ayrı bir sütunda açıklamasına engel değildir. Benbasat matbuat kanununun zorla uygulanmasına taraf değildir. Ancak onu bu konuda yazmaya mecbur bırakan “Hergün” gazetesinin “*teşvikkar*” yayınlarıdır. Benbasat Şabat’ın “*bütün neşriyatlarında samimi*” olduğunu da dile getirmiştir. Benbasat bu haberdeki tek amaçlarını “*Hergün refikimizin gayesinin yersiz olduğunu belirtmek*” diye açıklamıştır. Hergün’ün iddiası kendi yayınlarının “*gözleri bağlı bir şekilde ölüm uçurumuna sevk edilen bir zümrenin karanlık bir istikbalin kucığına atıldıklarını ikaz etmek ve buna mani olmak*” amacını taşıdığıdır. Benbasat’a göre ise “*...uğruna yapılan fedakarlığı takdir etmeyen kimseler için, bu kadar didinmeğe değmez. Yani, Türk vatandaşlığını benimsemeyenlerin muhaceretine neşriyat yolu ile mani olmak gaflet sayılır. Türk Vatandaşlığını benimsemeyenler ölüme değil, nereye giderse*

başlığında “*Sevgili okuyucularım, 57 nolu nüshamızda “Hergün” gazetesine son cevabımız*” başlığı altında bir yazı neşrettik. Ve bir daha bu gazeteye cevap vermek niyetinde değildik, fakat “Hergün” gazetesi iddialarımızı yanlış anladı ve şahsıma hakikate uymayan isnadlarda bulundu, bu sebepten dolayı tekrar cevap vermek mecburiyetinde kaldık. Okuyucularımın beni mazur göreceklerini umarım” ifadeleri bulunmaktadır.

gitsin. Bize Türklüğü ve Türkçülüğü takdir edecek vatandaşlar lazım. Mütebakisinin cümlesine hayırlı yolculuklar.” demek gerekmektedir. “Hergün” gazetesinin “*mazisi karanlık bir girdaba düştükleri*” sandığı göçmenler gerçekte “*kamil bir cennete*” vasıl olmaktadır. Fakat onların (Hergün’ün) zanları bile doğru kabul edilse tarih “*mukadderatın önüne set çekilemeyeceğini defalarca*” göstermiştir. İlaveten “*her koyun kendi bacağından*” asılmaktadır. Benbasat, bu nedenle şu ana kadar göçü ne desteklediklerini ne de engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir. Ona göre gidenleri gerçekten bir facia bekliyorsa ve buna sebep olan teşvikçiler varsa onları ancak “*tabiat ve mukadderat*” cezalandıracaktır. Lakin Filistin Türkiye kadar rahat bir ülke olmasa bile onu “*Kızıl Rus cennetine!*” benzetenler herhalde hataya düşmektedirler. Benbasat ayrıca bunların yanında yazısının başında belirttiği üzere “Hergün” gazetesinin “*yalan yanlış*” yaydığı haberlere itirazını da açıklamaktadır. Hahambaşı Rafael’in İtalya’ya gidişini “*siyasi mahiyete dökmek suretiyle bir sürü uydurmalarla başvuran bu gazeteye*” gerçeği “*normal bir kalemle*” izah etmeye çalışacaktır. Zaten daha önce bu konuyu gündeme getiren “En Son Dakika” gazetesine gereken bilgi verilmiştir. Haham Rafael Saban eşinin ölümü sonrası rahatsızlığı nedeniyle doktorlarının gerek görmesiyle bir istirahat raporu almıştır. Böylece gerekli makamdan izin alarak İtalya’daki çocuklarını görmeye gitmiştir. Orada iki buçuk ay kalmış ve sonra tekrar İstanbul’a geri gelmiştir. Weismann’ın Türkiye’deki Musevilere yönelik hitabesi ise kesinlikle uydurmadır. Zira orada yazılanlar “*mantıktan tamamen*” uzaktır. İlaveten niye sadece Türkiye Musevilerine yazmış olsun? Benbasat, “La Riposte” ve “La Tere Retrouvee” gazetelerini takip ettiklerini ve bu gazetelerde göçü teşvik eden yazılara rastlanmadığını da belirtmiştir. Benbasat, Haham Rafael’in İtalya seyahati hakkında gerçekten “*böyle bir propagandaya alet veya vasıta olduğu*” “Hergün” gazetesince biliniyorsa, bunun “*sarahatle*” izah edilmesini beklemektedir. Şayet Hergün böyle bir şeyi ispatlayabilirse “*o zaman malumumuz ve inanımız hilafına, bu din adamına karşı alınan cephede – yanlışlığımızı bilerek- biz de el ele verecek ve kalemimizi yakışan mertlikle sonuna kadar mücadele edeceğiz*” demiştir. Yazısını “*Fakat kanaatimiz kat’idir ve hicret*

*edenler, bir propagandaya kapılmış olsalar bile şahsi bir teşebbüstür. Hahamhane bir şey yapamaz.”*²⁰² sözleriyle bitirmiştir.

Şalom ve Şabat gazetelerinde “Hergün” gazetesinin ithamlarına karşılık olarak çıkan bu yazılardan sonra 6 Aralık günü “Hergün” tekrardan onları hedef alan bir yazı yayınlamıştır. Yazının başında “Hergün”ün Filistin’e göçle alakalı yaptığı haberlerin “*bir takım Siyonist kuklaları ile*” İstanbul’da yayımlanan Musevi gazetelerini “*telaşa düşürmüş*” olduğu belirtilmiştir. Devamında Musevi gazeteleri kast edilerek “*ipleri başkalarının elinde bulunan bu kuklalar zaman zaman aşırı hezeyanlar yumurtlarken bir taraftan ağır başlılığımızı suistimale kadar cüret ediyorlar. Bu meyanda başmakalelerini haftalardan beri (Hergün)’e tahsis eden bu Yahudi gazeteleri efendilerinden aldıkları emirleri bir davanın müritleri gibi aksine belirtirlerken? efkar-ı umumiye’yi çocuk yerine koyarak: ‘Gidenler varsın gitsinler, madem ki bir maceraya atılıyorlar, kabahat kendilerininindir’ demektedirler*” ifadeleriyle iki yüzlü davrandıkları belirtilmiştir. Gidenlerin kendi kendilerine gittikleri ilk bakışta doğru bir tespit gibi görünse de bu yanlıştır. Zira bunu söyleyen “bezirganlar” unutmaktadırlar ki “*gidenler ancak kendi meş’um teşvikleri yüzünden bu maceraya*” girişmişlerdir. Eğer buna örnek istiyorlarsa “*gazete diye çıkardıkları matahın sütunlarına bir kere göz atmak kafi*” gelecektir. Mesela Or-Yehuda²⁰³

²⁰² Moşe Benbasat, “Türk Vatandaşlığını Benimsemeyenlerin Muhaceretine, Neşriyat Yolu İle Mani Olmak İstemek, Gaflet Sayılır”, *Şabat*, nr.129, 3 Aralık 1948, s.1,4. Haberin alt başlığı: “Propaganda Tesiri İle Dahi Olsa, Şahsi Teşebbüslere Hahamhane Bir Şey Yapamaz” şeklindedir.

²⁰³ Or-Yeuda 17 Haziran 1948 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Kurucuları İzak Yaeş ve Menahem Madem’dir. Musevi gazete ve dergileri içerisinde “*en Siyonist yazıları*” barındırır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.99-100. Bu mecmuanın Filistin’e göçü teşvik ettiği ve fakir Musevi okuyucularından her hafta pasaport sahibi on kişinin bilet parası vermeden Filistin’e götürülmesine imkan veren piyongo tertip ettiği doğrudur. Hatta piyongodan Musevileri haberdar edebilmek için üzerinde “*Filistin’e yitmek isteyenler Or-Yeuda mecmuasına müraccat etsinler. Galata, Bankalar Şair Ziya Paşa caddesi, Kabak Çiçek Sok. 4/1*” yazan “*küçük el ilanları*” yapılmış ve İstanbul’un önemli semtlerinde çocuklar vasıtasıyla dağıtılmıştır. İzak Yaeş dağıtımdan sonraki durumdan anılarında bahsetmiştir. Yaeş’e göre Amerikan Derneği’nde bulunan bazı Siyonistler kendilerinin neler yaptıklarını seyretmeye başlamışlardır. Bu kişilerin bir kısmı Madem ile kendisinin en az beş yıl hapis cezasına çarptırılacaklarını, diğer bir kısmı da “*dünyadan silineceklerini*” düşünmüşlerdir. İlaveten Laik Konsey liderleri Madem ve kendisi hakkında “*onlar delirdi*” demektedirler. İlanların Or-Yeuda’da yer almasından üç gün sonra Yaeş dergi binasına geldiğinde, kendisini Emniyet Siyasi Şube’den gelmiş olan iki kişi karşılamıştır. Yaeş bu iki kişiyle Emniyet’e gitmiştir. Yaeş Emniyetteki sorgusunda ilanların derginin satışını yükseltmeyi hedeflediğini söylemiştir. Ayrıca pasaportu olmayan kişilerin İsrail’e gönderilmediğini mecmuanın kimseye pasaport dağıtmadığını, sadece piyangoyu kazananlara ücretsiz bilet verildiğini açıklamıştır. Emniyet müdürü bu piyangonun yabancı bir devletin lehinde propaganda anlamına geldiğini ve kanunen böyle bir şeyin yasak olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine Yaeş Hürriyet ve Cumhuriyet

mecmuası “*bu paçavra pervasızca “Hergün” e cevap vermek küstahlığı ile çırpınırken*”, bir taraftan da Filistin’e Yahudi nakletmek amacıyla yarışma kuponu düzenlemektedir. Altı haftada bir 10 Musevi götürülmektedir. Bu gazetenin ne kadar tiraj sahibi olduğu ve ne kazandığı herkesin malumu olup “zorlukla” 50000 lira’dır. O halde “*bu para nereden gelir*” açıklamak gerekirse “*teşkilatlarından*” gelmektedir. Bir diğer yayın organı olan Şalom isimli gazetede Avram Leyon kendisinin şehit oğlu olduğunu söylemektedir. Fakat bilmelidir ki “*20 milyon Türk’ün hepsi*” şehit çocuğudur. Leyon için “*Herhalde kendi kıymet ifade etmeyeceği gibi şehidi saygı ile anar. Babasının hatırası kalbimizdedir; Fakat onun bu şeref saygısını Yahudi davası uğrunda harcaması bir kıymet ifade etmeyeceği gibi, şeref hiçbir zaman babadan oğula intikal etmez. Leyon efendi eğer okuma yazma bilmiyorsa bunda bizim günahımız yoktur. Yok birşeyler biliyorsa kendi gözündeki mertliği görmeli, Filistin davası uğrunda çırpınan gazetesinin İspanyolca sütunlarına göz atmalıdır*” denilmiştir. Bu sözlerden sonra sıra Şabat gazetesinden Moşe Benbasat’a gelmiştir. Onun hakkında “*Bir de Şabat gazetesinden Moşe Benbasat namında bir türedi, haham efendinin ruhaniyetini siper yaparak aşırı bir cüretle tecavüze yelteniyor. Başmakalesinde bir yerinde; ‘Belki Hergün gazetesinin, kendince mazisi karanlık zannettiği muhacirler, hakikaten kulaklarına doldurulduğu gibi kamil bir cennete erişiyorlar’.* “Sütunlarında böyle yobazca propagandalar yapan bu adam, bir taraftan da Hergün’e çatarken;” Türkiye’de ve Türk Yahudileri arasında propagandaya kapılarak giden hiçbir vatandaş yok.. demek cesaret ve küstahlığını gösteriyor.” sözleriyle bahsedilmiştir. Bu yazının sonu “*Muşe Beyat, İzak Baeş, Avram’la daha ne kadar Yahudi gazetecisi varsa şunu ihtar ederiz ki, 6 cemiyet-i Hayriyenin, 15 müfrit siyonistin nasıl dalaveralar çevirdiğini, istedikleri anda –isim açıklayarak- suratlarına çarparız. Gözleri kararmış bir şekilde, aşırı hezeyanlarla, komünist propagandası yapan bu efendilere artık susmak ve meş’um*

gazetelerinin Berlin Olimpiyatları ve Holywood’a seyahat için piyango tertip ettiklerini anlatmış ve bu serbest ise İsrail için piyango düzenlemenin niye yasak olduğunu sual etmiştir. Müdür de “*Seni anlıyorum. Biz Türkler vatan aşkının ne olduğunu iyi biliriz. Bir yabancı teşkilatla gizli ilişkiler içinde bulunmadığı sürece demokrat bir gazeteci olarak her şeyi yapmakta serbestsin. Kanunlar da buna izin vermektedir. Ancak kanunların dışına çıktığında elim gırtağında olur*” demiştir. Yaeş bu görüşmenin ardından ortağı Menahem Madem ile bir araya gelmiş ve İsrail’e göçü “*teşviğe devam kararı*” almıştır. Ancak bu faaliyetleri Yaeş’in anılarından aktaran Rıfat Bali bu olayların 1948 Eylül ayında gerçekleştiği bilgisini vermiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, a.g.e., s.101-102-103.

propagandalarına son vermek düşer” şeklindedir²⁰⁴. İzak Yaeş ve Menahem Madem’in göçmenlere yardım eden kişilerden olduğu Rıfat Bali tarafından da kabul edilmektedir. Bali’ye göre her ikisi de pasaport sahibi olan fakat yol paraları eksik kalan Musevilerin gidebilmeleri için İstanbul’daki zengin Musevi tüccarlardan hibe toplamışlardır. İlaveten tüm bunlar İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nün “*gözetimi altında*” olmuştur. Zira her gün bir sivil polis, dergi matbaasına gelerek kanundışı bir icraatın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmiştir. Polis İsrail’e giden Musevilerin parayı nasıl bulduklarıyla alakadar olmayıp göçün arkasında “*yabancı veya Siyonist*” bir teşkilatın mevcudiyetiyle ilgilenmiştir. Yine Bali’ye göre “*herhangi bir örgüt olmadığını görünce de*” kontrolü esnetmiştir²⁰⁵.

10 Aralık günü Şabat gazetesi’nden Moşe Benbasat, “Hergün” gazetesine cevaben “Yahudi Matbuatı Kimsenin Organı Değildir” başlıklı bir başmakale yazmıştır. Benbasat makalesinin başlangıcında Hergün’ün mali durumuna değinmiştir. Bu konuda Hergün’ün bayilere üç kuruştan dağıtılıp piyasada beş kuruştan satıldığını, bazen fazla reklam ve ilanlar almasına rağmen kendileri (Şabat) gibi maliyetini bile çıkaramadığını “pek ala” bildiklerini ifade etmiştir. “Hergün”ün bu vaziyeti tirajını “birkaç bin arttırmak” ve bu şekilde “para kazanmak hırsı” onun “gayet âdi neşriyatlar” yapmasına neden olmaktadır. Şabat gazetesi Hergün’ün “*çirkinliğine ve kabalığına payan? olmayan bir sürü iftira dolu isnat ve ithamlarına maruz*” kalmasına rağmen “*bir buçuk senelik aydın mazisini ve açık alınlığını*” korumak için gerekirse “*hakikat ve adaletin önünde asla titremeyen*” kaleminin “*en son gayretini*” harcayacaktır. Benbasat, “Hergün” ün 6 ve 7 Aralık 1948 tarihinde Musevi göçüyle alakalı haberlerini “*şerefli gazetecilik mesleğinin yüzünü kızartmakta ve bilhassa aslında zerre kadar ciddiyeti olmayan gazetenizin kıymetini sıfırdan daha aşağı düşürmektedir*” sözleriyle değerlendirmiştir. İlaveten günlerdir açıklayacağını ilan ettikleri “*vesaiki müsbiteleri*” ellerinde olmadığı için “*asılsız*”

²⁰⁴ “Yahudi Tahrıkçiler Şimdi Bocalamağa Başladılar! Açık Cevap İstiyoruz”, **Hergün**, nr.388, 6 Aralık 1948, s.1,3. Haberin alt başlığında “Türkiye’den binbir tahrikle Filistin girdabına sürüklenen Yahudi vatandaşları kabahatsizdir. Türk vatandaşlığını benimsemeyenler Yahudileri dini tahrıklar ve basın neşriyatıyla Filistin’e gitmeğe teşvik edenlerdir.” ifadesi yazılıdır. Ayrıca yine bu haberde Şabat gazetesinin eleştirilen başmakalesinin ufak bir kısmının orijinal görüntüsü okuyucuya sunulmuştur. Altına da “*İşte Şabat gazetesinin eşsiz mugalatasının vesikası, bunların gitmesine mani olamazmışız*” ifadesi yazılmıştır.

²⁰⁵ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.202.

isnatlara” başvurduklarını belirtmiştir. Örneğin “İşte vesikaları veriyoruz!” başlığı altında “Atıkva” gazetesinin 50. Sayısından alıp sundukları vesikaların kendilerini bile tatmin etmediği görülmektedir. Bu halleri “gülünç” değil de nedir? Benbasat, Hahambaşının seyahatine de yeniden değinmiştir. Ona göre değil bir hahambaşı herhangi bir kimse de istediği yeri ziyaret etme hakkına sahiptir. Üstelik Avrupa’nın büyük bir üniversitesini gezmesinin ne sakıncası olabilir? Zaten birkaç gün önce “Rus Milli Bayramı” sebebiyle Başbakan Rus Sefarethanesi’ne gitmiştir. Hergün’ün Şabat gazetesine komünist damgasını atması onun Şabat’ın yayınlarını takip etmediğini göstermektedir. Benbasat, Hergün’ün şahsı hakkındaki sözlerine ise *“kaba neşriyatları ile itham ettiğiniz, bu satırların karalayıcısı, hiçbir zaman kaleminin tatlı ahengini bozmuş değildir ve tahrik edilse bile bozmayacaktır. Yine bunun için lüzumsuz ve asıldan tamamen uzak yazılarınıza cevap vermeyecektir”* ifadeleri ile karşılık vermiştir. Benbasat, Türkçe’yi en az “Adliye koridorlarındaki” uydurmaları yazan “Saht” , “Ümit Deniz” ve daha pek çok imzasız yazı yazan “Hergün” ün yazarları kadar iyi bildiğini ve bu konuda yazılanlara “gülmekten” kendini alamadığını da söylemiştir. Benbasat yazısının sonuna doğru bir anlamda çelişkili sayılabilecek açıklamalar yazmıştır: *“Yahudi matbuatı, kimsenin yayın organı değildir. Her ne kadar “Hergün” gazetesi bir takım mantık kaidelerine istinat etmek suretile bir şeyler meydana çıkarmak istiyorsa, bu mantık kaidelerinin haricindeki gizli hakikatler herkesten fazla Yahudi vatandaşlar için o kadar acıdır ki; onları açıklamak, büyük bir kütlenin şeref ve haysiyetine vabestedir”*. Son olarak Yahudi basının şayet “Hergün”ün şüphelendiği gibi gizli teşkilatlardan yardım alıyor olsa *“onun da onun gibi muhteşem bir matbaası ve idare yeri olurdu. O kadar”* demiştir²⁰⁶.

23 Aralık’ta Eli Şaul Türkiye’den Filistin’e giden Musevilerden de bahseden bir yazı yazmıştır. Şaul’e göre İsrail devletinin kurulmasını bütün Museviler *“mesut bir hadise”* olarak görmüşlerdir. Türkiye’deki Musevilerin aksi bir tutum göstermeleri imkansızdır. Türkiye’den de *“gidenler olmuştur ve olmaktadır”*. Şaul’e

²⁰⁶ Moşe Benbasat, “Yahudi Matbuatı Kimsenin Organı Değildir”, **Şabat**, nr.130, 10 Aralık 1948, s.1,3. Bu makalenin alt başlığı *“Türkiye’de Yahudi Muhaceretinden Yahudi Matbuatı değil, Türk Vatandaşlığının ateşini söndürenler Mes’uldür. Hergün gazetesi, iyi bilmelidir ki; şahsi menfaatler ve maddi ihtiraslar, kaba ve iftira dolu neşriyatlarla tatmin edilemez.”* şeklindedir.

göre “*bu basit ve psikolojik*” bir hadisedir. Ayrıca Varlık vergilerini verebilmek için “*varını yoğunu, evini barkını satmağa mecbur*” kalmış olan Musevilerin ekseriyeti “*elan sürünmektedirler*” ve dikkat edilirse Filistin’e göç edenlerin büyük çoğunluğu “*işte bu yokluk içinde kıvranan ve sürünen*” Musevilerdir. Bir kısım Musevilerin Filistin’e göçü Türk matbuatında çeşitli yorumlara neden olmuştur. Matbuat özgürdür. Fakat son zamanlarda bir kısım yazarlar yorum “*maskesi altında*” Türk Yahudileri ve özellikle Türk Yahudi matbuatı “*aleyhine şiddetli bir kampanya*” başlatmışlardır. Bu kişiler kendilerinin “*iftira ve küfürlerine cevap veren Türk-Yahudi matbuatını*” hiçbir şekilde “*affedemiyorlar*”dır. Eğer Filistin’e Musevi göçü konusunda “*bu sayın efendiler*” bir kısım Türk vatandaşlarının (Musevilerin) “*samimi olarak suçlu olduklarına inanıyorlarsa*” yapmaları gereken tek şey bu kişileri “*ihbar etmek ve polise teslim*” etmektir. Şaul’e göre gerçek bir Türk milliyetçisi bu yolu tercih edecektir. Aksi takdirde bu hicret nedeniyle Türk Yahudileri ve Türk Yahudi matbuatı aleyhinde yazmak ve “*düşmanlık tohumları ekmek*” bu matbuatın üyelerini göçün sorumlusu tutarak onlara “*iftira, isnat ve küfürler*” savurmak en basit terbiye kurallarını ezip geçmektir²⁰⁷.

“Hergün” 5 Ocak 1949’da yine Musevi göçü hakkında haber yapmıştır. Buna göre son zamanlarda İsrail ordusunun Araplar karşısında galibiyetlerinin artması üzerine İstanbul’daki Museviler bu durumdan “*derin bir memnuniyet*” duymaya başlamışlardır. Özellikle genç Musevilerin Filistin’e gitme istekleri şiddetlenmiştir. İstanbul’da yayımlanan Musevi gazeteleri ve “müfrit Siyonistler” Filistin’e “sevki” propagandasını arttırmışlardır. Böylece pasaport temin edebilmek için İstanbul emniyetine başvuran Musevi sayısı son birkaç günde epeyi yükselmiştir. İsrail’in gelecekteki başarılarına umut bağlayan “*birtakım açığöz Yahudiler*” daha şimdiden “zapt edilecek” Filistin toprakları ile Arap ülkelerinde kendilerine önemli görevler verilmesini beklemektedirler. Bu Musevilerin birçoğu oralarda vali, kaymakam olmaya ya da sanayi ve ticarete rol almaya hazırlık yapmaktadırlar. Filistin’e hicret ederek amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan İstanbul Musevileri bu uğurda altın ve para kaçakçılığının nasıl yapılacağını “telkin” etmektedirler. Buna göre büyük paralar “*pantolon ön kısımlarının ilik yerlerine, ceketlerin omuz başındaki vatkalara,*

²⁰⁷ Eli Şaul, “Bir Bardak Su İçinde Fırtına”, *Şalom*, nr.61, 23 Aralık 1948, s.1,4.

ayakkabıların ökçe ve pençe altlarına” konulacaktır. Değerli taşlar ise “yolcuların Filistin’e hareketinde kendilerine hediye edilecek küçük çiçek buketlerinin içine” yerleştirilecektir. İlaveten dikkat çekmeyecek biçimde “yol yemeklerinin içine de” bazı kıymetli taşlar atılabilecektir²⁰⁸.

6 Ocak 1949 tarihinde Şalom gazetesinden Leon Levi Çakartaş Musevilerin altın kaçırdıklarına dair basında çıkan haberlere itiraz eden bir yazı yazmıştır. Yazısında gazetelerin haberleri “Anadolu Ajansı”, “İç Dış Telgraflar” veya “yetkili menbalardan” aldıklarını belirtmiştir. Ona göre son olarak çıkan Musevi gemisiyle 15 Milyon altın kaçırma haberi de mutlaka bir kaynaktan sızmış olmalıdır ki basına yansımıştır. Fakat bu haberin kaynağı “Yahudileri! Sevmiyenler Cemiyeti” dir²⁰⁹. Hükümet “böyle yersiz ve antisemit propagandalara” karşı tedbir alma ve resmi tebliğ yayımlamak yerine tam tersi bir yolla buradan Filistin’e göç etmek isteyen fakir Musevilere her konuda yardım ederek bugüne kadar içlerinden “birkaç binini” göndermiştir. Ve bazı formaliteler tamamlandığında “daha birçoklarını güle güle göndermek” düşüncesindedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti “demokrattır”, tehlike arz etmeyen kişiler için sınır kapıları “ardına kadar” açık bulunmakta olup arzu eden gidebilmekte arzu eden de gelebilmektedir. Zaten hava, kara ve deniz yoluyla günde “binlerce” kişi gelip gitmektedir. Hükümet bu mevzuda “azami kolaylığı” sunmaktadır. Çakartaş’ın “uydurma yalanlarla cahil kimselerin Yahudi aleyhtarı olmasına yardım eden neşriyatlara veya bunları uyduran zavallı kimselere” bir teklifi vardır. Çakartaş bir Musevi gemisiyle 15 milyon liralık altın kaçırıldığını bilen kimselerin bu durumu gemi Türk kara sularından hareket etmeden önce hükümete

²⁰⁸ “Yahudi Ordularının Zaferi Anlaşıncı İstanbul’dan Hicret Edenler Çoğaldı”, **Hergün**, nr.418, 5 Ocak 1949, s.1,3. Haberin devamında bu tavsiyelerin uygulandığına dair bir örnek olay anlatılmıştır. Kuledibi’nde Büyük Hendek Caddesi’nde ikamet eden İshak isimli birinin eşi Leya bu son öneriye uygun olarak eşinin haberi olmaksızın “birkaç yüz altını ve mücevherini pişirdiği yaprak dolmalarına” katmış ve Türkiye’den çıkarmıştır. İsak yolculukları esnasında bunları yemek istediğinde eşi izin vermemiştir. Leya’nın bir ara güverteye çıkmasını fırsat bilerek dolmaları yemeye çalışan İsak yemeğin bozulduğunu görmüş ve kızgınlıkla onları denize atmıştır. Leya güverteden geri döndüğünde olanları görünce bayılmıştır. Ardından 300 altın ile 7500 liralık ziynet eşyasının denize gittiği anlaşılmıştır. Bu haberin bu kısmı Rifat Bali tarafından da kullanılmıştır. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.248.

²⁰⁹ Bu tabirle ima ettiği gazete “Hergün” gazetesidir. Zaten ileride aktaracağımız üzere “Hergün” gazetesidir bu yazıya cevap niteliğinde bir karşı yazı yayımlamıştır. Ancak yine Çakartaş’ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere bu haberi yalnızca “Hergün” gazetesidir değil diğer “bütün ciddi gazeteler” yayımlamışlardır.

haber vermedikleri takdirde “Vatan Hayını” olduklarını belirtmiştir. Ayrıca yazısının sonunda “*Uydurma Haberler Bürosu sana nasihatim olsun iyi dinle, bu işlerle uğraşma aç kalırsın, zira Türkiye Cumhuriyetinin bu işlerle uğraşan makamları her şeyi görür ve senden iyi bilir ve görürde, eğer sen bu milyonluk altınları kaçıran kimseleri görmek istiyorsan, bir vesait bulupta koyunlar gibi motörlere binerek bir ümit kapısının açılacağını bekliyen fakir ve perişan göçmenlerin, Rıhtım boyu kahvelerinde, çoluk ve çocuklarıyla mermerler üzerinde titreşerek, ve yola çıkacakları güne kadar nafakalarını, Allah’ı tanıyan kimselerden nasıl beklediklerini gel de gör. Keşki senin dediğin ve çocukken peri masallarında dinlediğimiz milyonluk altınları, meydana çıkarırsan, sayende memleket on beş milyon lira kazanmış olur*”²¹⁰ diyerek teklifini açıklamıştır.

8 Ocak 1949’da “Hergün” gazetesi yeniden Musevilerin Filistin’e gitmesinden bahsetmiştir. Buna göre Musevi göçü başladığından beri bu tarihe kadar aynı “tempo” ile sürmektedir. Ne olduğu belirsiz, karanlık bir dava için “*Filistin çöllerine*” gönderilen Musevi vatandaşları uyarmak amacıyla haberler yapan “Hergün” ün yazdıkları “*zaman zaman bir takım müfrit Yahudi taşnakları tarafından Yahudi düşmanlığı*” ad edilmektedir. Bu sebepten ve çeşitli nedenlerle “Hergün”’e saldırmaya kalkışan “*ne idüğü belirsizler*” kalemlerine sarılmışlardır. Bu suretle öyle bir ileri gitmişlerdir ki “kendi mahiyetleri” hakkında kamuoyunu “gene kendi yazılarıyla” tenvir etmişlerdir. Bu esnada “*Şalom adlı bir paçavra da İddialarına veçhe vermek isteyen birkaç Yahudi de sözde hakikatleri açıklamak yolunda mücadeleye (!)*” teşebbüs etmişlerdir. 6 Ocak 1949 tarihli Şalom gazetesinde Jeon Levi Çakartaş isimli “*yeni yetişme bir bezirgan*” yazı yazma cüretinde bulunmuştur. O “*küçük hilekâr, edebiyat yapmak iddiası yolunda, birkaç cümle döküntüsü ile Hergün’ü istihfaf eden bir makalename (!)*” yazmıştır. Çakartaş, “*tam bir işportacı ağzını taşıyan*” yazısında “*Yahudileri sevmiyenler! Vatan haini*” benzeri “*herzelerle işe girişen küstah*” Hergün’e soru sormak cesaretini göstermiştir. Sorusunda Hergün’ün Musevi muhacirleri taşıyan bir gemide 15 milyon liralık altın kaçırıldığını bildiği halde, nasıl olup da bu bilgiyi Türk makamlarına vaktinde söylemediğini

²¹⁰ Leon Levi Çakartaş, “On Beş Milyonluk Altını Kaçıran Yahudiler”, *Şalom*, nr.63, 6 Ocak 1949, s.1,4.

belirtip bunu gizleyenin “*vatan haini olduğunu bilmiyor musunuz?*” demiştir. Çakartaş’ın bilmesi gerekir ki söylediği haber Türkiye’den uydurulmamıştır. Zira Hergün’ün Filistin’de özel bir muhabiri bulunmaktadır. Ayrıca “*Bir zamanlar aynı gazetenin sütunlarında, başka imzalarla, şimdi Filistin çöllerinde, açlıktan, ıstıraptan kıvranarak ölümün eşiğinde akıbetlerini bekleyen yurttaşlarımız için ‘Filistin’e gidenler birkaç serseriden ibarettir’ sözlerini hatırlamalıdır. Durum böyleyken şuanda ‘bu küçük Siyonist taslağı?’ kişi ‘giden ve ölen 10.000 lerin methiyelerini yazmaya’ çalışmaktadır. Şayet biraz ‘basiret’ sahibi olsa ‘tek Türkçe sütun’ olan yazısının yanındaki İspanyolca sütunlara baksa oralarda ‘Filistin’de macera peşinde koşan bir kısım kızıl uşakların propagandasının nasıl yapıldığını’ görmüş olacaktır. Göçün ilk zamanlarında çeşitli vaatlerle aldatılarak ‘güle oynaya gidenlerin şimdi mezar taşlarına bir kuru tahta parçası bile dikilmediğini bilen bir Siyonist avandüristi methiyeler yazdığı efendilerinin iplerinin hangi ellerde olduğunu da pekala’ takdir edebilecektir. Giden Museviler şu anda ‘lanet ederek’ ölüyorlardır. Gidenler için ‘işsiz, güçsüz, serserilerdir’ lafını kullanan kendileridir. Filistin’e gidenlerin ‘kuracakları yurtlara, yarın efendi olarak gitmeyi tasarladıkları için (onları) altı asırlık yurtlarından etmek yolunda adlarını serseriye çıkarmaktan’ geri durmamışlardır. Gidenler kendilerine gelecek sağlamak amacıyla işlerinden, yuvalarından ‘birkaç bezirganın kesesi uğrunda’ ayrılmışlardır. Ayrıca kaçakçılığa karıştırılmışlardır. Çakartaş bunları reddetmeye cesaret ederken ad söylemeden ‘çirkef atmağa’ kalkışmaktadır. Lakin ‘çok yanlış olduğunu anlayacak, yakında kalemini kırıp’ çökecektir²¹¹.*

12 Ocak 1949’da “Hergün” gazetesi Filistin’e gitmek amacıyla İzmir’den İstanbul’a gelen fakat bir türlü gidemeyen 750 Musevi ile ilgili bir haber yapmıştır. Bu haberde öncelikle Filistin’e giden Musevilere karşı gazetenin yayın faaliyetleri kısaca hatırlatılmıştır. Akabinde anlaşıldığı kadarıyla Musevi gazetecileri kast edilerek “*bir takım müfrit Siyonist taslakları?*” nın “*zaman zaman kaleme bile sarılmak cüretini*” sergilemekten geri durmadıkları belirtilmiştir. Bu kişilere atfen

²¹¹ “Bu Bayların Maksadı Ne?”, **Hergün**, nr.421, 8 Ocak 1949, s.1,3. Bu haberin tam başlığı “*Yahudi Muhaceretini tahrik edenler azdı! Bu Bayların Maksadı Ne? Türkiye’de Hiç Kimse Bulanık Suda Balık Avlamak Sevdasına Kapılmamalıdır. Bu Memlekette Dürüst İnsanlara Yer Vardır. Hergün Vazife Başında*” şeklindedir.

“Fakat bu kuklalar, bir taraftan Türkiye’de Filistin davası için çalışan, hiç bir teşekkül olmadığını bağırarak ilan etmek küstahlığını gösterirken, öte taraftan da binlerce Yahudi gencinin Filistin’e sevki yolunda ellerinden gelen bütün gayreti esirgemiyorlardı” denilmiştir. Bu açıklamalardan sonra İzmir’den gelen Musevilerin İstanbul’da *“perişan bir şekilde”* yaşam sürdükleri anlatılmaya başlanmıştır. Etrafa dağıtılan ve İstanbul Yahudi teşekküllerince iaşeleri sağlanan, günde *“birer lira harçlık”* bırakılan yüzlerce Musevi genci kendilerine *“Şimdi ne yapacağız?”* sorunu sormaktadırlar. Haber *“Bu Yahudi gençlerini, kimler ve hangi soysuzlar teşvik etmişlerdir. Filistin davası uğrunda perde arkasında çalışanlar kimlerdir. Yarın bütün tafsilat ve çıplaklığı ile Hergün sütunlarında okuyacaksınız”* sözleriyle sonlandırılmıştır²¹².

Ertesi gün “Hergün” gazetesi bir gün önce vaat ettiği üzere “İsimlerini İfşa Ediyoruz” başlığıyla bir haber neşretmiştir. Fakat bu haber herhangi bir yazılı belge veya bilgiye dayanmayıp gazetenin İspanyolca bilen muhabiri Naci Temizyürek ve beraberindeki muhabirin, Galata’da Necatibey caddesindeki İmroz Palas otelinde kalmakta olan Musevilerle yapmış olduğu/yapmaya çalıştığı röportajlar neticesinde elde ettiği bilgilere dayanmaktadır. Temizyürek ve beraberindekiler öncelikle otelin sahibi Yusuf Kopuz’dan burada kaç Musevi’nin kaldığını öğrenmişlerdir. Buna göre İmroz otelinde 16 Musevi vardır. Ancak Kopuz’un Gündoğdu isimli bir oteli daha vardır. Gündoğdu’da 45 kişilik bir Musevi kafesi bulunmaktadır. Muhabirler İmroz’da bulunanlardan birkaçıyla görüşme yapmışlardır. Görüşülenlerden Rejina Jola isimli genç kız *“Bilmem perişanlığımızın mesulü sade biz miyiz. Yerimizden yurdumuzdan olduk. Bizi kıskırttılar. Şimdi ne yapacağız: ‘bugün, yarın göndereceğiz’ diye avutuyorlar”* demiştir. Ancak muhabirin *“kim avutuyor?”* sorusuna *“rahatsızım, konuşamayacağım!”* cevabını vermiştir. Bunun üzerine muhabirler başka bir kapıyı açmışlardır. Odada yaşlı bir kadın bulunmaktadır. Kendisine Türkçe sorulduğunda korkmaya başlaması üzerine Temizyürek İspanyolca konuşmaya başlamıştır. Hatta kendini Avram olarak tanıtmıştır. Bayan Sara da ferahlayarak kendilerine para getirip getirmediklerini sormuştur. Kadının Hayfa’da bir oğlu bulunmaktadır. Kendisini gitmeye teşvik edenin *“evvela Allah, sonra*

²¹² “Yahudi Teşkilâtı Harekete Geçti”, **Hergün**, nr.425, 12 Ocak 1949, s.1,3.

Hahambaşı” olduğunu söylemiştir. Konuşmanın devamında muhabirlerin Türk olduğunu anlayınca konuşmayı kesmiştir. Muhabirler en sonunda yeniden otelin sahibi Yusuf Kopuz ile görüşmüşlerdir. Kopuz onlara Musevilerin nasıl geldikleri konusunda bilgi vermiştir. Buna göre geçen ayın 12’sinde Ekspres nakliyat ambarı bir adam aracılığıyla, yaklaşık 60 Musevi’nin 2 gün kalmak üzere otele kabul edilmesini istemiştir. Kopuz bu teklifi kabul etmiştir ve o vakitten beri Museviler otelinde kalmaktadırlar. Yine Kopuz’un anlattığına göre otelin iki günlük ücretini “Ekspres ambar” ödemiş sonra ise ayın 25’ine kadar ambarın bağlı olduğu - “İşmil”²¹³ adında birinin sahibi olduğu- nakliyat acentesi ödemiştir. Daha sonra 8 gün para yatırmamışlardır. Bir gün Hahambaşı Rafael haber yollamış ve bunun üzerine Kopuz ona gitmiştir. Hahambaşı ona “*Bay Yusuf, sen hiç merak etme, biz kimsenin parasını aksatmayız, şimdi sana bir adres vereceğim oraya git paranı al. İşte adres: Tahtakale Telefon Şirketinin karşısındaki sokakta, çorap fabrikatörü Aceman vardır. Ona müracaat et*” demiştir. Bunun üzerine Kopuz söylenen adrese hemen gitmiştir. Bankalarda Yazıcı sokağında İsak adında biri parayı getirmiştir. Gazete haberini burada sonlandırmış ve röportaj serisinin devam edeceğini ilan etmiştir²¹⁴.

13 Ocak 1949’da “Hergün” gazetesinin başyazarı Faruk Gürtunca “Filistin’e Gitmek Meselesi” başlıklı köşe yazı yazmıştır. Yazısında bazı Musevi vatandaşlardan kendilerine mektuplar geldiğini belirtmiştir. Bu mektuplarda Türkiye’den Filistin’e “gönüllü olarak giden” Musevi gençlerine neden engel olmak istendiği sorulmakta ve bu tutumun Museviler arasında “hayret uyandırdığı” belirtilmektedir. Hatta bazılarında “*daha ile gidilerek*” Filistin’deki mücadeleye katılmak isteyenler, geçmişte İstanbul’dan İstiklal mücadelesine katılmak için Anadolu’ya geçen vatanseverlere benzetilmiştir. Gürtunca’ya göre bu denli “*gafil düşünceye hayret etmemek*” mümkün değildir. Zira ilk olarak Türkiye’den Filistin’e gitmek isteyenler Türk vatandaşı olup Türk ordusunda askerlik hizmeti yapmak zorundadırlar. İkinci olarak Türkiye Komünizme karşı dünyadaki “*ilk ve tek kale*”

²¹³ Bu kişi daha önce kendisi hakkında bilgi verdiğimiz Mişel Şimill olabilir.

²¹⁴ “İsimlerini İfşa Ediyoruz”, **Hergün**, nr.426, 13 Ocak 1949, s.1,3. Bu röportajda geçen Rafael Saban ve İtalyan Cemiyet-i Hayriyesi’nin faaliyetlerinden çok kısaca Rıfat Bali de bahsetmiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.162.

durumundadır. İşitildiğine göre Filistin’e gönderilen pek çok savaş malzemesi, Sovyet peyki olan bir devlet tarafından yollanmıştır. Bu vaziyet Filistin zerinde Rusların siyasi hedefleri olduğunu göstermektedir. Türkiye lm kalım savaşı olacağını kabul ettiği “*müstakbel bir tehlike*” karşısında gece gündüz çalışmaktadır ve “*kızıl afetin*” yayılmaması için çabalamaktadır. Gürtunca hal böyle iken “*kızıl kundağın sokulduğu bir yere, velev ki, üç beş genci olsun gönderenlere göz*” yumamayacaklarını belirtmiştir. İlaveten kutsal bir bağımsızlık savaşı, kızıl ihtiraslarla bir tutulmamalıdır. Gürtunca kendi fikrinde olan Museviler olduğunu da söylemiştir. Bu noktada “*ilerinde çok aziz dostlarımız bulunan birçok Yahudi vatandaşlarımızın fikri budur*” demiştir. Ayrıca bu mevzuya kısaca değinip geçtiğini ve vakti gelince düşüncelerini “*daha açık ve uzun*” bir şekilde açıklayacağını ifade etmiřtir²¹⁵.

14 Ocak 1949’da şabat gazetesinde Moşe Benbasat tarafından, Faruk Gürtunca’nın yukarıda aktardığımız makalesini hedef alan kısa bir yazı yazılmıştır. Benbasat, Gürtunca’nın, Filistin’e gitmek isteyen Musevi gençlerinden neden ge engel olmaya çalıştığını soran mektuplar almış olduğuna inanmadığını “*müsaadenizle uydurma olduğunu söylemek*” cesaretinde bulunacağım sözleriyle belirtmiştir. Benbasat’a göre böyle bir soruyu sormak ve Türk İstiklal harbine katılan Türk vatandaşları ile Filistin’deki mücadeleye katılmak amacıyla giden Türk vatandaşı Musevileri kıyaslamak gafletinde (bahusus mektupla) bulunmuş bir kimsenin olması imkansızdır²¹⁶.

15 Ocak’ da “Hergün” gazetesinde İzmir’den Filistin’e göç etme amacıyla İstanbul’a gelmiş olan Musevilerle yapılmış röportajın son kısmı yayımlanmıştır. (14 Ocak 1949’da bu konuda haber yapılmamıştır.) Bu röportaj bir öncekinin devamı olarak başlamıştır ve muhabirler Yusuf Kopuz’un teklifi üzerine onun diğer oteline gitmişlerdir. Bu otel Galata’da inşa edilen Maliye binasının karşısındaki apartmanın 5. katında bulunan Gündoğdu otelidir. Otele geldiklerinde Kopuz burada kalan

²¹⁵ M. Faruk Gürtunca, “Filistin’e Gitmek Meselesi”, **Hergün**, nr.426, 13 Ocak 1949, s.1.

²¹⁶ Moşe Benbasat, “Makineye Verirken: Dünkü “Hergün” n Başmakalesi Dolayısıyla”, **şabat**, nr.131, 14 Ocak 1949, s.1,4. Benbasat ayrıca İstiklal savaşı ile Filistin mücadelesinin daha evvel Yahudi matbuatından haftalık olarak Fransızca çıkan bir gazetede yer aldığını ona da gerekli cevabın verildiğini belirtmiştir.

Musevilerin çocuklu olmaları sebebiyle çok fazla kömür yakmalarından yakınmıştır. Zira kömürü bitmek üzere olup ne yapacağını bilmemektedir. Muhabirler, Kopuz’a İsak isimli kişi aracılığı ile ödenen paraya “bir türlü akıl” erdiremediklerini söylemişlerdir. Ayrıca verilen para karşılığında makbuz isteyip istemediklerini ve ileride parayı vermezlerse ne olacağını sormuşlardır. Kopuz da makbuz istemediklerini söylemiştir. Diğer soruyu ise “*verirler. Çünkü haham başı bana bunu temin ettiği gibi, parayı ben istemeden gönderiyorlar*” diyerek yanıtlamıştır. Ancak geçenlerde başından geçen bir hadiseyi de eklemiştir. Buna göre Kopuz ile Yahudi teşekküllerinin arasında tahsildarlık yapan, Yazıcıoğlu sokağında bulunan elektrikçi İsak, Kopuz’a ödemesi için gönderilen paradan 800 lira yemiştir. Kopuz aslında olayın nasıl olduğunu bilmemektedir. Böyle bir şeyin olduğunu da Acıman’ın kendisini çağırmasıyla öğrenmiştir. Acıman Kopuz’a “*Bu İsak olacak adam paranın içinden 800 lira yemiş, bundan böyle, ya gel benden al, yahut bir adam gönder*” demiştir. Kopuz’un bu anlattıklarından sonra muhabirler oteldeki Musevilerle iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bu esnada elinde “Hergün” gazetesi bulunan bir genç gelmiştir. Muhabirler onunla konuşmaya başlamışlardır. Gencin adı Leon’dur. Evlerinin yok pahasına satıldığını, mallarının ellerinden alındığını, şimdi otel köşelerinde süründüklerini ve gitseler bir türlü gitmeseler bir türlü olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine muhabir Filistin’e neden gitmek istemediklerini sormuştur. Leon da kendilerine “*cennet diye tarif edilen Filistin*” hakkında bir takım komünistlerin yönetimi ele geçirdiklerini duyduklarını ve bir Musevi’nin komünist olmasına aklen ve mantiken imkan olmadığı cevabını vermiştir. Ardından Leon muhabirlere fazla soru sorduklarını söyleyip kim olduklarını sormuştur. Muhabirlerden Naci Temizyürek “*biz de Yahudiyiz Yahu!*” demiş ve akabinde adının Avram soyadının Leon olduğunu belirtmiştir. Leon diğer muhabirin de adını sormuş onun da İsak cevabı vermesi üzerine “*yoo sen Yahudi’ye benzemiyorsun? Galiba şark tarafındansın*” demiştir. Muhabir de “*nereden bildin*” deyince Leyon “*Bilirim canım, biz de az çok mürekkep yaladık. Hakiki adını söyle samimi konuşalım*” teklifinde bulunmuştur. Bu teklif üzerine muhabir adının Ali Karakurt olduğunu ve “Hergün” gazetesinden geldiğini açıklamıştır. Leyon “*Çok güzel beyim, şimdi inandım. O halde sorunuz ne isterseniz söyleyeceğim, öyle de battık böyle de*” demiştir. Ardından Karakurt, Leyon’a kendilerini hicrete “*tahrik ve teşvik*” edenlerin

kim olduğunu sormuştur. Leyon hiçbir Musevi'nin anavatanından ayrılmak istemediğini fakat bazen insanların çok kolayca “iğfal” edildiklerini söyleyip “*bizi hem nasıl tahrik ettiler biliyor musunuz? İşte cezamızı çekiyoruz. Bugün İstanbul'da bulunan 750 Filistin yolcusundan şimdi 60 Yahudi kaldık*” demiştir. Diğer 690 kadarı ise sırayla İstanbul'daki Cemiyet-i Hayriyelerin ve özellikle İtalyan Yahudileri Cemiyet-i Hayriyesinin yardımı sayesinde İstanbul'daki Yahudi evlerine dağıtılmışlardır²¹⁷. Ancak röportaj burada sona ermiştir.

Rıfat Bali Musevilere yönelik yurtdışına çıkış yasağı emrinin “*geriye dönük bir şekilde*” icra edildiğini ve bu nedenle 20 Aralık 1948'den evvel pasaport alan kişilerin de yurt dışına gidişlerinin men edildiğini yazmıştır. Bali ulaşabildiği Or-Yeuda dergisinin 21 Ocak 1949 tarihli sayısında İzak Yaeş tarafından İç İşleri Bakanlığı'na bu konuda yaşanan mağduriyetler konusunda yazılmış olan açık mektubu aktarmıştır. Yaeş mektubunda pek çok şehirden İstanbul'a gelmiş Musevi göçmenlerle beraber isim vermeden İzmir'den gelmiş olan 750 Musevi'nin durumundan da bahsetmiştir. Onların “*İstanbul sokaklarında perişan bir halde kahve köşelerinde aç kalarak sürünmekte*” olduklarını belirtmiştir. Yaeş'e göre onların “*bu vaziyete düşmelerinden kimse mesul değildir zira İstanbul'da çıkan bir gazetenin iddia ettiği bir teşkilat tarafından desteklenmiş değillerdir*”. Yaeş mektubunu “*İç işleri Bakanlığından rica ediyorlar, düşmüş oldukları hatayı takdir etmekle beraber 1948 senesinde yani ecnebi vizesi ibrazı emrinden evvel pasaport aldıklarını ve bu yüzden her şeylerini terk ettiklerini perişanlıklarını nazar-ı itibara alınarak bu vaziyetten kurtarılmalarını emirden muaf tutulmalarını ağıyararak Bakanlığın yüksek makamından rica ediyorlar*”²¹⁸ sözleriyle tamamlamıştır.

23 Ocak'ta İzmir'den İstanbul'a gelmiş bu 750 Musevi'nin yardım kesildiği için İzmir'e geri dönecekleri ilan edilmiştir. Buna göre her ne kadar içlerinden bir kısmı İzmir'e geri dönmeyi gurur meselesi yapsalar da iaşeleri ve konaklamaları

²¹⁷ Ali Karakurt, “Filistin'e Giderken Burada Kalanlar Hazin Bir Röportaj”, **Hergün**, nr.428, 15 Ocak 1949, s.1,2. Bu röportajdaki bazı bilgileri çok kısaca Rıfat Bali de aktarmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.162-163.

²¹⁸ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.160-161. Bali ana metninde mektubun yayımlandığı derginin adını Or-Yeuda olarak vermiştir. Fakat dipnotunda Or-İsrael olarak yazmıştır.

konusunda kendilerine yardım eden “*Yahudi teşekkülleri bundan böyle hiçbir şey yapamayacaklarını*” açıklamışlardır²¹⁹.

Daha sonraki günlerde Filistin’e göçü kimlerin organize ettiğine dair haber ve röportajlara 4 Şubat 1949’a kadar ara verildiğini görmekteyiz. 4 Şubat’ta İspanyol uyruklu Abram Mayer isimli Musevi’nin, Türkiye’den Filistin’e göçü yönettiği ve siyasi faaliyet gösterdiği suçlamasıyla on gün içerisinde sınır dışı edileceğinin ortaya çıkması üzerine “Hergün” gazetesi Musevi gazetelerine hitaben “Acaba buna ne diyebilecekler?” başlıklı bir haber yapmıştır. Haberde Musevi göçünün teşvik edilmediğini “*iddia eden mahut Yahudi gazeteleri*” olan Şalom ve Şabat’ın ortaya çıkan bu gelişme üzerine “acaba” ne diyecekleri sorulmuştur. Ayrıca bu olayla birlikte Hergün’ün iddialarının gerçekliğinin anlaşıldığı belirtilmiştir²²⁰. Şalom ve Şabat gazetelerinde Hergün’ün bu haberine karşılık veren bir yazıya rastlamadık.

Buraya kadar anlattığımız kısımda Türkiye’deki Musevileri hangi kurum ve kuruluşların veya kişilerin Filistin’e göndermeye çalıştıklarını konu edinen haberleri, köşe yazılarını sunmaya çalıştık. Bu dönemde bu konularda en çok haber yapan gazeteler “En Son Dakika” ve “Hergün” gazeteleri olmuştur. “Son Saat” gazetesi de aralıklarla Musevi göçüyle ilgili haberler yapmıştır. Ancak genel olarak bu gazetenin haberleri göçü kimlerin organize ettiği ile ilgili olmamıştır. “En Son Dakika” ve bilhassa “Hergün” gazetelerine göre göçü organize eden kurumların başında Hahambaşılık, Hahambaşılık bünyesinde kurulan bir teşkilat, “İrgun” isimli Siyonist teşkilat, İstanbul’daki İtalyan Cemiyet-i Hayriyesi, İtalya’daki Komünist Partisi ve oradaki Siyonist gruplar gelmektedir. İlaveten yine bu iki gazetenin iddiasına göre Musevi basınıni oluşturan gazetelerin sahipleri ve Rusya’dan gelen üç komünist subay da göçü idare edenlerin başında gelmektedirler. Zaten tüm bu unsurlar birlikte çalışmaktadır. Bu iddialara karşılık olarak Şalom gazetesi adına Avram Leyon, Şabat gazetesi adına Moşe Benbasat açıklamalar yapmışlardır. Leyon ve Benbasat’ın hem Hahambaşılık hem de kendi haklarındaki iddiaları yalanlayan yazıları özellikle “Hergün” gazetesince hakarete varan çok sert ifadelerle karşılanmıştır. Avner Levi,

²¹⁹ “Yardım Kesildiği İçin İzmir’e Dönüyorlar”, **Hergün**, nr.436, 23 Ocak 1949, s.1,3. Haberin bazı kısımları Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.161 ve 163.

²²⁰ “Bize Hücum Edenler Acaba Buna Ne Diyebilecekler?”, **Hergün**, nr.448, 4 Şubat 1949, s.1,3.

Rav Rafael Saban'ın bir müddet İtalya'da kaldığını ve “*galiba bu ülke yoluyla İsrail'e göç olanaklarını*” araştırdığını belirtmektedir. Ancak “En Son Dakika” gazetesinde Rafael Saban aleyhine çıkan “*bir dizi*” yazının “*gülünç denilecek kadar saçma*” olduklarını da ifade etmiştir. Öncelikle hemen belirtelim ki yukarıda açıkladığımız üzere Hahambaşının İtalya seyahatini Musevi göçü ile ilişkilendirerek haber yapan ilk gazetenin “En Son Dakika” gazetesi olduğu doğrudur. Fakat bu konuda Hahambaşılıktan bir tekzip yazısı gönderilmesi üzerine “En Son Dakika” gazetesi bu mevzuyla ilgili haberlerini genel olarak devam ettirmemiştir. Bu konuyla ilgili haber ve iddialarını devam ettiren asıl gazete “Hergün” gazetesidir. Dolayısıyla Levi'nin verdiği bilgi kısmen hatalıdır ve aynı zamanda bu yazıları okumadığı da anlaşılmaktadır²²¹. Ayrıca Levi, Haham Rafael'in İtalyan komünistleri ile işbirliği yaptığı ve Sovyetler tarafından Türkiye'den göçün başlaması için vakit belirleneceği yönündeki iddiaların “*sokak dedikodularından fazla bir değer*” taşımadığı görüşündedir. Onun bu değerlendirmesi -Rafael Saban'ın İtalya seyahati hakkındaki- kendi ifadesi olan “*galiba bu ülke yoluyla İsrail'e göç olanaklarını araştırdı*” kanaatiyle çelişmektedir²²². Çünkü şayet Hahambaşı İtalya'dayken İsrail'e göç imkanlarını araştırırsa İtalyan Komünist Partisi ile görüşmeler yapmış olması imkan dahilinde olup akıl dışı değildir. Rıfat Bali ise 1946-1949 yıllarında Türkiye'den İsrail'e gerçekleşen Musevi göçünü konu edindiği kitabında bizim bu kısımda ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştığımız haber ve yazıların pek çoğunu genel geçer ifadelerle değerlendirmek suretiyle aktarmıştır²²³. Bali ayrıca ilgili eserinde pek çok yabancı arşiv belgelerini incelemiş olmasına rağmen bu belgelerden yola çıkarak göç meselesinde Hahambaşılığın tutumuna dair ayrı bir başlık açmamıştır. Bunun yerine İstanbul Emniyet Genel Müdürlüğü'nün tutumuna ve Yahudi ileri gelenlerinin göç karşısında gösterdikleri tepkilere ayrı başlıklar açmıştır²²⁴. Bali eserinde Türkiye'den Filistin'e gerçekleşen göçleri kimlerin idare ettiğine dair

²²¹ Zaten Levi dipnotunda “En Son Dakika” gazetesi haberlerini göstermek yerine bu konu hakkında “L'Etoile du Levant” Kasım ayı sayılarından nakil yaptığını belirtmiştir. Bkz. Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s.158.

²²² Avner Levi, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, s.157-158.

²²³ Bu kanaate delil olarak bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.154-155.

²²⁴ Bu konulardan Musevi ileri gelenlerinin tepkiler için bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.144-149, İstanbul Emniyet Genel Müdürlüğü'nün tavrı için bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.96-98.

yabancı arşivlerden pek çok belge kullanmıştır. Ancak Hahambaşılığın göç esnasındaki faaliyetleriyle ilgili kayda değer bir belge kullanmamış olduğunu görmekteyiz. En önemlisi de Musevi basındaki yazarların göçü teşvik ettiklerini hatta organize ettiklerini isim isim yazmasına rağmen bu konu hakkında Türk basınındaki milliyetçi gazetelerden “En Son Dakika” ve bilhassa “Hergün”de yer alan iddiaları detaylıca aktarıp kaynak göstermemiştir. Bunun yerine daha ziyade yabancı arşiv belgelerini, hatıraları ve bazı –bizim ulaşamadığımız Atıkva, Or-Yehuda, Or –İsrail, La Verdad vb. dahil olmak üzere- Musevi gazete ve dergilerindeki yazıları kullanıp kaynak göstermiştir. Tabii bu arada bizim ulaşamadığımız farklı bilgiler de vermiştir. Örneğin bu dönemde İzak Yaeş “Hergün” gazetesini İstanbul Emniyet Müdürlüğüne şikayet etmiştir. Emniyet Müdürü de cevap olarak “*Biz sizin bütün faaliyetlerinizden haberdarız ve Türkiye Yahudilerinden hiçbir zarar gelmeyeceğine kaniyiz. Ancak Türkiye’nin kanunları yabancı bir ülkenin Türkiye’de faaliyet göstermesine izin vermemektedir. Biz diğer taraftan Türkiye’nin demokrasi yoluna girdiğini göstermek istiyoruz. Bizim için tehlikeli olmayan şeylere karşı fazla enerji sarf etmeyiz. Biz komünizmin Türkiye’de yayılmasından endişe ediyoruz ve Türkiye Yahudileri içinde komünizmin olmadığına eminiz.*” demiştir. Bunun üzerine Yaeş bazı gazetelerde antisemitizm propagandası yapıldığını belirtmiştir. Emniyet müdürü de bundan haberdar olduğunu “Hergün” gazetesi ile yapılan polemikleri okuduğunu söyleyip “*ancak bu tür hallerde demokrasi resmi makamlara müdahale hakkı vermemektedir*” açıklamasını yapmıştır²²⁵. Rıfat Bali yine ilgili eserinde kuruluşları 1934 yılındaki Trakya Olayları’nın hemen sonrasına gidecek kadar eski olan Siyonist Teşkilatların göçü teşvik etme hareketlerinden de bahsetmiştir. Fakat teşkilatların faaliyetlerini anlatırken daha çok İsrail’in kuruluşundan önceki yıllarda neler yaptıklarını aktarmıştır²²⁶. Biz dönemin basınıncı incelerken bu Siyonist teşkilatlardan yalnızca “Haganah” ve “İrgun”un adının geçtiği haberler görebildik. Diğer teşkilatlar hakkında basın üzerinden herhangi bir bilgi ulaşamadık. Benzer şekilde Cumhuriyet Arşivi’nde de bu teşkilatlardan bahseden hiçbir belgeye rastlamadık.

²²⁵ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.155.

²²⁶ Bu teşkilatların isimleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.88-96.

İlaveten gerek Hahambaşılıkla ilgili olarak gerekse de Yahudi ve İtalyan Cemiyet-i Hayriyeleri hakkında herhangi bir arşiv belgesi tespit edemedik.

2.3. Hergün'ün Musevi Gazetelerine Yönelik Sert Tutumunun Yumuşamaya Başlaması

Bundan sonraki süreçte Türk ve Musevi gazeteleri arasındaki tartışmaların kesildiğini görmekteyiz. Kanaatimizce tartışmaların sona ermesinde 9 Şubat 1949 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın gazetelerde çıkan beyanati etkili olmuş olabilir. Zira Sadak, İstanbul'da vermiş olduğu bu beyanatında öncelikle İsrail Devleti'nin "bir vakıa" olduğunu ve 30'dan fazla Arap devletinin bu devleti tanıdığını belirtmiştir. Ardından "Yahudilerin Filistin'e gitmelerine müsaade verilmediği doğru mudur?" sorusuna "*Hayır. Her Türk vatandaşı, her istediği yere gitmekte serbesttir.*" cevabını vermiştir²²⁷. Sadak'ın bu sözlerinden sonra gazetelerde Musevi göçü ile ilgili olarak çıkan haberler genellikle kaç kişinin gittiği, pasaportsuz kaçmaya çalışanlar, altın ve döviz kaçakçılığı gibi konularda olmuştur. Bundan sonra Musevilerin Filistin'e gitme süreci Türk basınında Milliyetçi çizgideki gazetelerde önceki günlere kıyasla daha meşru bir görünüm almıştır. Ancak yine de bu gazeteler Musevilerin Filistin'e gitmesini istememeye devam etmişlerdir. Kronolojik sırayla birkaç haberi bu duruma örnek olarak sunabiliriz. Mesela Necmettin Sadak'ın 9 Şubat 1949'daki sözleri üzerine 12 Şubat'ta "Son Saat" gazetesinde bir haber yapılmıştır. Bu haberde Türkiye'de Musevi hicretinin dört ay önce başladığı ve İstanbul'da yaşayan "*belli başlı bir iş tutmayan*" Musevilerin "*entrikacı*" Musevilerce "*menfi propaganda ve yaldızlı vaatler*" ile aldatılarak ülkeyi terk ettikleri belirtilmiştir. Hükümet o dönemde Filistin topraklarında kargaşa hakim olduğu için muhacereti süre belirtmeksizin durduran bir karar almıştır. Filistin'de ateşkes ilan edilince de beş gün önce yeni kararla Musevi muhaceretini serbest hale getirmiştir. Dikkate değerdir ki muhaceret yasakken "*türlü entrikalara başvuran bazı Yahudi vatandaşlar*" olmuştur. Bu kişiler İtalya, Fransa üzerinden İsrail'e gitmişlerdir. Onların bu şekilde gidişleri göç serbest edildiğinde gidenlerin "*muazzam bir yekûna*" ulaşacağı düşüncesini yaratmıştır. Ancak hükümetin göçü

²²⁷ "Dışişleri Bakanı Bu Sabah İstanbul'a Geldi", **Akşam**, nr.10893, 9 Şubat 1949, s.1.

serbest bıraktığı günden itibaren pasaport almak için başvuruların sayısı toplamda 200 olmamıştır. Göçün yok denecek kadar az olmasının iki nedenden ötürü olduğu görülmektedir. Biri propagandaların etkisiyle daha evvel Ermeni Vatandaşların gittiği gibi giden Museviler derin bir hayal kırıklığına uğramışlardır ve oradaki hayat şartlarını geride kalanlara anlatmışlardır. Diğer neden ise Musevi vatandaşların temkinli davranmayı prensip haline getirmelerinden dolayı Türkiye'nin İsrail Devleti'ni resmi olarak tanımasını beklemeleri olabilir. Haberin sonunda bu tahmin edilen nedenler haricinde asıl hakikatin “*Türk vatandaşlarından daha iyi bir hayat süren Yahudi vatandaşlarımızın maceraya atılmayacakları*” olduğu söylenmiştir²²⁸.

14 Şubat'ta “Son Saat” yine Musevi göçünün aldığı veçheyi yorumlayan bir haber yapmıştır. Bu haberde ilk olarak Filistin'e gidişin hükümetçe serbest bırakılmasının İstanbul'daki Musevileri “memnun” ettiği açıklanmıştır. Devamında Türkiye'den Filistin'e seyahatin iki amaçla yapıldığı, bunlardan birinin doğrudan geri dönmek üzere diğerinin ise Filistin'e gidip yeni İsrail Devleti'nin icraatlarına ve yaşam standartlarına yakından bakmak niyetiyle olduğu belirtilmiştir. Bu gidişler Musevilere çok önemli faydalar sağlamaktadır. Çünkü giden Museviler İsrail'de maddi durumlarını düzeltebileceklerini hissettikleri zaman “*tekrar doğduğu ve büyüdüğü öz vatanına dönmek*” isteğinde bulunuyorlardır. Bu kapsamda Filistin'e gidecek Musevilere “*musallat*” olan “*açıkgöz Yahudi simsarları*” onlardan alabildikleri kadar para almaktadırlar. Bu tip insanlar Musevilerin huzurunu bozmaktadırlar. Museviler arasındaki faaliyetlerini saklamamaktadırlar ve “*işi azıtarak*” Yahudi okullarına dahi nüfuz etmektedirler. Öyle ki Musevi okullarında silah kullanabilecek yaştaki öğrencilerin ailelerine makul teklifler sunup evlatlarına pasaport temin ederek Filistin'e göndermektedirler. Bu nedenle Musevi okullarındaki öğrenci sayısı her geçen gün düşmektedir. Türkiye'nin Filistin'deki hükümeti tanıyacağı haberi Museviler arasında “*derin bir sevinç*” oluşturmuştur. Haberin onuruna Musevi evlerinde ziyafetler verilmiş sabahlara değin eğlenilmiştir²²⁹.

²²⁸ “Filistin'e Gidecek Olan Musevi Vatandaşlar”, **Son Saat**, nr.926, 12 Şubat 1949, s.1,5.

²²⁹ “Bir Kısım Museviler Muhacir Olarak, Bir Kısım da Filistin'deki Durumu Görmeğe Gidiyor”, **Son Saat**, nr.928, 14 Şubat 1949, s.2.

17 Şubat'ta başlangıçtan itibaren Musevi göçüyle asıl ilgilenen gazete olduğunu söyleyebileceğimiz "Hergün"'ün başyazarı M. Faruk Gürtunca, Sadak'ın beyanatıyla ilgisi bulunan "Filistin'e Doğru Göç" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı incelendiğinde Gürtunca'nın Musevi göçü karşısındaki sert tutumunun bir anlamda yumuşadığı söylenebilir. Gürtunca yazısının başlangıcında gazetesinde Musevi göçü hakkında yapılan haberlerin Musevi vatandaşlarca *"kendilerine karşı cephe almak"* gibi yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. Aslında bu haberlerin amacı *"her Türk vatandaşına karşı duyulan uyanıklıktan?, haklarında iyi kader dilemekten başka bir şey"* değildir. Ayrıca Türkiye'nin Güney'inde kurulacak yeni bir devletin yönetim şeklinin ne olacağı önemlidir. Çünkü orada yalnızca İsrail Arap mücadelesi yoktur aynı zamanda Komünist İsraililer ile Demokrat İsraililer mücadelesi de vardır. İsrail parlamentosunda hali hazırda komünistlerin *"kahkari mağlubiyeti Filistin havasına büyük bir berraklık getirmiş"* durumdadır. Türkiye'den Filistin'e göçün serbestliği hakkında *"ilk müjdeli havadisî"* Hergün gazetesi vermiştir. Bunun anlamı Hergün'ün *"ne körü körüne"* göçe karşı çıktığı ne de Musevilere yönelik *"bir husumet tevlidine"* uğraştığıdır. Sonu belli olmayan bir göç için, güney sınırlarının ilerisinde kurulacak yeni bir devlet ve bu devlette görev alacak Musevi vatandaşların kaderinden dolayı *"endişeler izhar etmek"* gayet doğaldır. Pasaport alımlarının serbest bırakılması haberi çıktıktan bir gün sonra Musevi vatandaşlar gazeteye mektuplar göndermişlerdir. Bu mektuplarda *"Hergün'ün neşriyatında bir vatan ve vatandaş endişesi bulunmuş olduğunu açıkça görüyoruz. İsrail vatanında durum berraklaşınca bize ilk müjdeyi veren "Hergün" e daha çok bağlandık, bugün gazetenizi daha çok seviyoruz"* sözleri yazılıdır. Gürtunca'ya göre Türkler hiçbir vakit *"inhisarçı"* olmamışlardır ve diğer topluluklara Türk vatandaşlığını korumaları için *"kafa tutmaya"* hakları yoktur. Fakat altı yüzyıldır bu topraklarda Türkler ile *"Yahudi dostları"* bir arada yaşıyorlardır. Aralarında kader birliği vardır. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında Musevi vatandaşların *"da emeği az"* olmamıştır. Gürtunca buraya kadar anlattıklarına atfen *"hal böyle olduğu halde, çok sevdiklerini söyledikleri bir memleketten akın akın göç etme bizi üzüyor değildi. Şimdi medeni bir dünyaya gittiklerine, Demokrat dünyasına emek ve ümit bağlayacak bir devlet camiasına koştuklarına inanç bağlayınca: - Madem ki, orasını istiyorlar! Güle güle.. demekten kendimizi alamıyoruz."* sözleriyle yazısını

bağlamıştır. Son olarak Dışişleri Bakanı Sadak'ın Londra'daki Jewish Chronicle isimli bir Musevi gazetesinin muhabiri ile yaptığı röportajı aktarmıştır. Sadak'ın bu röportajdaki sözleri 9 Şubat'ta İstanbul'dayken söylemiş olduğu sözlerle uyumludur. Sadak bu mülakatında da tüm Türk vatandaşları gibi, Yahudilerin de “istedikleri yere gitmekte” serbest olduklarını yinelemiştir²³⁰.

18 Şubat 1949'da Sivil Meclis reisi Hanri Soriano Türkiye'den Filistin'e gerçekleşen Musevi göçü hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Soriano öncelikle göçün fazla “*izam edilmiş ve şümüllendirilmiş*” olduğunu belirtmiştir. Ona göre şu ana kadar gidenlerin sayısı sanıldığı kadar çok değildir. Gidenler daha çok ekonomik nedenlerle gitmişlerdir. Ki göç edenlerin büyük çoğunluğunu genç erkek ve kızların teşkil etmesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Genç erkekler iş bulmak için genç kızlar da evlenmek amacıyla gitmektedirler. Şayet “macera ve servet” arasalar Amerika'ya gitmeyi tercih etmiş olmaları gerektir. Bu gidişlerin Türkiye'ye “*herhangi bir şekilde zararlı*” olacağı düşünülmemelidir. Aksine oraya gidenler Türkiye'yi seven kişilerdir. Onlar iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulması konusunda da yararlı olacaklardır. Onların Türkiye'ye duydukları “sevgileri” burada hayat sürüyorlarmış gibi “*daima samimi*” olacaktır²³¹.

3. 1949-1952 Yılları Arasında Filistin'den Geri Dönen Museviler

Türkiye'den 1948 yılının Ekim ayı itibariyle kabileler halinde Filistin'e gitmeye başlayan Musevilerin bir kısmı 1949 yılının sonlarından²³² itibaren geri dönmeye başlamışlardır. Musevilerin Filistin'den neden geri döndükleri konusu hem Musevi gazetelerinde hem de Türk gazetelerinde yer almıştır. Bu konuyla alakalı olarak Türk basınında yer alan haberlerin bir kısmı, yalnızca geri dönenlerin kaç kişi

²³⁰ Mehmet Faruk Gürtunca, “Filistin'e Doğru Göç”, **Hergün**, nr.461, 17 Şubat 1949, s.1,3. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.186-187.

²³¹ “Filistin'e Muhaceret Hakkında Hanri Soryano Ne Diyor?”, **En Son Dakika**, nr.3390, 18 Şubat 1949, s.1,2.

²³² “Filistin'e Musevi Akını Yavaşladı”, **Gece Postası**, nr.3791, 4 Kasım 1949, s.3. Bu haberin alt başlığında giden Musevilerin bir kısmının geri döndüğü belirtilmiştir. Ayrıca haberin içeriğinde önceleri “haftada bin” Musevi'nin gittiği fakat an itibariyle “haftada ancak 250” Musevi'nin gittiği açıklanmıştır. İstanbul'daki yetkililerin verdikleri bir bilgiye göre Filistin'den 60 Musevi aile geri dönmüştür. Bu rakam 260 kişiye tekabül etmektedir. İlâveten “yeniden 100 kadar” Musevi'nin gelmesi beklenmektedir.

oldukları bilgisini vermektedir²³³. Bazı haberlerde ise Türkiye’den ayrılmış olan Musevilerin niçin geri döndükleri üzerine röportajlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Musevi basınındaki haberler ise genel olarak geri dönüşün nedenlerini açıklamaya yönelik köşe yazılarından ibarettir. Biz burada Son Posta, Gece Postası, Son Telgraf, Hergün, Türkiye’nin Sesi ve Şalom gazetelerindeki geri dönüşün nedenleriyle ilgili olan haberlerin bazılarını kronolojik sıralamayı dikkate alarak aktaracağız.

6 Aralık 1949’da Son Posta gazetesinde yer alan bir haber göre Türkiye’den İsrail’e gitmiş olan Museviler oradaki hayat koşullarını “kötü bularak” Türkiye’ye geri dönmeye başlamışlardır. Kitleler halinde geri gelen Museviler “*Türk topraklarına ayak basdıktan sonra toprağı öpmüş*” lerdir. Ayrıca bu Museviler kendileriyle sohbet edenlerle şöyle konuşmuşlardır:

“İsrail’de yaşayamadık. Çünkü tarla ve fabrikalarda zahmetle çalışan ameleler ancak az bir miktar yiyecek elde edebilmektedirler. İsrail’deki yaşama şartları o kadar zor ki Türkiye’yi düşünerek biz kendimizi cennetten gelmiş sanıyorduk”²³⁴.

6 Ocak 1950’de Hergün gazetesi Türkiye’ye geri dönen Musevilerle ilgili haber yapmıştır. Haberin kaynağı Filistin’den gazeteye gönderilmiş olan bir mektuptur. Hergün’e göre bu mektupta yazılanlar Musevi göçü sırasında yaptıkları yayınların doğruluğunu ve o yayınlarına karşı “yapılan hücumların haksızlığını” göstermektedir. Mektubun içeriğine geçilmeden önce Musevi göçleri esnasında Hergün’ün takip ettiği yayın politikası izah edilmiştir. Bu izaha göre Musevilerin Filistin’e göç etmeye başladıkları zaman Hergün “bir takım hakikatler” ortaya çıkarmıştır. İstanbul’da neşredilen bir Musevi gazetesi ile “bazı Arzu Mev’ud bezirganları” gerçeğin bizzat kendisi olan Hergün’ün yayınlarında özel amaçlar aramışlardır. Museviler arasında propagandalar yaparak Hergün’ün neşriyatını “tekzip” etmeye çalışmışlardır. Nasıl ki kaçakçılık vakalarına ilişkin Hergün’ün

²³³ “50 Musevi Filistin’den Döndü”, **Son Telgraf**, nr.4672, 10 Aralık 1949,s.3;”Dün 25 Musevi Filistin’den Geldi”, **Son Telgraf**, nr.4677, 15 Aralık 1949, s.2.; “Filistin’den 20 Musevi Daha Döndü”, **Son Telgraf**, nr.4755, 3 Mart 1950, s.2.; “22 Musevi Daha Filistin’den Döndü”, **Son Telgraf**, nr.4794, 11 Nisan 1950, s.2.;”Filistin’den 19 Musevi Daha Geldi”, **Son Telgraf**, nr.4816, 3 Mayıs 1950, s.2.;”Dün 18 Musevi İsrail’den Döndü, **Son Telgraf**, nr.4860, 16 Haziran 1950, s.2.

²³⁴ “İsrail’e Giden Museviler Yurda Dönüyorlar”, **Son Posta**, nr.5637-1313, 6 Aralık 1949, s.2.

gündeme getirdiği haberlerin doğruluğunu olaylar kanıtladıysa, Filistin'deki yaşam koşullarıyla ilgili haberlerin gerçekliğini de gelen mektup kanıtlamıştır. Türkiye'den Filistin'e gitmiş olan ancak ismi ve adresi açıklanmayan bir Musevi, gazetenin başyazarına “uçak postasıyla” bu mektubu yollamıştır. Mektupta şunlar yazılmıştır:

“-Ben, bir Türk vatandaşıydım. Buraya gelmeden evvel gazetenizi bazı propagandacılar bize fena tanıtmaya çalışmışlardı. Ancak buraya geldikten sonra, Filistin muhacereti hakkında vermiş olduğunuz haberlerin doğruluğunu ve görüşlerinizdeki isabeti takdir ederek size bu mektubumu yazmaya karar verdim. Biz yapılan propagandalara aldanarak cennet Türkiyemizi terk edip, buralara gelmekle ne büyük hata ettiğimizi şimdi anlayabildik, ne yazık ki, iş işten geçmiştir. İstanbul'daki hayatımızla buradaki hayatımız arasında uçurum farkı var. Çok pişmanım. Bu hususu oradaki vatandaşlarıma duyurmanızı rica ederim...”

Ne yazık ki mektubun devamı yazılmamıştır. Hatta bu hususta mektubun devamında Filistin'deki yaşama ilişkin “hiçte iyi olmayan bazı tafsilat verilmektedir ki bunu sütunlarımıza geçirmiyoruz” açıklaması yapılmıştır. Gazetenin mektubu yayınlamaktaki amacı Musevi göçünü engellemek veya bu göç aleyhinde propaganda yapmak değildir. Zira her Türk vatandaşı gerekli yasal kaideleri yerine getirdikten sonra istediği yere gidebilme hakkına sahiptir. Mektubun neşredilmesinin “tek” amacı “bir vatandaşın arzusunu” gerçekleştirmek ve “gayretkeşlere” gazetenin haberlerinin “doğruluğunu” kanıtlamaktır²³⁵.

8 Şubat 1950'de Gece Postası gazetesi tarafından Filistin'den 24 kişilik bir kafilenin geri geldiği duyurulmuştur. Bu kafiye henüz üç ay önce Filistin'e gitmiştir. Kafiledeki bazı kişilerle röportaj yapılmıştır. Aralarından en yaşlısı ve daha önce öğretmenlik yapmış olan M. Yaho şu açıklamayı yapmıştır:

“- Bir çok emellerle Filistin'e biz de gitmiştik. Fakat yaşama ve hayatı idame imkanları bakımından Filistin henüz pek zayıftı... Ancak yerli ırkdaşlarımıza kafi gelebilecek durumdadır. İstanbul'dan Filistin'e hicret eden Museviler muhtelif bakımlardan Filistin'e intibak edememektedir.

²³⁵ “Hergün'ün Neşriyatları Hakikatlerin Sesidir”, **Hergün**, nr.779, 6 Ocak 1950, s.1,3.

Bu yüzden güzel Türkiye'ye bizi yıllarca bağrında yaşatan bu memlekete dönmeyi arzu edenler çoktur.

Yalnız kötü bir propaganda bizi çok üzdü. Güya İstanbul'dan giden Museviler Filistin'de; Türkiye ve halk aleyhinde menfi propaganda yapıyorlarmış, bu külliye yalandır. Bu memleket ve halkı bilakis daima minnetle anılmaktadır.”

Bu kabile içerisindeki 4 genç kız da pek çok umutlarla gittikleri Filistin'den ayrılmaya mecbur kaldıklarını, evlenemediklerini ve bu yüzden sevdikleri, doğdukları ve büyüdükları şehir olan İstanbul'da hayatlarını sürdürmeye çalışacaklarını söylemişlerdir²³⁶. Ertesi günkü Son Telgraf gazetesi de bu haberde yer alan bilgileri farklı bir başlıkla yayımlamıştır²³⁷.

18 Şubat 1950'de Hergün gazetesi “Filistin Yolcuları Yurda Dönüyor!” başlığıyla haber yapmıştır. Habere göre gazetenin Telaviv'deki özel muhabiri sayesinde alınan bilgiler ve yapılan tahkikata göre Musevi vatandaşların “kötü durumda” oldukları, Türkiye'yi aradıkları daha önceden bildirilmiştir. Göç hakkında gerçeği belirten diğer yazıları gibi bu yazıları da “bezirgan ruhlu bazı kimseler tarafından telaş ve heyecanla” karşılanmıştır. Hergün'ün Musevi vatandaşların “refahları uğruna hiçbir tesir altında kalmadan” yaptığı yayınların gerçekliği, olaylarla “zaman zaman” kanıtlandığı gibi son olaylar da Hergün'ü doğrulamıştır. Çünkü son bir hafta içerisinde, çeşitli motörlerle 100'den fazla Musevi Türkiye'ye dönmüştür. Bu Museviler Filistin'de “çok kötü” koşullar altında yaşadıklarını, “hayatın pahalı olduğunu”, konut ve iş sıkıntısı çekildiğini “ağlayarak” söylemişlerdir. Türkiye'yi bıraktıkları için hissettikleri “pişmanlığı” ifade etmişlerdir. Gazeteye göre giden Musevilerin kabileler halinde yeniden dönecekleri söylenmektedir. Ancak hükümetin bu mevzuda yeni bir karar alıp almayacağı merak konusudur²³⁸.

20 Mart 1950 tarihli Gece Postası'nda 12 kişilik bir Musevi grubunun Filistin'den geri döndüğü açıklanmıştır. Bu Museviler İsrail'deki hayat pahalılığı ve çalışma koşullarının zorluğundan bahsederek “*Meğer Türkiye'de yaşamak büyük bir*

²³⁶ “Filistin'e Gidenler Beklediklerini Bulamadı”, **Gece Postası**, nr.3886, 8 Şubat 1950, s.3.

²³⁷ “Filistin'e Gidenler Pişman Dönüyor”, **Son Telgraf**, nr.4733, 9 Şubat 1950, s.2.

²³⁸ “Filistin Yolcuları Yurda Dönüyorlar”, **Hergün**, nr.822, 18 Şubat 1950, s.1,3.

bahtiyarlıkmuş!” demişlerdir. Bu haberde sadece Mart ayı içerisinde geri dönen Musevi sayısının 119’a ulaştığı belirtilmiştir²³⁹. 26 Mart’ta 28 Musevi İsrail’deki hayata tutunamadıkları için geri dönmüşlerdir. Onlara göre “*evsizlik, pahalılık Filistin’i kasıp kavurmaktadır*”²⁴⁰. Benzer şekilde 30 Mart 1950’de geri döndükleri açıklanan 12 Musevi de Filistin’deki hayatın “ateş pahası” olduğunu ifade etmişlerdir²⁴¹. 22 Nisan’da altı ay önce Filistin’e gitmiş olan 18 kişilik bir Musevi ailesinin İstanbul’a döndüğü açıklanmıştır. Geri dönüş nedenleri “oradaki hayata, pahalılığa, cehennemî sığağa” uyum sağlayamamış olmalarıdır²⁴².

6 Nisan 1950 tarihinde Musevi gazetelerinden Türkiye’nin Sesi gazetesinde Sami Kohen tarafından yazılmış olan “Niçin Dönüyorlar” başlıklı yazı konumuz açısından çok önemli niteliktedir. Yazıya göre 18 Ekim 1948 günü başlamış olan Musevi hicreti neticesinde Nisan 1950 itibarıyla “35.000 Türk Yahudisi” İsrail’e yerleşmiştir. Buna karşın yine Nisan 1950’ye kadar geçen süre içerisinde Türkiye’ye geri dönen göçmen sayısı 945’ten fazla değildir. Kısacası geri gelenler yaklaşık olarak gidenlerin % 2.8’i kadardır. Dönerlerin dostlarına, tanıdıklarına ve kendilerine göre anlattıkları nedenler mevcuttur. Bu anlatılan nedenler kişiden kişiye dolaşarak herkesin kulağına gelmiştir. Kimi zaman bu sebepler birbirine uymamakta ve tezat oluşturmaktadır. Bu durum karşısında pek çok kişi “*acaba bunlar hakikaten niçin dönüyorlar*” sorusunu sorma ihtiyacını hissetmektedir. Sami Kohen de yaklaşık bir ay önce (Mart 1950 civarı) “The Jewish Chronicle” gazetesinden, bu konuyla ilgili “bir anket yapıp objektif ve etraflıca bir yazı” göndermesini talep eden bir telgraf almıştır. Kohen’in bu bir aylık süre içerisinde geri dönerlerinin asıl nedenlerini araştırabilmesi için “*her cinsten, her yaştan ve her seviyeden kimselerle*” görüşmesi gerekmiştir. Onun tespitlerine göre dönerlerin % 60’ı 40 yaşını geçmiş kişilerdir. Yaklaşık % 90’ı İstanbulludur. Taşradan özellikle Trakya’dan ayrılmış Musevilerden geri dönerler çok azdır. Çoğunluğu “orta halden aşağı” ve çocuklu ailelerdir. Döner genç Musevilerin oranı da sınırlıdır. Geri döner göçmenlerin söyledikleri -bazı istisnai noktalar haricinde- üç gerekçe etrafında yoğunlaşmaktadır.

²³⁹ “Filistin’e Giden Museviler Pişman!”, **Gece Postası**, nr.3926, 20 Mart 1950, s.1.

²⁴⁰ “Filistin’den Geri Dönerler”, **Gece Postası**, nr.3632, 26 Mart 1950, s.1.

²⁴¹ “Filistin Yolcuları İstanbul’a Dönüyor”, **Gece Postası**, nr.3936, 30 Mart 1950, s.1,3.

²⁴² “Filistin’den Dönerler”, **Gece Postası**, nr.3959, 22 Nisan 1950, s.1.

Bunlardan biri, göçmenlerin genellikle “*kibutz, veya hatta moşavlarda*” iskan edilmek istememeleridir. Başka bir ifadeyle, “koloni hayatına” uyum sağlamayı daha başlangıçta akıllarından çıkarmalarıdır. Göçmenlerin “iş bulamadık” laflarında kendi isteklerine veya alıştıklarına uygun bir iş bulamadıkları anlamı gizlidir. Az bir sermaye ile Tel Aviv veya Kudüs şehrinin iş merkezlerinde, bir mağaza sahibi olacağını düşünen orta yaşlı, evli bir kişi şöyle konuşmuştur:

“-Alt tarafı, benim gibi bir kimse dünya ile alakasını kesmiş bir köyde yerleşemez ya. Ben İsrail’e kendi arzumuzla, hiçbir mecburiyetim olmadan ve bu esnada parlak bir istikbale erişmek ümidi ve heyecanı ile göç ettim. Halbuki kibuts’ta ne istikbal vardır?.”

Bu kişi ile aynı yaşta olan ancak maddi durumu ve kültürel seviyesi oldukça zayıf biri de “*Ben kibuts için yaratılmış değilim. Böyle ağır çalışmalara ben hiç gelemem.*” demiştir. Birkaç yıl evvel evlenmiş bir kadın da “*Yoksa ben kibutstaki mutfakta tabak mı temizleyecektim? İstanbul’da bambaşka bir şekilde büyüdüm. Hayatımın seyrini değiştiremem*” diye konuşmuştur. Bu açıklamalardan, dönenlerin ekseriyetinin İsrail’de bedenlen çalışmak ve kolonide ikamet etmek fikrini, daha ilk baştan hakir görüp reddettikleri anlaşılmıştır. Erkeklerin çoğu bir dükkan açmak ya da Türkiye’deki işlerine benzer bir işle uğraşmak istemişlerdir. Kadınlar da Türkiye’deki gibi ev işlerinin yönetiminden başka bir işte çalışmayı istememişlerdir. Kohen’nin görüştüğü kişiler arasında bir kibuts veya moşav kurarak tarımla meşgul olmak düşüncesinde kimse yoktur. Göçmenlerin geri dönmeleri konusunda, şahsen gösterdikleri ikinci neden geçici kamplarda Avrupa’dan göç etmiş olanlara kıyasla daha uzun süre bekletilmeleridir. Bir göçmen şu açıklamayı yapmıştır:

“Karım ve iki çocuğum ile kampta 11 ay kaldım: Ev verileceğini her işittiğimde, en başta ben müracaat ederdim. İş meselesinde de aynen böyle yapardım. Fakat ne yapalım ki, Avrupa’dan gelmiş kimseler daima tercih edilirdi. Evsiz ve işsiz, kampta daha ne kadar kalabilirdim?”.

Kohen'e göre geri dönenlerin çoğunluğundan duyulan ilk şikayetin bu olduğu söylenebilmektedir. O, şehirden başka bir yerde ev ve iş için başvurdukları zaman aynı tutumla karşılaşp karşılaşmadıklarını da sormuştur. Kendisine verilen cevaplara göre Kibutsta yerleşmek isteyenlere her türlü kolaylık sağlanmaktadır. Ancak şehre yakın bir yerde ev ve iş istendiğinde "tercihler" devreye girmektedir. Bu nokta da evladının hastalanması nedeniyle geri dönen "kültürlü" bir kişi şu açıklamayı yapmıştır:

"Tercih vardır, fakat hiçbir zaman resmi değildir. Farz edin ki, Türkiye'den evvelce göç etmiş bir fabrikatöre, bazı işçi namzetleri müracaatta bulunuyor. Gayet tabiidir ki, bu zat, kendi memleketinden gelen ve belki de şahsen tanıdığı, tanımazsa bile, aynı lisan ile, aynı ruhla konuşabileceği, zihniyetini ve çalışma şeklini az çok bildiği bir işçiyi tercih edecektir. Bu vaziyet, Almanya, Polonya, Romanya'dan gelen muhacirler için de aynıdır. Unutmamak lazımdır ki, Yahudi devletinde, ilk baştan kendilerini "halutsik" hareket tarzı ile belli eder, ve bu gün, her faaliyet sahasında, en başta bulunan kimseler, bu gibi memleketlerden gelmiş kimselerdir. Bir Edirmeli, İstanbul'da bir dükkan açsa ve kendisine bir Edirneli tezgahkar müracaat etse, onu daha kolay yanına alır. Kaldı ki İsrail'deki vaziyette, fark zihniyet, sosyal ve kültürel sahalarda pek büyüktür. Şimdi bir de düşünün ki, bizimkilerin çoğu, esasen İsrail'de geçen bir sanat üzerinde mütehassıstırlar. Bu halde, tercih tabii oluyor. Bununla beraber fark yok diyemeyeceğim. Fark vardır; fakat zamanla ortadan kaybolmağa namzettir."

Kohen'e göre buraya kadar bahsettiği iki nedene ilaveten geri dönüşün sebeplerini aydınlatacak önemli bir nokta ise göçmenlerin İsrail'e "hazırlıksız" gitmiş olmalarıdır. Zira göçmenler İsrail'deki koşullarla alakalı tam olarak bilgi sahibi değillerdir. Orada ne yapacaklarından ve ne yapabileceklerinden de habersizlerdir. Dahası, İsrail'de başarmanın en önemli zorunluluklarından biri olan İbraniceyi bilmemektedirler. Kohen'in yazısında değindiği bir diğer konu ise geri dönen göçmelerin dönüş sebeplerini açıklarken çoğu kez ya eksik ya da bundan daha zararlı olarak nedenin "tek bir cephesini" abartarak anlatmalarıdır. Örneğin "İş bulamadım", "Fark gözetiyorlar", "Ev vermediler", "Hayat çok zor" gibi laflar edilirken, bunların gerçek nedenleri düşünülüyor, açıklanmıyor ve "adeta ortada kabahatli bir kimse varmış gibi, şikayet mahiyetinde" sözler kullanılıyordur. Bu yüzden de "kulaklara tek cepheli veya mübalağalı sözler" gelmektedir.

Kohen yazısının sonunda “en objektif bir metoda başvurarak” yaptığı araştırmasından geri dönüşlerin sebepleri olarak ulaştığı sonuçları şöyle sıralamıştır:

- 1) Göç etmeden, İsrail’deki hayat şartları ve lisanı üzerinde pek az şey bilmeleri, orada ne yapacaklarından bihaber olmaları;
- 2) Bazı hususlarda diğer bir kısım mültecilere tercih gösterilmesi ve neticede kendilerinin kampta daha uzun müddet kalmak mecburiyetinde bulunmaları;
- 3) Kolonide yerleşmek, zirai hayata atılmak, veya şehirden uzak bölgelerde oturmak veya çalışmak istememeleridir²⁴³.

Bir diğer Musevi gazetesi olan Şalom gazetesinde de Türkiye’ye geri dönen Museviler hakkında Ağustos 1950’de -Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden birkaç ay sonra- Zi Nik müstearıyla bir köşe yazısı kaleme alınmıştır. Yazıya göre “arada sırada” gazeteler İsrail’e gitmiş olan “Türk Musevilerinin” Türkiye’ye geri geldiklerini haber yapıyorlardır. Bu tür haberleri İsrail’deki hayat koşullarının “mahdud olduğu tarzında” yorumlayanlarla karşılaşmaktadır. Kuşkusuz geçim şartları İsrail’de daha güçtür. İsrail çeşitli saldırılara maruz kalmış “ırkdaşları” (Yahudileri) ölümden kurtarmak amacıyla üzerine “fev’kal (olağanüstü) beşer” bir yük yüklenmiştir. Ardı ardına gelen Yahudilere “mesken, yiyecek” temin etmesi ve iş alanları açması gereklidir. Bunun yanı sıra coğrafi sınırları bir antlaşma ile belirlenmemiştir. İsrail bu koşullar altında an itibariyle “fırtınalı denize düşen, kazazedeleri” hayata geri döndürmek için “bir tahlisiye (can kurtarma) karakolu” görevini ifa etmektedir. Ancak “Türkiye’de bulunan Yahudiler dalgalı kayalı denize düşmüş insanlar olmaktan çok uzak” durumdadırlar. Zi Nik yazısının bundan sonraki kısmında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle sabık CHP iktidarına kıyasla Türkiye’nin, Musevi vatandaşların yaşamlarını sürdürebilmeleri için ne kadar elverişli koşullara sahip hale geldiğini anlatmaya başlamıştır:

²⁴³ Sami Kohen, “Niçin Dönüyorlar”, **Türkiyenin Sesi**, nr.23, 6 Nisan 1950, s.2,5. Oldukça uzun olan bu yazının bazı bölümleri Rıfat Bali tarafından daha önce aktarılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.314-315.

“...Hususile, Demokrat Parti iktidara geldikten sonra, her hakları müemmendir (emniyete alınmıştır). Canları, malları, faaliyetleri, hassas, uyanık bir hükümetin, ve bunun emr ve sevkine itaat eden bir devlet makinasının himayesi altındadır.

Vatandaşlara pek kalp huzuru ve emniyet bahş etmeyen bir hükümet zamanında, İsrail’e göç etmiş kimselerin, on dört Mayıs seçimleri neticesinde vicdan, söz, kalem hürriyeti, vatandaşlar arasında tam eşitlik ümdeleriyle dizginleri ele alan bir rejimin teessüsünden sonra, tekrar memlekete avdet etmeleri gayet tabii değil midir?”²⁴⁴.

Zi Nik’in bu sözlerinden gerek Türkiye’ye dönen Musevilerin gerekse de Türkiye’den göç etmiş olan Musevilerin bu kararlarında, ekonomik nedenlerden ziyade asıl neden olarak siyasi iktidarların uygulamalarını gördüğü anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle hem Türkiye’den gidişler de hem de Türkiye’ye geri dönüşler de ekonomik sebepleri görmezden gelmiştir.

Şalom gazetesi ayrıca 15 Kasım 1951 tarihli Milliyet gazetesinden aktardığı bir haberde 144 Musevi’nin Türkiye’ye geri döndüğünü açıklamıştır²⁴⁵.

Buraya kadar aktardığımız gazete haberleri ve köşe yazıları üzerinden Türkiye’ye geri dönen Musevilerle ilgili bilgilerin dönemin Türk ve Musevi basınına nasıl yansımış olduğuna kısaca değinmeye çalıştık. Rıfat Bali’nin kullandığı yabancı kaynaklara göre 1948 yılından 1952 yılına kadar geçen süre içerisinde Türkiye’den Filistin’e giden toplam 34.647 Musevi’den 2980’i geri dönmüştür. Bu gidiş ve dönüşlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 1948’de 4.362 kişi gitmiştir ve sadece 2 kişi dönmüştür. 1949’da 26.295 kişi göç etmiştir ve 442’si geri gelmiştir. 1950 yılında 2.439 kişi gitmiştir ve 655’i geri dönmüştür. 1951 yılında ise giden 1.198 kişiden 655’i geri gelmiştir. Son olarak 1952’de 353 kişi giderken 935 kişi geri dönmüştür²⁴⁶.

4. Tek Parti İktidarından Sonraki Süreçte Musevilerin Göçleri

1948-1950 yılları arasında kabileler halinde Filistin’e gerçekleşen büyük göç sürecinin sonlarında 14 Mayıs 1950 seçimleri ile CHP’nin tek parti iktidarı sona

²⁴⁴ Zi Nik, “Türk Musevilerinin İsrail’e Hicreti”, *Şalom*, nr.149, 31 Ağustos 1950, s.1. Rıfat Bali bu yazıdan kısaca bahsetmiştir. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.319.

²⁴⁵ “Los Judios De Turkiya Ke Retornan De İsrail”, *Şalom*, nr.213, 22 Kasım 1951, s.1.

²⁴⁶ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.312.

ermiştir. Böylece iktidara gelen Demokrat Parti, azınlıklarla daima iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1950 yılında Türkiye genelindeki Musevi nüfusun kaç kişi olduğunu bilmemekteyiz. Çünkü bu nüfus sayımında daha önce de belirttiğimiz üzere din hanesi yer almamıştır. Ancak hemen sonraki ilk sayımın yapıldığı 1955 yılında Türkiye genelinde yaşayan toplam Musevi nüfus 45.995 kişiden ibarettir²⁴⁷. Hatırlanacak olursa 1945 yılındaki nüfus sayımında Türkiye’deki toplam Musevi nüfus 76.965 kişi olarak tespit edilmişti²⁴⁸. İki sayım arasındaki 10 yıllık süre içerisinde Musevi nüfusta 30.970 kişilik bir azalma olmuştur. Bu azalışın en temel sebebi bilindiği üzere 1948-1950 arasında süratle gerçekleşen İsrail’e göçtür. Demokrat Parti’nin kesintisiz on yıllık iktidarında azınlıkları etkileyen ilk önemli olay 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları²⁴⁹ olarak bilinen “yağma” hadiseleridir. Olaylar İstanbul’da Hasköy, Beyoğlu gibi Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadıkları ilçelerde çıkmıştır. Her ne kadar asıl olarak Rumlar hedef alınmışsa da Museviler de olaylardan zarar görmüşlerdir. Olaylardan sonra Başbakan Adnan Menderes’in yaptığı açıklamalar basında yer almıştır. Hükümet İstanbul, Ankara ve İzmir’de sıkı yönetim ilan etmiştir²⁵⁰.

Rıfat Bali olayların Museviler üzerindeki etkisini incelerken 1956 yılında 1910, 1957 yılında 1911 Musevi’nin İsrail’e gittiğini ve gidenlerin çoğunun “orta yaşlı ve orta sınıfa” ait kimseler olduklarını belirtmiştir. İçlerinde kimi “genç hakim ve mühendisler” de mevcuttur. Yine Bali’nin verdiği bilgilere göre göçü ortaya çıkaran tek sebep 6-7 Eylül olayları değildir. O dönemde Türkiye’deki ekonomik kriz sebebiyle piyasadaki ücretleri kontrol altında tutan ve kâr paylarını kısıtlayan 3680 sayılı Milli Korunma Kanunu’nun düzenlenmesiyle alakalı kanun teklifinin 6 Haziran 1958’deki kabulü de yaşanan göçte etkili olmuştur. Zira o yıl (1958), Türkiye Hahambaşılığını ziyaret etmiş olan, Dünya Yahudi Kongresi

²⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.113.

²⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170.

²⁴⁹ Olaylar hakkında daha detaylı bilgiler edinmek için bkz. Rıfat N. Bali, 6-7 Eylül 1955 Olayları: Tanıklar- Hatıralar, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2010.; Şerif Demir, “Adnan Menderes ve 6-7 Eylül Olayları”, **Yakın Dönem Tarih Araştırmaları**, 2010, s.37-63.

²⁵⁰ Moris Levi ve diğerleri, **Şalom’da 60 Yıl (1947-2007)**, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2007, s.37-38.; “Los Regretavles Akontesimentos Del 6 Septiembre”, **Şalom**, nr.412, 14 Eylül 1955, s.1.

sorumlularından biri gözlemlerini anlattığı raporunda kanunun yürürlüğe girişiyle “birçok” Musevi tüccar ve esnafın iflas çektiğini yazmıştır. Nihayetinde 26 Aralık 1958’de bu kanun, uygulamadan çekilmiştir²⁵¹.

Museviler ve diğer azınlıklar Demokrat Parti’nin on yıl süren iktidarını daima desteklemişlerdir. Şalom gazetesinin 14 Mayıs 1950’den 27 Mayıs 1960’a kadar olan sayıları incelendiğinde Demokrat Parti’nin icraatlarının alenen ve sürekli olarak övüldüğü buna karşılık geçmiş dönemki CHP iktidarının durmaksızın tenkit edildiği görülmektedir. Üstelik her seçim öncesinde sabık CHP iktidarının uygulamaları hatırlatılarak Demokrat Parti’ye oy verilmesini ima eden çağrılar yapılmıştır²⁵². Bu yüzden de 6-7 Eylül olayları sonrasında bile Başbakan Menderes’e ve onun partisine duyulan güven ile verilen destek devam ettirilmiştir. Başyazar Avram Leyon’un 1956 yılının hemen öncesinde yazdığı makalesinde kullanmış olduğu şu ifadeler önemlidir:

“... Bir taraftan her gün artan hayat pahalılığı, diğer taraftan bizi bütün dünya nazarında küçük düşüren 6-7 Eylül hadisesi 19’ların Partiden ihraç edilmesi ve Hürriyet Partisinin meydana çıkması, zannederek bunlar vatandaşın Partiden soğumasına kâfi sebeplerdir.

Fakat biz öyle umuyoruz ki Sayın Menderes’in enerjik hareketleriyle, yukarıda saydığımız sebepleri çok kısa bir zaman zarfında düzeltebilecekler, çünkü Sayın Menderes’in Millete ve memlekete faydalı olmaktan başka bir gayesi olmadığını birçok defalar ispat etmiştir...²⁵³.

Ancak 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Şalom gazetesi bu tutumunu tamamen değiştirmiştir. Gazetede Demokrat Parti’nin baskıcı bir rejim olma yolunda

²⁵¹ Rıfat N. Bali, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet’in Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, 1. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009, s.63-64.

²⁵² Avram Leyon, “Yaklaşan Ara Seçimlerde Partilerin Durumu”, **Şalom**, nr.199, 16 Ağustos, s.1,4.; Avram Leyon, “Yaklaşan Umumi Seçimler”, **Şalom**, nr.322, 4 Mart 1954, s.1,4.; Avram Leyon, “Umumi Seçimlerde Partilerin Durumu”, **Şalom**, nr.334, 18 Mart 1954, 1.4.; Şalom, “5714 Yılına Girerken”, **Şalom**, nr.480, 2 Ocak 1957, s.1.

²⁵³ Avram Leyon, “Yeni Yıla Girerken”, **Şalom**, nr.427, 28 Aralık 1955, s.1. Leyon 1956 yılındaki ilk yazısında da Demokrat Partinin 5 yıl gibi kısa bir sürede fabrikalar, yollar, mektepler, hastaneler, barajlar yaptığını belirterek onun icraatlarını övmüştür. Ayrıca onuncu yaşına girecek partiye uzun ömürler dilemiştir. Bkz. Avram Leyon, “7 Ocak 1946-7 Ocak 1956”, **Şalom**, nr.428, 4 Ocak 1956, s.1.

ilerlediğini ve darbenin haklılığını belirten yazılar yazılmaya başlanmıştır²⁵⁴. Milli Birlik komitesine ve Yassıada Mahkemelerine verilen destek öyle bir hal almıştır ki 6-7 Eylül hadiseleri hakkında mahkeme sürecinin yeniden başlaması üzerine “Hesap Günü” başlığı ile olaylar hakkında Demokrat Parti’yi suçlayan bir tavır alınmaya başlanmıştır²⁵⁵. Yassıada mahkemeleri sonunda Adanan Menderes’in 17 Eylül 1961’de idam edilmesinin ardından Şalom gazetesi Yahudice çok kısa bir haber vermekle yetinmiştir²⁵⁶.

1950’li ve 1960’lı yıllarda Şalom gazetesinde Musevi nüfusla ilgili olarak karşılaştığımız bir haber 1958 yılına aittir. Bu habere göre belediyenin o dönemki son nüfus istatistiğinde İstanbul’daki Musevi nüfus 32.946 olarak belirtilmiştir. İlaveten bu nüfusun ilçeler dağılımı da verilmiştir. Bu dağılım incelendiğinde en fazla Musevi nüfus 25.830 Musevi’nin yaşadığı Beyoğlu ilçesindedir²⁵⁷.

1960 yılındaki nüfus sayımında Türkiye genelinde ikamet eden Musevi nüfus 43.926 kişi olarak tespit edilmiştir²⁵⁸. Din hanesinin son kez bulunduğu sayım olan 1965 sayımında ise Türkiye’de yaşayan Musevi nüfus 38.267’ye düşmüştür²⁵⁹.

1960’lı yılların sonlarında Türkiye’deki Musevileri etkileyen bir olay Altı Gün Savaşıdır. Haziran 1967’de altı gün sürdüğü için Altı Gün Savaşı olarak isimlendirilen savaşta İsrail’e karşı Mısır, Ürdün ve Suriye aynı cephede yer almışlardır. Savaş İsrail’in zaferiyle nihayet bulmuştur. Rıfat Bali’ye göre bu savaş Türkiye’deki Museviler için “bir dönüm noktası” olmuştur. Çünkü İsrail’in zafer kazanması, Doğu Kudüs’ü ele geçirmesi ve Arap devletlerinin “küçük bir” devlete

²⁵⁴ Selim Y. Saltı, “Hürriyet ve Demokrasi Yolunda”, **Şalom**, nr.658, 1 Haziran 1960, s.1. Saltı bu yazısında “...Menderes Hükümeti yanlış yola sapmış ve onu bu yoldan milletimizin huzur ve sulhunu temin ile görevli silahlı kuvvetlerimiz geri çevirmiştir. Böylelikle kardeş kanının akması önlenmiş, Anayasamızın hükümlerine aykırı kanunlarla kurulan komisyon ve mahkemeler ortadan kaldırılmıştır...” sözleriyle askeri darbeyi desteklemiştir.

²⁵⁵ Selim Y. Saltı, “Hesap Günü”, **Şalom**, nr.678, 19 Ekim 1960, s.1. Saltı yazısının girişinde “Bugün 6-7 Eylül hadiselerine sebep olan sabık ve sakıt iktidar mensuplarının hesap günü olacaktır” ifadelerini kullanmıştır.

²⁵⁶ “Antes Delas Eleksiones Entrevistos De Los Kapos De Los Partidos”, **Şalom**, nr.726, 20 Eylül 1961, s.1. Bu haberde Berrin Menderes’in eşinin ölüm cezasını iptal etmek için yaptığı telefon görüşmeleri anlatılmıştır.

²⁵⁷ Moris Levi ve diğerleri, **Şalomda 60 yıl (1947-2007)**, s.45.

²⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.169.

²⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.227.

karşı yenilmeleri, İslami kesimin vicdanında “son derece olumsuz” bir ruh hali ortaya çıkarmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte gerek Demokrat Parti gerekse de CHP “oy kaygısıyla” dini hassasiyetleri fazla olan toplum kesimlerine “daha anlayışla” yaklaşmışlar ve laiklik ilkesinden “tavizler” vermeye başlamışlardır. Bu politikanın neticesi olarak İslami hareket “belli bir zemin ve güç” kazanmıştır. İslami hareket İsrail devletinin mevcudiyetini kabullenemeyen ve antisemit bir ideolojiye sahiptir. Altı Gün Savaşı’nı İsrail’in kazanması üzerine “uyuklar” vaziyetteki antisemitizm “su yüzüne” çıkmıştır. Hareketin yayın organı olan gazetelerde “yoğun bir şekilde” antisemit yazılar yazılmıştır²⁶⁰.

Haziran 1967’de İsrail’in galibiyetiyle sonuçlanan Altı Gün Savaşı’nın ardından Türk basınında 2 Temmuz 1967’de Bugün ve Hürriyet gazetelerinde 90 kişilik bir Musevi kafilesinin İsrail’e gittiğine dair bir haber yapılmıştır. Farklı yayın politikaları olmasına rağmen her iki gazete de haberi -başlıkları haricinde- birebir aynı cümlelerle kamuoyuna sunmuşlardır. Habere göre Orta Doğu’da yaşanan son savaştan (Altı Gün Savaşı) sonra İsrail hükümeti, Türkiye’deki ve diğer ülkelerdeki Musevileri İsrail’e göç etmeleri için çağırmıştır. Bu çağrı üzerine Türkiye’den “90 kişilik ilk kfile” Ordu vapuruyla Hayfa limanına hareket etmiştir. İsrail Konsoloslğunun, ekseriyetle “genç karı-kocaların” İsrail’e kabul edileceğini bildirmesiyle İstanbul’daki yeni evli çiftler işlerini güçlerini bırakarak derhal yola çıkmışlardır. Yolcu salonunda eşyaları kontrol edilen Musevi vatandaşların ekseriyeti şöyle konuşmuşlardır:

“Biz eşyalarımızı burada satıp savdık. Birkaç bavul giyecek ile gidiyoruz. Orada bizlere toprak ve ev verecekler. Ayrıca, İsrail yeni topraklara sahip olduğu için endüstri ve diğer sahalarda iş çoğaldı, bu arada az da olsa askere gidenlerden ölenler oldu. Bu yüzden İsrail dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan soydaşlarını vatana hizmet etmeğe çağırdı. Bizler orada hem çalışarak para kazanacak, hem de öz vatanımıza yardım etmiş olacağız”²⁶¹.

²⁶⁰ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.121-122.

²⁶¹ “Bir Yahudi Kafilesi Yerleşmek Üzere İsrail’e Hareket Etti”, **Bugün**, nr.196, 2 Temmuz 1967, s.1,5.; “90 Musevi Yerleşmek Üzere Dün İsrail’e Gitti”, **Hürriyet**, nr.6887, 2 Temmuz 1967, s.1,11.

Göçle ilgili Bugün gazetesinde yer alan bir diğer haber 23 Ağustos 1967 tarihli'dir. Habere göre Altı Gün Savaşı'nın ardından İsrail, "işgal ettiği" Arap topraklarına diğer ülkelerdeki Musevilerle beraber Türkiye'deki Musevileri de çağırılmaktadır. İsrail bu amaçla Türkiye'de de bir teşkilat kurmuştur. İsrail'in İstanbul Başkonsolosluğu ile Kuledibi'nde Yemenici Abdülatif sokağında bulunan "Yahudi Cemaati Hayriyesi" bu amaç doğrultusunda faaliyetlere başlamışlardır. İstanbul'dan İsrail'e gidecek Museviler için konsolosluk ve Cemaat-i Hayriye yaklaşık bir milyon lira para ayırmışlardır. İlaveten bir aydır, İsrail'e gidecek Musevilerin gidiş paralarını tedarik etmek amacıyla Hahambaşılık makamı, sinagoglardaki ayinler esnasında, Musevilerin giriş ve çıkışlarında "alınması mutad olan parayı iki katında" yükseltmiştir. İstanbul'daki zengin Musevilerin Cemaat-i Hayriye'ye bağışladıkları miktar Ağustos 1967 itibarıyla 10 milyonu geçmiştir. Öte yandan 1948 yılındaki Musevi göçünde olduğu gibi Türkiye'den İsrail'e giden Museviler sahip oldukları altın ve gümüşleri "çatal, kaşık, tencere" benzeri "madeni" eşyalar haline getirmektedirler. Mücevherleri de yiyeceklerin içerisine saklayarak kaçırmaktadırlar²⁶².

Rıfat Bali'ye göre Altı Gün Savaşı'nın Türkiye'deki Museviler üzerine "biri hemen, diğeri de orta vadede" iki farklı tesiri olmuştur. Hemen görülen tesiri İsrail'in kazandığı zaferin Türkiye'deki Musevilerde "gururla karışık sevinç tezahürlerine" sebep olmasıdır. Orta vadedeki tesiri ise Türkiye'den İsrail'e göçün "az da olsa yeniden" canlanmasıdır²⁶³.

1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'ndan sonra Türkiye'deki Musevileri etkileyen bir diğer olay 21 Ağustos 1969'da Mescid-i Aksa'nın Michael Dennis Rohan isimli akıl sağlığı bozuk bir Avusturyalı Hristiyan turist tarafından yakılmasıdır. Arap ülkeleri bu olayın failinin Yahudiler olduğunu iddia etmişlerdir. Türkiye'deki İslami ve milliyetçi basın da hadiseyi böylece manşetten kamuoyuna duyurmuşlardır. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) bu olaydan birkaç gün sonra 28 Ağustos 1969'da

²⁶² Ali Karakurt, "İsrail, İşgal Ettiği Arap Topraklarına Türkiye'deki Yahudileri Çağırıyor", **Bugün**, nr.248, 23 Ağustos 1967, s.1,5.

²⁶³ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.125.

“Yahudi’ye Lanet” haftasını ilan etmiştir²⁶⁴. Bu propaganda doğrultusunda İstanbul’daki İsrail konsolosluğu önünde toplanan MTTB’ye bağlı kalabalık, İsrail bayrağını yakmıştır. MTTB genel başkanı Burhanettin Kayhan kalabalık adına şu şekilde konuşmuştur:

“Seni yıllardan beri sömüren ve kanını emen sinsi yahudi ile her türlü münasebetini kesmelisin. Bu senin kurtuluşun olacaktır. Yahudiler! Mescid-i Aksamızı ve camimizi yakabilirsiniz. Biz bunların yerine yenisini inşa etmeye muktediriz. Fakat bir gün topunuzu silip süpürmeye fiilen başladığımız zaman, değil Türkiye’de, yeryüzünde bile sığınacak delik ve yaşama imkanı bulamayacaksınız”²⁶⁵.

MTTB başkanı Burhanettin Kayhan “Mescid-i Aksa’nın yakılması sebebi ile giriştikleri direnişin Anadolu’nun büyük şehirlerinde de uygulanmasını” talep etmiştir. Kayhan’nın bildirisinde yer alan ifadeler şöyledir:

“...Milli Türk Talebe Birliği olarak başlattığımız “YAHUDİYE LANET HAFTASI” na gevşeklik göstermeyen bir dinamizm ile bütün Türk milletinin katılmasını ve Yahudiye ebedî boykot ilan edilmesini diliyoruz.

İstanbul, Ankara ve Mersin’de başlayan hareketlere, Yahudilerin kesif bulunduğu diğer büyük Anadolu şehirlerinde de derhal başlanmalıdır. Bursa Yüksek Tahsil gençliğinin büyük hazırlıklar içinde olduğunu memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz. Bir Eylül 1969 Pazartesi günü MTTB li gençler müteşekkil bir heyet Osmanlı İmparatorluğunun ilk başkentine hareket edecek ve çalışmalara iştirak edecektir.

Aziz Türk milleti

Bu sinsi ve küstah İslam düşmanı Yahudilere karşı şu tedbirleri mutlaka almalıdır:

1- Hangi şehirde olursa olsun; orada yaşayan bütün Müslümanlar Yahudi tehlikesine karşı şuurlu bir mücadeleye girişmelidir.

2- Yahudi ile her ne suretle olursa olsun ticari münasebette bulunmamalıdır.

3- Senin malını ucuza bile verse milli menfaatlerinden onunla alış-veriş yapmamağa müsaade etmemelidir.

4- İktisadi ve kültürel istiklalimizi kazanmak. Ancak Yahudi hegemonyasına son vermekle mümkün olacaktır.

²⁶⁴ Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.159-160.

²⁶⁵ “Yahudiye Lanet Haftası Başladı”, **Bugün**, nr.982, 29 Ağustos 1969, s.1,7.

5- Türk milletinin topyekûn girişeceği bu mukaddes savaşta, Milli Türk Talebe Birliği olarak her türlü hizmete hazır olduğumuzu aziz halkımıza saygı ile arzederiz.

Zafer daima Müslüman Türk milletinin olacaktır²⁶⁶.

Bugün gazetesi yazarlarından Şule Yüksel Şenler de boykota tam desteğini vermiştir. Hatta bununla da yetinmeyip “Yahudiye Ölüm!” başlığıyla köşe yazısı yayınlamıştır. Yazısında dikkat çeken ifadelerden bazıları:

“...Mukaddes Mâbedimiz Mescid-i Aksa’nın yakılış haberini kalbim kan ağlayarak ve gözlerimden kanlı yaşlar ağlayarak okudum, dinledim ve öğrendim... Haberi öğrendiğim ilk anda –can acımın şiddetinden olacak-, içimden şöyle delice bir his geçti: Halen Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Hz. Ali’nin uzun ve keskin kılıcını elime geçirip, cennet vatanımızda krallar gibi hayat süren hain ve mel’un bütün Yahudileri kılınçtan geçirip, 700 milyon Müslümanın intikamını almak!...

Fakat hayır... hayır...! Dediğim gibi bu sadece bir anlık gelip geçici bir histi... Onlara böyle bir ölümden ziyade, daha başka türlü ölüm lâyıktı... Ve bu şekli, sinesinde Yahudi barındıran her bahtsız devlet benimseyip, tatbik ettiği takdirde, dünya yeryüzündeki bütün Yahudilerin ölüm fermanları otomotikman hazırlanmış olacaktır.

Bu tek ve yegane çare: KAYITSIZ ŞARTSIZ, HER NE PAHASINA OLURSA OLSUN, YAHUDİ İLE ALIŞVERİŞ ETMEMEK, ZARURET HALİNDE DAHİ YAHUDİ MALİ İMALATI EŞYA ALMAMAK VE KAPI KOMŞUMUZ DA OLSALAR ONLARLA KONUŞMAMAK, ALÂKAMIZI KÖKTEN KESMEKTİR! İşte size Yahudi’nin ölüm reçetesi...”²⁶⁷.

Yahudi’ye Lanet haftası 2 Eylül 1969 tarihinde sona ermiştir²⁶⁸. Herhangi bir şiddet olayı olmamıştır. Ancak 9 Ekim 1969’da Galata’da Neve Şalom Sinagogu’nun girişinde gece saat 03:30’da bir bomba infilak etmiştir. Patlama maddi hasarla neticelenmiştir. İstanbul Emniyet Müdürü olayı, Hasköy mezarlığındaki gecekonduların yıkılmasına “misilleme olarak” değerlendirmiştir²⁶⁹.

Şalom gazetesinin tarihçesinin anlatıldığı kitaba göre 1960-1970 yılları içerisindeki siyasi olaylardan etkilenen Musevi cemaatinde İsrail’e göç hadiselerinin

²⁶⁶ “Yahudiye Boykot Hareketi Bütün Şehirlere Yayılıyor”, **Bugün**, nr.985, 1 Eylül 1969, s.1,7.

²⁶⁷ Şule Yüksel Şenler, “Yahudiye Ölüm”, **Bugün**, nr.987, 3 Eylül 1969, s.2. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.167-169.

²⁶⁸ “Yahudiye Ebedî Boykot”, **Bugün**, nr.988, 4 Eylül 1969, s.1-7.

²⁶⁹ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.178.

“fazlalaştığı” gözükmetedir. Bilhassa 1968 senesinde üniversitelerde meydana gelen öğrenci hareketleri Musevi gençlerinin güvenliği de etkilemiştir. Bu nedenle çocuklarını üniversitede okutmak isteyen aileler evlatlarını çeşitli Avrupa ülkelerine, ABD’ye ya da İsrail’e yollamışlardır. Yine aynı kitaba göre bu yıllarda Türkiye’den İsrail’e yapılan göçlerin rakamları sırasıyla 1960’da 387 kişi, 1961’de 1829 kişi, 1962’de 968 kişi, 1963’te 749 kişi, 1964’de Kıbrıs krizinin de etkisiyle 1247 kişi, 1965’de 1087 kişi, 1966’da 510 kişi, 1967’de 238 kişidir. 1967 yılında yaşanan 6 Gün Savaşı’ndan sonra 1968’de 647 kişi göç etmiştir. Türkiye’deki iktisadi kaoslar ve siyasi gerginlikler sonucunda 1969’da 2196 kişi 1970 senesinde 2569 kişi İsrail’e gitmiştir. 1960-1970 seneleri içerisinde İstanbul’daki Musevilerin de bazı ilçelerde yoğunlaştıkları görülmektedir. Örneğin Galata Bölgesi’ndeki Musevi nüfus Kurtuluş, Şişli, Osmanbey ve Nişantaşı’na kaymıştır. Anadolu yakasında Kuzguncuk’ta ikamet edenler Kadıköy’e gitmeye başlamışlardır²⁷⁰.

Türkiye’de 1970’li yıllardan itibaren, sağ-sol olayları olarak bilinen hadiseler bütün vatandaşların can güvenliğini tehdit edici bir boyuta ulaşmıştır. Musevi cemaati ve yayın organı Şalom gazetesi daima iki tarafın da karşısında yer almıştır. Gazetede 70’li yıllar boyunca yayımlanan köşe yazılarında sağ-sol kavgalarının, cinayetlerinin bitirilmesi istenmiştir. Bu süreçte 12 Mart 1971 muhtırası başta olmak üzere bütün askeri müdahaleler ülke genelindeki sağ-sol kavgalarını bitireceği düşünülerek desteklenmiştir²⁷¹. Nihayetinde 12 Eylül 1980 askeri darbesi anarşiyi bitirip ülke genelinde can güvenliğini sağladığı için büyük övgülerle desteklenmiştir. Hatta gazetede bir makalede 12 Eylül darbesi “Kemalizm’in dirilişi” olarak tanımlanmıştır²⁷².

²⁷⁰ Moris Levi ve diğerleri, **Şalom’da 60 yıl (1947-2007)**, s.50.

²⁷¹ Avram Leyon, “Yeni Yıla Girerken”, **Şalom**, nr.1262, 29 Aralık 1971, s.1. Leyon bu yazısında 12 Mart muhtırası ve öncesinde yaşananlar için “...Yurdumuzda ise 1971 yılının ilk üç ayı endişe ile geçirdik. Adam kaçırmalar, banka soymak, kardeş kardeşini vurmak için fırsat kollayanlar, bombalar patlatmak gibi olayları, memleketi uçurum kenarına getirmişlerdi. Memleketin bu durumunu gören Şanlı Türk Ordusunun Kumandanları, tarihe altın harflerle geçecek 12 mart muhtırasını vermişlerdir. Bu muhtıra ile memleket sükûna kavuşmuştu...” ifadelerini kullanmıştır.

²⁷² Nesim Benbanaste, “Kemalizm’in Dirilişi”, **Şalom**, nr.1707, 17 Eylül 1980, s.1. Benbanaste’nin benzer yazıları için bkz. Nesim Benbanaste, “Gerçek Atatürkçülüğe Doğru”, **Şalom**, nr.1709, 1 Ekim 1980, s.1.; Nesim Benbanaste, “Kemal Paşa’dan Kenan Paşa’ya...”, **Şalom**, nr.1710, 8 Ekim 1980, s.1.

1970-1980 yılları arasındaki siyasi sallantılar, öğrenci hareketleri, sağ-sol kavgaları neticesinde meydana gelen anarşi ortamından Musevi vatandaşlar da etkilenmişlerdir. Özellikle üniversitelerde okuyan çocuklarının hayatlarından tedirgin olmaya başlamışlardır. 1970'lerin başında ve 1980 yılı öncesinde Musevilerin bir bölümü ABD, Avrupa ülkeleri ve İsrail'e gitmişlerdir. 1969 yılı sonu ve 1970'lerde 8840 Musevi Türkiye'den ayrılmıştır. 1979 ve 1980 senelerinde ise 1673 Musevi ayrılmıştır. Türkiye'den 1970'lerde gidenlerin ekseriyeti gençlerdir. 1979-1980 arasında maddi durumu daha üst seviyede olan bir kesim gitmiştir. 1970'li yıllarda ayrılanlar gittikleri ülkelere adapte olurken 1979-1980 arasında gidenlerin “önemli bir kesimi” 12 Eylül 1980 darbesinin ardından geri gelmişlerdir. Her ne kadar geri dönüşler olsa da yaşanan bu göçlerden sonra Türkiye'deki Musevi nüfus “25-26 binlere” gerilemiştir. Yine bu dönemde Ankara, Antakya ve Bursa gibi şehirlerde ikamet eden “küçük” Musevi cemaatleri İstanbul'a taşınmışlardır. 2000 kişiden oluşan İzmir Musevi Cemaatinin gençlerinden de eğitim, iş bulma gayeleriyle İstanbul'a doğu gidenler olmuştur. Yine 1970-1980 arası dönemde İstanbul'daki Musevi toplumunun ikamet alanlarında değişim olmuştur. Önceki dönemlerde Musevilerin yoğun olarak bulundukları Galata ve Kuledibi semtleri bırakılmıştır. Şişli, Nişantaşı, Elmadağ, Teşvikiye ve Taksim'de yaşayanlar Etiler, Akatlar, Gayrettepe, Ulus gibi semtlere yerleşmeye başlamışlardır²⁷³. 1980 senesinde 849, 1981'de 341 Musevi İsrail'e gitmiştir²⁷⁴.

1980-1990 yılları arasında Türkiye'den İsrail'e göç eden Musevilerin sayısı Şalom gazetesinin tarihçesinin anlatıldığı kitapta yeterince açıklanmamıştır. Yalnızca 1980'de 849 ve 1981'de 341 Musevi'nin İsrail'e göç ettiği bilgisi verilmiştir. İlaveten 12 Eylül 1980 darbesinin akabinde “terör ortamının” sona ermesiyle göç edenlerin bir kısmının Türkiye'ye döndüğü ve bu kişilerin gittikleri yere adapte olamayan, iş olanağı bulamayan Museviler olduğu belirtilmiştir²⁷⁵. Rıfat Bali'ye göre de 1980 yılındaki askeri darbeye birlikte ortaya çıkan “güven” ve “huzur”

²⁷³ Moris Levi ve diğerleri, *Şalom'da 60 yıl (1947-2007)*, s.124-125.

²⁷⁴ Moris Levi ve diğerleri, *Şalom'da 60 yıl (1947-2007)*, s.194.

²⁷⁵ Moris Levi ve diğerleri, *Şalom'da 60 Yıl (1947-2007)*, s.194.

ortamından dolayı 1970’lerde İsrail’e yerleşmiş ailelerde “bile” Türkiye’ye geri gelmek fikri ortaya çıkmıştır²⁷⁶.

1990-2000 yılları arasında Türkiye’den İsrail’e göç “önemli derecede” azalmıştır. Fakat üniversite ve üniversite sonrasında eğitim görmek için yurtdışına giden Musevi gençlerin bir kısmı eğitim aldıkları ülkelerde yaşamayı seçmişlerdir. Bu tür göçlerin bir bölümü İsrail’e “önemli” bir bölümü ABD ve İngiltere’ye yapılmıştır²⁷⁷. 1995 yılında Şalom gazetesindeki bir haberde İsrail Göç Bakanlığı’nın açıklamasına yer verilmiştir. Buna göre 1948 yılında İsrail’in kurulmasından sonra 1995 yılına değin “61 bin” Musevi Türkiye’den İsrail’e göç etmiştir²⁷⁸.

Şule Toktaş’a göre 1948-1951 yılları arasında İsrail’e 34.547 Musevi göç etmiştir. Ardından 1951’den 2001 yılına kadar takriben 27.473 Musevi İsrail’e göçmüştür. Bu iki rakam dikkate alındığında İsrail’in kuruluşundan itibaren 2001 yılına değin Türkiye’den giden toplam göçmen sayısı 62.020’dir. 1951 yılından 2001 yılına kadarki göç süreci rakamsal olarak incelendiğinde 1952-1960’da 6.871, 1961-1964’de 4.793, 1965-1971’de 9.280, 1972-1979’da 3.118, 1980-1989’da 2.088, 1990-2000’de 1.215 ve 2001’de 108 Musevi İsrail’e gitmiştir²⁷⁹. Yine Toktaş’a göre 1951 yılından sonra İsrail’e gidenler çoğunlukla “orta ve üst sınıfa mensup” olan Musevilerdir. Ayrıca “Türk üst kimliğine” daha çok aidiyet hisseden, Türkçeyi anadil olarak kullanan ve Türk toplumuyla daha fazla “bütünleşmiş” olan kimselerdir. Bu göçmenler ekseriyetle ticaretle meşguldürler ancak aralarında serbest meslek sahibi olanlar ve beyaz yakalı profesyoneller de mevcuttur. 1970’li yıllarda Türkiye’de ekonominin daralması iş imkanlarını azaltmıştır. Musevi erkekleri babalarının veya kayınbabalarının işyerlerini işletmişlerdir. Ancak ithal ikameci iktisadi modelin uygulanması nedeniyle döviz giriş çıkışlarının sıkı denetim altına alınmasıyla biçimlenen piyasa koşullarında babalardan intikal eden işler gelecek sunmaz hale gelmiştir. Buna karşın 1970’lerde İsrail’de ekonominin büyük ivme

²⁷⁶ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.244.

²⁷⁷ Moris Levi ve diğerleri, **Şalom’da 60 yıl (1947-2007)**, s.228.

²⁷⁸ “61 Bin Türk Yahudisi İsrail’e Göç Etti”, **Şalom**, nr.2407, 1 Kasım 1995, s.8. Ayrıca 1948 yılından 1995 yılına kadar dünya genelinde İsrail’e yerleşen toplam Yahudi sayısı 2.5 milyon olarak açıklanmıştır. Ve bu sayının ülkelere göre dağılımı da gösterilmiştir.

²⁷⁹ Şule Toktaş, “1950’ler İstanbul’unda Gayrimüslim Azınlıklar Ve Nüfus Hareketleri: Türkiye Yahudi Cemaati” s.108. Toktaş bu bilgileri İsrail Devleti’nin İstatistik bürosundan aktarmıştır.

göstermesi ve nispeten daha geniş iş imkanlarının olması nedeniyle bunları değerlendirmek isteyen Museviler 1960'ların sonları itibariyle İsrail'e gitmişlerdir. 1960'lı yılların sonlarında İsrail'e giden gençlerin bir bölümünün amacı daha iyi bir üniversite eğitimi almaktır. Yatılı okul, parasız barınma ve daha nitelikli eğitim imkanlarından yararlanmak gayesiyle Ortaokul ve lise eğitimi için de İsrail'e gidenler vardır. İsrail'deki eğitimin “daha iyi” kabul edilmesinin nedeni Türkiye'deki eğitimin siyasallaşması ve böylece ortaya çıkan sağ-sol kavgalarıdır. Sivil hayatta yaşanan şiddet olaylarının can güvenliğini tehdit etmeye başlaması Musevileri telaşlandırmış ve bu “güvensizlik ortamı” göçü tetiklemiştir. Ayrıca yine 1970'lerdeki işçi hareketlerinin ve terör olaylarının, sermayedar karşıtı olması “üst sınıf” Musevilerin 1979-1980 yıllarındaki göçlerinde etkili olmuştur²⁸⁰.

Rıfat Bali'nin tespitlerine göre 2000'li yıllarda Musevi gençleri göç etmek istediklerinde İsrail yerine, Türk ve Müslüman yaşlıları gibi, eğitim aldıkları Amerika'yı tercih etmektedirler. İlaveten Türkiye genelinde 2000'li yıllardaki Musevi nüfus toplamda “17000 civarında”dır²⁸¹. Yine Bali'ye göre Musevi cemaati temsilcilerinin daimi olarak zikrettikleri rakamın “26.000 civarında” olmasının sebebi “psikolojik ve siyasi” amaçlıdır. Zira Türkiye'deki Musevilerin yurtdışına gerçekleşen göçlerle daimi surette azalması hem Hahambaşılık hem de devlet yetkililerince söylenen “hoşgörülü ve huzurlu yaşam” söylemine tezat oluşturduğu için “26.000” rakamı kullanılmaktadır. Oysa ki doğru rakam olarak kabul edilebilecek olan 17.000 dikkate alındığında bu nüfusun 15.000'i İstanbul'da 2.000'i de İzmir'de yaşamaktadır²⁸².

2000'li yıllarda Türkiye'deki Musevilerin göç etmelerine yol açabilecek gelişmelerden biri de İspanya ve Portekiz'in dünya genelindeki Seferadlara -belirli şartları sağlamak kaydıyla- vatandaşlık alma hakkı vermeye başlamalarıdır. Bu konuda ilk adım İspanya'dan gelmiştir. 2012 yılında İspanya Adalet ve Dışişleri bakanları “500 yıl önce ülkeden kovulan Yahudilerin sayıları 3 milyon olarak tahmin

²⁸⁰ Şule Toktaş, “1950'ler İstanbul'unda Gayrimüslim Azınlıklar Ve Nüfus Hareketleri: Türkiye Yahudi Cemaati”, s.108-109.

²⁸¹ Rıfat N. Bali, “Türk Yahudi Toplumunun Yavaş Yavaş Yok Oluşu”, **Toplu Makaleler-I Tarihî Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2013, s.307.

²⁸² Rıfat N. Bali, “Türk Yahudi Toplumunun Yavaş Yavaş Yok Oluşu”, s.305.

edilen torunlarının İspanya vatandaşı olabilmeleri için mevcut yasayı” düzenleyeceklerini açıklamışlardır. Nihayetinde 2015 yılı Haziran ayında gerekli düzenleme kararları İspanya parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Akabinde Ekim ayı itibariyle “üç yıl boyunca” devam edecek olan başvuru süreci başlamıştır. Aslında Seferad kökenli Musevilerin İspanyol vatandaşlığı elde etme hakları daha önce de vardır. Fakat yeni yasa ile yaşadıkları ülkelerde sahip oldukları vatandaşlıktan feragat etmeden ve İspanya’da yaşama zorunluluğu olmadan İspanyol vatandaşlığı elde edeceklerdir. Ancak bazı şartların yerine getirilmesi gereklidir. Bu şartlar dil ve kültür sınavından geçmektir. Bu konuyu haberleştiren Şalom gazetesine göre dil ve kültür sınavı yerine getirilmesi zor şartlardır. İlaveten Türkiye’deki Yahudilerin “çoğunluğunu” meydana getiren Sefaradlar kendilerine sunulan bu haktan yararlanmak isteyeceklerdir. Çünkü bu hak aynı zamanda “*çifte pasaport sahibi olma, vize kolaylığı, AB vatandaşı olmanın getirdiği avantajlar*” olarak kabul edilebilir niteliktedir. Fakat bununla birlikte İspanya’ya göç edilmediği de şu ifadelerle açıklanmıştır:

“Türk Yahudileri ülkeyi terk ediyor hele hele İspanya ve Portekiz’e göç ediyor sonucunu çıkarmak yanlış. Türkiye’deki antisemit söylemlerin getirdiği huzursuzluk, zorlaşan ekonomik şartlar ve ülkenin genel durumu birçok cemaat bireyinin göç etmeyi düşünmesine yol açıyor, doğru. Göç edenler de var. Ancak kimse rota olarak ekonomik krizle boğuşan İspanya ve Portekiz’i ilk tercih olarak düşünmüyor.

İspanya’dan kovulduklarından beri içlerinde bir parça İspanya’yı her zaman taşıyan, bunu Ladino ile, kültürleri ile yaşatan ve yeni nesillere aktaran Sefaradlara karşı bu çok geç kalmış bir davetin gerçek anlamda bir özür olabilmesi için herhangi bir şarta bağlanmaması gerekirdi...²⁸³”.

2015 yılında İspanya’ya benzer şekilde Portekiz de dünya genelindeki Portekiz kökenli Sefaradlara vatandaşlık başvurusu yapma hakkı vermiştir. Bu hak 27 Şubat 2015 tarihli 30-A/2015 sayılı kararname ile resmîyete geçmiştir. Kanuna göre Portekiz kökenli olduğunu kanıtlayabilen Sefaradlar mevcut vatandaşlıklarından

²⁸³ “İspanya’dan Sefaradlara Tarihi Davet”, **Şalom**, nr.3395, 17 Haziran 2015, s.1,3. Daha önce Milliyet gazetesi tarafından 2014 yılında yapılmış bir habere göre “*şu ana kadar 2 bin 422 Türkiye vatandaşı Yahudi’nin*” İspanyol vatandaşı olmak için başvuru yaptığı İspanyol diplomatik kaynakları tarafından açıklanmıştır. Bkz. “Köklerimiz Burada Asla Terk Etmeyiz”, **Milliyet**, nr.21174, 30 Mart 2014, s.22.

feragat etmeden çifte vatandaşlık sahibi olacaklardır. Eşlerden birinin vatandaşlık kazanması diğerinin vatandaş olması için yeterli değildir. Benzer şekilde çocuklar için de ayrı bir başvuru yapılması gereklidir²⁸⁴. 2015 yılı Haziran ayında -yasanın çıkmasından üç ay sonra- Türkiye’den 150 Musevi’nin Portekiz vatandaşı olduğu açıklanmıştır. Ayrıca Portekiz’in Porto kenti Yahudiler Cemiyeti sözcüsü Michael Rothwell 3 ay içerisinde yapılan toplam 900 başvurudan 200 tanesini olumlu sonuçlandırdıklarını ve bunların 150’sinin Türk vatandaşlarına ait olduğunu ifade etmiştir. Hatta Rothwell *“Türk Sefaradlarının diğerleri gibi sadece pasaport için değil, Türkiye’den ayrılıp burada yaşamayı planladığını”* belirtmiştir²⁸⁵.

2017 yılına gelindiğinde Portekiz hükümeti, yaptığı bir değişiklikle Sefaradlara vatandaşlık verme şartlarını daha kolaylaştırmıştır. Buna göre aileden bir kişinin Portekiz vatandaşı olmak için başvurması durumunda çocukları da aynı haktan faydalanacaktır. Bu sayede her aile bireyi tek tek başvurmadan ailecek Portekiz vatandaşlığı elde edebilecektir. Ayrıca Portekiz vatandaşlığı elde etmenin bir diğer kolaylığı da önceden olduğu gibi Portekizce dil sınavı şartının olmamasıdır. Ki bu sebeple Sefaradların çoğu İspanyol vatandaşlığına kıyasla daha kolay elde edilebilen Portekiz vatandaşlığını tercih etmektedirler²⁸⁶.

Portekiz’in Ankara Büyükelçisi Paula da Silva’nın 2018 yılındaki açıklamalarına göre son iki yıl içerisinde dünyanın farklı ülkelerinden toplamda 12 binden fazla Sefarad vatandaşlık başvurusunda bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye’den 2 binden fazla Yahudi Portekiz vatandaşlığı elde etmek için başvurmuştur. İlaveten Büyükelçiliğin tahminine göre Türkiye’de 17 bin Sefarad yaşamaktadır²⁸⁷.

Genel olarak baktığımızda İspanya ve Portekiz’in yüzyıllar önce kendi ülkelerinden sürgün etmiş oldukları Sefaradlara vatandaşlık hakkı verme kararlarının Türkiye’deki Musevilerden kaç kişinin göç etmesine sebep olduğuna dair kayda değer herhangi bir bilgiye henüz sahip değiliz. Ancak her iki ülkenin de vatandaşlık

²⁸⁴ “Portekiz’den Sefarad Yahudilerine Vatandaşlık Hakkı”, **Şalom**, nr.3400, 29 Temmuz 2015, s.1,3.

²⁸⁵ “150 Sefarad Yahudisi Portekiz Uyuşuna Geçti”, **Milliyet**, 26 Haziran 2015.

²⁸⁶ “Portekiz Sefaradlara Vatandaşlık Kanununun Kapsamını Genişletti”, **Şalom**, 2 Mayıs 2017.

²⁸⁷ “Türkiye’deki 2000 Yahudi, Portekiz Vatandaşlığına Başvurdu”, **Cumhuriyet**, nr.33816, 8 Mayıs 2018, s.12.

vereceği Sefaradlara çifte vatandaşlık hakkı tanınması ve ikamet zorunluluğu istememesi gerek dünya genelinde gerekse de Türkiye’deki Sefaradların çoğunlukla göç etmeden, ikinci bir vatandaşlık ve aynı zamanda AB vatandaşlığı kazanma amacıyla bu kararı dikkate aldıkları göze çarpmaktadır. Öte yandan İspanya’nın Seferad Yahudilerine -ikamet şartı istemeden- sunduğu vatandaşlık hakkı için başvuru süresi 1 Ekim 2019 itibariyle dolmuştur²⁸⁸. İlaveten çalışmamızın birinci bölümünde bahsettiğimiz üzere İspanya daha önce XX. yüzyılda da dünya genelindeki ve dolayısıyla Türkiye’deki Musevilere vatandaşlık verme teklifinde bulunmuştur. Fakat görüldüğü kadarıyla bu teklif hiçbir zaman İsrail’e göç benzeri bir harekete sebep olmamıştır. Oysa ki İsrail’e göç azalarak da olsa daima devam etmiştir.

2018 yılı Şubat ayında Milliyet gazetesinde yer alan bir haberde son yıllarda Batı ülkelerinden İsrail’e giden Musevilerin sayısı azalırken, Türkiye’den gidenlerin sayısının “ikiye katlandığı” açıklanmıştır. Bu haberin kaynağı İsrail’de yayın yapan Arutz Sheva isimli muhafazakar internet sitesidir. Bu siteye göre Batı ülkelerinden İsrail’e göç eden Musevi sayısı azalmış fakat buna karşın İsrail’e göç eden Türk ve Rus Yahudilerin de “önemli bir artış” olmuştur. Yine bu siteye göre 2017 yılının ilk dokuz aylık sürecinde Türkiye’den İsrail’e göç eden Musevi sayısı daha önceki yıllara kıyasla iki katına çıkmıştır. Zira 2017 senesinin ilk dokuz ayında Türkiye’den 350 Musevi gitmiştir. Ancak 2016 senesinin ilk dokuz ayında Türkiye’den İsrail’e giden Musevi sayısı 164’dür. Dolayısıyla Türkiye’deki Musevilerin İsrail’e göç etme temayülü “kayda değer” bir şekilde artmıştır. Konuyla ilgili olarak Milliyet gazetesine konuşan Türk Yahudi Cemaati sözcüsü Deniz Saporta şunları söylemiştir:

“Bu göç olayları kişisel olduğu için elimizde istatistiki bir bilgi mevcut değil, ancak bahsedilen sayıların doğru olması muhtemel. Dönem dönem göç edenlerin sayıları artıp azalabiliyor. İspanya’ya göç etmek isteyen Seferadlar konusu da tamamen kişisel başvurular üzerinden gerçekleşiyor. Seferadlar’ın İspanyol vatandaşlığına hak kazanmaları geri verilen bir hak olarak değerlendirilmelidir. Şu an için İspanya’ya Türkiye’den göç edildiği konusunda bilgimiz bulunmamakta.”

²⁸⁸ “130 Binden Fazla Sefarad Yahudisi İspanyol Vatandaşlığına Başvurdu”, **Şalom**, 2 Ekim 2019. Habere göre Seferad Yahudileri bundan sonra - İspanya’da oturmak şartıyla -2015 öncesinde olduğu gibi- vatandaşlık alabileceklerdir.

Konuyla ilgili görüşlerini belirten bir diğer isim Şalom gazetesinin yazarlarından Mois Gabay'dır. Gabay şu şekilde konuşmuştur:

“Ülkemizde azınlık toplumlarının ayakta kalma stratejisini özetlemek gerekirse, kısaca kendi işine bakmak, başını kaldırmamak, büyük siyaset ve iktisat meselelerini güçlülere bırakmak diyebiliriz. Ladino dilinde, ‘Ne yangına koş, ne de kavgaya’ diye bir söz vardır. Özgürlüğümüzü bize çizilen sınırın içinde izin verildiği kadar yaşamaya çalışıyoruz. İsrail-Türkiye ilişkileri kötü gittiğinde uykusuz geceler geçirmek uzun bir süredir bizim gerçekliğimiz maalesef. Size basit bir örnek; Türk milletinin bekası için başlatılan ‘Afrin Operasyonu’ ile ilgili olarak TRT WORD tarafından yayınlanan ‘Azınlıklar Afrin Operasyonu hakkında ne düşünüyor?’ videosu sizlere tuhaf gelmedi mi? Biz bu ülkede yaşayan yabancılar mıyız ki konu ile ilgili genel bir anket yapılmazken, özellikle azınlık toplumlarının da fikir söylemesine gerek duyuluyor?”

Milliyet gazetesindeki bu haberin son kısmına göre Türk Musevi cemaatinden “isimler” Musevi cemaati nüfusunun (2018 yılında) “18 bin civarında” olduğunu söylemişlerdir. Bu nüfus “demografik” sebepler yüzünden her sene “250 civarında” azalmaktadır. Cemaatin yıllık doğum ortalaması “100 civarında” iken yıllık ölüm ortalaması 350’dir. İlaveten “en fazla” Musevi İstanbul’da yaşamaktadır²⁸⁹.

2018 yılının Eylül ayında Şalom gazetesinde tüm dünyadaki Musevi nüfusun ülkelere göre dağılımının açıklandığı haberde Türkiye’deki Musevi nüfus “15 bin” olarak belirtilmiştir²⁹⁰.

²⁸⁹ Mert İnan, “Türk Yahudileri Gidiyor Mu?”, **Milliyet**, nr.22313, 6 Şubat 2018, s.6.

²⁹⁰ “Dünyadaki Yahudi nüfusu 14,7 Milyon”, **Şalom**, nr.3556, 12 Eylül 2018, s.1,8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN BATI İLLERİNDEKİ MUSEVİLERİN GÖÇLERİ

1. Marmara Bölgesindeki Musevilerin Göçleri

1.1. Edirne

Edirne’deki Museviler üzerine bir çalışması bulunan Rıfat Bali şehirdeki Musevi nüfusu yıllara göre liste halinde sunmuştur. Buna göre XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca sırasıyla 1828’de 2506, 1834’de 2500, 1854-1856’da 10.000, 1876’da 12.000, 1899’da 15.000-17.000, 1901’de 15.000, 1902’de 16.000, 1911-1914’de 28.000 ve 1921-1922’de 13.000 kişiden ibarettir²⁹¹. 1914 senesinde yapılmış olan yabancı bir nüfus istatistiğinde ise Edirne’de 22.575 Yahudi, 19.773 Ermeni, 224.680 Rum ve 360.411 Müslüman bulunduğu grafik halinde gösterilmiştir²⁹². Sonraki süreçte Cumhuriyet dönemindeki nüfus sayımlarına göre kentteki Yahudi nüfusu 1927’de 6.098²⁹³, 1935’de 4071²⁹⁴, 1945’de 2.441²⁹⁵, 1955’de 638²⁹⁶, 1960’da 438²⁹⁷ ve 1965’de 312 olmak üzere daima azalmaya devam etmiştir²⁹⁸.

Cumhuriyet Döneminde Edirne’deki Museviler şarapçılık ve ticaret gibi iktisadi faaliyetler ile susam, ayçiçeği yağı üretimi, peynircilik ve şekerçilik gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Örneğin kentte peynirciliğin ilerlemesinde mandıracı Albert Sarfati, Nesim Marko Kohen ve Malki aileleri önemli isimlerdendir²⁹⁹.

²⁹¹ Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.127.

²⁹² **BOA, PLK.p.** Dosya no: 3670, lef 1.

²⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.110-111.

²⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

²⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

²⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

²⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

²⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

²⁹⁹ Yusuf Besalel, “Mevcudu Kalmamış Bir Yahudi Cemaati: Edirne”, **Şalom**, nr.3374, 21 Ocak 2015, s.12.

Cumhuriyet Döneminde Edirne Musevilerinin kenti terk etmelerine sebep olan önemli hadise 1934 yılında yaşanan “Trakya Olayları” dır. Bu olaylar aynı zamanda Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağ Musevilerinin de ikamet ettikleri yerleri bırakıp bilhassa İstanbul’a göç etmelerine sebep olmuştur. Bu arada Filistin’e giden Museviler de olmuştur. Trakya Olaylarından daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz için burada Edirne özelinde yaşananlardan kısaca bahsedeceğiz. Olaylar hakkında çalışması bulunan Rıfat Bali’ye göre Edirne’de yerel yöneticiler öncelikle Musevi kasaplarının mezbahada et kesmelerini men etmişler, akabinde Musevi çalışanların işlerine gitmelerini engellemişler ve Musevi işyerlerinin boykotunu görmezden gelmişlerdir. Bu vaziyeti valiye bildiren Musevilere kentte *“olağanüstü bir şey olmadığı, Müslüman halkın Yahudileri istemediği ve dolayısıyla Yahudilerin kenti terk etmelerinin daha doğru olacağı”* söylenmiştir³⁰⁰. Bali ayrıca Amerikan Milli Arşivlerini kaynak göstererek olaylardan dolayı Yunan topraklarına kaçan Türk Musevilerinin anlattıklarını yazmıştır. Bu bilgilere göre 2 Temmuz 1934 tarihinde üzerlerinde taşlarla, sopalarla, “Yahudilere ölüm!” sesleriyle bir grup insan Edirne’deki çarşıya gelip, Musevilerin dükkanlarına zarar vermişlerdir. Aynı şekilde Musevilerin evlerine de saldırmışlardır. Musevilere dayak atılmış ve İstanbul’a gitmeleri için tren istasyonlarına gönderilmişlerdir. İlaveten şehirde Musevilere karşı sert bir boykot yapılmış ve onlara ekmek verilmemesi için fırıncılara emir verilmiş, bu sebeple bir dilim ekmeği 5 liraya almak zorunda kalmışlardır³⁰¹. Bahsettiğimiz bu olaylar esnasında ve hemen ardından kentteki Musevilerin çoğunluğu İstanbul’a göç etmiştir. Ayrıca Filistin’e gidenler de olmuştur. Rıfat Bali 1934 senesinde vuku bulan “Trakya Olayları” akabinde The Jewish Agency (Yahudi Ajansı) göç ünitesinin yöneticisi Yitzhak Greenbaum’un Trakya’ya gelip buradaki Musevilere Filistin’e *“yasal yollardan”* göç etmeyi sağlayan *“sertifikalardan birkaç yüz”* tane verdiğini

³⁰⁰ Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.140. Bu bilgiye kaynak olarak - “l’expulsion des juifs de Thrace”, Paix et Droit, XIV, Sayı 7, Eylül 1934, s.15-16.- göstermiştir.

³⁰¹ Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.140-141. Bu bilgilere kaynak olarak- Amerikan Milli Arşivleri, 867.4016/Jews/12.- göstermiştir.

belirtmektedir³⁰². Edirne’deki Musevi nüfus resmi kayıtlara göre 1927 yılında 6098 iken 1934 yılında yaşanan bu hadiselerden sonra 1935 yılında 4071’e düşmüştür³⁰³.

1934 yılında yaşanan “Trakya olayları” sonrasında Edirne’deki Musevi toplumunun azalmasına sebep olan ikinci gelişme İsrail Devleti’nin kurulma sürecidir. Bu süreçte Edirne yerel basını göç eden Yahudiler hakkında haberlere yer vermiştir. “Edirne Postası” gazetesini incelediğimizde 1948-1949 yıllarında Yahudilerin şehirden ayrılmaları ile ilgili haberler yoğunlaşmaktadır. Örneğin Eylül 1948’de önceleri şehirdeki Yahudi gençlerinin Hayfa-İtalya ve İsviçre’ye gitmek için pasaport aldıkları fakat sonrasında ailelerinin de bu harekete katıldıkları belirtilmiştir. Musevilerin kentten ayrılmalarının sebebi onların kendi beyanlarına ve “söylentilere” göre ekonomik düşünceler ve maddi geçimsizlik olarak açıklanmıştır. Ayrıca gidenlerin daha sonra Filistin’e geçeceklerine yönelik bir söylenti olduğu bildirilmiştir³⁰⁴. “Edirne Postası” gazetesindeki bu ilk haberden sonra genel basında “Son Posta” gazetesinde yer alan “Edirne’de Bir Yahudi Hezeyanı Yayınladılar” başlıklı haber kayda değer niteliktedir. Bu habere göre Edirne’deki Musevi vatandaşlara hitap eden bir bildiri ortaya çıkmıştır. Bildiri Türkçe olarak kurşun kalemle yazılmış ve çoğaltılmıştır. Ayrıca Emniyet gereken soruşturmayı yapmaya başlamıştır. Bildiri “Kahraman Kardeşler” hitabıyla başlamaktadır. Devamında “*Hür ve müstakil vatanımız buradakileri de kucaklamak bağrına basmak istiyor, hepimiz oraya koşalım ve onlara katılalım. Ecdadımızın ruhları heyecanla bizleri beklemektedir. Şuna and içeriz ki bir tek can kalıncaya kadar çarpışacak, mukaddes toprakları kanımızla kıpkızıl yaparak ateşten bir hudut çizeceğiz. Arkadaşlar asil milletimiz zafer menkıbeleri yaratarak tarihe şanlı sayfalar katıyorlar. Durmayalım artık kendimizi gösterme zamanı gelmiştir. Binlerce, yüzbinlerce akın edelim. Zamanla tarih bile bize parmak ısıracak, icap ederse dünyaya hiçbir zaman sulh yüzü göstermez, kan ve ölüm saçarız. İçi şan ve şeref dolu bayrağı tâ göklerde dalgalandırarak buralara kadar gölge verdirmeye çalışalım. Allah yardımcımızdır.*

³⁰² Rifat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.142. Bu bilgiye kaynak olarak- A. Benveniste, “La situation des Juifs”, *İsrail*, 7 Mart 1935, sayı4- göstermiştir.

³⁰³ Rifat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.310.

³⁰⁴ “Yahudiler Nereye Gidiyorlar”, **Edirne Postası**, nr.1582, 15 Eylül 1948, s.1.

Kalanlar Adatto etrafında toplansınlar.” ifadeleri yer almaktadır. İmza kısmında ise “Filistin Fedailerinden” tabiri kullanılmıştır³⁰⁵.

Göç sürecini “Edirne Postası” gazetesinden takip etmeye devam edersek 27 Ekim 1948’de Türkiye’nin çeşitli şehirlerindeki Yahudilerin Filistin’e göç amacıyla hazırlık yaptıkları ve Edirne’deki Musevilerin de pek çoğunun hazırlanmakta olduğu ifade edilmiştir. Gidecek olanların çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu ve genellikle İtalya ve Fransa için pasaport istedikleri, Filistin için pasaport talep edenlerin akrabalarını görüp tekrar geri döneceklerini söyledikleri belirtilmiştir³⁰⁶. Kasım ve Aralık 1948’de göçle ilgili haber bulunmamaktadır³⁰⁷. Şubat 1949’da Yahudilerin göç etmelerinin İsrail devletinden talimat alan bir komite tarafından düzenlendiğinin “*kuvvetle*” tahmin edildiği ve Filistin’e gidenlerin taşınmaz mülklerini “*değer fiyatla*” sattıkları fakat taşınabilir eşyalarını “hurda ve kullanılmış olanları pahalı pahalı” sattıkları yazılmıştır³⁰⁸. Mart 1949’da Filistin’e gitmeye çalışanların sayısının her geçen gün artmaya devam ettiği ve işlerini “tasfiye edenlerin” emniyete başvurup pasaport alarak İstanbul yoluyla Filistin’e gittikleri açıklanmıştır³⁰⁹. 19 Mart 1949’da Musevi göçünün devam ettiği ve bu tarihe kadar Edirne’den “1500 kadar” Musevi’nin ayrıldığı bildirilmiştir³¹⁰.

Haziran 1949’a gelindiğinde daha önce sayıları yaklaşık 4000 olan Edirneli Yahudilerin yarısından fazlasının Filistin’e göç ettikleri ve geriye kalanlardan bir kısmının da göç hazırlığı yaptıkları bildirilmiştir. Aynı habere göre şehirden ayrılan Musevilerin dükkan, ticarethane gibi işletmeleri Türk vatandaşlar tarafından “*değerinin üstünde fiyatlarla*” satın alınıp işletilmeye devam edilmiştir. Museviler beraberlerinde taşıyamayacakları eşyaları ya Bedesten’de ya da komisyoncular

³⁰⁵ “Edirne’de Bir Yahudi Hezeyanı Yayınladılar”, **Son Posta**, nr.5637-903, 17 Ekim 1948, s.1,2. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.230-231.

³⁰⁶ “Yahudilerde Göç Hazırlığı”, **Edirne Postası**, nr.1591, 27 Ekim 1948, s.1.

³⁰⁷ Bu iki aylık süre içerisinde genel basından “Son Posta” gazetesindeki 20 Aralık 1948 tarihli bir habere göre Edirne’de bir süre önce meydana gelen ve “250’ye yakın” Musevi’nin ayrılması akabinde durmuş olan göç yeniden başlamıştır. Böylece Yunanistan, Fransa ve İtalya üzerinden Filistin’e gitmek isteyen “birçok Musevi” pasaport işlemlerini sürdürmektedir. Gidenlerin çoğunluğu genç ve “hali vakti yerinde olmayan” kişilerdir. Bkz. “Edirne Yahudileri Yine Pasaport Almağa Başladılar”, **Son Posta**, nr.5637-967, 20 Aralık 1948, s.3.

³⁰⁸ “Yahudiler Gidiyor”, **Edirne Postası**, nr.1614, 19 Şubat 1949, s.1.

³⁰⁹ “Yahudiler Filistin’e Gidiyorlar”, **Edirne Postası**, nr.1618, 5 Mart 1949, s.1.

³¹⁰ “Musevilerin Gidişi Devam Ediyor”, **Edirne Postası**, nr.1621, 19 Mart 1949, s.1.

aracılığıyla satmaya devam etmişlerdir. Neredeyse hepsi kullanılmış olan bu eşyalar “*iyi fiyatla*” alıcı bulmuştur³¹¹. Eylül 1949’da kentten göç eden Yahudilerin çoğunun “*küçük ticaret ve sanayi erbabı*” olduğu “*büyük iş ve sermaye*” sahibi olanlardan “*pek az*” kişinin gittiği ancak Edirne’deki Musevi sayısının “*göze çarpacak derecede*” azaldığı anlatılmıştır³¹². Kasım 1949’da Filistin’e Yahudi muhaceretinin hala devam ettiği, bir kısım Musevi’nin göç etmek için ilkbaharı bekledikleri, gidenlerin taşınabilir ve taşınamaz mülklerinin “*değer fiyatla ve hatta bazen değer fiyattan çok üstün bedellerle*” satın alındığı ifade edilmiştir³¹³. Bundan sonraki süreçte Ağustos 1950’ye kadar Musevi göçüyle alakalı haberlerin durakladığını görmekteyiz. Zaten Ağustos 1950’de Musevilerin “*Filistin’e hicretlerinin*” bir süredir azalmış olduğu ve son zamanlarda resmi mercilere bu amaçla yeniden başvurmaya başladıkları ve başvuruların sayıca 55 hane olduğu söylenmiştir³¹⁴. İsrail’e göçlerin yoğunlaştığı 1947-1950 arası dönemde “Edirne Postası” gazetesinde tespit edebildiğimiz son haber Ekim 1950 tarihli. Buna göre iki yıldır kabileler halinde şehirden ayrılmakta olan Yahudi azınlığın sayısı çok azalmıştır. 50’den fazla Musevi’nin bulunduğu son kafilenin ayrılmasıyla göç için müracaat eden dört beş aile olmuştur³¹⁵. “Edirne Postası” gazetesinin 1951 ve 1953 yıllarındaki nüshalarını incelediğimizde Musevilerle ilgili konumuzla alakalı herhangi bir habere ulaşamadık. 1951 ve 1953 arası dönemde gazetenin gündemini Bulgaristan’dan Edirne’ye gelen göçmenler ve onların iskan meselesi teşkil etmiştir. Edirne’den İsrail’e giden Musevilerle ilgili ayrıca bir haber genel basından Son Saat gazetesinde 1 Mayıs 1949 tarihinde yer almıştır. Habere göre bu tarihten birkaç ay öncesine kadar Edirne’de 2500 Musevi varken 650’si Filistin’e göç etmiştir. Diğerlerinin de önemli bir kısmı Filistin’e gitmek amacıyla İstanbul’a gitmişlerdir. Ayrıca Edirne’den o an için 150 Musevi Filistin’e gitmek üzere hazırlanmışlardır³¹⁶. Bu haber doğru kabul edilirse, hazırlıklarını tamamlamış olan 150 Musevi’nin de gitmesi halinde, 1949 yılı Mayıs ayı itibarıyla Edirne’de takriben 1700 Musevi bulunmaktadır.

³¹¹ “Yahudi Muhacirler”, **Edirne Postası**, nr.1639, 1 Haziran 1949, s.3.

³¹² “Yahudiler Gidiyorlar”, **Edirne Postası**, nr.1671, 28 Eylül 1949, s.2.

³¹³ “Yahudiler Gidiyor”, **Edirne Postası**, nr.1681, 16 Kasım 1949, s.2.

³¹⁴ “Yahudiler Gidiyor”, **Edirne Postası**, nr.1758, 23 Ağustos 1950, s.1.

³¹⁵ “Yahudi Hicreti”, **“Edirne Postası”**, nr.1768, 7 Ekim 1950, s.1.

³¹⁶ “Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

Rıfat Bali 1945 senesinde 2441 Musevi'nin ikamet ettiği Edirne'de 1949 yılının Aralık ayı itibariyle yalnızca 1000 Musevi'nin kaldığını, göçlerden dolayı kentteki 9 sinagogdan 7'sinin kapandığını ve çoğu Edirne Musevilerine ait olan 50 adet Sefer Tora'nın Hahambaşılığın tedarik ettiği resmi müsaadeyle İsrail'e gönderildiğini yazmıştır³¹⁷. Bali ayrıca, 1948 itibariyle Musevilerin Edirne'den göç etmelerini *“kısmen Siyonist bir hareketti, kısmen maddi zorluklar içinde bir hayat sürdüren bireylerin yeni kurulan bir devlette gelecek aramaları, kısmen de geçmişteki sıkıntılardan dolayı göç etme arzularından da ileri geliyordu”* şeklinde değerlendirmektedir³¹⁸.

Tarihi süreç içerisinde Edirne'deki Musevileri etkileyen bir diğer vaka, 1967 senesinde yaşanan Arap-İsrail savaşları sonrasında Çanakkale'deki olaylara benzer şekilde Edirne'de de bir Musevi esnafın *“Arapları yendik, sizi de yeneceğiz”* sözlerini sarf etmesiyle halkın bu esnafı darp etmesidir. Hadise kısa süre içinde adliyenin kontrolüne geçmiş ve olayların büyümemesi için polis bu kişiyi gizlemiştir³¹⁹. 1970'li yıllara geldiğimizde ise tüm yurttaki yaşanan sağ-sol kavgaları Edirne halkını da tedirgin etmiştir. Bu olayların şehirdeki Musevilere yönelik etkisi Edirne yerel basınında incelediğimiz “Edirne Sesi” gazetesinin 1976 ve 1978 yıllarındaki baskılarına yansımamıştır. Gazetede kentteki Musevilerle ilgili değil Bulgaristan'dan gelen Türk-Müslüman göçmenler ve onların yerleştirilmesiyle ilgili yayınlar yapılmıştır. Bu yıllarda şehirdeki Musevilerle ilgili olarak bulabildiğimiz tek haber Nisan 1976'da şehirdeki Musevilerin Hamursuz bayramının tebrik edildiği yazıdır. Yazıda ayrıca dönemin hahamhane katibi Yuda Ramano'nun 1914 yılındaki Hamursuz bayramına ilişkin sözleri yer almıştır. Buna göre o yıl Hamursuz Bayramı 14 Nisan'da olmasına rağmen yoğun kar yağışı sebebiyle insanlar evden çıkamadıklarından ekmek satın alamamışlardır. Bu vaziyet iki gün sürmüştür³²⁰. Kentteki Musevilere etkisi olabileceğini düşündüğümüz öğrenci hareketleri ise 1975 yılından 1976 yılına geçilen Ocak ayında kısaca değerlendirilmiş ve bu hareketler olsa da *“görevlilerin serin kanlılığı ile üzücü sonuçlar”*a yol açmadan önlendiği

³¹⁷ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.231.

³¹⁸ Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.144.

³¹⁹ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları**, s.128. Ayrıca bkz. “Edirne'de Bir Yahudi Türklere Kafa Tuttu”, **Bugün**, nr.180, 16 Haziran 1967, s.1.

³²⁰ “Musevilerin Hamursuz Bayramı”, **Edirne Sesi**, nr.5100, 4 Nisan 1976, s.1.

belirtilmiştir³²¹. Ancak bu hareketlerin Musevileri etkilediğine dair bilgi yoktur. 1979 yılının ilk altı aylık dönemini takip ettiğimiz “Edirne Hudut” gazetesinde de Museviler hakkında herhangi bir haber yoktur.

Edirne Musevi Cemaati’nin 1970’li yıllardaki durumuna ilişkin bilgi sahibi olmamızı sağlayan gelişme dönemin İsrail Başkonsolosu Şaul Tuval’in 1977 senesinde Edirne Musevi cemaatini ziyaret etmesidir. Rıfat Bali’nin anlattığına göre Tuval bu ziyaretinde Musevilerin 28 evi olduğunu ve 72 kişiden ibaret olduklarını tespit etmiştir. Bu dönemde aile liderlerinin 5’i manifaturacılıkla, 4’ü un ticaretiyle, 3’ü çiftçilikle ve geriye kalanlar ise çeşitli ticaretle meşguldürler. Yalnızca üç fert mali mahrumiyet içerisinde olduklarından cemaat üyelerinin yardımlarıyla hayatta kalabilmektedirler³²². 1977 yılına ait bir bilgi de 2002 yılında Edirne Musevileri ve sinagogu ile ilgili bir yazı yazan Önder Çetin tarafından verilmiştir. Buna göre 1977 yılı Ağustos ayında dönemin hükümet yetkilileri Sinagogun Vakıflar idaresine devredilmesini istemişlerdir. Musevi cemaatinin yetkili kişisi Yuda Romano bu teklifi kentte Musevi cemaati mevcut olduğu için böyle bir şeyin söz konusu edilemeyeceğini söyleyerek reddetmiştir. Ancak 1979 senesinde Türkiye Hahambaşılığı Edirne Sinagogu’nun müstemilatından 100-150 kişilik kapasitesi olan bir sinagog oluşturmak kaidesiyle sinagogu devretmek istemiştir. Lakin bu teklif karşılıksız kalınca sinagog 1983 yılına kadar Edirne Musevi cemaatine ait kalmıştır³²³. Naim Güleriyüz Edirne Musevilerini anlattığı kitabında, Hahambaşılık verilerine göre 1980 yılına gelindiğinde kentte 63 Musevi’nin kalmış olduğunu belirtmektedir³²⁴.

Edirne Yahudi toplumunun her geçen yıl azalmaya devam etmesi Şalom gazetesinin gündemine 1981 yılında gelmiştir. Kentteki Musevilerin durumu hakkında bir haber yapılmıştır. Buna göre o tarihte kentte 15 ilâ 20 Musevi aile yaşamaktadır. El Grande Kal sinagogu bakımsız bir haldedir. Museviler sinagog mevzusunda “pek umutlu değiller” dir. Cemaatin hahamı bulunmamaktadır.

³²¹ “Yeni Yıl Şehrimize Hayırlar Getirsin 1975 Şehrimiz İçin İyi Geçti”, **Edirne Sesi**, 01 Ocak 1976.

³²² Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.144.

³²³ Önder Çetin, “Edirne’de Yahudi Cemaati ve Sinagog”, **Şalom**, nr.2724, 20 Şubat 2002, s.4.

³²⁴ Naim A. Güleriyüz, **Tarihte Yolculuk Edirne Yahudileri**, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2014, s.46.

Kırklareli’ndeki Şohet Haham bazı zamanlarda buraya gelerek Kaşer et ihtiyacını sağlamaktadır. Kentteki Yahudi mezarlığı ise 7 yıl öncesine kadar mevcut iken kentin nüfusunun artmasıyla doğu kısmında “Bin evler” isimli sosyal konutların yapılabilmesi için istimlak edilmiş ve mezarlıktan yalnızca iki sıra kalabilmiştir. Halk artık ölülerini İstanbul’da defnetmektedir³²⁵. Bu haberden kısa bir süre sonra 1984 yılında yine Edirne’deki Museviler hakkında Şalom gazetesinde bir yazı yayımlanmıştır. Bu tarihte Edirne’de yaklaşık olarak 35 Yahudi ikamet etmektedir. Hahamları bulunmamaktadır. Bu yüzden de sadece bayramlarda açılan Mahazike Atora³²⁶ binası bütün Musevilerin ve bilhassa Edirne Yahudi Cemaati başkanı Senyor Yuda Ramono³²⁷,’nun çabaları ile İstanbul’dan getirtilen haham vasıtasıyla varlığını sürdürmektedir. Yahudi toplumu kaşeruta uyabilmek için Kırklareli’nden şohet getirtilmektedir. Ayrıca şehirdeki Yahudi nüfusunun 20-25 yıl önce 400’den az kalmasıyla hastane, eğitim ve yardım kurumları birer birer kapanmıştır. Edirne’deki büyük sinagogun balkanlardaki en büyük, Avrupa’daki üçüncü büyük sinagog olduğu ve o tarihte ise “*harabe halinde ayakta durduğu*” belirtilmiştir. Musevi cemaatinin bu durumu devam ederse “*birkaç yıl içerisinde*” kentte Yahudi kalmayacağı yalnızca tarih kitaplarında bahsedileceği ifade edilmiştir³²⁸. 1987 yılında Turgut Özal Edirne’ye geldiğinde Edirneli bir gazeteci olan Oral Onur kentte “*kayda değer Yahudi*” bulunmadığını ve bu sebeple kentin “malı” haline gelen sinagogun tamir edilip kültürel amaçlı kullanılabileceğini ifade etmiştir. Ardından Ankara’dan üç kişilik bir heyet gelmiştir. Edirne Belediye Başkanı ile sinagogda inceleme yapmışlardır. Ancak tespit edilen maliyet nedeniyle proje iptal edilmiştir³²⁹. Sonraki süreçte 1988 yılında Edirne Sinagogu’nun camı ve kapısı kırılmak suretiyle içeriye girilip 3 adet eski halı, 3 adet sim işlemeli örtü, bakırdan yapılma avize ile

³²⁵ Alberto Modiano, “Edirne Cemaatinden İzlenimler”, **Şalom**, nr.1748, 22 Nisan 1981, s.2,4.

³²⁶ Haber içerisinde bu kurumun kentte pek çok öğrenciyi yetiştirdiği ve bir bando takımının bulunduğu, belediyenin bando sahibi olmadığı yıllarda resmi günlerde bu bandonun kullanıldığı bilgisi verilmiştir.

³²⁷ Edirne’deki Musevilerin 1940’lardan itibaren bir hahamlarının bulunmaması sebebiyle Yuda Romano cemaatin işlerini üstlenmiştir. Romano 1940-1946 yıllarında merkezi Kudüs olan uluslararası bir kuruluş olan Yahudi Ajansı’nın Edirne’deki temsilcisidir. (Kuruluşun amacı Filistin’e göç etmek isteyen Musevilere destek olmaktır.) Romano bu dönemde Bulgaristan ve Yunanistan’dan kaçarak Filistin’e gitmek amacıyla Edirne’ye gelen Musevilere ciddi yardımlar yapmıştır. Romano 2 Mart 1988’de ölmüştür. Bkz. Rifat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.142.

³²⁸ “Edirne’de 35 Yahudi Kaldı”, **Şalom**, nr.1888, 5 Aralık 1984, s.1,2.

³²⁹ Önder Çetin, “Edirne’de Yahudi Cemaati ve Sinagog”, **Şalom**, nr.2724, 20 Şubat 2002, s.4.

yarım kilo ağırlığında olan gümüş harfler ile elektrik sayacının çalındığı dönemin “Edirne” gazetesinden alıntılanarak duyurulmuştur. Sinagogda görevli olan Yuda Şengör’ün karakola şikayette bulunması üzerine olay ortaya çıkmıştır³³⁰. Bu olay hakkında Önder Çetin’in bir tespiti vardır. 27 Ocak 1988 akşamı İsrailli iki askerin Filistinli bir gencin kollarını taşla kırmalarının görüntüsü açığa çıktıktan bir gün sonra 20-30 kişilik bir grup sinagogun kapısını kırıp içeriye girerek sinagogu yağmalamışlardır. Sinagog bekçisi Yuda Avigdor’un olayı emniyete bildirmesine rağmen tahkikat neticesiz kalmıştır³³¹. Edirne’deki Musevi nüfus 1980’li yıllar boyunca azalmaya devam etmiştir. 1990 yılında şehirdeki Musevi nüfus takriben 10-15 kişi kadardır³³².

Edirne’deki Musevi nüfusun sürekli düşmeye devam etmesi sonucunda iyice bakımsız hale gelen Edirne Sinagogu 1994 yılında kültür merkezi yapılması için gündeme gelmiştir. Buna göre Musevi cemaati 15-20 sene önce Edirne’den ayrılmıştır. Onlardan kalan sinagoga Trakya Üniversitesi sahip çıkmıştır. Dönemin rektörü Poyraz Ülger sinagogun restorasyonun yapılacağını açıklamıştır. Hahambaşılık İcra Kurulu azalarından İzak Faraci de şehirde Musevi cemaatin kalmadığını ve sinagogun Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait olduğunu söylemiş ve “*Kültür Bakanlığı uzun zamandan beri sinagogu istiyor. Alabilirlerse, biz de çok sevineceğiz. Vakıflar bunu devreder etmez en iyi şekilde bu ortak mirasa sahip çıkılacağı inancı içindeyiz*” açıklamasını yapmıştır³³³. Bu haberden bir yıl sonra 1995 yılında Edirne sinagogu ile ilgili yeni bir haber yapılmıştır. Buna göre sinagog “yaklaşık 5 yıldır”³³⁴ kullanılmamaktadır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne geçmiştir. Edirne Vakıflar Bölge Müdürü İsa Güven’in açıklamalarına göre havra, kilise ve sinagog gibi mülklerin 10 yıl müddetince cemaati olmadığı takdirde ilgili yasa gereği Vakıflar Bölge Müdürlüğü’ne geçmesi gereklidir. Bu sebeple Edirne

³³⁰“Edirne Sinagogu Soyuldu”, **Şalom**, nr.2030, 3 Şubat 1988, s.3.

³³¹ Önder Çetin, “Edirne’de Yahudi Cemaati ve Sinagog”, **Şalom**, nr.2724, 20 Şubat 2002, s.4. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.117.

³³² Dalia Sayah, “500 Yıllık Kültüre Ne Oldu?”, **Şalom**, nr.2121, 10 Ocak 1990, s.2. Bu yazıda 1873 yılından itibaren şehirdeki Musevi nüfusun tablosu yapılmıştır. İlaveten Edirne sinagogunun önemli eşyasının cemaatin azalması sebebiyle yaklaşık 40 yıl önce İstanbul’a gönderildiği açıklanmıştır.

³³³ “Edirne Sinagogu Kültür Merkezi Olacak”, **Şalom**, nr.2333, 18 Mayıs 1994, s.3. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.118.

³³⁴ Sinagogun yaklaşık 5 yıldır kullanılmadığı bilgisi hatalı olmalıdır. Çünkü diğer haberlerde 1983 yılına kadar ibadet yapıldığı yazmaktadır.

Sinagogu vakıfların mülkiyetine dahil olmuştur. Gerekli işlemler yapıldıktan sonra hazırlanacak bir protokolle Trakya Üniversitesi'ne geçecektir. İlaveten konuyla ilgili olarak o yıllarda Edirne'de yaşamaya devam eden "birkaç Musevi'den biri olan iş adamı" Yasef Romano, sinagogun devri için "*hem kendilerinin hem de İstanbul'da bulunan Türkiye Hahambaşılığı'nın olumlu karşıladığını*" söylemiştir³³⁵. Anlaşıldığı kadarıyla sinagogun bir kültür merkezi haline gelmesi için gerekli görülen bu prosedürler bir süre daha nihayete eremediği için harabe halindeki sinagog daha fazla dayanamamış ve Ocak 1997'de yıkılmıştır³³⁶. Akabinde Şubat 1997'de sinagogun Trakya Üniversitesi tarafından restore edileceği bildirilmiştir. Yazıda ilaveten sinagogun 1983 yılına kadar ibadete açık olduğu bilgisi verilmiştir³³⁷. 1999 yılında Edirne'deki Musevilerle ilgili yapılan bir haberde kentte yalnızca 5 Musevi'nin yaşadığı açıklanmıştır³³⁸. Buraya kadar anlattığımız tarihi süreç içerisinde Edirne'deki Musevi Cemaati'nin 1990'lı yılların başında birkaç kişiden ibaret kaldıkları anlaşılmaktadır. Fakat Musevilerin 1970'li yıllarda şehirden ayrılmaları neredeyse tüm Türkiye'de yaşanan sağ-sol olayları sebebiyle anlaşılabilse de 1980 ertesinde ülkede güvenliğin sağlanması sonrasında neden bu şehri terk etmeye devam ettikleri anlaşılmamaktadır.

Edirne'deki Museviler hakkında 2000'li yıllarda Haziran 2010'da Şalom gazetesinde bir yazı dizisi yayımlanmıştır. Burada anlatılan tarihçeye göre 1970'li yıllarda büyük sinagog cemaatin azalması nedeniyle kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca sinagoga yönelik saldırılar ve hırsızlık vakaları yaşanmıştır. Cemaat arşivi 1975 senesinde Rav İshak Haleva'nın gayretleriyle Edirne'den İstanbul'a (Hahambaşılık) taşınmıştır. 1988'de "*bir sabah balyozla kapıyı kırıp sinagoga giren kişiler üç eski halı, bakır şamdanlar, gümüşleri alıp etrafı talan*" etmişlerdir. 1995 senesinde büyük sinagogun vakfı "*hayri ve fiili kıymeti kalmadığı*" sebebiyle 10 yıldan fazla bir süredir cemaati bulunmayan sinagog olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine intikal etmiştir. Henüz 2010 yılında Trakya

³³⁵"Edirne Sinagogu Kültür Merkezi Olacak", *Şalom*, nr.2404, 11 Ekim 1995, s.1,10.

³³⁶"Edirne Sinagogu Zamana Yenildi", *Şalom*, nr.2469, 15 Ocak 1997, s.1,8. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, "Edirne Yahudileri", s.118.

³³⁷"Edirne Sinagogu Trakya Üniversitesi Tarafından Onarılacak", *Şalom*, nr.2473, 19 Şubat 1997, s.1,8. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, "Edirne Yahudileri", s.118.

³³⁸"Anılarda... ve Gerçekte Edirne", *Şalom*, nr.2587, 2 Haziran 1999, s.2,12.

Üniversitesi'nin tamir çalışmaları maddi yetersizliklerden dolayı neticelenmemiştir. Sinagogun hem Musevilerin ibadetlerini yapabilmeleri hem de “*bir kültür mirası*” olduğu için restore edilmesi istenmiştir³³⁹. Sinagogun restorasyonu ancak 2015 yılında tamamlanabilmiştir³⁴⁰.

Cumhuriyet Dönemi'nde Edirne Musevilerini meşgul eden bir diğer mesele ise Edirne Musevi Mezarlığı olmuştur. 2003 yılında Edirne'ye giden Şalom ekibi burada Musevi Mezarlığı hakkında bilgi edinmek amacıyla Oral Onur ile görüşmüşlerdir. Onun verdiği bilgilere göre 1973 yılında Musevi Mezarlığı imha edilmiştir. Mezar taşları sökülürken fotoğraflar çekmiştir. Taşlar Edirne Sanayi Sitesi'nin yanında biriktirilmiş ve sonra belediye yollara taş olması için kullanmıştır. Duvarlarda ve yollarda taşlara (2003 yılında) rastlamak mümkündür³⁴¹. Naim Güleriyüz'ün anlatısına göre Edirne'de üniversite kurulması, fabrika açılmasıyla nüfus hızla artmış ve iskan bölgelerinin genişletilmesi gerekmiştir. Bu nedenle Musevi Mezarlığı da istimlak listesine alınmıştır. Musevi Cemaati yetkilileri karara itiraz için dava açmışlardır. Uzun yıllar devam eden dava sonunda 2014 yılında mezarlık “*Tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstü taşınmaz kültür varlığı*” olarak nitelenmiş ve istimlak kararı mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Ancak süreç içerisinde yola yakın sadece 200 kadar mezar ve taşı kalabilmiştir. Bu kısım hala Edirne Belediyesi'nin himayesi altındadır³⁴².

2015 yılı itibariyle Edirne'de sadece 1 Musevi'nin yaşadığı Şalom gazetesinde bildirilmiştir³⁴³. Naim Güleriyüz ise 2017 yılında tamamladığı kitabında Edirne'de 2 Musevi'nin yaşamakta olduğu bilgisini vermiştir³⁴⁴.

³³⁹ “Edirne Yahudileri”, *Şalom*, nr.3142, 2 Haziran 2010, s.1,3.

³⁴⁰ Rıfat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, s.144.

³⁴¹ “Trakya Yahudileri Edirne'de Bir Zamanlar”, *Şalom*, nr.2809, 22 Ekim 2003, s.8-9.

³⁴² Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, 2 Cilt, C.II, yay, haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2018, s.31.

³⁴³ Yusuf Besalel, “Mevcudu Kalmamış Bir Yahudi Cemaati: Edirne”, *Şalom*, nr.3374, 21 Ocak 2015, s.12.

³⁴⁴ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.23.

1.2. Kırklareli

Kırklareli Musevileriyle ilgili bir kitabı bulunan Erol Haker, 1674 yılından 1879 yılına kadar geçen süre içerisinde buradaki Musevi Cemaati hakkında “*fazla bilgi*” olmadığını bundan sonraki yıllar için ise çok sayıda Alliance belgesinin mevcut olduğunu belirtmiştir³⁴⁵. 1881’de 800-900 Musevi vardır. Bu sayı 1881’den 1912’ye kadar – bu şehre göç edenler olmasa da- yüzde elli artış göstererek 1912’de Balkan Savaşları öncesinde 1300’e yükselmiştir³⁴⁶. Haker’e göre Balkan Savaşlarından sonraki süreçte bilhassa Amerika ve Fransa benzeri ülkelere “*büyük bir göç*” yaşanmıştır. Ayrıca La Boz De Verdad gazetesinin 1914 tarihinde “*Kırkkilise’den aldığımız bir habere göre, savaştan sonra ekonomik durum çok bozuldu ve gençlerin %75’i Amerika’ya göç etti*” diye yazdığını aktarmıştır. İlaveten 1920 yazında Kırklareli Musevi Cemaati’nin takriben 800 kişiye düştüğünü açıklamıştır³⁴⁷.

Cumhuriyet Döneminde 1927 yılındaki ilk nüfus sayımına göre kentte 978 Musevi yaşamaktadır³⁴⁸. Sonraki sayımlara göre ise 1935’de 680³⁴⁹, 1945’de 378³⁵⁰, 1955’de 110³⁵¹, 1960’da 156³⁵² ve 1965’de 75 Musevi ikamet etmektedir³⁵³.

Kırklareli’nde Osmanlı Dönemi’nde 1913 yılına kadar iki sinagog vardır. Ancak Balkan Savaşlarının akabinde nüfusun düşmesi ve gelir azlığı gibi sebeplerle,

³⁴⁵Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, Çev. Natali Medina, yay. haz., Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2006, s.298. Haker’e göre bu süreçte önemli bir istisna takriben 1760’da Kırklareli hahamının Edirne Musevi Din Kurulu’ndan yerel şöhetin faaliyetlerine dair karar talep etmesidir. Bu belgeye göre Kırklareli’nde 40 Musevi aile yani en fazla 100 ilâ 150 Musevi bulunmaktadır.

³⁴⁶Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, s.298-299. Haker bu bilgilerine kaynak olarak: AAIU Paris Bulletin Semestriel, sayı 75, Kasım 1913, göstermiştir.

³⁴⁷Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, s.299.

³⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.111-112.

³⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

³⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.169.

³⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

³⁵² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

³⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

bunlardan biri –XVII. yüzyılda inşa edilmiş eski olan- dört ayrı dükkan haline getirilmiştir. Diğer yeni sinagog ise 1927 yılındaki zelzele sonucunda yıkılmıştır. 1928’de Musevi gençlerin yeni bir arsa alıp sinagog inşa etme girişimleri -gerekli izinleri almalarına ve bağış toplamalarına rağmen- sonuçsuz kalınca mevcut harabe halindeki sinagog tamamen yıkılarak yerine yeni bir bina yapılmıştır³⁵⁴. Kırklareli Musevi Cemaati’nin okulları ise ancak Kırklareli Alliance Kolu’nun çabaları sonucunda 1890 yılında açılabilmiştir. Türkçe, İbranice ve Fransızca eğitim yapan okul ilk başta sadece erkek çocuklarına özel olsa da kısa bir süre sonra ayrıca bina kiralayarak kızlar için de eğitime başlamıştır. Kız ve erkek olmak üzere ikiye ayrılan bu okulda Müslüman, Rum ve Bulgar çocukları da okumuştur. 1915’de iki okul birleştirilmiştir. 1928-1929 eğitim yılında yurtdışı ile irtibatını kesen bu okul 1930-1931 eğitim yılı itibariyle de Türk Musevi İlkokulu ismini almıştır. 1934 Trakya Olayları sonrasında kapanmıştır³⁵⁵.

Kırklareli’ndeki Musevilerin buradan göç etmelerine sebep olan ilk önemli olay 1934 yılında yaşanan Trakya Olaylarıdır. Olaylarla ilgili çalışması bulunan Rıfat Bali daha bir yıl öncesinde “Akşam” gazetesinde (1933) Şubat ayında yayımlanan, Kırklareli’ndeki tefecilerle ve Musevilerin Ladino dilinde konuşmalarıyla ilgili bazı haber ve yazıları kentte “*bir rahatsızlığın mevcut olduğunun işareti*” olarak görmektedir. İlaveten “*bu rahatsızlığın*” bir yıl sonra olacak hadiselerin “*habercisi*” olduğunu kimsenin fark etmediğini belirtir³⁵⁶. Bali Kırklareli’nde olayların nasıl gerçekleştiğini, İstanbul’a gelmiş Kırklarelili Musevi göçmenler ile 1934 Temmuz’unda görüşen Vâ-Nû’dan alıntılanmıştır: “*Yüz yirmi hanelik Yahudisi olan Kırklarelinde, evleri bazı haylaz çocuklara taşlattırmışlar. Kendini bilmiyen büyükler arasında da aynı hareketi tekrarlayanlar olmuş. Ancak zabıt evlerine komşu oturan Musevi aileleri bu gibi taaruzlardan masun (korunmuş) kalmış*”³⁵⁷. Ancak Bali Kırklareli’ndeki olayların bu kadar “basit” olmadığı düşüncesindedir. Yabancı arşiv belgelerinde yazan bilgiler ışığında olayları detaylıca anlatmıştır. Buna göre Yunan uyruklu tüccar Aaron Samuel Kazes 3 Temmuz 1934 akşamı 21:30’da bir

³⁵⁴ Naim A. Güteryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, C.II, s.36.

³⁵⁵ Naim A. Güteryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.38.

³⁵⁶ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.184.

³⁵⁷ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.184.

takım lise talebelerinin Yahudi mahallesindeki evleri taşıdıklarını görmüştür. Fransız Büyükelçisinin konuyla ilgili raporunda saldırganların köylü, öğrenci, tüccar ve memurlardan müteşekkil olduğu yazılmıştır. Amerikan arşivlerinde 65 evin yağmalandığı ve Mağazalar ile Çarşı'daki dükkanların zarar görmediği ifade edilmiştir³⁵⁸. Yunanistan'ın İstanbul konsolosunun raporuna göre gece boyu süren olaylardan sonra 4 Temmuz sabahı takriben 400 Musevi trenle İstanbul'a gelmiştir. Kırklareli-Alpullu arasında her zaman üç yolcu vagonuyla çalışan tren 4 Temmuz günü sabaha karşı 15'i aşkın vagon ile yolcularını beklemiştir. Musevi esnafın bir bölümü kenti hızlıca terk etmeden önce eldeki mallarını çok ucuza satmışlardır. Hatta 4 Temmuz sabahı İstanbul'a gitmek için tren İstasyonuna giden Musevi esnafların yolu kesilerek üzerlerindeki paralar alınmıştır. Bali Kırklareli Yahudi Cemaati Reisi Bohor Mitrani'nin hadiselerden 5 ay sonra Paris'teki Alyans merkezine gönderdiği mektubu da aktarmıştır :

“Alyans Merkez Komitesi 3 Temmuz günü cemaatimizde cereyan eden ve Yahudi Mahallesini en acınacak hale sokan fırtınadan tamamiyle haberdar olması gerekir. Dizginleri boşalmış yağma sırasında yağmalanmamış ev (bulmak) çok enderdi. Alyans'a yardım çağrısında bulunuyor, nüfusumuzun bir kısmına çarşaf, yorgan ve ev eşyası tedarik edebilme maksadıyla bir miktar para göndererek kıymetli yardım elini uzatmasını rica ediyoruz”³⁵⁹.

Kırklareli'nde yaşanan bu olaylardan sonra pek çok Musevi İstanbul'a göç etmiştir. Yine çok az bir kısmı da Filistin'e gitmiştir. Olayları yaşayan tanıklardan bazıları ile Rıfat Bali ve Erol Haker görüşmeler yapmıştır. Biz burada tanıkların göçlerle ilgili verdikleri bazı bilgileri sunmak istiyoruz. Kırklarelili Terzi Ali Meral, bu şehirden 1934 yılında ayrılan Musevilerin önce İstanbul'a oradan da İsrail'e gittiklerini ve “yavaş yavaş” Kırklareli'nin Türklerin olduğunu söylemiştir³⁶⁰. O tarihte 4 yaşında olan H.M isimli tanık o esnada şehre yakın bir yerde yazlıkta iken olayları öğrenince ailesiyle evine gelmiştir. Fakat babası o gece evde değildir. Büyükannesinin eşi Çelebi Menda ise eve saldıranlara müdahale etmek isterken

³⁵⁸ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.184-185.

³⁵⁹ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.186-187.

³⁶⁰ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.197.

bıçaklanmıştır. Bunun üzerine Menda “*ben artık burada durmam*” diyerek gitmiş bir daha ondan haber alınamamıştır. H.M’ye göre Menda Filistin’e gitmek üzere yola çıkmış ancak o vakitler Filistin’e gitmek neredeyse imkansız gibi olduğundan yürüyerek ya da araç değiştirerek gitmeye çalışsa da “*telef*” olmuştur. H.M’nin ailesi ise trenle uzun bir yolculuğun ardından İstanbul’a gitmişlerdir. Ancak bir süre sonra köydeki ev sahipleri (Ahmet Efendi) ve Kırklareli’nin önde gelenleri toplamda 4 kişi babasını geri dönmesi için ikna etmişlerdir. Böylece Kırklareli’ne geri dönmüşlerdir. H.M’ye göre Musevi nüfusun bir yarısı geri dönmüş diğer yarısı ise İstanbul’da kalmaya devam etmiştir³⁶¹. Yaşua Kaneti de İstanbul’a gidip sonra tekrar geri dönenlerdendir³⁶². Azarya Şayir (Behar) olay günü ailesinin yaşadıklarını anlatmıştır. Yağmacıların götürmediği 200 lira ile olayın ertesi günü İstanbul’a trenle gelmişlerdir. İstanbul’da bir ev kiralamışlardır. Annesi Tahkikat Komisyonuna şahitlik yapmak için Kırklareli’ne geri dönmüştür. Şayir’e göre olay İçişleri Bakanlığınca “*örtbas*” edilmiştir. Yaklaşık 4 ay sonra annesi, babası, ağabeyi, kız kardeşi ve kendisi Tel Aviv’e göç etmişlerdir. Filistin’de 1934’den 1936 yılına kadar yaşadktan sonra 1936’da evlerinin olduğu Yafa yakınlarında “*Arapların pogromlarının*” başlaması üzerine İstanbul’a geri gelmişlerdir³⁶³. Erol Haker’in hayatlarını anlattığı ailelerden Adato ailesi de birkaç üyesi hariç olmak üzere önce trenle İstanbul’a gitmişlerdir. Geride kalan aile bireylerinden Lia birkaç gün sonra ailesini İstanbul’dan geri almıştır³⁶⁴. Moşon (Babacık) Mitrani’nin ise dükkanı sağlam kilitlere ve demir kapılara sahip olduğu için zarar görmemiş fakat evindeki eşyaları yağmalanmıştır. Mitrani ailesi hemen ertesi günü İstanbul’a gitmemişlerdir. Ama Mitrani maddi zararını çalışarak gideremeyince birkaç ay içerisinde mal varlığını satarak İstanbul’a yerleşmiştir³⁶⁵. Olaylar sırasında Kırklareli hahamı ve eşi de zarar görmüştür. Hahamın sakalı tıraş edilmiş ve evi yağma edilmiştir. Haham

³⁶¹ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.204-205. Bu son cümleden sonra “Polikarlar vardı, Küba’ya gittiler. Brezilya’ya, Filistin’e gidenler oldu” demiştir. Ancak hangi tarihte ve doğrudan Kırklareli’nden gidip gitmediklerini açıklamamıştır. Ayrıca H.M 1934 olayları esnasında kendi ailesine yardım eden Kırklarelili Müslümanlardan da bahsetmiştir. Göçler konusunda bir diğer ifadesi ise Kırklareli’nde Betar isminde bir grupları olduğu ve bu gruptan yalnızca kendisi ile arkadaşı Viktor Avigdor’un Türkiye’de kaldığı ve grubun diğer bütün üyelerinin İsrail’e göç ettikleridir.

³⁶² Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.206.

³⁶³ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.221.

³⁶⁴ Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, s.254-255.

³⁶⁵ Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, s.256.

Moşe Fintz hadiselerin üzerinden bir yıl geçmeden Filibe'ye tayin edilmiştir. Fintz ailesi 1938 yılında Filibe'den Küba'ya taşınmış ve oradan da 1950 yılında İsrail'e göç etmişlerdir³⁶⁶.

1934 yılında yaşanan “Trakya Olayları”ndan sonra Kırklareli'ndeki Musevi nüfusun azalmasına sebep olan ikinci büyük göç dalgası diğer şehirlerdeki Musevileri de etkileyen 1948 yılı itibariyle İsrail'in kurulma sürecidir. Biz hem bu süreçteki göç dalgasını takip edebilmek hem de şehirdeki Musevi nüfus hakkında bilgi edinmek amacıyla Kırklareli yerel basınından “Trakya'da Yeşilyurt” gazetesinin ulaşabildiğimiz 1936-1946 ve 1949-1951 yılları arasındaki sayılarını inceledik. Ne yazık ki Kırklareli'nden İsrail'e göç eden Museviler hakkında yapılmış bir habere ulaşamadık. İncelediğimiz bu yıllarda şehirdeki Musevi Cemaati ile alakalı birkaç haber bulunmaktadır. Bunlardan biri 1938 yılına aittir. Habere göre kentteki Türk Musevilerinin mütevellileri ile ruhani reisleri arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. İhtilaf Musevi cemaatinin havralarını büyük paralarla tamir etmeleri ve bu yüzden borçlanmaları sonucu B. Hahamın maaşını yarıya düşürmek istemeleri nedeniyle çıkmıştır. Haham bu talebi reddetmiştir³⁶⁷. Fakat gazetenin sonraki nüshasına Kırklareli Mütevellilerinden Yusuf Musaki bir tavzih yazısı göndermiştir. Bu yazıda haberin yanlış olduğu ifade edilmiştir. Yeni tayin edilen hahama önceki hahamla aynı maaşın verildiği açıklanmış ve bu yüzden de iddiaların asılsız olduğu kamuoyuna duyurulmuştur. Gazete yetkilileri de konu hakkında kısa bir açıklama yazmışlardır. Burada ilgili haber için “*biz bu iş hakkındaki istihbaratımızı yazmakla iktifa etmiştik*” açıklaması yapılmış ve mütevelliden yeni öğrenildiğine göre görevi biten B. Haham'ın yerine aynı ücretle yeni bir haham tayin edildiği belirtilmiştir. Ayrıca hahamın maaşının yarıya indirilmesi meselesine atfen “*böyle ufak bir para kesmek suretiyle tasarruf yapmağa kalkışmalarına ihtimal vermiyorduk*” denilmiştir³⁶⁸. Şehirdeki Musevilerle ilgili bir başka bilgiye gazetenin sahibi olan Ali Rıza Dursunkaya'nın 1945 yılında yazdıklarında rastlıyoruz. Burada şehrin

³⁶⁶Erol Haker, **Bir Zamanlar Kırklareli'de Yahudiler Yaşadı**, s.266. Haham Moşe Fintz 1963 yılında Rehovat'ta ölmüştür ve orada medfundur.

³⁶⁷“Türk Musevileri Arasında”, **Trakya'da Yeşilyurt**, nr.774, 29 Eylül 1938, s.2.

³⁶⁸ Yusuf Musaki, “Bir Tavzih”, **Trakya'da Yeşilyurt**, nr.778, 13 Teşrin-i evvel 1938, s.1.; “Yeşilyurt”, **Trakya'da Yeşilyurt**, nr.778, 13 Teşrin-i evvel 1938, s.1. Maalesef her iki haberde de Hahamın adı için yalnızca B.Haham ifadesi kullanılmıştır.

tarihindeki dini yapılar anlatılmıştır. Musevi cemaatine ait yapılardan da bahsedilmiştir. Verilen bilgiye göre Musevi vatandaşlar uzun yıllardır eski havra ile eski tip sübyan mektebi aracılığıyla dini, kültürel işlerini sürdürmüşler ve sonunda 20-30 sene evvel yeni bir havra ile mektep yapmışlardır. İlaveten havraya vakıf olarak dükkanlar mevcuttur. 1945 senesinde Museviler “*büyük para sarf ederek havralarını yeniden*” onarmışlardır³⁶⁹. Dursunkaya 1946 yılındaki bir yazısında ise Osmanlı Dönemi’ndeki Türklerle azınlıkları kıyaslayan bir yazı yazmıştır. Bu yazıda dikkat çeken ifadeler ise şöyledir:

“...buna mukabil 3-5 kuruş bedelli askeri (2) vererek askerlikten muafiyet imtiyası alan ve şu suretle aile yuvası ile iktisadi ve zürri işi başından bir dakika dahi ayrılmayan Rum Bulgar, Musevi unsuru her gün piyasada oynar, para kazanır, mekteplerini bu iktisadi duruma göre ayarlar, lisan öğrenir, seyahat eder, müşteri bulur ve Türk’ün Allah’ın güneşi altında çalışarak meydana getirdiği mahsülünü yok pahasına elinden üzüm olarak alır, şarap olarak ihraç eder ve altın olarak kasasına doldurur. Bu yalnız Kırklareli için, hatta Trakya için değil, bütün Anadolu, bütün Türkiye için böyle ciğer paralayıcı bir facia halinde yüz yıllarca sürdü gitti...”³⁷⁰.

1947-1950 yılları arasında Kırklareli’ndeki Musevilerin İsrail’e göç etmelerini gündeme getiren Musevi gazetesi “Türkiyenin Sesi” gazetesi olmuştur. Gazetenin bu konuyla alakalı ilk haberi tespit ettiğimiz kadarıyla Aralık 1949’da yayınlanmıştır. Buna göre bu tarihten iki yıl önce (1947’de) Kırklareli Musevi Cemaati 70 aileden oluşmaktadır. Yaşanan göçler sonucunda bu sayı azalarak -1949 yılında- 40 aileye inmiştir ve “*devam etmesi beklenen muhaceret ile*” bu sayının “*daha da*” düşeceği tahmin edilmektedir. Yakın bir zamanda “*birkaç kişinin*” ve şehrin tanınmış doktorlarından Orhan Haker’in de kentten ayrılacağı öğrenilmiştir. İlaveten Kırklareli Musevi cemaati göçlere rağmen vazifelerini yerine getirebilmektedir. “Musa Vakfı İdaresi” adı ile yeni oluşturulan bir heyet cemaat ve hayır işlerini yürütmektedir. Bu heyette bulunanlar Bay Yeşua Kaneti’nin başkanlığı altında görev yapmaktadırlar. Şehirde Hazan ve şöhetler bulunmaktadır. Dini

³⁶⁹ R. Dursunkaya, “Kırklareli’nde Gayrimüslim Din Müesseseleri”, **Trakya’da Yeşilyurt**, nr.1507, 4 Aralık 1945, s.1-2. 1945 yılında yapılan tamirattan Naim Güler yüz bahsetmemiştir.

³⁷⁰ Rıza Dursunkaya, “Kırklareli Vilayetini Tarih, Coğrafya, Kültür ve Eski Eserleri Yönünden Tetkik”, **Trakya’da Yeşilyurt**, nr.1570, 2 Ağustos 1946, s.1-2.

geleneklere bağılılık derecesi de yüksektir³⁷¹. Bundan sonraki haber Ocak 1950’de yapılmıştır. Bu haberde Kırklareli’nin ilçelerinden Babaeski’de yaşayan Musevi cemaatinin İsrail’e göç süreci hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre daha evvel – İsrail’e göçten önce- 24 aileden oluşan bu cemaatin 1 ailesi İstanbul’a, 13 ailesi ise İsrail’e gitmek suretiyle toplamda 14 aile göç etmiştir. Ayrıca daha birkaç ailenin de göç etmesi söz konusu olduğundan dolayı Babaeski’de sadece birkaç kişiden ibaret “*ufak bir Yahudi camiasının kalacağı*” zannedilmektedir³⁷². Bir sonraki haber Şubat 1950 tarihli olup Kırklareli’nin bir diğer ilçesi olan Lüleburgaz’daki Musevi Cemaati ile ilgilidir. Buna göre İsrail’e göç başlamadan önce 80 haneden (aileden) müteşekkil olan Musevi cemaatinin “*bir kısmı İstanbul’a, diğer bir kısmı da Amerika ile İsrail’e*” yerleşmiştir. İstanbul’a taşınmış olan Lüleburgazlıların bir “sinagog kurmak” düşüncesinde oldukları için Lüleburgaz’daki 7 adet Tora’yı İstanbul’a taşımaya hazırlandıkları öğrenilmiştir. Şubat 1950 itibariyle Lüleburgazda kalan Musevi ailelerin sayısı 12’den fazla değildir. Bu ailelerden “bir çoğu” nun “da kısa bir zamanda İstanbul’a” gidecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca Lüleburgaz Musevilerinin dini ihtiyaçlarını yerine getirecek herhangi bir din adamı olmadığından, haftanın belli bir gününde Kırklareli Musevi Cemaati tarafından bir kişi gönderilmektedir³⁷³.

1947-1950 yılları arasındaki göç dalgasından sonra 1960’larda, Kırklareli’ndeki Musevilerin göç etmelerini tetiklediğini düşündüğümüz birkaç olay bulunmaktadır. Örneğin 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşları olarak bilinen Arap-İsrail savaşında İsrail’in galibiyeti üzerine Çanakkale ve Edirne’de bazı hadiseler yaşanmıştır. Kırklareli’nde ise Museviler Doğu Kudüs’ün İsrail Silahlı Kuvvetlerine geçmesinden dolayı hissettikleri “*sevinci*” göstermek amacıyla yürüyüş düzenlemek istemişlerdir. Fakat vali buna müsaade etmemiştir³⁷⁴.

³⁷¹ “Kırklareli Musevi Cemaatinin Durumu”, **Türkiyenin Sesi**, nr.8, 22 Aralık 1949, s.5.

³⁷² “Babaeski Yahudi Cemaati Sönüyor”, **Türkiyenin Sesi**, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5.

³⁷³ “Lüleburgaz Yahudileri İstanbul’da Bir Sinağon Kurmağa Hazırlanıyorlar”, **Türkiyenin Sesi**, nr.17, 23 Şubat 1950, s.5

³⁷⁴ Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları**, s.128. Ayrıca bkz. H. Rusçuklu, “Kırklareli’ndeki Yahudiler”, **Bugün**, nr.201, 7 Temmuz 1967, s.2. Bu yazıda Kırklareli’nde yaşayan Musevi nüfusun “tahminen 20-25 hane kadar” oldukları belirtilmiştir. İlaveten buradaki Musevilerin nasıl bir hayat sürdüklerinden taraflı bir şekilde bahsedilmiştir.

1969 yılında Kırklareli Musevi Cemaati ile ilgili yaşanan bir hadise de önemlidir. 21 Şubat 1969 tarihinde Kırklareli Belediyesi almış olduğu 1246 numaralı kararla Belediye Mezbahasında hahamın hayvan kesmesini men etmiştir. Bunun üzerine Kırklareli Musevi Cemaati Başkanı Nesim İsrail Magriso ve Haham Hayim Abranavel Danıştay'a başvurmuşlardır. Sonunda Danıştay On Birinci Dairesi 26 Eylül 1970'de oybirliğiyle belediyenin ilgili kararını mevzuat hükümlerine aykırı görerek iptal etmiştir³⁷⁵.

1984-1989 seneleri içerisindeki seyahatlerinde Kırklareli'ni gezen Salzmänn ailesi buradaki Musevi cemaati hakkında önemli bilgiler edinmişlerdir. Şehrin hareketli alışveriş yerinde Magriso ailesinin kumaş mağazasını bulmuşlardır. Mağazayı Moşe ve İsrail isimli iki kardeş işletmektedir. Onların ziyaretlerinde Kırklareli'nde 35 Musevi yaşamaktadır ve 25'i 60 yaşını geçmiştir. Moşe ve İsrail gibi genç erkekler küçük işletmeleri yönetmektedirler, manifatura eşyalarını perakende ve toptan satışla satmaktadırlar. Magriso ailesinin üyeleri sinagogun ana bekçilerindendir. Bu aile Türk toplumuyla iyi kişisel ilişkilere sahiptir ve çok saygı görmektedir. Musevi toplumunun bir diğer üyesi Haham ve şöhret olan Hayim Abranavel ise vaktini Trakya'da Kırklareli, Çanakkale ve Edirne arasında gezerek harcamaktadır. Kırklareli Musevi mezarlığı Trakya'daki en eski mezarlıklardan biridir³⁷⁶. Salzmännların Kırklareli ziyaretlerinde talihsiz bir olay da vuku bulmuştur. Bir gün mezarlığı kayda alırken aniden sivil giyimli üç Türk polisi arabalarından atlayarak etraflarını sarmıştır. İçlerinden biri kamera ve filmi almaya çalışmıştır ve onların anarşist olduklarını düşünmüştür. Geceyi karakolda geçirmişlerdir. Sayfalarca polis raporu yazılmıştır. Pasaportlarına el konmuştur. Birkaç ay veya belki bir yıl sonra mahkemeye şahitlik için geri çağrılacakları anlatılmıştır. İstanbul'a geri döndüklerinde yüksek rütbeli bir hükümet bürokratinin nüfuzuyla mahkemenin duruşma tarihi hızlanmıştır³⁷⁷.

2002 yılında Kırklareli Sinagogu, eski ortaokul binası ve Musevi Mezarlığının durumu Nilüfer Magriso tarafından Şalom gazetesinin gündemine

³⁷⁵ Naim A. Güler, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.36.

³⁷⁶ Ayşe Gürsan-Salzmänn, *Travels In Search Of Turkey's Jews*, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2011, s.18-19.

³⁷⁷ Ayşe Gürsan-Salzmänn, *Travels In Search Of Turkey's Jews*, s.20.

getirilmiştir. Kırklareli’ni ziyaret etmiş olan Magriso’nun yazdıklarına göre mezarların yazıları kazınmış ve taşları kırılmış bir vaziyettedir. Magriso devlet yetkililerin bu durumu düzeltmesi konusunda ümitsizdir. Ortaokul da “tanınmaz” hale gelmiştir. Her ne kadar onarım çalışması başlamış olsa da aslına uygun bir şekilde tamir edileceğinden şüphelidir. Sinagogun da dış cephesinin onarıma ihtiyacı vardır³⁷⁸.

2003 yılında Şalom gazetesinden bir grup Trakya’daki Musevi yerleşimlerinden geriye kalanları görmek için bir gezi düzenlemişlerdir. Bu gezide Kırklareli’ni de ziyaret etmişlerdir. 2003 yılında Kırklareli’nde 8 kişilik bir Musevi cemaati bulunmaktadır. Haham kendi kendisinden “Hoca Efendi” diye bahsetmektedir. İsmi Hayim Abravanel’dir. Kendisiyle bir röportaj yapılmıştır. Abravanel 1921 Edirne doğumlu olup bu şehre 1950 yılında birkaç yıl hahamlık yapmak için gelmiştir. Fakat o tarihten itibaren burada yaşamaya devam etmiştir. Abravanel’e göre 1950 yılında Kırklareli’nde 60-70 hane Musevi ikamet etmektedir. 2003 yılında Karakaş Mahallesi’ndeki Yahudi Sokağı’ndaki sinagogları ibadete açıktır. Ancak “acil” restorasyona ihtiyacı vardır. Sinagogun ön tarafında birkaç esnaf ve manav dükkanı vardır. Bu dükkanlar cemaate gelir getirmektedir. Şalom ekibi sinagogda dualara katılmıştır. Kırklareli’nden daha önce göç etmiş bazı kişiler de tesadüfen onlarla beraber sinagogda bulunmuşlardır. Örneğin seneler evvel ABD’ye gitmiş olan Jozaf Kaneti o esnada tatil için “memlekete” gelmiştir. O gün minyan toplanabildiği için artvit duası da yapılabilmıştır. 2003 yılında Musevi mezarlığı da halen mevcuttur. Fakat önceden büyük bir mezarlık iken bir kısmı Müslüman vatandaşlara bağışlanmıştır. Bir yol ile mezarlık Müslüman ve Musevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır³⁷⁹.

2014 yılında Şalom gazetesi tarafından 1927 doğumlu Kırklarelili bir Musevi olan ve eşinin vefat etmesi üzerine bu şehirden 1995 yılında İstanbul’a taşınan Berta Magriso ile görüşme yapılmıştır. Magriso İstanbul’a geldiği yıl Kırklareli’nde “birkaç” Musevi aile kalmıştır. 2014 yılı itibariyle ise yalnızca 3 Musevi vardır.

³⁷⁸ Nilüfer Magriso, “Kırklareli Yahudi Mezarlığı”, **Şalom**, nr.2760, 31 Ekim 2002, s.10.

³⁷⁹ “Kırklareli: İssız Tevada Tek Kişilik İlahi”, **Şalom**, nr.2808, 15 Ekim 2003, s.8-9.

Bunlardan Rozi Haleve ile eşi benzin istasyonları olduğu için burada ikamet etmektedirler. Diğer Musevi ise Yeşua Kaneti isimli bekar bir kişidir³⁸⁰.

Naim Güleriyüz 2015 yılından itibaren Kırklareli’nde 1 Musevi ailesinin yaşadığını -Pinhas Haleva ile yaptığı telefon görüşmesine istinaden- belirtmiştir³⁸¹.

1.3. Tekirdağ

Tekirdağ şehrinin tarihi hakkında -1949 yılında bir kitap yazan- Hikmet Çevik bu kentteki Musevi nüfusun 1836 yılından sonra arttığını ve böylece Musevilerin bir sinagog inşa ettiklerini belirtmiştir³⁸². Tekirdağ merkezde 1881/82-1893 yılları arasında Osmanlı kayıtlarına göre 780’i kadın 876’sı erkek olmak üzere toplamda 1656 Musevi yaşamaktadır³⁸³. 1914 yılına gelindiğinde Tekirdağ’da 1566 Musevi ikamet etmektedir. Ayrıca yine 1914’de Tekirdağ’ın ilçelerinden Çorlu’da 1211 Musevi bulunmaktadır³⁸⁴. Naim Güleriyüz, Tekirdağ Musevilerinin 1914 ile 1920 yılları boyunca ABD’de Seattle kentine yerleştiklerini ve ‘Sephardic Bikur Holim’ Cemaati ile ‘El Kal De Los Tekirdağlıs’ (Tekirdağlılar Sinagogu) isimli bir sinagog oluşturdıklarını belirtmektedir³⁸⁵.

Cumhuriyet Döneminde yapılan nüfus sayımlarına göre Tekirdağ Musevi nüfusu 1927 yılında 1481³⁸⁶, 1935’de 1221³⁸⁷, 1945’de 659³⁸⁸, 1955’te 339³⁸⁹, 1960’da 239³⁹⁰ ve 1965’te 170 kişi olarak tespit edilmiştir³⁹¹. Yusuf Besalel

³⁸⁰ Dora Niyego, “Kırklareli’nde Geçmiş Zaman Olur ki...”, *Şalom*, nr.3368, 10 Aralık 2014, s.1,6.

³⁸¹ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.35.

³⁸² Hikmet Çevik, *Tekirdağ Tarihi Araştırmaları*, 1. Baskı, İstanbul, Ahmet Sait Basımevi, 1949, s.24. Çevik bu eserin bir başka bölümünde, havranın inşa tarihini de 1836 yılı olarak vermiş ve bu bilgiye dayanarak daha önceki yıllarda Tekirdağ’daki Musevilerin “önemli bir toplam tutmadıkları” kanaatini açıklamıştır. Bkz. Hikmet Çevik, a.g.e., s.82.

³⁸³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yay., 2010, s.263.

³⁸⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s.358.

³⁸⁵ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.42.

³⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.112-113.

³⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

³⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170.

³⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

³⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

Tekirdağ'daki Musevi nüfusun 1920'li yıllarda ABD'ye, 1934 yılında ise İstanbul ve Filistin'e göç ettiğini ifade etmektedir³⁹².

Hikmet Çevik Cumhuriyet devrinin “*bazı sosyal hadiseler dolayısıyla Yahudiler için iyi*” olduğunu yazmıştır. Ona göre “*eskiden Tekirdağ esnaflığını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin gitmesi*” Musevilere yarar sağlamış ve “*boşalan piyasayı büyük bir açık gözlülükle*” doldurmuşlardır. İktisadi vaziyetleri padişahlık dönemine kıyasla çok ilerlemiştir³⁹³.

Cumhuriyet Döneminde Tekirdağ Musevilerini etkileyen ilk önemli gelişme “Trakya Olayları”dır. Rıfat Bali olayların Tekirdağ'da nasıl cereyan ettiğini Alyans Arşivindeki bazı bilgiler, tanıkların ifadeleri ve olaylar esnasında 11 yaşında olan Fahir Taner isimli Tekirdağlı bir gazetecinin anlattıklarını dikkate alarak açıklamıştır. Buna göre Tekirdağ'da talan ve yağma benzeri hareketler olamamıştır. Çünkü Trakya Umumi Müfettişliği'nin talimatnamesinde, bir hafta içerisinde bölgeden ayrılmaları emredilen Museviler kendi iradeleri ile eşyalarını çok düşük fiyatlara satmışlardır. Akabinde Trakya civarında olaylar nihayete erdikten sonra Musevilerin mallarını satın almış olanlar aldıklarını Musevilere geri vermişlerdir. David Levi isimli bir Tekirdağlı ise Alyans merkezi Paris'e 10 Temmuz 1934'de bir mektup göndermiştir. Mektubunda Tekirdağ Musevi cemaatinin “*manevi ızdırap çektiğini ve ciddi servet kaybına uğradığını*” yazmıştır. Ayrıca Levi'ye göre resmi tebliğ vaktinde iletildiği için Tekirdağlı Museviler büyük bir faciadan kurtulmuşlardır³⁹⁴. Olaylara tanık olan Musevi Y.B Tekirdağ Musevilerini Trakya'nın “*en geri kalmış insanları*” olarak nitelemektedir. Alyans mekteplerinin eğitim faaliyetleri Cumhuriyetin ilanından çok önce bitmiştir. İşsizlik nedeniyle özellikle Amerika'ya göç edenler olmuştur. Tekirdağ'da yaşamaya devam edenler ise “*fakir fukaralar*”dır. Okuma yazma bilen Museviler çok azdır³⁹⁵. 1922 doğumlu bir başka tanık ise Tekirdağ'daki olaylar sebebiyle buradaki Musevilerin % 30 ilâ

³⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

³⁹² Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, 2. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2004, s.326.

³⁹³ Hikmet Çevik, **a.g.e.**, s.243. Çevik ayrıca eserini yazdığı 1949 yılını kast ederek Tekirdağ'daki Museviler hakkında “*Bugün çarşı ve iskelenin en işlek dükkan ve mağazalarına sahip*” olduklarını açıklamıştır.

³⁹⁴ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.238.

³⁹⁵ Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.239.

%40'ının göç ettiklerini söylemiştir. Ayrıca olaylar esnasında Tekirdağ'ın köylerinden gelen insanlar Musevi mahallesini kuşatmışlardır. Bu sebeple çok kalabalık bir kitle göç etmiştir³⁹⁶. Tekirdağ'ın Çorlu ilçesinde yaşayan bir başka tanık N.O. burada “*yağma veya fiziki saldırı*” olmadığını fakat olaylar başlamadan önce 2 Temmuz'da varlıklı Musevilere imzasız mektuplar geldiğini anlatmıştır. Bu mektuplarda varyetlerini elden çıkarıp İstanbul'a gitmeleri aksi takdirde katledilecekleri yazılıdır. Ayrıca yine 2 Temmuzda Musevi esnafın boykot edileceği duyurulmuş ve boykot “*başarılı*” olmuştur. Endişelenen Museviler 3 Temmuz günü mülklerini “*bedava sayılabilecek fiyatlara*” satıp İstanbul'a gitmişlerdir³⁹⁷. Ayrıca N.O tehdit mektuplarının otel sahibi olan babasına da geldiğini ve babasının mektubu otelinde kalmakta olan İnhisar müdürü ile hakime gösterdiğini söylemiştir. Onlar da “*bu mektup seni kast etmiyor*” demişlerdir. 4 Temmuz günü 3. Kolordu Çorlu'ya taşınma kararı aldığından ve Ankara'dan Trakya'daki olayların durdurulması emredildiği için Musevilere mektupları yok saymaları söylenmiştir. Babası bir yıl daha Çorlu'da yaşamıştır. Fakat sonra bir Türk otel işletmeciliği hakkında bilgi almak istediğini bahane ederek kendisini ziyaret etmesini istemiştir. Babası bu kişiyi ziyarete gittiğinde bu kişi ona saldırmış ve onu hastanelik etmiştir. Babası hastaneden çıktıktan sonra otelini bir Türk'e “*çok cüzi*” bir fiyata satıp Çorlu'dan ayrılmıştır. N.O Ankara'dan gelen emirlerin Musevilere karşı yürütülen boykotu durdurma amaçlı olmadığı için boykotun devam ettiğini ve bu sebeple kalan Musevilerin de aynı yıl (1935) Çorlu'yu terk ettiklerini söylemiştir³⁹⁸.

Yukarıda kısaca Tekirdağ özelinde bahsettiğimiz “Trakya Olayları” ndan sonra burada yaşamaya devam eden Musevilerle ilgili bilgi edinmek amacıyla “Tekirdağ” gazetesinin ulaşabildiğimiz 1936 ile 1939 yılları arasındaki sayılarını inceledik. “Tekirdağ” gazetesi de diğer şehirlerdeki pek çok yerel gazete gibi kentteki Musevilerin Türkçe konuşmasını istemektedir. Bu konu hakkında 1936'da Özdemir adıyla bir köşe yazısı yazılmıştır. Şehirde akşamları Musevilerin gezdikleri bir yer olan Postane arkasındaki meydanlıktan yazarın kendisi de her akşam geçmektedir. Bu esnada orada bulunan Musevilerin kendi aralarındaki

³⁹⁶ Rifat N. Bali, 1934 Trakya Olayları, s.241.

³⁹⁷ Rifat N. Bali, 1934 Trakya Olayları, s.241.

³⁹⁸ Rifat N. Bali, 1934 Trakya Olayları, s.242.

konuşmalarını şu sözlerle ifade etmektedir: “Bazan, kulağımı gıcıklayan birkaç Türkçe laf işitiyorum, ekseriya da Musevi yurttaşlarımızın kendi dilleriyle göğüslerini kabarta kabarta konuştuklarını kulaklarımla duyuyorum. Bilmem anlayamadığım bir nokta var.. O da şudur: Türk topraklarında rahat ve huzur içinde yaşama ve geçinme araçlarını temin eden bu yurttaşlar, neden güzel Türkçemizi öğrenmek ve konuşmak istemiyorlar?.. Öğrenseler de, neden dürüst konuşmağa yeltenmiyorlar?.. Halbuki, Türk yurdunda güzel ve dürüst Türkçemizi alışverişte, sokakta, hatta evlerinde bile konuşsalar ne çıkar?.. Yazara göre Avrupa ülkelerindeki Museviler ikamet ettikleri devletin lisanını “anadilleri” olarak kabul etmişlerdir. Buna benzer şekilde Musevi yurttaşların Türkçeyi konuşmalarını “arzu” ederek yazısını sonlandırmıştır³⁹⁹. Tekirdağ gazetesinde Özdemir adıyla Musevilerle alakalı bir diğer önemli yazı kentteki Musevilerin dükkanlarını Cumartesi günü kapatmaları ile ilgilidir. Buna göre Museviler Cumartesi günleri dükkanlarını kapatarak Türklerden “ayrı” olduklarını göstermektedirler. Türk esnafı yasal tatil olan Pazar günü dükkanını kapatmak zorundadır. Yahudi esnaflar da Pazar günü dükkanlarını kapatmaktadırlar. Her ne kadar görünürde Musevi yurttaşlar iki gün tatil yapmış olsalar da “para” olarak “kaybettikleri hiçbir şey yoktur”. Bu durumun sebebi Pazar günleri mahalle içlerinde görülen satıcılardır. Tüm esnafın tatil yaptığı bir günde bu satıcılar mahallelerde “bezzaziye” ve benzeri küçük eşyalar satarak Pazartesi günü yapılacak çarşı alışverişine mani olmaktadır. Yazar bu davranışa engel olunmasını istemektedir. İlaveten sözlerini “Musevi yurtdaşlarımız paranın çıkış yollarını o kadar iyi biliyorlarsa, Cumartesi günleri de dükkanlarını açıp müşteri beklesinler. Öyle, etraf yollardan yürüyerek esnaf alışverişine sekte getirici hareketlerde bulunmasınlar!” diyerek tamamlamıştır⁴⁰⁰.

Tekirdağ’daki Museviler için 1948 yılında İsrail Devleti’nin inşa süreci yeni bir göç dalgasını oluşturmuştur. 1948-1950 yıllarında yayımlanan herhangi bir Tekirdağ gazetesine ulaşamadık. Bu sebeple bu şehirden İsrail’e gerçekleşen Musevi göçünü yerel basından takip edemedik. Araştırmalarımız sırasında Tekirdağ’dan göç eden Musevilerle alakalı olarak Türkçe bilgi sahibi olabildiğimiz bir habere Musevi

³⁹⁹ Özdemir, “Yurttaş Türkçe Konuş”, **Tekirdağ**, nr.483, 18 Haziran 1936, s.1.

⁴⁰⁰ Özdemir, “Cumartesi- Pazar”, **Tekirdağ**, nr.486, 9 Temmuz 1936, s.3.

basınından “Türkiyenin Sesi” gazetesinde karşılaştık. Bu haber 25 Mayıs 1950 tarihli olup Tekirdağ’ın bir ilçesi olan Çorlu’da yaşayan Musevi Cemaati ile ilgilidir. Haberde 1948 itibariyle “15 kadar ailenin” göç etmesinden sonra Çorlu da muhaceretin “*tamamen durmuş*” olduğu duyurulmuştur. Çorlu’daki Musevi Cemaati sosyal ve ekonomik vaziyeti “*memnuniyet verici*” 40 Musevi aileden müteşekkildir. Cemaat mensuplarının büyük bir kısmı dini kurallara bağlıdır. 44 yıl önce inşa edilmiş olan “*modern sinagonda, muntazaman yapılan ibadette, her gün kalabalık bir müdavim zümresi hazır*” haldedir⁴⁰¹.

Nüfus istatistiklerini dikkate aldığımızda Türkiye genelinde 1948-1950 yılları arasında yoğun olarak gerçekleşen Musevi göçleri sonucunda Tekirdağ’daki Musevi nüfusun da önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Rıfat Bali 1948’deki göç dalgasıyla Tekirdağ’dan ayrılan Museviler hakkında Hikmet Çevik’in “*İsrail Devleti’nin kurulması, sayıları iki bin yüzü bulan ve ayrı bir mahallede oturan Tekirdağ Musevileri tarafından elbet büyük heyecan ve sevinç ile karşılandı. Derhal bir kardeşlik kulübü kurdular ve harekete geçtiler. Aralarındaki birlik arttı ve azar azar göç başladı. Öğrendiğimize göre şimdi hepsinin düşüncesi, sırası ve kıvamı geldikçe Filistin’e gitmektir.*” diye yazdığını aktarmıştır⁴⁰². İlâveten yine Çevik’in eserinden o yıllardaki “Tekirdağ” gazetesinde yayımlanmış olan Tekirdağlı bir Musevi’nin veda mektubunun tamamını aktarmıştır⁴⁰³. Bali her ne kadar genel basından “Son Saat” gazetesinin haberini kaynak göstererek 1949 yılının Mayıs ayında Tekirdağ Musevi Cemaati’nin “*neredeyse tamamı göç etmişti*” bilgisini verse de Tekirdağ Musevileri sonraki yıllarda varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir⁴⁰⁴. Örneğin 1952 senesinde Tekirdağ’daki Musevi toplumu ile ilgili

⁴⁰¹ “Çorlu Yahudilerinin Bugünkü Vaziyetleri”, *Türkiyenin Sesi*, nr.30, 25 Mayıs 1950, s.5.

⁴⁰² Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.231. Ayrıca bkz. Hikmet Çevik, *Tekirdağ Tarihi Araştırmaları*, s.243.

⁴⁰³ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.231-232. Bali, Çevik’in eserinden aktardığı “Tekirdağ” gazetesinde 1949 yılında yayınlanan- bu veda mektubu hakkında gazete yetkililerinin düşüncelerini ifade eden kısmı kullanmamıştır. Burada mektup ve kentten göç eden Museviler hakkında şu ifadeler bulunmaktadır: “*Türkiye’de doğmuş ve büyümüş ve kendi diliyle Türkiyenin açtığı kollar arasında büyük bir emniyetle yaşayan Musevilerden Mişon N. Ulus adında vatandaşın Filistin’e gidişi dolayısıyla Allaha ismarladık başlığı altında yazdığı ve gazetemizde neşri dileğinde bulunduğu bir yazıyı Türkiyenin vatandaşlarına gösterdiği âlicenaplığın tabii bir ifadesi olarak sayın okuyucularımıza sunuyoruz*”. Bkz. Hikmet Çevik, *a.g.e.*, s.244.

⁴⁰⁴ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.233. Ayrıca bkz. “Türkiye’deki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti”, *Son Saat*, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

Ladino dilinde bir haber yapılmıştır. Bu habere göre o yıl Tekirdağ'da 80 Musevi aile yaşamaktadır⁴⁰⁵. 1955 yılında ise 250 kişiden oluşan 70 Musevi aile bulunmaktadır. Bu topluluğun bir sinagogu 5 butiği ve 50 üyesi olan “Kardeşlik Klübü” isimli bir kulüpleri vardır. Şehirdeki Museviler ticaretle uğraşmaktadırlar⁴⁰⁶. Yusuf Besalel 1958 yılında sahilde bulunan sinagogun Londra asfaltına yer sağlamak amacıyla ücret karşılığında istimlak edildiğini ve 1950'lilerde şehirde bulunan yaklaşık 50 Musevi ailenin göç ettiği bilgisini vermektedir⁴⁰⁷. Naim Gülerüz ise istimlakın gerçekleştiği 1958 yılında Tekirdağ'da yaklaşık 40 Musevi ailenin bulunduğunu ve ibadethane ihtiyacı için Büyük Avlu Sokak'taki bir melder in düzenlenerek –istimlaka giden sinagogdaki- Sefer Tora gibi dini eşyaların buraya nakledildiğini bildirmektedir. Hatta burası 60-70 kişilik olduğundan suka nın Yasef Funes veya Sami Benezera'nın evinde kurulduğunu bildirmektedir. İlaveten Kaşer et gereksiniminin Salı veya Perşembeleri İstanbul'dan gelen şöhetin gözetiminde yapılan hayvan kesimleriyle sağlandığını açıklamaktadır⁴⁰⁸.

Tekirdağ'daki Musevi cemaatinin sayıca azalması ile ilgili olarak 1960 yılında Şalom gazetesinde, kendisi de Tekirdağlı olan ve Tekirdağ'daki Musevilerden cemaatin oradaki durumu hakkında mektuplar alan Yuda Senegör tarafından yapılmış bir haber mevcuttur. Senegör öncelikle Tekirdağ'dan kendisine gelen mektupta yazılanları okuduğunda “*hicabından kulaklarına kadar kızardığını*” belirtmektedir. Zira bu mektup, Tekirdağ Musevi cemaatinin vaziyetini “*kimbilir kaçınıcı defa olarak*” tekrarlamasına rağmen İstanbul'da yaşayan hemşehrilerin (Tekirdağlıların) “*oralı dahi olmadıkları, Tekirdağ Musevi Cemaati'nin pek acı*

Bu haberde Tekirdağ'daki Museviler hakkında yazan bilgi: “*Tekirdağ: Buradan 47 Yahudi göç etmiştir. 70 kişi de pasaportunu almış gitmeğe hazırdır. Burada hemen hemen Yahudi azlığı kalmamıştır*” şeklindedir. Bu haberde yalnızca Tekirdağ Musevi cemaati hakkında değil İzmir, Bursa, Edirne, Ankara, Adana, Mersin, Maraş, İskenderun ve İstanbul şehirlerinden bu tarihe kadar Filistin'e gitmiş Musevilerin kaçır kişi, kaç aileden müteşekkil olduklarına dair rakamlar da verilmiştir. Diğer şehirlere dair verilen bilgileri o şehirleri anlattığımız bölümlerde aktardık.

Fakat Rıfat Bali ilgili çalışmasında haberin yalnızca Tekirdağ ile alakalı olan kısmını kullanmıştır. Ve kanaatimizce ana metinde de açıkladığımız üzere haberin Tekirdağ Musevi cemaati hakkında verdiği bilgi hatalı olmalıdır. İlaveten gazete bu bilgilere nasıl ulaştığını belirtmemiştir.

⁴⁰⁵ “En La Kominidad Judia De Tekirdağ”, *Şalom*, nr.248, 24 Temmuz 1952, s.2.

⁴⁰⁶ “La Kominidad Judia De Tekirdağ”, nr.401, *Şalom*, 29 Haziran 1955, s.4.

⁴⁰⁷ Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, s.326.

⁴⁰⁸ Naim A. Gülerüz, *Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.44. Gülerüz bu anlattıklarını Tekirdağ Sinagogları ve Musevi Cemaati'nin hayatı mevzularında “*en yetkili yaşayan kişi*” Sami Benezra'dan öğrendiğini dipnotunda ifade etmiştir.

yardım sayhalarından belki de sonuncusunu” oluşturmaktadır. Senegör “yirmi-yirmi beş sene evveline kadar cemaat olarak parlak bir maazisi olan Tekirdağ’ın” 1960 yılındaki vaziyetinin “yürekler acısı” olduğunu ifade etmektedir. Çünkü “halen birkaç aileden ibaret şirin vatan parçasının musavî (Musevi) topluluğu, orada doğup büyümiş, oranın ahlak ve geleneğini benimsemiş kimselerin hicret etmesi ile sıfıra inmiş” ad edilebilmektedir. Buna rağmen çok az sayıdaki insanların cemaati “iptal etmemek” amacıyla “manen ve maddeten” göstermiş oldukları çaba övmeye layıktır. Ancak Tekirdağ’daki Musevilerin gelenek ve göreneklerini devam ettirebilmeleri için bir sinagogun ibadete açık olması, bir hahamın görevli olması, bir kulübün yaşatılması ve mezarlığın korunması gereklidir. Fakat maddi açıdan sıkıntıda olan “bu vefakar cemaatin, ceplerinden para eklemelerine Allah dahi razı değildir”. Tekirdağ’dan ayrılmış Musevilerin cemaatin bütün masraflarını orada kalmaya devam edenlere yüklemeleri yanlış olup hemşehrilik açısından da “zü’l” meydana getirmektedir. Tekirdağ cemaati orada yaşasın veya yaşamasın bütün Tekirdağlılarındı. Bu yüzden bu cemaatin masrafları ortaklaşa karşılanmalıdır. Belirli zamanlarda yapılan bağışlar gibi, Edirneli, Kırklarelili, Bursalı, Çanakkaleli ve Gelibolulu “vefalı hemşeriler”in yaptıkları gibi Tekirdağlıların da Tekirdağ’ı unutmamaları ve “bunu kutsal bir vazife” saymaları sürekli cemaate yardım yapmaları istenmektedir⁴⁰⁹.

1984-1989 yılları arasında Tekirdağ’a gelen Salzmann ailesi burada yaşayan Mordo Funes ve Nesim Jak Barokas adlarında iki Musevi kuzenle -onların kumaş mağazasında- görüşmüşlerdir. İki kuzen 30 yıldır beraber çalışmaktadırlar ve Tekirdağ’dan yakın zamanda ayrılma düşünceleri yoktur. Eşleri ve çocukları İstanbul’da yaşamaktadırlar. Çocukları İstanbul’da okula yazılmışlardır. İki kuzen hafta sonları ailelerini ziyaret etmektedirler. Bu kişilerin verdikleri bilgilere göre 100 yıl önce Musevi nüfusu 600 kişi iken 1984 yılında 5 veya 6 aileye düşmüştür. 1930’larda Musevi toplumun çoğu üyeleri Batı Avrupa’ya ve Güney Amerika’ya gitmişlerdir. Daha ileride İsrail’e göç Trakya’daki Musevi nüfusun tümünü

⁴⁰⁹Yuda Senegör, “Tekirdağ Cemaatinin Acı Sayısı”, *Şalom*, nr.652, 20 Nisan 1960, s.2. Yazının sonu şu sözlerle sonlanmıştır: “Tekirdağlı Hemşehrilerim!... Kardeşlerimizin acı Sayhalarına kulaklarımızı tıkamayalım.”

azaltmıştır. Tekirdağ'dan İstanbul'a son taşınma hareketi 1970'lerin başında olmuştur⁴¹⁰.

Tekirdağ'daki Sinagog Vakfı Mütevelliliği İdare Heyeti'nin yönettiği sinagog, cemaati kalmadığından 1985 yılında kapatılmıştır. Sefer Tora ve diğer ibadet eşyaları ile dua kitapları İstanbul'daki Hahambaşılığa yollanmıştır⁴¹¹.

Trakya'daki Musevilerle ilgili olarak 2003 yılında Şalom gazetesinde 4 haftalık bir yazı dizisi kaleme alınmıştır. Burada Tekirdağ Musevilerinden de kısaca bahsedilmiştir. Buna göre Tekirdağ Musevileri 1980'li yıllara değin mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir. Fakat “yavaş yavaş” İstanbul'a veya İsrail'e göçmüşlerdir. Sonunda 2003 yılı itibariyle buradaki Musevilerden geriye yalnızca “bakımsız evler ve mezarlar” kalmıştır. Tekirdağ'a giden gazete çalışanları 2003 yılında daha önce oradan göç etmiş olan Musevilerin komşularıyla konuşmuşlardır. Musevilerin yaşadığı dönemdeki sosyal hayat hakkında bilgi edinmişlerdir⁴¹². Naim Güleriyüz, Tekirdağ Sinagog Vakfı Mütevelliği Heyeti Başkanı Sami Benezra'nın kentten ayrılıp İstanbul'a taşınmasıyla Tekirdağ'daki Musevi varlığının nihayet bulunduğunu belirtmiştir. Ancak Benezra'nın hangi tarihte şehirden ayrıldığını yazmamıştır⁴¹³.

Tekirdağ'dan göç etmiş olan Musevilerin -Türkiye'nin bilhassa Batı'daki şehirlerinden ayrılmış diğer Museviler gibi- geleneksel olarak Tekirdağ düzenledikleri bir gezi tespit edemedik. Fakat 2008 yılında İsrailli bir işadamı olan ve ilkokul 3. sınıfa kadar Tekirdağ'ın Çorlu ilçesinde yaşamış İshak Pinhas, Çorlu'ya bir ilköğretim okulu yaptırmaya karar vermiştir. Ayrıca Pinhas kurmuş olduğu Pinhas Vakfı ile Çorlu'daki yardıma ihtiyacı olan öğrencilere destek sağlayacaktır. Pinhas o zamanki adıyla Sucaeddin İlkokulu olan okulda 3. Sınıfa kadar okumuş babasının ölümü üzerine maddi zorluklar nedeniyle İstanbul'a taşınıp dedesinin yanında iş hayatına başlamıştır. Eğitimini devam ettiremediği için geçmişten kalan eğitim alma isteğini eğitime katkı yaparak gidermeye çalışmaktadır. Tekirdağ'a okul

⁴¹⁰ Ayşe Gürsan-Salzman, **Travels In Search Of Turkey's Jews**, s.15-16. Salzman bu ziyaretlerinden sonra önce Jak'ın ardından Nesim'in İstanbul'a taşındıkları bilgisini vermiştir. Çünkü onlara göre hayat çocuklarsız ve torunlarsız anlamsızdır.

⁴¹¹ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'daki Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.44.

⁴¹² “Kırklareli: “İssız Tevada Tek Kişilik İlâhi”, **Şalom**, nr.2808, 15 Ekim 2003, s.8-9.

⁴¹³ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.42

yaptırmaya karar verme hikayesi de ilginçtir. Anlattığına göre 1939 yılındaki Erzincan depremi için okul arkadaşları para toplarken o da yardım etmek istemiştir. Fakat parası olmadığı için bir kız arkadaşı *“üzülme ben senin yerine 3 kuruş veririm sen bana yarın getirirsin”* demiştir. Ertesi gün arkadaşına parayı getirememiş ve okula gitmemiştir. Bundan sonra kereste atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Daha sonra ise ailesi İsrail’e taşınmıştır. 2010 yılında Çorlu ilçesine eşi ile gelerek *“3 kuruş”* olan borcunu ödemek istediğini belirtmiştir. Pinhas’ın yaptıracığı okul için Tekirdağ Valisi Aydın Nezih Doğan’ın da katıldığı imza töreni gerçekleştirilmiştir⁴¹⁴. 2010 yılında okulun açılışı dönemin Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu’nun katıldığı bir tören ile yapılmıştır. Törene İsak ve eşi Furtuni Pinhas, Hahambaşı İshak Haleva, Tekirdağ Valisi Zübeyir Kemelek ile İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Moşe Kamhi gibi önemli isimler iştirak etmişlerdir⁴¹⁵.

2019 yılında Tekirdağlı bir Musevi olan Daniel Altaras ile Şalom gazetesinde bir röportaj yapılmıştır. Altaras 1946 doğumludur. Tekirdağ’da geçirdiği çocukluk ve gençlik yıllarındaki sosyal hayattan bahsetmiştir. Tekirdağlı Musevilerin bayramları gelenekleri hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Kentteki Musevilerin çoğunluğu esnaftır. Manifaturacılık, kunduracılık, hırdavatçılık, makaracılık, bakkallık ve tahıl tüccarlığı gibi işlerle uğraşmaktadırlar. İlaveten küçük bir cemaat olmalarına rağmen 4 kişi doktor olmuştur. Meslekler genellikle babadan oğula intikal ederek devam etmektedir. Babalarının mesleğini devam ettirmek istemeyenler ise Tekirdağ’dan ayrılmışlardır. Museviler arasında zengin, orta halli ve daha düşük ekonomik seviyede olanlar vardır. Altaras antisemitizm sorusuna *“Müslümanlarla aramız genellikle çok iyiydi. Orada burada yan bakan gözler, laf atan diller vardı ama zarar verici saldırganlıklar hiç olmadı. Sadece sonuçsuz kalan bir çaba olurdu bazen”* cevabını vermiştir. İlaveten geçimleri Musevi tüccarlara bağlı olan Çingenelerin, bir defasında Ziya isimli bir doktor tarafından kışkırtıldığını ancak Çingenelerin bundan etkilenmediklerini belirtmiştir. Asimilasyon konusunda ise asimilasyonun hiçbir zaman olmadığını, evlenme çağına gelen erkeklere Çanakkale, Gelibolu, Edirne,

⁴¹⁴ “İsrailli İş Adamından Çorlu’ya Okul”, **Şalom**, nr.3069, 24 Aralık 2008, s.1,16.

⁴¹⁵ Ester Yannier, “Çorlu’daki Furtuni İsak Pinhas İlköğretim Okulu’nu Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu Açtı”, **Şalom**, nr.3165, 24 Kasım 2010, s.1,3. İshak Pinhas 2019 yılı Haziran ayında İsrail’de 90 yaşında vefat etmiştir. Bkz. “Çorlulu Yardımsever İshak Pinhas’ın Ardından”, **Şalom**, nr.3596, 26 Haziran 2019, s.3.

Kırklareli ve İstanbul'dan eşler getirildiğini söylemiştir. Altaras göçler konusunda yeterince detaylı bir açıklama yapmamıştır. Kendi ailesinden halası, annesi ve babasının İsrail'e gittiklerini ve daha sonra Tekirdağ'dan İstanbul'a büyük bir göç başladığını belirtmiştir. Bu göçlerin sebeplerinin gidenlere ait olduğunu söyleyip *“herhalde daha emin, daha uygun bir ortam aradılar ve göç etmeye başladılar”* yorumunu yapmıştır⁴¹⁶.

1.4. Çanakkale

Çanakkale Musevileri ile ilgili çalışması bulunan Naim Güteryüz, kentteki Musevi nüfusun XIX. yüzyıldaki durumu hakkında Cuinet ve Avram Galente'nin yazdıklarından faydalanmıştır. Buna göre XVIII. asrın sonuna değin şehirde yaklaşık 50 Musevi aile bulunmaktadır ve 1876 yılına gelindiğinde 600 civarında Musevi aile veya takriben 3000 Musevi yaşamaktadır. 1880'lerde ise Çanakkale Musevi nüfusu, 926'sı yabancı tebaalı olup toplam 2731 kişidir. Musevi nüfusun XIX. yüzyılın sonlarında azalmaya başlamasının nedenleri öncelikle 1860 ve 1865 tarihlerinde çıkan yangınlardır. Akabinde 1912'de gerçekleşen deprem ve ardından yaşanan Çanakkale Savaşı ile sonrasındaki süreçtir⁴¹⁷.

Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre şehirde 1845⁴¹⁸ Musevi yaşamaktadır. Sonraki süreçte yapılan nüfus sayımlarına göre sırasıyla 1935'de 1583⁴¹⁹, 1945'de 1433⁴²⁰, 1955'de 533⁴²¹, 1960'da 555⁴²² ve 1965'de ise 496 Musevi'nin ikamet ettiği tespit edilmiştir⁴²³.

⁴¹⁶ Dora Niyego, “Tekirdağ'dan Bir Daniel Altaras Geçti”, **Şalom**, nr.3572, 3 Ocak 2019, s.3.

⁴¹⁷ Naim A. Güteryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi yerleşimleri**, s.58.

⁴¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.35.

⁴¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁴²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.167.

⁴²¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁴²² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁴²³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

Cumhuriyet devrinde Çanakkale Musevilerini etkileyen ilk önemli gelişme 1934 yılında yaşanan ve “Trakya olayları” olarak bilinen hadiselerdir. Olaylar ilk olarak Çanakkale’de 21 Haziran 1934’de Perşembe günü başlamıştır. O tarihte şehirde takriben 1500 Musevi bulunmaktadır. 21 Haziran günü “*sabıkalı bir güruh*” Musevilere saldırmış, haneleri ile mağazalarını yağmalamıştır. Tehdit yoluyla Musevi tüccar ve esnafların paralarını, eşyalarını ele geçirmişlerdir. Müslümanların Musevi esnaf ile alışveriş etmelerini engellemişlerdir. Musevi esnafların devlet mercilerine yaptıkları başvurular neticesinde CHP il başkanlığı ve Çanakkale valisi polis teşkilatına Musevilerin himayesini emretmiştir. Fakat polisin Musevi esnafı korumadığı vakitlerde saldırganlar tekrar faaliyet göstermişlerdir. Hafta sonu Cumartesi sakin geçmiş lakin Pazar günü “*dehşet ortamı*” tekrar hayat bulmuştur. Kentin önde gelen Musevi aileleri kentten ayrılmadıkları takdirde öldürüleceklerini yazan mektuplar aldıkları için hanelerini ve dükkanlarını hakiki değerlerinden çok düşük ücretler mukabilinde satmışlardır. Yerel yöneticiler Musevilerin İstanbul’a gidişlerini basitleştirmek amacıyla İstanbul’dan gemiler getirmişlerdir⁴²⁴. Çanakkale’de yaşanan olayları anlatan tanıklardan biri hadiseler sebebiyle birkaç Musevi aile ile hamallık yapan Musevilerden Filistin’e gidenler olduğunu bu sebeple İsrail’e ilk göç hareketinin 1934’de başladığını belirtmiştir⁴²⁵.

Çanakkale’de nasıl meydana geldiğini kısaca anlattığımız “Trakya Olayları” esnasında ve hemen akabinde diğer Trakya şehirlerinde olduğu gibi bu kentteki Musevilerin de bir kısmı İstanbul’a, çok az bir kısmı ise Filistin’e göç etmişlerdir. Ancak nüfus verilerine dikkat edilecek olursa Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli’ndeki Musevi nüfus çok büyük oranda azalırken Çanakkale’deki Musevi nüfus çok az miktarda azalmıştır. Bu duruma yönelik bir açıklama 1985 yılında Şalom gazetesinde Çanakkale Musevi cemaati ile ilgili yapılan bir haberde karşımıza çıkmaktadır. Bu habere göre 1934 yılında yaşanan Trakya Olayları ile Çanakkale ve Trakya’da bulunan Museviler “*çok ender rastlanan antisemit*” vakalara maruz kalmışlardır. Trakya’daki durumu öğrenen İsmet İnönü’nün TBMM’de yapmış olduğu konuşmaya rağmen olaylar sırasında giden Musevilerin çoğu geri gelmemiş ve İstanbul’a

⁴²⁴ Rifat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.122-123.

⁴²⁵ Rifat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, s.134.

taşınmışlardır. Çanakkale'nin ilçelerinde bu olayları yaşayan Museviler ise şehir merkezine göç etmişler ve bu sebeple şehrin Musevi nüfusu yükselerek II. Dünya Savaşı öncesinde 1500'e ulaşmıştır. Savaşın sonra “*birkaç aile yeni ufuklar aramak üzere*” İstanbul’a, Amerika’ya ve İsrail’e göç etmişlerdir. Böylece kentin Musevi nüfusu “*yarı yarıya*” azalmıştır⁴²⁶.

II. Dünya Savaşı yıllarına geldiğimizde Çanakkale Musevilerini etkileyen bir gelişme ibadethaneleri ile ilgilidir. Çanakkale’de Osmanlı Devri’nden intikal eden Musevilere ait üç sinagog vardır. Ancak bunlardan yalnızca biri –“Merkor Hayim” sinagogu- günümüze ulaşabilmiştir. Bu sinagogun bir vakfı bulunmaktadır. Sinagog II. Dünya Savaşı esnasında askeri ihtiyaçlar için “silah ve erzak deposu” halinde kullanılmıştır. Eylül 1945’te Musevi cemaatinin kullanımına geri verilmiştir. Bu süreçte Musevilerin nerede ibadet ettikleri konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan biri ibadetin evlerde gerçekleştirildiğidir⁴²⁷. Diğer ise 1946 yılında Musevi cemaati başkanı görevinde olan Avram Penso’nun, Hahambaşılığa gönderdiği raporda yazan “Bet Yisrael Santral” Sinagogunda ibadete devam edildiği bilgisi dikkate alınarak başka bir sinagogda ibadete devam edildiğidir⁴²⁸. Bu mesele hakkında -1927 yılında Çanakkale’de doğmuş ve orada yaşamış- Hazday Reyna isimli bir Musevi ise II. Dünya savaşı esnasında Çanakkale’deki iki sinagoglarının “*ahır olarak kullanılacak*” kararına maruz kaldığını ifade etmiştir. Reyna savaşın sonra İstanbul’a göç etmiştir⁴²⁹. Her ne kadar savaş yıllarında Çanakkale’de yaşamış olsa da onun verdiği bu bilginin tarihi gerçeklikle uyumlu olmadığı kanaatindeyiz.

Çanakkale Musevileri de diğer şehirlerde olduğu gibi büyük ölçüde 1948 yılı ve sonrasında İsrail’in kurulma sürecinde göç etmeye başlamışlardır. Biz bu göçler hakkında bilgi edinmek için -1950 yılına kadar vilayetin tek gazetesi olan⁴³⁰ ve haftalık olarak basılan- “Çanakkale” gazetesini inceleyebildik. Ancak bu gazete

⁴²⁶ Jako Molinas, “Çanakkale De Kaybolan Cemaatler Kervanında”, **Şalom**, nr.1897. 6 Şubat 1985, s.1,2.

⁴²⁷ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşimleri**, s.60.

⁴²⁸ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşimleri**, s.61. Bu raporu dipnotunda kaynak olarak gösteren Güleriyüz ayrıca bu isimdeki sinagoga hangisinin kast edildiğinin anlaşılamadığını belirtmektedir. İlaveten Selim Varon’un, bu sinagog halen otopark olarak kullanılan “Eski” Sinagog olabilir görüşünde olduğunu yazmaktadır.

⁴²⁹ Raif Arditti, “Renkler ve Resimler Dünyası”, **Şalom**, nr.2766, 11 Aralık 2002, s.13.

⁴³⁰ “Çanakkale’de Basın Hayatı”, **Anafartalar**, nr.43, 15 Kasım 1954, s.1.

Çanakkale’den giden Museviler yerine diğer şehirlerden İsrail’e giden Musevilerle ilgili haberler yapmıştır ve bu konuda yalnızca iki haber tespit edebildik. Ocak 1949’daki habere göre Köstence’den aldığı un ve mısırı Hayfa limanına götürmek isteyen Hasan Çakır’a ait “Büyük Çakır” motoru Çanakkale Limanından geçerken Gümrük Muhafaza Teşkilatı tarafından kontrol edilmiştir. Kontroller esnasında 7 Musevi genci pasaportsuz olarak yakalanmışlardır. Olaydan Cumhuriyet Başsavcılığı haberdar edilmiştir. Savcılığın incelemeleri sonucunda 7 Musevi gencinin kaçak vaziyette Filistin’e gitmek istedikleri anlaşılmış ve motor kaptanı ile kaçaklar hakkında yasal işlem başlatılmıştır⁴³¹. Nisan 1949’da ise İstanbul’dan Filistin’e kaçmaya teşebbüs eden 86 Musevi genci, bindikleri motorun tayfaları tarafından Ayvalık’ta hükümete teslim edilmişlerdir. Ardından yapılan sorgulama neticesinde İstanbul’a geri gönderilmişlerdir. Bu kişiler askerlik çağında olduklarından kendilerine Filistin için pasaport verilmesi kanunen imkansız olan kimselerdir⁴³². Gazete, İsrail’e olan Musevi göçü hakkında bu kadar az haber yapmış olmasına rağmen nüfus verilerini dikkate aldığımızda Çanakkale’deki Musevi Nüfus 1945’de 1433 iken 1955’de 553 kişiye düşmüştür. Görüleceği üzere şehirdeki Musevi nüfus 1948’deki göç dalgasıyla neredeyse üçte iki oranında azalmıştır.

Çanakkale’deki Musevilerin İsrail’e göç etmeleriyle ilgili bir haber Musevi basınından “Türkiyenin Sesi” gazetesine yansımıştır. Mart 1950 tarihli bu haberde ilk olarak “*son sene –bu ifade ile kast edilen 1950 yılı olsa gerek- zarfında bu şehirden İsrail’e 400 Yahudinin göç etmesineden sonra, bugün muhaceret tamamen durmuş vaziyettedir. Hali hazırda cemaat eski şekilde faaliyetine devam etmektedir*” bilgisi verilmiştir. Akabinde haham ve hazanlarının bulunduğu, sinagog işlerinin düzgün bir şekilde yürütüldüğü, Cumartesi günleri şehirde bulunan Musevi dükkanlarının “*hemen hemen*” hepsinin kapalı olduğu belirtilmiştir. Musevi cemaatinin “bütün mal ve mülkleri” nin “becerikli bir mütevellinin kontrol ve idaresi altında olduğu” açıklamıştır. Çanakkale Musevilerinin iktisadi vaziyetleri “memnuniyet verici”

⁴³¹ “Filistin’e Kaçmak İsteyen 7 Yahudi Genci Motorda Yakalandı”, **Çanakkale**, nr.1138, 28 Ocak 1949, s.1.

⁴³² “Filistin’e Kaçmak İsteyen Yahudiler Yakalandı”, **Çanakkale**, nr.1150, 22 Nisan 1949, s.1.

niteliktedir. İlâveten “*birçok sene evvel kurulan “Türkçeyi Konuşturma Cemiyeti” başarılı faaliyetini*” sürdürmektedir⁴³³.

1950’li yıllarda Çanakkale’deki Musevilerle ilgili olarak basına yansıyan iki önemli hadise vardır. Bu hadiselerden ilki “Çanakkale” gazetesine 3 Mart 1951 tarihinde yansımıştır. Buna göre Çanakkale’de manifaturacılık yapan üç Musevi genci kamu adabına aykırı bir halde suçüstü yakalanmışlardır. Sanıklar tutuklanmışlardır. Halk bu olaydan infial duymuştur. Bu sebeple halk arasından bazı kişilerin “*yapmak istedikleri tecavüzler de*⁴³⁴” hızlıca engellenmiştir⁴³⁵. Rıfat Bali 1951 yılında yaşanan bu hadiseyi yabancı gazete ve arşiv belgeleri ile Hürriyet gazetesinin bir haberini kaynak göstererek anlatmıştır. Buna göre birkaç Musevi gencinin mağazaya gelen kadınları gizlice izlemeleri ve suçüstü yakalanmaları halk arasında infial uyandırmıştır. Tutuklanan sanıklar “*linç edilmek*” istenmiştir. Musevi Mahallesinde protesto gösterisi yapılmıştır. Bu sırada Musevi dükkanlarına zarar verilmiştir. Bu vakalar üzerine Musevi esnaflar tedirgin olup birkaç gün dükkanlarını açmamışlardır. Ardından emniyet güçlerinin duruma el koymasıyla hadiselerin büyümesi engellenmiş ve asayiş sağlanmıştır⁴³⁶. Diğer olay ise 1954 yılında yaşanmıştır. Musevi bir arsa sahibinin müsaadesi alınmadan, arsasına demirden yapılmış bir Atatürk büstü konulmuştur. Bunun üzerine arsa sahibi belediyeden para ödenmesini istemiştir. Yerel basın -“Anafartalar” gazetesini- ise arsa sahibi Musevi olduğu için Müslümanları tahrik edecek yayınlar yapmıştır. Hatta bu gazete vatansever olmayan Musevilerin İsrail’e gitmelerini istemiştir. Bu yayınlar üzerine Musevi Cemaati önderleri gazete aleyhine dava açmışlardır. İlâveten Musevi Mahallesi polis gözetimine alınmıştır⁴³⁷. Bali’nin bu şekilde özetlediği bu olayı yine onun incelemiş olduğu fakat konuyla ilgisi olan bazı haberleri atladığı “Anafartalar” gazetesinden inceledik. Bu gazete Atatürk’ün ışıklı büstü ile ilgili ilk haberini 12

⁴³³ “Çanakkale Yahudi Cemaatinin Durumu”, **Türkiyenin Sesi**, nr.18, 2 Mart 1950, s.5. Haberin alt başlığında “*Muhaceret Tamamen Durdu; Cemaat işlerinin İdaresi Becerikli Kimselerin Elinde*” ifadesi yer almaktadır.

⁴³⁴ Bu ifade ile kast edilen Musevilerin ev ve dükkanlarına yönelik yapılabilecek saldırı ve yağma hareketleri olmalıdır.

⁴³⁵ “Şehrimizdeki Hadise”, **Çanakkale**, nr.1243, 3 Mart 1951, s.1.

⁴³⁶ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.57.

⁴³⁷ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.57. Bali 1954 yılında yaşanan hadiseleri yerel basından “Anafartalar” gazetesinden takip etmiştir.

Ekim 1954 tarihinde yapmıştır. Habere göre bu büstün “Çanakkale’nin görünür bir yerinde Mecidiye sırtlarında” yerleştirilmesine karar verilmiştir. Büstün altına yazılacak “vecize” için gazete bir yarışma açmıştır. Büstün açılış töreni ise 10 Kasım’da yapılacaktır⁴³⁸. 15 Ekim’de yarışmanın İstanbul ve taşra gazetelerinde yer alması nedeniyle katılımların devam ettiği ve bu sebeple jürinin gecikmeli olarak 23 Ekim’de toplanacağı bildirilmiştir⁴³⁹. 23 Ekim’de valinin rahatsızlanması nedeniyle yarışma sonuçları gecikmeli olarak değerlendirilmiştir⁴⁴⁰. Nihayetinde yarışma 24 Ekim’de sonuçlanmış ve dereceye girenler manşetten açıklanmıştır⁴⁴¹. Bir müddet sonra Çanakkale Valiliği’ne büstün açılış merasimi nedeniyle Türkiye Milli Talebe Federasyonu telgraflar göndermiştir⁴⁴². Sonunda büstün açılış töreni valinin ve “yüzlerce” Çanakkale’nin katılımıyla 10 Kasım’da gerçekleşmiştir⁴⁴³. Ardından da arsanın kendisine ait olması sebebiyle para ödenmesi için belediyeye başvuran Musevi hakkında “Yahudi: Filistin Seni Bekliyor” başlıklı yazı yazılmıştır. Yazının sonu “*Türk’ün en mukaddes varlığı para değil vatandır. Para bizler için en son planda kalır. İçimizde yaşadığına göre senin de aynı hisleri taşıman lazımdır. Aksi halde Filistin seni bekliyor*” sözleriyle tamamlanmıştır⁴⁴⁴. 17 Kasım’daki “Haddinizi Biliniz” başlıklı yazıda ise bu Musevi’nin şehirden ayrılmış olduğu fakat böyle yaparak bu “küstah” hareketini unutturamayacağı ifade edilmiştir⁴⁴⁵. Bu olayın devamında neler yaşandığıyla ilgili olarak gazeteden başka bir bilgiye ulaşamadık. Bize göre bu olayın azınlıklarla iyi ilişkiler kurmaya çalışan Demokrat Parti iktidarında ve bu partiyi destekleyen bir gazete ile bahsi geçen Musevi vatandaş arasında cereyan etmesi de dikkate değerdir. Rıfat Bali’ye göre Çanakkale’de 1951 ve 1954 senelerinde gerçekleşen hadiselerin en mühim nedeni 1950’lerde Musevilerin Çanakkale’deki ticari işlerde ehemmiyetli bir yer sahibi olmalarının “kıskançlık” hislerini kamçılamasıdır. Bu fikrine delil olarak Çanakkale Ticaret

⁴³⁸ “Atatürk’ün Işıklı Büstü”, **Anafartalar**, nr.14, 12 Ekim 1954, s.1.

⁴³⁹ “Vecize Müsabakamız Hakkında Açıklama”, **Anafartalar**, nr.17, 15 Ekim 1954, s.1.

⁴⁴⁰ “Vecize Müsabakası”, **Anafartalar**, nr.25, 23 Ekim 1954, s.1.

⁴⁴¹ “Aziz Ata’nın Şehrimizde Yapılmakta Olan Işıklı Büstü Vecize Yarışmasının Tasnifi Dün Turink Kulüp Salonunda Yapıldı”, **Anafartalar**, nr.26, 24 Ekim 1954, s.1.

⁴⁴² “Aziz Ata’nın Işıklı Büstü’nün Açılma Merasimi Münasebetile”, **Anafartalar**, nr.36, 6 Kasım 1954, s.1.

⁴⁴³ “Işıklı Profilin Açılış Töreni”, **Anafartalar**, nr.40, 11 Kasım 1954, s.1.

⁴⁴⁴ Mürteza Esen, “Yahudi: Filistin Seni Bekliyor”, **Anafartalar**, nr.43, 15 Kasım 1954, s.1.

⁴⁴⁵ Turan Uğur, “Haddinizi Biliniz”, **Anafartalar**, nr.45, 17 Kasım 1954, s.1

Odasının 1954 yılındaki seçimlerinde, sekiz meslek birliğine seçilen toplam 48 üyeden 14'ünün Musevi olmasını sunmuştur⁴⁴⁶. Ayrıca The Jewish Cronicle'deki belgeleri kaynak göstererek 1955 yılında İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşanan 6-7 Eylül olayları esnasında 46 Musevi ailenin ikamet ettiği Çanakkale'de de bazı vakaların meydana geldiğini belirtmiştir. Buna göre 6-7 Eylül hadiselerinde bir ağaca asılan afişle ölüm tehdidi savurularak Çanakkaleli Musevilerin Türkiye'den gitmeleri istenmiştir. Ayrıca hanelerin duvarlarına Musevilerin şehirden ayrılmasını isteyen hakaret içerikli ifadeler yazılmıştır. Bu olanlar dolayısıyla İstanbul ve Çanakkale Musevilerinin önde gelenlerinden müteşekkil bir grup Çanakkale valisiyle ve Ankara'daki yetkililerle görüşmüşlerdir. Vali ve resmi merciler ihtiyaç duyulan bütün güvenlik önlemlerinin alındığını gruba bildirmişlerdir. Bahsedilen hadisenin istisnai bir durum olmadığı bu gibi olayların Musevilerin bulundukları öteki Trakya şehirlerinde de yaşandığına dair rivayetler oluşmuştur⁴⁴⁷.

Bundan sonraki süreçte Çanakkale Musevi Cemaati'ni ilgilendiren bir diğer gelişme 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail savaşıdır. Altı Gün Savaşları olarak bilinen bu savaşta İsrail'in galip gelmesi üzerine kentte bazı olaylar yaşanmıştır. Bir gece süren bu olaylar yerel basında -Dursun Sakızlı'nın 1942 yılında kurmuş olduğu- "Kale" gazetesine yansımıştır⁴⁴⁸. "Kale" gazetesine göre Haziran ayında yaşanan hadiseler 13 Haziran'ı 14 Haziran'a bağlayan gece başlamıştır. Yazılanlara göre bir Musevi yurttaşın İsrail'in zaferini ima ederek "*Bundan sonra Kâbe'ye giderken elimizi öpeceksiniz*" demesi Müslümanların tepki göstermesine sebep olmuştur. Gece 150 kişiden oluşan bir topluluk "*nümayiş yapmaya*" çalışmıştır. Polisin vaziyeti "*vaktinden önce*" öğrenmesiyle hadiselerin çıkması engellenmiş ve bazı Museviler dükkanlarını erkenden kapatmışlardır. Polis Yahudi mahallesinde önlem almış fakat gece saat 23 sularında "*nümayişçiler*" tekrar toplanmışlar ve ellerindeki bayraklarla Bostanlar caddesinden "*Dağ Başını Duman Almış*" marşıyla yürümüşlerdir. Nümayişçiler polisin önlemleri ile durmuşlar ve bu kez İstiklal Marşı'nı söylemişlerdir. Bunun üzerine polislerin "*vakit kaybetmeksizin nümayişçilerin içine dalması*" sonunda ortalık bir anda karışmıştır. Bu esnada nümayişçiler ellerinde

⁴⁴⁶ Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.57-58.

⁴⁴⁷ Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.62.

⁴⁴⁸ "Kale 15 Yaşında", **Kale**, nr.257, 22 Mayıs 1967, s.3.

bulundurdukları taş ve sopaları sağa sola savurarak cam çerçeve kırmışlardır. Bu hadiseler üzerine emniyet güçlerine askeri birlikler takviye edilmiştir. Ayrıca Vali Muavini, Savcı ve jandarma komutanı olay yerine intikal etmişlerdir. Emniyet Müdürü tarafından bilgilendirilen vali yardımcısı ise vaziyeti İçişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Polis vakanın “elebaşları” oldukları zannedilen 13 kişiyi tevkif etmiştir. Tutuklananların 14 Haziran 1967’de mahkemeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁴⁹. Hadise benzer şekilde 15 Haziran tarihinde Hürriyet gazetesinde de aktarılmıştır. Bu habere göre nümayiş yapan topluluk 250 kişidir ve arbede sırasında “iki polis ile beş nümayişçi yaralanmış” ve 13 kişi tevkif edilmiştir⁴⁵⁰. Olay Bugün gazetesi tarafından da benzer bilgilerle kamuoyuna duyurulmuştur⁴⁵¹. “Kale” gazetesine geri dönecek olursak 15 Haziran 1967’de verilen haberde gösterilerde (nümayişte) yer alan 10 kişinin tutuklandığı manşetten bildirilmiştir. Ayrıca emniyet güçleri bir gece önce de yeni hadiselerin çıkabileceğine dair ihbar almış ve “sabaha kadar devriye” dolaşmışlardır. Vali yardımcısı ve Emniyet Müdürü emniyet güçlerinin tedbirlerini “sabaha kadar” yerinde takip etmişlerdir. Emniyete ek olarak askeri birlikler de devriye dolaşmışlar ve böylece gece boyunca hiçbir olay olmamıştır. Daha önceki gece olaylara karıştığı gerekçesiyle yakalanan 13 kişiden 3’ü serbest bırakılmış, 10’u ise Asliye Ceza Mahkemesi’ne gönderilmişler ve mahkeme sanıklar hakkında tutuklama kararı vermiştir. (Tutuklananların ismi tek tek açıklanmıştır.) Olayla ilgili olarak 6 kişi emniyete çağırılmış, ifadeleri alınmış ve serbest bırakılmışlardır. Gazetenin muhabirleri olayların çıkmasına neden olduğu “iddia edilen” Jojo Varol ile ilgili hukuki bir işlem yapılıp yapılmadığını Emniyet yetkililerine sormuşlardır. Yetkililer ise “*Şimdiye kadar hiçbir kimse, iddia edildiği gibi Jojo’nun böyle bir söz söylediğine dair bize ihbarda bulunmadı. Şayet böyle bir ihbar vuku bulursa elbette ki dikkate alarak gerekli işlemi yapacağız.*” açıklamasını yapmışlardır. Bu sebeple de Jojo hakkında kovuşturma açılmamaktadır⁴⁵². 16 Haziran’da Çanakkale Musevi Cemaati Mütevelli Heyeti basına bir beyanat vermiştir. Bu beyanat “ 13 Haziran

⁴⁴⁹ “Museviler Aleyhinde Dün Gece 150 Kişi Nümayiş Yaptı”, **Kale**, nr.277, 14 Haziran 1967, s.1-4. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.127.

⁴⁵⁰ “Bir Musevinin Tuhaf Sözleri Olaylara Yol Açtı”, **Hürriyet**, nr.6870, 15 Haziran 1967, s.1. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları**, s.127.

⁴⁵¹ “Bir Yahudi Çanakkale’de Müslümanları Tahkir Etti”, **Bugün**, nr.179, 15 Haziran 1967, s.1.

⁴⁵² “Yahudi Mahallesindeki Olaylardan Sonra Dün On Nümayişçi Tevkif Edildi”, **Kale**, nr.278, 15 Haziran 1967, s.1. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.127.

1967 gecesi yapılan nümayiş Türk camiasının bir parçası olan bizleri müteessir etmiştir” cümlesi ile başlamaktadır. Devamı ise “...bir kısım kötü ruhlu insanların ne şekilde olursa olsun yapacakları fesatlıklar karşısında dahi: Türkün Türk’e el kaldırmayacağına inanarak Türkiye’nin mesut ve müreffeh günleri için duacı olduğumuzu Çanakkaleli kardeşlerimize duyurmağı vazife telakki ediyoruz.” cümleleri ile sona ermiştir⁴⁵³. Bu bildiri “Kale” gazetesinde yalnızca bir gün yayınlanmıştır. Ancak bir diğer yerel gazete olan “Demokrat Çanakkale” gazetesinde bu bildiri sırasıyla 16,18 ve 19 Haziran günlerinde neşredilmiş fakat yaşanan hadise ile alakalı herhangi bir haber yapılmamıştır⁴⁵⁴. 20 Haziran’da Musevi Mahallesindeki olaylarla ilgili yapılan soruşturmanın Emniyet Müdürlüğü’nün İkinci Şubesi tarafından derinleştirildiği bildirilmiştir. Buna göre hadisenin “tahrik neticesinde” çıkmış olacağını “dikkate alan” Emniyet yetkilileri iddialara göre Jojo’nun söylemiş olduğu laflarla alakalı olarak, 50 şahsın ve bazı gazetecilerin ifadelerini almışlardır⁴⁵⁵. Gazete ertesi günkü haberinde, Yahudi Mahallesinde yaşanan olaylardan bu zamana kadar geçen sürede yetkililerin “gerekli her türlü tedbiri almış” olduklarını ve herhangi bir yeni olayın çıkmadığını bildirdiklerini ifade etmiştir. Ayrıca emniyet güçleri ile askeri birliklerin Yahudi mahallesinde halen “devriye gezmeleri ve her an yeni bir olay çıkacakmış gibi hareket edilmesi” nin “kamuoyunda olumlu” karşılanmadığını belirtmiştir. Yahudi mahallesinde başka türlü tedbirler alınmasının ve oradaki havanın yumuşatılmasının gerekli görüldüğü ifade edilmiştir⁴⁵⁶. Devam eden süreçte 6 Temmuzda olaylarla ilgili olarak tutuklanmış olan sanıkların bir gün önce görülen davaları aktarılmıştır. Mahkemede görgü tanıklarından bazıları “sanıkların olay geceleri ellerinde sopa bulundurmadıklarını ve Polise mukavemet etmediklerini” anlatmışlardır. Avukatların sanıklar için yapmış oldukları tahliye talepleri ise “delillerin henüz tekemmül

⁴⁵³ “Çanakkaleli Kardeşlerimize”, **Kale**, nr.279, 16 Haziran 1967, s.1. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları**, s.128.

⁴⁵⁴ “Çanakkaleli Kardeşlerimize”, **Demokrat Çanakkale**, nr.3390, 16 Haziran 1967, s.1.; “Çanakkaleli Kardeşlerimize”, **Demokrat Çanakkale**, nr.3391, 18 Haziran 1967, s.2.; “Çanakkaleli Kardeşlerimize”, **Demokrat Çanakkale**, nr.3392, 19 Haziran 1967, s.1.

⁴⁵⁵ “Musevi Mahallesindeki Nümayişin Tahkikatı Derinleşiyor”, **Kale**, nr.282, 20 Haziran 1967, s.1.

⁴⁵⁶ “Musevi Mahallesindeki Tedbirler”, **Kale**, nr.283, 21 Haziran 1967, s.1. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.128.

etmediği” gerekçesiyle reddedilmiş ve duruşma 14 Temmuz gününe ertelenmiştir⁴⁵⁷. Fakat bundan sonraki süreçte davanın nasıl sonuçlandığı bilgisine ulaşamadık.

1967 yılındaki Arap-İsrail savaşları sonrasında Çanakkale’de gerçekleşen olaylar sonucunda kentteki Musevilerin göç etmeleri meselesinden, 2014 yılında Özlem Akı tarafından Çanakkale Musevileri üzerine yazılan yüksek lisans tezinde de bahsedilmiştir. Akı’nın görüştüğü Çanakkaleli Museviler 1967 yılında yaşanan hadiseler ile 1970’li yıllarda gerçekleşen göçlere dair hatırladıklarını anlatmışlardır. Ancak bu kişilerin isimleri açıklanmamıştır. Akı’nın 11 Haziran 2014 tarihinde görüştüğü bir Musevi, Altı Gün Savaşı’ndan sonra çarşıda konuşan biri Musevi diğeri Müslüman iki esnaftan Musevi olanın “*bizimkiler savaşı kazanmış, artık Müslümanlar hacca giderken bizimkilerden izin isteyeceklermiş*” diyerek şaka yapması sonucunda olayların çıktığını belirtmektedir. Ona göre olayları düzenleyenler gece vakti Musevi evlerinin lambaları kapanınca baskın yapmayı kararlaştırmışlardır. Musevilerin arkadaşı olan bazı Müslümanlar bu bilgiyi Musevilere söylemişlerdir. Bu sebeple o gece Musevi evlerinde ışıklar yanık kalmış ve baskın yapılamamıştır. Fakat ertesi gün saldırı yapılmıştır. Ayrıca bu Musevi o yıllarda (1960’lar) Çanakkale’deki Musevilerin İsrail’in haritasını bile bilmediklerini söylemektedir. Hatta kendisi hakkında “*kimin kiminle savaştığını da pek anlayamamıştım. İsrail ile ilgili bilgim sıfıra yakın bir şeydi*” demektedir⁴⁵⁸.

Özlem Akı’nın 12 Şubat 2013 tarihinde röportaj yaptığı bir Musevi, ailesinin Çanakkale’den ayrılma kararının başlangıçta kendisini “çok üzdüğünü” belirtmiştir. Ailesinin bu kararı almasının gerekçesi olarak “*1970 senesinde Çanakkale’de başlayan antisemitizm ve kızlarının Yahudi çevresinde daha rahat ve serbest yaşamalarını isteyen ailem Türkiye’yi terk etmeye karar verdiler*” açıklamasını yapmıştır. İsrail’e gittikten sonra oraya alışmalarının anne ve babalarına kıyasla gençler için çok daha kolay gerçekleştiğini ve “*yeni hayatın verdiği serbestlikler ve yenilikler*” in kendilerini bu yeni vatana kolayca bağladığını belirtmiştir. Bu kişi

⁴⁵⁷ “Nümayişçilerin Duruşmasında Tahliye Talepleri Dün Reddedildi”, **Kale**, nr.296, 6 Temmuz 1967, s.1.

⁴⁵⁸ Özlem Akı, **Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2014, s.146.

ayrıca Çanakkale’de Musevilere karşı gerçekleşen hadiselerde “*devlet politikasının parmağı olduğunu*” o vakitler işittiğini ifade etmiştir. İlaveten “*bizleri taşılayan, bizlere kinle bakan o grupları organize eden bir teşkilatın var olduğunu düşünüyorum. Komşularımız bize karşı değillerdi. Hatta taşlanma olayını daha önceden bize bildirmişlerdi*” demiştir⁴⁵⁹.

Akı’nın 23 Şubat 2014’de görüştüğü başka bir Musevi Çanakkale’de Ermeni, Rum, Yahudi ve Türklerin beraber yaşadıklarını “*harika komşuları*” olduğunu söylemiştir. Çanakkale’den göç etmelerinin “*en büyük*” nedeninin “*devlet ve uyguladıkları gayrimüslim politikaları*” olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Gayrimüslimlerin Türkiye’den ayrılmalarının sebeplerinden biri devletin sermayeyi Türkleştirmeye çalışmasıdır. Kendi ailesinin Çanakkale’nin zengin insanlarından olduğunu ve bütün servetlerini satıp “*orta direk*” haline gelmelerini anlamsız görmektedir. Ayrıca Çanakkale’deki Musevilerin 1967-1975 yılları arasında kenti “*aniden*” terk ettikleri bilgisini vermiştir. Göçlerin neden 1967-1975 seneleri boyunca gerçekleştiği konusunda “*bu sorulara cevap oluşturmak zor gerçekten, çünkü devletle savaşılamaz. Halkı da ödülllerle kandırdılar ve kullandılar. Yüzlerce yıldır, refah içinde yaşadıkları topraklardan kaçırdılar. Sen olsan ekmek yediğin ve huzur içinde olduğun bir yerden kaçars mısın? Kaçmam elbette demek geliyor içimden, ancak yaşananları görünce bu insanlara da hak vermemek mümkün değil elbette*” yorumunu yapmıştır⁴⁶⁰.

1970’li yıllarda Türkiye’deki Musevileri etkileyen bir başka olay 1973 yılında vuku bulan Yom Kipur Savaşı’dır. Çanakkale Musevilerinin bir kısmı bu savaşın ardından İsrail’e gitmişlerdir. Ancak tek neden bu savaş ve savaşın ardından oluşan siyasi atmosfer değildir. Örneğin Özlem Akı’nın konuştuğu bir Musevi 1973 yılında yalnızca “*üniversite okumak*” sebebiyle İsrail’e gittiğini çünkü Çanakkale’de üniversite eğitimi alabilmenin imkansız olduğunu ve İstanbul’da bir Musevi kızı olarak okumaya cesaret edemediğinden İsrail’e geldiğini söylemiştir. Yom Kipur

⁴⁵⁹ Özlem Akı, *Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, s.147.

⁴⁶⁰ Özlem Akı, *Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, s.148.

Savaşı hakkında ise “1973’te Kipur savaşıdan sonra Türkiye’deki Yahudiler bir taraftan başka yere geçtiler” sözlerini sarf etmiştir⁴⁶¹.

1970’li yıllarda Çanakkale’den İsrail’e olduğu gibi İstanbul’a da göç eden Museviler olmuştur. İstanbul’a göç etmelerinin bir sebebi ticarettir. Özlem Akı’nın mülakat yaptığı bir Musevi 1960 senesinde Çanakkale’de doğduğunu, ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini bu kentte tamamladıktan sonra 1978 yılında babasının işini İstanbul’da devam ettirmesi nedeniyle İstanbul’a göç ettiklerini belirtmiştir⁴⁶².

Anlaşıldığı üzere Çanakkale’deki Museviler 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı sonrasında meydana gelen bazı olaylar ve akabinde 1973 yılında gerçekleşen Yom Kipur Savaşının ardından 1980 yılına kadar şehirden ayrılmaya devam etmişlerdir. Naim Güleriyüz, 1981 senesinde Çanakkale’de 21 aile ya da 45 ferdin bulunduğu bilgisini Mekor Hayim Vakfı yöneticilerinden Selim Varon’dan Mayıs 2017 tarihinde almış olduğu e-posta iletilisine dayanarak bildirmektedir⁴⁶³.

Çanakkale’deki Musevilerin 1980’li yıllardaki durumu hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli kaynak 1985 yılında Şalom gazetesinde Çanakkale Musevi Cemaati ile ilgili olarak yapılan haberdır. Habere göre II. Dünya Savaşı öncesinde 1500 civarına yükselen Çanakkale Musevi nüfusu savaşın ardından İstanbul’a Amerika’ya ve İsrail’e olan göçler sonucunda 1970’lerde 200’e inmiştir. Yıllar geçtikçe azalmaya devam etmiş 1985’e gelindiğinde ise şehirde 35 Musevi kalmıştır. Yine 1985 yılında Merkor Hayim Sinagogu ismiyle tanınan “ayakta kalabilmiş” yegane sinagogun hahamı bulunmamaktadır. Bu sinagogun vakıf başkanı ve Çanakkaleli olan Sami Kumru ile küçük bir röportaj yapılmıştır. Onun kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan Çanakkale’de yaşayan 35 kişinin yüzde ellisinin yaşlı ailelerden oluştuğunu, genç olarak kendi ailesi dahil yalnızca iki aile kaldığını öğrenmekteyiz. Bu ailelerin çoğu esnaftır. Yaşlı ve emekli olmuş kimseler çoğunluktadır. Muhtaç durumda hiç kimse yoktur. Cemaatin din işleri bayramlarda ve ölümlerde İstanbul’dan getirtilen bir haham vasıtasıyla görülmektedir. Bu özel günler haricinde de sinagog her gün ibadete açık durumdadır. Her gün arvit

⁴⁶¹ Özlem Akı, *Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, s.152.

⁴⁶² Özlem Akı, *Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, s.152.

⁴⁶³ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yerleşim Yerleri*, s.57.

söylenmekte ve minyan ise bayramlarda, mevlüdlerde oluşturulabilmektedir. Haberin sonunda ilaveten Amerikalı gazeteci Leonore Eskenazi'nin bir yıl önce o tarihteki Çanakkale hahamı olan Hayim Sidi⁴⁶⁴'yi İsrail'e gitmeden birkaç gün önce “yakalamış” olduğu da belirtilmiştir. Aktardığımız bu haberde 1967 yılında yaşanan Arap İsrail savaşı sonrasında şehirde yaşanan olaylar ve Musevilerin şehirden ayrılışları ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir⁴⁶⁵.

1992 yılına gelindiğinde Çanakkale'de bulunan eski Musevi Mezarlığının park haline getirilmesiyle ilgili olarak belediye başkanı İsmet Özay 100'den fazla kişinin katıldığı bir davet düzenlemiştir. Özay yaptığı konuşmada kentteki Musevi-Müslüman kardeşliğinden bahsetmiştir. Şalom gazetesindeki bu habere göre 1992 yılında kentte “50 civarında Musevi vatandaş” bulunmaktadır⁴⁶⁶. Fakat bu sayı hatalı gibi görünmektedir. Zira aynı gazete tarafından hem daha önce 1985 yılı için 35 Musevi'nin yaşadığı belirtilmiştir hem de akabinde 1993 yılında 25 Musevi'nin bulunduğu bilgisi verilmiştir.

1993 yılında Şalom gazetesine yansıyan bir habere göre, Çanakkale'de Bella Halyo isimli bir Musevi vatandaşa karşı etnik ayrımcılık içeren bir olay vuku bulmuştur. B. Halyo röntgen çekirtmek için Çanakkale Devlet Hastanesi'ne gittiğinde veznedar tarafından “*Musevilere hizmet edilmez*” düşüncesiyle geri çevrilmiştir. Halyo veznedarın bu tutumu karşısında hastane polisinden yardım istemiş ancak polisin çabaları da işe yaramamıştır. Bunun üzerine diğer veznedarlar araya girip vizite fişi vermişlerdir. Halyo'nun ailesi bu olay hakkında dava açmış ve savcılık ile valiliğe de şikayet dilekçeleri vermişlerdir. Şalom gazetesi yetkilileri yaşanan bu olay hakkında Bella Halyo ve babası Salamon Halyo ile görüşmüşlerdir. B. Halyo olayın cereyan şeklini anlatmıştır. Kendisi polis memurundan parasını vezneye yatırması için yardım istemiştir. Veznedar ise polise “*ben Musevilere fiş kesmem, hizmet etmem*” demiştir. Ardından bir başka memur fiş kesmiştir. Baba S.

⁴⁶⁴Rav Hayim Sidi (1912-1999) 1954 yılında Tekirdağ'dan Çanakkale'ye gelmiştir. Merkor Hayim Sinagogu'nun “*isim babası*”dır. Geldiği ilk üç sene Rav Salamon Shlomo Varon'un yanında bulunarak toplam 30 yıl Çanakkale hahamlığı yapmıştır. Akabinde İsrail'e göç etmiştir. Bkz. Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.61.

⁴⁶⁵ Jako Molinas, “Çanakkale de Kaybolan Cemaatler Kervanında”, **Şalom**, nr.1897, 6 Şubat 1985, s.1,2.

⁴⁶⁶ “Çanakkaleliler Toplandı”, **Şalom**, nr.2260, 2 Aralık 1992, s.1,8.

Halyo ise 46 yaşında olduğunu, ailesinin yüzyıllardır burada yaşadığını ve o ana kadar hiçbir sorunla karşılaşmadıklarını ifade etmiştir. Bu davranışın kızının şahsına değil Museviliğe karşı yapılmış olduğunu ve devlet yetkililerinin de başvurularını “olumlu” karşıladıklarını söylemiştir. Çanakkale Musevi cemaatinin o yılki durumuna ait bilgiler de vermiştir. 1993 yılında 10 aileden müteşekkil 25 Musevi vardır. Sinagoglarını geçen yıl (1992) tahliye etmişlerdir ve toplumlarında sadece iki gençleri kalmıştır. Ki bu gençler kendi kızlarıdır⁴⁶⁷. 1993 yılında Çanakkale Musevi cemaatiyle ilgili bir gelişme daha olmuştur. Daha önce bu şehirden göç etmiş Museviler dönemin Çanakkale Belediye Başkanı İsmail Özsoy’un davetlisi olarak üç günlük bir ziyarette bulunmuşlardır. Ziyaret 29 Ekim’de başlamıştır. Bu seyahat için Merkor Hayim sinagogu özel olarak Şabat duası için ibadete açılmıştır. Hahambaşılık Müşavirler Kurulu başkanı, Neve Şalom vakfının bir üyesi ile diğer cemaat mensupları da katılmışlardır. Ayrıca belediye başkanı davetliler için özel bir kokteyl vermiştir. Davetliler de kendisine bir plaket sunmuşlardır⁴⁶⁸. Bundan sonraki süreçte Çanakkale’den göç etmiş Museviler her yıl 29 Ekim’de bu şehri ziyaret etmeyi bir ritüel haline getirmişlerdir. Örneğin 1994 yılında Çanakkale kökenli 100 kişilik bir Musevi grubu Çanakkale’de vali ve belediye başkanı ile beraber Cumhuriyet Bayramı’nı kutlamışlardır. Ayrıca aynı gün “Merkor Hayim” Sinagogu’nda Şabat Duası yapmışlardır⁴⁶⁹.

2001 yılında -daha önce 1985 yılında kendisiyle görüşülmüş olan- Çanakkale Musevi Cemaati başkanı Sami Kumru ile tekrar bir röportaj yapılmıştır. Kendisi 1950 Çanakkale doğumlu olup 1992 yılında İstanbul’a göç etmiştir. İstanbul’a gelmeden on yıl önce başkanlık görevini almış ve Çanakkale’den ayrılırken görevi devredecek birini bulamadığı için görevini devam ettirmiştir. Dört yıl önce 20 kişi ile başkanlık seçimi yapmışlardır. 11 Kasım 2001’de yapacakları seçim için ise 8 seçmen bulunabilmiştir. Zaten bu tarihte Çanakkale’de yaşayan Musevi sayısı 8’dir. Kumru Musevi cemaatinin göçleri hakkında bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre 1960’larda bayramlarda 300-400 kişilik hacmi olan sinagogda yer bulunamamaktadır. Şehirde bir Yahudi Mahallesi vardır. Manifaturacılar

⁴⁶⁷ “Çanakkale’de Çağdışı Bir Olay” **Şalom**, nr.2274, 10 Mart 1993, s.1,10.

⁴⁶⁸ “Çanakkaleliler Hasret Giderdi”, **Şalom**, nr.2306, 3 Kasım 1993, s.1.

⁴⁶⁹ “Çanakkale’de Cumhuriyet Bayramı”, **Şalom**, nr.2356, 2 Kasım 1994, s.1.

Çarşısındaki dükkanların çoğunluğu Musevilerindir. Bu sebeple çarşı Cumartesi günleri ile bayramlarda kapatılmaktadır. 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşı ile “büyük” bir göç olmuştur. Gidenler bilhassa İstanbul’a gitmişlerdir. 1970’lerde sinagogun hahamı İsrail’e yerleşmiştir. Cemaatin “gün geçtikçe küçülmesi ve yaşlanması” göçleri süratlendirmiştir⁴⁷⁰.

2001 yılında Şalom gazetesinde “Çanakkale Gündem” gazetesinden aktarılmış olan bir haberde ise Çanakkale’de bulunan 120 yıllık Merkor Hayim Sinagogu’nun “son demlerini” yaşadığı belirtilmiştir. Habere göre Musevilerden ekonomik durumu iyi olmayanlar İsrail’e gitmişlerdir. Maddi durumu iyi olanlar ise Çanakkale’de kalmayı tercih etmişlerdir. Fakat “yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar, siyasi gelişmeler” daha önce kalmayı tercih edenlerin de kentten ayrılmasına ve zamanla İstanbul’a gitmelerine sebep olmuştur. 50 sene evvelinde 200 Musevi aile varken 2001 yılına gelindiğinde yalnızca 4 aile bulunmaktadır. Cemaatini kaybeden Makor Hayim Sinagogu bu tarihten 5 sene öncesine değin senede “1 kez olsun” ibadete açılırken 5 yıldır “kaderine terk edilen” bu mabet “zor da olsa ayakta kalmaya” çalışmaktadır. İbadethanenin duvarlarını örümcek ağları sarmış, çatısı akmakta ve içerisinde biriken yağmur suları nedeniyle asırlık kitaplar “içler acısı” durumdadır. Şehirde yaşayan 4 Musevi aile “ibadete açılması söz konusu olmayan” bu mabet için “kimsenin bir girişimde bulunmamasına” üzölmektedirler⁴⁷¹. 2002 yılında Çanakkale’de bulunan Merkor Hayim Sinagogu’nun tamir edilmesine karar verilmiştir⁴⁷². Bu konu hakkında dönemin Çanakkale Musevi Cemaati başkanı Sami Kumru ile bir röportaj yapılmıştır. Sami Kumru başlangıçta sinagogu tamir ettirmek konusunda karasız olduğunu belirtmiştir. Çünkü Çanakkale’de çok az sayıda Musevi kalmıştır. Çatısı tamir edilse bile bir müddet sonra yine bakımsız hale geleceğini düşünmüştür. Fakat pek Çanakkaleli Musevi’nin “orası bizim...tamir edelim...gideriz-kalırız...” gibi sözleri üzerine konuya “duyarsız” kalamamıştır. Sinagogun her gün açık bir ibadethane haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Belediye ve Anıtlar Kurulu gerekli izinleri kolaylıkla vermişlerdir. Kumru 2002 yılında Çanakkale’de 15 Musevi bulunduğunu ve bu sayının yaz aylarında bir miktar

⁴⁷⁰ Sibel Konfino, “Dünden Bugüne Çanakkale Cemaati”, **Şalom**, nr.2708, 24 Ekim 2001, s.2.

⁴⁷¹ “Çanakkale’de Sinagog İlgi Bekliyor”, **Şalom**, nr.2686, 23 Mayıs 2001, s.1.

⁴⁷² “Çanakkale Sinagogu Tamir Ediliyor”, **Şalom**, nr.2760, 31 Ekim 2002, s.1,5.

arttığını söylemiştir⁴⁷³. Çanakkale'deki Merkor Hayim Sinagogu'nun restorasyonu 2005 yılında tamamlanmıştır.

2008 yılında Çanakkale Musevi Cemaati'nin yöneticileri bu şehirdeki Musevileri tanıtmak amacıyla bir internet sitesi oluşturmuşlardır. Bir diğer amaçları Çanakkale'den farklı yerlere göç etmiş olan Çanakkale kökenli Museviler ile iletişim kurmaktır. Kendileriyle söyleşi yapılan kişiler Çanakkale Musevi cemaati ve sinagogu hakkında fazla bilgi birikimleri olmadığını ifade etmişlerdir. 2008 yılında Çanakkale'de 4 aile yaşamaktadır⁴⁷⁴. 2010 yılında Çanakkale'de ikamet eden Musevilerden Yaşar Aşer Yohay'ın vefatı üzerine dönemin Çanakkale Belediye başkanı Ülgür Gökhan onun ismini Eski Havra sokağına vermiştir⁴⁷⁵. Ayrıca aynı yıl kent müzesinde kentteki Musevilerin tarihini anlatan bir sergi açılmıştır⁴⁷⁶.

2013 yılında Şalom gazetesinde Albert Penso ile bir röportaj yapılmıştır. Penso 1968 yılında Çanakkale'den İstanbul'a ailesiyle beraber göç etmiş olan bir Musevi'dir. Çanakkale'deki hayatını hala özlemektedir. Onun verdiği bilgilere göre 1993 yılından itibaren her yıl daha önce şehirden ayrılmış olan bazı Museviler Çanakkale'ye Merkor Hayim Sinagogunda dua etmeye gitmektedir. Bu dualar esnasında Rav Moşe Banveniste, Rav Avram Yanni ve Rav Adoni Çanakkale'ye gelmektedir. Kentte bakıma ihtiyacı olan mezarlıklar tamir edilmektedir. Penso mezarlıkların tamiri konusunda kendilerine destek olan Hahambaşı'ya da şükranlarını sunmaktadır⁴⁷⁷.

2014 yılında Cemaat Vakıfları Temsilcisi Laki Vingas, Çanakkale'de bulunan Merkor Hayim Sinagogu'nu ve eski Ermeni Kilisesi'ni ziyaret etmiştir. Vingas bu ziyareti esnasında şehirdeki Musevi Cemaati'nin 2-3 kişi kaldığını öğrenmiştir⁴⁷⁸.

⁴⁷³ Ester Yannier, "Çanakkale Merkor Hayim Sinagogu Yaşatılsın", **Şalom**, nr.2762, 13 Kasım 2002, s.3.

⁴⁷⁴ "Çanakkale Musevi Cemaati", **Şalom**, 9 Ocak 2008. İnternet sitelerinin adresi "www.canakkalemusevicemaati.com" şeklindedir.

⁴⁷⁵ "Çanakkale'de Yaşar Yohay Sokağı", **Şalom**, nr.3147, 7 Temmuz 2010, s.2.

⁴⁷⁶ "Çanakkale Kent Müzesinde "Kentte Museviler" Sergisi", **Şalom**, nr.3157, 23 Eylül 2010, s.3.

⁴⁷⁷ Dora Niyego, "Bir Zamanlar Çanakkale'de Yahudi Yaşamı", **Şalom**, nr.3284, 3 Nisan 2013, s.7.

⁴⁷⁸ "Cemaat Vakıfları Çanakkale'yi Ziyaret Etti", **Şalom**, nr.3352, 13 Ağustos 2014, s.5. Her ne kadar 2014 yılı için böyle bir rakam verilmiş olsa da üç yıl sonra 2017 yılında Merkor Hayim Sinagogu vakfı yöneticilerinden Selim Varon şehirde 8 Musevi yaşadığı bilgisini Naim Güteryüz'e vermiştir.

Çanakkale’den göç etmiş Musevilerin her yıl Albert Penso’nun öncülüğünde Çanakkale’ye yaptıkları ziyaret devam etmiştir. Penso’nun 2016 yılında vefat etmesi sonrasında da onun anısına yine yılda bir defa olmak üzere bu geziler devam ettirilmiştir⁴⁷⁹.

Cumhuriyet Döneminde Çanakkale’de yaşayan Musevilerin bu kentten göç etmelerinin sebepleri Özlem Akı tarafından beş temel neden etrafında özetlenmiştir. Bu nedenler maddeler halinde: 1) Trakya Olayları ve 1967 Olaylarının Çanakkale’ye etkileri 2)1948 yılında İsrail Devleti’nin Kurulması, 3)Üniversite eğitimi almak isteyenlerin olması 4)Yahudi-Yahudi evliliği 5)Ticaret’tir⁴⁸⁰. Biz ise bu göç sebeplerini kronolojiyi dikkate alarak sıraladığımızda ilk olarak 1934 yılında yaşanan Trakya Olaylarını ikinci olarak 1948’de İsrail’in kurulma sürecini görmekteyiz. Üçüncü neden olarak 1967 Arap-İsrail Savaşı ve 1973 Yom Kipur Savaşı gelmektedir. Dördüncü sebep 1970’li yıllar itibariyle artan yüksek öğrenim görme ihtiyacıdır. Beşinci neden göçler sonucu cemaatin azalması ile Musevi-Musevi evliliğinin Çanakkale’de gerçekleşme imkanının azalmasıdır. Altıncı neden ise ticari ve ekonomik gerekçelerdir. Aslında bu son madde Cumhuriyet dönemi boyunca başta İstanbul ve İsrail’e olmak üzere Çanakkale’den yapılan her dönemdeki Musevi göçlerini kapsayıcı niteliktedir. Bütün bu sebepler sonucunda gittikçe azalan Çanakkale Musevi nüfusu, Naim Gülerüz’ün Selim Varon’dan Mayıs 2017 tarihinde almış olduğu e-posta iletisine göre 2017 yılında 8 kişiye düşmüştür⁴⁸¹.

1.5. Bursa

Bursa şehrinin nüfus yapısına baktığımızda XVI. asrın ilk döneminde Gayrimüslim nüfus 400’ü Hristiyan 600’ü Yahudi olmak üzere toplamda 1000 iken asrın ikinci döneminde 3000’i Hristiyan, 1500 Yahudi olup toplam 4500’e yükselmiştir. Kent hakkında Evliya Çelebi’nin 176 Müslüman, dokuz Rum yedi Ermeni bir Kıpti dokuz Yahudi ve de bir Miskinler mahallesi bulunduğunu yazdığı anlatılmıştır. 1675’de şehirde bulunmuş George Wheler’ in, Bursa’da 40 bin Türk ve

Musevi nüfusun üç yıl içerisinde artmamış olacağını tahmin ediyoruz. Büyük bir olasılıkla 2014 yılı için verilen rakam yanlıştır.

⁴⁷⁹ “Çanakkale Sinagogunda Bir Şabat Daha”, *Şalom*, nr.3514, 8 Kasım 2017, s.1,4.

⁴⁸⁰ Özlem Akı, *Cumhuriyetten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, s.35.

⁴⁸¹ Naim A. Gülerüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yerleşim Yerleri*, s.57.

12 bin Musevi ile ilaveten bir miktar Ermeni ve Rum'un yaşadığını yazdığı belirtilmiştir. XIX. asrın sonlarında 1892 yılına ait bir salnamede şehrin nüfusunun 5158'i nin Rum, 2548'i nin Yahudi, 7541'i nin Ermeni ve geriye kalanı Müslüman toplam 76 bin olarak kayıtlı olduğu ifade edilmiştir. Bursa'nın geçim kaynağı daima ipek ticareti ve endüstrisi olmuştur. Şehir aktif bir ticaret merkezidir⁴⁸².

XIX. yüzyılın sonlarında 1883 senesinde şehirdeki Musevilerin sayısı 2179 iken zamanla Güney Amerika'ya göç edenler olduğu için⁴⁸³ bu sayı Cumhuriyet dönemine kadar azalmaya devam etmiştir. Bu süreçte 1914 yılına ait yabancı bir nüfus istatistiğine göre Bursa'da 74.927 Rum, 60.199 Ermeni, 474.114 Müslüman bulunmakta iken Yahudi nüfus yoktur⁴⁸⁴. Ancak bu bilgi kanaatimizce hatalıdır. Çünkü şehrin Osmanlı egemenliğine geçtiği günden günümüze kadar daima Musevi nüfusu mevcut olmuştur.

Cumhuriyet döneminde kentteki Musevi nüfus 1927'de 1915⁴⁸⁵, 1935'de 2000⁴⁸⁶ 1945'de 1103⁴⁸⁷, 1955'de 382⁴⁸⁸, 1960'da 373⁴⁸⁹ ve 1965'de 331 kişiden ibarettir⁴⁹⁰. Güleriyüz'ün Shaul Tuval'den aktardığına göre 1977 yılında 52 aile yahut 192 fert bulunmaktadır⁴⁹¹. Bursa'da ikamet eden Musevilerin meşgul oldukları mesleklerin en yaygını tekstildir. İlaveten kuyumculuk, tenekecilik ve elektrikçilik gibi mesleklerle de ilgilenmişlerdir⁴⁹².

1940 yılında Bursa'da Musevi bir esnaf ile Müslüman bir esnaf arasında geçen bir diyalog Musevilerin meskun olduğu Kuru Çeşme mahallesine olayların

⁴⁸² **DİA**, Halil İncelik, "Bursa", C.6, 1992, s.447-448.

⁴⁸³ Naim Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.273.

⁴⁸⁴ **BOA, PLK.p.** Dosya no: 3670, lef 1.

⁴⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.33-34.

⁴⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁴⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.167.

⁴⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 64, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁴⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁴⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁴⁹¹ Naim Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, 2 Cilt, C. II, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2018, s.273.

⁴⁹² Başak Saygı Şahin, **Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Algı: Bursa Yahudileri Örneği**, s.27.

çıkmasına sebep olmuştur. Öncelikle Rafel Karaköy isimli bir Musevi Mehmet Savaşkan isimli Müslüman esnafa, II. Dünya Savaşı nedeniyle askere gidenler olunca “kadınlar kızlar bize kalır...vs...” demiştir. Aradan altı gün geçtikten sonra iki esnaf tekrar bu mesele üzerine konuşurken onları duyan İhsan İpeker isimli Müslüman tüccar adamlarından birini savcılığa ve zabıtaya göndermiş kendisi ise bu konuşmayı çarşı esnaflarına anlatarak infial yaratmıştır. Rafael Yalova’ya kaçmış fakat yakalanmıştır. Olaylar 14 Haziran 1940 günü Cuma akşamı yaşanmıştır. “Bir takım mektep talebeleri” ile diğer gençler Musevilerle meskun Kuru Çeşme Mahallesiine gidip “Yahudilere ve evlerine sarkıntılık etmek” istemişlerdir. Ancak “önceden alınmış olan emniyet tedbirleriyle hadise bertaraf edilmiş ve hiçbir taşkınlığa” imkan verilmemiştir. Bu olaylara karıştıkları anlaşılan “çocuklar” tutuklanıp mahkemeye sevk edilmişlerse de mahkemece mağdurlarla barıştırılarak serbest bırakılmışlardır. Olayla ilgili soruşturma başlatılmıştır. Hadise hakkında Bursa valiliğinin görüşü şu şekildedir:

“Yahudiler aleyhinde tüccari sebepler dolayısıyla hoşnutsuzluk eseri gösteren esnaf üzerinde nüfuz tesis etmek gayesiyle yukarıda arzedilen İhsan İpeker ve arkadaşları tarafından istismar edilmek istendiği ve koza mevsiminin hukûl etmesi dolayısıyla ve koza ipek üzerinden piyasada mühim mevki tutan Yahudilerin rekabet inden onları bu şekilde korkutup kurtulmak ve piyasada yalnız kalmak düşüncesiyle hareket ettikleri kanaatine varılmıştır.”

Yazıda ayrıca İhsan İpeker’in vaktiyle 1933 yılında Türkçe ezan aleyhtarlığı hadisesini çıkarttığı için hapis cezası aldığı ve ailesinden bazı kimselerin asker kaçağı olduğu açıklanmıştır⁴⁹³. Sonuç olarak olayın cereyan şekline bakıldığında “siyasi manada bir Yahudi aleyhtarlığı mevzubahis olmayıp birkaç kişinin ticari menfaatlerini temin için halkın temiz duygularından istifade etmek suretiyle bu küçük hadiseyi istismar etmek istedikleri kanaatine varılmıştır.” Yazıda ayrıca Musevilere saldıranlardan 6 kişinin kendilerinden şikayetçi olan Musevilerle barıştırılarak serbest bırakılmaları kararı “adliyeden bazı hakimlerin memleketin hayatı

⁴⁹³ Bursa Valiliğinin 18 Haziran 1940 gün ve 1233 sayılı yazısı örneği, **BCA**, Yer nr: 30.10. Fon kodu: 89.589.6. s.2.

umumiyesini alakadar eden bu gibi mesailde lüzum veçhile hassas ve müteyakkız davranmadıklarını göstermiştir” denilerek eleştirilmiştir. Yazının sonunda güvenlik tedbirlerinin devam ettirildiği ve çıkabilecek tahrikçi ve kışkırtıcılar hakkında soruşturmanın devam ettiği bildirilmiştir⁴⁹⁴. Bu belgeyi dikkate aldığımızda Bursa’da Musevi esnafların Müslüman esnaflara kıyasla ticarete sahip oldukları zenginliğin ve üstünlüğün kentteki bazı Müslüman esnaflar haricinde devlet yetkililerini rahatsız etmediği ve bu durumun bir sorun olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Hatta devlet yetkilileri Musevilere yönelik saldırı olaylarında serbest bırakılan sanıklara ceza verilmemiş olmasından ciddi rahatsızlık duymaktadırlar. İlaveten belgenin Varlık Vergisi kanununda iki yıl öncesine ait olması da önemlidir.

Cumhuriyet döneminde Bursa’daki Museviler de diğer kentlerde olduğu gibi 1948 yılında İsrail’in kurulmasıyla kentten ayrılmaya başlamışlardır. Yerel basında incelediğimiz “Ant” gazetesinde 1947 yılında bu konuda herhangi bir haber yoktur. 1948 itibarıyla Yahudilerin kentten ayrılışıyla ilgili haberler yapılmıştır. İlk olarak 27 Ekim 1948’de bir gün öncesine kadar resmi mercilerden pasaport alan Yahudilerin 90 civarında olduğu ve Fransa ile İtalya’ya gideceklerini ifade eden daha birçok Yahudi gencinin işlem yaptırdığı açıklanmıştır⁴⁹⁵. Aralık 1948’de Filistin’e gitmek için şehri terk eden Musevilerin sayısının gün be gün arttığı ve her gün “*bir yığın Yahudi*” nin ilgili makamlara pasaport işlemleri için başvurduğu bildirilmiştir⁴⁹⁶. Aralık ayında bir başka haberde Yunanistan ve İtalya için pasaport almış Yahudileri taşıyan İtalyan bandralı “Rami” ve “Çita Deliça” isimli vapurların yeterli sayıda tahliye eşyalarına sahip olmaması nedeniyle sefere çıkmasına müsaade edilmediği duyurulmuştur. Ayrıca 250 yolcusu olan “Rami” vapurunda sadece 28 kişilik can yeleği ve yine aynı sayıda filika bulunduğu gemi şirketinin eksikleri gidermek amacıyla can yeleği ile filika siparişi verdiği ifade belirtilmiştir. Diğer şirket de eksikleri gidermek için çalışmaya başlamıştır⁴⁹⁷. Yine Aralık ayındaki önemli bir haberde Bursa’daki tüm Musevilerin Filistin’e gitmek için hazırlandıkları ilan edilmiştir. Bu yazıda şehirde “*son günlerde dolaşan şayialar*” dan

⁴⁹⁴ Bursa Valiliğinin 18 Haziran 1940 gün ve 1233 sayılı yazısı örneği, **BCA**, Yer nr.:30.10. Fon kodu: 89.589.6. s.3.

⁴⁹⁵ “Pasaport Alan Yahudiler”, **Ant**, nr.1164, 27 Ekim 1948, s.2.

⁴⁹⁶ “Yahudi Akını Devam Ediyor”, **Ant**, nr.1208, 10 Aralık 1948, s.3.

⁴⁹⁷ “Yahudileri Götürecek Olan Vapur Yola Çıkamadı”, **Ant**, nr.1211, 13 Aralık 1948, s.2.

bahsedilmektedir. Bu şayialara göre kentteki bütün Museviler – varlıklı olan bazıları hariç- Hamursuz Bayramını kutladıktan sonra Filistin’e gideceklerdir. Bu sebeple evlerini satmak girişiminde bulunmuşlardır. Bu söylentilerin ne kadarının gerçek olduğunun sağlıklı bir şekilde araştırılmadığı ifade edilip ileride okuyucuların daha iyi bir şekilde aydınlatılacağı ifade edilmiştir⁴⁹⁸. 1949 yılında diğer gazetelerde Yahudilerin göç etmeleri ile ilgili sürekli haberler yapıldığı belirtilmiştir. Yazının devamında vatandaşlıktan çıkarak pasaport alan Yahudilerin devlete olan borçlarının kontrol edilmesinin “*güzel*” olduğu fakat giden Musevilerin piyasaya olan borçlarının hesaba katılmadığı ve bu nedenle Türk tüccarına olan borçlarını ödemediği gidenlerin var olduğunun duyulduğu belirtilmiştir. Bu duruma bir çözüm bulunması istenmiştir. İlaveten bir gün önceki gazetelerde 70 kadar Yahudi’nin kaçak giderken yakalandıkları yazılmıştır. Yakalananlar arasında asker kaçağı, döviz kaçakçısı olduğu gibi borç kaçakçısının da olabileceği belirtilmiştir. Bu sebeple ülkemizde yaşamaya devam edecek Yahudi yurttaşların hem ticari itibarlarının hem de “*devletin sâdik tebaası hukukunun*” korunması için bir önlem alınması gerektiği dile getirilmektedir⁴⁹⁹. “Ant” gazetesi de diğer yerel gazeteler gibi farklı şehirlerdeki Musevilerin Filistin’e yolculukları esnasında yaşanan dikkat çekici bazı olayları yazmıştır. Örneğin Anadolu Ajansı’ndan alınan bilgilere göre Filistin’e gitmek amacıyla İskenderun limanına gelen Musevilerden bazılarının önemli miktarda altın kaçırmaya çalışırken yakalandıkları yazılmıştır⁵⁰⁰.

Bursa’dan İsrail’e göç eden Museviler hakkında genel basından “Son Saat” gazetesinde de bir bilgi bulunmaktadır. 1949 yılı Mayıs ayına ait haberde “*üç ay içinde*” Bursa’dan 650 kişinin ayrıldığı ve buradaki Musevilerin “*hemen hemen yarısı*”nın “*gitmiş gibi*” olduğu açıklanmıştır. Geride sadece “*70 ilâ 80*” Musevi ailenin kaldığı ve onların da göç hazırlığı yaptıkları ifade edilmiştir⁵⁰¹. Musevi gazetelerinden “Türkiyenin Sesi” gazetesi de Bursa’dan İsrail’e gerçekleşen göç hakkında bilgi vermiştir. Aralık 1949’da yayımlanan bir haberde göçten önce 1300 kişiden müteşekkil olan Bursa Musevi cemaatinin 1949’da ancak “*110 aile veya*

⁴⁹⁸ “Bursa’daki Yahudilerin Hepsisi Filistin’e Gitmeğe Hazırlanıyorlar”, **Ant**, nr.1220, 22 Aralık 1948, s.2.

⁴⁹⁹ “Yahudilerin Hicreti”, **Ant**, nr.1301, 14 Mart 1949, s.1.

⁵⁰⁰ “Mühim Bir Altın Kaçakçılığı”, **Ant**, nr.1393, 15 Haziran 1949, s.1.

⁵⁰¹ “Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

500'e yakın kişiden ibaret olduğu" belirtilmiştir. Ayrıca bahar geldiğinde "*Türk Yahudileri tarihinde mühim bir mevki işgal etmiş ve büyük rol oynamış olan Bursa Musevilerinin, ancak 300 kişiden ibaret ufak bir cemaat teşkil edecekleri*" tahmin edilmiştir. Ayrıca göçlere rağmen buradaki Musevilerin iktisadi vaziyetlerinin "memnuniyet verici" olduğu söylenmiştir. Bursa'da iki sinagog açık haldedir. Minyan oluşturulamaması nedeniyle "Bizans Devrinden" kalma ve "en eski sinagog olan Etz Ahaim kapanmış" vaziyettedir. Bursa'da dini işlerin tamamını "*ihtiyar ve bilgili Rebi Yosef Palaçi*" yürütmektedir⁵⁰². Aynı gazetenin bir sonraki haberi Mayıs 1950'dedir. Bu haberde bir önceki hafta Bursa'dan 10 Musevi ailenin daha göç ettiği açıklanmıştır. Böylece Bursa'daki Musevi nüfusunun "*110 aileye veya 400 kişiye*" düştüğü duyurulmuştur⁵⁰³.

Rıfat Bali Bursa'daki Musevilerin İsrail'e göç etmeleri sürecinde "Hahalutz" isimli teşkilatın Siyonist çalışmalarının tesirli olduğunu ve kentteki "Etz Hayim" sinagogundan yönlendirilen çalışmaların yöneticisinin 18 yaşındaki Avram Bahar olduğu bilgisini vermektedir⁵⁰⁴. 1999 yılında Şalom gazetesinden Viktor Kuzu'nun görüştüğü Yeşuva Saydım ise 1948 yılı içerisinde "3000'den fazla olan Musevi nüfusunun bir anda 500'ün altına" indiğini belirtmiştir. Ki bu bilgi kentteki Musevi nüfusunun %85'inin bir yıl içinde Bursa'dan ayrıldığını göstermektedir. Musevi nüfustaki bu azalış kentteki sinagog ve okulların kapanmasına ayrıca haham bulunmasında zorluk yaşanmasına sebep olmuştur. 1951 yılında İzak Beyo isimli Çorlulu genç bir haham Bursa'ya getirilmiştir. Beyo geldiği anda Musevi cemaatin din eğitimi alması amacıyla Mahazeke Tora isimli bir kurum açmıştır. Fakat Museviler Bursa'dan ayrılmaya devam etmişlerdir. Viktor Kuzu (1999 yılında) Bursa Musevi cemaatinin o dönemki başkanı olan Ezra Venturero⁵⁰⁵ ile söyleşi de yapmıştır. Venturero 1948 yılında yaşanan göçlerden sonra da Bursa'dan Musevilerin ayrılmaya devam etmelerini Bursa'nın İstanbul'a "çok yakın olmasına" bağlamıştır. Venturero göç sürecini "*Fakirler İsrail'e, zenginlerse İstanbul'a gidiyordu. Gerideyse bir avuç orta sınıf Yahudi kaldı*" sözleriyle ifade etmiştir.

⁵⁰² "Taşrada Muhaceretin Tesirleri", *Türkiyenin Sesi*, nr.7, 15 Aralık 1949, s.4.

⁵⁰³ "Bursa'dan 10 Aile Daha Hicret Etti", *Türkiyenin Sesi*, nr.27, 4 Mayıs 1950, s.5.

⁵⁰⁴ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.246.

⁵⁰⁵ Ezra Venturero 1979 yılından itibaren Bursa Musevi Cemaati'nin başkanıdır.

Nihayetinde 1974 yılında “Mayor” Sinagogu kapanmıştır. Aynı senelerde (1970’li yıllar) ülkede “büyük iç çekişmeler” vardır ve “herkes gibi Bursa (Musevi) cemaati de diken üstünde” bulunmaktadır. Bursa’da İstanbul’daki gibi hadiseler olmamıştır. Fakat Bursa’daki Musevilerin İsrail’e gidişleri bu yıllarda hızlanmıştır. 1970’li yıllarda bir eğitim kurumu olan Mahazeke Tora açıktır ve tüm yaş gruplarından 10-15 genç bu okula düzenli olarak gitmektedir. İlaveten bir grup genç “Geruş” sinagogunun yanında bulunan bir odayı “Uçan Raketler” isimli bir tenis kulübüne dönüştürmüşlerdir⁵⁰⁶.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Bursa Yahudileri 1948’deki İsrail’e göç dalgasından sonra da günümüze kadar şehirden ayrılmaya devam etmişlerdir. Hatta ikinci bir göç dalgasının 1970’li yıllarda yaşandığı söylenebilir. İstanbul’a ve İsrail’e gerçekleşen göçlerin sonunda günümüzde yalnızca 60 kişi kadar oldukları düşünülmektedir⁵⁰⁷. Bursa Yahudileri üzerine hazırlanan bir yüksek lisans tezi esnasında Bursa Yahudi Cemaati Başkanı ile bir görüşme yapılmıştır. Başkan L.E. Yahudilerin II. Dünya Savaşı ve İsrail Devleti’nin kurulması benzeri nedenler ile kentten ayrıldıklarını fakat bunlara ilaveten İspanya’dan sürgünleri esnasında kaybettikleri akrabalarının soy zincirlerine ulaşabilenlerin Tokat, Manisa, Gaziantep, Çanakkale ve Ankara’ya gittiklerini de söylemiştir. Ayrıca bu süreçte Bursa’da zanaat sahibi olanların Bursa’yı terk etmediklerini belirtmektedir. Musevilerin kentten ayrılmalarının bir diğer sebebi ise okul sayısının az olmasıdır. Çocuklarının eğitimi için İstanbul’a gidenler geri dönmemişlerdir. Son senelerdeki göçler hakkında ise şu yorumu yapmıştır: “*Şimdiki gençler yurtdışı meraklısı, oysa eski dönemleri bilmedikleri için Türkiye’nin şuan ki halinin kıymetini bilmiyorlar, Türkiye Amerika’dan güzel. Eskiden Bursa’da çok okul yoktu, eğitim için çoğu kişi İstanbul’a İzmir’e gitti, dönmediler. Benim çocuklarım da İstanbul’da, Bursa’da sadece ben ve eşim kaldık ama ben İstanbul’a yabancıyım,*

⁵⁰⁶ Viktor Kuzu, “Bursa’nın Ufak Tefek Taşları”, *Şalom*, nr.2604, 29 Eylül 1999, s.2,8. Bu haberde yer alan bilgilerin bir bölümü 1948 sonrasında 1970’li yıllara kadar olan göç sürecini anlattığı için kronolojik gidişatın bozulmaması açısından bu kısımda kullanmanın daha doğru olacağını düşündük. Zaten bu haber elimizdeki haberlerden 1970’li yıllardaki göçe değinen tek haberdır. Bu haberin 1948 göçü ile ilgili olan çok az bir kısmı Rıfat N. Bali tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.247.

⁵⁰⁷ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşimleri*, s.274. Güleriyüz bu bilgiye kaynak olarak Leon Benezra’nın 3 Temmuz 2017 tarihli notunu göstermektedir.

buradan ayrılamam”⁵⁰⁸. Göç sebepleri ile ilgili olarak Bursa Yahudi Cemaati Başkan yardımcısı da İsrail’in kurulması sırasında “*düzenlerini bozmak istemeyenler*” in gitmediklerini ve son yıllarda göç edenlerin de eğitim haricinde bir nedeni olmadığını, genellikle gençlerin yurtdışını seçtiklerini belirtmiştir⁵⁰⁹. Şahin’in görüştüğü Bursalı Yahudiler göç sebepleri olarak “*iş, eğitim ve evlilik*” gibi nedenler söylemişlerdir. Şahin ayrıca ikincil kaynak incelemeleri sonucunda Yahudilere karşı “*saldırı eylemi*” ile alakalı bir bilgiye ulaşmadığını⁵¹⁰ dile getirmektedir ki bu husus göçlerin anlaşılması açısından önemlidir. İlaveten Bursa Musevi Cemaati Başkanı Bursa’da antisemitizmin “*kesinlikle*” olmadığını ifade etmiştir⁵¹¹.

Bursa’daki Musevi cemaatinin durumu yakın tarihte 1990’lı yılların başında Şalom gazetesinin gündemine gelmiştir. Gazete yetkilileri tarafından dönemin Bursa Musevi Cemaati Başkanı olan Ezra Venturero ile bir görüşme yapılmıştır. Venturero’nun verdiği bilgilere göre kentteki Musevi nüfusun % 65’i orta yaş % 15-20’si ise gençlerden oluşmaktadır.⁵¹² 1950’li yıllara değin “çok kalabalık” bir Musevi nüfus olmasına rağmen sonraki senelerde İsrail’e ve İstanbul’a “büyük göçler” neticesinde nüfusta ciddi bir azalma olmuştur. 1990’larda Musevilerin kullanımına açık olan yalnızca bir sinagog bulunmaktadır. 1300’lerde Orhan Bey’in emriyle inşa edilmiş olan tarihi “Etz-Ahayim” Sinagogu ise yanmış ve yıkık dökük bir haldedir. Ayrıca “Mayor” Sinagogu da “*harap ve bakımsız*” bir halde olup sadece ölülerin yıkanması için kullanılmaktadır. Venturero “*çok az kişi*” oldukları ve zar zor minyan⁵¹³ sayısını tamamlayabildikleri için tek bir sinagogun yeterli olduğunu düşünmektedir. Bu röportajda antisemitizm konusu da sorulmuştur. Venturero’nun cevabı ise “*Son senelerde antisemitizm hareketleri ile karşılaşmıyoruz. Çok eskilerde tek tük vardı. Ama artık yok. Hatta esas Bursalılar bizi seviyorlar. Onlarla hiçbir*

⁵⁰⁸ Başak Saygı Şahin, **Türkiye’de Azınlıklara Yönelik Algı: Bursa Yahudileri Örneği**, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s.48-49. Bahsettiğimiz röportajın metni eserde bulunmaktadır.

⁵⁰⁹ Başak Saygı Şahin, a.g.e, s.49-50. Bahsettiğimiz röportajın metni eserde bulunmaktadır. Ancak tez boyunca yapılan röportajlarda isimlerin yalnızca baş harfleri kullanılmıştır.

⁵¹⁰ Başak Saygı Şahin, a.g.e, s.33.

⁵¹¹ Başak Saygı Şahin, a.g.e, s.48.

⁵¹² Venturero nüfus hakkında yaptığı değerlendirmelerinde Musevilerin sayıca çok azaldıklarını söylese de o tarihte kaç kişi olduklarını açıklamamıştır.

⁵¹³ Minyan: Musevilikte günlük ibadetlerin yapılabilmesi için 10 yetişkin erkeğin sinagogda hazır bulunması gerekir.

sorunumuz yok, ilişkilerimiz çok iyi.” şeklinde olmuştur. Gazete yetkilileri röportajın sonunda Edirne ve Çanakkale gibi illerdeki kalabalık Musevi cemaatlerinin bu tarihlerde var olmadığını ancak Bursa’daki Musevilerin mevcutlarının az olmasına rağmen varlıklarını sürdürebildiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu durumun ortaya çıkmasında “*cemaat üyelerinin birbirine olan yakınlığının özel günlerde birbirlerini hiç yalnız bırakmamalarının*” rolünün büyük olduğunu düşünmektedirler⁵¹⁴.

1995 yılında Bursa Musevi Cemaati başkanı Ezra Venturero ile yeniden bir görüşme yapılmıştır. Onun Bursa Musevi Cemaati hakkında verdiği bilgilere göre 1950 yılına gelindiğinde “3.000 kadar” Musevi varken 1990’larda “100 kişi sınırını zorlayan minik bir topluluk” bulunmaktadır. Gençler ekseriyetle İstanbul’da eğitim aldıktan sonra oraya yerleşmeyi yeğliyorlardır. İki şehir birbirine çok yakın olduğu için gençler kendilerini Bursalı olarak kabul ediyorlardır. Bu dönemde Museviler ibadetlerini din görevlisi Rav Uriel Areza’nın refakatinde sürdürmektedirler⁵¹⁵.

90’lı yılların sonlarında Bursa Belediyesi ile İsrail’deki Hertzliya şehrinin belediyesinin kardeş belediye olmasıyla Bursa’daki Musevi Cemaati tekrar haber yapılmıştır. Buna göre dönemin Bursa Belediye Başkanı Erdem Şeker, İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Yitzhak Shoham ve eşi Dalit Shoham’u, Hertzliya Belediye Başkanı Eli Landau ve eşini, Bursa Belediye encümeni üyeleri ve eşleriyle birlikte başkanlık binasında ağırlamıştır. Bu görüşme gününde misafirler belediye otobüsü ile tarihi Musevi Mahallesi’ni gezmişlerdir. Bursa Musevi Cemaati Başkanı Ezra Venturero bu gezi esnasında Bursa’daki Museviler hakkında bilgi vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre kentteki Museviler 15- 20 sene evveline değin “*son derece*” kalabalık bir topluluk olmalarına rağmen bu tarihte (1997’de) 70 ilâ 80 kişilidir⁵¹⁶.

1999 yılında Viktor Kuzu Bursa Musevi Cemaati ile ilgili olarak –bir kısmını yukarıda açıkladığımız- bir haber yapmıştır. Bu haber için Bursa Musevi cemaatinin o dönemki başkanı olan Ezra Venturero⁵¹⁷ ile söyleşi de yapmıştır. Bursalı Musevilerin 1970’li yıllarda hızlanarak devam eden İsrail’e göçlerine rağmen 1997

⁵¹⁴ Yael Şilton, “Bir Dönemin Kalabalık Cemaatlerinden... Bursa Cemaati” **Şalom**, nr.2311, 8 Aralık 1993, s.2.

⁵¹⁵ Suzan N. Tarablus, “Bursa’dan Bir Yaşam Kesiti”, **Şalom**, nr.2403, 5 Ekim 1995, s.2,10.

⁵¹⁶ “Bursa ve Hertzliya Kardeş Oldular”, **Şalom**, nr.2499, 27 Ağustos 1997, s.1,2.

⁵¹⁷ Ezra Venturero bu 1979 yılından itibaren Bursa Musevi Cemaati’nin başkanıdır.

yılında hahamları Uriel Areza'nın ölümüne kadar kentteki Musevi cemaati "canlılığını" sürdürmüştür. Ancak onun ölümü Musevi cemaati için "*bir darbe*" olmuştur. Zira 1997 yılından 1999 yılına değin düzenli bir hahamları yoktur ve nüfusları 70 kişi kalmıştır. Yine de bütün gençlerin "okumak" ve "evlenmek" gibi sebeplerle kentten ayrılmaya devam ettikleri bu süreçte Bursa'ya taşınan birkaç Musevi olmuştur. Örneğin Sany Manisa isimli bir kadın Bursalı bir Musevi ile evlenip Bursa'ya yerleşmiştir. Bir diğer kişi de II. Dünya savaşı sırasında Bulgaristanlı bir Musevi ailenin çocuğu olan Hasan isimli bir Musevi'dir⁵¹⁸.

Sonraki yıllarda Bursa'daki Musevi Cemaati şehirdeki sinagogların restorasyonu meselesi ile yeniden gündeme gelmiştir. 2001 yılında Şalom gazetesinde Bursa sinagogunun restorasyonu ile ilgili olarak dönemin Bursa Musevi cemaati başkanı Ezra Venturero ile yapılan bir mülakata göre 1970'lerin ortalarında şehirde ikamet eden Musevilerin azalmasıyla Mayor sinagogu –kentteki üç sinagogdan en eskisi- kapatılmıştır. Aslında sinagogu tamir etme girişimi ilk olarak 1970 yılında yapılmış ancak "*dönemin bürokratik engelleri yüzünden*" gerçekleşmemiş ve ibadethane 1974 yılında kapatılmıştır 1998'de Bursa Musevi Cemaati Başkanı Ezra Venturero ve cemaatin diğer yöneticilerinin teşebbüsleriyle sinagogun restorasyon çalışmaları başlamış ve üç yılın sonunda Bursa cemaatinin kullanıma hazır hale gelmiştir. Bundan sonraki süreçte kış aylarında ibadetlerini ufak olduğu için Mayor sinagogunda, yaz aylarında ve bayramlarda ise Geruş sinagogunda yapacaklardır. Bu iki sinagogun varlıklarını sürdürmesini hedeflemektedirler. 2001 yılı itibariyle 70 kişi olan Bursa cemaati aynı yıl bir kız bebeğin doğumuyla 71 kişi olmuştur. Bursa'daki Musevi toplumu Venterurero'nun nitelenmesine göre "*orta halli küçük bir cemaat*" tir⁵¹⁹. 2001 yılındaki bir başka haberde Bursa'daki Musevilerin her yıl Cumhuriyet Bayramı'nı coşkuyla kutladıkları ve bu yıl kentte yaşayan 70 Musevi'ye ilaveten, üç günlük resmi tatilden dolayı daha önceki senelerde şehirden ayrılmış olanların da gelmesiyle, 90 kişiden daha fazla Bursa'lı Musevi'nin "Gerus" sinagogunda toplandıkları bildirilmiştir⁵²⁰.

⁵¹⁸ Viktor Kuzu, "Bursa'nın Ufak Tefek Taşları", *Şalom*, nr.2604, 29 Eylül 1999, s.2,8.

⁵¹⁹ Victor Kuzu, "Bursa Sinagogu'na Kavuşuyor", *Şalom*, nr.2705, 3 Ekim 2001, s.2.

⁵²⁰ "Bursa'da Cumhuriyet Kutlaması", *Şalom*, nr.2709, 1 Kasım 2001, s.3.

2015 yılında Bursalı Museviler hakkında bilgi edinilmek için kendisi de Bursalı olan ve halen burada yaşamaya devam eden 1953 doğumlu Yako Kuzu ile Şalom gazetesinde bir röportaj yapılmıştır. Kuzu yalnızca lise yıllarında (1970’lerde) diğer arkadaşları gibi İsrail’e gitmiş fakat bir yıl sonra geri dönerek kentteki dayısı Jak Adetoledo’nun yanında tekstil sektöründe çalışmaya başlamıştır. Onun verdiği bilgilere göre 1948 sonrası İsrail’e çok fazla kişi gitmiştir. 1960-65 senelerinde Bursa’da yaklaşık 250 Musevi ikamet etmektedir. 2015’de ise 60 Musevi bulunmaktadır. Yahudilerin sayısının azalmasının esas sebebi gençlerin eğitim amacıyla İstanbul’a gitmeleri, geri dönmemeleri ve akabinde ailelerinin de onların peşinden gitmeleridir. Bursa’daki Musevi nüfus bazı genç aileler dışında genellikle yaşlıdır. Tanınan ailelerden bazılarının isimleri Baruh, Saydon, Behar, Nahmiyas, Toledo, Eskenazi, Deleyon, Levi, Saban, Araf, Tovi ve Kohen’dır. Kuzu kendi gençliğinde 400-500 kişilik bir cemaat olduğunu ve erkeklerin ekseriyetle tekstil ticareti ile meşgul olduklarını bir kısmının da manifaturacılık, kuyumculuk, el sanatları alanında tenekeçilik, elektrikçilik ile ilgilendiklerini bunların haricinde lokanta işleterek ve şarapçılıkla geçimlerini sağlayanların bulunduğunu belirtmiştir. Kadınların ise genelde çalışmadıklarını lakin annesinin evlenmeden önce bir eczanede çalıştığını söylemiştir. Kendi ailesinden dinlediği kadarıyla şehirde Musevilere ait, 19 yüzyılın ikinci yarısından cumhuriyetin ilk senelerine kadar açık olan ilk ve ortaöğrenim için bir Alliance okulunun bulunduğunu, hatta annesinin babasının bir müddet okul müdürlüğü yapmış Nesim Elazar Toledo olduğunu ifade etmiştir. Bu okul kapatıldıktan sonra cemaatin kendi ilkokulu 1945’e kadar eğitim vermeye devam etmiştir. Şehirde üç ibadethane vardır. Bunlar: “Gerus”, “Mayor” ve “Etz Ahaim” sinagoglarıdır. Günümüzde bu ibadethanelerden iki tanesi -Gerus ve Mayor sinagogları- kullanıma açıktır. Ancak cemmatın son hahamı Uriel Aareza’nın vefatından sonra şehre daimi bir haham tayin edilmediği için sinagoglar İstanbul’dan Şabat günleri ve bayramlar için gönderilen hahamlarla yalnızca bu vakitlerde açılabilir. Mezarlıklar ise “*gayet bakımlı*” ve “*herkese yetecek kadar*” yer bulunmaktadır. Ayrıca mezarlıklar kentin merkezinde bulunmasına rağmen “*bugüne kadar rahatsız edici hiçbir olay*” olmamıştır⁵²¹.

⁵²¹ Dora Niyego, “Bursa’da Yahudi Yaşamı”, **Şalom**, nr.3416, 25 Kasım 2015, s.7.

Sonuç olarak Bursa'daki Musevilerin hem yerli Müslüman halk ile hem de devlet yetkilileriyle uyumlu oldukları görülmektedir. İlaveten kentte Musevilere yönelik herhangi bir saldırı veya yağma hadisesi meydana gelmemiştir. Göçlerin bu tarz hadiselerden kaynaklanmadığı açıktır. Daha önce de belirttiğimiz üzere buradaki Museviler için ilk göç dalgası İsrail'in kurulması ile olmuştur. İkinci olarak 1970'li yıllarda tüm yurttaki güvensiz ortamın tesiriyle yeni bir göç dalgası olmuştur. Sonraki süreçte ise iş, eğitim ve evlilik gibi kişisel sebepler ile kentten ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca ticaretin geçim kaynağı olduğu bir şehir olan Bursa'da yerli Museviler ile yapılan röportajlarda Varlık Vergisi'nden söz etmemiş olmaları da ilginçtir.

2. Ege Bölgesindeki Musevilerin Göçleri

2.1. İzmir

Naim Gülerüz'ün Cuinet'ten aktardığına göre 1890'larda İzmir'de 18.130 Musevi yaşamaktadır. Gülerüz'e göre XX. asrın başlangıcında İzmir'de 50 civarında sinagog ve midraş vardır. 1908-1920 yılları arasında gerek iktisadi gerekse de çeşitli nedenlerle ABD ve Güney Amerika'ya gidenler neticesinde İzmir'deki Musevi nüfus azalmıştır⁵²². 1914 yılına ait yabancı bir nüfus istatistiğine göre o tarihte İzmir'de 35.041 Musevi yaşamaktadır⁵²³. İzmir'deki Musevilerle ilgili eseri olan Henri Nahum, "resmi bir Fransız misyonunun saptamasına" göre 1922 yılı itibarıyla İzmir'den mühim bir Musevi göçünün başladığını ifade etmektedir. Gemilerle Amerika'ya, İngiltere'ye, Fransa'ya, Mısır'a giden herhangi bir akrabasının peşine takılan yüzlerce Musevi aile olmuştur. Ayrıca bu göç hareketi İzmir'e has olmamıştır. İstanbul'daki 70.000 Musevi'den de 50.000'i ayrılmıştır⁵²⁴.

Cumhuriyet Döneminde İzmir'deki Musevileri etkileyen ilk gelişme 1927 yılında İstanbul'da gerçekleşen Elza Niyego cinayetinin ardından İzmir'de, Musevileri hedef alan bazı olayların çıkmasıdır. Niyego'nun (İstanbul'daki) cenaze töreninde yaşananların basına yansımalarının ardından Türk Ocağı Bornova şubesi "bu

⁵²² Naim A. Gülerüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.96-97.

⁵²³ **BOA, PLK.p.** Dosya no:3670, lef 1.

⁵²⁴ Henri Nahum, **İzmir Yahudileri 19-20. Yüzyıl**, Çev. Estreya Sevil Vali, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2001, s.206-207.

alçak Yahudilerin cezalandırılmasını” talep eden bir bildiri neşretmiştir. Bildiride İstanbul’daki Musevilerin evlerinde silah, cephaneye sakladıkları, İzmir’deki Musevilerin siyah kayışlar takarak sinagoglarda toplandıkları yazılmıştır. İzmir hahamı Ribi Melamed ise bütün bu suçlamaları reddederek “buyrun gelin, kendi gözünüzle görün” demiştir. Bu açıklamanın olayları yatıştırıcı etkisi olmamıştır. İzmir’de şehrin öğretmenleri bir toplantı düzenlemişler ve mektup yazıp valiye göndermişlerdir. Bu öğretmen grubuna bir çok öğrencinin de iştirakiyle Museviler aleyhinde bir gösteri yapılmıştır. Gösterinin ardından şehirdeki Musevi Hastanesine giderek İbranice harfli tabelaları kaldırmışlardır. Ayrıca şehirdeki Türkçe olmayan her çeşit ilan ve afişi parçalamışlardır. İzmir’in Türk Ocağı Derneği hususi bir toplantı düzenleyerek Musevilere hitaben “Asil Türk Gençliğinin adı bir cinayeti vesile ederek Türklüğe hakaret eden alçak Yahudilerden talepleri” başlıklı açık mektup yazmışlardır. Mektupta, “Türkiye’de Yahudice hiçbir şey basılmaması”, “Yahudi okullarının kapatılması”, “hahamların çoğunun yurttan kovulması”, “askerlik yapmamış olan her Yahudi’nin kovulması” gibi dikkat çekici bazı talepler vardır⁵²⁵.

Bu olaylarla çok yakın tarihli olan Cumhuriyet Arşivi’ndeki 25 Eylül 1927 tarihli bir belge konumuz açısından önemlidir. Belgeye göre İzmir Musevileri arasında “Avrupa’ya gitmek için hususi ve pek gizli bir hazırlık olduğu ve bunların her hafta gurup gurup kafileler halinde gitmeği tasdim etmiş (tasarlamış) olduklarını bir Musevi’nin ihbarına atfen İzmir valisi” Dahiliye Vekiline bildirmiştir. Dahiliye Vekili de bu durumu Baş Vekil Paşa hazretlerine “arz-ı malumat” eylemiştir. Ancak yine belgeye göre Dahiliye Vekili bu vaziyet karşısında ne yapılması gerektiğine dair herhangi bir talepte bulunmamıştır⁵²⁶. İlâveten bu konuyla ilgili olarak daha önceki veya daha sonraki yıllara ait başka hiçbir belge tespit edemedik. Birinci bölümde de ifade ettiğimiz üzere Elza Niyego cinayetinin ardından meydana gelen olaylar İzmir’deki Musevilerin göçlerini tetiklemiş olabilir. İlâveten yukarıda aktardığımız üzere Henri Nahum’un İzmir’den göç eden Museviler hakkında 1922 yılına dair verdiği bilgileri göz önüne aldığımızda, bu olayların zaten göç etmekte olan

⁵²⁵ Avner Levi, “Elza Niyego Olayı ve Türk Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, s.25.

⁵²⁶ Dahiliye Vekilinin Başvekil Paşa Hazretlerine 25 Eylül 1927 tarihinde göndermiş olduğu yazı BCA, Yer nr:30.10. Fon kodu:110.734.3.

toplumun göç sürecini hızlandırmış olması ihtimal dahilindedir. Ancak elimizde konuyla ilgili başka bir belge olmadığı için kesin bir sonuca ulaşamamaktayız.

Nahum, İzmir'deki Musevi Cemaati'nin Cumhuriyet dönemindeki göç süreci hakkında kentteki Alyans okulu müdürünün Paris Merkez Komitesine 1934 yılında yazdıklarını aktarmıştır. İzmir için yazılanlar şöyledir: *“Doğu'nun en müreffeh cemaatlerinden biriydi; Büyük Savaştan önce 40.000 kişi vardı. Dört yıl süren dünya savaşından sonra, Türk-Yunan Savaşı çaresi bulunmayan yıkımlara neden oldu. İflas eden birçok aile Avrupa ve Güney Amerika'ya gitti. 1922'den 1926'ya kadar cemaat kendini yeniden organize etmeye çalıştı ve en yoksullara yardım etmeyi başardı. Ama idari önlemler, mali yükümlülükler bu çabaları boşa çıkardı. Bunun dışında bir basın kampanyası Yahudilere saldırdı. Gençler sokakları geziyor, Türkçe konuşmayanlara hakaret ediyor, evlerin sinagogların camlarını kırıyorlar. Göç daha da hızlandı. 1932'de Yahudi sayısı 20.000'dir. 1933'te 1.200'den fazla aile, yani yaklaşık 6.000 kişi İzmir'i terk etti. 1934'deki Trakya olayları yeni gidişlere yol açtı, dolayısıyla da İzmir'in nüfusu 1914'te 40.000 iken, 10.000'e düştü. Okullarımızdaki rakama gelince, Büyük Savaş öncesindeki 1.500 öğrenciden, 1935'te 800'ün altına indik.”* Nahum'un değerlendirmesine göre bu sayılar *“tahminden ibarettir ve abartılmış bir kötümserlikle”* sunulmuştur⁵²⁷. Nahum ayrıca yazılanları Cumhuriyet Dönemindeki resmi nüfus istatistikleri ile de karşılaştırmıştır. Cumhuriyet Dönemindeki nüfus istatistiklerine göre İzmir'deki Musevi nüfus 1927'de 18.157⁵²⁸, 1935'de 16.969⁵²⁹, 1945'de 15.784⁵³⁰, 1955'de 5.383⁵³¹, 1960'da 5.067⁵³² ve 1965'de 4.067 kişidir⁵³³. Nahum'un değerlendirmesine göre 1927 ile 1945 yılları arasında doğum yoluyla bir

⁵²⁷ Henri Nahum, **İzmir Yahudileri 19-20. Yüzyıl**, s.239-240.

⁵²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.36-38.

⁵²⁹ Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁵³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁵³¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁵³² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

⁵³³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

artış olmasına karşın kentteki Musevi nüfusun “net bir şekilde azaldığı” anlaşılmaktadır⁵³⁴.

İzmirli bir Musevi olan ve İzmir’de geçirdiği yıllarını anlatan Selim Amado’ya göre Cumhuriyet döneminde İzmir’deki Musevilerin sosyo-ekonomik düzeyleri “hiçbir zaman homojen” değildir. Çünkü çok varlıklı aileler ile çok yoksul aileler bulunmaktadır. Geniş ve ihtişamlı evlerde ikamet edenler ile bir adı “kortijo” olan “aile evi” de denen yerlerde hayatını sürdüren çok aile mevcuttur. Sosyal hayatta suç olarak kabul edilecek ve sosyal düzeni bozan davranışlar ve ilaveten boşanmalar Museviler arasında çok enderdir. İzmir’deki Museviler marangozluk, boyacılık, altın-gümüş işlemeciliği, süpürge imalatçılığı, manavlık, bakkallık, balıkçılık, seyyar satıcılık, hizmetçilik, temizlikçilik ve hatta dilencilik dahil olmak üzere çeşitli mesleklerle geçimlerini sağlamışlardır. Ayrıca avukatlık ve doktorluk yapanlar da olmuştur. Örneğin Selim Hakmen ve babası avukatlık yapmışlardır⁵³⁵. Doktorlukla uğraşan bazı isimler ise Dr. Krepsin, Dr. İsrail, Dr. Levi, Dr. Zibil, Dr. Behmuras’dır. Şehirdeki Museviler aile doktoru olarak bu kişilere danışmışlardır. 1950’li yıllarda diplomalarını alan Musevi doktorlar İzmir’den ayrılıp İsrail’e taşınmışlardır. Kentte eczacılıkla meşgul olan Museviler de olmuştur. Sulhami, Habif, Algazi gibi isimler şehrin eczacılarından⁵³⁶.

Rıfat Bali’nin aktardığı bilgilere göre 1940 senesinde İzmir’de Siyonist “Ne’emanei Tsion” örgütü oluşturulmuştur. Bu örgütte vazife sahibi olan Heinz Zilfer, Bornova’da ailesinin çiftliğinde genç Musevilere “*tarım, İbranice ve Yahudi kültürü*” hakkında dersler anlatmıştır. Fakat aileler ve cemaat yöneticileri, Heinz Zilffer ile ekibinin Musevi cemaatinin mevcudiyetini tehlikeye düşürdüklerini söyleyerek icraatlarına nihayet vermelerini istemişler ve aksi halde isimlerini polise vermekle tehdit etmişlerdir. Lakin yine de bu zorluklara rağmen Zilffer ile ekibi eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bütün bu yaşananları bilen İzmir Emniyet Müdürlüğü ise “*ciddi bir müdahale*” yapmamıştır. Her ne kadar faaliyetleri icra eden “dernek veya kişiler” bazen tahkikata maruz bırakılsalar da “kısa sürede beraat”

⁵³⁴ Henri Nahum, **İzmir Yahudileri 19-20. Yüzyıl**, s.240.

⁵³⁵ Selim Amado, “İzmir Nostaljisi”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.28.

⁵³⁶ Selim Amado, “İzmir Nostaljisi”, s.28-29.

etmişlerdir. Hatta Filistin'e küçük bir tekneyle kaçmaya çalışırken ele geçirilen iki genç bir müddet sonra serbest kalmışlardır. Bali ile 2000 yılında görüşen o dönemin Hahalutz üyesi Edmond Sidi'ye göre İzmirli Musevilerin İstanbul'daki Musevilere nazaran “*daha idealist ve Siyonist olmalarının*” sebebi İzmirli Musevilerin gelir seviyelerinin İstanbullu Musevilere kıyasla çok daha az olmasıdır⁵³⁷.

II. Dünya Savaşı sırasında İzmir'deki Musevileri etkileyen önemli bir olay Varlık Vergisi Kanunu olmuştur. İzmir'de Varlık vergisinin nasıl uygulandığı üzerine bir makale hazırlayan Muhammet Güçlü'nün verdiği bilgilere göre İzmir'de kamuoyuna duyurulan Varlık Vergisi listelerinde şehir merkezindeki 2798 vergi mükellefine 25.057.500 lira, kazalardaki 1779 vergi mükellefine ise 1.697.750 lira vergi konulmuştur⁵³⁸. İzmir'de Varlık Vergisi'nin ilan edilen birinci listesine göre 115 Müslim ve 174 Gayrimüslim mükellef bulunmaktadır⁵³⁹. Yayımlanan ikinci listeye göre 41 Müslim ve 19 Gayrimüslim mükellef vardır. Bu ikinci listedekilerin çoğu, hemen vergilerini yatırmışlardır⁵⁴⁰. İzmir'de vergi borçlarını “normal ve cezalı ödeme süresi” içerisinde ödemeyenler için “Tahsil-i Emval Kanunu” yürürlüğe konmuştur. Kanuna göre öncelikle “ev eşyası ve menkul emvali daha sonra ise akar ve sair emlakı haciz” yoluyla satılabilecektir. Varlık vergisi borcu nedeniyle eşyaları satılacak mükelleflerin adları ve adresleri basın vasıtasıyla kamuoyuna açıklanmıştır. Müzayede şeklinde yapılan satışlara “genellikle hep aynı kişiler” katılmışlar ve bu kişiler hem II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik krizden hem de Varlık Vergisinden mütevellit gerçekleşen müzayede satışlarından “büyük karlar” sağlamışlardır. Bu şekilde kar elde eden kişiler yeni işyerleri açmışlardır. Böylece II. Dünya Savaşı'ndan evvel İzmir'de “9 büyük şirket” mevcut iken savaş sonrası şirketlerin sayısı 41'e çıkmıştır⁵⁴¹. Güçlü, kazanç elde eden kişilerin kimler olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

Vergilerini ödemeyenlere yönelik uygulamalardan biri de mükelleflerin toplama kamplarına alınıp akabinde iş merkezlerine gönderilmeleridir. İzmir'deki

⁵³⁷ Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.233.

⁵³⁸ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.1, C.8, Haziran 1993, s.161.

⁵³⁹ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.170.

⁵⁴⁰ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.173.

⁵⁴¹ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.174-175.

varlık vergisi mükelleflerinden borcunu ödemeyenler İzmir defterdarlığının teklifi ve valinin onayıyla Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından tevkif edilerek, “*peyderpey*” Tepecik’teki toplama kampına nakledilmişlerdir. Aslında İzmir’de kamp ve iş merkezlerine gönderme muamelesi “biraz geç olarak” başlatılmıştır. Normal şartlarda vergi belirlendikten 45 gün sonra bu muamelenin icrası gereklidir. Yani Ocak 1943’de sevk işlemi yapılması gerekirken Ağustos 1943’de ilk sevk işlemi yapılmış ve bu tarihte 27 kişi Kemer Toplama kampına gönderilmiştir. Toplama kampına gönderilen ikinci kfile 21, üçüncü kfile 15, dördüncü kfile 7 ve beşinci kfile ise 12 kişiden oluşmaktadır. Kampa alınan toplam 93 kişiden⁵⁴² 11’i kamptayken borçlarını ödemişler ve serbest kalmışlardır. 2 kişi sağlık sorunlarından ötürü, 4 kişi de vefat ettiği için iş merkezlerine nakledilememişlerdir⁵⁴³. İzmir’de varlık vergisi % 90 nispetinde tahsil edilmiştir. Geriye kalan 2.554.750 lira ise tahsil edilmemiştir. Varlık vergisi İzmir’de ticari alanda “*bir hayli ürküntü*” oluşturmuştur. İzmir’de ithalat ve ihracatla uğraşan firmalardan “*yarıya yakını*” yabancılara geçmiştir. Vergi ayrıca nüfus yapısını da etkilemiştir. İzmir’in nüfusu toplamda artmıştır. Fakat Çeşme, Karaburun, Kuşadası ve Menemen’de nüfus azalmıştır. Bu nüfus azalışında “*Varlık Vergisi uygulaması ile meydana gelen göçün önemli bir payı olduğu*” Güçlü tarafından düşünülmektedir⁵⁴⁴. Ancak kimlerin göç ettiğine dair açıklama yapmamıştır.

İzmir’deki Museviler de Türkiye’nin diğer şehirlerindeki Museviler gibi 1948-1950 yılları arasında Filistin’e göç etmişlerdir. İzmir’den gerçekleşen Musevi göçü ile ilgili haberler hem dönemin İzmir ve diğer illerdeki yerel gazetelerine hem de İstanbul’daki gazetelere yoğun olarak yansımıştır. Biz bu göç sürecini İzmir yerel basınından “Anadolu” ile “Yeni Asır”, gazetelerinin 1948-1949 yıllarındaki sayılarından ve “Yeşil Tire” ile “Demokrat İzmir” gazetelerinin 1948-1950 yılları arasındaki sayılarından takip ettik. Bu gazeteler içerisinde İzmir’deki Musevilerin göç ettiğine dair ilk haber CHP’yi desteklen “Anadolu” gazetesinin 10 Eylül 1948 tarihli sayısında çıkmıştır. Habere göre son dönemde İtalya üzerinden Filistin’e giden

⁵⁴² Makalede isimleri tek tek açıklanan tüm bu 93 kişinin Musevi olduğu görülmektedir. Bkz. Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.178-180.

⁵⁴³ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.181.

⁵⁴⁴ Muhammet Güçlü, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, s.181-182.

Musevilerin miktarı dikkat çekecek derecede artmıştır. Zira İtalya'ya gitmek üzere pasaport alanların bu ülke üzerinden Filistin'e gittikleri anlaşılmıştır. İtalya için pasaport alan Musevi gençleri genellikle 1930-1931 doğumlu olanlardır⁵⁴⁵. Anadolu gazetesindeki bu ilk haberden sonra basındaki ikinci haber -yayın hayatına 12 Haziran 1948 tarihinde başlamış olan ve CHP'ye yakın olan- “Yeşil Tire”⁵⁴⁶ gazetesi tarafından 20 Eylül 1948 tarihinde “Güle Güle Vatandaşlar” başlığıyla yapılmıştır. Haberin alt başlığında 40 Musevi'nin Filistin'e gittiği bildirilmiştir. Haberin girişinde giden Musevilere hitaben “25 seneden beri refah içinde geçen ömürleriniz inşallah bundan sonra da öyle geçsin” denilmiş ve devamında Musevilerin tarih boyunca çektikleri sıkıntılar hatırlatılmıştır. Haberin sonunda ise “Biz gelene git demediğimiz gibi gidene de kal demeyiz zorla güzellik olmaz yolcu yolunda gerek ilçemizden (Tire'den) tahminen 30-40 kadar vatandaş vatanlarına gittiler. Yeşil Tiremizi unutmayacakları zannındayız. Allah selamet versin.” ifadeleri kullanılmıştır⁵⁴⁷. Haftada bir gün çıkan “Yeşil Tire” gazetesi maalesef bu tarihten sonra Nisan 1950'ye kadar İzmir'den göç eden Musevilerle ilgili başka bir haber yapmamıştır. Gazete 24 Nisan 1950'de “Yeniden Giden Museviler” başlığıyla bu konudaki ikinci haberini yayınlamıştır. Buna göre İstanbul'dan yaklaşık 25 Musevi Buntaş gemisiyle İzmir limanına gelmiştir. Gemi İzmir'den 60 Musevi'yi de aldıktan sonra 24 Nisan akşamı Filistin'e gitmek üzere yola çıkmıştır⁵⁴⁸. Anadolu gazetesine dönecek olursak gazete ikinci haberini 29 Eylül 1948 tarihinde yayınlamıştır. Buna göre birkaç ay öncesinde İtalya üzerinden Filistin'e gitmeye başlamış olan Türk vatandaşı Musevilerin sayısı son dönemde artmıştır. Bir günde pasaport işlemi yaptıran Musevi sayısı 50'ye kadar çıkmıştır. Musevilerin daima İtalya için pasaport talebinde bulunması dikkat çektiğinden kendilerine ne amaçla İtalya'ya gitmek istedikleri sorulmuştur. Verdikleri yanıtlar genel olarak oradan Filistin'e giderek “kendi bayrakları altında” savaşacakları yönündedir. Hatta bir gün önce İzmir'de “iki Müslüman Türk kadını” ile “bir Musevi Türk kadını” arasında bu sebepten tartışma yaşanmıştır. Pasaport alan

⁵⁴⁵ “Yahudi Gençleri Taşınıyor”, **Anadolu**, nr.11273, 10 Eylül 1948, s.2. Bu haber dönemin “Van Sesi” gazetesine de yansımıştır. Bkz. “Yahudiler İtalya Yoluyla Filistin'e Gidiyorlar”, **Van Sesi**, nr.61, 11 Eylül 1948, s.1.

⁵⁴⁶ Saffan Ağralı, “Niçin Çıkıyoruz”, **Yeşil Tire**, nr.1, 12 Haziran 1948, s.1.

⁵⁴⁷ “Güle Güle Vatandaşlar”, **Yeşil Tire**, nr.28, 20 Eylül 1948, s.1.

⁵⁴⁸ “Yeniden Giden Museviler”, **Yeşil Tire**, nr.153, 24 Nisan 1950, s.1.

gençler 18-20 yaşlarındadır⁵⁴⁹. 18 Ekim’de gazete yetkililerinin haber aldıklarına göre son 3-4 aylık süre içerisinde İzmir’den Filistin’e gitmek için pasaport alan Musevi sayısı toplamda 3-4 bine yaklaşmıştır. İtalya için pasaport alan Musevi gençleri 15 ilâ 25 yaşlarındadır⁵⁵⁰. Anadolu gazetesi Ekim ayında -İstanbul’daki gazetelerde yoğun olarak yer almaya başlayan- Musevilerin Filistin’e göçleri hakkındaki İstanbul haberlerini de vermeye başlamıştır. Bu gazetenin 25 Ekim 1948’de Ulus yazarı Peyami Safa’nın, Demokrat Parti milletvekili Salamon Adato’ya karşı Server Bedi mahlasıyla yazmış olduğu yazıyı yayınlamasıyla, Musevilerin Filistin’e göç etmelerinden rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Peyami Safa bu yazısında Adato’nun *“Filistin’e gitmek merakını seyahat acentaları tahrik ediyor, orasının bir cennet olduğu hakkında masallar uyduruyorlar”* açıklamasını *“Görüyorsunuz ya, bütün kabahat acentalardadır. Onların yalanlarına hemen inanıp vatan değiştirmeye karar verecek kadar Türk topraklarına bağlılıkları zayıf olanların hiç kabahati yoktur. Demek ki Filistin, seyahat acentalarının ballandırdıkları gibi güzel bir cennet köşesi olsaymış, sayın Bay Salamon Adato da belki hemen yeni İsrail devletinin sadık tebaası arasına karışmakta mahzur görmeyecekti”* ifadeleriyle inandırıcı bulmadığını belirtmiştir. Safa’ya göre *“insan kendi vatanını dünyanın en güzel memleketiyle değişmez”*. Eğer dünya milletleri *“sağlam, ucuz ve zarif çorap arar gibi”* kendilerine *“en uygun vatani seçmeğe”* kalkışmış olsalardı *“büyük akınlar ve göçler yüzünden kıtalar, memleketler, yollar kıyamet gününü andırır”* hale gelirdi. Neyse ki milletler *“Demokrat Parti’nin vatansever milletvekili B. Salamon Adato gibi”* düşünmemektedirler. Milletler *“için vatan, insanın içinde yalnız doğup büyümeğe, para kazanmakla kalmadığı, sevinçlerini gururlarını ve şereflerini olduğu kadar yaslarını, acılarını ve zorluklarını da paylaştığı, diliyle, edebiyatıyla, kültürüyle, tarihiyle, müşterek ümitleriyle bağlandığı topraktır. Ucuz ve kârlı arsa değildir. Acenta ilanı ile değiştirilmez, alınıp satılamaz”* niteliktedir. Safa yazısını bitirirken *“Acaba Demokrat Parti, seyahat acentalarının mübalağa ettiğini bildiği için Türk vatandaşlığını lütfen muhafaza buyuran sevgili arkadaşları Bay Salamon’un vatan*

⁵⁴⁹ “Filistin’e Giden Yahudi Gençleri”, **Anadolu**, nr.11292, 29 Eylül 1948, s.2. Haberde “Bazı Kadınlar da İtalya’ya Gidiyor” başlığı kullanılmıştır.

⁵⁵⁰ “Filistin’e Giden Yahudiler Fazlalaştı”, **Anadolu**, nr.11310, 18 Ekim 1948, s.6. Haberde Filistin için doğrudan pasaport alınabilip alınamadığı konusu net değildir.

meşhuru hakkında ki bu orijinal görüşünü beğeniyor mu? Beğenmiyorsa onu niçin bağrına basıyor?” diyerek hem Demokrat Parti’yi hem de Adato’yu vatana bağlılık üzerinden eleştirmiştir⁵⁵¹.

“Anadolu” gazetesi 27 Ekim 1948’de yine Ulus gazetesinde yer almış olan “Gidiyorlarmış” başlıklı ve imza kısmında yalnızca gazetenin isminin yer aldığı bir yazıyı okuyucularına sunmuştur. Yazıda öncelikle Musevilerin milattan önceki tarihlerde yaşadıkları bazı olaylar kısaca aktarılmıştır. Devamında “İspanya zulmünden kaçarak” Türkiye’ye geldikleri ve “gerçek vatandaş muamelesi görüp zengin ve müreffeh oldukları” bu ülkeden “yığın yığın pasaport” alarak “gene Filistin’e” gidecekleri belirtilmiştir. Museviler Türkiye’de oldukları sürece Türkler onları kendilerinden “ayrı ve yabancı” görmemişlerdir. Şimdi Türklerden “yabancılar gibi” ayrılırlar da Türkler kendilerine “yolunuz açık olsun” diyeceklerdir. İstanbul’da ikamet eden “Yahudi dost ve vatandaşlar” Türkiye’nin bağımsızlığından “tıpkı kendi malları imiş gibi” yararlanmışlardır. Ancak şu an “her nedense, başka bir yerde o nimeti aramağa” gitmektedirler. Museviler kendi okullarında İbranice yerine yüzyıllar önce “zulüm gördükleri” bir ülkenin diliyle ders görmeye devam etmişlerdir. Türk makamları bu duruma müsamaha göstermişlerdir. Mağazalar Musevilerindir. Bankalar ve sarraf dükkanları onlara aittir. İthalat ve ihracat firmalarının sahibi onlardır. Komisyoncular, gümrükçüler ve teneke lehimcilerinden çamaşır mandalcılarına kadar pek çok küçük esnaf Musevi’dir. Aralarından pek çok avukat, hanende, bestekar, güftekar da çıkmıştır. Muhasebeci olanlar, kitapçı ve gazeteci olanlar da olmuştur. Dolayısıyla “saadet”, “refah” ve “servet” Musevilere ait olmuştur. Ancak tüm bunlara karşın pasaport almaktadırlar. O halde “yolları açık olsun” dileğinde bulunulmuştur. Bu yazının sonunda Türkiye’den pasaport alanlar ile beraber Bulgaristan’dan da 10 bin Musevi’nin pasaport temin ettikleri açıklanmış ve Bulgaristan’dakileri buna teşvik edenler “belli” iken “acaba” Türk vatandaşı Musevilerin “kendi insiyatifleri ile mi” gittikleri sorulmuştur⁵⁵².

2 Kasım 1948’de hükümet tarafından alınan bir kararla Musevilerin Filistin’e gitmelerinin yasaklandığı duyurulmuştur. Gazete yetkililerinin ilgililerden

⁵⁵¹ Server Bedi, “B. Salamon’un Müdafaası”, **Anadolu**, nr.11315, 25 Ekim 1948, s.1.

⁵⁵²“Gidiyorlarmış”, **Anadolu**, nr.11317, 27 Ekim 1948, s.3.

öğrendiklerine göre bu karar İzmir'e de gönderilmiş ve böylece Filistin'e pasaport işlemleri durdurulmuştur. Ancak Filistin'e gitme isteğinde olanlar bu kez pasaport işlemlerini İtalya ve diğer ülkeler için yaptırmaya çalışmaktadırlar⁵⁵³. Ertesi günkü haberde de bir gün önce verilen bilgiler tekrar edilmiştir. Ayrıca Filistin için pasaport çıkarmış olan ve Yılmaz vapuruyla gidecek olan Musevilere izin verilmediği açıklanmıştır. Rivayete göre “bu gayri tabii seyahat meraklılarının” bundan sonra pasaport işlemleri yapılırken gitmek istedikleri ülkelerde “ne iş yapacakları” tahkik edilecektir. Öte yandan daha önce pasaport alıp Filistin'e gitmiş olan ve “orada fiili vazife alan” Musevilerin yeniden ülkeye geri dönmelerine müsaade edilmeyecektir⁵⁵⁴. 5 Kasım 1948'de yine Anadolu gazetesinde yer alan bir haber dikkat çekicidir. Buna göre daha önce gazeteler tarafından yazılmış olan “Filistin'e gitmek isteyenlere pasaport verilmemesi hakkında İç İşleri Bakanlığınca” ilgililere emir yollandığı bilgisi yetkili makamlara sorulmuştur. Alınan cevaba göre “bu tarzda hiçbir emir” verilmemiştir. Fakat ülkeden ayrılmaları sakıncalı görülenlere pasaport verilmeyeceği gerçektir. Zaten eskiden beri bu teamüle uyulmaktadır. Türkiye'den Filistin'e giden Museviler ise “oraya gider gitmez derhal cepheye sevk edildiklerinden” Arap hükümeti Türkiye'ye başvuru yaparak bu durumun dikkate alınmasını rica etmiştir. Türk hükümeti bu konudaki kararını yakın zamanda verecektir. Öte yandan Filistin'e gitmek için pasaport almış olan İzmir Musevilerinden yaklaşık 400 kişi İzmir limanında bekleyen Yılmaz vapuru ile doğrudan Hayfa'ya gideceklerdir. Bu kişilerden 100'ü 4 Kasım'da vapura binmişlerdir. Geride kalanlar ise 5 Kasım'da işlemlerini tamamlayarak bineceklerdir⁵⁵⁵. 6 Kasım 1948'de İzmir'den 475 kişilik Musevi kafilesinin bir gün önce “Yılmaz” vapuru ile “doğruca” Hayfa'ya gittikleri bildirilmiştir. 100 kişiden ibaret olan bir diğer Musevi kafilesi ise Bandırma yoluyla İstanbul'a gitmiştir. Bu kafile de İstanbul'dan Hayfa'ya hareket edecektir. İzmir'den ayrılan Musevilerin çoğunluğunu 12 ilâ 15 yaşlarındaki gençler oluşturmaktadır. İtalya için pasaport temin etmelerine rağmen Filistin'e gittikleri malum olan Museviler ne amaçla gittiklerini saklamaktadırlar. Kimileri ise İstanbul'a gittiklerini belirtmektedir. 18

⁵⁵³ “Musevilerin Filistin'e Gitmeleri Yasak Edildi”, **Anadolu**, nr.11323, 2 Kasım 1948, s.4.

⁵⁵⁴ “Yahudi Yurttaşlardan Harekete Hazır Olanlar”, **Anadolu**, nr.11324, 3 Kasım 1948, s.2.

⁵⁵⁵ “Filistin'e Gidecek Musevilerin Derhal Cepheye Sevk Edildiği Bildirildi”, **Anadolu**, nr.11326, 5 Kasım 1948, s.2.

yaşında Muiz isimli bir Musevi ise gitme nedenlerini “Filistin’e gidiyoruz; orada Yahudi birliği için döğüşenlerin yanında yer alacağız” diyerek izah etmiştir⁵⁵⁶. 24 Kasım’da İzmir limanından son Musevi kafilesini taşımış olan vapurun geri döndüğü ve Urla’daki tahaffuzhanede karantinaya alındığı belirtilmiştir. Bu vapur belirli temizleme süresinden sonra İzmir limanına gelerek ikinci bir Musevi kafilesini alacaktır⁵⁵⁷. 28 Kasım 1948’de dönemin pek çok yerel ve genel gazetelerine de yansıyan bir haber yapılmıştır. Haberin başında Yılmaz vapurunun 27 Kasım akşamı Filistin’e gidecek ikinci kafileyi aldığı ve 28 Kasım sabahı İzmir limanından Hayfa’ya gitmek üzere yola çıktığı belirtilmiştir. Vapurda kadınlar erkeklerden daha fazladır. Filistin’de evlenmeyi ve yuva kurmayı isteyen çok sayıda erkek olduğu yönündeki propaganda neticesinde pek çok genç kız Filistin’e gitmeyi kabul etmiştir. Gazete yetkililerinin aldıkları bilgilere göre vapurun götürmüş olduğu ilk kafile Filistin’de “hayli hadiseler” neden olmuştur. Vapur Hayfa limanına yanaşırken rıhtımda onları bekleyen Museviler vardır. O esnada vapurdaki bir Yahudi kızı yakasında saklamakta olduğu “ipekten bir Musevi bayrağını çıkarıp” sahildekilere doğru sallamıştır. Sahildekilerin içerisinde de “bağırانlar” çıkmıştır. Vapurdan inip karaya ayak basan İzmirli Museviler “Filistin toprağını öpmüşler” ve yanlarındaki Türk pasaportlarıyla nüfus cüzdanlarını yırtıp denize atmışlardır. Ardından “Yaşasın İsrail Hükümeti!” diyerek bağırılmışlardır. Üstelik “Türkiye’ye dönmek istemiyoruz” diye bağırانlar bile olmuştur. Bu olaylar olurken İsrail hükümetinden bazı kişiler otomobilleriyle İzmirli Musevilerin yanlarına gelerek onları karşılamışlardır. İsrail cumhurbaşkanı Weizmann da eşiyle beraber otomobille gelerek İzmirli Musevileri karşılamıştır. İzmirli de “Yaşasın cumhurbaşkanı!” diyerek haykırmışlardır. Otomobile hücum ederek “tekerlek ve çamurluklarını yalamış ve nihayet Weizmann cenaplarına sarmaşanlar ve şapur, şupur öpenler” olmuştur. Kafiledeki askerlik çağında olan Museviler hemen askeri eğitime alınıp akabinde cephelere gönderilmektedirler. Söylentilere göre ilk kafile ile Filistin’e giden Museviler “pişman” olmuşturlar. Musevilerin büyük bir kısmı orada “polislik” ifa etmektedirler. Kadınlar da iş kamplarına alınmışlardır. Bu Musevilere çeşitli Musevi teşkilatları bakmaktadırlar. Konut sorunu nedeniyle evlerde ve odalarda bir arada

⁵⁵⁶ “Dün de 475 Yahudi Gitti”, *Anadolu*, nr.11327, 6 Kasım 1948, s.2.

⁵⁵⁷ “İkinci Yahudi Kafilesini De Gidiyor”, *Anadolu*, nr.11345, 24 Kasım 1948, s.2.

oturanlar fazladır. Filistin'deki hayat pahalılığının eşi benzeri yoktur. Bir yumurta 45, bir kilo ekmek 350 kuruştan satılmaktadır. Yağ ve ete ulaşmak zordur. Mektuplara, telgraflara ve gazetelere “şiddetli bir sansür” uygulanmaktadır. Filistin'deki yönetim, hayat pahalılığı ve yaşam standartları hakkında dışarıya bilgi sızdırılmasını önlemek için “sıkı tedbirler” almıştır. Bu yüzden “Yılmaz” vapurundan yalnızca kaptan ve ikinci kaptanın karaya inmesine izin verilmiştir. Mürettebat ise indirilmemiştir⁵⁵⁸. Bu haberden hemen sonra “Anadolu” gazetesi “Musevi Vatandaşlarla Bir Hasbıhal” başlıklı ve imza yerinde yalnızca gazetenin ismi bulunan köşe yazısı yayımlamıştır. Yazının başında 28 Kasım günü İzmir'den giden Musevilerle ilgili olarak gazetelerinde çıkan habere öncelikle inanmak istemedikleri belirtilmiştir. Devamında Filistin'e giden Musevilerin Türk tabiiyetinde ve Türk vatandaşı olarak kaldıkları ifade edilmiştir. Gazeteye göre Filistin'de bu Musevilerin başlarına “herhangi bir hadise” geldiği takdirde “başvurabilecekleri ve dayanabilecekleri tek makam ve tek kuvvet” Türkiye ve Türkiye'nin temsilcilikleri olacaktır. Zira Türk milleti tarih boyunca Musevilere karşı “şefkat ve yakınlık” sunmuştur. Onlara eşit ve kimi zaman da “üstün muamele” yapılmıştır. İspanya, Musevileri kovduğu zaman tüm dünya onlara kapılarını kapattığında yalnızca Türk milleti kucak açmıştır. Türkiye'yi “vatan yapmalarına” müsaade edilmiştir. Museviler askere bile alınmamışlardır. Türkler devlet için silahlarıyla mücadele ederken “Musevi vatandaşlar evlerinde, işlerinin güçlerinin başında” durmuşlardır. Türkler yüzyıllar boyunca bu politikayı izledikleri için 1948'e gelindiğinde Museviler Türklere kıyasla “daha müreffeh, daha zengin, iş güç, ev bark” sahibidirler. Pek çok şehrin “en güzel yerlerinde” Museviler ikamet etmektedir ve “en geniş ticareti” de onlar yapmaktadır. Diğer ülkelerdeki Musevilerin ise o ülkelerin “milliyet, hars ve kültürlerini” içselleştirmelerine rağmen başlarına neler geldiği açıktır. Oysa ki Türkiye'de Museviler kendi “dilleriyle, hars, adet, ekonomik, sosyal durumlarıyla tamamen Musevi” kalmışlardır. Ne Türkçeyi kullanmışlar ne de Türklerle kaynaşmışlardır. Her şeye rağmen Türkler onları kendilerinden saymışlar, kırmamışlar ve ezmemişlerdir. II. Dünya Savaşı'nda dünyadaki Museviler “her şeylerini” kaybetmişlerdir. Buna karşılık Türkiye'de “ne fenalık” görmüşlerdir? Her

⁵⁵⁸ “İzmir'den Filistin'e Giden Yahudiler Neler Yapmışlar?”, **Anadolu**, nr.11349, 28 Kasım 1948, s.1,2.

defasında konuşulan Varlık Vergisi sadece Musevilere mi konmuştur? Bu vergi o dönemde “Türkiye’nin gırtlığına sarılmış bir” mecburiyet olmamış mıdır? Zengin Türkler de aynı şekilde ödemeleri gereken parayı ödememişler midir? Dolayısıyla Türkiye’de yüzyıllardır yaşayan ve hayatları ortada olan “Musevi vatandaşlardan munsif ve hakperest” davranmalarını istemek en doğal haktır. 1948’de Museviler “seyahat maskesi altında yavaş yavaş Filistin’e” göçmektedirler. Türkler “vatan kurmak” idealinin değerini ve anlamını yadsıyamazlar. Buna saygıları da vardır. Zira vatan kavramının ne anlam ifade ettiğini daha iyi bilen ve kavrayan başka bir millet yoktur. Fakat bu zamana kadar kendilerini korumuş, kardeşlik etmiş, eşit hukukla davranmış olan Türk milletine karşı böyle “nankörlük hareketlerinin reva görülmesi hem çok çirkindir, hem çok akılsızca bir” davranıştır. Zira Orta Doğu ve Yakın Doğu’da “daima ve daima büyük bir nüfuzu ve kudretiyle, müessir siyaseti ve rolüyle” Türkiye Cumhuriyeti vardır ve var olacaktır. Bu gerçeği eski veya yeni hiçbir “Akdeniz devleti ve onun vatandaşları” akıllarından çıkaramazlar. Dolayısıyla Türkiye’den Filistin’e giden Musevilerin yanlarında “götürebilecekleri en mühim şeyler, Türkiye’den iyi hatıralar, Türk milletine karşı yakınlık ve dostluk” olması gerektir. Filistin’e ayak bastıklarında “o topraklara atılacak tohum; nankörlük, kin ve düşmanlık değil, iki memleket arasında istikbalin icaplarını besleyebilecek bir anlayış, bir samimiyet ve uzak görüşlülük” olmalıdır. Gazete bunları yüzyıllarca Türkiye’de yaşayıp buradan “ayrılmış ve ayrılacak Musevi vatandaşlara” özellikle “hatırlatmak” istemektedir⁵⁵⁹.

15 Aralık 1948’de Musevi göçünün İzmir’deki konut fiyatlarına olan etkisi haber yapılmıştır. Habere göre bu tarihe kadar İzmir’den ayrılan Musevilerin sayısı neredeyse 4 bine yaklaşmıştır. Yeni kabileler de yolculuk için hazırlanmaktadırlar. Emniyet durmaksızın yeni pasaport işlemleriyle uğraşmaktadır. Göç edecek Museviler ev, dükkan ve mağaza gibi gayrimenkullerini satmaktadırlar. Satış işlemleri “büyük bir dikkat ve intizamlı, adeta plan dahilinde” düzenlenmektedir. İzmir’de “pek bol ve fazla olan” taşınmaz mülklerin tümünün bir anda piyasaya çıkarılması halinde, kabul edilemez bir fiyat düşüşü olacağını tahmin eden Museviler

⁵⁵⁹ “Musevi Vatandaşlarla Bir Hasbıhal”, **Anadolu**, nr.11350, 29 Kasım 1948, s.1,2. Bu haber daha önce Rıfat Bali tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.236-237.

“çok ağır ve dikkatli, hatta kısmen de Filistin’e gidişle alakaları yokmuş” gibi davranmaktadırlar. Fiyatların düşeceğini fark edemeyen bazı alıcılar “bir takım açık göz mutavassıtların pazarlık kızıştırmalarına” aldanarak gayrimenkul satın almışlardır. Bu kişiler “pişman” olmaya başlamışlardır. Bazı Türkler ise şehrin çeşitli mahallerinde aslında satmaya karar vermiş oldukları evlerini, Musevi evlerinin satışa çıkmasından evvel davranarak satmaya kalkışmışlardır. Ancak böylece “içtinabı kabil olmayan” bir hal ile karşılaşmışlardır ki bu evlerin de fiyatları inmiştir. Görünüşe göre birkaç ay içerisinde İzmir’de konut sorunu bir hayli “zail” olacaktır ve kiralık evlere gösterilen ilgi de azalacaktır⁵⁶⁰.

Bundan sonraki süreçte 1949 yılının Ocak, Şubat ve Mart aylarında “Anadolu” gazetesi genel olarak İzmir’den ve İstanbul’dan Filistin’e giden Musevilerin kaç kişi olduklarına dair kısa haberler yapmıştır. Bu haberlerden 12 Mart 1949 tarihli olana göre bu tarihe kadar İzmir’den giden Musevi sayısı “üç bini geçmiş” olup şehrin hali hazırdaki Musevi nüfusu 14 bindir. İlaveten 1940 sayımında Türkiye’deki toplam Musevi nüfus 78 bin olarak hesaplanmıştır. Hamursuz bayramından sonra İzmir’den en az 2 bin Musevi’nin daha gideceği konuşulmaktadır⁵⁶¹.

1 Nisan 1949’da Anadolu gazetesi göç eden Musevilerle ilgili olarak kaçakçılık olaylarına dikkat çeken bir yazı yayımlamıştır. Yazı incelendiğinde gazetenin Türkiye’den giden Musevilere yönelik önceki yazılarındaki sert tutumunun yumuşamaya başladığı da görülmektedir. Buna göre “Yahudi vatandaşlar, yavaş yavaş Türkiye’yi terk etmekte ve yeni vatanları” için yola çıkmaktadırlar. Gazetenin “en samimi temennisi” giden “eski” vatandaşların yeni ülkelerinde “bahtiyar ve mesut” yaşamalarıdır. Türkler “ırkî, milliyet ve dini itibarıyla kendi vatanına gitmek ve oraya yerleşmek isteyen her insana karşı ancak anlayış ve saygı” göstermektedirler. Museviler Türklerle beraber yüzyıllarca hayat sürmüşlerdir. Musevileri karşılaştıkları “felaket kasırgalarının ve fırtınalarının öldürücü darbeleri arasından” Türkler çekip çıkarmışlardır. Museviler her dönemde hak ve özgürlüklere sahip olarak, Türklerden “daha iyi kazanmış, zenginlik ve saadete” nail olmuşlardır.

⁵⁶⁰ “Musevi Emlak ve Akarının Satışı”, **Anadolu**, nr.11366, 15 Aralık 1948, s.1,6.

⁵⁶¹ “Yahudi Muhacereti”, **Anadolu**, nr.11454, 2 Mart 1949, s.2.

Bu sebeple Türkiye’den giderken “tarihi devrelerin nimet ve minnetini hatırlayarak” Türklere karşı “yakınlık ve temiz duygular taşımaları” istenmekte ve beklenmektedir. Fakat böyle davranıp davranmamak onlara kalmıştır. Yine de “tarih ve en yakın hadiseler” ortadadır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Almanya’daki Museviler felaket bir vakit geçirirken Türkiye’deki Museviler daha önceki dönemlerdeki gibi “sulh, saadet ve huzur” içinde olmuşlardır. Museviler bunları hatırlamalıdır. Orta Doğu’da “küçük bir devlet” kurmakta iken “Türk dostluğunun” Orta ve Yakın Doğu için “büyük bir kıymet ve manası olduğunu anlamaları,” gerçekten yararlı olacaktır. Gazete bu noktada hükümetin dikkatini “bir noktaya” çekmek istemektedir. Buna göre “Yahudi muhacereti artık bir emri vaki” halindedir. Bu esnada “bazı gayri tabiiyetler” olduğu da görülmektedir. Örneğin motörlerle kaçmaya teşebbüs hadiseleri olmaya başlamıştır. İstanbul’da böyle birkaç olay olmuştur ve yeni bir olay daha duyulmuştur. İddialara göre Museviler kaptanı zorlamışlardır. İlâveten kaptanın para karşılığında Musevilerin kaçmasını sağladığını iddia edenler de vardır. Kanunlara göre gerek “insan kaçakçılığı” gerekse de altın döviz gibi eşyaların yurt dışına kaçırılması yasaktır. Bu nedenle hükümetin, pasaport işlemlerinden itibaren göçmenlerin Filistin’e götürülmelerini “sıkı ve esaslı bir kontrole, bir düzene” tabii tutması gereklidir. Bir yandan “bu eski vatandaşların bütün muameleleri kolaylaştırılır, hızlandırılır ve nakillerinde kolaylık ve emniyet sağlanırken” diğer yandan “her türlü kaçakçılığa karşı sert tedbirler” alınarak “ne insan ne de servet kaçırılmasına” fırsat verilmelidir. Böyle zamanlarda “bir takım deniz kurtlarının” ortaya çıkmasını beklemek gereklidir. Bu gibi kimseler herhangi bir sebeple, kanun dışı yollarla “kaçmak ve para kaçırmak isteyenlerle” birlikte hareket edebilirlerdir. Konunun önemi rakamlarla daha iyi kavranabilecektir. Zira tüm Musevi vatandaşların Filistin’e gitmeye karar vermeleri halinde “100 bine yakın bir nüfus” Türkiye’den ayrılacaktır. Ki böyle bir göçün “normal şartlar içinde” olabilmesi için “mekanizmayı ona göre ayarlamak” gereklidir. Özellikle kaçakçılık konularına “dikkat edilmesi, hükümetin başlıca” görevidir⁵⁶².

9 Nisan 1949’da İzmir’deki toplam 14 bin Musevi’den 7 bininin pasaport aldıkları açıklanmıştır. İlâveten pasaport işlemleri devam ettiği için İzmir’den ayrılan

⁵⁶² “Yahudi Vatandaşlar Ayrılırlarken”, **Anadolu**, nr.11473, 1 Nisan 1949, s.1,2.

Musevi sayısının “10 binden fazla” olacağı belirtilmiştir⁵⁶³. 27 Mayıs 1949’da gazete yetkililerinin ilgililerden öğrendiklerine göre İzmir’de pasaport çıkaran Musevi sayısı “sekiz bini aşmış” durumdadır⁵⁶⁴. Bundan sonraki süreçte Anadolu gazetesi 1949 yılının sonuna kadar İzmir’den Filistin’e giden Musevi kabileleri hakkında sayıca ne kadar olduklarını anlatan kısa haberler yapmaya devam etmiştir.

İzmir’de yayımlanan ve Demokrat Parti’yi destekleyen “Yeni Asır” gazetesi ise İzmir’den ve Türkiye’den Filistin’e giden Musevilerle alakalı ilk haberini 20 Ekim 1948’de yapmıştır. İstanbul’dan telefonla alınan bilgilere göre 20 Ekim’e kadar İstanbul’daki Musevilerden 7000’den fazlasının pasaport işlemleri yapılmıştır. Başvurular bir anda arttığı için pasaport isteyenler sıraya konmuştur. Tahminlere göre başvurular kısa sürede 20 bini geçecektir ve İzmir’den de “bir çok” Musevi’nin Filistin’e gideceği belirtilmektedir. Gitmek isteyenlerin çoğunluğu gençlerdir ve içlerinde kızlar da mevcuttur. Kızlar “İsrail ordusunda hastabakıcılık yapacağız” demektedirler⁵⁶⁵. Bu tarihten sonraki günlerde genel olarak İstanbul’dan Filistin’e giden Musevilerle ilgili haberler yapılmıştır⁵⁶⁶. 31 Ekim’de İzmir’den Filistin’e gitmek için başvuruda bulunanların çoğunluğunun işlemlerinin tamamlandığı ve kalanların da pasaport işlemlerinin devam ettiği böylece “bu sezonda” 500 Musevi’nin gitmekte olduğu açıklanmıştır⁵⁶⁷. “Yeni Asır” gazetesi 1949 yılı boyunca daha çok İstanbul’dan göç eden Musevilerle ilgili kısa haberler yayımlamıştır. Bu haberler içerisinde İzmir’le ilgili olanlardan biri İzmir’den Filistin’e gitmek için pasaport işlemlerini yaptıran Musevilerden “masraf” adı altında “ellişer lira” alındığına dair şikayetlerle ilgilidir. Bu şikayetlerin gerçekliğini öğrenmek isteyen gazete yetkilileri dönemin İzmir Emniyet Müdürü Burhanettin Tüzün’den izahat almışlardır. Tüzün, bu konuda bazı şikayetlerin yapıldığını duyduklarını, ancak “herhangi bir şikayetçinin” çıkmadığını ve “müspet bir şikayet” yapılmadığını söylemiştir. İlaveten “hiçbir emniyet mensubu veya başka” bir kişinin hiç kimseden “bir santim para” isteyemeyeceğini belirtmiştir ve böyle bir durumla karşılaşanların

⁵⁶³ “Şehrimizdeki Museviler Filistin’e Gidiyor”, **Anadolu**, nr.11480, 9 Nisan 1949, s.1.

⁵⁶⁴ “Yahudi Muhacereti”, **Anadolu**, nr.11528, 27 Mayıs 1949, s.2.

⁵⁶⁵ “20 Bin Musevi Türkiye’den Filistin’e Gidiyorlar”, **Yeni Asır**, nr.13573, 20 Ekim 1948, s.6.

⁵⁶⁶ “Bursa Yahudileri De Filistin’e Gidiyor”, **Yeni Asır**, nr.13574, 21 Ekim 1948, s.4.; “Filistin’e Musevi Akını”, nr.13575, 22 Ekim 1948, s.6.; “Bir Kabile Yahudi Daha İstanbul’dan Filistin’e Gitti”, **Yeni Asır**, nr.13580, 27 Ekim 1948, s.6.

⁵⁶⁷ “İzmir’den Filistin’e Gidenler”, **Yeni Asır**, nr.13584, 31 Ekim 1948, s.2.

Emniyet Müdürlüğü'ne haber verdikleri takdirde kanuni işlem başlatılacağını duyurmuştur⁵⁶⁸. Bundan sonraki süreçte gazetede 1949 yılının bilhassa yaz aylarında genel olarak Hayfa'ya yolcu götürmek isteyen gemi acentelerinin reklam ilanları yer almıştır⁵⁶⁹. 1949 yılının Aralık ayındaki bir ilana göre ise ayın 20'sinde İzmir'den İsrail'e "22 kişilik lüks bir yolcu uçağı" gidecektir. Uçakta 16 kişilik boş yer vardır. Bilet almak isteyenlerin İzmir Yemiş çarşısındaki "Turizmir" seyahat şirketine başvurmaları istenmiştir⁵⁷⁰.

1948-1950 yılları arasında İzmir'den Filistin'e giden Musevilerle ilgili haberler, Demokrat Partiyi destekleyen bir başka gazete olan "Demokrat İzmir" gazetesi tarafından -"Yeni Asır" gazetesine kıyasla- daha fazla yapılmıştır. Bu sebeple İzmir'den Filistin'e Musevi göçünü bu gazete üzerinden daha detaylı bir şekilde takip edebilmekteyiz. "Demokrat İzmir" gazetesi 13 Ekim 1948 tarihinden itibaren İzmir'deki Musevilerin göçleri hakkında yayın yapmaya başlamıştır. 13 Ekim günkü bu ilk haberde bir süredir İzmir'deki "*külliyyetli miktarda*" Musevi gencinin Filistin'e göç etmek amacıyla ilgili makamlardan pasaport talebinde bulundukları açıklanmıştır. Buna göre polis başvuruların artması üzerine yeni önlemler alma gereğini duymuş ve bu iş için ayrı bir büro oluşturmuştur. Gitmek isteyenlerin çoğunluğunun 19 yaşından büyük olmaması dikkat çekmektedir. Çünkü kanunlara göre askerlik hizmetinden bir sene önceye kadar pasaport alarak yurt dışına gitmek mümkündür. Museviler bu kanunun tanıdığı imkandan yararlanarak gidebilmektedirler. Gazete yetkililerinin konuştuğu Museviler Filistin'e "Yahudi devletinin hizmetine girmek üzere" gittiklerini ifade etmişlerdir. Bu kişilerden bazıları beraberlerinde nişanlılarını, kız kardeşlerini, annelerini ve babalarını da götürmektedirler⁵⁷¹. 20 Ekim'de İzmir'den giden ve gitmek üzere olan Musevilerin 1000 kişiyi bulduğu açıklanmıştır. Habere göre bir ayı geçkin bir süredir devam eden Musevi göçü, Filistin'e "doğrudan doğruya pasaport verilmesi" nedeniyle "son günlerde" tamamen süratlenmiş ve bu sebeple Vali yardımcılığı ile Emniyet

⁵⁶⁸ "Bir Şayia" **Yeni Asır**, nr.13701, 25 Şubat 1949, s.2.

⁵⁶⁹ Bu ilan haberlerine örnek olarak bkz. "Hayfa Postası", **Yeni Asır**, nr.13836, 10 Temmuz 1949, s.4.; "Hayfa Yolcularına", **Yeni Asır**, nr.13850, 24 Temmuz 1949, s.4.; "Hayfa Yolcularına", *Yeni Asır*, nr.13864, 2 Ağustos 1949, s.5.

⁵⁷⁰ "Filistin'e Hususi Uçak", **Yeni Asır**, nr.13985, 11 Aralık 1949, s.4.

⁵⁷¹ "İzmir'den Filistin'e Muhaceret", **Demokrat İzmir**, nr.679, 13 Ekim 1948, s.1,6.

Müdürlüğü'nün kapıları “izdihamdan geçilmez” bir vaziyet almıştır. Resmi makamlar pasaport almak için başvuran Museviler hakkında “kat’i” bir sayı vermeseler de gazete yetkililerinin “hususî bir şekilde” yaptıkları soruşturma sonucunda öğrendiklerine göre “10 günden beri” şehirden ayrılan Musevî sayısı 500’den fazladır. Bu rakama son bir iki gündeki başvurular da eklenirse giden Musevî sayısı toplamda 1000 kişiyi aşmaktadır. Gazete yetkilileri askerlikle alakası olmayan Musevî gençlerine nereye ve niçin gittiklerini sormuşlardır. Onların verdiği ortak cevap: *“Bizler şimdi harp için Filistin’e gitmiyoruz. Biz Napoli’de Vatikan Kilisesi kapısı önünde yaralı olarak bulunan Mehdi’nin daveti üzerine İtalya’ya gidiyoruz. Çünkü Mehdi din adamlarımıza şu emirleri vermiştir: ‘Ben yaralıyım. Artık Roma hükümeti yıkılıyor, yerine Filistin’de Ben’i İsrail hükümeti kurulacaktır. Onun için bütün Museviler hemen bir araya toplanmalıdırlar.’ Bizler bunun üzerine gidiyoruz, belki orada bize Mehdi’nin vereceği bir emirle Filistin’e gideceğiz.”* şeklindedir. Öte yandan yine gazete yetkililerinin edindikleri bilgilere göre pasaport müracaatları gün be gün artmaktadır ve yeni müracaatçılar arasında askerliğini yapmış orta yaşlı Museviler de mevcuttur. İlâveten son zamanlarda yaşlı kadınlar ve genç kızlar da pasaport talep etmişlerdir. O ana kadar İzmir’den gidenler çeşitli deniz araçları ile İtalya’ya gitmek üzere ayrılmışlardır⁵⁷². 21 Ekim’de 410 kişilik bir Musevî kafilesinin Filistin’e gitme amacıyla kolera aşısı oldukları belirtilmiştir. Bu kafilenin çoğunluğunu kadınlarla çocuklar oluşturmakta olup 25 Ekim’de limana gelecek bir vapuru beklemektedirler. İlâveten İzmir’in önde gelen tüccarları Filistin’e göç hareketini önemsememektedirler. Onların anlattıklarına göre Filistin’e yerleşmek isteyen kişilerin ekserisi iyi bir işi olmayanlardır. Bir çeşit şanslarını denemeye gitmektedirler. İş iyi olanlar ise “henüz” böyle bir karara varmış değillerdir⁵⁷³. 22 Ekim’de Toros motörünün Filistin’e gidecek Musevilerin bir bölümünü alarak yakın zamanda hareket edeceği duyurulmuştur⁵⁷⁴. 27 Ekim’de İzmir’deki Musevilerden 6000’nin daha pasaport istediğine dair haber yapılmıştır. Habere göre Emniyet Müdürlüğü’ndeki izdiham bir hafta öncesindeki gibi yüzlerce kişiyi geçmektedir. Gitmek için başvuranlar içerisinde “servet sahibi” Musevî vatandaşlara da “son

⁵⁷² “Yahudilerin Filistin’e Muhacereti Hızlanıyor”, **Demokrat İzmir**, nr.683, 20 Ekim 1948, s.1,6.

⁵⁷³ “Hangi Museviler Filistin’i Tercih Ediyorlar”, **Demokrat İzmir**, nr.684, 21 Ekim 1948, s.2.

⁵⁷⁴ “Toros Motörü Filistin’e Gidiyor”, **Demokrat İzmir**, nr.685, 22 Ekim 1948, s.2.

günlerde” tesadüf edilmektedir. Öte yandan dolaşan rivayetlere göre İzmir’deki zengin Musevilerin bir kısmı sarraflar aracılığı ile variyetlerinin bir bölümünü ülke sınırından dışarıya çıkarmayı başarmışlardır ve birçokları da bunu yapmaya çalışmaktadır. Toros motörü de bazı eksik kalan işlerini hallettikten sonra şehirdeki Musevilerin “bir çoğunu” Filistin’e taşıyacaktır⁵⁷⁵. 29 Ekim’de Filistin’e gidecek Musevilerin kendilerini götürecek vapuru bekledikleri belirtilmiştir. Filistin’e göç edeceklerin çoğunluğunu kadın ve çocuklar ile işi iyi olmayanlar oluşturmaktadır. Söylentiye göre Yahudi hükümeti göndermiş olduğu “tamimde” işi iyi olanların gelmemelerini onların “*daha sonra başka bir hükümete faydalı olacaklarını*” ibraz etmiştir⁵⁷⁶. 2 Kasım’da Filistin’e gideceklerle pasaport verilmediği ve pasaport alıp henüz gitmemiş olanların pasaportlarının hükümsüz sayıldığı bildirilmiştir⁵⁷⁷. 5 Kasım’da pasaport sahibi olan 1000’den fazla Musevi vatandaşın kendilerine ayrılmış olan Yılmaz vapuruyla Hayfa’ya gitmek için İzmir limanından yola çıkacakları belirtilmiştir. Bu katile bir gün önce öğle vaktinden beri yanlarında götürmelerine izin verilen eşyaları ile beraber vapura binmek için pasaport dairesi önünde toplanmaya başlamışlardır ve akşamüstü yoğun bir kalabalık olmuştur. Gece olduğunda Yılmaz vapuruna binmişlerdir. Diğer yandan 5 Kasım’da gidecek olan ve çoğunluğu yoksul gençlerden oluşan bu katile ellerinde var olan bütün mallarını birkaç gün önceden satarak paraya çevirmişlerdir⁵⁷⁸. 6 Kasım günü İzmir’den 468 Musevi’nin Hayfa’ya gittiği ve içlerinde Türkiye’den ayrıldıkları için ağlayanların da olduğu yazılmıştır. 468 kişilik bu katile bir gün önce Yılmaz vapuru ile İzmir’den yola çıkmıştır. Ayrıca bu gidenler arasında “*ayrılırken kurtuluyoruz! Diyerek bu memlekete nankörce iftira edenlere de*” tesadüf edilmiştir. Ancak “*kadirşinasların adedi bu nankör maceraperest birkaç kişiye nazaran*” çok daha fazladır⁵⁷⁹.

7 Kasım 1948’de Makasdar Sami isimli bir Musevi hem basını meşgul eden Filistin’e hicret meselesini değerlendiren hem de Türkler ile Yahudiler arasındaki ilişkileri inceleyen bir yazı kaleme almıştır. Sami’ye göre Musevilerin “akın akın”

⁵⁷⁵ “Altın Bin Kişi Daha Pasaport İstiyor”, **Demokrat İzmir**, nr.690, 27 Ekim 1948, s.1,6.

⁵⁷⁶ “Filistin Yolcuları”, **Demokrat İzmir**, nr.692, 29 Ekim 1948, s.2.

⁵⁷⁷ “Filistin’e Gideceklerle Pasaport Verilmiyor”, **Demokrat İzmir**, nr.696, 2 Kasım 1948, s.1,2.

⁵⁷⁸ “İzmir’den 1000 Musevi Bugün Hayfa’ya Gidiyor”, **Demokrat İzmir**, nr.699, 5 Kasım 1948, s.1,6.

⁵⁷⁹ “İzmir’den 468 Kişi Dün Hayfa’ya Hareket Etti”, **Demokrat İzmir**, nr.700, 6 Kasım 1948, s.1.

Filistin'e muhaceretleri "herkesin malumu" olmuştur. Fakat hicretin amacı "henüz müphemliğini" korumaya devam etmektedir. Gidenlerin ekseriyetinin genç olması nedeniyle Araplarla savaşmak için "gönüllü gittikleri" söylenmektedir. Yine bu çoğunluğu oluşturanların neredeyse "hemen hepsi" nin tezgahçılık, aşçılık, ayakkabı satıcılığı benzeri mesleklerle uğraşmalarından dolayı "daha iyi işi bulabilecekleri umuduyla harekete geçtikleri ileri" sürülmektedir. Hakikaten "dükkan-tezgah sahibi" olan kişilerden "bu maceraya atılan" henüz duyulmamış ise de bir takım kadın ve genç kızların "yolculuk savaşında erkeklere tekaddüm etmesi bu müphemiyetin çözümlmesine biraz yardımcı olacak gibi" gözükmektedir. Sami yazısının devamında "hangi sebepten olursa olsun, doğup büyüdüğü, yiyip içtikleri, çalışıp para kazandıkları vatanlarını; sihirli bir aşkın meclubu olarak terk ve Mev'ud Arza koşan İsrail evlatlarının, vaktinde nasıl olupta Türk camiası arasına karıştıklarını kısaca nakletmeyi faydalı" bulduğunu belirtmiş ve bu tarihi süreci anlatmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin fethettiği her yerde Musevi nüfus vardır. Osmanlı idaresi altına girinceye kadar hakir görülmüşlerdir. Bu sebeple Osmanlıları kurtarıcı gibi görmüşlerdir. Avrupalı devletler tarafından kovulan Yahudiler Osmanlılar tarafından kabul edilmişlerdir. Sami yazısını "Ve bu tarihi hakikatleri göz önünde tutmasını bilen bir zamanki akli başında Yahudiler; Türk-Yahudi bağlılığını: 'Yahudi ve Türk tırnak ile parmak' diye ifadeye kadar hakperestlik gösterirken; ensiz, sonsuz zulüm ve hakaretle sızlayan ve kanayan kalplerinden sızan ve fersiz kalan gözlerinden dökülen gözyaşlarıyla niyaz ve istimaad? ederek iltica ettikleri, Türk ilini bugün terk ederken bu Yehuda bakıyyesi ve İsrail'in mahvolmaktan kurtarılmış hatırası, beş yüz senedir aramızda yaşadığı ve daha beş yüz yıl burnu kanamadan yaşayacağı halde Yahudi şairin; 'Herkes İsmail memleketinde –yani Türkiye'de- İncir ağacının altında rahat yaşar!' sözlerini unutarak kendilerini akıntıya kaptırmışlardır." sözleriyle bitirmiştir⁵⁸⁰.

11 Kasım 1948 tarihli habere göre pasaport almak için müracaatta bulunan Musevilerin çoğunluğunu 15 ile 17 yaş arasındaki gençlerin oluşturmasını göz önüne alan İzmir Musevi Cemaati teşkilatı son günlerde aldığı bir kararla Filistin'e gidecek

⁵⁸⁰ Makasdar Sami, "Türk İle Yahudi Tırnak İle Parmak", **Demokrat İzmir**, nr.701, 7 Kasım 1948, s.2.

gençlere yalnızca evlendikleri takdirde izin verilmesini uygun bulmuştur. Bundan dolayı evlenecek gençlerin düğün masrafları ve drahomaları da Cemaat teşkilatınca temin edilmeye başlanmıştır. Musevilerin bu ortaklaşa kararından sonraki “3-5 günden beri” nüfus ve evlendirme daireleri Musevi vatandaşlarla dolmuştur. İlâveten bir buçuk aydır Filistin’e gitmek için pasaport alanların sayısı 2000’i aşmıştır⁵⁸¹. 27 Kasım’da gerçekte Filistin’e gidecek olan fakat ellerinde İtalyan pasaportu bulunan ikinci Musevi kafilesinin akşam Yılmaz vapuru ile İzmir’den ayrılacakları bildirilmiştir. Vapurun yolcularının tümü İtalya pasaportuna sahiptir. Bununla beraber Filistin hükümeti İtalya için pasaportu olan bu kafileyi de kabul edeceğini açıklamış olduğundan vapurun “*doğruca Hayfa’ya gideceği*” anlaşılmıştır⁵⁸². 28 Kasım’da 480 kişilik ikinci kafilenin Yılmaz vapuru ile ayrıldığı ve bu defaki yolcuların çoğunluğunu “küçük çocukların” oluşturduğu belirtilmiştir. İlâveten yine bu vapurun üçüncü bir kafileyi götüreceği açıklanmıştır⁵⁸³.

“Demokrat İzmir” gazetesinin Musevi göçüyle ilgili yayınları devam ederken 1948 yılı Kasım ayı içerisinde “Yeni Asır” gazetesinde yer almış bir yazı önemlidir. 12 Kasım 1948’de “Yeni Asır” gazetesinde Leon Alaluf adında İzmirli bir Musevi’nin göç eden Museviler hakkındaki görüşleri yazılmıştır. Alaluf’un görüşleri: “*Türkiye Yahudilerinden bir kısmının Filistin’e göç hareketi karşısında bu Musevi vatandaş Türklüğe bağlı kalan Musevilerin görüşlerini açıklıyor, ve başka vatan tanımadıklarını ilan ediyor*” ifadesiyle okuyucuya sunulmuştur. Alaluf yazısının başlangıcında bazı gazetelerin tarafsız olmayan yazılarının, tüm Musevilere dokunan eleştirilerinin kamuoyunca yanlış yorumlanması sonucunda “başka türlü düşünen” Musevilerin “kalplerini sızlatmakta” olduğunu belirtmiştir. Akabinde “evet... Ortada belki hoş görülmeleyen bir hareket var. Türkiye’deki Yahudiler göz alacak şekilde akın akın Filistin’e gidiyorlar” diyerek göçün gerçekliğini kabul etmiştir. Alaluf’a göre iki bin yıldır ülkesiz kalarak ve oradan oraya göç eden ve çeşitli ızdıraplar çeken Yahudi milletin özellikle “şu son harpte çektiği azabı” (II. Dünya Savaşı) dikkate alan Birleşmiş Milletlerin Filistin’de bir İsrail Devleti inşasına dair verdiği karar tüm dünyada büyük bir yankı oluşturmuştur. Genel olarak “her demokrat

⁵⁸¹ “Bekar Yahudilere Filistin Yolu Kapalı”, **Demokrat İzmir**, nr.708, 11 Kasım 1948, s.2.

⁵⁸² “Garp Yolundan Filistin!”, **Demokrat İzmir**, nr.751, 27 Kasım 1948, s.2.

⁵⁸³ “Musevi Kafilesi Dün Gece Ayrıldı”, **Demokrat İzmir**, nr.752, 28 Kasım 1948, s.2.

memlekette” yaşıyan “Yahudi teşekküllerinin maddi yardım” etmekten geri durmadıkları duyulmaktadır. Bu yankı Türkiye’de farklı bir “aksülamel” yapmıştır: Türkiye’den Filistin’e “muhaceret” vuku bulmuştur. Alaluf bu hadisenin bazı gerçekleri öğreteceği kanaatindedir. Bu gerçeklerden birincisi Türkiye’nin tüm özelliklerini bilen bu kişilerin Filistin’e gidip Türkiye’yi tanıtmalarının, Yakın Doğu ile Türkiye arasında ticari gelişmeye hizmet edebilmesidir. İkincisi dikkat edildiği takdirde görülecektir ki Filistin’e giden bu şahıslar “en çok sıkıntı çeken fakir tabakası” insanlardır. Ülkeden ayrılmalarının Türkiye’nin “sosyal dava” sına zararı yoktur. Üçüncüsü isteyerek veya istemeyerek bilinmeyen bir geleceğe doğru koşan bu insanlar sonunda “rahat bir memleketi bırakıp da sıkıntı çekmeğe, hatta ölmeğe gidiyor ki, bu da aksini iddia eden bazı gazetelerin ‘Yahudi menfaatperestliği” savını çürütmektedir. Dördüncü ve son olarak “bu giden unsurlar hiçbir zaman Türk milliyetçiliğini benimsememiş ve benimsemeyeceklerini daha ilk fırsatta ispat eden unsurlardır ki onların şimdiden memleketimizi terk etmeleri memleket birliği için” kazanımdır. Hükümetin son senelerde “demokratik gelişmenin” sonucunda azınlıklarla ilgili olarak aldığı kararlar ve anayasanın açık maddelerinin uygulanması “hepimizin iftihar edeceği” büyük vakalardır. Alaluf “herhangi hür, haksever ve demokrat bir memleketin bunun daha mükemmeli” uygulayabileceğini sanmamaktadır. Tüm vatandaşlık hakları “dil, din, ırk” ayrımı yapılmaksızın eşit bir şekilde herkese verilmiştir. Devlet “bu son olaylarla” gerçekten “samimi olduğunu” tüm vatandaşların aynı eşit “bağlarla bağlı olduğunu” kanıtlamıştır. Tüm bu durumlar karşısında “bu anavatanın aleyhinde bulunmak, bazı gazetelerimizin yazdığı gibi onun zararına çalışmak ancak bir sütü bozukun irtikap edebileceği alçaklıktan başka bir şey” olamaz. Alaluf kendisi gibi düşünen Museviler adına:

“...biz her şeyden evvel Türk’üz... Evet, Türk vatanını, Türk milletini, Türk istikbalini düşünen ve Atatürk’ün emrettiği yoldan hiçbir zaman ayrılmayacağımıza dair yemin ettiğimiz bir Türk’üz... İkinci olarak bir Yahudiyiz... Orda burada ızdırap çeken Yahudileri barındıracak bir ufak Yahudi Devleti’nin kurulması elbette Yahudi dinine bağlı olan bizleri biraz sevindirmiştir. Fakat bundan asla yanlış bir mana çıkarılmamalıdır. Bugün en evvel düşündüğümüz Türk menfaatidir. Ondan sonra Yahudi menfaati gelir. Eğer bu iki menfaat arasında bir tezat çıkarsa bir Türk olmamız dolayısıyla evvel emirde Türk menfaatini düşünmemiz kadar tabii bir şey olamaz. Bunu bu şekilde düşünmeyenlerin zaten bu memlekette hiçbir zaman yeri yoktur...”

açıklamalarında bulunmuştur. Alaluf köşe yazarlarından, yazılarını yazarken “*Türk vatanını bir vatan olarak telakki eden*” Musevileri “*düşünerek*” yazmalarını ve bu Musevilere “hiçbir zaman tasavvur” edemeyecekleri “*düşüncelerden*” ötürü “*acı*” çektirmemelerini rica etmiştir. Alaluf, “*bunu bir Türk vatandaşı olarak, bir Türk kardeşi olarak, en doğrusu bir Türk olarak tekrar ve tekrar*” rica ettiğini belirtmiştir⁵⁸⁴. Leon Alaluf’un bu yazısı, kendisi de İzmirli bir Musevi olan dış doktoru Eli Şaul’un tepkisini çekmiştir⁵⁸⁵.

Eli Şaul “Demokrat İzmir” gazetesinde 3 Aralık 1948 günü Türkiye’den Filistin’e giden Museviler hakkındaki görüşlerini köşe yazısı halinde yazmıştır. Şaul’e göre son dönemde dünyanın her yerindeki Musevilerin Filistin’e “*akın*” ettikleri herkesçe bilinen bir gerçek halini almıştır. Bu esnada Türkiye’den de göç edenler “*olmuştur ve olmaktadır*”. Göçün çeşitli nedenleri arasındaki ekonomik, toplumsal, “*milli ve ruhi*” olanları önemli olup bu etkenlerin her biri “*enteresan*” bir konu oluşturmaktadır. Şaul bu noktada Türkiye’den Filistin’e giden Museviler hakkında kendi görüşünü belirtmek istemiştir. Ona göre her şeyden önce “*Türkiye bir demokrasidir ve cumhuriyetle idare*” edilmektedir. Cumhuriyet yönetiminde ve demokrat bir ülkede bütün vatandaşların diğer özgürlüklerle birlikte “*seyahat hürriyeti*” de mevcuttur. Bu yüzden “*bir Türk vatandaşı Fransa’ya, Japonya’ya ve Patagonya’ya gidebildiği gibi Filistin’e de pekala gidebilir ve bunda bir fevkaladelik*” mevcut değildir. Durum böyleyken “*bazı kalem sahipleri bu basit olayı büyütmüşler*” ve olayı “*menfi cepheden tetkike*” girişmişlerdir. Böylece konuya “*bambaşka*” bir şekil vermişlerdir. Dahası “*adeta bir Yahudi düşmanlığı havasını yaratmak istemişlerdir*”. Oysaki Şaul, çoğu Türk Musevileri gibi, Türkiye’de Yahudi düşmanlığı yapılamayacağına emindir. Ona göre basında çıkan “*tek tük vakalar*” konu sıkıntısı çeken, “*gazetelerini doldurmaya mecbur olan*” ve hatta tirajlarını yükseltmek isteyen bir kısım yazarların “*eseri*” dir. İzmir’de yayımlanan bir gazete iki hafta önce bir Musevi vatandaşın düşüncelerini yayınlamıştır. Gazeteci haberinin başlangıcına “*not kabilinden bir iki satır*” ilave etmiştir. Bu notunda “*Türklüğe bağlı*

⁵⁸⁴ Leon Alaluf, “Filistin’e Giden Yahudiler Hakkında Bir Musevi Vatandaşın Görüşleri”, *Yeni Asır*, nr.13596, 12 Kasım 1948, s.3.

⁵⁸⁵ Rifat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.235.

kalan Musevilerin görüşü” ifadesini kullanmıştır. Ancak bu ifadenin ortaya çıkardığı “fikir tamamiyle yanlıştır”. Zira “Türklüğe bağlı kalan Musevilerden bahsedebilmek için Türklükten soğumuş Türk Musevilerinin mevcut olması lazımdır ki, böyle bir kütle” olmadığı için “fikir yanlış ve iftira” durumundadır. Ayrıca Şaul’un ne adını duyduğu ne de kendisini tanıdığı⁵⁸⁶ “bu sayın Musevi” vatandaş zikredilen gazetede Filistin’e giden Museviler hakkında özetle şunları söylemiştir: “Nihayet bu giden unsurlar hiçbir zaman Türk milliyetçiliğini benimseyememiş ve benimsemeyeceklerini daha ilk fırsatta ispat eden unsurlardır ki onların şimdiden memleketimizi terketmeleri memleket birliği için bir kazançtır, vs”. Şaul o ana kadar Filistin’e giden Musevilerle ilgili “çok yanlış ve saçma fikirler” duymuş ve okumuştur. Lakin bu denli “saçma” olanını ne duymuş ne okumuştur. Bu yüzden “saçma rekoru şimdilik bu sayın vatandaş” a aittir. Savunduğu düşüncenin “ne kadar isabetsiz ve sakat olduğu” kolay bir örnekle, hemen kanıtlanabilecektir. Mesela ağabeyi Filistin’e gitmiş ve orada iş sahibi olan bir kız çocuğu tasavvur edilirse bu kızın burada (Türkiye’de) kimsesi yoktur ve ağabeyi onu çağırmaktadır. Bu kız Türkiye’de “Türk dostu ve Türklüğe sadık” iken Filistin’e “gider gitmez bu sayın vatandaşa göre Türk düşmanı olmuş” olacaktır. Oysaki gerçek “hiç de böyle değildir”. Şaul : “Filistin’e giden her Türk Yahudisi bir Türk propagandacıdır. Türk Yahudileri nerede olurlarsa olsunlar büyük Türk milletine karşı duydukları kardeşlik ve sevgi hislerini unutamayacakları gibi anavatan olan Türkiye’ye karşı daimi bağlılıklarını her fırsatta ve alenen ilan edeceklerdir. Temiz bir Yahudi ve hakiki bir Türk olmak daima mümkündür ve Türk Yahudileri bu hakikati Filistin’de ispat etmekle meşguldürler. Daha şimdiden bu sadık Türk vatandaşları orada Türk Yahudileri Cemiyeti’ni kurmuşlardır. ‘İrgun Ole Türkiye’ cemiyetin İbranice ismidir. Türkiye İsrail devletini bir takım siyasi sebepler yüzünden daha tanımamıştır. Binaenaleyh bugün Tel-Aviv’de Türk bayrağı, Türkiye sefaretinde henüz dalgalanmıyor. Fakat Türkiye’den giden ve Türklüğe daima sadık kalacak Türk Yahudileri kurdukları cemiyetin binasına şanlı Türk bayrağını çekmişlerdir, işte Türk Yahudilerinin Filistin’deki ilk hareketleri...” diyerek Türkiye’den Filistin’e giden

⁵⁸⁶ Araştırmalarımız sırasında Leon Alaluf isimli bu kişinin 1 Eylül 1948 tarihinde “Anadolu” gazetesinde yayımlanmış olan bir yazısıyla karşılaştık. Bu yazı için bkz. Leon Alaluf, “Birleşmiş Milletler Anayasasında”, **Anadolu**, nr.11264, 1 Eylül 1948, s.4.

Musevilerin Türkiye'ye sadık kaldıklarını belirtmiştir. Yazısının sonunda Filistin'e giden Musevilerin aleyhinde yazı yazmış kişilere ve halen yazmaya devam edenlere hitaben “*biraz daha derin tetkik ve tahkik etseler, tam manasıyla objektif ve dökümantasyon esaslarına*” dayanarak yazsalar “*ah ne iyi olurdu*” demiştir⁵⁸⁷.

Bundan sonraki süreçte 1949 yılından itibaren “Demokrat İzmir” gazetesi Filistin'e giden, gidemeyen ve gidip de geri dönenler hakkında haberler yapmıştır. 26 Ocak 1949'da Filistin'e gitmek için Aralık ayı başında pasaport almış olan ve bir süredir İstanbul'da beklemekte olan İzmir Musevilerinden 750 kişilik kafilenin, henüz Filistin'e gidemedikleri için bir gün önceden itibaren gruplar halinde İzmir'e dönmeye başladıkları bildirilmiştir⁵⁸⁸. 18 Şubat'ta İstanbul'dan telefonla alınan bir habere göre Filistin'e gitmek için hükümetçe verilen iznin ardından bu hususta müracaat edenler 1500 kişi kadar olmuştur. Öte yandan Filistin'e gitmek üzere pasaport alan Museviler Türk vatandaşlığından çıkarılmaktadırlar. Filistin'den Türkiye'ye geri dönmek isteğini bildirenler hakkında “tekrar kabul muamelesi” yapılıp yapılmayacağına dair henüz bir bilgi yoktur. Gazete yetkililerinin duyduklarına göre Filistin'e gidip oradaki kargaşadan iş bulamayan veya sağlık sorunlarından dolayı oranın havasına uyum sağlamayanlar “*fazla miktarda*” mevcuttur⁵⁸⁹. 22 Şubat günü İzmir'den 850 Musevi'nin Eti vapuru ile akşam vakti Hayfa'ya gidecekleri duyurulmuştur⁵⁹⁰.

27 Şubat 1949'da Nihat Silahtaroglu tarafından, hem İzmir'den giden Musevileri hem de Türkiye'den giden Musevileri kapsayan “Ben-i İsrail'in Son Macerası başlıklı” bir yazı yazılmıştır. Silahtaroglu yazısının girişinde İbrani tarihinin çok eski çağlardaki olaylarından kısaca bahsetmiştir. Buna göre Musevilerin yeryüzüne dağılmaları Hz. İsa'nın doğumundan 70 yıl önce “Romalılar tarafından kılıçtan geçirildikleri kanlı bir mazi ile” başlamaktadır. Bir vakit “Med hükümdarı Keyhüsrev'in emriyle Mezopotamya ovalarına” sürülmüşler ve orada “çeyrek asır

⁵⁸⁷ Eli Şaul, “Filistin'e Giden Yahudiler Hakkında Görüşüm”, **Demokrat İzmir**, nr.727, 3 Aralık 1948, s.3,4. Yazısının alt başlığında “*Filistin'e Giden Her Türk Yahudisi Bir Türk Propagandacısıdır. Türk Yahudileri Nerede Olurlarsa Olsunlar Büyük Türk Milletinde Karşı Duydukları Kardeşlik Ve Sevgi Hislerini Unutmayacakları Gibi Anavatan Olan Türkiye'ye Karşı Daimi Bağlılıklarını Her Fırsatta Ve Alenen İlan Edeceklerdir.*” yazılmıştır.

⁵⁸⁸ “İzmir'e Dönüş”, **Demokrat İzmir**, nr.781, 26 Ocak 1949, s.2.

⁵⁸⁹ “Filistin'e Gidenler Geri Dönmeyecek”, **Demokrat İzmir**, nr.804, 18 Şubat 1949, s.1,6.

⁵⁹⁰ “Filistin Yolu”, **Demokrat İzmir**, nr.808, 22 Şubat 1949, s.2.

zincire vurulu” halde kalmışlardır. Museviler sadece “Mezopotamya’da, Palestin’de ve Sina çöllerinde değil, bütün dünyada” ağlamışlardır ve “vatansız yaşayan bir Millet olmaktan” kurtulamamışlardır. Museviler “kazanmasını bilen, fakat yalnız kendileri için sarf eden bir zümre olarak” bilinmişlerdir. Kimi ülkelerde “milli ekonomiye darbe vurmuş olmakla” suçlanmışlardır. Almanya’da yaşananlar bu nedenledir. Oradaki tüm “hoyratça” kararların sebebi ekonomiyi “millileştirmek” isteğidir. Ancak “millet mefhumunu kanda değil, ruhta arayanlar” için o dönemde Yahudilerin de vatandaşlık hukukuna saygı göstermek” gerekirdi. Museviler yüzyıllar önce Türkiye’ye gelerek yerleşmişlerdir. İstanbul’un Hasköy, Balat, Kuledibi ve Kuzguncuk benzeri semtlerinde kalabalıklardır. İzmir’de Karataş, Karantina, Göztepe, Güzelyurd ve Dikilitaş çevrelerinde yaşamaktadırlar. Silahtaroglu’na göre göçten önce Museviler “150 bini aşkın bir kütle halinde yer yer” ülke (Türkiye) geneline “serpilmiş” bir halde bulunuyorlardı. Bu Museviler, “sudan kurtulmuş peygamberin nesli, altın üzerinde açılmış gözlerini şimdi vatan ufuklarına tevcih etmek hissine sahip” olmuşlardır. Yine Silahtaroglu’na göre Türk milleti “istiklal için mücadele edenleri alkışlayan bir millet” tir. Zira bağımsızlığın kıymetini Türk milleti kadar “idrak etmiş” başka bir millet yoktur. Son aylar zarfında Türkiye’den Filistin’e “dalga dalga” bir göç akını başlamıştır. Silahtaroglu’na göre “pasaport iskelesine yığılıp günlerce vapur bekleyen kabileler, Beni İsrail’in yeni bir sergüzeşte doğru kıvıldanışını ifade” etmektedir. O hangi Musevi’nin yüzüne baksa “gözlerinde çile çekmek için yaratılmış bir insanın tevekkül ve tahammülünü okur gibi” olmaktadır. Yüzlerce aile çocuklarıyla birlikte “eşyalarının başında çökerek ıskarça? Nöbeti” tutuyorlardır. Silahtaroglu yazısının bundan sonraki kısmında kendi gördüğü Musevi kabilelerinin vaziyetini detaylıca tasvir ederek anlatmaya başlamıştır:

“...Dedikleri kadar var; burası hakikaten Çifti çarşısına dönmüştü. Gerçi deniz aşırı bir ülkeye gidiyorlar ama bitpazarına bile kabul edilmeyecek nice kıvrır zıvrırı da, bagaj faslına dahil etmeyi unutmamışlar. Vapura binmeleri –kalantor düğünleri gibi- 3 gün, 3 gece sürdü. Ve onlar tam 3 gün 3 gece deniz kıyısında ithal lisansı beklediler. Ne zaman yanlarından geçsem, onları gelincik demeti gibi ellerinde tuttıkları pasaportlarıyla Allah’a yalvarırken – hayır polislere yalvarırken- görürdüm! “- Yazıktır be kuzum; uç yünden beri uykusuz kalmaktan yozlerimiz kan çanayine dondu.” Kaput bezinin vesika ile verildiği günlerde nasıl

bir vâveyla görmüşseniz aynı cins kaynaşmaların daha renklisini ve daha şekillisini burada da seyredebilirsiniz. Soğuktan sıra beklemektense biran evvel vapura yerleşmek ihtiyacında olan çocuklu ailelerin nasıl istismar edilmek istendiğini de seyredebilirsiniz. Onlar belki aşırı derecede döviz kaçakçılığına cür'et etmiş olabilirler; hatta erittikleri altınlardan birer tencere yapıp ve kalaylatıp içine yemek te koymuş olabilirler. Lakin cürüme cürümle değil, kanunla mukabele edilen bir devirde yaşadığımızı unutan seviyesizleri vurgun peşinde gezerken gördük. Bilhassa kendi aralarında türeyen kimselerin daha marifetli işler becerdiğini işittik. İzmir polisinin günlerce devam eden dedikodulara karşı alakasız kalmış bulunmasını hayretle karşılamak lazımdır. Bir tek vaka olsun tespit etmeğe niçin güç yetiremediler? Bunlar bizim vazifemiz mi?, Tablo cidden hazindi. Sarı benizli bebeklerin gözyaşları, Türk topraklarında açılmış gözlerine bir teselli veriyor, sallanan mendillerin ucundan ayrılığın son damlası dökülüyordu. Şimdi onlar Filistin yollarında bir vatandan ayrılıp bir vatana doğru gidiyorlar. Benî İsrail'in son macerası bu olsa gerek... ”

Yazara göre “*asıl macera bundan sonra*” başlayacaktır⁵⁹¹.

16 Mart 1949 tarihli bir haberde İzmir'den o tarihe kadar 4 bin Musevi'nin Filistin'e gittiği açıklanmıştır. Aynı habere göre 1940 yılındaki nüfus sayımında tüm Türkiye'de 78 bin Musevi bulunduğu ve İzmir'de 14 bin Musevi'nin ikamet ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca bir gün önce Firuzan vapuru ile İzmir'den 698 Musevi'nin daha Hayfa'ya gitmiş olduğu da belirtilmiştir⁵⁹². 1949 yılı Mart ayından sonra Eylül ayına kadar İzmir'den Filistin'e giden Musevilerle ilgili haberlerin durakladığını görmekteyiz. 16 Eylül 1949 günkü haber ise altın kaçakçılığı ile ilgilidir. Buna göre “Genç” motörü ile Hayfa'ya gidecek olan İshak Kohen isimli bir kişinin eşyaları gümrükte kontrol edilirken, “*bir sandığın teneke kaplamaları ile tahtaları arasında 1 adet Reşat Altını: 4 gümüş Mecidiye, 3 adet muhtelif ziynet altını ve bir adet üzerinde İbranice yazılar bulunan kolye*” ele geçirilmiştir. Eşyaların sahibi İshak Kohen hakkında yasal işlem yapılmıştır⁵⁹³. 23 Kasım'da İstanbul'dan telefonla öğrenildiğine göre bir süre önce Filistin'e gitmiş olan Musevilerden “bazıları son günlerde” Türkiye'ye geri dönmeğe başlamışlardır. Söylenenlere göre Filistin'e göç edenler “İsrail makamları ve idarecileri” ile anlaşmamışlardır. Bu kişilerin çoğunluğu Türkiye'ye geri dönme yollarını aramaktadırlar. Ekonomik durumları iyi olanların

⁵⁹¹ Nihat Silahtaroglu, “Beni İsrail'in Son Macerası”, **Demokrat İzmir**, nr.813, 27 Şubat 1949, s.3,4. Yazının alt başlığı “20 Asır evvel Fırat sahillerinde: -Ey Kudüs seni unutursam sağ elim beni unutsun! Diye haykıran İsrail oğullarını 20 asır sonra yine Kudüs'ün hasretiyle yanarken gördüm.” şeklindedir. Haber daha önce Rifat Bali tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.239.

⁵⁹² “Dün 700 Musevi Daha Veda Etti”, **Demokrat İzmir**, nr.830, 16 Mart 1949, s.2.

⁵⁹³ “Filistin'e Altın Kaçırarak İstemiş”, **Demokrat İzmir**, nr.1011, 16 Eylül 1949, s.2.

bir kısmı Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Şu an “büyük bir kabile”, Türkiye'ye dönmek için Filistin hükümetine başvuruda bulunmuştur. Fakat kendilerine “seyahat” izni verilmemiştir⁵⁹⁴.

“Demokrat İzmir” gazetesinin 1950 yılındaki sayılarından yalnızca Ekim, Kasım, ve Aralık aylarındaki sayılarına ulaşabildik. Bu üç ay içerisindeki 30 Kasım 1950 tarihli bir haber önemlidir. Bu haberde Hayfa'ya yapılan vapur seferlerinde zarar edildiği açıklanmıştır. “Tarsus” isimli yolcu gemisi bir gün önce İzmir limanına gelmiştir. Tarsus Hayfa'dan “1 birinci ve 14 üçüncü mevki kamara yolcusu” bulmuştur. Sonrasında gittiği İskenderun, Mersin, Alanya, Antalya, Fenike ve İzmir limanlarından İstanbul için sadece “33 yolcu” alabilmiştir. Ayrıca bu limanlardan aldığı “yük miktarı da deveye kulak mesebesinde” azdır. Bundan sonraki Hayfa seferi anlaşıldığı üzere İstanbul vapuruyla yapılacaktır. Tarsus, İstanbul ve benzeri gemiler kazanç sağlamak yerine aksine zarar etmektedir. Bu yüzden bu hatta küçük gemiler konulduğu takdirde “*daha az bir zararla Hayfa hattının*” daima açık tutulabileceği belirtilmektedir⁵⁹⁵. Bu haberi kaynak göstererek değerlendirme yapan Bali'ye göre de 1950 senesinin sonunda yerel basında İsrail'e gidecek gemilerin ilanları görülüyor olsa bile “*artık yolcu bulmak*” güçleşmiştir⁵⁹⁶.

İzmir'deki Musevilerin Filistin'e göç etmeleriyle ilgili bir haber de dönemin Musevi basınından Türkiye'nin Sesi gazetesi tarafından yapılmıştır. Ancak 20 Nisan 1950 tarihli bu haberde yalnızca İzmir'in ilçelerinden Tire'deki Musevi nüfusla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Gazete yetkilileri gazetenin Tire mümessili Bay Alberto Uyguner ve Tire Musevi cemaatinin önde gelenlerinden Bay Şelomo Hayim Azar'a sorular yöneltilmişlerdir. Onların bu sorulara verdikleri cevapları da haber halinde yayınlamışlardır. Buna göre iki senedir (1948-1950) yaşanan göçler sonucunda Tire'deki Musevi nüfus 150 aileden 50 aileye düşmüştür. Hamursuz (Pesah) bayramının son bulmasıyla Nisan ayı içerisinde “takriben 10 ailenin” daha göç edeceği öğrenilmiştir. Böylece “Batı Anadolu'da, İzmir'den sonra en başta bulunan bu Musevi cemaati, artık eski parlaklığını kaybetmiş” durumdadır. Tire'den İsrail'e

⁵⁹⁴ “Filistin'e Gidenler Dönüyorlar”, **Demokrat İzmir**, nr.1076, 23 Kasım 1949, s.2.

⁵⁹⁵ “Hayfa Vapur Seferlerinde Zarar”, **Demokrat İzmir**, nr.1443, 30 Kasım 1950, s.2.

⁵⁹⁶ Rifat N. Bali, **Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, s.242.

olan asıl göçler İsrail devletinin kurulduğu tarihe tekabül etmektedir. Başlangıçta gençler göç etmişler ve akabinde “birçok aileler” gitmişlerdir. Nisan 1950 itibariyle Tire’de “hemen hemen her” Musevi ailenin, İsrail’de “bir veya birkaç çocuğu ve yakın akrabası” vardır. Tire Musevilerinin ekonomik vaziyetlerinde bir “değişiklik” olmamıştır. Çoğunluğu ticaretle meşgul olan “orta halli” kişilerdir. Museviler içinde “fakir bir zümre” mevcut olsa da “çalışamayanların ihtiyaçları cemaat tarafından” temin edilmektedir. Tire Musevileri arasında “dini hayata gereken” önem verilmektedir. Cumartesi günleri tüm Musevi dükkanları kapalı tutulmaktadır. Hem bayram günleri hem de hafta içi sinagogda cemaatin çoğunluğu bulunmaktadır. Tire’deki sinagogun 300 senelik bir tarihi vardır. XX. yüzyılın başlangıcında Tire’de 500 aile ve 3 sinagog varken 35 sene önce çıkan bir yangında sinagoglar yanmıştır. Ancak o dönemki cemaat ileri gelenlerinin çabalarıyla kentin merkezinde yer alan bu sinagog tamir ettirilmiştir. Tire’de 1950’de moel (Musevi sünnetçi) yoktur. Çok yakın bir zamanda şöhet (Musevi kasap) de kalmayacaktır. Bu gereksinimleri karşılamak için İzmir’den haftada bir defa görevli çağırılacaktır. İlaveten Tire’deki Hazan’ın (din adamı) da Nisan ayında hicret etmesiyle Tire Musevileri aynı zamanda hahamsız kalacaklardır. Tire’de Musevi cemaatinin işleriyle ilgilenen bir heyet mevcuttur. Heyetin başkanı Bay B. Barsimantov’dur. Bundan başka çeşitli “hayırsever işleri” ile meşgul olan bazı teşekküller vardır. Bu teşekküller içinde “muhtaç ve hasta kimselere yardım” amacıyla olan “Bikur Hayim”, “Gabay Sedaka”, “Kupa Levaya” ve “Hayırsever Kadınlar Cemiyeti” örnek gösterilebilmektedir⁵⁹⁷. Türkiye’nin Sesi gazetesinde İzmir’deki Musevilerin göçleri hakkında başka bir habere rastlamadık.

İzmir’den göç eden Musevilerle ilgili önemli bir habere genel basından Son Saat gazetesinde rastlamaktayız. Buna göre İsrail’e göçten önce İzmir’de “12 bin ile 14 bine yakın” Musevi varken 1 Mayıs 1949 itibariyle 6000 ile 7000 Musevi kalmıştır. İsrail’e gidenlerin sayısı “5000 kişi” dir. İlaveten bu sayı Haziran 1949’a kadar “iki bin daha” yükselecektir⁵⁹⁸.

⁵⁹⁷ “Tire Şehrinde Yahudi Hayatı”, **Türkiyenin Sesi**, nr.25, 20 Nisan 1950, s.3.

⁵⁹⁸ “Türkiye’deki Musevilerin Yarıısı Filistine Gitti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

Rıfat Bali'nin tespitlerine göre 1948-1950 yılları arasında İzmir Musevi Cemaatinin “*üçte ikisini oluşturan on bin civarında*” Musevi, “*dokuz ay içinde*” Filistin’e göç etmiştir. Bu nedenle İzmir’deki “*on sekiz sinagog ve yeşiva’nın büyük bir bölümü*” cemaatsiz kalmıştır. Bu ibadethanelerdeki “*iki yüz kırk Sefer Tora*” sayıca azalmış “*cemaat için çok fazla*” olduğundan cemaatin ileri gelenleri onları İsrail’e yollamak istemişlerdir. Fakat resmi merciler buna müsaade etmemişlerdir⁵⁹⁹. Sara Pardo’ya göre de bu süreçte II. Dünya Savaşı esnasında “*çok büyük ekonomik krizin içine düşen Türkiye Yahudilerinin büyük bir kısmı ve İzmir’den 10 bin kişi kadar*” İsrail’e gitmiştir. 1948-1950 seneleri içinde İzmir’in Musevi nüfusu 15 bin iken 1962 yılına gelindiğinde bu sayı 1960’a inmiştir. Daha sonra çevredeki kasabalarda ikamet eden Museviler ekseriyetle İzmir’e taşınmışlardır. Böylece İzmir’in Musevi nüfusu 3 bine çıkmıştır⁶⁰⁰. Pardo’nun bir diğer tespiti ise 1940 senesi itibariyle Musevilerin, Kurtuluş Savaşı sırasında yanmış olan ve yerleşime açılmaya başlayan Alsancak yöresine taşınmaya başlamalarıdır. Museviler “geleneksel” mahalleleri olan “Havra Sokağı”, “Karataş”, “Asansör”, “Göztepe” ve “Halil Rıfat Paşa” dan hatta Karşıyaka ile Bornova’dan zamanla ayrılmışlardır. İzmir Musevi nüfusunun %99’u yeni yerleşim yeri olan Alsancak’a taşınmıştır. Yoksul aileler İsrail’e gittikleri için Kurtijolar yıkılmış ve kalan Museviler “daha saygın mesleklere” yönelmişlerdir. 1950’lerin ardından İzmir Musevi Cemaati’nde “yepyeni bir kimlik” meydana gelmeye başlamıştır. Çünkü İzmirli ailelerin ekseriyeti kalmamıştır ve kimi aileler yeni adlarla bu ufak topluluğa dahil olmuşlardır. Pek çok aile evlatlarına Müslüman Türk isimleri seçip soyadlarını da Müslüman Türk soyadlarına çevirmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde Judeo-İspanyol dilini yalnızca orta yaşlı ve yaşlı Museviler konuşmaktadırlar. Evlerdeki ana dil Türkçe olmuştur. 1998 senesine değin eğitim vermeye devam eden Talmud Tora İlkokulu’nun kapanmasıyla İzmir’de hiçbir Musevi okulu kalmamıştır. Musevi çocuklar diğer çocuklarla birlikte Milli eğitim okullarına gitmektedirler. İzmir’deki genç Musevilerin neredeyse tamamı Üniversite eğitimi almaktadır⁶⁰¹.

⁵⁹⁹ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.241.

⁶⁰⁰ Sara Pardo, *Sevgili İzmir Beni Tanı Düünden Yarına İzmir Yahudileri*, 1. Baskı, İstanbul, Etki Yay., 2007, s.64.

⁶⁰¹ Sara Pardo, *Sevgili İzmir Beni Tanı Düünden Yarına İzmir Yahudileri*, s.64.

1960-1970 yılları içerisinde İzmir’i anlatan bir doktora tezi Şenay Savur tarafından yazılmıştır. Bu tezde kentteki Musevi nüfustan da bahsedilmiştir. Savur 1960’lı yıllarda Türkler ile Museviler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi edinmek için Ayvalık-Altinova’nın belediye eski başkanı Alaattin Süberoğlu ile 2016 yılında görüşmüştür. Süberoğlu İzmir’deki anılarını şu sözlerle anlatmıştır:

“Museviler bizim insanımızla kaynaşmış vaziyetteydi. Bir defa dostluklar çok iyi idi. Türktüler ama örf ve adetlerinde Museviydiler. Hiç taviz vermezlerdi. Tatil yapar, eğlencesini yapar ama bizim milli bayramlarımızı da bizimle birlikte paylaşırlardı. Ekonomileri düzgündü. Kimseye bir zararları yoktu. Onların yerleşimi genelde Alsancak’tı. Bir kısmı da Güzelyalı’da otururdu. İlk yıllarda gelip Karataş’a yerleşenler de vardı. Karataş’ta %50’nin üzerinde cumbalı evlerde yaşarlardı. Apartmanlar yoktu. Apartmanlaşma o yıllarda başladı. Ekonomisi daha düzgün olanlar Alsancak’a geçti. Plaj ve deniz olarak Urla’ya ve Çeşme’ye giderlerdi. Çok Musevi arkadaşım oldu. Ben hiçbir Musevi’yi İnciraltı plajlarında görmedim. Onlar daha elit yerlerde denize girerlerdi”⁶⁰².

1960’larda çocukluk yıllarını İzmir’de geçirmiş bir Musevi olan Joe Cohen’in hatıraları ise şöyle aktarılmıştır:

“Ben 1956 yılında İzmir’de doğdum. Babam Fransa’da doğdu ama Türk’tü. Benim bildiğim 4 nesildir Türkiye’de yaşayan Yahudilerdeniz. Alsancak Mustabey’de Kantin denilen bir yer vardı. Onun tam karşısında 2 Katlı bir apartmanda doğdum. Ailemin İzmir’e ne zaman geldiklerini bilmiyorum ama en az 4 nesildir buradalar. Ben farklı ve güzel yerde yaşadığımı ilk defa çocukken annemin işi nedeniyle birkaç defa İstanbul’a gidince anlamıştım. İzmir’in ne kadar daha Avrupalı olduğunu fark etmiştim. 1960’lı yıllarda İzmir’de yaşamının bir insana bahsedilecek en güzel şey olduğunu düşünüyorum. Burada ne din farklılığı, ne dil farklılığı, ne bütçe farklılığı gözetmeksizin herkesin bir seviyede yaşadığı bir ortam vardı. Çok şanslıyız o günleri yaşadığımız için. Toplum hem kültür hem insanlık açısından bambaşkaydı. Şimdi herşey gibi bunlar da kayboldu ve açıkçası o günleri özleyorum. Herkes hiç kuşku duymadan birbirleriyle tanışık bir haldeydi”⁶⁰³.

⁶⁰² Şenay Savur, **1960-1970 Arasında İzmir’de Sosyal Yaşam**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019, s.67.

⁶⁰³ Şenay Savur, **1960-1970 Arasında İzmir’de Sosyal Yaşam**, s.68.

Savur'un tespitlerine göre “1960’lı yıllar boyunca” kentteki Rumlar ve Museviler İzmir’den ayrılmışlardır⁶⁰⁴.

Henri Nahum ilgili çalışmasında 1997 yılına gelindiğinde İzmir’de takriben 2500 Musevi’nin bulunduğunu ifade etmiştir. 1997’de Musevilerin çoğu Alsancak’ta ikamet etmektedirler. Çarşı civarındaki yerlerde ve körfezin güneyindeki Karataş’ta Musevi kalmamıştır. Yalnızca birkaç adet tahta balkonlu ev vardır. “Portugal” sinagogu yanmış olduğundan Karataş’taki yeni sinagog yalnızca bayram günleri açılmaktadır. Devlet okulu statüsündeki Alyans okuluna Musevi çocukları gitmektedir⁶⁰⁵.

2000’li yıllara gelindiğinde İzmir Musevi Cemaati’nin sayıca azalması ve bu konuda neler yapılması gerektiğine dair konular Şalom gazetesinde yer almaya başlamıştır. 2005 yılının Ocak ayında üç dönemdir İzmir Musevi Cemaati başkanlığı görevini sürdüren Moris Bencuya “Fahri Başkan” ünvanını almış ve yeni seçilen başkan Jak Kaya ile beraberindeki yönetim kuruluna başarılar dilemiştir⁶⁰⁶. İzmir Musevi Cemaati’nin yeni başkanı olan 1938 İzmir doğumlu Jak Kaya ile Mart ayında bir söyleşi yapılmıştır. Bu söyleşide sorulan sorulardan biri de İzmir Musevi Cemaati’nin sayıca küçülmesi ile ilgili olmuştur. Kaya’nın verdiği bilgilere göre 2000’li yıllara kadar geçen sürede on beş yirmi yıldır 2200-2300 kişi olan İzmir Musevi Cemaati son birkaç senede bilhassa “eğitim ve çalışma/iş” maksadıyla başta İstanbul olmak üzere “başka yerlere” gidenler nedeniyle 2000 kişiye veya bu sayının “biraz altına” inmiş olmalıdır. Fakat bu konuyla ilgili olarak “sağlıklı bir veri” mevcut değildir. Kaya, Musevi cemaatindeki azalmanın “zorluğunu” görmemiştir. Üstelik bir müddettir “daha etkin bir katılım/dayanışma gözlediğini bile” ifade edebilecek durumdadır. Kentteki sinagogların yönetimlerinde takriben 90-100 kişi gönüllü olarak görev yapmaktadır. Ki bu sayı az değildir. Benzer şekilde cemaat yönetiminin genel kuruluna katılanların sayısı 250’den fazla olmuştur. Kaya’ya Musevi gençlerin diğer şehirlere göç etmeleri sebebiyle cemaatin azalmasına karşı ne gibi tedbirler almayı düşündüğü de sorulmuştur. Kaya bu soruya “*Cemaatimiz*

⁶⁰⁴ Şenay Savur, **1960-1970 Arasında İzmir’de Sosyal Yaşam**, s.78.

⁶⁰⁵ Henri Nahum, **İzmir Yahudileri 19-20 Yüzyıllar**, s.242.

⁶⁰⁶ “İzmir Cemaati’nde Başkan Değişimi”, **Şalom**, nr.2870, 5 Ocak 2005, s.1,5.

gençleri kendilerine daha uygun ve tatminkar eğitim/iş koşulları sağlayabilmek için başka şehirlere göç ediyorlar. Bir kısmı da geriye dönmeyebiliyorlar. Bu doğru ve bizim dışımızdaki sebeplerden kaynaklanıyor. Yine de kendilerine kimliklerini öğretmek, kendileri ile ilişki sağlamak, organik bağ oluşturmak ve korumak amacımız olacak” cevabını vermiştir⁶⁰⁷.

İzmir Yahudileri üzerine bir makale yazmış olan Himmet Arslan İzmir’deki Musevilerin 2012 yılındaki durumlarını, İzmir Alsancak’taki “Şaar Aşamayim” sinagogunda Hazanlık görevinde bulunan, Moti (Mordehay) Katan ile -13 Şubat 2012 tarihinde yapmış olduğu- söyleşiye dayanarak anlatmıştır. Arslan’ın ifade ettiğine göre İzmir’deki Musevi nüfus XXI. yüzyılın başında 2000 kişi iken 2012 yılı itibariyle sayıca “1300’lere kadar” düşmüştür. Musevi nüfusun azalışının “temel nedeni” genç Musevilerin eğitim görmek ve iş hayatında etkin bir şekilde yer alabilmek amacıyla İstanbul’a, Avrupa ülkelerine, Amerika’ya, Çin’e ve Hindistan’a gitmeleri ve geri gelmemeleridir. İlaveten nüfusun yaş ortalamasının yükselmesi ve doğum oranlarının düşmesi de bu duruma neden olmaktadır. 2012 itibariyle Musevi cemaatinin kullandığı 8 sinagog bulunmaktadır. Bu sinagoglardan Kemeraltı yöresindekilerin isimleri: “Algazi”, “Bikur Holim”, “Şalom (Aydınlılar)”, “Etz Hahayim” ve “Sinyora Giveret”dir. Alsancak’ta “Şaar Aşamayim” sinagogu bulunmaktadır. Karataş’ta ise “Beit İsrail” ve “Roş Aar (Tepebaşı)” sinagogları mevcuttur. İsimlerini belirttiğimiz bu sinagoglar dışında kullanılmayan sinagoglar da vardır. Ayrıca Karşıyaka semtindeki “Kaal Kadoş” isimli sinagog cemaat olmadığı için bir müddet evvel müze haline getirilmiştir. Sinagogların tamir işleri Musevi cemaatçe halledilmektedir. Her bir sinagogun tamirat ve diğer işleri için karar verme yetkisine sahip “bir başkan ve yardımcılar” bulunmaktadır. İzmir Musevileri Arslan’ın kendi yorumuna göre “*laik bir niteliğe sahip*” durumdadır. Pek çok Musevi dini bayramlar dışında sinagogda icra edilen ibadetlere katılmamaktadır. Museviler arasında dini ve dünyevi meselelerde hiçbir “*güncel tartışma*” mevcut değildir. Haftada bir kez Cumartesi günü yapılan Şabat ayini katılan cemaatin az olması sebebiyle yalnızca üç sinagogda yapılabilmektedir. Bu üç sinagogun her birinde

⁶⁰⁷ Ester Yannier, “İzmir Yahudi Cemaati Yeni Başkanı: Jak Kaya”, **Şalom**, nr.2877, 2 Mart 2005, s.1,3. Bu röportajda ayrıca İzmir Musevi Cemaati’nin yönetim kurulu üyeleri, aktif olan sinagoglar, faaliyet gösteren Musevi kurumları hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır.

yaklaşık 30-35 Musevi bulunup toplamda 100 Musevi Şabat ayinine iştirak etmektedirler. İzmir Musevileri arasında dini kaideler gereğince Cumartesi günü iş bırakan kişi sayısı çok azdır⁶⁰⁸. İzmir Musevi cemaatinin koşer et ihtiyacı Manisa vilayetinin Turgutlu ilçesindeki bir mezbahada Musevi dininin kurallarına riayet edilerek kesilen hayvanlar sayesinde sağlanmaktadır. Bu etlere haham tarafından “Koşer sertifikası” verilmektedir. Cemaatin et ihtiyacını karşılayan mezbaha bu işten kazandığı gelir ile Musevi cemaatine “*bir miktar maddi yardım*” da sunmaktadır. Maddi sıkıntı çeken Musevilere yardım etmekte olan “İyi Niyet Kurumu” ve Karataş Hastanesi içerisinde “İhtiyarlar Yurdu (Huzurevi)” mevcuttur. İlkokul seviyesindeki “Talmud Tora Okulu” takriben 30 yıl önce eğitim faaliyetlerine son vermiştir. İzmirli Musevi çocukların büyük bir ekseriyeti kolej ve özel okullara giderek Türk okullarında eğitim almaktadırlar. Karataş semtinde Musevi Cemaatine ait bir hastane bulunmaktadır⁶⁰⁹. Musevi cemaatinin mezarlığı daha evvel “Gürçeşme Mezarlığı” iken bu mezarlığın kullanımı “doluluk” sebebiyle durdurulmuştur. 1934’den yılından beri Altındağ/Kokluca Musevi Mezarlığı kullanıma açıktır⁶¹⁰. 27 Ekim 2014’de hayatını kaybeden İzmir Musevi Cemaati hahambaşısı Rabbi Nisim Barmaymon da Altındağ Musevi Mezarlığı’na gömülmüştür⁶¹¹. İzmir’de Musevi Cemaatinin çıkardığı herhangi bir gazete mevcut değildir. İstanbul’da basılan Şalom gazetesi buradaki Musevilerce de okunmaktadır. Arslan’ın kendi değerlendirmesine göre İzmirli Musevilerin gerek İstanbul’daki Musevilerle gerekse de Batı dünyası ve İsrail ile ilişkileri “*gayet güzel*” durumdadır. Musevilerin ekonomik vaziyetleri iyi olup sanayi, tekstil, turizm, kuruyemiş ticareti ve benzeri iş sahalarında öne çıkmaktadırlar. Gençler ise “kendi ilgi alanlarına” uygun olan meslekleri tercih etmektedirler. Yine Arslan’ın yazdıklarına göre İzmir Musevi Cemaati’nin fertleri “*kendilerini Türk olarak görüyorlar ve mutlu bir yaşam sürdürdüklerini*” belirtiyorlardır. Vatandaşlık vazifelerini yapmaktadırlar. İzmirli Museviler, İzmirli bir Musevi olan Can Bonomo’nun 2012 yılındaki Eurovision’da, Türkiye’yi temsil

⁶⁰⁸ Hammet Arslan, “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, S.2, C.5, 2016, s.217.

⁶⁰⁹ Hammet Arslan, “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, s.218.

⁶¹⁰ Hammet Arslan, “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, s.219.

⁶¹¹ Hammet Arslan, “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, s.217.

etmiş olmasını ve TRT'nin bu kararını “*Türkiye’nin olgun, çağdaş, ulusal bir kültüre sahip olduğunu göstermesi*” olarak yorumlamaktadırlar. Hatta TRT'nin bu kararıyla “*büyük bir aşama kaydedildiğini ve alkışlanan bir durum olduğunu*” eklemişlerdir⁶¹².

2014 yılı Ocak ayında İzmir Musevi Cemaati başkanlığına Sami Azar seçilmiştir⁶¹³. Ancak önceki başkan Jak Kaya ile yeniden bir görüşme Şalom gazetesi tarafından yapılmıştır. Kaya’ya “küçülmekte olan” İzmir Musevi Cemaatinin önemli sorunları sorulmuştur. Ona göre küçülen bir cemaatin gelir kaynakları azalmaktadır. Kaşer et temin edebilmek için İstanbul’dan şöhet getirtilmektedir. İzmir’in ihtişamlı sinagogu olan Bet-İsrail sinagogu “çok zor şartlarda” hizmet sunmaktadır. Musevilerin ekseriyetinin ikamet ettiği Alsancak’taki Şaar Aşamayim Sinagogu’na dahi akşamları yirmi kişi sabahları ise sadece on kişi gitmektedir. İzmir Musevi Cemaati 1300 kişiden ibarettir. 70 yaş üzeri 270 kişi vardır. Kaya cemaat üyelerinin cemaate olan ilgi ve alakalarına da değinmiştir. Ona göre genel kurul toplantılarına 100 kişi geldiği takdirde “mutlu” olunmaktadır. Cemaate ait kurumlarda gönüllü olarak hizmet veren 60-70 kişi vardır. Toplumun sinagoglara ve cemaate olan alakası çok azdır. Kaya’nın başkanlık döneminde uğraşmak zorunda kaldığı mesele maddi açıdan zarar etmekte olan tarihi Karataş Hastanesi’nin Musevi olmayan bir yönetim kuruluna devredilmesi olmuştur. Nihayetinde hastane yönetimi devredilmiş ve hastaneye bağlı “Yaşlılar Yurdu” kapatılmıştır. Ayrıca yine Kaya’nın başkanlığı döneminde kentteki altı tarihi sinagogla ilgili İzmir Projesi yapılmaya çalışılmıştır. Amaç eski olan bu sinagoglara tamir sorunlarının nihayete erdirilmesidir. Yurtdışından Kiryati vakfı bu konuyla ilgilenmiştir. Böylece “The İzmir Project” isimli bir proje oluşturulmuştur. Musevi Cemaati, Kiryati vakfı vasıtasıyla Helsinki Üniversitesiyle de işbirliği sağlamıştır. Üç yıllık bir proje ile “eski Prohetler” üniversite öğrencilerince tamir edilmeye başlamıştır⁶¹⁴.

⁶¹² “Hammet Arslan, “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, s.219.

⁶¹³ Rafael Algranti, “İzmir Yahudi Cemaati’nde Yeni Yönetim”, *Şalom*, nr.3325, 29 Ocak 2014, s.1,9.

⁶¹⁴ Sarit Bonfil, “İzmir Yahudi Cemaati’nin Fark Yaratan Eski Başkanı Jak Kaya”, *Şalom*, nr.3331, 12 Mart 2014, s.1,3.

İzmir Yahudilerinin kimlik algılarıyla ilgili olarak 2019 yılında Zeynep Güreli tarafından yayımlanmış bir yüksek lisans tezinde, İzmir’de yaşamaya devam eden 6 Musevi ile “derinlemesine mülakat çalışması” gerçekleştirilmiştir. Kendileriyle mülakat yapılan Musevilerin isimleri açıklanmamıştır. Yalnızca yaşları, cinsiyetleri ve eğitim durumları tablo halinde açıklanmıştır. Buna göre Katılımcı 1, 82 yaşında yüksek lisans mezunu bir erkektir. Katılımcı 2, 73 yaşında lise mezunu bir kadındır. Katılımcı 3, 78 yaşında lise mezunu bir kadındır. Katılımcı 4, 70 yaşında lise mezunu bir kadındır. Katılımcı 5, 50 yaşında üniversite mezunu kadındır. Katılımcı 6, ise 58 yaşında lisansüstü eğitimi almış bir kadındır. Katılımcılara toplamda 12 adet açık uçlu soru yöneltilmiştir⁶¹⁵. Bu mülakattaki 8. soru, kimlik sorunu bağlamında İzmir’den yapılan göçlerle ilgilidir. Soru: “*Kimlik sorunu nedeniyle başka bir kente veya ülkeye göç etmeyi düşündünüz mü?, Düşündüyseniz nereye ve neden göç etmek istediniz ?*” şeklindedir. Katılımcı 1, “*Hayır, göçü düşünmedim*” demiştir. Katılımcı 2, “*göç fikrimiz yok*” cevabını vermiştir. Katılımcı 3, “*Kimlik değil, çünkü ben bir Türk vatandaşıyım. Ama dilim yüzünden ayrıştırıldığım ve problemler yaşadığımız zaman göç etmeyi zaman zaman düşünürüm. İsrail veya başka bir ülke olabilir. Lakin burası benim çok sevdiğim vatanım ve ben burada yaşamak istiyorum*” diyerek yanıtlamıştır. Katılımcı 4, “*Böyle bir arzum hiç olmadı, kendimi bu ülkenin bir vatandaşı olarak görüyorum*” yanıtını vermiştir. Katılımcı 5 “*Düşündüm. Kimliğimin sorgulanmayacağı tek yere, İsrail’e. Sebebi güvende hissetmemek. (Göç) Etmeme sebebim ise kalbimin doğduğum yere ait olması*” sözleriyle cevaplamıştır. Katılımcı 6 ise “*Ciddi anlamda göçü düşünmedim. ABD ya da Avrupa ülkeleri tercihim olurdu. Kimlik sorunundan başka ekonomik, siyasi durum ve ülkede istikrar sorunları da göç düşüncesinde etkili elbet*” diyerek cevaplamıştır. Güreli’ye göre katılımcı 3 ve 5’in göç etmeyi düşünmelerine rağmen İzmir’de kalmaya devam etmeleri onların gerçekte göç etmek “*istemediklerinin*” ispatıdır. Zira istedikleri takdirde İsrail’e yerleşmek onlar için basittir. Yine Güreli’ye göre öbür katılımcıların göç etmeyi düşünmemiş olmaları ve Türkiye’yi kendi ülkeleri olarak görmelerinden “*Yahudilerin İzmir’i sevdiklerini ve*

⁶¹⁵ Zeynep N. Gökçe Güreli, **İzmir Yahudilerinin Kimlik Algılamaları**, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2019, s.80-81.

*benimsediklerini ve aslında göç etmeyi düşünmedikleri” sonucu çıkartılabilmektedir*⁶¹⁶. Ancak biz Güreli’nin mülakat yaptığı İzmirli Musevi sayısının yalnızca 6 kişiden ibaret olması nedeniyle bu kadar az kişinin vermiş olduğu cevapların 1000 kişiyi aşkın bir topluluğun tamamına genellenemeyeceği kanaatindeyiz. İlâveten mülakat yapılan kişilerin yaş ortalamaları yüksek olduğu için genç nüfusun ne düşündüğü hakkında da yorum yapılamamaktadır.

2.2. Muğla

Naim Güleriyüz’ün verdiği bilgilere göre Museviler Muğla vilayeti dahilinde, tarihi süreç içerisinde Milas, Bodrum ve Fethiye’de yaşamışlardır. Ayrıca Marmaris ve Köyceğiz’de de Musevilerin hayat sürmüş olduklarına dair izler vardır⁶¹⁷. Biz bu başlık altında Muğla’da yaşayan Musevi nüfusla ilgili olarak görece fazla bilgiye ulaşabildiğimiz ve hakkında müstakil bir çalışma olan Milas Musevilerinin göç sürecini incelemeye çalışacağız.

XIX. yüzyılın sonlarında 1895-1896 yıllarında Aydın Vilayet Salnamesine göre Milas’taki Musevi nüfus 381 olup 1914 yılına gelindiğinde 1005’e yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında İngiliz Savaş gemilerinin Bodrum’u bombalaması nedeniyle pek çok Musevi aile Milas’a yerleşmiştir. 1916’da 157 Musevi ailenin ikamet ettiği Milas’ta sonraki yıllarda göçler başlamıştır. Zengin Museviler işyerlerini İzmir’e nakletmişlerdir. Fakir olanlar ise “o günlerin gelecek vaat eden ülkesi” ABD’ye gitmişlerdir⁶¹⁸.

Cumhuriyet Döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında vilayetlerde yaşayan dini toplulukların hangi ilçelerde ikamet ettikleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Buna göre 1927 yılında Muğla genelinde toplamda 291 Musevi bulunmakta olup bu nüfusun 259’u Milas ilçesinde yaşamaktadır⁶¹⁹. Melek Çolak’a göre “1927 yıllarında” Milas’ta sadece 80 aile vardır ve bu ailelerin bir kısmı İzmir’e

⁶¹⁶ Zeynep N. Gökçe Güreli, *İzmir Yahudilerinin Kimlik Algılamaları*, s.90-91.

⁶¹⁷ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu’da Yerleşim Yerleri*, s.179.

⁶¹⁸ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.180.

⁶¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.40-41.

yerleşmiştir⁶²⁰. Sonraki genel nüfus sayımlarının –inceleyebildiğimiz ciltlerinde- böyle bir ayrıma gidilmemiştir. 1935 yılında yapılan ikinci nüfus sayımına göre Muğla’da yaşayan Musevi sayısı 491’e yükselmiştir⁶²¹. Bu sayı 1945’de 280’e gerilemiştir⁶²². Sonraki nüfus sayımlarında ise 1955’de 81’e⁶²³, 1960’da 59’a⁶²⁴ ve 1965’de 36’ya düşmüştür⁶²⁵.

Cumhuriyet döneminde 1942 yılının sonunda Türkiye’nin bütün şehirlerinde tahsil edilmeye başlanan Varlık Vergisi Muğla ve ilçesi Milas’ta da toplanmıştır. Varlık Vergisi sürecini Halk gazetesinden takip eden Melek Çolak’ın verdiği bilgilere göre Muğla ili genelinde toplanacak vergi miktarı 722 bin liradır ve bu miktarın 323.300 lirası Milas içindir. Muğla’da Varlık Vergisi’nin tahsil edilebilmesi için iki defa komisyon kurulmuştur. Birinci komisyonun çalışmaları esnasında mükelleflerin ekseriyeti vergilerini vermişlerdir. Vilayet genelinde 603.992 lira, Milas’tan da 290.250 lira toplanabilmiştir. Bu sebeple de vergisini ödemeyen Musevilere ceza verileceği kamuoyuna açıklanmıştır. Vergisini vermeyen mükelleflere yol cezası verilecek ve Doğu illerinde karlı yolları açma ve diğer işlerde görevlendirileceklerdir. Fakat 30 Ocak 1943’e değin I. Komisyonun kararlaştırdığı vergi miktarı ödenmiş ve II. Komisyonlar faaliyete başlamıştır. İkinci defa oluşturulan komisyonların amacı vergi mükellefleri belirlenirken unutulmuş olan yurttaşları tespit etmektir. İkinci komisyon unutulmuş vatandaşları belirlemiş ve onlardan toplamda 118.850 lira vergi tahsil edileceğini açıklamıştır. Ardından 28 Şubat 1943’te II. Komisyon da çalışmalarını bitirmiştir. İki komisyon toplamda 840.515 lira tahsil etmişlerdir. Çolak’ın görüştüğü Musevilere göre Varlık vergisinin Milaslı Musevileri “mağdur kılacak” bir yönü olmamıştır. Öyle ki Milas Musevilerinin vergiyle ilgili olarak “unutamadıkları nokta” Milas’taki görevlilerin

⁶²⁰ Melek Çolak, **Milas Yahudileri**, 1. Baskı, Ankara, Ümit Yay., 2003, s.75.

⁶²¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁶²² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.169.

⁶²³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁶²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

⁶²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

vergi tutarını Musevilerin ödeyebilecekleri kadar belirlemiş olmalarıdır. Ancak yine de kendileri bizzat zarar görmeseler de büyük şehirlerdeki Musevilerin vaziyetinden tabii olarak etkilenmişlerdir⁶²⁶.

1948-1950 yılları arasında Türkiye genelindeki Musevilerin Filistin'e göçleri esnasında Muğla ve ilçesi Milas'taki Museviler de Filistin'e gitmişlerdir. Ancak bu süreci inceleyebilmek için Muğla yerel basınında 1949-1950 yıllarındaki tüm sayılarına ulaşabildiğimiz “Muğla'da Halk” gazetesinden kentten göç eden Museviler hakkında hiçbir habere ulaşamadık⁶²⁷. Muğla genelinde Filistin'e giden Museviler hakkında genel basın üzerinden de hiçbir haber tespit edemedik. Yalnızca Milas'tan göç eden Musevilerle ilgili bir habere, dönemin Musevi gazetelerinden biri olan Türkiye'nin Sesi gazetesinde rastlamaktayız. Gazetenin Milas özel muhabiri Labori İsrail 15 Aralık 1949 tarihinde buradaki Musevi nüfusla ilgili bilgiler vermiştir. İsrail'in verdiği bilgilere göre Türkiye'nin büyük şehirlerine ve İsrail'e olan göçler sonucunda Aralık 1949'da Milas'ta “ancak 40 Yahudi ailesi” hayat sürmektedir. Muhaceretten önce Milas Musevi cemaati 71 aileden oluşmaktadır. Son yıllar (1940'lar) içerisinde bu 71 aileden 15'i İzmir ile İstanbul'a, 16'sı ise İsrail'e yerleşmek suretiyle Milas'tan ayrılmışlardır. Bu nedenle geriye kalan “40 aileden de 5'i kız ve 16'sı erkek olmak üzere, 14-18 yaşları arasında 21 kişi” 1949 yılında İsrail'de yaşamaktadır. Yakın zamanda 7 Musevi ailenin daha İzmir'e ve bir o kadarının da İsrail'e taşınmak düşüncesinde oldukları dikkate alındığında Milas'ta kısa bir süre sonra “pek az” Musevi “kalacağı kolayca tahmin” edilebilmektedir. Milas'ta oluşmuş bir Musevi Cemaat Heyeti yoktur. Uzun zamandır herhangi bir “Musevi hayırsever grubu” da yoktur. Ayrıca bir yıldan fazla bir süredir haham, şohet ve moel bulunmamaktadır. Burada var olan iki sinagogdan sadece biri kullanılmaktadır ve o da yalnızca Cumartesileri ile bayram günlerinde ibadet için açılmaktadır⁶²⁸.

Melek Çolak'ın Milaslı bazı Türk ve Musevilerle yapmış olduğu görüşmeleri esas alarak verdiği bilgilere göre Milas'taki Musevi erkeklerin 1948'lerden sonra

⁶²⁶ Melek Çolak, **Milas Yahudileri**, s.69-70.

⁶²⁷ **Muğla'da Halk**, nr.2083, 1 Ocak 1949- **Muğla'da Halk**, nr.2267, 30 Aralık 1950.

⁶²⁸ “Taşrada Muhaceretin Tesirleri,” **Türkiyenin Sesi**, nr.7, 15 Aralık 1949, s.4.

ayrılmalarına karşın aileleri “daha sonra” göçmüşlerdir. 1950-1960 seneleri içerisinde Milas Musevileri “daha yoğun bir şekilde” ayrılmışlardır İlaveten Milasluların Musevileri “bırakmak istememesine rağmen” 1970’lerde burada yaşayan Musevi kalmamıştır. Milas’taki Soda Dağı’nın eteğinde Gümüşkesen Abidesi’nin yanında bulunan ve Galente’ye göre 1795 yılından beri mevcut olan bir Musevi mezarlığıyla Yahudi mahallesi diye hatırlanan Hoca Bedrettin Mahallesi, buradaki Musevilerden geriye kalan izlerdendir⁶²⁹.

Naim Güleriyüz ise ilgili eserinde “La Boz De Türkiye” dergisinde Yahudice yazılmış bir haberi esas alarak 1941 yılında “ancak 36 ailenin sayıldığı” Milas’ta 1948 itibariyle İsrail’e olan göçler sonucunda, 2017 itibariyle yaşayan Musevi bilinmediği bilgisini vermektedir⁶³⁰.

3. İç Anadolu Bölgesindeki Musevilerin Göçleri

3.1. Ankara

Ankara’daki Musevi nüfus XIX. yüzyılın sonlarında 1890 yılında Cuinet’ten aktarıldığına göre 478’dir⁶³¹. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ankara Musevileri, iş imkanı sunan bir ülke olarak görülen, Amerika’ya para kazanmak amacıyla gitmeye başlamışlardır. Savaş boyunca ailelerine ne para ne de haber göndermişlerdir. Savaş sona erdiğinde pek çoğu ailelerine para ve vize göndererek onları Amerika’ya getirmişlerdir⁶³².

Cumhuriyet ilan edildikten sonra iş imkanlarının artmasıyla iş kurmak, tezgah açmak amacıyla (Türkiye’deki) pek çok Musevi Ankara’ya göç etmiştir. Aralarında pazarcılıkla meşgul olanlar bile mevcuttur. İstanbul’dan yapılan göçlerle şehirdeki

⁶²⁹ Melek Çolak, **Milas Yahudileri**, s.80-81.

⁶³⁰ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.180-181.

⁶³¹ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, 2 Cilt, C. II, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., s.261.

⁶³² Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, Red. Ayşe Döler Kazancıgil, 1. Baskı, İstanbul, Pan Yay., 2003, s.69-70. Bahar 1964 yılında Şalom gazetesinde yayımladığı yazılarında I.Dünya Savaşı öncesinde pek çok erkeğin ailelerini bırakıp çoğunlukla Amerika’ya bir kısmının da İsrail’e (Filistin’e) gittiklerini yazmıştır. Bkz. Beki L. Bahar, **Tarihte Ankara Yahudileri**, **Şalom**, nr.872, 8 Temmuz 1964, s.2.

Musevi dükkânları da artmıştır. Bekar gelenlerin evlenmeleriyle de kentteki Musevi nüfus artmıştır⁶³³.

Cumhuriyet Döneminde Ankara'daki Musevi nüfus 1927 yılında 663 olup⁶³⁴ akabinde artarak 1935'de 999'a⁶³⁵, 1945'de 1565'e yükselmiştir⁶³⁶. Sonraki yıllarda genellikle şehirdeki Musevi nüfus düşmeye başlamış ve 1955'de 578'e inmiştir⁶³⁷. Akabinde biraz artışla 1960'da 648⁶³⁸ ve 1965 senesinde 671 Musevi'nin ikamet ettiği tespit edilmiştir⁶³⁹. Beki Bahar Ankara'daki Musevilerin “çoğu zaman bin kişiyi aşmayan bir topluluk” olduklarını ve 1935 ile 1955 seneleri içerisinde bu sayıyı aşıp nüfusun 2000 ilâ 3000'e de çıkmış olduğunu ifade etmiştir⁶⁴⁰.

Cumhuriyet Döneminde Ankara'da yaşayan Musevilerle ilgili olarak arşivde karşılaştığımız ilk belge 1927 tarihlidir. Bu belgede İstanbul'da gerçekleşen “nümayiş üzerine Yahudilerle alışveriş edilmemesine dair Ankara'da Tahtakale Hamamı karşısında Kuzu Muharrem'in dükkanına bir varaka yapıştırıldığı ve faili hakkında tahkikat icrasına” gerek duyulduğu Dahiliye Vekili tarafından Başvekalet'e bildirilmiştir⁶⁴¹. Kanaatimizce bu olay İstanbul'da Elza Niyego isimli Musevi kadının cinayetle öldürülmesi sonrasında, İstanbul'da vuku bulan bazı hadiselerin Ankara'ya da yansımış olduğunu göstermektedir. Ancak bu olayın devamında ne olduğuyla ilgili bir başka belgeye rastlamadık. 1927 yılına ait bir başka belgede ise Ankaralı Musevilerden -?-- çarşısında elbisecilik ile meşgul olan Yasef hakkında “Türklüğü tahkir” suçundan dolayı takibat yapılması Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal tarafından kararlaştırılmıştır. Ancak bu olayla ilgili

⁶³³ Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.112.

⁶³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.32-33.

⁶³⁵ Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁶³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.167.

⁶³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no.399, İstanbul 1961, s.114.

⁶³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁶³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁶⁴⁰ Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.66. Fakat bu bilgiye kaynak göstermemiştir.

⁶⁴¹ Dahiliye Vekaleti'nden Baş Vekalet'e gönderilen 25 Ağustos 1927 tarihli tezkire. **BCA**, Yer nr:30.10. Fon kodu:110.734.2.

olarak arşivde bulunan üç belgede de Yasef'in ne söylediğine ve takibatın sonucunda ne olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir⁶⁴². Bundan sonraki süreçte 1933 yılında Ankara Musevilerinden iki kişi İzmir'de yayınlanmakta olan İnkılap Mecmuasının 2. sayısındaki neşriyattan şikayetçi olmuşlardır. Yetkililerce gerekli kontroller yapılmıştır. Kontroller sonunda bu nüshaların “*şiddetli ve uzun Yahudi aleyhtarlığı ile dolu*” olduğu tespit edilmiştir. İlaveten bu yazılar için “*eğer bir şantaj yoksa bir Hitler taklitçiliği görüyoruz*” denilmiştir. CHF Katibiumumisi “*Lemi Bey'in bu hareketi ile mecmuanın takip ettiği maksat hakkında*” aydınlatılmayı ve Lemi Bey'e “*nasihat*” verilmesini rica etmiştir⁶⁴³.

Ankara'daki Museviler 1930'lu yıllara değin bilhassa Samanpazarı semtinde, çağımızda Sakalar olarak isimlendirilen yerde ikamet etmişlerdir⁶⁴⁴. 1930'lu yıllarda ise dönemin gelişmeye başlayan bölgesi olan Yenışehir'de, Sıhhiye, İncesu, Fidanlık ve benzeri yerlerde bahçeli iki katlı evlere yerleşmişlerdir. Daha sonra 1950'li senelerde Sağlık Bakanlığı karşısındaki Sezenler sokağındaki binalara taşınmışlardır. 1980'li yıllardan itibaren de İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır⁶⁴⁵. Musevilerin Ankara'daki okullarının ismi Türk Musevi Muhtelit İlkokulu'dur. Fransızca, Türkçe ve İbranice eğitim verilen okul sinagogun bitişiğindeki binadır. 1924'de bir kız okulu açılrsa da daha sonra erkek okulu ile birleşip karma eğitime başlamıştır. 1940'ların bitiminde kentteki Musevi nüfusun düşmesiyle okul kapatılmıştır⁶⁴⁶.

Ankara'daki Musevilerin hahambaşları İstanbul hahambaşısına bağlıdır. Gerek dini konulardaki ihtilaflar gerekse de ticari meselelerdeki anlaşmazlıklar daima İstanbul Hahambaşılığı tarafından çözülmüştür. Cumhuriyet devrinde 1940 yılına kadar bir Musevi Mahallesi vardır. Cumhuriyet Devrinde Ankara'ya birçok Musevi gelmiş ve çeşitli işlerde çalışmışlardır. Ayrıca Almanya'dan gelen Museviler de olmuştur. Fakat Beki Bahar Almanya'dan gelenlerin pek çoğunun Museviliği “*inkar*” ettiklerini, gizlediklerini ve hatta bir Musevi Profesörün Hristiyan

⁶⁴² Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in Başvekalet'e gönderdiği 19 Kasım 1927 tarihli yazı. **BCA**, Yer nr.:30.10. Fon kodu: 35.201.1.

⁶⁴³ CHF Katibiumumisi Kütahya Meb'usu tarafından İzmir CHF İdare Heyeti Reisliği'ne gönderilen 17 Mayıs 1933 tarihli yazı. **BCA**, Yer nr:490.1. Fon kodu: 590.40.1. s.18.

⁶⁴⁴ Naim A. Gülerüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.261.

⁶⁴⁵ Naim A. Gülerüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.262.

⁶⁴⁶ Naim A. Gülerüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.264-265.

mezarlığında medfun olabileceği bilgisini vermiştir⁶⁴⁷. Bahar ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul kökenli zengin tüccarların Ankara'dan İstanbul'a yerleştiklerini belirtmiştir. Anafartalar'da ikamet eden mefruşat mağazası ortakları Fahri ve Baruh aileleri, tuhafiyeci Hananel, elektrik vb. aletleri satan Moiz Bilman, İzak Lombrozo gibi isimleri örnek göstermiştir⁶⁴⁸. İlâveten II. Dünya Savaşı sırasında Varlık Vergisi uygulaması esnasında vergisinin tümünü ödeyemeyen hiçbir Musevi'nin evine el konulmadığını ve Aşkale'ye yollanmadığını belirtilmiştir. Varlık Vergisinin neden bu şekilde uygulandığı konusunda, Bahar'ın kanaati Ankara'nın bir başkent olması dolayısıyla yabancı devlet elçilerinin de bulunması gibi sebeplerdir⁶⁴⁹.

Bundan sonraki süreçte Ankara'daki Museviler de diğer şehirlerde olduğu gibi 1948 yılında İsrail'in kurulması sürecinde şehirden ayrılmaya başlamışlardır. Beki Bahar İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra Yahudi Mahallesinde *“konforsuz evlerde bir iki odaya doluşmuş olarak fakirlik sınırında yaşayan pek çok aile”* nin İsrail'e göç ettiğini belirtmiştir. Çünkü İsrail Devleti göçmenlere *“iyi”* bir ev ve iş sağlayıp çocukları da sigortalamaktadır. Bahar, bu şartların İsrail'e giden ilk nesildeki adaptasyon sorununu azalttığını fakat *“anavatanlarına (Türkiye'ye) olan sevgiyi”* bitirmediğini de ifade etmiştir. Hatta bu ilk nesil her sene aynı zamanda bir *“Ankaralılar Günü”* düzenlemektedir⁶⁵⁰. Bahar göç edenlere örnek olarak kendi dayısının kızı ve onun eşi ile eşinin akrabalarının İsrail'e gitme sebeplerini anlatmıştır⁶⁵¹. Biz bu göç süreci hakkında bilgi edinmek amacıyla Ankara yerel basınından -1939 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan⁶⁵²- *“Ankara”* gazetesinin 1948 yılı son 4 ayı ile 1949 yılının tamamını inceledik. Ancak Ankara'dan giden Musevilerle doğrudan ilgili olan sadece bir haber tespit edebildik. Bu haber 2 Mart 1949 tarihlidir. Habere göre Ankara'dan Filistin'e gitmek için İl Emniyet Müdürlüğüne *“günde ancak bir iki Musevi”* başvuruda bulunmaktadır. Ve o tarihe kadar bu şehirden yaklaşık 40 kişi pasaport almıştır. Bu kişiler de *“işsiz güçsüz boşa*

⁶⁴⁷ Beki L. Bahar, *“Tarihte Ankara Yahudileri”*, *Şalom*, nr.873, 15 Temmuz 1964, s.2.

⁶⁴⁸ Baki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s.186.

⁶⁴⁹ Beki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s.168.

⁶⁵⁰ Beki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s.120.

⁶⁵¹ Beki L. Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, s.157.

⁶⁵² *“Ankara 11 Yaşında”*, *Ankara*, nr.3298-1339, 5 Eylül 1949, s.1.

gezen” insanlardır⁶⁵³. Gazetede bu haber haricinde tüm dünyadan Filistin’e giden Musevilerle alakalı bir köşe yazısı bulunmaktadır. Yazı Server Bedi müstearıyla Peyami Safa tarafından yazılmıştır. Safa dünya Musevilerinin bu hareketini ırkçılık olarak değerlendirmektedir. Gidenler hakkında “*Meğer Yahudiliği ve Filistin’i daha evvel oturdukları memleketlerdeki hatıralarından, dostlarından, Hristiyan ve Müslüman vatandaşlarından, hatta, hatta oralarda kazandıkları paradan ne kadar çok seviyorlarmış*” yorumunu yapmıştır. Ayrıca giden Musevilerin “*bir gün ağlaya ağlaya eski memleketlerine*” geri dönmek istemeleri halinde “*bütün kapıları kapalı*” bulacaklarını ifade etmiştir. İlaveten “*daha şimdiden Filistin’den İstanbul’a pişmanlık mektupları gönderen muhacirlerin oradaki hazin hikayelerini dinlemeye başladık. Barınamıyorlarmış, Çalışamıyorlarmış, perişan oluyorlarmış. Rusya’daki Ermeni Cenneti’ne koşan Ermenileri de buna benzer bir akıbet karşılamıştı. Vatan değiştirmenin kiralık ev değiştirmek kadar kolay olmadığını biraz da Museviler anlasınlar*” sözleriyle gidenlerin kısa bir süre sonra pişman olacaklarını düşünmektedir. Safa Filistin’e gitmeyip önceki memleketlerinde kalanların vatansever oldukları görüşündedir. Bu sebeple “*Ve güle güle gitsinler. Biz de bu topraklarda, bizi sevenlerle beraber güle güle oturalım*” diyerek yazısını bitirmiştir⁶⁵⁴. “Ankara” gazetesinde sonraki süreçte yine genel manada Filistin’e giden Musevilerle ilgili olarak bu kez drahoma meselesi üzerine bir yazı yazılmıştır. Bu yazı İstanbul’dan Filistin’e drahomasız evlenmek amacıyla giden 114 Musevi kızı hakkında İstanbul gazetelerinde çıkan bir haber üzerine kaleme alınmıştır. Yazıda İsrail kurulmadan önce de drahoma vermeden evlenebilmek amacıyla Filistin’e giden Yahudi kızları olduğu ifade edilmiştir. Yahudi geleneği olan drahoma mizahi bir dille anlatılmıştır⁶⁵⁵. Ankara’daki Musevilerin Filistin’e gitmeleri ile ilgili olarak özel bir haber Adana yerel gazetelerinden biri olan “Bugün” gazetesi tarafından yapılmıştır. Bu haberde son zamanlarda İstanbul’daki bazı Musevi vatandaşların Filistin’e gitmek için başvuru yapmalarının, Ankara’daki Musevi gençlerini özendirdiği ve 10 Musevi’nin pasaport almak için başvuruda bulunduğu

⁶⁵³“Filistin’e Giden Museviler”, **Ankara**, nr.2396-1114, 2 Mart 1949, s.2.

⁶⁵⁴ Server Bedi, “Güle Güle !”, **Ankara**, nr.2396-1178, 5 Mayıs 1949, s.1.

⁶⁵⁵ Nuri Özkan, “Yahudi Dünyası”, **Ankara**, nr.3298-1210, 7 Haziran 1949, s.2,3.

belirtilmiştir⁶⁵⁶. 1949 yılı Mayıs ayında Ankara'dan İsrail'e giden Musevilerin kaç kişi olduğuna dair bir bilgi genel basından "*Son Saat*" gazetesinde yer almıştır. Buna göre bu tarihe kadar Ankara'dan 43 Musevi göç etmiştir. Diğer Museviler de İsrail'e gitmek için "*peyder pey*" hazırlık yapmaktadırlar⁶⁵⁷. 9 Mayıs 1949'da "*Hergün*" gazetesinde çıkan bir haberde ise Ankara treniyle 40 kişilik bir Musevi grubun Filistin'e gitmek amacıyla İstanbul'a geldikleri bildirilmiştir. Fakat bu Musevilerin nereli oldukları açıklanmamıştır⁶⁵⁸. Çalışmalarımız boyunca Ankara'dan İsrail'e giden Musevilerle ilgili olarak başka bir haber tespit edemedik. Ancak bilhassa 1948-150 yılları arasında Türkiye'nin pek çok şehrindeki Musevileri etkileyen bu göç dalgası boyunca Ankara'dan da ciddi miktarda Musevi ayrılmıştır. Fakat yine de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Musevi nüfusun çok yoğun olarak yaşadığı Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale gibi şehirlere nazaran 1980'li ve hatta 1990'lı yıllara kadar kalabalık bir cemaat olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Beki Bahar'ın tespiti de İsrail'e göç edenlerin Ankara'daki Yahudi Mahallesi nüfusunu azalttığı fakat şehre yeni gelip yerleşenler de olduğundan Ankara Musevi toplumunun sayısında fark olmadığıdır⁶⁵⁹. Bu tespiti biraz abartılı olmalıdır. Çünkü 1945 yılındaki Ankara Musevi nüfusu 1565 iken 1955 yılına gelindiğinde 578'e düşmüştür. Dolayısıyla on yıl içerisinde neredeyse üçte ki oranında bir düşüş göze çarpmaktadır. Bahar ayrıca (1948'de) İsrail'e yapılan göçlerden sonra 6-7 Eylül hadiselerinin⁶⁶⁰, 1960 İhtilali ve akabindeki hadiseler ile sağ-sol kavgaları neticesinde İsrail'e yerleşen aileler olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte İstanbul'daki iş imkanlarının çekim gücü de İsrail'e gitmeyen Ankaralı Musevileri İstanbul'a çekmiştir⁶⁶¹. Ankara Musevi toplumunun sayısını etkileyen bir diğer mesele ise evliliklerdir. Çünkü ekseriyetle Bursa, Eskişehir, Tokat vb. şehirlerden, nadiren de Selanik, İzmir, İstanbul'dan gelen Musevi gençler

⁶⁵⁶ "Ankara'daki Museviler De Filistin'e Gidiyorlar", **Bugün**, nr.2482, 23 Ekim 1948, s.2.

⁶⁵⁷ "Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti", **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

⁶⁵⁸ "Filistin'e Gidenler", **Hergün**, nr.542, 9 Mayıs 1949, s.1,3. Bu haberde "Ankara treniyle şehrimize ve havalisinde oturan Musevilerden kırkı kişilik bir grup gelmiştir" ifadesi kullanılmıştır. Dolayısıyla ifade net olarak anlaşılamamaktadır.

⁶⁵⁹ Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.186-187.

⁶⁶⁰ 6-7 Eylül Olayları hakkında Beki Bahar -'İsrail'e göç' başlığı altında- istatistiksel olarak bakıldığında Ankara'daki Musevilerin göç ettiği görülse de Ankara'da bu olayların yaşanmadığını ve Ankara Musevilerinin göç nedeninin sadece bu olayla ilgili olamayacağını da belirtmiştir. Bkz. Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.120.

⁶⁶¹ Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.187.

damat, kızlar ise gelin olmuşlardır⁶⁶². Ankara'daki Museviler hakkında bilgi edinmek amacıyla Şalom gazetesini incelediğimizde buradaki Musevilerle ilgili olarak Türkçe yapılan haberlerin genellikle 1980 yılı sonrasına ait olduğunu ve günümüze kadar aralıklarla devam ettiğini görmekteyiz⁶⁶³. Bu haberlerden konumuz açısından önemli olanlarına baktığımızda öncelikle 1985 yılı Aralık ayında Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı yeni idarecilerini seçmiştir⁶⁶⁴. Bu olay vesilesiyle kısa bir süre sonra Ankara Musevi cemaatinin tarihçesi hakkında bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı için Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı yönetim kurulu başkanı ve aynı zamanda Hacettepe Üniversitesi'nde Kimya mühendisi olan Prof. Dr. Yuda Yürüm⁶⁶⁵ ile görüşme yapılmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Ankara'da 1950'li yıllarda takriben 100 aile vardır. İlk zamanlar şehrin merkezi Samanpazarı semtindeki sinagogun etrafında ikamet eden Museviler, zaman içerisinde kentin gelişmesiyle daha modern yerleşim yerlerine taşınmışlardır. Böylece sinagog ile olan bağları da zayıflamıştır. Bu zayıflık Musevi nüfusun yoğun olduğu senelerde göze batmamıştır. Zira halk bayramlarda Şabat günlerinde kalabalık olmaya devam etmiştir. Sinagog 1970'lere değin "*büyük bir çaba*" sarf etmeksizin açık kalmıştır. Fakat bu tarihlerden itibaren Ankara haricine yapılan göçler ve dolayısıyla nüfusun azalması Şabat dualarının bile gerçekleşmesini tehlikeye düşürmüştür. Minyan ise uzun yıllar ancak organize gruplarca sağlanabilmiştir. 1986 yılı itibariyle de bu durum devam etmektedir. Sinagogun kullanıma açık kalabilmesi için büyük gayret gösterilmektedir. Ancak sinagoun durumu "*hazin*" dir. Civarında ikamet eden hiçbir Musevi aile kalmamıştır. Bu sebeple sinagog dua günleri haricinde sahipsizdir. Cemaatin hahamı da yoktur. 1986 yılı itibariyle Ankara'da 35 Musevi ailesi yaşamaktadır. Yuda Yürüm yeni seçilen yönetim kurulu için de görüş bildirmiştir. Ona göre bundan evvelki yönetim kurulu üyeleri vazife başında olmalarına rağmen Ankara haricine göç etmişlerdir. Bu

⁶⁶² Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.143.

⁶⁶³ 1964 yılında Beki Behar tarafından Ankara Musevilerinin tarihçesi ile ilgili yazılmış olan yazı dizisi haricinde genellikle 1980 sonrasında Türkçe haberlerin yapıldığı görülmektedir.

⁶⁶⁴ "Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı Yeni Yöneticilerini Seçti", **Şalom**, nr.1947, 5 Mart 1986, s.3. Seçim Aralık ayında olmasına rağmen gazete tarafından Mart ayında duyurulmuştur.

⁶⁶⁵ Yuda Yürüm 1985 yılından 2007 yılına kadar Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı yöneticiliği görevini yürütmüştür. Sonrasında bu görev Can Özgön'e geçmiştir. Yürüm'den önceki başkanlar ise sırasıyla: Yusuf Tezman (1955-1970), Rifat Arditti (1970-1975) ve Nesim Saban (1975-1979) dir. Bkz. Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.264. Ancak Güleriyüz, 1979-1985 yılları arasında kimin/kimlerin başkanlık yaptığını belirtmemiştir.

sebeple sinagog idaresi de birkaç kişinin üzerine kalmıştır. 1985 Aralık ayında resmen seçimle vazifeye başlayan yönetim kurulu yaş ortalaması 40 olup, en genç kuruldur. Ancak sinagogun maddi imkanları restorasyon için yeterli değildir. Yuda Yürüm ile bu görüşmeyi gerçekleştirenler o esnada Ankara’da bulunan Ankara Musevi Cemaatinin son hahamı olan ve 1979 yılında kentten ayrılıp yurtdışına göç eden Sabetay Galimidi ile karşılaşmışlardır. Galimidi Türkiye’yi ziyaret için gelmiştir ve Ankara’ya uğramadan geri dönmemiştir. Şalom ekibi Galimidi ile de kısa bir röportaj yapmıştır. Ona göre o şehirden ayrıldığında (1979’da) kentte 80 aile varken bu sayı hızlıca 25 aileye inmiştir. 1970’lerde her gün dua etmek, kaşer et tüketmek ve gençlerin eğitimi gibi gereksinimler Ankara’da tedarik edilebilmektedir. Oysa 1986 yılında bu ihtiyaçlar artık maddi imkansızlıklar nedeniyle giderilememektedir. Mesela et ihtiyacı sadece bayramlarda İstanbul’dan temin edilebilmektedir. Galimidi Ankara Musevi cemaatinin geleceğine yönelik tahminini *“Ankaralıların çabaları ve Ankara dışındakilerin desteği oldukça bu cemaat yaşayacaktır. Bunu bütün kalbimle diliyorum.”* diyerek açıklamıştır⁶⁶⁶.

1990 yılında Ankara Sinagogu’nda hırsızlık vakası yaşanmıştır. Sinagogdan gümüşten mamül 7 parça dinsel eşya ve kandillik çalınmıştır. Hadise Türkiye Hahambaşısı Rav David Asseo ve beraberindeki heyetin Cumhurbaşkanı, Başbakan, ve İçişleri Bakanı ile görüşmek üzere Ankara’da bulundukları esnada sinagogu ziyaretleri sırasında anlaşılmıştır. Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı yöneticileri durumu hemen emniyete bildirmişlerdir. Olaya el koyan emniyet yetkilileri kısa sürede çalınan eşyalar ile birlikte zanlıları yakalamışlardır. Olay adı hırsızlık vakası olarak değerlendirilmiştir. Sanıklar biri çocuk olmak üzere 4 kişidir. Ankara Musevi İbadethanesi Vakfı yönetim kurulu başkanı Yuda Yürüm bu tür hırsızlık hadiselerinin her zaman ve her yerde yaşanabileceğini söyleyerek başta Ankara Emniyet Müdürü olmak üzere hadiseyi açıklığa kavuşturan emniyet mensuplarına teşekkürlerini sunmuştur⁶⁶⁷. Bu hırsızlık olayından kısa bir süre sonra yine 1990 yılında mevcudu 100 kişi olan Ankara Musevi Cemaati’ne ait olan tek sinagogunun

⁶⁶⁶ İvet Özşahin, “Başkent Ankara’dayız”, **Şalom**, nr.1948, 12 Mart 1986, s.5.

⁶⁶⁷ “Ankara Sinagogu’nda Hırsızlık”, **Şalom**, nr.2122, 17 Ocak 1990, s.1,3.

tamir edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁶⁸. 1992 yılında Ankara Musevi cemaatinin sayıca azalmasına dikkat çekilerek Cemaat Başkanı Yuda Yürüm ile tekrar bir görüşme yapılmıştır. 1992 yılında da cemaatin sayısı 25 aileden müteşekkildir. Fert sayısı olarak da 100 kişiden ibarettir. Orta yaşlı insanlar çoğunluktadır. Genç neslin üyeleri genellikle erkektir. Yürüm'ün yaşanan göçler için verdiği bilgiler önemlidir. Göçler genellikle İstanbul ve İsrail'e olmuştur. En büyük göç dalgası 1970'lerde yaşanmıştır. 1980'lere kadar tüm dini kaideler icra edilebiliyorken 1980'den itibaren sıkıntılar başlamıştır⁶⁶⁹. Ardından 1994 yılında sinagogun tamirata tamamlanmıştır. 23 Ekim 1994'de törenle açılışı yapılmıştır. Törene dönemin Ankara Musevi Cemaati Başkanı Prof. Dr. Yuda Yürüm ve Ankara Musevi Sinagogu Vakfı üyeleri başta olmak üzere cemaat mensupları katılmışlardır. Ayrıca İstanbul'da ikamet eden yaklaşık 50 Ankaralı Musevi de tören için gelmişlerdir⁶⁷⁰.

1995 yılında halen Ankara Musevi Cemaati Başkanlığı görevinde bulunan ve Hacettepe Üniversitesinde Kimya profesörü olan Yuda Yürüm'e bir suikast düzenlenmiştir. Otomobiline bomba konarak öldürülmek istenen Yürüm bu suikasttan yaralı olarak kurtulmuştur. Arabası ise hurda haline gelmiştir. Vakadan sonra kendisini dönemin Dış işleri bakanı Erdal İnönü aramıştır. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bazı bakanlar telgraf göndermişlerdir. Yürüm bu olayla ilgili çıkan haberlerden üzüntü duymuştur. Zira hadiseye tepki gösterilmediğini düşünmektedir. Yürüm *"devlet büyüklerinin bir şeyler söylemesi için ölmem mi gerekiyordu"* siteminde bulunmuştur. Ayrıca "Milliyet" gazetesine yaşadıklarını değerlendirmiştir. Olayda üniversite kimliği yerine Musevi kimliğinin öne çıkarılmasından üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Kendi dini inancı ve etnik kökeni hakkında *"Ankara'da*

⁶⁶⁸ "Ankara Sinagogu Restore Ediliyor", **Şalom**, nr.2139, 16 Mayıs 1990, s.1.

⁶⁶⁹ Mary Asayas, "Ankara'da Son Demlerini Yaşayan Bir Cemaatin Sancıları", **Şalom**, nr.2260, 2 Aralık 1992, s.1,8.

⁶⁷⁰ "Ankara Sinagogu'nun Tamirata Tamamlandı", **Şalom**, nr.2354, 19 Ekim 1994, s.1; "Ankara Sinagogu Törenle Açıldı", **Şalom**, nr.2355, 26 Ekim 1994, s.1. Her ne kadar Beki L. Bahar bu sinagogun 1997 yılında tamir edildiğini belirtse de Şalom gazetesinin haberlerine göre sinagogun tamiratının bitiş tarihi 1994'tür. Bkz. Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.134. İlginç olarak Naim Güleriyüz de sinagogun tamirata için 1997 yılını vermiştir. Bkz. Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'daki Yerleşim Yerleri**, s.263. Oysa ki kendisinin daha sinagogun restorasyon kararı alındığı yıl, Şalom gazetesinde sinagogla ilgili bir yazısı vardır. Bkz. Naim Güleriyüz, "Ankara Sinagogu", **Şalom**, nr.2140, 23 Mayıs 1990, s.3. Yusuf Besalel ise Ankara sinagogunun 1994 yılında tamir edildiğini doğrulamaktadır ve 1994 yılında kentte sadece 25 Musevi ailenin kaldığını belirtmektedir. Bkz. Yusuf Besalel, "Anadolu'daki Yahudi Cemaatleri", **Şalom**, nr.3366, 26 Kasım 2014, s.13.

doğdum, büyüdüüm. Dinim tesadüfen Musevi. Hiçbir zaman inkar etmedim, ama mensubu olmaktan gurur duyduğum Türk milletim var. Hayatım boyunca amacım ülkemi ve üniversitemi tanıtmak olmuştur. Bu ülkeye hizmet etmiş, daha ileriye gitmesi için çalışmış, ekonomisine, eğitimine katkıda bulunmuş bir insan olarak, bu topraklarda benim de ailemin de diğer azınlıkların da en azından yaşama hakkı olduğunu biliyorum. Annemin babası Çanakkale’de şehit oldu” açıklamasını yapmıştır. Yürüm kendisi hakkında çıkan “Prof. Yürüm’ün İsrail gizli örgütü MOSSAD’la ilişkisi aranıyor” haberlerine sert tepki göstermiştir. Bu konuda “Bu insafsızlıktır, vicdansızlıktır. Çalışmam endüstriye yönelik kimya üzerine. Kömürün uygun şartlarda kullanılmasıyla yakıttan öte kimyasal maddelerin kaynağı olarak değerlendirilmesini araştırıyorum. Başında bulunduğum topluluk dünyada 15 grup arasında yer alıyor” demiştir. Yürüm ayrıca 1995 yılında Ankara Musevi cemaatinin 70 ilâ 80 kişi olduğunu söylemiştir⁶⁷¹.

Yürüm’e yönelik bu suikastla ilgili olarak İsmet Çalışır adlı kişi İnstar televizyonuna yaptığı açıklamalar sonrasında İzmir’de tutuklanmıştır. Tabii televizyon programcılarında bazı kişiler de tutuklanmıştır. Şalom gazetesi İsmail Çalışır hakkında üst düzey bir emniyet yetkilisinin verdiği bilgilere dayanarak bazı bilgiler vermiştir. Buna göre son yıllarda alkol bağımlısı haline gelen ve eski bir ülkücü olan Çalışır’ın ifadeleri ile emniyetin olay yeri inceleme tespitleri farklıdır. Çalışır, MHP’nin bir yan kuruluşu olduğu iddia edilen “Türk Yıldırım Komandoları” adlı örgüte üye olduğu gerekçesiyle hakkında kamu davası açılmış bir kişidir. Ayrıca 1978 yılında bazı insanlara karşı silahla yaralama ve arabalarına bomba yerleştirme suçlarından mahkum edilmiştir. Ankara Mamak Cezaevi’nden yakın senelerde tahliye edilmiştir⁶⁷². Haberden anlaşıldığı kadarıyla Yuda Yürüm’e karşı gerçekleştirilen bu suikast, 1970’li yıllarda yaşanan sağ-sol cinayetlerine benzer olarak 1990’lı yıllarda gerçekleşen faili meçhul cinayetlerden biri olarak planlanmış olabilir. Bu cinayetin günümüze kadar ki dava sürecini konumuzla doğrudan ilgili olmadığı için detaylı olarak takip edemedik. Ancak ulaşabildiğimiz bir başka habere göre 2000 yılında Rüştü Aytufan –yazar Ahmet Taner Kışalalı’nın bombalı saldırı ile

⁶⁷¹ “Prof. Yürüm: ‘Önce Türküm, Sonra Musevi’”, **Şalom**, nr.2388, 21 Haziran 1995, s.1,10.

⁶⁷² “Sözde İtirafçı Göz Altında”, **Şalom**, nr.2388, 21 Haziran 1995, s.1,10.

öldürülmesi olayının sanığı- Yürüm'ün arabasına bombayı kendisinin yerleştirdiğini belirtmiştir⁶⁷³.

Yukarıda bahsettiğimiz suikast hadisesi haricinde 1990'lı yılların sonunda Ankara Musevi cemaatini etkileyebilecek olumlu veya olumsuz başka bir olay tespit edemedik. Ankara Musevi Cemaati'nin üyeleri de tıpkı bazı diğer şehirlerdeki Museviler gibi Ankara'dan ayrıldıktan sonra bu şehirle olan bağlarını koparmamışlardır. Mesela 1997 yılında daha önce bu şehirden ayrılmış olan 27 Ankaralı Sukot bayramını kutlamak için Ankara Sinagogu'na gelmişlerdir. Dönemin Ankara Musevi Cemaati Başkanı Yuda Yürüm ve eşi onlara refakat etmiştir. Bu ziyaretlerinde yaşadıklarını anlatmışlardır. Sinagoglarındaki ayini İsrail'den gelmiş olan R. Bensusen yönetmiştir. Eski cemaat başkanlarından olan Jozef Levi ise Aron Hakodeş'i açmıştır. Ziyaretçilerin tespitine göre “*Evet Ankara Yahudi topluluğu çok azalmıştı ama yok olmamıştı ve ayakta kalmaya çalışan bu yavrular tüneldeki ışıklardı...*”⁶⁷⁴. Beki Bahar da İsrail'e yerleşmiş Ankaralı Musevilerin turistik gezi ve tatil yerlerinin Türkiye olduğunu söylemiştir⁶⁷⁵.

2003 yılında Ankara'daki Musevi Cemaati'nin “*yok denecek kadar*” azaldığı Yusuf Besalel tarafından belirtilmiştir⁶⁷⁶. 2007 yılında Ankara Musevi Cemaati Başkanı seçilen Can Özgön ile internet bağlantısı üzerinden söyleşi yapılmıştır. Özgön Ankara Musevi cemaatinin günümüze kadar olan göç sürecinden bahsetmiştir. Onun verdiği bilgilere göre 1948 yılında takriben 3500 kişi olan Ankara Musevi cemaati çoğunluğu İsrail'e olmak üzere İstanbul'a, Amerika'ya ve Avrupa'nın farklı ülkelerine göç etmişlerdir. Ardından 1960 ihtilalinden önce ve sonra bilhassa İstanbul'a olan göçler artmıştır. Böylece Musevi Cemaati yaklaşık 500 kişiye inmiştir. 1980 İhtilali'nden önceki sağ-sol kavgalarından etkilenen Ankara Musevilerinin yarısından fazlası İsrail'e göç etmiştir. 2007 yılı itibariyle Ankara Musevi Cemaati 35 kişiden müteşekkildir. Sinagogları ibadete açık değildir. Yalnızca Yom Kipur ve Roş Aşana bayramlarında açılmaktadır. Fakat iki ay önce alınan karar doğrultusunda ayda bir defa Şabat duası için açılacaktır. Özgön ayrıca

⁶⁷³ “Bombayı Ben Koydum”, **Hürriyet**, nr.18877, 27 Eylül 2000, s.23.

⁶⁷⁴ “Ankara'da Bir Hafta Sonu”, **Şalom**, nr.2508, 29 Ekim 1997, s.2.

⁶⁷⁵ Beki L. Bahar, **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, s.121.

⁶⁷⁶ Yusuf Besalel, **Osmanlı Ve Türk Yahudileri**, s.312.

Türkiye’deki diğer illerin Musevi cemaati başkanlarını tanıdığını da belirtmiştir⁶⁷⁷. Kendisi de İstanbul’a göç etmiş Ankaralı bir Musevi olan Reneta Sibel Yolak ise 2008 yılında kendi ailesini ve Ankara’da geçen yıllarını anlatan bir yazı kaleme almıştır. Genel olarak kentteki Museviler ile Müslümanlar arasında uyumlu ilişkilerin olduğunu anlatmıştır. 2008 yılında Ankaralı Musevilerin çok az kaldıklarını ifade etmiştir. Fakat kaç kişi olduklarını açıklamamıştır. Göçler konusunda ise Ankaralı Musevilerin büyük bir bölümünün İsrail’e bir kısmının da İstanbul’a gittiklerini belirtmiştir⁶⁷⁸.

2013 yılında -Ankara’dan 1971 yılında İsrail’e göç etmiş olan- Leyla Ağlamaz ile bir röportaj yapılmıştır. Kendisi 1940 Ankara doğumludur. Ankara’dan ilk olarak 1948’de İsrail’in kurulmasıyla “*birçok*” Musevi ailenin göç ettiğini belirtmiştir. Ankara’dan İstanbul’a giden aileler de olmuştur. İstanbul’a gidenler Ankara’da maddi açıdan “*ilerleme şansı olmayacağını düşünen*” kişilerdir. Ekonomik durumu yetersiz olanlar ve bu durumda olup bir de evlenecek çağda kızları olanlar ise İsrail’e gitmeyi tercih etmişlerdir. 1950’li yıllarda Musevi Mahallesi’ndeki evler eskimiş olduğundan Yenişehir’e yerleşenler olmuştur. Sonraki senelerde Kavaklıdere, Çankaya gibi yerler meşhur olmaya başlamıştır. Zaman içerisinde Musevi aileler farklı bölgelere dağılmışlardır. Ağlamaz Ankara’daki toplumsal hayattan ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Ayrıca Musevi Mahallesinden ayrılan Musevilerin yerine taşınan Müslümanlar ile mahallede kalmaya devam eden Musevilerin çok iyi komşulukları olduğunu söylemiştir. Müslümanların alışveriş için Musevi dükkanlarını seçtiklerini ifade etmiştir⁶⁷⁹.

2019 yılında Şalom gazetesi -2007 yılından beri Ankara Yahudi Toplumu Başkanı olan- Can Özgön ile tekrar söyleşi yapmıştır. Özgön’ün verdiği bilgiye göre 2019 yılında Ankara’da 35 Musevi ikamet etmektedir. Herhangi bir sorunları olduğunda kendi aralarında çözmeye çalışmaktadırlar. İbadet konusunda Minyan oluşturmakta çok zorluk yaşamaktadırlar. Senede iki defa, Roş Aşana ve Yom Kipur bayramlarında İstanbul’dan haham getirilerek sinagogu ibadete açmaya

⁶⁷⁷ Ester Yannier, “35 Kişilik Cemaatin Başkanı: Can Özgön”, **Şalom**, nr.3017, 5 Aralık 2007, s.1,3.

⁶⁷⁸ Reneta Sibel Yolak, “Ankara Yahudileri”, **Şalom**, nr.3037, 30 Nisan 2008, s.9.

⁶⁷⁹ Dora Niyego, “Bir Zamanlar Ankara’da Yahudiler Yaşardı”, **Şalom**, nr.3296, 26 Haziran 2013, s.4.

çalışmaktadırlar. Özgön göç konusunda 1948 itibariyle Ankara'dan göçlerin arttığını, 1960'larda 150 aile takriben 600 kişi bulunurken şehrin genişlemesiyle evvela Yahudi Mahallesinden kentin diğer kısımlarına doğru göçlerin olduğunu sonrasında ise 1980 öncesinde “*daha çok İstanbul*” a göç edildiğini bildirmiştir. 1980 sonrasındaki göçler eğitim, evlilik ve iş hayatının İstanbul'da olması gibi nedenlerle gerçekleşmiştir. Özgön Ankara'daki Musevi mezarlıklarına yönelik saldırılardan da bahsetmiştir. Mezarlara saldıranlar hakkında “*Mezarlıklarla çok uğraşıyorum, gelip kırıp döküyorlar, Mezara saldıran ne yapıyor? Mermeri kırıyor. Bu hırsızlık değil. Mermer bir işine yaramaz artık, alamaz satamaz. Birinden, “Pis Yahudi” diye duymuştur, cahil, karşısına Yahudi mezarlığı çıkınca saldırıyor. Şimdi bir şansımız var, mezarlığın karşısında Altındağ Emniyet Müdürlüğü var artık*” açıklamasında bulunmuştur. Ankara Musevi Cemaatinin mülklerinin gelir getirecek nitelikte olmadığını da belirtmiştir. Ankara Musevi Mahallesi ile ilgili olarak ise “*Altındağ Belediyesine bağlıyız. Hemen yanında Hamamönü, hemen şuracıkta Hacı Bayram var. Her tarafı yenilediler, renove ettiler. Bir tek bu mahalleyi kendi haline bıraktılar. Bence özellikle yapılmadı. Sit alanı çoğu, eski eserler. İki okul vardı burada. Mahallede yaşam olsa, bizim de bir çok sorunumuz çözülecek. Güvenlik için bir bekçisi olacak, sinagogu yaşatabilmek için iyi bir gelir gelebilecek*” diye görüşlerini ifade etmiştir⁶⁸⁰.

2019 yılı Nisan ayında Ankara Musevi Cemaati'nin eski başkanı Yuda Yürüm vefat etmiştir⁶⁸¹.

Genel olarak baktığımızda Ankara Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1940'ların ortalarına kadar diğer şehirlerden –İstanbul da dahil olmak üzere- göç olarak sayıca artan bir Musevi nüfusa sahip olmuştur. Ancak sonraki senelerde özellikle İsrail'in kurulması ile buradaki Musevi nüfus azalmaya başlamıştır. Her ne kadar Ankara'dan İsrail'e göç, Türkiye'nin Batı illerindeki pek çok şehre kıyasla, basına daha az yansımış olsa da nüfus verilerine dikkat ettiğimizde 1955 yılındaki

⁶⁸⁰ Karel Valansi, “Bu Mahallede Yaşam Olsa”, **Şalom**, nr.3578, 13 Şubat 2019, s.1,4. Özgen ayrıca geçmişte Yahudi Mahallesinde yaşayanların kiracı olarak yaşadıklarını çünkü Musevilerin genelde ev satın almadıkları bilgisini vermiştir. İlaveten 1960'larda Kızılay'daki esnafların “hepsi”nin Musevi olduğunu, Atatürk Bulvarındaki “bütün mağazaların” da Museviler tarafından işletildiğini, “şimdi ise hiçbir şey” in kalmadığını anlatmıştır.

⁶⁸¹ “Prof. Dr. Yuda Yürüm'ü Kaybettik”, **Şalom**, nr.3589, 1 Mayıs 2019, s.1,3.

nüfusun 1945 yılına göre neredeyse üçte bir oranında azalmış olduğu göze çarpmaktadır. Ardından 1970’li yıllara gelindiğinde gerek sağ-sol olayları gerekse de iş imkanlarının azalması ile Ankara’dan yurt dışına göçler başlamıştır. Ayrıca eğitim ve iş imkanlarının İstanbul’da –Ankara’ya kıyasla- daha iyi hale gelmesiyle yurt dışına gitmeyen Musevilerin bir kısmı İstanbul’a göç etmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN DOĞU İLLERİNDEKİ MUSEVİLERİN GÖÇ SÜREÇLERİ

1. Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Musevilerin Göçleri

1.1. Adana

Türkiye’deki Musevilerin Adana’ya ne zaman gelip yerleştikleri konusunda verilen tarihler tartışmalıdır. Bu konuya değinen Rıfat Bali Adana Yahudileriyle ilgili çalışmasında, Avram Galante, Kemal Karpat gibi yazarların eserlerinden yola çıkarak 1881 yılından 1914 yılına kadar aralıklarla şehirdeki Musevi nüfusun ne kadar olduğunu tablo halinde göstermiştir. Buna göre 1881 ve 1883 senelerinde hiç Musevi yok iken 1894’de 1 Musevi, 1897’de ise yine hiç Musevi yoktur. Ardından 1906-7’de 10, 1908’de 98 ve 1914’de bir kaynağa göre 76 bir diğerine göre ise 66 Musevi yaşamaktadır⁶⁸². Bu bilgilere ilaveten Osmanlı Arşivinde bulunan 1914 yılına ait yabancı bir nüfus istatistiğinde Adana’da Musevi olmadığı belirtilmektedir⁶⁸³.

Kentteki Musevi nüfus, I. Dünya Savaşı esnasında 1917’ de yaşanan Sovyet Devrimi sonrasında Rusya ile Gürcistan’dan ve sonraki senelerde de Van ile Başkale’den göç eden Yahudilerle en fazla nüfusa (takriben 300 aileye) ulaşmıştır⁶⁸⁴. I. Dünya Savaşı’na ve sonrasındaki Milli Mücadele yıllarına tekabül eden dönemde, şehrin sahip olduğu Musevi nüfusa ilişkin bazı bilgiler -1986 yılında yapılan bir röportajda- Adanalı Museviler tarafından verilmiştir. Onlara göre Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelen Museviler, ilk önce İstanbul’a ardından İzmir ve Konya üzerinden Adana’ya göç etmişlerdir. I. Dünya Savaşı yıllarında Adana’da yaşayan 100 civarında Musevi aile vardır. Fransız işgali sırasında Adana hahamı olan Gaston Mizrahi ve şehir sakinlerinden Hanri Gatenyo, Fransız güçlerine karşı Türk kuvvetleriyle beraber savaşımlardır. Hatta Gatenyo Fransızların silah ve cephane

⁶⁸² Rıfat N. Bali “Adana Yahudileri”, *Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar*, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.48.

⁶⁸³ **BOA, PLK.p.** Dosya no: 3670, lef 1.

⁶⁸⁴ Naim A. Güler, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, 2 Cilt, C. II, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2018, s.201. Güler bu bilgileri Jozef Amado’nun Nisan 2007 tarihli notlarına dayandırmaktadır.

trenini ele geçirdiği için İstiklal Savaşı madalyasına sahip olmuştur⁶⁸⁵. Yusuf Besalel ise Adana Musevi Cemaatinin yaşlılarının anımsadıklarını esas alarak Musevilerin Adana'ya yerleşme süreçlerinden bahsetmiştir. Anlatılanlara göre Gaston Mizrahi 1915-1920 seneleri arasında bu şehre geldiğinde Musevi yoktur. Hatta daha önceki yıllarda burada yaşamış oldukları söylenen Musevilerin adları ve mezarları tespit edilememiştir. Haham Gaston'un akrabaları Adana'ya taşınmışlardır. Bu esnada tesadüf eseri olarak başka Musevi aileler de Adana'ya yerleşmişlerdir. Edirne'den ve İzmir'den gelen Musevilerle Adana'daki Musevi nüfus 300 olmuştur. Kentteki ilk sinagog 1920'de bir binanın kiralanmasıyla oluşturulmuştur. Musevi cemaatinin mülkü olan ilk sinagog ise 1940'larda alınmıştır. İlaveten tarihi süreç içerisinde Van Musevileri de Adana'ya gelerek çeşitli ticari mesleklerle meşgul olmuşlardır⁶⁸⁶.

Cumhuriyet dönemine geldiğimizde yapılan ilk nüfus sayımına göre kentteki Musevi nüfus 1927 yılında 159'dur⁶⁸⁷. Akabinde yapılan sayımlara baktığımızda 1935 yılında 302⁶⁸⁸, 1945'de 187⁶⁸⁹, 1955'de 110⁶⁹⁰, 1960'da 228⁶⁹¹ ve 1965'de 159 Yahudi'nin yaşadığı tespit edilmiştir⁶⁹². Nüfus sayımlarını ilgili eserinde kullanan Rıfat Bali 1950 yılında Adana'da 26 Musevi'nin bulunduğu bilgisini vermiştir⁶⁹³. Ancak bu bilgi yanlıştır. Öncelikle daha önce de ifade ettiğimiz üzere 1950 yılındaki nüfus sayımında “dinler itibariyle nüfus” başlığı altında bir bölüm oluşturulmamıştır.

⁶⁸⁵ “Adana’da küçük bir topluluk”, **Şalom**, nr.1963, 9 Temmuz 1986, s.3. Bu haber daha önce Rıfat N. Bali tarafından Adana Yahudileri çalışmasında kullanılmıştır.

⁶⁸⁶ Yusuf Besalel, “Anadolu’daki Yahudi Cemaatleri”, **Şalom**, nr.3366, 26 Kasım 2014, s.13.

⁶⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.140.

⁶⁸⁸ Türkiye Cumhuriyet Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁶⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170.

⁶⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115. Bali, ilgili makalesinde 1955 tarihli genel nüfus sayımına göre Adana’da bulunan Musevi sayısını Fuat Dündar’ın eserinden hatalı olarak 100 diye aktarmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri,” s.49.

⁶⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁶⁹² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁶⁹³ Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri,” s.49. Bali ayrıca dipnotunda o yıllarda yaşamış kişilere göre 26 sayısının “yanlış” olduğunu bunun yerine 1950’deki Musevi nüfusun “200 civarında” olması gerektiği düşüncesinde olduklarını ifade etmiştir.

Bunun yerine diğer sayımlarda da var olan “anadil itibariyle nüfus” bölümü mevcuttur. Anadil itibariyle nüfusun açıklandığı kısımda ise Adana’da anadili Yahudice olan nüfus 76 kişi olarak yazılmıştır⁶⁹⁴. Rıfat Bali bu bilgiyi kullanmak yerine yine 1950 nüfus sayımında yer alan “din ve iktisadî faaliyet kolları itibariyle nüfus” ayrımının yapıldığı bölümdeki, Adana şehri hakkında verilen bilgileri kullanmıştır. Fakat burada yalnızca iktisadi faaliyetlerde yer alan, 5 yaş ve üzerindeki kişilerin dini sınıflandırılması yapıldığı için Adana’daki Musevi nüfus 1’i kadın 25’i erkek olmak üzere 26 kişi olarak açıklanmıştır⁶⁹⁵. Dolayısıyla anadil sınıflandırılması dikkate alındığında dahi 1950 yılında Adana’da en az 76 kişilik bir nüfus vardır. İlaveten nüfus sayımlarında anadil ile din kategorilerindeki sayıların birbirini tutmadığı, bilhassa Musevi nüfus açısından iki kategori arasında büyük bir fark olduğu ve daima anadili Yahudice olan kişi sayısının dini Musevi olan kişi sayısından çok daha az olduğu/yazıldığı gerçektir⁶⁹⁶.

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ve Adana Yahudilerini de etkileyen önemli bir gelişme Varlık Vergisi Kanunu’nun çıkarılmasıdır. Bali’nin verdiği bilgilere göre Adana Yahudileri 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu’ndan “*olumsuz bir şekilde*” etkilenmişlerdir. Vergiyi verebilmek için mal ve mülklerini satmışlar ve ancak bu şekilde vergiyi ödeyebilmişlerdir. Dolayısıyla vergi borçları kalmadığı için Adana’dan Aşkale’ye gitmek zorunda kalan Gayrimüslim olmamıştır. O dönemde Adana’daki zengin Yahudilerin ödemekle mükellef oldukları toplam vergi miktarının 2.489.250 lira olduğu ifade edilmektedir⁶⁹⁷. Adana Musevilerinden İzak Mizrahi –haham Gaston Mizrahi’nin oğlu- Varlık Vergisi uygulaması esnasında kendi babasının yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

⁶⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, no:410, İstanbul 1961, s.145. Not: Bali’nin kullanmış olduğu nüfus sayımının yayın numarası ve basım yılı bizim kullandığımız nüshayla aynıdır. Fakat buna rağmen Bali, 1950 yılında “Anadili Yahudice” olanları “50” kişi olarak yazmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.49.

⁶⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, no:410, İstanbul 1961, s.306.

⁶⁹⁶ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Fuat Dünder, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, 2. Baskı, İstanbul, Çivi yazı Yay., 2001, s.60-62 ve s.131-137.

⁶⁹⁷ Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.52-53. Borç miktarının kişilere göre dağılımı ad ve soyadı belirtilerek liste halinde gösterilmiştir.

“ Babam vergiden kendine düşen payı zar zor ödedikten sonra geciktiği için üstüne 14.000 TL’lik bir de ceza kesmişler... Babamın ödeme gücü kalmamış artık; çaresiz, her akşam mezarlığa gidiyor, Tanrı’ya yakarıyor. Mustafa Akdağ adında bir çiftçi “Gaston Efendi’ye bu mezarlık ziyaretlerinin sebebini soruyor. Derdini öğrenince de parayı veriyor; “Toparlanınca ödersin” diyerekten. Babam ‘toparlanınca’ faiziyle ödemeye kalksa da, Akdağ bunu kabul etmiyor. Babam ona bir arsa hediye ediyor, Akdağ bunu da reddediyor; sonunda ‘mutlaka istiyorsan oğluma ver’ diye kabul ediyor. Oğlu Zeki Akdağ daha sonra Belediye Reisi olacaktı. Şimdi emekliye ayrılmış yaşlı bir bey. Sık sık rastlaşıyoruz...”⁶⁹⁸.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Avrupa’daki Musevilerin Filistin’e göç etme teşebbüsleri Türkiye’yi etkileyen bir diğer önemli hadisedir. Bu süreçte Adana’da yaşayan varlıklı Musevi ailelerinden olan Yako Benyeş Avrupa’dan Filistin’e gitmek için Türkiye üzerinden transit geçen Yahudilere yardım etmiştir. Filistin’e trenle gidenlere Adana’dan geçtiklerinde kumanya ve erzak yardımı yapmıştır. Bali’nin ifadelerine göre İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye’nin harbe katılmasından endişe eden Museviler, İstanbul’dan Adana’ya gitmişler ve bir müddet burada kalmışlardır. Ayrıca 1948’de İsrail’in devlet olmasıyla Adana Yahudilerinden İsrail’e gidenler olmuş ve “Vanlı” olarak zikredilen ancak Adana’da yaşayan yaklaşık 100-120 aile İsrail’e gitmiştir⁶⁹⁹. Naim Güleriyüz ise İsrail’e göçle ilgili olarak “1949’dan sonra” İsrail ve İstanbul’a gidenler neticesinde Yahudi nüfusun zaman içerisinde azaldığını belirtmektedir. Her iki yazarın verdikleri bilgilerden Adana’dan İsrail’e göçlerin ülkenin diğer birçok şehirlerinde olduğu gibi 1948 ve 1949 yılları ile sonrasında yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her ikisi de bu tarihlerdeki yerel gazetelerin haberlerini kullanmamışlardır⁷⁰⁰. Biz bu göçler hakkında yerel basından öncelikle “Yeni Adana” gazetesinin 1948, 1949 yıllarını ve 1950 yılının ilk altı ayını

⁶⁹⁸ Lizi Behmoaras, “Adana Yahudileri Damdaki Kemancılar”, *Şalom*, nr.2284, 28 Mayıs 1993, s.2. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.54.

⁶⁹⁹ Rifat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.55-56. Bahsi geçen 100-120 ailenin İsrail’e gidişleriyle ilgili olarak bu bilgiye nereden ulaştığına dair herhangi bir kaynak göstermemiştir.

⁷⁰⁰ Her ne kadar Rifat Bali - 1946-1949 yıllarındaki göçleri anlattığı eserinin- kaynakçasında belirttiği üzere Adana yerel gazetelerinden “Türk Sözü”, “Yeni Adana”, “Bugün” gazetelerini incelemiş olsa da bu gazetelerin Adana’dan yapılan Musevi göçüne yönelik tutumlarından bahsetmemiştir. Bkz. Rifat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.459-460.

inceledik. Bu gazetede yalnızca çevre illerden İsrail'e giden Yahudiler hakkında haberler yapılmıştır. İncelediğimiz bir diğer gazete "Bugün" gazetesidir. "Bugün" ün 1948 yılının Temmuz ayı itibariyle 1949 yılının ilk altı ayına kadar olan dönemini taradık. Aynı şekilde bu gazetede de sadece diğer kentlerdeki Yahudi göçünden bahsedilmiştir. 2 Ağustos 1948 tarihinde yayın hayatına başlayan Ceyhan gazetesinin 1950 yılı Ekim ayna kadar olan dönemini inceledik. Bu gazetede sadece İstanbul'dan İsrail'e yapılan Musevi muhacereti 8 Mart 1949'da⁷⁰¹ ve 15 Mart 1949'da⁷⁰² anlatılmıştır. Adana'dan veya civar illerden İsrail'e giden herhangi bir Musevi'den bahsedilmemiştir. Ayrıca 1 Aralık 1949 itibariyle yayınlanmaya başlayan "Millet"⁷⁰³ gazetesinin 1949-1952 yıllarını ve 14 Mart 1946 tarihinden yayımlanmaya başlayan "Seyhan"⁷⁰⁴ gazetesinin 1949-1951 senelerini araştırdık. Yine bu gazetelerde de diğer şehirlerdeki Musevi göçlerine dair haberler olsa da Adana'dan yapılan göçlerle ilgili hiçbir haber bulunmamaktadır. Adana'dan İsrail'e yapılan göçlerle ilgili olarak yalnızca 1 Ocak 1934 tarihinden beri yayımlanmakta olan "Türk Sözü" gazetesinde bir haber tespit edebildik. Bu haber 7 Nisan 1949 tarihli olup gazete yetkililerinin ilgili mercilerden öğrendiklerine göre bu tarihe kadar Adana'dan "hiçbir Musevi" Filistin'e gitmemiştir. Lakin iki Musevi pasaport talebinde bulunmuştur⁷⁰⁵. Bu haber haricinde gazetenin 1950 yılı Haziran ayına kadar bir daha kentteki Yahudi göçü ile ilgili herhangi bir haberine ulaşamadık. Adana'dan giden Yahudilerle ilgili tek bir haberin bulunması ve bu haberde de sadece iki Musevi'nin pasaport istemiş olması buradan İsrail'e yapılan göçlerin ya çok az olduğuna ya da daha geç bir tarihte yapıldığına işaret ettiği kanaatini oluşturabilir. Ancak 1949 yılı Mayıs ayında genel basından "Son Saat" gazetesinde Adana'dan İsrail'e göç eden Musevilerden bahseden bir haber yapılmıştır. Habere göre bir yıl önce Adana'da 70 Musevi aile bulunurken 1949 yılı Mayıs ayına kadar 35 Musevi aile İsrail'e göç etmiştir⁷⁰⁶. Bir de dönemin Musevi basınından Türkiye'nin Sesi gazetesinde göç meselesi ile ilgili olarak dönemin Adana hahamı olan Gaston Mizrahi'nin söyledikleri aktarılmıştır. Ona göre Adana'da 1947 yılında 70 Yahudi aile varken "İsrail'e ve kısmen

⁷⁰¹ "Musevi Muhacereti Devam Ediyor", **Ceyhan**, nr.61, 8 Mart 1949, s.3.

⁷⁰² "70 Yahudi Genci Suçüstü Yakalandı", **Ceyhan**, nr.63, 15 Mart 1949, s.2.

⁷⁰³ **Millet**, nr.1, 1 Aralık 1949, s.1.

⁷⁰⁴ "Seyhan 3 Yaşında", **Seyhan**, nr.105, 14 Mart 1949, s.1

⁷⁰⁵ "Adana'dan İki Musevi Pasaport İstedi", **Türk Sözü**, nr.7484, 7 Nisan 1949, s.2.

⁷⁰⁶ "Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti", **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

İstanbul'a” yapılan göçler sonucunda 1950 senesinde sadece 30 aile bulunmaktadır⁷⁰⁷. “Son Saat” gazetesinin 1949 tarihli haberinde yer alan rakamsal bilgi ile Gaston Mizrahi’nin 1950 yılı itibariyle verdiği rakamsal bilgi birbirine yakın ve birbirini teyit eder niteliktedir. Ve bu durumda Adana yerel gazetelerinden “Türk Sözü” gazetesinin yukarıda aktardığımız Nisan 1949 tarihli haberinde yer alan, bu tarihe kadar hiçbir Musevi’nin şehirden ayrılmadığı yalnızca 2 Musevi’nin pasaport istediği bilgisinin gerçekliği şüpheli hale gelmektedir. Bu noktada yerel basının Adana’dan yapılan göçleri kasten görmezden geldiği ve hatta Adana’dan göç eden Musevilerle ilgili haberlerin yapılmasını doğru bulmamış olabileceği söylenebilir. Ayrıca incelediğimiz civar illerin yerel gazetelerinde de Adana’dan yapılmış Musevi göçleriyle ilgili hiçbir habere tesadüf etmedik.

1950’lilerde Adana Musevi toplumunu etkileyen bir hadise 3 Nisan 1954 tarihinde yaşanan uçak kazasıdır. Mersinli bir Musevi olan David Koen bu kazada ailesinin başına gelenleri anlatmıştır. İstanbul’a bir iş için babasıyla görüşmek üzere gitmesi gereken eniştesi ve onun 4 yaşındaki kızı Ezra, Adana’dan kalkan bu uçağa binmişlerdir. Uçuşun başlamasından 10 dakika sonra uçak alev almış ve patlamıştır. Kazada hayatta kalabilen bir kimse olmamıştır⁷⁰⁸. Sonraki senelerde ve 1960’lı yıllarda Adana’daki Musevi Cemaatinden bahseden herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Yalnızca 1964 yılında Gaziantep’e gitmiş olan İzak De Kordovi Adana’ya gitmek istediğini ancak gidemediğini ifade etmiştir. Fakat daha önce vefat etmiş bulunan eski Adana hahamı Rav Gaston Gerşon hakkında insanların onu çok sevdiklerini yazmıştır. Yazısını onun ruhuna dua ederek bitirmiştir⁷⁰⁹. Bundan sonraki süreçte 1970’li yılların başında Adana’daki Musevi Cemaati 1973 yılında, Avram Leyon’a Adana’dan Yusef Luza’nın gönderdiği mektup vasıtasıyla, Şalom gazetesinin gündemine getirilmiştir. Bu habere göre kentteki Yahudi nüfus o tarihte 30- 35 aile kadardır. Buradaki cemaatin başkanlığını Moiz Meşullam ve başkan yardımcılığını

⁷⁰⁷ Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.56. Ayrıca bkz. “Güney Anadoludaki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu”, **Türkiyenin Sesi**, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5.

⁷⁰⁸ David Koen, “Mersin 1942”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.235. Bu kazada ayrıca Demokrat Parti milletvekili olan Salamon Adato’da vefat etmiştir. Bkz. “La Katastrofa Aeriana De Adana”, **Şalom**, nr.337, 8 Nisan 1954, s.1.

⁷⁰⁹ İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje 4”, “La Comunidad Judia de Gaziantep”, **Şalom**, nr.849, 29 Ocak 1964, s.3.

ise Jak Eskenazi ile Moiz Almado yapmaktadır. Cemaatin küçük bir sinagogu bulunup Albert Mizrahi'nin ve Moşe Korodo'nun gayretleri ile bu ibadethane dua zamanlarında dolmaktadır. Sinagogda yapılan dualar Şabat gecesi, Şabat günü ve bayramlar olup Cemaatin Hazanı İshak Levi tarafından herhangi bir ücret alınmadan yapılmaktadır. Yalnızca Roş Aşana ve Kipur bayramlarında İstanbul'dan Hazan getirilmektedir⁷¹⁰.

Naim Güleriyüz Hahambaşılık verilerine göre şehirdeki Yahudi nüfusunun 1980 yılına gelindiğinde 21 aile ya da 60 fert olduğunu belirtmektedir⁷¹¹. 1984 yılında Adana'yı ziyaret eden Salzmänn'in yazdıklarına göre o tarihte şehir içerisinde dağınık bir şekilde yaşayan 63 kişilik bir nüfus vardır. Şehrin önde gelen isimleri Moşe Corodo, Jak Eskinazi, İzak Mizrahi ve Moiz Amado'dur. Mersinde ki gibi Adana'nın orta yaşlı insanları da orada doğmamıştır. Ege, Trakya ve Akdeniz şehirlerinden ve Doğu'da Van şehrinden gelmişlerdir. Fakat Mersin'in aksine Adana'daki Musevi toplumu birleşmiştir. Evlilikler ve doğumlarla yenilenmiş dinamik bir topluluktur. Erkekler genellikle eşlerini İstanbul ve İzmir'den seçmişlerdir. Museviler ticaretle meşgullerdir. Esas olarak elektronik alet ve hırdavat satımı ile kâr sağlayıcı pamuk ihracatı işiyle uğraşmaktadırlar. Kadınlar genellikle evde oturup sosyalleşmekte ve hayır işlerine dahil olmaktadır. İlginç bir şekilde orta yaşlı erkeklerin çoğu yüksek eğitim görmemişken kadınların çoğu üniversite eğitimi almışlardır. Daha genç erkekler Adana'daki Amerikan Kolejinden mezunlardır ve eğitsel faaliyetlerde aktiflerdir. Çocuklarını üniversite eğitimi için yurt dışına göndermeyi tercih etmişlerdir. Adana sinagogu topluluğun katkılarıyla restore edilmiş eski bir evdir. Çeşitli toplumsal ve dini olaylar için para toplanmaya devam edilmektedir. Sinagog her gün açıktır ve Şabat günlerinde her zaman minyan toplamak için yeterli erkek bulunmaktadır. Moşe Korodo dini lider olarak hareket etmesine rağmen böyle bir eğitim almadığını itiraf etmiştir. Topluluğun bir diğer üyesi Jak Eskinazi bir hırdavat dükkanı sahibidir. Şehirdeki Musevi mezarlığı hakkında Salzmänn'a bilgi vermiştir. Mezarlıktaki en eski taş 1922 tarihlidir ve

⁷¹⁰ Moris Levi ve diğerleri, **Şalom'da 60 Yıl (1947-2007)**, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2007, s.155. Ayrıca bkz. Avram Leyon, "En Nuestra Komunitad" "La Komunitad de Adana", **Şalom**, nr.1338, 20 Haziran 1973, s.3.

⁷¹¹ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu' da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.201.

küçük bir alanda 50 mezar bulunmaktadır. Mezarlığın olduğu yerde konumlanan bir camide Museviler ile diğer Müslüman olmayanlar için mezarlık hizmeti verilmektedir. Defin işlemi gerçekleşmeden önce bir hahamın huzurunda ölü yıkama işlemi gerçekleştirilmektedir⁷¹². 1986 yılında Adana’da yaşayan Musevi cemaatinin ileri gelenlerinden Moiz Meşulam, Vitali Meşulam, Eli Benyeş, Yako Mizrahi ve Nesim Amado ile bir röportaj yapılmıştır. Bu röportaja göre o tarihte şehirdeki Musevi sayısı yalnızca 63 kişiden ibaret olup yaklaşık 20-25 aile kadardır. Hahamlık görevini Hazan Moşe Krudo yapmaktadır ve bir apartman dairesinde cemaat tarafından kullanılmakta olan bir sinagog bulunmaktadır. Cemaat hafta içi minyan sayısına ulaşmasa da Şabat gününde sayıca sıkıntı çekmeden ibadetlerini yapabilmektedir. Önemli bayramlarda ise İstanbul’dan Hazan getirilmektedir. Dini konularda hahamları şöhetlik yapmadıkları için kaşer et bulmakta zorluk çekmektedirler. Oysaki 1965 yılına kadar hahamlık görevini icra eden Gaston Mizrahi aynı zamanda şöhetlik görevini de bu tarihe kadar sürdürmüştür. Kendi aralarında genellikle Türkçe konuşmaktadırlar. Yahudi İspanyolcası bilenlerin sayısı az olduğu için bu dil unutulmaktadır⁷¹³.

1990 yılına geldiğimizde Adana’da yaşayan Musevilerin 53 kişi olduğu bilgisini dönemin İskenderun Musevi Cemaati başkanı Harun İmir ifade etmiştir⁷¹⁴. Ardından 1993 yılında Adana Yahudi Cemaati başkanı ve pamuk tüccarı olan Jozef Amado ve cemaatin ileri gelenlerinden eski haham Gaston Mizrahi’nin oğlu olan İzak Mizrahi, Jak Eskenazi, Klara Eskenazi gibi bazı kişilerle söyleşi yapılmıştır. Bu tarihte kentte yaşayan Musevi sayısı 40 ilâ 50 civarına düşmüştür. Çoğunluğu İzmir menşei Seferad Yahudisi olup orta yaşın üzerindedirler. Her ne kadar sayıları azalmaya devam etse de J. Amado bu konu hakkında “*cemaat çok azaldı ama biz ona ölen bir cemaat gözüyle bakmıyoruz*” yorumunu yapmıştır. Onun verdiği bilgilere göre cemaatin yetişkin çocuklarının neredeyse hepsi İstanbul’a veya İsrail’e göç etmişlerdir. Amado’nun kendi çocukları da İstanbul’da yatılı okumaktadırlar. Bu röportajda Adana’da yaşamaya devam eden bu Musevilere neden Adana’da kalmayı

⁷¹² Ayşe Gürsan-Salzmann, **Travels In Search Of Turkey’s Jews**, s.94-95.

⁷¹³ “Adana’da Küçük Bir Topluluk”, **Şalom**, nr.1963, 9 Temmuz 1986, s.3.

⁷¹⁴ “İskenderun Musevi Cemaati”, **Şalom**, nr.2132, 28 Mart 1990, s.2. Harun İmir ayrıca İskenderun Musevi cemaati ile Adana Musevi cemaatinin birbirlerine yakın mesafede olmaları nedeniyle irtibat halinde olduklarını belirtmiştir.

tercih ettikleri de sorulmuştur. Bu soruya İzak Mizrahi'nin cevabı şu şekilde olmuştur: *“Burayı benimsemişiz, siz İstanbul’da neden yaşıyorsanız biz de ondan buradayız. Sakin bir yer, koşuşturma yok; işimizde müşterilerle, aile hayatımızda komşularla haşır neşiriz. Antisemitizm yok...”* cevabını vermiştir. Mizrahi'nin bu cevabı üzerine Antisemitizmin bugüne kadar hiç olup olmadığı sual edilmiştir. Mizrahi de *“bir süre düşündükten sonra”* *“Varlık Vergisi zamanında haraç mezat kestiler; Aşkale’ye giden olmadı ama bazı insanların yatakları bile altlarından alındı”* yanıtını vermiştir. Adana’da Antisemitizmin olmadığı fakat *“Varlık Vergisi”* uygulamasının buna bir örnek olduğu bir başka Adanalı Musevi olan ve lise öğrenimini İstanbul’da görmüş, fakat yaşamına Adana’da hırdavatçılık yaparak devam eden Jak Eskenazi tarafından ifade edilmiştir. Onun bu konudaki sözleri *“Varlık Vergisi sırasında bize ‘Yahudi’ dendi!”* şeklinde olmuştur⁷¹⁵.

Adana Musevi Cemaati’nin 90’lı yıllardaki durumuna dönecek olursak röportaj yapılan bir Musevi’nin sözleri önemlidir. Onun sözleri: *“Çocuklarımız ya yurtdışında ya da İstanbul’da, İstanbul ile bağlantımız var. Burada kök salmış da değiliz ama geleceğe kötümser bakmıyoruz”* şeklindedir. Bu tarihlerde kentteki Museviler ne çok fakir ne de çok zenginlerdir. Dini ibadetlerini on on beş yıl önce inşa edilen Adana Sinagogu’nda icra etmektedirler. Cemaatten bir kişi Hazanlık görevini yürütmektedir. İhtiyaç duyulan günlerde İstanbul’dan bir haham getirilmektedir. Kentte yaklaşık 20 aile yaşamakta olduğu için erkek nüfus 16-17 civarındadır. Bu sebeple minyan oluşturulabilmektedir. Röportajda dikkat çeken bir nokta Körfez Savaşı esnasında kentteki Musevilerin neler yaşadıkları sorulduğunda görüşülen kişilerin verdikleri ortak cevabın *“İncirlik Üssü dolayısıyla kendimizi emniyette hissediyorduk; İsrail’deki eş dostu merak ediyorduk”* şeklinde olmasıdır⁷¹⁶.

Genel olarak baktığımızda gazete tarafından röportaj yapılan Adanalı Museviler Adana’da kendilerine yönelik antisemit saldırıların olamadığı konusunda hemfikirlerdir. Ancak Varlık Vergisi’nin uygulanması sırasında yaşanan olayları *“antisemit”* bir durum olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu noktada devlet

⁷¹⁵ Lizi Behmoaras, “Adana Yahudileri Damdaki Kemancılar”, *Şalom*, nr.2284, 28 Mayıs 1993, s.2.

⁷¹⁶ Lizi Behmoaras, “Adana Yahudileri Damdaki Kemancılar”, *Şalom*, nr.2284, 28 Mayıs 1993, s.2. .

görevini icra eden bürokratlar ile sıradan yerel halkın kendilerine yaptıkları muameleleri birbirinden ayırt etmiş olduklarını görmekteyiz. Yusuf Besalel'in 2014 yılında Adana Musevi cemaatiyle ilgili tespitlerine göre 1950'li yıllardan itibaren Musevi gençlerin İstanbul'a eğitim almak için gitmeleri ve geri gelmemeleri sonucuna Musevi cemaati küçülmüştür. 1986 yılından itibaren şehirdeki bazı Musevi aileler pamuk ve tekstil ticareti, hırdavatçılık ve fotoğrafçılık gibi işlerle meşgul olmuşlardır. 1994'den beri her hafta sinagogda minyan (ibadet için gerekli olan 10 Musevi erkek) oluşturulabilirken 2014'e gelindiğinde bu mümkün değildir. Zira 2014'de Adana Musevi cemaati Besalel'in ifadesiyle “20 dolaylarına inmiş” durumdadır⁷¹⁷. Naim Güleriyüz 2017 yılında Adana'da yaşayan Musevilerin 16 kişiden ibaret olduğunu Jozef Amado'nun notlarına dayandırarak bildirmektedir⁷¹⁸.

1.2. Antakya

Naim Güleriyüz'ün verdiği bilgilere göre Osmanlı döneminde Çorlu ve Halep'ten göç eden Yahudiler ile Antakya'daki Yahudi nüfusu artmıştır ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde Antakya'da 40 Yahudi aile ikamet etmektedir. Güleriyüz ayrıca 1816 yılında İngiliz gezgin A. Buckinghman'ın Şabat duasını yapabilmek için hususi bir evde toplanan sadece yirmi kadar ailenin mevcut olduğunu yazdığını belirtmektedir. 1880'li yıllarda ise Cuinet'den aktarıldığına göre tamamı merkezde yaşayan 266 Yahudi bulunmaktadır⁷¹⁹. Antakya Musevilerinin bir kısmı I. Dünya Savaşı öncesinde 1910'lu senelerde çocuklarını çıkabilecek bir savaştan korumak amacıyla İskenderun limanından hareket eden gemilerle Brezilya'ya gitmişlerdir. Bu ülkede yeni bir hayata adapte olamayanlar ise birkaç sene sonra Türkiye'ye geri dönmüşlerdir. Hatay'ın Türkiye'ye dahil olmasıyla Halep ile Hatay Musevilerinin iletişimi kopmuştur⁷²⁰.

⁷¹⁷ Yusuf Besalel, “Anadolu'daki Yahudi Cemaatleri”, *Şalom*, nr.3366, 26 Kasım 2014, s.1,12.

⁷¹⁸ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu' da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.201.

⁷¹⁹ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.206.

⁷²⁰ Rivka Bihar, “Antakya Yahudileri”, *Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar*, Der. Rifat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.157.

Cumhuriyet döneminde Hatay'ın Türkiye topraklarına dahil olmasından sonra yapılan nüfus sayımlarına göre 1945'de 263⁷²¹, 1955'de 162⁷²², 1960'da 158⁷²³ ve 1965'de 195 Yahudi yaşamaktadır⁷²⁴. Güteryüz'ün Shaul Tuval'dan aktardığına göre 1977'de 42 aile veya 164 Musevi vardır. Ayrıca Güteryüz hahambaşılık verilerine göre 1981'de 27 aile veya 164 Musevi bulunduğunu belirtmiştir⁷²⁵.

Antakya'daki Yahudiler genellikle manifatura, mefruşat, tekstil ve kumaş ticareti ile geçimlerini sağlamışlardır. Kumaş ticareti ile meşgul olanlar Halep, İstanbul ve Bursa'dan getirdikleri kumaşları satmışlardır. Aralarında fabrika sahibi olanlar da vardır. Ticaret babadan oğula intikal ederek sürdürüldüğü için eğitim 1985'lere kadar fazla önemsenmemiştir. Yine de erkekler her dönemde az da olsa bir eğitim almışlardır. Kızlar ise ancak 20. asrın ilk yarısından sonra kız enstitüsüne gönderilmişlerdir. Öncesinde uzunca bir dönem evlendirilerek eğitimden yoksun bırakılmışlardır. Ticaretle uğraşan varlıklı ailelerin çocukları öncelikle Türkiye Suriye sınırı çizilene kadar Şam'da, sınırın çizilmesi sonrası Antakya'da veya İstanbul'da eğitim görmüşler ve bu eğitim sonrası aile dükkanlarını işletmeye devam etmişlerdir. İlaveten berber ve terzi olan Yahudiler de vardır. Ekonomik durumu kötü olan Museviler ise seyyar satıcılık veya pazarcılık yaparak geçinmişlerdir. Esnafılık ve ticaretle geçimlerini sağlayan Yahudiler dini kuralları gereğince Cuma günleri dükkanlarını diğer günlere göre daha erken kapatıp Cumartesi günleri de hiç alışveriş yapmıyorlardır. Bazı Musevilerin iddialarına göre bu durumu fırsat bilen (Müslüman vs.) diğer esnaflar ise pazarlarını Cumartesi açmaya başlayıp bir kısım Musevi ailenin geçim sıkıntısı çekip şehirden ayrılmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca 1939'da Hatay'ın Türk toprağı olmasıyla bu tarihe kadar devam eden Halep Yahudileri ile Hatay Yahudileri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler kesilmiş ve bu durum Hatay Yahudilerinin Türkiye'deki diğer kentlerle iletişime geçmelerini ve bu

⁷²¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁷²² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁷²³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁷²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁷²⁵ Naim A. Güteryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.206.

sayede oralardaki Musevi toplumlarıyla ekonomik bağlar geliştirmelerini sağlamıştır⁷²⁶.

Rivka Bihar tarafından Cumhuriyet Döneminde II. Dünya Savaşı esnasında Antakyalı Musevilerden zengin olanlarının Amerika'ya yerleştikleri ve kentten ayrılmayanların Varlık Vergisi Kanunu nedeniyle *“büyük bedeller ödemek zorunda bırakılarak çalışma kamplarına gönderilmekten kurtuldukları”* belirtilmektedir. Ayrıca Varlık Vergisi'nin akabinde takriben 40 ilâ 50 ailenin 1948'de İsrail'e hicret ettiklerini bildirmektedir. Aynı zamanda çağımızda İsrail'de 100 civarında Antakyalı Musevi ailenin yaşadığının rivayet edildiğini söylemektedir⁷²⁷. Ancak bu bilgilerine herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Antakya'daki Musevi toplumu da diğer şehirlerdeki Museviler gibi 1948 yılında İsrail'in kurulması öncesi ve sonrasında şehirden göç etmeye başlamışlardır. Dönemin yerel gazetelerinden biri olan “Hatay Postası” hem bu şehirden ayrılan hem de diğer şehirlerden⁷²⁸ ayrılan Yahudiler hakkında haberler yayınlamıştır. Hatta dış ülkelerdeki Yahudilerden İsrail'e gidenlerle ilgili haberlere de yer vermiştir⁷²⁹. Hatay bir sınır kenti olduğu için yakındaki illerden Filistin'e gidecek olan Yahudiler geçici bir süre için bu şehre kabileler halinde gelmişlerdir. Örneğin 22 Şubat 1949'da bir gün önce güney illerinden 125 kişilik bir kafilenin Mersin'den Hatay'a geldikleri, pasaport ve gümrük işlemleri yapıldıktan sonra Kalkavan acentesine bağlı “Kafkasya” motoruyla Kıbrıs üzerinden Filistin'e gidecekleri yazılmıştır⁷³⁰. Ertesi gün aynı gazete, öğrendiklerine göre bu 125 kişilik kafilenin aslında 47 pasaport ile İçel'den (Mersin) gelen 107 kişilik bir kabile olduğunu ve Kafkasya motoruyla önce Kıbrıs ve akabinde Filistin'e gitmek üzere ayrıldığını anlatmıştır. Ayrıca pasaportların İçel ve Mersin'den verilmiş olduğunu bildirmiştir. 300 kişilik bir kabile

⁷²⁶ Rivka Bihar, “Antakya Yahudileri”, s.155.

⁷²⁷ Rivka Bihar, “Antakya Yahudileri”, s.158.

⁷²⁸ “Gidene Güle Güle”, **Hatay Postası**, nr.130, 29 Eylül 1948, s.2. Edirne'deki Musevilerin aileleriyle beraber Filistin'e gitmelerinin devam ettiği belirtilmiştir.

⁷²⁹ “Bulgaristan'dan Filistin'e Gidecek Yahudiler”, **Hatay Postası**, nr.195, 19 Aralık 1948, s.1. Habere göre Perşembe günü Yugoslavya'dan 4350 Yahudi Filistin'e hareket etmiştir. İki hafta içerisinde 7000 Yahudi Bulgaristan'dan İsrail'e gidecektir. Yılbaşına kadar Balkanlardan 32 bin Yahudi ve gelecek yıl boyunca “binlerce Yahudi muhacirin Filistin'e gideceği” söylenmektedir.

⁷³⁰ “125 Kişilik Bir Yahudi Kafilesi Şehrimizde”, **Hatay Postası**, nr.247, 22 Şubat 1949, s.1.

daha Antakya'ya gelecektir ve aynı yolla ayrılacaktır⁷³¹. Filistin'e giden Yahudilerin hangi eşyalarını götürebildikleri konusu basının merak ettiği ve haber yapmak istediği konulardan biridir. Mesela Temmuz 1949'da Filistin'e "Pırlanta" motoru ile giden 100'den fazla Yahudi kafilesinin çoğunluğu kadın olup bu Yahudiler "*çok fazla yiyecek ve ev eşyası götürmek istediklerinden*" bu duruma izin verilmemiştir. Ayrıca "*fazla miktarda manifatura eşyası götürmek isteyen bir Yahudi'ye*" engel olunca bu Yahudi eşyalarını "*iyi bir fiatla akrabalarına*" satmıştır. Yine aynı haberde bu kafiledeki Musevilerin genellikle Gaziantep, Maraş ve Diyarbakır'dan geldikleri söylenmiştir⁷³². Kasım 1949 tarihli haberde ise Filistin'e giden bir kafileye motora binmeden önce yapılan kontrollerde dışarıya çıkarılması yasak olan altın ve gümüşün eşyalar arasında olup olmadığı sorulmuş ve kafiledekiler "hayır" cevabını vermişlerdir. Ancak Abbut Harrari isimli Yahudi'nin ayakkabısının köselesi arasına "*hususî suretle yerleştirilmiş 1190 lira kıymetinde İngiliz altını ve mücevheri*" bulunduğu ve bu kişinin gitmesine izin verilmeyerek savcılığa götürüldüğü anlatılmıştır⁷³³.

1949 yılında yerel ve genel gazetelere yansıyan olaylardan İsrail'e göç hadisesi dışında bir diğer önemli gelişme İsrail'e gitmiş olan Türkiyeli Musevilerin geri dönmeleridir. "Hatay Postası" gazetesinde bu konuyla ilgili haberlere ilk olarak 4 Haziran 1949 tarihinden itibaren rastlıyoruz. Bu haberde İsrail devletine "*iltihak*" etmek için giden Yahudilerin "*kısım kısım*" geri dönmekte oldukları ve bu duruma neyin sebep olduğu bilinmese de geri gelenlerin sayısının arttığı ve bir gün önce "Etrüks" vapuru ile İstanbul'a gitmek amacıyla içlerinde kadınların da olduğu 8 Yahudi'nin İskenderun'a geldiği bildirilmiştir⁷³⁴. Sonraki süreçte 1 Kasım 1949 tarihli haberde Filistin'e "*hicret eden birkaç Yahudi ailesi(nin) oradaki durumun ve muamelenin fena olması dolayısıyla tekrar yurdumuza*" döndükleri yazılmıştır⁷³⁵. 10 Kasım 1949'da ise 15 kişilik bir grubun yurdumuza geri döndükleri ve bu kişilerin "*oradaki gıda maddelerinin pahalılığından şikayetçi olmakla beraber yurdumuza*

⁷³¹ "İlçemize Gelen Yahudi Kafilesi Dün Filistin'e Hareket Etti", **Hatay Postası**, nr.248, 23 Şubat 1949, s.1.

⁷³² "Filistin'e Giden Yahudi Grubu", **Hatay Postası**, nr.376, 26 Temmuz 1949, s.3.

⁷³³ "Filistin'e Giden Yahudilerde Altın Bulundu", **Hatay Postası**, nr.454, 8 Kasım 1949, s.2.

⁷³⁴ "Hayfa Yahudileri Geri Dönüyor", **Hatay Postası**, nr.333, 4 Haziran 1949, s.1.

⁷³⁵ "Filistin'e Giden Birkaç Yahudi Ailesi Geri Dönüyor", **Hatay Postası**, nr.448, 1 Kasım 1949, s.1.

karşı duydukları hasreti ifade edici sözler kullandıkları” ifade edilmiştir⁷³⁶. Benzer şekilde 28 Kasım 1949 tarihinde de daha önce pasaport alarak ülkeden ayrılmış 29 Yahudi’nin daha geri döndükleri bildirilmiştir⁷³⁷. Yahudilerin 1950 yılında da Filistin’den geri dönmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. 15 Mart 1950 de İstanbul’dan alınan bilgilere göre Filistin’e gidip de “pişman olan” Musevilerden 35 kadarının “Anna Maria” vapuru ile geri döndükleri yazılmıştır⁷³⁸. 29 Mart 1950’de yine İstanbul’dan öğrenildiğine göre evvelce Filistin’e gitmiş olan 28 Musevi’nin geri geldikleri ve bu duruma gerekçe olarak “*mesken buhranı ve fazla pahalılığı*” söyledikleri açıklanmıştır⁷³⁹. 27 Haziran 1950’de Filistin’e gitmiş olan 15 Musevi’nin daha geri döndüğü İstanbul’dan bildirilmiştir. Ayrıca geri dönen bu kişilerin “*Biz Filistin’de ucuzluk, rahatlık umuyorduk fakat hüsrarla karşılaştık. Müthiş kalabalık ve müthiş pahalılık olan Arz-ı Mevutta yaşamak bizim gibi kişilerin harcı değildir*” dedikleri açıklanmıştır⁷⁴⁰. 1950 yılında geri dönenler olduğu gibi Filistin’e gidenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ekim 1950’de Filistin’e gidecek olan “Aksu” vapuru gazeteye iki defa reklam vermiştir⁷⁴¹. Yerel basında her ne kadar İsrail’den geri dönen Museviler hakkında haberler yapılmış olsa da bu Musevilerden ne kadarının Antakya’ya ne kadarının diğer kentlere geri döndükleri anlaşılmamaktadır. Ayrıca 1947-1950 yıllarında şehirdeki toplumsal hayatta Yahudiler ile diğer unsurlar arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu konusuna değinen herhangi bir köşe yazısı veya haber tespit edemedik. Bu sebeple yerel basının Yahudilere yönelik tutumu hakkında yorum yapabilmek güçtür. 1947-1950 yılları arasında Antakya’dan İsrail’e giden Musevilerin toplamda kaç kişi olduklarına dair bir bilgi Musevi gazetelerinden “Türkiyenin Sesi” gazetesinde bulunmaktadır. 1950 yılında bu gazeteye özel olarak bilgi veren dönemin Adana hahamı Gaston Mizrahi, Güneydoğu şehirlerinde yaşayan Musevilerin, İsrail’e göç etmeleri sonucunda mevcutlarının ne kadar azaldığını anlatmıştır. Mizrahi’ye göre Antakya’da 1947 yılında 50 Musevi ailesi yaşarken İsrail’e olan göçler neticesinde 1950 itibarıyla 20

⁷³⁶ “15 Kişilik Bir Yahudi Kfilesi Daha Geri Döndü”, **Hatay Postası**, nr.456, 10 Kasım 1949, s.3.

⁷³⁷ “Filistin’den 29 Yahudi Geldi”, **Hatay Postası**, nr.471, 28 Kasım 1949, s.3.

⁷³⁸ “Filistin’den Dönen Yahudiler”, **Hatay Postası**, nr.558, 15 Mart 1950, s.2.

⁷³⁹ “Filistin’den Dönen Yahudiler”, **Hatay Postası**, nr.570, 29 Mart 1950, s.2.

⁷⁴⁰ “15 Musevi Geri Döndü”, **Hatay Postası**, nr.613, 27 Haziran 1950, s.3.

⁷⁴¹ “Dikkat! Dikkat! Fırsatı Kaçırmayınız”, **Hatay Postası**, nr.734, 21 Ekim 1950, s.3.;”Dikkat! Dikkat! Fırsatı Kaçırmayınız”, **Hatay Postası**, nr.735, 22 Ekim 1950, s.2.

aile ikamet etmektedir. Geride kalan bu 20 ailenin durumu iyi olup “*diğer şehirlerdeki gibi*” başlıca işleri ticarettir. Buradaki Musevilerin yüzyıllardır mevcudiyetini koruyan bir sinagogları vardır. Mizrahi, Antakya’nın bir ilçesi olan İskenderun’da yaşamlarını sürdüren Musevileri de ayrı olarak ele almıştır. Ona göre 1947 yılında İskenderun’da 30 Musevi aile bulunurken 1950 itibariyle “ancak” 16 Musevi aile vardır. 1949 yılında İstanbul ve İzmir’den 5 Musevi aile İskenderun’a gelip yerleşmişlerdir. Buradaki Musevilerin iktisadi durumları “*memnuniyet verici*” haldedir. Mizrahi ayrıca İskenderun’daki İtalyan Konsolosunun bir Musevi olduğunu belirtmiş ve bu durumu “*kayda değer bir olay*” olarak değerlendirmiştir⁷⁴².

İsrail’in kurulma sürecinde gerçekleşen göç akını sonrasında Antakya Musevi toplumunun şehirden göç etmesine sebep olan olaylar 1980 ihtilali öncesinde yaşanan hadiselerle gerçekleşmiştir. İhtilal öncesi Museviler kenti terk etmelerini isteyen tehdit mektupları almışlardır. Darbe sonrası 1985 senesinde kentteki Musevilerin çoğu öncelikle İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’a gelenlerin bir kısmı daha sonra İsrail’e gitmişlerdir. Antakyalı Musevilerin taşınmaz mülklerine 1989’dan 2002 yılına kadar şerhler (işaretler) yapılmıştır. Musevilere yönelik baskılar da olduğu için çoğu Antakyalı Musevi İstanbul’a yerleşmiştir⁷⁴³. Antakya’da bilhassa 1978-1980 yılları arasında vuku bulan sağ-sol olaylarının Musevi toplumuna yönelik etkisi tıpkı Gaziantep’te yaşanan hadiseler gibi o dönemki Şalom gazetesine yansımamıştır. Her iki şehirde yaşanan olayların birbirinin peşi sıra gerçekleştiği yıllar sonra yapılan bir röportajda dile getirilmiştir⁷⁴⁴.

Antakya bir sınır kenti olduğu için buradan göç edenler olduğu gibi aynı zamanda resmi veya gayri resmi yollardan şehre gelenler de olmuştur. Örneğin

⁷⁴² “Güney Anadolu’daki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu”, **Türkiyenin Sesi**, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5. Bu yazı daha önce Rıfat N. Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.56. İskenderun Musevi Cemaatiyle ilgili olarak genel basından “Son Saat” gazetesinde de bilgi verilmiştir. Bu bilgi 1949 yılına ait olup şu şekildedir: “*İSKENDERUN: 11 Yahudi ailesi tamamen göç etmiştir. Burada hemen hemen Yahudi kalmamıştır.*” Bkz. “Türkiye’deki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5. Ancak Gaston Mizrahi’nin röportajı dikkate alındığında bu bilgi yanlış olmalıdır.

⁷⁴³ Rivka Bihar, “Antakya Yahudileri”, s.159. Bihar dipnotunda Musevi mülklerine şerh (işaret) konulması hakkında bir açıklama yapmıştır. Buna göre Turgut Özal’ın başkanlığı döneminde konulan işaretler Antakya doğumlu Dışişleri Bakanı Vahit Melih Halefoğlu’nun “*katkılarıyla 4- 5 yıl sonra kaldırılmıştır*”. Ancak bu bilgiye herhangi bir kaynak göstermemiştir.

⁷⁴⁴ “Bir Dönemler Antakya Cemaati”, **Şalom**, nr.3146, 30 Haziran 2010, s.8.

Suriye’de yaşayan Yahudilerin bazıları Hafız Esat (1970-2000) dönemindeki sorunlar sebebiyle Antakya’ya iltica etmişlerdir. Fakat gelen kişiler kentteki Musevi nüfusun sayısını fazla etkilememişlerdir. Çünkü önce İstanbul’a ardından da İsrail’e gitmişlerdir. Bu olay Antakya Yahudileri ile Suriye’deki Yahudilerin ticari ve kültürel ilişkilerini tamamıyla bitiren ikinci olay olarak değerlendirilmektedir. Yine aynı değerlendirmeye göre iki cemaat arasındaki irtibata ket vuran ilk olay 1939 yılında Türkiye-Suriye sınırının oluşturulmasıdır.⁷⁴⁵ Suriyeli Musevilerin Türkiye’ye gelmelerine delil olarak gösterebileceğimiz bir haber 1992 yılına aittir. Bu habere göre Suriye’deki 3 bin kişilik Musevi cemaati Hafız Esad’ı destekler görünümüne bir yürüyüş yapmışlardır. Ancak durumları çok kötüdür. İlk olarak Birleşmiş Milletlerin 1947 yılındaki “Paylaşım Planı” ile Şam ve Halep’teki Araplar’ın saldırılarına uğramışlar ve bu sebeple o dönemde 30 bin Musevi ülkeden ayrılmıştır. 1992 yılında ise İsrail’e ve Türkiye’ye kaçanlar vardır. Hatta ülkeden kaçanların genellikle erkek olması nüfusta dengesizlik oluşturmuştur. Suriyeli Museviler yaşadıkları tüm zorluklara rağmen Hafız Esad’dan sonra daha kötü bir yönetimin gelmesinden korkarak onu “*kötünün iyisi olarak*” görmüşlerdir.⁷⁴⁶

1978-1980 yılları arasında pek çok Musevi’nin Antakya’dan ayrılması sonrasında ilk olarak Antakya Musevi Cemaati’nin bir parçası olan İskenderun Musevi Cemaati 1990 yılında gündeme getirilmiştir. Dönemin İskenderun Musevi Cemaati Başkanı Harun İmir ile bir görüşme yapılmıştır. Harun İmir 1936 Antakya doğumludur. Ailesin pek çok üyesi ticaretle meşguldür. Onun verdiği bilgilere göre 1979 senesine değin İskenderun’da 20-25 Musevi ailesi yaşamıştır. 1980’lerde İstanbul’a ve başka yerlere göçler olduğu için nüfus azalmıştır. Ve 1990 yılı itibariyle üç büyük aileden müteşekkil 12’si erkek olmak üzere toplam 24 kişilik bir Musevi Cemaati vardır. Cemaat minyan oluşturmamaktadır. Fakat yine de ibadethanelerini genellikle açık tutmaktadırlar. Cemaatin çoğunluğu Arabistan kökenli olduğu için evlerde yüzde seksen Arapça konuşulmaktadır. Museviler hem şehir halkıyla hem de yöneticileriyle “dostluk” ilişkileri içerisindeyler. İmir ayrıca

⁷⁴⁵ Rivka Bihar, “Antakya Yahudileri”, s.158.

⁷⁴⁶ “Suriye Yahudileri Esad’ın Kısacasında”, *Şalom*, nr.2218, 15 Ocak 1992, s.1,8.

İskenderun'a çok yakın olan Antakya cemaati içinde bilgiler vermiştir. Antakya'da 100-145 kişilik bir cemaatin bulunduğu bilgisini vermiştir⁷⁴⁷.

Bu görüşmenin ardından 1994 senesinde Antakya hahamı Yakup Cemal'in vefatıyla Antakya Musevi Cemaati haber yapılmıştır. Habere göre o yıl Antakya Musevi cemaati 136 kişiden müteşekkildir. Cemaatin tek hahamı olan Yakup Cemal 8 Mayıs 1994'te ölmüş ve aynı gün Antakya Sinagogu'nda yapılan törenle Antakya Musevi mezarlığına defnedilmiştir⁷⁴⁸. Bu haberden yaklaşık bir ay sonra Antakya Musevi Cemaati yetkililerinden İbrahim Cemal ve kardeşi İshak Cemal ile bir röportaj yapılmıştır. O dönem itibariyle Antakya Musevileri "Cemal", "Kebudi" ve "Cenudi" isimli üç aileden müteşekkildir. Kentteki Musevilerin "en büyük kesimi" "Cemal" ailesindendir. Daha önceleri 1500 civarında olan nüfusları Antakya'dan İstanbul'a, İsrail'e yapılan göçler ile azalmıştır. Röportaj verenlere göre göçün sebepleri 1980 öncesinde *"terör esintilerinden nasibini alan toplum (Musevi) mensupları, tehditlerden ve korkutulma çabalarından bezip yöreyi terk etmeyi"* tercih etmişlerdir. Bu sebeple Musevi nüfus sürekli azalmıştır. Daha sonra *"Antakya 12 Eylül 1980'den sonra huzura kavuştuysa da, artık giden gitmişti"*. Röportajda sorulan asimilasyon konusuna *"Hamdolsun bugüne kadar bizde asimilasyon olmadı. Belki 2.000 senelik tarihimizde bir veya iki karışık evlilik olmuştur ama hiç yok da diyebiliriz"* cevabını vermişlerdir. Antakya Musevilerinin 1994 senesindeki durumlarına bakılacak olursa yardıma ihtiyacı olan bir kimse yoktur. Genel olarak iş sahibi insanlardır. Cemaatin hahamlığı geleneksel olarak bir aile tarafından sürdürölmektedir. Son hahamları Yakup Cemal çok yakın bir zamanda öldüğü için kardeşi Şaul Cemal bu görevi üstlenmiştir. Şaul Cemal ayrıca şohetlik görevini de yapmaktadır. Röportaj yapılan kişilerin evlilik konusundaki açıklamalarından cemaat dışı evlenmeyi kabul etmedikleri, buna tamamen karşı oldukları *"kapalı bir toplum"* yaşantısı sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı kişiler kızlarını Musevilerle evlenmeleri için İstanbul'a göndermektedirler. Bu durum da Antakya'daki cemaatin azalmasına sebep olmaktadır. Geleceğe yönelik tahminleri ise *"4-5 sene sonra biz artık minyan toplayamaz hale gelirsek, gelecek nesli kaybederiz. Yok oluruz"*

⁷⁴⁷ "İskenderun Musevi Cemaati", **Şalom**, nr.2132, 28 Mart 1990, s.2. Harun İmir o dönemki Adana Musevi Cemaati'nin 53 kişiden ibaret olduğu bilgisini de vermiştir.

⁷⁴⁸ "Antakya Hahamı Yakup Cemal Vefat Etti", **Şalom**, nr.2332, 11 Mayıs 1994, s.3.

şeklindedir⁷⁴⁹. 1999 yılına geldiğimizde Antakya’da yayımlanmakta olan “Güney Rüzgarı” isimli dergiden M. Ali Solak, Antakya Musevileri ile ilgili bir araştırma yapmıştır. Bu araştırması Şalom gazetesi tarafından aktarılmıştır. Bu çalışmada Antakya Musevi Başkanı Davut Cemal ile ve bazı Musevilerle görüşülmüştür. 1980 öncesindeki Musevi göçünün nasıl başladığı konusuna da değinilmiştir. Buna göre 1980 evvelindeki göçün sebebi ekonomik değildir. Çünkü Museviler uzun yıllardır bölgede tüccarlıkla meşguldürler. Hatta önceki senelerde İstanbul, Bursa ve İzmir gibi şehirlerdeki fabrikalardan eşya almak bir “üstünlük” kabul edilirmiş. Davut Cemal 1980 öncesinde hadiselerin artması ve Musevilere baskı yapılması nedeniyle göç etmek mecburiyetinde kaldıklarını belirtmiştir. Bu göçlerin büyük bir bölümü yurtdışından ziyade İstanbul’a olmuştur. Görüşülen Antakyalı Musevilerin kentle ve göçlerle ilgili genel görüşleri ise: *“Antakya’dan göç edenlerin büyük çoğunluğu maddi durumu iyi olsa da Antakya’daki anılarını unutamazlar. Unutmaları da mümkün değil. Çünkü Antakya unutulamayacak kadar gizemli bir kent. 1980 öncesinde etnik kutuplaşmaları gündeme getirmek suretiyle bizi göçe zorlayanlar, belki yaptıklarından bugün utanmış olabilirler. Buna rağmen biz hiçbir Allah’ın kuluna kırgın değiliz. Kırgınlığımız olmuşsa da, cahilliğin vermiş olduğu bağınazlığa bağlıyoruz. Çünkü dünyanın hiçbir yerinde bir Musevi’nin Müslüman gibi “Selamunaleyküm” diyerek selamlaştığını göremezsiniz. Biz burada bu güzelliği yaşayan bir bütünüüz. Bizi Antakya’ya bağlayan en önemli özellik de bu.”* diye açıklanmıştır. İlaveten Musevi Cemaati Başkanı Davut Cemal kentteki Havra’nın neden kapalı olduğu konusuna da açıklık getirmiştir. Havra içerisinde 500 yıllık Tevrat bulunduğu için çalınmasından endişe edildiği için kapalı tutulmaktadır. 1999 yılında kentteki Musevilerin bazı istekleri vardır. Bunlardan bazıları İstanbul’daki Hahambaşılık tarafından kendilerine İbranice öğretecek bir eğitmen ile ibadetlerini icra edebilmelerini sağlayacak bir din adamının tayin edilmesidir⁷⁵⁰.

2008 yılında Şalom gazetesinde Antakya Yahudi toplumu hakkında bir yazı yayımlanmıştır. Bu yazı için cemaat başkanı Şaul Cenudi’nin bilgilerine

⁷⁴⁹ Nana Tarablus, “Orda, Uzaklarda Bir Kentte Asırların Geleneği Sürüyor Antakya Yahudi Cemaati”, **Şalom**, nr.1337, 22 Haziran 1994, s.2.

⁷⁵⁰ “Antakya Yahudilerinin Tarihsel Gelişimi”, **Şalom**, nr.2600, 1 Eylül 1999, s.13. Bu haberde Musevilerin ibadetleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler de mevcuttur.

başvurulmuştur. Onun verdiği bilgilere göre kentteki Yahudiler Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet dönemine kadar ticaretlerini Halep ve Antakya güzergahında devam ettirmişler ve Suriye ile ilişkileri sürmüştür. Yirminci yüzyılın başlarında şehirdeki Musevi sayısı 1500 civarındadır. Hatay'ın bağımsız bir cumhuriyet olduğu günlerde kurulan hükümette Musevi cemaatini temsilen Efrayim Kebudi meclis üyesi olmuştur. Ancak Hatay 1939 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhak edilince bu meclis fesh edilmiştir. Kentteki Yahudiler ilk olarak 1948'lerde, ikinci olarak da 1980 öncesinde yaşanan olaylar sebebiyle İsrail'e göç etmişler ve nüfusları 150 kişiye düşmüştür. Cenudi 1950'li yıllarda şehirdeki Yahudilerin tekstil ile uğraştıklarını ve Manifaturacılar Caddesinin tamamının Yahudi tekstilcilerle dolu olduğunu hatta bazı Yahudilerin çırçır fabrikaları olduğunu söylemektedir. Ayrıca aynı yıllarda 25-30 fertten oluşan birçok ailenin yaşadığını belirtip örnek soyadları olarak “Şirem, Berdeyan, Mizrahi, Şueke, Duek, Harari ve Murabi” leri saymıştır⁷⁵¹. Cebudi ile yapılan röportajdan iki yıl sonra Antakya Musevi cemaati hakkında yeni bir mülakat gerçekleştirilmiştir. 1928 Antakya doğumlu olan ancak 2 yaşından itibaren çocukluk yıllarını Halep'de geçiren daha sonra tekrar Antakya'ya dönen ve burada yaşamaya devam eden Gerez Kebudi ile Şalom gazetesinde Haziran 2010'da bir görüşme yapılmıştır. Kebudi öncelikle şehirdeki geçim şartlarından bahsetmiştir. Babasının kardeşleriyle birlikte kumaş ticareti yaptıklarını, Halep'ten mal alarak katır üstünde Antakya'ya getirdiklerini ve Hatay Fransızların elinde olduğu için gümrük vergilerinin olmadığını ancak Türkiye'nin Hatay'ı almasıyla Halep ile Hatay arasında sınırla birlikte gümrük uygulamasının başladığını belirtmiştir. Halep'teki Yahudiler Türklerle Fransızlar arasında bir savaş çıkması ihtimaline karşı Halep'i terk etmişlerdir. Bu yıllarda varlıklı ve Fransızca konuşabilen Yahudiler Fransa'ya, diğerlerinin de bir kısmı Filistin'e, Beyrut'a, Şam'a, Kahire'ye ve İskenderiye'ye göç etmişlerdir. Kebudi'nin göçlerle ilgili verdiği bilgilerde önemli olan kısım 1948'deki göçlerden sonra 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları sırasında “*Antakya'da da antisemit hareketlere maruz kaldığını*” ve o dönem bir göç dalgasının daha yaşandığını söylemesidir. Ona göre en büyük göç dalgası 1977-1978 senelerinde yaşanmıştır. Bu yıllarda Gaziantep'te başlayan sağ-sol çatışmaları esnasında

⁷⁵¹ “Antakya Seyahati Ve Yahudi Cemaati Hakkında İzlenimler”, **Şalom**, nr.3062, 29 Ekim 2008, s.2.

Antakya’da da Yahudilere yönelik “aşırı ırkçı hareketler” başlamış, tehdit mektupları yazılmış ve mülklerine şerhler konulmuştur. Bu sebeplerle o yıllarda İsrail’e ve İstanbul’a büyük bir göç olmuştur. Antakya’da kalmaya devam edenler ise çocuklarını İstanbul’a üniversite eğitimi için göndermişlerdir. 2010 yılında Antakya’da 35 Yahudi yaşamaktadır. Kebudi ayrıca kayınpederi olan Efraim Kebudi’nin Hatay Cumhuriyeti’nde mecliste Yahudilerin temsilcisi olduğunu ilaveten o dönemde Antakya Hahambaşılığı İstanbul’a bağlı olmadığı için aynı zamanda Antakya hahambası olduğunu söylemiştir⁷⁵².

2011 yılında dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Antakya ziyareti esnasında Antakya Yahudi cemaatinin 27 kişi kaldığını öğrenen Şalom gazetesinden Ester Yannier Antakya Yahudi cemaati başkanı Şaul Cenudi⁷⁵³ ile röportaj yapmıştır. Cenudi 1940’lı yıllardan sonra buradaki aile sayılarının 100’den fazla olduğunu ve her ailenin genellikle beş çocuklu olması sebebiyle yaklaşık olarak 600-700 kişilik Yahudi cemaati bulunduğunu belirtmiştir. O tarihlerde Musevilerin genellikle tekstil işiyle uğraştıklarını ve bazılarının mağaza sahibi olduğunu bazılarının da seyyar satıcılık yaptığını ifade etmiştir. Seyyar satıcıların yakındaki kazalara gidip pazarlarda tezgah kurduklarını ve buralardaki yerli esnafın bu durumdan ticari açıdan zarar gördükleri için kazançlarını kaybetmemek amacıyla tüm pazarları Cumartesi günü kurmaya başladıklarını anlatmıştır. Nihayetinde şehirdeki Yahudilerin geçimlerini sağlamaları zorlaşmıştır. İsrail’in de 1948⁷⁵⁴’de kurulmuş olmasıyla işlerini kaybeden insanlar başta olmak üzere büyük bir göç olmuştur. 1950’lilerdeki bu göçlerden sonra 250 civarında bir cemaat kalmıştır. 1970’li yıllardaki sağ-sol olayları nedeniyle zaten Antep cemaati tamamen sona ermiştir ve 1980 ihtilali öncesinde Antakya cemaati de yok olmak üzeredir. Ancak gidenlerin bir kısmı darbeden sonra yeniden şehre gelmişlerdir. 2011 yılında Antakya’da her biri iki

⁷⁵² “Bir dönemler Antakya Cemaati”, **Şalom**, nr.3146, 30 Haziran 2010, s.8.

⁷⁵³ Şaul Cenudi Antakya Yahudi Cemaati başkanıdır. 1941 doğumlu olup eğitim için İstanbul’a gitmiş fakat sonrasında Antakya’ya geri dönmüştür. Halen Antakya’da yaşamaktadır.

⁷⁵⁴ İsrail 1948’de kurulmuştur. Ancak Cenudi röportajında İsrail’in kuruluş tarihini 1950’lerin başı olarak söylemiştir.

kişiden oluşan 15 aile yaşamaktadır. İstanbul’da ise aslen Antakyalı olan 50 aile bulunmaktadır⁷⁵⁵.

2016 yılının Haziran ayında Antakya’daki Yahudi Mezarlığına yapılan saldırı sonrasında Hahambaşı İshak Haleva ile Türk Musevi Cemaati Başkanı İshak İbrahimzadeh öncülüğünde bir grup Antakya’ya “*dayanışma*” ziyaretine gitmişlerdir.⁷⁵⁶ Mezarlık saldırısı sonrasında Avleremoz platformundan Henri Çirput, Antakya Yahudi Cemaati başkanı Şaul Cenudi ile bir görüşme yapmıştır. Cenudi saldırıyı sadece Antakya Yahudi toplumuna değil tüm Türkiye’deki Musevilere yapılmış bir saldırı olarak değerlendirmiş ve bu gibi saldırıların daha önce de olduğunu ifade etmiştir. Hatta 2 yıl önce ve 6-7 ay önce de mezarların tahrip edildiğini ve akabinde onardıklarını fakat son olayın “*bardağı taşıran son damla*” olduğunu söylemiştir. Cemaatin tarihçesinden bahsederken 1942’de Varlık vergisi uygulamasından dolayı ekonomik durumu iyi olanların Antakya’dan Amerika ve Avrupa ülkelerine, 1950 öncesi ise İsrail’in kurulmasıyla ekonomik durumu kötü olan esnafların İsrail’e ve 1980 öncesindeki sağ-sol eylemlerinden endişelenenlerin yurt içine ve yurt dışına göç ettiklerini anlatmıştır. 1980 sonrasındaki göçlerde eğitim, iş bulma ve evlenmek gibi sebepler etkili olmuştur. Günümüzde (2016) Antakya’da 8 aileden ibaret 17 Musevi yaşamakta iken İstanbul’da yaşayan Antakyalı Musevi sayısı 270’dir⁷⁵⁷.

1.3. Diyarbakır

Diyarbakır Musevileri hakkında bir makalesi bulunan Rıfat Bali şehirdeki Musevi nüfusun XVIII. XIX. ve XX. yüzyıllardaki mevcudiyetini İnciciyan, Buckingham, Galente ve Karpat gibi yazarların eserlerini kullanarak tablo halinde sunmuştur. Buna göre XVIII. yüzyılda buradaki Musevi nüfus 70-80 haneden ibarettir. XIX. yüzyılın başlarında 1827 yılında bir düzüne ev Musevi bulunmaktadır.

⁷⁵⁵ Ester Yannier, “Şaul Cenudi İle Günümüzde Antakya Yahudi Cemaati”, *Şalom*, nr.3174, 27 Ocak 2011, s.3.

⁷⁵⁶ Kaler Valansi, “Antakya’daki Son 17 Yahudi ve Mezarlık Saldırısı”, *Şalom*, nr.34446, 22 Haziran 2016, s.1,2.

⁷⁵⁷ Henri Çirput, “Hatay Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Şaul Cenudioğlu: Filistin’den geldik, 23 asırdır buradayız”, *Avlaremoz*, 26 Haziran 2016, <http://www.avlaremoz.com/2016/06/26/hatay-musevi-cemaati-vakfi-baskani-saul-cenudioğlu-filistinden-geldik-23-asırdır-buradayız/>

Akabinde 1855'te bu sayı 200 aileye yükselmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru Musevi nüfus 1873'te 200 kişi, 1881-1882/1893 de 1051 kişi, 1893'de 285 kişi, 1888-1889'da 450 kişi ve 1897'de 1381 kişiden müteşekkildir. XX. yüzyıla gelindiğinde 1905'de 2792, 1906-1907'de 1165, 1913-1914'de 2538 ve 1914'de 2085 Musevi yaşamaktadır⁷⁵⁸.

1914 tarihli yabancı bir nüfus istatistiğine göre de Diyarbakır'da 2085 Musevi, 65859 Ermeni, 1935 Rum ve 492161 Müslüman bulunmaktadır⁷⁵⁹.

Cumhuriyet döneminde Diyarbakır'da ikamet eden Musevi nüfus 1927'de 379'u şehir merkezinde 13'ü Çermik ilçesinde olmak üzere toplam 392 kişidir⁷⁶⁰. Sonraki sayımlarda ise 1935'de 336⁷⁶¹, 1945'de 441⁷⁶², 1955'de 21⁷⁶³, 1960'da 12⁷⁶⁴ ve 1965'de 34 kişiden ibarettir⁷⁶⁵. Rıfat Bali buradaki Musevilerin ilk olarak 1916 senesinde Filistin'e gittiklerini ve bundan sonra cumhuriyet döneminde 1925'de vuku bulan Şeyh Sait isyanıyla ikinci kez Kudüs'e gitmek için şehirden ayrıldıklarını belirtir. Ayrıca bir başka kaynağa göre ikinci göç dalgasının 1929 ile 1933 arası dönemde olduğunu bildirir⁷⁶⁶. Yusuf Besalel 1930'larda bu şehirde 70 ilâ 80 Musevi aile bulunduğunu ve bu ailelerin Filistin'e göç etmelerinin 1933-1935 senelerinde başladığını yazmaktadır⁷⁶⁷. Doğu Yahudileri üzerine doktora tezi yazan Süleyman Şanlı ise yaptığı mülakatlardan yola çıkarak Diyarbakır'da Cumhuriyet döneminde yaşanan ilk göç dalgasının 1933'te vuku bulduğunu ve bu ilk göçmenlerin bazı fakir

⁷⁵⁸ Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", **Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.96-97.

⁷⁵⁹ **BOA, PLK.p.** Dosya no: 3670, lef 1.

⁷⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.210.

⁷⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁷⁶² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt:65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁷⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁷⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no: 452, Ankara 1964, s.170.

⁷⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁷⁶⁶ Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.100.

⁷⁶⁷ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, s.322.

aileler olup ekonomik koşullar yüzünden Kudüs'e gitmeye karar verdiklerini belirtmektedir⁷⁶⁸.

Yahudilerin birçok yerde olduğu gibi Diyarbakır'da da devlet idaresi ile uyumlu olmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. 10 Ekim 1934 tarihli "Vakit" gazetesindeki bir habere göre dönemin Diyarbakır hahamı İlyas tarafından halkevine "*ceylan derisi üzerine yazılmış*" ve değeri "*20 bin liradan fazla*" olan "*iki bin senelik*" Tevrat armağan edilmiştir⁷⁶⁹. Bu olay aynı günkü "Haber Akşam Postası" gazetesinde de aynı ifadelerle yer almıştır⁷⁷⁰. Fakat aynı tarihteki "Cumhuriyet", "Zaman" gazetelerinde bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. Diyarbakır Halkevi'nin 1934 yılına ait raporlarında da bu olaydan bahsedilmemiştir⁷⁷¹. Ancak 1941 tarihli, Diyarbakır Halkevinde bulunan kitapların ve el yazması eserlerin kayıtlarının tutulduğu listelerden birinde "*bir adette İbranice el yazması keçi derisi üzerinde Tevrat*" ibaresine rastlamaktayız⁷⁷². Bu kayıtlarla eserin halkevi kütüphanesinde en azından 1941 yılına kadar kaldığını ve Vakit gazetesinde yer alan haberin doğru olabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Bali, Diyarbakır Müzesi görevlilerinden öğrendiklerine göre el yazması bir Tevrat'ın 1960 senesinde Diyarbakır Halkevi'nden müzeye intikal ettiğini ancak sergilenmediği için eserin nitelikleri konusunda fazla bilgi alınamadığını belirtmiştir⁷⁷³. Fakat Cumhuriyet arşivinde Haham İlyas ile ilgili hiçbir belgeye ulaşamadık.

Şehirdeki Yahudilerin Cumhuriyet dönemindeki yaşamları ile ilgili bilgilere ulaşabilmek için yerel basından "Yeni Yurd" ve "Diyarbakır İçkale" gazetelerinin bazı sayılarını ve ilaveten Diyarbakır Halkevi tarafından yayımlanan "Karacadağ" dergisini inceledik. "Yeni Yurd" gazetesinin ulaşabildiğimiz 1936 ve 1937 yıllarındaki sayılarında ve Karacadağ dergisinin 1938-1949 yılları arasındaki

⁷⁶⁸ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, Yeditepe University Department Of Anthropology, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s.106.

⁷⁶⁹ Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.100-101. Ayrıca bkz. "İki Bin Senelik Tevrat", **Vakit**, nr.6020, 10 Teşrin-i evvel 1934, s.2.

⁷⁷⁰ "2000 Senelik Bir Tevrat", **Haber Akşam Postası**, nr.881, 10 Teşrin-i evvel 1934, s.2.

⁷⁷¹ Diyarbakır Halkevinin faaliyetlerini inceledik. Diyarbakır halkevinin 1938 senesine ait raporlarının olduğu dosya içerisinde 1934 yılına ait raporlar da Ocak ayından itibaren bulunmaktadır.

⁷⁷² Diyarbakır'daki Halkevi ve halkodaları kütüphanelerinin durumunu gösteren bilgilerin yer aldığı dosya **BCA**, Yer nr:490.1. Fon kodu: 1045.1015.2. s.29. Bu sayfa üzerindeki tarih 29 Kanun-ı evvel 1941'dir.

⁷⁷³ Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.100.

sayılarında kentteki Musevilerle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. “Diyarbakır İçkale” gazetesinin ise 1940, 1942, 1945, 1947, 1948, 1949 ve 1952 senelerindeki sayılarını inceleyebildik. İlk karşılaştığımız habere göre 1940 yılında telgraf memurluğu yapmakta olan Mahir isminde bir memur “*sarhoşluk*” sebebiyle iki Yahudi ile kavga etmiş ve ağır şekilde yaralanmıştır. Tedavi gördüğü hastanede vefat etmiştir. Mahir’in daha önce Türk Ocağı spor şubesinde çeşitli hizmetlerde bulunduğu, Türk Ocağı lağv edildikten sonra “*aynı aşkla*” Halkevi’nin spor şubesine ve akabinde temsil koluna katıldığı da açıklanmıştır. Haberin sonunda kederli ailesine başsağlığı dilenmiş ancak kentteki Musevilere yönelik herhangi bir olumsuz ifade kullanılmamıştır⁷⁷⁴. Bundan sonraki süreçte Varlık Vergisi uygulaması karşımıza çıkmaktadır. 1942 yılında Varlık Vergisi uygulaması başladığında gazetede ki köşe yazılarında verginin alınmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Ancak verginin gayrimüslimlere uygulanmasına yönelik herhangi bir düşünce ifade edilmemiştir. Örneğin avukat Muhittin Çağın tarafından yazılan bir makalede savaş şartlarından dolayı tüketimin arttığı bu sebeple de her malın fiyatının olağanüstü bir artış gösterdiği böylece tüketicilerin zararı ile mal sahiplerinin karı arasındaki ilişki “*dizgini zapt edilemeyen çılgın bir at*” a benzetilmiştir. Varlık vergisinin bu durumu önlemek amacıyla “*kimseyi sıkmadan alınan bir devlet kaynağı*” olduğu belirtilmiştir. Derhal hızla uygulanması istenmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi Diyarbakır halkının da “*kanunun verdiği hizmet fırsatına severek koşacağı*” ifade edilmiştir⁷⁷⁵.

1942 yılında 5000 liraya kadar olan vergi mükellefleri listesinde herhangi bir Gayrimüslim ismi bulunmamaktadır⁷⁷⁶. Her ne kadar gazete haberleri bu konuda kesin yorum yapabilmek için yetersiz olsa da Varlık Vergisi uygulamasının Diyarbakırlı Yahudiler üzerinde olumsuz bir etkisinin olmama olasılığı güçlüdür. Zaten Süleyman Şanlı’da Doğu Yahudilerinin göçlerinde Varlık Vergisi uygulamasının etkisi olmadığını belirtmektedir⁷⁷⁷.

⁷⁷⁴ “Mahir Vefat Etti”, **Diyarbakır İçkale**, nr.1346, 3 2.Kanun 1940, s.1.

⁷⁷⁵ Muhittin Çağın, “Varlık Vergisi”, **Diyarbakır İçkale**, nr.2116, 16 Teşrinievvel 1942, s.1,

⁷⁷⁶ “Varlık Vergisi”, **Diyarbakır İçkale**, nr.2130, 28 Kasım 1942, s.1.

⁷⁷⁷ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.92.

Diyarbakır Yahudilerinin İsrail'in kurulma sürecinde göç ettikleri genel olarak kabul gören bir bilgidir. Diğer şehirlerdeki Yahudi toplumlarının özellikle 1948'den 1950'ye kadar İsrail'e göç etmelerini dönemin yerel basınından takip edebiliyoruz. Ancak bu kentteki yerel gazetelerden biri olan ve Diyarbakır milletvekili T. Cahit Çubukçu tarafından yayımlanan "Diyarbakır İçkale" gazetesinin 1947, 1948 ve 1949 tarihli baskılarında ne bu kentteki ne de diğer kentlerdeki Musevilerin Filistin'e gitmeleriyle ilgili herhangi bir haber bulunmaktadır. Yalnızca Filistin'de yaşanan Yahudiler ve Arapların savaşı ile ilgili haberler vardır. 1947'den 1949'a kadar gazetede kentteki Musevilerle ilgili sadece iki haber yapılmıştır. Bu haberlerden biri 12 Ocak 1948 tarihli. Buna göre Arap Şeyh Mahallesi'nde ikamet eden Sefer oğlu Abdülaziz isminde, "*işsiz takımından*" ve yaklaşık 15 yaşında bir çocuğun aynı mahalledeki Musevi Havrasından, havraya harcanmak üzere cemaatten toplanan ve "*bir teneke içinde*" tutulan, "*40 lira kadar parayı*" çaldığı anlaşılmış ve zabıtarlar tarafından yakalanıp "*adalet teslim*" edilmiştir.⁷⁷⁸ Hem bu haberden anlaşıldığı üzere hem de Bali'nin verdiği bilgilere göre Cumhuriyet döneminde Diyarbakır'daki Museviler Arapşeyh Mahallesi'nde yaşamışlar ve bu mahallede bir sinagogları olmuştur⁷⁷⁹. Ayrıca bu haber ile en azından bu tarihe kadar şehirdeki Musevilerin havrayı aktif olarak kullandıkları sonucuna da ulaşabiliriz. Diğer haber ise 1949 yılına aittir. Buğday Pazarı'nda Musevilerden Yusuf oğlu Zago ile kardeşi Sosan Zago'nun yanlarından Bekir oğlu Galip Gülderen geçerken aralarında yaşanan "*herhangi bir hadise*" nedeniyle bu Museviler "*dini mukaddesata küfür*" etmişlerdir. Bunun üzerine Gülderen onlarla kavga etmiş ve kavga esnasında bıçakla Sosan Zago'yu yaralamıştır. Olayı öğrenen zabıtarlar Gülderen'i yakalamışlardır. Cumhuriyet savcılığı deli raporu olan Gülderen'nin gözaltına alınmasını istemiştir. Gülderen karakola giderken bu kez Yunus Zago'yu karnından bıçaklamıştır. Zago hastaneye Gülderen ise nezarethaneye götürülmüştür. Gülderen daha sonra Elazığ akıl hastanesine sevk edilecektir⁷⁸⁰.

Güleryüz'ün aktardığı bilgilere göre 1947 ve 1948 yıllarında Yahudiler Diyarbakır'dan göç etmeye başlamışlardır. Bu durumun sebebi şehirde gerçekleşen

⁷⁷⁸ "Musevi Havrasından Para Çalmış", **Diyarbakır İçkale**, nr.2905, 12 Ocak 1948, s.1.

⁷⁷⁹ Rifat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.100.

⁷⁸⁰ "Dini Mukaddesata Küfretmiş", **Diyarbakır İçkale**, nr.3101, 27 Nisan 1949, s.1.

bir cinayet ve bu cinayetin ardından yaşanan olaylardır. Bu vaziyetten tedirgin olan ailelerin pek çoğu İstanbul'a ve İsrail'e gitmişlerdir. Gidenler Kudüs'te yerleştikleri Mahane Yehuda bölgesinde Netsah Yisrael ve Tiferet Yisrael isimli iki sinagog açmışlardır⁷⁸¹. Bali ise 1948 senesinde İsrail devleti kurulunca ilk başta genç insanlarla yoksul ailelerin akabinde diğer ailelerin göç ettiklerini, beş altı ailenin ise İstanbul'a gittiğini bildirir. Ayrıca Yusuf Güzel ile 1999 yılında yapmış olduğu görüşmeden yola çıkarak cinayet hadisesini daha detaylı bir şekilde anlatır. Cinayet 1947-1948 arasında olmuştur. Urfa ya da Siverek'den Diyarbakır'a gelmiş bir şahıs çay ocağı açmış ve Musevi esnafı çaya alıştırmak için ücretsiz ve zorla çay dağıtmaktadır. Ermeni ve Musevi manifaturacıların olduğu Buğday Pazarı'nda dükkanı bulunan Yona (Yunus) isimli bir Musevi ve kardeşleri de çaycının baskılarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Çaycıyla yaşanan münakaşada Yunus çaycıyı tokatlamış ve onun hakkında resmi mercilere suç duyurusunda bulunmuştur. Böylece çaycıya dava açılmıştır. Duruşma günü Yunus kardeşleri ile duruşmaya giderken yolda “*çaycının yakınları tarafından kunduracı falçatası ile sırtından bıçaklanarak*” katledilmiştir. Bu vaka Musevilerin endişelenmesine ve İsrail'in de kurulmasıyla Diyarbakır'dan süratle ayrılmasına sebep olmuştur⁷⁸².

Biz bu cinayet olayını Cumhuriyet arşivinden tespit edemedik. Ancak bize göre yukarıda daha önce “Diyarbakır İçkale” gazetesinin 1949 tarihli sayısından aktardığımız Buğday Pazarı mevkiinde gerçekleşen bıçaklama hadisesinin aynı olay olabilme ihtimali yüksektir. Her ne kadar iki olay arasında bazı farklılıklar olsa da hem olayın geçtiği yerin aynı olması hem de habere göre bıçaklanıp yaralanan, anlatıya göre ise öldürülen kişinin isminin Yunus ve kardeşlerinin olması bu olasılığı güçlendirmektedir. Ayrıca cinayet hadisesini 1999 yılında Bali'ye anlatan Yusuf Güzel'in olayın tarihini ve oluş şeklini yanlış hatırlama ihtimali vardır. Tabii bir de vakanın oluş şekli yerel basında farklı ve eksik anlatılmış olabilir.

Cinayet hadisesine değinen bir başka eser Süleyman Şanlı'nın Doğu Yahudileri üzerine yazdığı doktora tezidir. Bu tezde Şanlı'nın 2012 yılında yaptığı

⁷⁸¹ Naim A. Güleryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşimleri**, s.231.

⁷⁸² Rıfat N. Bali, “Diyarbakır Yahudileri”, s.101. Bali'nin konuyla ilgili olarak dikkate aldığı bir diğer kaynak ise Yitshak Yemin adlı kişinin Yaakov Barha ile yapmış olduğu görüşme ve Yaakov Barha'nın 14 Nisan 1999 tarihli yazıdır.

görüşmeler sayesinde olay detaylıca anlatılmıştır. Ancak hemen belirtelim ki cinayetin tarihi Bali'nin görüşme yaptığı kişinin söylediği gibi 1947-1948 diye verilmiştir. Fakat gazete haberine çok daha uygun bir anlatı vardır. Bu yüzden de kanaatimizce tarih kısmı hatalıdır. Beş kişiyle yapılan görüşmelerden oluşturulan anlatı metni şu şekildedir:

“Diyarbakır veya Siverek’ten bir adam çay evi işi açmak için gelmiştir. Bu adam Yahudi dükkancılara güç kullanarak onların kendi dükkanında çay içmeleri için çay servis ediyordur. Bir Yahudi Tüccar Yona Shemtov (İliyahu Shemtov’un oğlu) ve erkek kardeşlerinin bir manifatura dükkanı vardır. Onlar Buğday Pazarı’ndaki adama muhalefetlerini belli ettiler. Kendileri de orada (Buğday Pazarı’nda) işlerini yapıyorlardı. Yona cesur bir adamdı. Bütün Diyarbakır Yahudileri ona danışacaklardı ve Müslümanlarla bir ihtilafta yardım isteyeceklerdi. Bu yüzden Müslümanlar bile ondan korkardı ve uzak dururlardı. Bir müddet sonra çaycı, Yona’nın erkek kardeşinin oğluna dükkanda çay içmesi için güç kullandı. Buna rağmen o direnç gösterdi ve çay içmek istemedi. Kavgada esnasında çaycı çocuğa vurdu. Yona bunu duyduğunda çay evine gitti. Yona çaycıya şamar atmaya başladı ve onu birçok müşterinin önünde kötü bir şekilde dövdü. Bu sırada Müslümanların peygamberi Muhammed ismini kullanarak küfretti. O büyük bir hata yaptığını fark etti fakat çok geçti. Diyarbakır Müslümanları bunu duydular ve çok kızdılar. Çaycı Yona’ya dava açtı. Dava işlemleri sürerken dışarıda bir kalabalık toplandı. Yona ve erkek kardeşleri mahkemeden ayrıldıklarında çaycının bazı akrabaları Yona’yı eğimli (curved) bıçakla bıçakladılar. Sonra onlar kaçmayı denediklerinde Yona bıçağını dışarı çıkardı ve bir adamı öldürmek için bıçakladı. Hem Yona hem de bıçakladığı adam orada öldüler”⁷⁸³.

Şanlı ayrıca bir başka görüşmecinin Yona’nın öldüğünü fakat Müslüman adamın öldüğünü hatırlamadığını onun tutuklandığını fakat sonrasında ne olduğunu hatırlamadığını ifade ettiğini belirtmektedir⁷⁸⁴. Ki bu kişinin söyledikleri hadiseyi bizim tespit ettiğimiz gazete haberiyle daha uyumlu hale getirmektedir.

Diyarbakır’daki Musevilerin – tespitimize göre 1949 yılında gerçekleşen- bu cinayet hadisesi haricinde İsrail’e göç etmelerine sebep olan bir diğer gelişme şehre gelen Siyonist kişilerdir. Süleyman Şanlı’nın görüştüğü Joseph Dag isimli Diyarbakırlı Musevi bu konu hakkında konuşmuştur. Dag’a göre İstanbul ve başka yerlerden sinagoglarına gelen Siyonist kişiler vardır. Bu kişiler Siyonizm hakkında konuşmaya başlamışlardır ve kendilerini (Musevileri) İsrail’e göç ettirmeye

⁷⁸³ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.105.

⁷⁸⁴ Süleyman Şanlı, *Culture Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.106.

çalışmışlardır. Üstelik bu durum yalnızca Diyarbakır özelinde değil diğer Doğu şehirleri için de geçerlidir⁷⁸⁵. Şanlı'nın görüştüğü bir diğer Diyarbakırlı Musevi Samuel Onurlu ise antisemit davranışlar olarak gördüğü bazı olaylardan bahsetmiştir. Örnek olarak cadden geçen Musevilere çocukların taş atmalarını vermiştir⁷⁸⁶.

Bali, Diyarbakır'daki Yahudi nüfusunun 1949 senesinin bitiminde 14 aileye düştüğünü ve bu ailelerin de İsrail'e gitmelerinden sonra şehirdeki Musevilerin mevcudiyetinin bittiğini Jewish Telegraph Agency'e ve Türkiye'nin Sesi gazetesine dayanarak bildirir⁷⁸⁷. Musevi basınından "Türkiye'nin Sesi" gazetesinde 24 Kasım 1949 tarihinde yer alan bu haberde Diyarbakır'da yaşayan Musevi nüfus hakkında verilen malumatın kaynağı, Van Musevilerinden Davut Kutlar'ın gazete yetkilileri ile yaptığı görüşmedir. Haberde Diyarbakır'daki 14 Musevi ailenin burada ikamet etmeye devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca göç süreci ile ilgili olarak "*şehirde eskiden yaşayan yüzlerce Yahudinin büyük bir kısmı şehrin hahamı bu arada olduğu halde İsrail'e göç etmiş olup diğer on ailenin de hicret edeceği beklenmektedir. Bu şehirde Yahudi hayatı artık sönmüştür*" açıklaması yapılmıştır⁷⁸⁸. Ancak verilen bu bilgilere rağmen 1955, 1960 ve 1965 senelerindeki nüfus sayımlarından bu tarihlerde hala şehirde bir miktar Musevi nüfus bulunduğunu görmekteyiz. İlaveten Yusuf Besalel de Diyarbakır'daki Musevilerin göç etme sürecinin 1965 yılında sona erdiğini yazmıştır⁷⁸⁹.

1.4. Gaziantep

1871 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nden aktarılan bilgilere göre o tarihte Antep kazasında 47.599 Müslüman, 9833 Hristiyan ve 544 Musevi yaşamaktadır. Böylece toplam nüfus 57.976'dır⁷⁹⁰. Naim Güler'ün Cuinet'den aktardığına göre

⁷⁸⁵ Süleyman Şanlı, **Culture Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.109.

⁷⁸⁶ Süleyman Şanlı, **Culture Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.109-110. Onurlu ayrıca yaklaşık 10 tane kumaş dükkanları olduğunu ve bir gün bütün bu dükkanların 1945 yılında yandığını belirtmiştir. Şanlı bu bilginin diğer görüşmeciler tarafından teyit edilemediğini de yazmıştır. Fakat Shimon Cankatan'ın kendi babasının dükkanının üç kez yandığını söylediğini de eklemektedir.

⁷⁸⁷ Rıfat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.101.

⁷⁸⁸ "Van Yahudileri", **Türkiye'nin Sesi**, nr.4, 24 Kasım 1949, s.2,5. Bu haberde esas olarak Van'da yaşayan Museviler hakkında bilgi verilmiştir. Fakat aynı zamanda yukarıda açıkladığımız üzere Diyarbakır Musevilerinden de kısaca bahsedilmiştir.

⁷⁸⁹ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, s.322.

⁷⁹⁰ **DİA**, Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", C.13, 1996, s.469.

1880’li yıllarda Antep kazasının Yahudi nüfusu 857’dir. Ayrıca bir sinagogları vardır. Güler yüz’ün verdiği diğer bilgilere göre Antep Yahudi cemaati Osmanlı döneminde dini otorite olarak daima Halep Hahambaşılığı’na bağlı olmuştur⁷⁹¹. I. Dünya Savaşı’nın başında 1914 ‘de Halep Vilayetinin Ayıntap kazasında 105.162 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 89.769’u Müslüman, 14.466’sı Ermeni, 860’ı Yahudi ve 67’si Rum’dur⁷⁹².

Cumhuriyet döneminde 1965 yılına kadar gerçekleştirilen resmi nüfus sayımlarında Kilis daima Gaziantep’in ilçesi olarak kabul edilmiştir. 1927 senesinde yapılan ilk nüfus sayımına göre 330’u Kilis’te, 31’i Nezip’te olmak üzere Gaziantep’te toplam 742 Musevi yaşamaktadır⁷⁹³. Yusuf Besalel ise 1931 yılında Gaziantep’te 300-400 Musevi ailenin bulunduğunu belirtmektedir⁷⁹⁴. 1935’deki nüfus sayımına göre kentteki Musevi nüfus 543 olup 246’sı erkek 297’si kadındır. 1935- 1939 tarihlerinde çeşitli iktisadi sebeplerden dolayı yaklaşık 100-150 Yahudi aile şehirden ayrılıp Halep, Beyrut, Filistin ve Mısır’a veyahut da Mersin ve İstanbul’a göç etmişlerdir⁷⁹⁵. Bu nedenle Yahudi nüfusu 1945 yılına gelindiğinde 327’ye düşmüştür⁷⁹⁶. Sonraki yıllarda da azalarak 1955’de 151’e⁷⁹⁷ 1960’da 141’e⁷⁹⁸ düşmüştür. Ancak 1965’de çok az bir artışla 152’ye yükselmiştir⁷⁹⁹. Güler yüz’ün Shaul Tuval’dan aktardığına göre 1977 yılında kentteki Yahudi nüfusu 37 aile veya

⁷⁹¹ Naim A. Güler yüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.216.

⁷⁹² Naim A. Güler yüz, **Gaziantep Yahudileri**, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, Gözlem Yay., 2012, s.23.

⁷⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.215-216.

⁷⁹⁴ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, s.322.

⁷⁹⁵ Naim A. Güler yüz, **Gaziantep Yahudileri**, s24. Ayrıca bkz, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁷⁹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁷⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁷⁹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁷⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

122 kişidir. Güleriyüz'ün kendi değerlendirmesine göre Yahudi halkı Antep'teki “altın çağını” 1933 yılına kadar yaşamıştır⁸⁰⁰.

Gaziantep'te Museviler Merkez Şahinbey ilçesi dahilinde Suburcu Caddesi'ndeki Mehmet Paşa Camii'nin karşısındaki eski adıyla Düğmecî yeni adıyla Karagöz Mahallesi ve etrafında, günümüzde Mütercim Asım Caddesi ismiyle maruf Tarla-i Atik Caddesi ve civarındaki sokaklarda ikamet etmişlerdir. Bu mahalleye Yahudi Mahallesi denilmiştir. Bazı Yahudiler ise Kayacık Mahallesi'nde ikamet etmişlerdir⁸⁰¹.

Antep Yahudilerinin uğraştıkları mesleklere bakılacak olursa ilk sırada ticaret gelmektedir. Halep ve İskenderun'dan toplanan kumaşlar toptan olarak satan manüfaturacılar vardır. Perakendecilik ile uğraşanlar ise manüfaturacılar tarafından toptan halinde aldıklarını metre başına fiyat biçerek satışa sunmaktadırlar. Mesela Duşi, Mehmed, Naftali gibi aileler kendi dükkanlarında toptan ve perakende satışlar yapmaktadırlar. Çerçi olarak bilinen insanlar ise Şabat gününe kadar bir hafta süresince seyyar satıcılık yaparak köyleri dolaşmak suretiyle geçimlerini sağlamaktadırlar. Güleriyüz'ün Yusuf Cohen'in anılarından aktardığına göre Cohen'in dedesinin babası Yeşua Halep'ten kumaş satın almaktadır. O dönemde Halep Osmanlı hakimiyeti altında olduğu için gümrük vergisi yoktur. Fakat yol üzerinde eşkıyalar bulunmaktadır. Yine de Yeşua ticarete kazanç sağlamış ve I. Dünya Savaşından evvel bu aile bankacılık ve finans ile meşgul olmaya başlamıştır. Lakin 1929 ekonomik buhranı sebebiyle çok zarara uğramıştır⁸⁰². Antepli Yahudilerden tarım ile meşgul olanlar çok az sayıdadır. Örneğin Adel Arkadaş Cohen'in kayınbabası Rafael Cohen (Bildirici) Kertusa, Çanakçı, Cagut, Ehnes benzeri bazı köyleri içine alan büyük arazilere maliktir. Bu tarlalarda ekseriyetle fıstık yetiştirilmektedir. Fıstık ihracatı da yapılmaktadır. 1960'lardan itibaren eğitim seviyesinin artmasıyla genç nüfusta diş doktorluğu, eczacılık, banka memurluğu ve öğretmenlik benzeri meslekleri tercih edenler bulunmaktadır⁸⁰³. Antep Yahudileri

⁸⁰⁰ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, C. II, s.216.

⁸⁰¹ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.32.

⁸⁰² Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.28-29.

⁸⁰³ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.29.

birbirleriyle Arapça iletişim kurarken aynı zamanda Türkçeyi de bilmektedirler. Ancak Yahudice⁸⁰⁴’yi bilmemektedirler. Yine de buna rağmen konuştukları Arapça içerisinde bazı Yahudice kelimeler bulunmaktadır. İbranice ise sadece dua esnasında kullanılmıştır⁸⁰⁵. Gaziantep’li Musevilerin Cumhuriyet dönemindeki din adamlarının kimler olduğu Doğu Yahudileri üzerine çalışan Süleyman Şanlı’nın görüştüğü Gaziantep’li Musevilerce anlatılmıştır. Onların hatırladıkları kadarıyla hahamları Nissim Cohen, Yoseph Levy Arkadaş, Mois Levy Arkadaş ve kısa bir süre için Avram Paltı’dır. Gaziantep Musevi toplumunun son hahamı Musa (Moiz) Levy Arkadaş’tır. Ondan önce babası Joseph Levy Arkadaş hahamlıkla beraber hazanlık ve şöhetlik görevlerini de yapmıştır. İnsanlar karı koca arasındaki sorunları çözmek için ona başvururlarmış ve çiftler onun tavsiyesini takip ederlermiş. Haham Joseph 1958’de İsrail’e göç etmiş ve orada 4 yıl sonra 85 yaşında iken ölmüştür⁸⁰⁶.

Naim Güleriyüz II. Dünya Savaşı yıllarında Gaziantep Yahudilerinin *“herhangi bir zorlukla karşılaşmadıkları”*’nı söylemektedir. Ayrıca Antepli Yahudilerden Yakup Bilmen’in Varlık Vergisi’nin icrasında Takdir Encümeni Yahudiler için *“Bu millet bize yardım etti, bizim safımızda yer aldı”* diyerek *“çok yüklenmediklerini”*, Mersin’de Şaşolar’dan 600.000 lira vergi istenirken kendilerinden sadece 3000 lira vergi istendiğini söylediğini bildirmiştir⁸⁰⁷.

Şüphesiz ki Musevilerin Gaziantep’ten ayrılmalarına sebep olan en önemli olaylardan biri Türkiye genelinde özellikle 1947 yılının sonlarına doğru Filistin’e gitmek amacıyla başlayan Musevi göçleridir. Antep yerel basınında incelediğimiz gazetelerde bu konuyla ve Antep’teki Musevi cemaati ile ilgili köşe yazısı ve haberlerin bulunduğu gazete 10 Ağustos 1948’de yayınlanmaya başlayan “Gaziyurt”⁸⁰⁸ gazetesidir. Şehrin diğer yerel gazetelerinde ise maalesef bu konudan bahsedilmemiştir. Örneğin “Yeni Gaziantep” gazetesinin 1944-1946 tarihlerini, “Güney Postası” gazetesinin 1946-1947 yıllarını ve “Halk Dili” gazetesinin 1947-1950 senelerini inceledik. Kentteki gazetelere ilaveten Gaziantep Halkevi tarafından

⁸⁰⁴ Güleriyüz tarafından “Yahudice” ile kast edilen Türkiye’nin Batısındaki Sefarad Musevilerinin konuştuğu dil olan Yahudi İspanyolcası’dır. Diğer adlarıyla Judeo-Espanyol ve Ladino’dur.

⁸⁰⁵ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.31-32.

⁸⁰⁶ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.196.

⁸⁰⁷ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.92-93.

⁸⁰⁸ “Yayına Başlarken”, **Gaziyurt**, nr.1, 10 Ağustos 1948, s.1.

çıkarılmış olan Başpınar dergisinin 1939-1949 yıllarındaki sayılarını da takip ettik. Ancak hiçbirinde şehirdeki Musevilerin göçleriyle –hatta mevcudiyetleriyle- ilgili herhangi bir habere ulaşamadık. “Gaziyurt” gazetesine geri dönersek, aşağıda açıklayacağımız üzere kent genelinde Türkçe konuşulmasını isteyen ve CHP’yi destekleyen bir gazetedir. Musevilerin şehirden ayrılmaları hakkında ise lehte veya aleyhte açık bir tutum takınmamıştır.

Musevilerle ilgili olarak bu dönemde tespit ettiğimiz ilk dikkat çekici yazı 12 Ağustos 1948 tarihli “Gaziyurt” gazetesinde yer alan Dâlle başlıklı köşe yazısıdır. Yazıda şehirdeki Musevilerin daha önce Türkçe konuşanlarının bile Arap İsrail savaşlarında, İsrail’in galibiyetlerinin artmasıyla “yüksek perdeden” Yahudice konuşmaya başladıkları belirtilmektedir. Ayrıca hem Yahudilere hem de Araplara yönelik güvensiz bir tutum takınılmaktadır. Yazar Yahudilerle ilgili bir fıkra ve Araplarla ilgili olarak da Fransız işgali döneminden bir hatırasını anlatmaktadır. Fıkraya göre zamanında bir Türk genci ile birkaç Yahudi genci kavga ederken Türk’ün yakın arkadaşı olan bir başka Yahudi bu olayı görmüş ve önce “*câli bir telaş ile*” Türkçe “*Muiz, Yasef, Salomon vurmayın ayıptır. Mehmet bizimdir demiş arkasından hemen Yahudice yapıştırmış: Dâlle Dâlle! (vur, vur)*”. Hatıra ise şöyledir: Fransız işgali esnasında Gavur Hacı ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri artarak devam etmektedir. Ayrıca her yerde Arap çadırları vardır. Bazı köylerde “*karınca gibi Aneze*”ler vardır. Frezleri yaymak görünümüyle pek çok sürü mahsulatlara zarar vermektedir. Bu esnada yazar ve ailesi kendi köylerinde iki yüz dönümlük akdarı hasat ederlerken bunu öğrenen çobanlar, kesilmiş akdarıları hemen istila ve yağmaya başlamışlardır. Yazarın babası bu çobanlara karşı sert bir tavırda iken Aneze şeyhlerinden bir Bedevi gelmiş, çobanları azarlar ve mahsulleri kurtarır gibi davranıp bir yandan da fırsat buldukça mahsulleri çalmıştır. Eğer bu hareketi anlaşılırsa çobanlardan ve koyunlardan geri alıyormuş gibi davranmıştır. Yazar bu Arap ile fıkradaki Yahudi’nin hareketini birbirine benzetmekte ve iki tarafın savaşmasının aralarındaki müttefikliği güçlendireceğini düşünmektedir. Bu sebeple

savaşı şu sözlerle değerlendirmektedir: “*Hele didişsinler. Çekişmeyince perkişilmez*”⁸⁰⁹.

Yahudilerin Yahudice konuşmalarından duyulan rahatsızlık gazetelerdeki köşe yazılarında sıkça görülmektedir. Örneğin Aralık 1948’de “Bu Yurt Türkçe Konuşanlarıdır” başlıklı yazıda milli birliğin sağlanması için “*din ve ırk birliği(nin) tek ve yeter şart*” olmadığı belirtilmiştir. Zira milli birliğin sağlanması için hem şan ve şerefli milli bir tarihin olması hem de ülkü ve kültür birliği olması gerekmektedir. Ayrıca kökleşmiş bir vatan sevgisi ve milli dil birliğinin varlığı şarttır. Müslim ve Gayrimüslim fark etmeksizin herkes Türk vatandaşı kabul edildiği için ve bahsedilen şartlarda mevcut olduğundan herkesin “*aynı dil*” konuşmasının icap ettiği belirtilmiştir. Yazının devamında Gayrimüslimler hakkında: “*senelerden beri kayıtsız şartsız her Türk vatandaşı gibi muamele gördükleri halde, halâ hususi hayatlarında kulaklarımızı tırmalayan ana dilleri ile konuşuyorlar. Ana dilleri diyorum. Çünkü, onlar emeklemeye başladıkları günden itibaren mama ve su demeyi bile önce kendi lisanlarından, daha sonra ancak sokağa çıktıkları günlerden itibaren vayahutta okul çağına gelecekleri zaman üzerinde yaşadıkları toprakta hakim olan lisana göre dillerirler.*” diyerek bu durumdan rahatsızlığını ifade etmiştir. Yazar ayrıca Yahudilerin ve diğer Gayrimüslimlerin sadece kendi lisanları ile konuşmakla kalmayıp Müslüman ahalinin yaşadığı üzüntülü olaylar karşısında kendi dilleri ile konuşup gülmelerinin “*lakaytlıktan*” mı yoksa “*alay hislerinden*” mi ileri geldiğini sormaktadır. Yazısını “*bu yurt Türkçe konuşanlarıdır ve yine bu güzel yurdun hür havasını; ancak Türk vatandaşı olduğuna inanan ve bunun esaslarına riayet edenler teneffüs hakkına sahiptir*” sözleriyle sonlandırmıştır⁸¹⁰.

İlerleyen aylarda Musevilerle ilgisi olan bir diğer haber Şubat 1949 tarihliidir. Masonların faaliyette olduğuna dair bilgilendirme yapılmıştır. Ancak Masonların Antep’te mi yoksa ülke genelinde mi faaliyette oldukları net değildir. Çalağan müstearı ile yazılmış bu yazıda “Cevat Rifat kadar olmamakla beraber” masonluğun

⁸⁰⁹ EMRAK, “Dâlle”, **Gaziyurt**, nr.3, 12 Ağustos 1948, s.2,3. “Dâlle” kelimesinin Yahudicede “vur” anlamına geldiği yazar tarafından açıklanmıştır. Ayrıca şehirdeki Musevilerin konuştuğu dil her ne kadar Türkiye’nin Batısındaki Seferad Musevilerinin konuştuğu dil olan Ladino olmayıp Arapça’ya yakın başka bir dil olsa da bu dile de Gaziantep halkı arasında Yahudice dendiği anlaşılmaktadır. Zaten “Yahudice” ifadesi bizzat yazarın kullandığı ifadedir.

⁸¹⁰ M. Bedri Uzmen, “Bu Yurt Türkçe Konuşanlarıdır”, **Gaziyurt**, nr.158, 18 Ocak 1949, s.2,3.

sevilmediği ve komünizme benzer olduğu, aralarındaki tek farkın Masonluğun “*iştirak umdesini*” kabul etmeyen bir yapı olması söylenmiştir. Ayrıca masonların “*kendilerini insanlık idealinin âşkı olarak*” göstermelerinin bir mana ifade etmediği komünizm gibi masonluğun da tatbikinin görüldüğü belirtilmiştir⁸¹¹.

“Gaziyurt” gazetesinde 1949 yılı boyunca Filistin’e giden Yahudilerle ilgili kısa haberler yapılmıştır. Bu haberlerin pek çoğunda giden Yahudilerin kaç kişi olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Mesela Şubat 1949’da Antep’ten Filistin’e gitmek için yaklaşık 40 kişinin başvuruda bulunduğu ve içlerinden 27’sinin pasaport aldığı geriye kalan 13 kişinin de işlemlerinin tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir. Ayrıca pasaport alanların 12’sinin kadın, 10’unun erkek ve 5’inin çocuk olduğu açıklanıp başvuruları incelemede olanların 7’sinin kadın, 2’sinin erkek ve 4’ünün çocuk olduğu yazılmıştır⁸¹². Nisan 1949’da geçen Mart ayında Kilis’ten ve Antep’ten toplam 82 (40’ı erkek 12’si kadın 30’u çocuk) Yahudi vatandaşının Filistin için pasaport aldığı açıklanmıştır⁸¹³. Bazı haberlerde ise kaç kişinin gittiğinin yetkililere sorulduğu halde öğrenilemediği ifade edilmiştir. Örneğin Şubat 1949’da Yahudilerin Antep’teki “*mevcut bütün mallarını satarak*” pasaport tedariki ile meşgul oldukları fakat sayılarının ne kadar olduğunun resmi makamlarca açıklanmadığı yazılmıştır⁸¹⁴. Ayrıca Filistin’e giden karayolu üzerinde bulunması sebebiyle Türkiye’nin farklı illerinden Musevilerin Gaziantep’e geldikleri ve buradan İsrail’e gittikleri anlaşılmaktadır. 2 Eylül 1949’da bir gün önce Urfa’dan 17 Musevi’nin Filistin’e gitmek amacıyla Antep’e geldiği yazılmıştır⁸¹⁵. Çevre illere yine İsrail’e gitmek amacıyla ve yine farklı şehirlerden gelen Museviler hakkında da haberler yapılmıştır. Şubat 1949’da İskenderun’a 300 kişilik bir Yahudi kafilesinin geldiği haber verilmiştir⁸¹⁶. Bu haberler incelendiğinde ayrıca giden Yahudilerle ilgili bazı rivayetlerin halk arasında ortaya çıktığı da düşünülebilir. Temmuz 1949’da Filistin’e

⁸¹¹ Çalağan, “Masonlar Faaliyette”, **Gaziyurt**, nr.189, 18 Şubat 1949, s.1.

⁸¹² “Şehrimizden Filistin’e Gitmek Üzere 27 Kişi Pasaport Aldı”, **Gaziyurt**, nr.198, 27 Şubat 1949, s.1.

⁸¹³ “Mıntıkamızdan Filistin’e Giden Yahudiler”, **Gaziyurt**, nr.241, 11 Nisan 1949, s.1.

⁸¹⁴ “Şehrimizdeki Yahudiler Faaliyette”, **Gaziyurt**, nr.197, 26 Şubat 1949, s.1.

⁸¹⁵ “17 Yahudi Filistin’e Gitmek Üzere Şehrimizden Harekete Geçti”, **Gaziyurt**, nr.377, 2 Eylül 1949, s.1.

⁸¹⁶ “Filistin’e Gitmek Üzere 300 Yahudi İskenderun’a Geldi”, **Gaziyurt**, nr.197, 26 Şubat 1949, s.1.

gitmek için bir gün önce tekrar iki otobüs ile 50 kişilik bir kafilenin yola çıktığı ve kafiyeledeki her nüfus başına 50 lira dağıtıldığı söylenmektedir⁸¹⁷.

Hatırlanacak olursa Gaziantep'te 1945 yılında yapılan nüfus sayımına göre 327 Musevi yaşamaktadır⁸¹⁸. Bu tarihten sonra 1955 yılında yapılan nüfus sayımında ise 151 Musevi vatandaşın yaşadığı tespit edilmiştir⁸¹⁹. 1948'de İsrail'in kurulmasından sonraki süreçte diğer şehirlerde olduğu gibi Antep vilayetinden de pek çok Musevi'nin İsrail' göç ettiği ve burada ikamet eden Musevi nüfusun yarıdan fazlasının azaldığı anlaşılmaktadır. Ancak 1950 yılında din hanesinin bulunduğu bir nüfus tahririnin yapılmamış olması nedeniyle giden Musevilerin ne kadarının, Filistin'e göçün yoğun olduğu 1948-1949 yılları arasında gitmiş oldukları net değildir. Ayrıca diğer illerin bazıları için kullanabildiğimiz Son Saat gazetesinde Mayıs 1949 tarihli haber⁸²⁰ ile Musevi basından Türkiye'nin Sesi gazetesindeki Adana Hahamı Gaston Mizrahi'nin Güneydoğu illerinden Filistin'e göçü açıkladığı haberinde⁸²¹ Gaziantep hakkında bilgi verilmemiş olması mühim bir bilgi eksikliğidir. Yine de elimizdeki gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla en çok göç 1948-1949 yıllarında olmuştur. Fakat unutmayalım ki Türkiye'den İsrail'e göç etmiş Musevilerin bir kısmı 1949 yılında genel ve yerel gazetelere yansıdığı kadarıyla geri dönmüşlerdir. Bu nüfus değişimine dair elimizde ne Türk ne de Musevi kaynaklarınca aktarılmış bilgi bulunmamaktadır.

Doğu Yahudileri üzerine doktora tezi olan Süleyman Şanlı da Gaziantep Yahudilerinin İsrail'e ilk büyük göçlerinin 1948 ve 1949 yıllarında yaşandığını ifade etmektedir. Ve bu ilk göç dalgasına ilaveten ikinci göç dalgasının 1960'ların başında yaşandığını belirtmektedir. (Fakat 1960'lı yıllarda yaşanan göçle ilgili örnekler vermemiştir.) Kalan son Yahudilerin ise şehri 1979'da terk ettiklerini bildirmektedir⁸²². Her ne kadar 1960'lı yıllardaki göçlerle ilgili bilgimiz olmasa da

⁸¹⁷ "Filistin'e Yahudi Hicreti", **Gaziyurt**, nr.335, 14 Temmuz 1949, s.2.

⁸¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁸¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁸²⁰ "Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistine Gitti", **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

⁸²¹ "Güney Anadolu'daki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu", **Türkiyenin Sesi**, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5.

⁸²² Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.106.

1964 yılında Dr. İzak De Kordovi tarafından Şalom gazetesinde Ladino dilinde Gaziantep Musevi toplumuyla ilgili yazılar kaleme alınmıştır⁸²³. Bu yazılardan birini çevirerek aktaran Naim Güleriyüz o tarihte kentteki sinagogun “bakımsız ve yıkıntı” haline geldiğini, ibadetlerin Midraş’ta yapıldığını, havranın tamir olabilmesi için “en az 300.000 ile 4000.000 lira” ya ihtiyaç duyulduğunu ve cemaatin de az olduğunu belirtmektedir⁸²⁴. Bu bilgilerden yola çıktığımızda 1960’lı yıllarda ikinci bir göç dalgasının gerçekleşmiş olma olasılığı kanaatimizce yüksektir. Ancak bu ikinci göçün ne sebeple olduğu noktasında herhangi bir bilgi ya da belgeye rastlamadık. Fakat Musevilerin Türkiye genelinde olduğu gibi burada da Demokrat Parti hükümetini desteklemiş olmaları ve şehrin ileri gelenlerinden Yakup Bilmen’in 1960 ihtilali sonrasında arananlar listesinde bulunması ve ihbar edilmiş olduğunu duyması üzerine İstanbul’a kaçıp bir ay müddetince gizlenmesi⁸²⁵ siyasi gelişmelerin tesiriyle bazı Musevilerin göç etmeyi tercih ettiklerini düşündürebilir.

⁸²³ 1963 Aralık ayında kızı Alegra’nın Gaziantep’li bir Musevi olan Ezra Kohen ile evlenmesi nedeniyle nikah töreni için Gaziantep’e giden İzak de Kordovi tarafından Gaziantep’teki Musevilerle ilgili 5 ayrı yazı yazılmıştır. Bkz. İzak De Kordovi, “Rengrasiamentos”, **Şalom**, nr.842, 11 Aralık 1963, s.4. Kordovi’nin Gaziantep ile ilgili yazıları için sırasıyla bkz.

1) İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje”, **Şalom**, nr.846, 8 Ocak 1964, s.3,4.

2) İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje 2” “La Sividad Gloriza De Gaziantep”, **Şalom**, nr.847, 15 Ocak 1964, s.3.

3) İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje 3” “La Komunidad Judia De Gaziantep”, **Şalom**, nr.848, 22 Ocak 1964, s.3. Bu tarihli yazısında 20- 25 yıl önce Gaziantep’te 700’den fazla Yahudi ailenin var olduğunu belirtmiştir. Ayrıca her bir ailenin 10- 12 üyesi olduğu düşünülürse Musevi nüfus hakkında bir fikir oluşabilecektir. (1964 yılında) kentteki Müslümanlar ile Museviler arasında değişik gelenekler olmasına rağmen bir kardeşlik gördüğünü ifade etmiştir. Antep’ten üç saat mesafede olan Kilis’te eskiden çok Musevi aileleri vardır. Ancak 1964 yılında 3-4 aile kalmıştır.

4) İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje 4” “La Komunidad Judia De Gaziantep”, **Şalom**, nr.849, 29 Ocak 1964, s.3.

5) İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje 5” “La Komunidad Judia De Gaziantep”, **Şalom**, nr.851, 12 Şubat 1964, s.3. Kordovi bu yazısında Gaziantep’te ihtiyar Musevi görmediğini genellikle orta yaşlı ve çocuk Museviler ile az miktarda genç Museviler bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca kentte sosyal derneklerin olmadığını ve çok fakir Musevilerin de bulunmadığını bildirmiştir. Tek bir hahamları vardır ve o aynı zamanda hayvan kesebilmektedir. Tek bir İbranice öğretmenleri vardır. Bütün Museviler az çok İbranice bilmektedir. Gaziantep’li Musevi gençlerin tek bir istekleri vardır. Kendilerine Arap muamelesi yapılmamasıdır.

Not: Ladino dilindeki bu yazıların çevirisi için Şalom gazetesinden Karen Gerson Şarhon’nun yardımı alınmıştır. Şalom gazetesinde Gaziantep Musevi toplumuyla ilgili olarak bu yazılar haricinde, önceki ve sonraki yıllara ait -Yahudice veya Türkçe- başka bir habere 1991 yılına kadar ulaşamadık. 1991 yılından sonraki süreçte de 2000’li yıllara kadar herhangi bir haber tespit edemedik.

⁸²⁴ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.45. Ayrıca Bkz. İzak De Kordovi, “Notas De Viyaje” “La Komunitad Judia De Gaziantep 4”, “Şabat a la Kehila De Antep”, **Şalom**, nr.849, 29 Ocak 1964, s.3.

⁸²⁵ Naim A. Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.93. Ayrıca Yakup Bilmen 1957 seçimleri sonrasında başına gelen bir hadiseyi şöyle anlatmıştır: “1957 seçimlerinden sonra fanatik bir CHP’li, işten evime

Musevi toplumunun şehirden ayrılmasına sebep olan son ve en önemli olaylar 1970'li yılların sonlarında yaşanan sağ-sol olaylarıdır. Bu olaylardan dolayı 1980'lerin başında Antep'te ikamet eden Yahudi kalmamıştır. Olayların yoğunlaştığı 1978-1979 yılları öncesinde 1977'de Antep'i ziyaret etmiş olan Şaul Tuval'ın bu şehirde 122 Musevi'nin yaşadığını hesapladığı belirtilmiştir⁸²⁶. Rıfat Bali, Temmuz 1978'de Ülkücü oldukları zannedilen bir grubun Musevilerin dükkanlarına saldırımları ve duvarlara antisemitist ifadeler yazmaları akabinde “*birkaç gün sonra*” MHP genel başkanı Alparslan Türkeş'in Hahambaşı David Asseo'yu ziyaret ettiğini bildirmektedir⁸²⁷. Yaşanan bu olayları yerel basında 1978 yılındaki sayılarını

*döndüğümde evimi bastı ve beni öldürmeye teşebbüs etti.” Bkz. Naim A. Güler, “Gaziantep Yahudileri”, s.94. İlaveten 1957 seçimlerinde yaşanan hadiseler hakkında yalnızca Ali Fuat Başgil'in, Gaziantep'te CHP'liler ile DP partililer arasında hengame çıktığını, CHP'lilerin bir kısım kamu binalarına hücum ettiklerini ve güvenlik güçlerinin müdahalesiyle hadiselerin yatıştırıldığını yazdığı bildirilmiştir. Bkz. Yakup Kaya, “1957 Genel Seçimlerinin Türk Siyasi Yaşamına Yansımaları”, s.595. Gaziantep'te seçimlerde yaşanan olaylarla ilgili bilgi edinmek istediğimiz “Cihan” gazetesi seçimler hakkında yayın yasağı olduğunu bildirmektedir. Bu gazete ayrıca olaylardan bahseden bir baş makale yayınlamış olan “Yeni Ülkü” gazetesini eleştirerek ifşa etmiştir. Bkz. “Sayın C. Muddeumumisinin Nazarı Dikkatine 5-11-1957 Tarihli Yeni Ülküdeki Başmakale Mahkeme Yasağına Rağmen Gaziantep Hadiselerini Ele Almaktadır”, **Cihan**, nr.456, 6 Kasım 1957, s.1. “Yeni Ülkü” gazetesinin ilgili sayısına baktık. Ancak olaylarla ilgili asıl yazı 6 Kasım 1957 günü Takdir-i Hüda başlıklı yazıdır. Hatta 8 Kasım'da gazete “Takdir-i Hüda” başlıklı yazıdan dolayı savcılığın kendilerini ikaz ettiğini okuyucuyla paylaşmıştır. Bkz. “Adil Olmak Şartıyla”, **Yeni Ülkü**, nr.2054, 5 Kasım 1957, s.1.: “Takdir-i Hüda”, **Yeni Ülkü**, nr.2055, 6 Kasım 1957, s.1.: “Sayın Okuyucularımızla Baş başa”, **Yeni Ülkü**, nr.2057, s.1. Bu gazete (Yeni Ülkü) Demokrat Parti iktidarını desteklediği için inceleyebildiğimiz ve CHP'yi destekleyen gazetelere kıyasla yaşanan olaylarla ilgili haberler yapmıştır. Hatta bir haberde Kırıkhan'ın Kutlu köyü muhtarı ve aynı zamanda DP Ocak başkanı olan Seydi Yayla isimli bir kişinin, bir arkadaşı ile Jandarma Kumandanlığına yakın bir yerden geçerken “eli sopalı birkaç CHP'li”nin saldırması sonucunda “başı taşla ezilerek” öldürüldüğü duyurulmuştur. Arkadaşı ise kaçarak kurtulabilmiştir. Bkz. “Kırıkhan'da DP'li Baş Taşla Ezilerek Öldürüldü”, **Yeni Ülkü**, nr.2053, 3 Kasım 1957, s.1. Hatta aynı günkü gazetede akşam saat 19:00'dan sabah 05.00'a kadar süren sokağa çıkma yasağının valilik emriyle kaldırıldığı bildirilmiştir. Kahve, saz ve sinemalar serbest bırakılmıştır. Lakin bir müddet parti toplantıları yasak edilmiştir. Bkz. “Gece Yasakları Kaldırıldı”, **Yeni Ülkü**, nr.2053, 3 Kasım 1957, s.1. Ancak bu gazetede Yakup Bilmen'e veya başka bir DP'li Musevi'ye saldıran CHP'lilere ilişkin herhangi bir haber -1957 yılı sonuna kadar- tespit edemedik. Diğer gazeteler ise seçim sonrası yaşananlarla ilgili yayın yasağı hakkında bir açıklama yapmamışlardır. Fakat birkaç gün yayınlarına ara verdiklerini görmekteyiz. Örneğin “Karayılan” gazetesi 26 Ekim 1957'den 29 Ekim 1957 gününe kadar yayın yapmamıştır. CHP'yi destekleyen “Cenup” gazetesinin 27 Ekim 1957 ve sonrasına ait sayılarına ulaşamadık. CHP'yi destekleyen bir diğer gazete olan “Işık” gazetesi ise yalnızca 28 Ekim 1957'de yayın yapmamıştır. Ancak bu gazetelerde 1957 seçimleri sonrasında Gaziantep'te herhangi bir hadise yaşanıp yaşanmadığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yine de gazetelerin bu tutumlarından anlaşıldığı kadarıyla seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra DP'liler ile CHP'liler arasında gerginliklerin yaşandığı nettir. Bu durumun Musevi nüfusu nasıl etkilediği ise (yerel gazeteler üzerinden) anlaşılamamaktadır.*

⁸²⁶ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.57.

⁸²⁷ Rıfat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.195. Bu tarihte Gaziantep'te 120 Musevi'nin ikamet ettiğini bildirmektedir. Bali ayrıca Gaziantep'teki olaylardan önce ülkücülerin Büyüka'da evi olan kişilere Musevileri kiracı almamaları için zorlamalar yaptıklarını belirtmektedir.

incelediğimiz “Haber” isimli Milliyetçilere yakın bir gazetede tespit edemedik. Elbette başka gazetelerde olabilir veya yerel basına yansımamış olabilir. Fakat Bali’nin verdiği tarihlerde kronolojik bir hata vardır. Zira MHP genel başkanı Türkeş’in Hahambaşyı ziyareti 14 Haziran 1978 günü saat 15:30’da gerçekleşmiştir. Haftalık olarak yayınlanan Şalom gazetesi bu ziyareti 28 Haziran 1978’de haber yapmıştır⁸²⁸. Oysa Bali’nin dipnotlarda verdiği bilgilere göre ve metninde ifade ettiği üzere Gaziantep’te vuku bulan hadiseler Temmuz 1978’de yani Türkeş’in Hahambaşyla görüşmesinden kısa bir süre sonra olmuştur.

Gaziantep’te 1970’lerin sonunda gerçekleşen sağ-sol hadiselerinin Musevi toplumuna etkisi Naim Güteryüz tarafından da ifade edilmiştir. Güteryüz kente bu tarihlerde dışarıdan gelen kişilerin bu olaylarda etkili olduğunu ve başlangıçta sağ-sol olayları olarak düşünülse de aslında *“iş rekabetinden doğduğu, aynı meslekten Yahudileri korkutup kaçtırtmak için düzenlediğinin sonradan anlaşıldığını”* belirtmektedir. Ayrıca Antepli olan Yakup Bilmen yaşanan olayları Güteryüz’e şöyle aktarmaktadır :

“ Arkadaşlarımızın hepsi Müslüman’dı. Yeni gelenler ise bize “Pis Yahudi” diye hitap etmeye başladılar. Bir arkadaşımızın evine kurşun sıktılar, manifatura mağazamıza gelip bizi tehdit ettiler, sinemaya veya gezmeye giderken bizi taciz etmeye başladılar. Bazı Yahudi dükkanlarını yakıp sonradan söndürdüler. Bunları yapanlar belki 8-10 kişi idi ama o günlerin kaotik ortamında endişe verici idi. Gaziantep Yahudilerine karşı bir olay planlandığı haberi geldi. O kadar ki, geceleri yatarken kapıların ardına masa, dolap, iskemle ile yığınak yapmaya başladık. Korktuk ve kentten ayrılp İsrail’e gittik. Dört ay sonra durum sakinleşince yurda döndük. Gaziantep’teki arkadaşlarımız “Korkmayın, sizleri biz koruyacağız” dediler ama kentte artık Yahudi kalmamış gibiydi. 1979 yılı Mart ayında Gaziantep’ten temelli ayrıldık”⁸²⁹.

1979 yılında Antep’te yaşanan hadiselerle ilgili olarak Şanlı’nın görüştüğü Antep’ten göç etmiş kişilerin verdikleri bilgilere göre 1979 yılında ülkede yaşanan sosyal ve siyasi olaylar Gaziantep’li insanların şehirdeki Yahudilere nasıl

⁸²⁸Moris Levi ve diğerleri, **Şalomda 60 Yıl (1947-2007)**, s.178-179. Ayrıca bkz. “El Prezidente Del MHP Sr. Alparslan Türkeş Rendio Vijita Al Gran Rabino”, **Şalom**, nr.1595, 28 Haziran 1978, s.1.; Bkz. Rifat N. Bali, **Devletin Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, s.195.

⁸²⁹ Naim A. Güteryüz, **Gaziantep Yahudileri**, s.94.

davranacaklarını etkilemiştir. Ölümle tehdit etme ya da telefon görüşmeleriyle evlerini rahatsız etme ve dükkanlarına “Pis Yahudiler”, “Korkak Yahudiler”, “Bu şehirden defolun” ve “Burası sizin yeriniz değil” gibi sözlü saldırılar benzeri istenmeyen olaylar vuku bulmuştur. Bu yüzden Yahudilerin yaşlıları toplanmışlar ve demişlerdir ki “*biz bu şehirden ayrılmak istemiyoruz maalesef bu şartlar altında başka seçeneğimiz yok*”. Böylece göç etmeye karar vermişlerdir⁸³⁰. Şanlı’nın aktardığı bir başka olay görüştüğü kişilerden birinin kocasının kaçırılma hadisesidir. Fidyeciler 50 bin lira fidye talep etmişlerdir. Aksi takdirde kocasını öldüreceklerini söylemişlerdir. Para toplanmış ve fidyecilere verilmiştir. Ardından adamı serbest bırakmışlardır. Bu olay da Yahudilerin Gaziantep’ten ayrılmasını tetikleyen olaylardandır⁸³¹.

Şanlı’nın tespitine göre Gaziantep’ten son Musevi topluluk 1979 yılında İsrail’e göç etmiştir. Yaklaşık 20 aile şehirden beraber ayrılmışlardır. Onların şehirden ayrıldığı gün şehirdeki birçok insan –özellikle Müslüman komşuları- onları son dakikaya kadar şehirde kalmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Hatta Gaziantep’in insanları onları yaşlı gözlerle seyretmişlerdir⁸³².

1984-1989 yılları arasındaki seyahatlerinde Türkiye’deki Musevi toplumlarını inceleyen Salzmänn ailesi Gaziantep’e de gelmiştir. Onların verdiği bilgilere göre şehirdeki sinagoga, topluluğu olmadığı için Vakıflar tarafından el konulmuştur. Sinagogu korumakla görevli Türk koruma ve eşi sinagogda kalmaktadırlar. Salzmännler sinagogun kalıntılarını fotoğraflarken “*meraklı komşular*” kendileriyle sohbet etmeye başlamışlardır. Onların verdiği bilgiye göre Haham Musa 1980 yılında şehirden ayrılırken sinagogun anahtarını yanına almıştır. Bundan sonra bina yağmalanmıştır. Birkaç defa soyulmuştur. Sinagogun bitişiğinde yer alan Murat isimli bir Musevi’ye göre 1980 yılında kentte yaklaşık 40 Musevi aile yaşıyordu. Terör faaliyetlerinin zirvede olduğu o zaman iki Musevi erkek tehdit mektupları almışlardır. Biri dişçidir diğeri eczacıdır. Fakat bu mektuplar sadece basit mesleki kıskançlık değildir. Çünkü Museviler işlerinde mükemmellerdir. Sonrasında korku

⁸³⁰ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.107.

⁸³¹ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.107.

⁸³² Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.110.

yaygınlaşmıştır, topluluğun kalan kısmı şehri terk etmiştir. Murat’a göre Museviler daha sabırlı davranmalıydılar. Çünkü o dönemde hayatı tehdit eden olaylar sadece Musevilere karşı olmamıştır. Pek çok Türk de konuşmak için Türk ve Kürt teröristler tarafından çapraz ateş altına alınmışlardır⁸³³. Ancak bu anlattıklarına rağmen Murat da şehirden ayrılmayı düşünüyordur. Diğerlerinden farklı bir sebebi vardır: Çocuklarının İstanbul’da daha iyi bir eğitim alması ve orada akrabalarının olmasıdır. İlk önce ailesini gönderecektir. Sonra sahip olduğu peynir dükkanını satıp ailesine katılacaktır. Fakat ayrılma konusunda duyguları çok çelişkidedir. Eğer bu düşüncesini gerçekleştirirse kesinlikle Gaziantep’te yaşamış arkadaşlarının yanında yaşayacaktır. Böylece en azından geçmiş hayatlarının anılarından söz edebilecektir⁸³⁴.

1978-1980 yılları arasında Gaziantep şehrinde yaşanan sağ-sol hadiselerinin Musevi toplumuna yönelik etkileri maalesef Şalom gazetesi tarafından gündeme getirilmemiştir. Sonraki süreçte Museviler Gaziantep’ten ayrıldıktan sonra geride kalan Gaziantep sinagogu bazı tarihlerde Şalom gazetesinde haber yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk haber 1991 senesinde Gaziantep’in yerel gazetelerinden biri olan “Sabah” gazetesinden alıntılanarak yapılmıştır. Buna göre “Sabah” gazetesinin konuyu gündeme getirmesi, sinagogun restorasyonu için İl Turizm Müdürlüğü’nün, Bölge Vakıflar Müdürlüğüne başvuruda bulunması ve benzeri teşebbüsler neticesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü restorasyon için gerekli müsaadeyi vermiştir. Restorasyon 1992 senesinde başlayacak ve sinagog “tarihi ve turistik” bir yere dönüştürülecektir. Bu haberde ayrıca Gaziantep’teki “son Yahudi ailesinin” 1980 yılında şehirden ayrıldığı ve sinagogun da o tarihten itibaren “kendi kaderine” bırakıldığı bildirilmiştir. Hatta sinagog “kümes” haline gelmiştir⁸³⁵. Gaziantep sinagogunun restorasyon meselesi daha sonra 2000 yılında gündeme

⁸³³ Cümlelerin İngilizcesi “...I must add, there were no life-threatening incidents toward Jews, also many Turks were caught in the crossfire, so to speak, by Turkish and Kurdish terrorists...” şeklinde olup bu ifade ile hangi olayın, konunun kast edildiği anlaşılmamaktadır.

⁸³⁴ Ayşe Gürsan-Salzman, *Travels In Search Of Turkey’s Jews*, s.108 ve 112.

⁸³⁵ “Terk Edilmiş Sinagog’a Sahip Çıkılıyor, Gaziantep Sinagogu’nun Durumu İçler Acısı”, *Şalom*, nr.2178, 13 Mart 1991, s.1,7. Bu haberde ayrıca 27 Kasım 1990 tarihinde “Sabah” gazetesinde “Ölmekte Olan Değerimiz” başlığıyla yazı dizisinde sinagogun “yürekler acısı” durumunun anlatıldığı ve sonraki bazı sayılarında da yeniden bu konunun anlatıldığı bildirilmiştir. “Sabah” gazetesindeki yetkililerden Osman Tuzcu, Ayfer T. Ünsal ve Zuhâl Demirpençe bu konuyu haber yapan isimlerdir. Hatta Osman Tuzcu’nun “Ne imiş bu 20. Madde” adlı yazısı gerekli iznin alınmasını sağlamıştır.

gelmiştir. Judeo-İspanyol dilindeki bu haber Antep yerel basınından “Sabah” gazetesinden alıntılanmıştır⁸³⁶. 2000 yılında Gaziantep’teki Musevi mezarlığıyla alakalı bilgi içeren bir köşe yazısı Antep yerel basınından “Metropol” gazetesinden aktarılmıştır. Buna göre Gaziantep Asri Mezarlığı’nın Batı kısmında bulunan Musevilere ait mezarlardan “*yaklaşık yirmi civarında mezarlık alan harabeye çevrilmiş*” haldedir. Yazarın öğrendiğine göre mezarlıktaki çevre düzenlemesi esnasında iş makineleri yüzünden mezarlar bu hale gelmiştir. Yazar Musevi mezarlığını “*pervasızca tahrip eden sorumluları kamuoyuna açıklama yapmaya*” davet etmiştir⁸³⁷. Yine 2000 senesinde GAP gezisi nedeniyle bölgeye giden Işık Sivil isimli bir Musevi Şalom gazetesinde bir yazı kaleme almıştır. Sivil 2000 yılında Gaziantep’te hiç Musevi bulunmadığını ve 20 yıl öncesine değin “*küçük*” bir Musevi cemaati olduğunu yazmıştır⁸³⁸. Ardından 2005 yılında Gaziantep Sinagogu hakkında yeni bir haber yapılmıştır. Sinagogun kapısının Gaziantep Müze Müdürlüğüne “yanlışlıkla hurda olarak” satıldığı duyurulmuştur. Bir müddet önce 4 Nisan 2005’te hırsızlar çalmaya çalıştığı için tarihi kapı, müze müdürlüğünde görevli Ahmet Beyazlar’a emanet edilmiştir. Daha sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü kapıyı yeniden havraya takmak isteyince müzeden gönderilen kapının kanatlarından birinin eksik olduğu fark edilmiştir. Arkeolog Beyazlar durumu açıklamıştır. Onun ifadelerine göre müzedeki düzenlemeler sırasında müdürlüğün talimatıyla hurda olan eşyalar dışarı çıkarılırken “yanlışlıkla” bu demir kapı da hurda diye satılmıştır. Kapı “*eritilmek üzere İskenderun Demir Çelik Fabrikası’na*” gönderilmiştir. Haberde ayrıca sinagogun Muammer Güler’in Gaziantep valiliği esnasındaki çabaları ile belediye başkanı Asım Güzelbey’in gayretleri ile restorasyon aşamasına geldiği belirtilmiştir⁸³⁹.

İlerleyen yıllarda Gaziantep Sinagogu’nun tamirâtı gerçekleşmiştir. Tamirâtın bitmesine yakın bir tarihte dönemin belediye başkanı Asım Güzelbey ile bir söyleşi yapılmıştır. Güzelbey kentin eski sakini Musevilerle ilgili olarak “*bizler beraber*

⁸³⁶ “Restorasyon De La Sinagoga De Gaziantep”, *Şalom*, nr.2623, 16 Şubat 2000, s.9.

⁸³⁷ “Yahudi Mezarlığını Kim Talan Etti”, *Şalom*, nr.2628, 29 Mart 2000, s.4. Bu yazıyı “Metropol” gazetesinde 20 Mart 2000’de yazmış olan Ramazan Toprak bizzat kendisinin mezarlığa gidip gördüklerini anlattığını ifade etmiştir.

⁸³⁸ Işık Sivil, “Bir GAP Gezisinden İzlenimler”, *Şalom*, nr.2659, 1 Kasım 2000, s.4.

⁸³⁹ “Gaziantep Sinagogu’nun Kapısı Hurdacıya Satıldı”, *Şalom*, nr.2910, 19 Ekim 2005, s.1,7.

büyüdük, beraber okuduk, ekmeğimizi paylaştık” demiştir. Ayrıca onları “Antep ticaretine hakim, komşularıyla hep iyi ilişkileri olan ve gittiklerinden sonra da arkalarından hep saygı ile anılan” insanlar olarak değerlendirmiştir⁸⁴⁰. Asım Güzelbey 1980 öncesinde yaşanan olayları yorumlarken ayrıntılı bilgiler vermekten kaçınarak “Tabii ki 1980 öncesi Türkiye bir kaos dönemi yaşadı. Bugün halen yeni yeni neden olduğunu okumaktayız. Tabii ki biz tarihçi değiliz. Ama o yıllarda Antep’teki Yahudi nüfusunun İstanbul’a, Amerika’ya, Kanada’ya ve kimisinin de İsrail’e göç ettiğini biliyoruz. Onlar mozağımızın bir parçasıydı. Bizim bu şehir halkı olarak o yıllarda hiç bir problemimiz olmadığını biliyordum, inanıyordum. Ama tabii ki tarihi geri getirmek, elimizde olan bir şey değil. Onların bıraktığı bu kutsal mekana biz saygı gösterdik, bir ara tinerciler orayı işgal etmişlerdi. Orayı onlardan kurtardık” demiştir⁸⁴¹. Gaziantep’li Musevilerle ilgili olarak “Arkadaş Levi” ailesinden Rav Moşe Arkadaş Levi’nin küçük oğlu olan ve aynı zamanda Gaziantep sinagogunun tamiratında çalışan Özkul Arkadaş ile Şalom gazetesinde Şubat 2012 tarihinde röportaj yapılmıştır. Bu görüşmede Özkul Arkadaş 1978 yılında askere gittikten sonra üç arkadaşıyla beraber şehirden ayrıldıklarını bu suretle 1979 yılına kadar Gaziantep’te ikamet ettiklerini belirtmektedir. Göçün sebepleri olarak o dönemki anarşik durumu ve 1978-1979 yıllarında yaşanan silahlı saldırılar ve tehditler ile ev ve işyerlerinin yakılması gibi olayları söylemektedir. Bu olaylar sırasında babasının Hahambaşılığa “ne yapılması gerektiği konusunda” yazılı bir başvuruda bulunduğunu da belirtmektedir. Ancak Hahambaşılıktan herhangi bir yanıt gelip gelmediği konusunda bilgi vermemektedir. Şehirden ayrılan Yahudilerin pek çoğunun İsrail’e göç ettiğini hatta bu kişiler arasında kendi üç kardeşinin de bulunduğunu ve çok az sayıda ailenin İstanbul’a gittiğini ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul’da yaşayan Gaziantep’li Musevilerin “hepsi ile” görüştüğünü ve “gerçek Anteplilerin” kentten olaylar sebebiyle ayrılan Yahudiler için “üzüntü” duyduklarını söylemektedir. Şehirdeki Yahudilerden bahseden yazılı kayıtların olup olmadığı sorusuna ise Rav dedesinin İsrail’e giderken yanında belgeler götürdüğünü tahmin

⁸⁴⁰ “Gaziantep Sinagogu Yeniden”, **Şalom**, nr.3231, 14 Mart 2012, s.1,3.

⁸⁴¹ “Gaziantep Belediye Başkanı Asım Güzelbey İle Şehrin Tarihine Anılarla Bir Gezi”, **Şalom**, nr.3231, 14 Mart 2012, s.3.

ettiğini, bunun haricinde “hiçbir kayıta” ulaşamadığını yalnızca teyzesinin eşinin günlüğünde 3-4 sayfalık bir yazı bulunduğu cevabını vermektedir⁸⁴².

1.5. Kahramanmaraş

Türkiye’de Maraş Musevileri hakkında bilgi içeren bir çalışma –A. Galante’nin ilgili eseri haricinde⁸⁴³- tespit edebildiğimiz kadarıyla Naim Gülyüz tarafından yapılmıştır. Doğu Yahudileri üzerine çalışmalar yapmış olan Süleyman Şanlı’nın ilgili eserlerinde Maraş Yahudileri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şanlı sadece Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Cizre ve Van Yahudilerini konu edinmiştir. 1984-1989 yılları arasında Türkiye’deki Musevi cemaatlerini incelemek üzere geziler yapan Salzmänn ailesi de Kahramanmaraş’taki Musevilerden bahsetmemişlerdir. İlâveten Rıfat Bali de -inceleyebildiğimiz eserlerinde- Maraş Musevileriyle alakalı bilgi vermemiştir. Naim Gülyüz ise ilgili eserinde Kahramanmaraş Yahudileri hakkında “*fazla bilgiye sahip*” olunmadığını bildirmiştir. Ona göre bu civardaki Musevilerin Halep’ten gelip yerleştikleri zan edilmektedir ve Maraş Yahudileri dinsel açıdan epey bir süre Halep Hahambaşılığına tabii bulunmuşlardır. Kentte ibadethane olarak yalnızca bir sinagog vardır. Bu mabet Farac Çokçıl ismine kayıtlıdır. Museviler Maraş’tan ayrılınca bu yapı yok olmuştur ve günümüzde ise aynı yerde farklı bir bina bulunmaktadır. Ayrıca 1890 senesinde şehirdeki Musevi sayısının 190 erkek ile 170 kadından müteşekkil olarak ceman 368 fert olduğunu Cuinet’ten aktarmıştır⁸⁴⁴. Şehirdeki Musevi nüfus Osmanlı Devleti’nin son yıllarında 1902’de 211⁸⁴⁵, 1905’de 213 ve 1914’de 151 olarak kayıt altına alınmıştır⁸⁴⁶.

Cumhuriyet dönemindeki ilk nüfus sayımına göre 1927 yılında kentte 265 Musevi bulunmaktadır. Bu ilk sayımda dini toplulukların il, ilçe ve köyler üzerine dağılımı da incelenmiştir. Yapılan incelemeye göre Maraş’taki Musevi nüfusun 262’si şehir merkezinde ikamet ederken 3 kadın Musevi ise köylerde

⁸⁴² Ester Yannier, “Gaziantep’te Unutulan Yahudi Mirası”, *Şalom*, nr.3225, 1 Şubat 2012, s.1,3.

⁸⁴³ Avram Galante, *Historie Des Juifs De Turquie*, 9 Cilt, C.IV, İstanbul, İSİS Yay., 1986, s.273-274.

⁸⁴⁴ Naim A. Gülyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.214.

⁸⁴⁵ Nejla Günay, *Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.75.

⁸⁴⁶ Necla Günay, *Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)*, s.78.

yaşamaktadır⁸⁴⁷. Diğer sayımlarda ise –ulaşabildiğimiz ciltlerinde- böyle bir tasnif yapılmamıştır. 1935’deki ikinci nüfus sayımında Maraş’taki Musevi nüfus biraz artış göstererek 309’a yükselmiştir⁸⁴⁸. Sonraki sayımlarda ise azalarak 1945’de 211’e⁸⁴⁹, 1955’de 12’ye⁸⁵⁰ düşmüştür. Ardından 1960’da 24’e yükselmiş⁸⁵¹ fakat nihayetinde 1965’de şehirde yaşayan Musevi kalmamıştır⁸⁵².

Maraş Yahudilerinin kentten ayrılımları tahminimize göre büyük ölçüde 1948 yılında İsrail’in teşkil edilmesi sırasında gerçekleşmiştir. Maraş Yahudilerinin İsrail’e göçleri Ağustos 1947 de yayın hayatına başlayan “Maraş Postası”⁸⁵³ gazetesinin gündemine Kasım 1948’de gelmiştir. İsrail’e giden Musevilerle ilgili bu ilk habere göre son günlerde şehre “bazı yabancı Yahudiler” gelmiştir. Bu kişilerin Yahudi teşkilatının ajanları olduğu ve buradaki Yahudileri “Filistin’e gitmeğe davet ettikleri” gazete tarafından tahmin edilmektedir. Bazı Museviler birkaç gün önce Filistin’e gitmek amacıyla pasaport çıkartmışlardır. Gazete bu durumun muhitte “çocukça bir hareket olarak vasıflandırılmakta” olduğunu belirtmiştir. İlaveten Pasaport çıkaran ve çıkartmak isteyen Yahudilerin “genç olmaları”nın bu tanımlamaya “hak kazandırdığı” ifade edilmiştir. Son olarak pasaport alanlar için, eğer Filistin’e yerleşmek niyetiyle gidiyorlarsa “pişman olmamalarını” dilemenin “insanlık vazifesi” olduğu söylenmiştir⁸⁵⁴.

Kent Musevilerinin Filistin’e gitmeleri ile ilgili olarak Aralık 1948’de “Güle Güle” başlıklı bir köşe yazısı yazılmıştır. Yazının başlangıcında İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerdeki soydaşlarının “cereyanına kapılarak Yahudi Cennetinin” özlemini duyanlara “güle güle demekten başka ne yapılabilir” denilmiştir.

⁸⁴⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.220-221.

⁸⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁸⁴⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.169.

⁸⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁸⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

⁸⁵² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

⁸⁵³ “Niçin Çıkıyoruz?”, **Maraş Postası**, nr.1, 6 Kasım 1948, s.1.

⁸⁵⁴ “Şehrimiz Yahudilerinden Bazıları Filistin’e Gitmek İçin Pasaport Aldılar”, **Maraş Postası**, nr.190, 6 Kasım 1948, s.1.

Devamında ise Yahudilerin yıllardır yaşamlarını sürdürdükleri bu ülkede Türk vatandaşı oldukları için “*her türlü mevzuatlardan istifade hakkını sağladıkları halde bu hayale kapılmalarının geçici bir hevesten başka bir şey olmasa*” gerektiği yazılmıştır. Ayrıca bu kararlarından dolayı pişman olmamaları temenni edilmekle beraber “tekrar bu diyara dönmek sevdasına kapılacakları” öngörülmüştür. Gerekçe olarak da “bütün dünyanın” ilgilendiği Filistin ve Araplar konusunun ne olacağının “meçhul vaziyette” olması ve sürekli olarak anlaşmazlıkların çözümü için silahlı mücadele yapılmakta olduğu böyle “bir devletin akibeti bilinmediği halde bu hayalin peşinde koşanların elbette hayal kırıklığına uğrayacakları” düşünülmüştür. Yazı “*Vatanımız kendisine bağlanan her iyi niyetli vatandaşları sinesinde barındırmağa amadedir. Bununla beraber servetini burada yapıp hayali imkanlarını bu Türk beldesinde elde etmiş olanların bu türlü hareketlerini hoş görerek, gidenlere yolunuz açık olsun demek vazifemizdir.*” sözleriyle sona ermiştir⁸⁵⁵.

Maraş Yahudilerinin İsrail’e gitmeleri ile alakalı “Maraş Postası” gazetesinde 1947-1948 tarihleri arasında başka bir haber veya köşe yazısı tespit edemedik. Gazete Aralık 1948’den sonra 1949 yılında yalnızca Ocak ve Şubat aylarında yayınlanmıştır. Maalesef bu iki aylık süreç içerisinde Maraş’tan göç eden Musevilerle ilgili herhangi bir haber mevcut değildir. Şehirdeki bir diğer yerel gazete olan “Engizek” gazetesinin de 1948 ve 1949 yıllarını inceleyebildik. Ancak bu gazetenin sahibi dönemin Maraş Halkevi başkanı Kemal Tolun olmasına rağmen konuyla ilgili hiçbir haber yapılmamıştır⁸⁵⁶. İnceleyebildiğimiz bir başka gazete ise 1949 yılında çıkmaya başlayan “Kahramanyurt”⁸⁵⁷ gazetesidir. Bu gazetenin 1949 ile 1950 yıllarını taradık. Maalesef ne Maraş’tan ne de diğer şehirlerden İsrail’e giden Musevilerle ilgili haber yapılmıştır. Yalnızca İsrail’deki yaşam şartları ile ilgili bazı haberler bulunmaktadır⁸⁵⁸.

⁸⁵⁵ Mehmet Raşit Öz, “Güle, Güle”, **Maraş Postası**, nr.191, 10 Aralık 1948, 1-2.

⁸⁵⁶ “Maraş Halkevi Başkanı”, **Ceyhan**, nr.20, 11 Ekim 1948, s.3. Bu habere göre Maraş Halkevi Başkanı ve Engizek gazetesinin sahibi olan Kemal Tolun, Adana’nın Ceyhan ilçesine gelmiştir.

⁸⁵⁷ “Gazetemiz 2 Yaşında”, **Kahramanyurt**, nr.258, 13 Şubat 1950, s.1. Bu haberde gazetenin 11 Şubat 1949 tarihinde yayın hayatına başladığı ve 11 Şubat 1950 tarihinde iki yaşına girdiği yazmaktadır.

⁸⁵⁸ “İsrail’de Köycülük”, **Kahramanyurt**, nr.258, 18 Ocak 1950, s.2,3.

1949 yılı Mayıs ayında genel basından “Son Saat” gazetesinin yapmış olduğu bir haberde Maraş’tan İsrail’e giden Museviler konu edilmiştir. Haberde “*Maraş: Burada bir iki sene evvel 100 Yahudi ailesi vardı. Bunlar bilhassa Arap menşeli kimselerdi. 25 Yahudi ailesi kalmıştır. Mütebakisi Filistin’e göç etmiştir*” diye yazmaktadır⁸⁵⁹. Maraş’tan 1947- 1950 seneleri arasında göç eden Musevilerle alakalı kısa bir bilgi de dönemin Adana hahamı olan Gaston Mizrahi tarafından verilmiştir. Mizrahi Musevi basınından “Türkiyenin Sesi” gazetesine Güney Doğu’daki bazı Musevi cemaatlerinin -yaşanan göçler sonucu- kaç kişi kaldığını anlatmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Maraş’da 1947 yılında 100 Musevi ailesi bulunmaktayken bu rakam Ocak 1950 itibariyle 20 aileye düşmüştür. Ayrıca kalan ailelerden de “bazılarının yakında göç edeceği” duyulmaktadır. Maraş’taki Musevi cemaatinin “bir tek sinagogu” mevcuttur. Sinagoglarındaki Toralar ise “geçen sene” (1949) İskenderun’a taşınmıştır⁸⁶⁰. 1949 yılındaki “Son Saat” gazetesinin ve 1950 yılındaki “Türkiyenin Sesi” gazetesinin haberleri zannımızca birbirini teyit eder niteliktedir.

Genel ve yerel basından incelediğimiz gazetelerde Maraş’tan İsrail’e göç eden Museviler hakkında başka bir bilgiye ulaşamadık. Gazetelere ek olarak Maraş’ta yayımlanan “Ardıç” isimli halkevi dergisinin 1949 yılına ait – bulabildiğimiz- iki sayısını inceledik. Bu dergide 1 Haziran 1949 tarihinde yer alan “Bir Deneme Küçük Şehir’den Notlar” başlıklı yazıda “Küçük Şehir” isimli bir yerden bahsedilmiştir. Burada bir Musevi mahallesinin bulunduğu anlatılmıştır⁸⁶¹. Ancak Maraş’ta “Küçük Şehir” adlı herhangi bir yerleşim yerinin olduğunu tespit edemedik. Yine de bir Musevi mahallesinden öyküsel bir anlatımla da olsa bahsedildiği için kısaca zikretmeyi gerekli gördük. İlaveten Şalom gazetesi de tespit edebildiğimiz kadarıyla Kahramanmaraş Musevileri hakkında özel olarak herhangi bir röportaj veya haber yayımlamamıştır. Yalnızca 1963 yılı sonunda Gaziantep’e giden Dr. İzak De Kordovi Gaziantep Musevileri ile ilgili yazılarında o yıl Kilis’te 3-

⁸⁵⁹ “Türkiyedeki Musevilerin Yarıısı Filistine Gitti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

⁸⁶⁰ “Güney Anadoludaki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu”, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5. Bu haber ilk kez Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bali, Adana Musevileri ile ilgili eserinde haberin tam metnini aktarmıştır. Fakat Maraş şehri hakkında yukarıda aktardığımız kısım muhtemelen bir matbaa hatası sebebiyle Mardin olarak yazılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.56.

⁸⁶¹ Süveyda Esenyel, “Bir Deneme Küçük Şehir’den Notlar”, **Ardıç**, S.2, 1 Haziran 1949, s.6-7.

4 Musevi aile kaldığını, benzer şekilde Maraş'ta da az Musevi bulunduğunu ve Maraş'taki bu Musevilerin Adana ve Antep ile irtibatta olduklarını bildirmiştir⁸⁶².

1.6. Mardin

Mardin'deki Musevi nüfusun XVI. ve XIX. yüzyıllardaki mevcudiyeti hakkında Buckingham, Cuinet ve Geary gibi yazarların eserlerinden yola çıkan Süleyman Şanlı bir nüfus tablosu oluşturmuştur. Buna göre 1826'da 400 hane, 1834'de 50 erkek kişi, 1877'de 24 kişi, 1891'de 580 kişi ve son olarak 1906/7 yıllarına gelindiğinde 239'u kadın 235 erkek olmak üzere toplamda 474 Musevi yaşamaktadır⁸⁶³.

Mardin Yahudileri üzerine yapılmış bir başka çalışmada ise XIX. asrın sonu ile XX. asrın başında şehirde yaşayan Musevi nüfusun mevcudiyetine delil olarak 1913 senesinde Nusaybin de evlenmiş iki Musevi'nin ketubası (evlilik sözleşmesi) sunulmaktadır. Bu çalışmaya göre bir diğer kanıt Alliance Israelite Universelle'nin 1904 senesine ait bülteninde, Anadolu'da bulunan Musevilerin nüfus sayılarının yazılı olduğu kısımda Mardin'de yaşayan Yahudi miktarının 580 olarak verilmesidir. Fakat yine aynı çalışmada Jewish Colonization Association'nın Güneydoğu Anadolu'daki Musevileri incelemek için bölgeye gönderdiği Yafa Tarım Okulu müdürü Jozef Niego'nun bölgeye geldiği 1906 tarihinde Mardin'de "*sinagog bekçisi*" haricinde Musevi olmadığını yazdığı belirtilmiştir. Ayrıca daha önceki dönemlerde kentte "*gayet iyi yaşayan ve ticaretle uğraşan*" Musevilerin, Hristiyan ve Müslümanların tahammülsüzlükleri ile buna ilaveten Pazar günleri olan pazarın Cumartesi günleri kurulması kararının İdare Meclisi'nde alınması ile kentten "*yavaş yavaş*" ayrılmış olduklarının da Niego tarafından yazıldığı ifade edilmiştir⁸⁶⁴. Naim Güleriyüz de ilgili çalışmasında Abraham ben Yaacob'un kaleme aldığı "Mardin" maddesinden hareketle, haftada bir kez Cuma günleri açılan pazarın XX. asrın başında Cumartesi gününe alınmasıyla şehirdeki Musevi esnafın işlerinin zarar gördüğünü ve bu nedenle çoğunun Nusaybin'e yerleştiğini belirtmiştir. Ayrıca

⁸⁶² İzak De Kordovi, "Notas De Viyaje" "La Comunidad Judia De Gaziantep", *Şalom*, nr.848, 22 Ocak 1964, s.3.

⁸⁶³ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.80.

⁸⁶⁴ Duygu Atlas, Mesut Alp, "Mardin Yahudileri", *Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar*, Der. Rifat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.38.

Güteryüz 1930 yılında Mardin’de oturan Musevi ve sinagogun bulunmadığını Galante’den aktarmıştır⁸⁶⁵.

Cumhuriyet döneminde 1927 yılındaki ilk nüfus sayımına göre 88’i Cizre’de, 8’i Midyat’ta ve 392’si Nusaybin’de olmak üzere toplamda 490 Musevi’nin yaşadığı belirtilmiştir⁸⁶⁶. Ancak dikkat edilirse ilçelerde yaşayan Musevi sayısı toplandığında ulaşılan nüfus 488 kişiden ibarettir. Ayrıca Musevi nüfusun en yoğun olduğu ilçe Nusaybin’dir. Daha sonraki yıllarda yapılan sayımlara bakıldığında Musevi nüfusunun hızla azaldığı görülmektedir. 1935’de gerçekleşen ikinci sayımda 72⁸⁶⁷, 1945’de 17⁸⁶⁸, 1955’de 7⁸⁶⁹, 1960’da 12⁸⁷⁰ ve 1965’de 9 Musevi’nin ikamet ettiği tespit edilmiştir⁸⁷¹.

1920’lerde Nusaybin’in Suriye sınırına karşılık gelen bir alanda Kamışlı kenti oluşturulmuş ve Nusaybin’den pek çok Musevi bu kente göç etmiştir. Alyans Merkez Komitesi namına Şam’daki Alyans Okulu müdürü Kamışlı için bir rapor yazmıştır. Atlas ve Alp’in rapordan aktardıklarına göre şehri “*Türk zulmünden kaçan Nusaybinli mülteciler*” 1926 senesinde kurmuşlardır. Bu kentte Nusaybinli 2000 Yahudi vardır. Nusaybin’den üç adet Sefer Tora getirmişlerdir. Mustafa Kemal’in ülkeyi yönetmeye başlaması ve zorunlu askerlik uygulamasının yasalaştırılması ile “*ataları gibi kırsal hayata ve özgür yaşamaya alışkın*” Museviler için Nusaybin’de yaşam koşulları güçleşmiştir. 1926 senesinde Moşe Nahum Abdullah Nusaybin’den ayrılıp ilçenin iki kilometre uzağında Kürtlerden toprak satın almıştır. Onun Kamışlı’ya gelmesinin ardından iki sene içinde buradaki Musevi nüfus “*birkaç yüz*” olmuştur. Gelen Museviler Nusaybin’deki yaşam tarzlarını sürdürmüşlerdir. Bu Museviler Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Keldanice dillerini bilmektedirler. Fakat pek

⁸⁶⁵ Naim A. Güteryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.236.

⁸⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.221-222.

⁸⁶⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁸⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.169.

⁸⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁸⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

⁸⁷¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

çoğu okuryazar olmayıp İbranice de bilmemektedirler. 1934'den itibaren Nusaybin'de yaklaşık 150 Yahudi kalmış ve Suriye'ye gitmiş olanların eşyalarına Türk hükümeti el koymuştur. Hatta Diyarbakır Musevilerine emaneten bırakılmış iki bin yıllık el yazması Tevrat'a 1934 senesine gelindiğinde devlet el koyamamış cemaat ise çalınma ve devletin alması ihtimallerine karşı tedbir olarak sinagog yerine evlerde parçalar halinde saklamışlardır. Bu Tevrat'ı Kamışlı da inşa edilecek bir okula götürmeyi planlamışlardır. Sonrasında ne olduğu bilinmemektedir⁸⁷².

Cumhuriyet döneminde 1933 ve 1934 senelerinde 90 civarında Nusaybinli Musevi aile İsrail'e giderek Hayfa ve Hadera şehirlerine yerleşmişlerdir. Akabinde 1949 ve 1952 seneleri içerisinde ise 80 Nusaybinli aile Kudüs, Kfar Saba, Kiryat Ata, Ramana ve Yehud gibi muhtelif şehirlere göç etmişlerdir⁸⁷³. Buraya kadar anlattığımız göç süreçleri ile ilgili olarak bilgi edinmek amacıyla Mardin yerel basınında ulaşabildiğimiz, 1 Ağustos 1927 tarihinden itibaren çıkmaya başlayan, "Ulus Sesi"⁸⁷⁴ gazetesinin 1935-1936 yıllarındaki sayılarını inceledik ancak şehirdeki Musevilerle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

1948 yılı itibariyle Türkiye'deki Musevilerin çoğunluğunun İsrail'e göç ettiği dönem ve biraz öncesinde Mardin'deki Musevilerle ilgili yapılmış herhangi bir haber bulmak amacıyla yine "Ulus Sesi" gazetesinin 1946, 1947, 1949, 1950 ve 1951 yıllarındaki sayılarını inceledik. Bu yıllarda her ne kadar Türkiye'nin diğer kentlerinden İsrail'e göç eden Musevilerle ilgili haberler bulunsada Mardin'den giden Yahudilerle ilgili yapılmış bir haber tespit edemedik. Gazetede Mardin'de yaşayan Musevilerin şehirdeki yaşamlarına dair de herhangi bir köşe yazısı veya haber mevcut değildir. Yalnızca kentte yaşayan Süryaniler ve Süryani cemaatinin faaliyetleri ile ilgili haberler bulunmaktadır⁸⁷⁵. Bu gazetede Yahudilerin göçü ile

⁸⁷² Duygu Atlas, Mesut Alp, "Mardin Yahudileri", s.39-40. Tevrat hakkında verilen bilgiler eksik ve hatalı olmalıdır. Çünkü eğer bu Tevrat iki bin yıllık Diyarbakır'daki Tevrat ise bu Tevrat 1934 yılında dönemin Diyarbakır hahamı İlyas tarafından Diyarbakır Halkevine hediye edilmiştir. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi Diyarbakır Yahudilerini anlattığımız kısımdadır. Ayrıca bkz. Rifat N. Bali, "Diyarbakır Yahudileri", s.100-101.

⁸⁷³ Duygu Atlas, Mesut Alp, "Mardin Yahudileri", s. 40.

⁸⁷⁴ "Gazetemiz 23 Yaşında", **Ulus Sesi**, nr.4051, 2 Ağustos 1949, s.2.

⁸⁷⁵ "Kıyamet Bayramı", **Ulus Sesi**, nr.3972, 27 Nisan 1949, s.2 * Haberde Süryani vatandaşların adı geçen bayramlarını kutlamış oldukları belirtilmiştir. "Hazreti Yusuf Temsil Edildi", **Ulus Sesi**, nr.4303, 5 Haziran1950, s.2 Bu haberde Süryani Metropolitliğinin yoksulların yararına Kırklar Kilisesi'nde bir piyes temsili yaptıkları açıklanmıştır.

ilgili bulabildiğimiz haberler ise şu şekildedir: Şubat 1949'da Rodos'tan İskenderun'a gelmiş 300 kişiden müteşekkil bir Yahudi kafilesi İçel vapuru ile Filistin'e hareket edecektir⁸⁷⁶. Bir diğer haber gazetenin Gaziantep özel muhabirinden gelmiştir. Buna göre Antep şehrinde yaşayan Musevilerden 40 kişi Filistin'e gitmek amacıyla hükümete başvurmuştur. Aralarından 27 kişi pasaportlarını almış ve diğerleri de pasaportlarını almak üzeredir⁸⁷⁷. Mart 1949'da Ankara'dan özel alınan haberde “*Musevi kaynaklarından verilen*” bilgilere göre ülkemizdeki 75 bin Musevi den 25 bininin Haziran ayına kadar Filistin'e “*hicret*” edecekleri belirtilmiştir⁸⁷⁸. Nisan 1949'da “Bulgarya” vapurunun Varna'dan almış olduğu 3953 Yahudi muhaciri ile İstanbul limanından geçip Hayfa'ya gittiği bildirilmiştir⁸⁷⁹. Filistin'e giden Yahudilerle ilgili kaçakçılık haberleri de gazetenin gündemine gelmiştir. Örneğin Haziran 1949'da Hatay'dan Filistin'e giden Yahudilerin olduğu düşünülen “*45 bin lira değerinde*” altının ele geçirildiği ve devlet hazinesine intikal ettiği belirtilmiştir⁸⁸⁰. Gazetede Mısır'dan Filistin'e giden Yahudilerin ne kadar olduğu hakkında dahi haber yapılmıştır. Bu haberde Filistin savaşının sona erdiğinden bugüne kadar geçen sürede Mısır'dan Filistin'e 70 bin Yahudi'nin gittiği ifade edilmiştir⁸⁸¹. Fakat ne yazık ki Mardin'den Filistin'e giden Yahudilerin ne kadar olduğu hakkında herhangi bir haber yapılmamıştır. Bu yıllarda ayrıca Mardin'e yerleştirilen Bulgaristan göçmenleri hakkında gazetede bilgiler verilmiştir. Bu haberlerden Mart 1951 tarihli olanında “*Mardin'e tahsis edilen 160 göçmenden*” 138'inin bir gün önce saat 11:00 de geldikleri bildirilmiştir⁸⁸².

Mardin'de yaşamış Musevilerle ilgili bilgi edinmek amacıyla Mardin Halkevi tarafından 1947 yılında çıkarılmaya başlanan “Işık” dergisinin 1947-1948 yıllarındaki sayılarını da inceledik. Bu dergi “Ulus Sesi” gazetesine benzer şekilde şehirdeki Süryani cemaatiyle ilgili haber ve bilgilere yer vermiştir⁸⁸³. Hatta derginin

⁸⁷⁶ “300 Kişilik Bir Yahudi Kafilesi İskenderun'da”, **Ulus Sesi**, nr.3921, 26 Şubat 1949, s.2.

⁸⁷⁷ “Gaziantepten de 40 Yahudi Gidiyor”, **Ulus Sesi**, nr.3925, 3 Mart 1949, s.2.

⁸⁷⁸ “Filistin'e Hareket Edecek”, **Ulus Sesi**, nr.3940, 21 Mart 1949, s.2.

⁸⁷⁹ “Yahudi Muhacirleri”, **Ulus Sesi**, nr.3960, 13 Nisan 1949, s.2.

⁸⁸⁰ “Yahudilere Ait Kaçak Altın”, **Ulus Sesi**, nr.4014, 15 Haziran 1949, s.2.

⁸⁸¹ “70 Bin Yahudi” **Ulus Sesi**, nr.42600, 18 Haziran 1950, s.2.

⁸⁸² “Dün Şehrimize 138 Göçmen Geldi Hallerinden Çok Memnun Bulunan Göçmenlerin Yegane İsteddiği Topraktır”, **Ulus Sesi**, nr.4520, 6 Mart 1951, s.1.

⁸⁸³ “Yeni Süryani Metropolitini Seçildi” **Işık**, S.7, 16 Temmuz 1947, s.7,11. Seçilen metropolitin ismi Filosinos Yuhanna Dolapönü olup hakkında bazı bilgiler verilmiştir.

yazarlarından biri Süryani Kadim Kilisesi metropolitidir⁸⁸⁴. Ancak dergide şehirdeki Museviler hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Genel olarak baktığımızda Mardin ve Nusaybin Musevileri hakkında Türkiye’de yazılmış çok az eser bulunmaktadır. Şalom gazetesinden de Mardin Musevileri hakkında özel bir haber tespit edemedik. Bilhassa Mardin’den yapılan Musevi göçleri konusunda Süleyman Şanlı’nın tezi de çok yetersizdir. İlaveten belirtelim ki 1984 yılında Mardin’e (Nusaybin’e) gelen Salzman ailesi de daha evvel kentten ayrılmış Museviler hakkında bilgi verebilecek bir kimseye rastlamamıştır⁸⁸⁵.

1.7. Mersin

XX. yüzyılda Mersin’de ikamet eden Musevi nüfusuyla ilgili olarak Naim Güleriyüz, birkaç farklı kaynaktan yararlanarak bazı bilgilere ulaşmıştır. Bu bilgilere göre 1908 senesinde Mersin’de ekseriyeti “*ihtiyaç sahibi*” olan 30 aile yaşamaktadır. Bu sayı 1930’lu yıllarda Urfa’dan gelen 30 aile ile birlikte, 1943 yılına gelindiğinde 70 aileye ulaşmıştır⁸⁸⁶.

Cumhuriyet Dönemi’nde yapılan ilk nüfus sayımında Mersin ve İçel ayrı olarak gösterilmiştir. Bu nedenle 1927 yılındaki ilk sayıma göre İçel’de yaşayan Musevi yoktur ancak Mersin’de 122 Musevi yaşamaktadır⁸⁸⁷. 1935’deki ikinci nüfus sayımında İçel ve Mersin, İçel adı altında tek bir il olarak kabul edilmiştir ve buna göre 1935’de İçel’de (Mersin’de) 203 Musevi bulunmaktadır⁸⁸⁸. Sonraki nüfus sayımlarında da Mersin şehri İçel olarak adlandırılmaya devam etmiştir. Yapılan sayımlara göre 1945’de 495⁸⁸⁹, 1955’de 106⁸⁹⁰, 1960’da 90⁸⁹¹ ve 1965’de 44 Musevi mevcuttur⁸⁹².

⁸⁸⁴ F. Hanna Dolapönü, “1760 Senelik Bir Kilise: Mar Mihail”, *Işık*, S.12, 16 Ekim 1947, s.5,11.

⁸⁸⁵ Ayşe Gürsan-Salzman, *Travels In Search Of Turkey’s Jews*, s.126.

⁸⁸⁶ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.198.

⁸⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin- i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.143-144.

⁸⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁸⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

Cumhuriyet döneminde Mersin'deki Musevilerin yaşamları hakkında kendisi de Mersinli bir Musevi olan David Koen 1942 yılını esas alarak Mersin'i anlatan bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde Mersin Musevi cemaatinin kökenleriyle ilgili olarak Edirne'den gelmiş ailelerin dışında Gaziantep ve Maraş'tan gelmiş, birbirleriyle Arapça iletişim kuran Arap Yahudi'si ailelerin de bulunduğunu fakat öteki ailelerin çoğunlukla Ladino/İspanyolca konuştuklarını bildirmektedir. Koen'in kendi ailesi ise anne tarafından Selanik'e ve baba tarafından Bursa'ya dayanmaktadır. Anne tarafının uzun bir göç hikayesi bulunmaktadır. Zira dedesi ile anneanesi 1900'lerin başında ilk olarak Selanik'ten Eskişehir'e akabinde Konya'ya, Adana'ya ve sonunda Mersin'e göç etmişlerdir⁸⁹³. 1940'lı yıllarda kentteki Yahudiler ithalat ve ihracatla meşgul olan tüccarlık yapan bazı aileler ile orta halli manifatura, ayakkabı, hırdavat ve tuhafiyeye benzeri meslekleri olan ailelerden oluşmaktadır. Bunlar haricinde Maraş'tan Mersin'e gelmiş seyyar işlerle geçinen fakir aileler de mevcuttur⁸⁹⁴. Koen'in ticaretle meşgul olan kişi ve aile isimlerinden hatırlayabildikleri; Yako Hazan, Ezra Anter, Aranof ailesi, Kapelutolar, İstrumzalar ve bunlar haricinde Nazi Almanya'sından kaçıp Mersin'e göç eden Davit Filozof ve oğulları Alfred Filozof'dur. Hatta Filozoflar bir petrol şirketi bayisidirler⁸⁹⁵. Bu dönemde Mersin'de bir sinagog vardır. Bu sinagogun hahamları İstanbul'daki İlahiyat eğitimi almış “*bilgili ve aydın*” hahamlardan farklılardır. Çoğunlukla birbirleriyle Arapça anlaşılan -Arap Yahudilerinden oldukları için- sinagoga gelen çocukların dini bilgileri öğrenmesi mevzuunda yetersiz kişilerdir. Bir başka sorun Hamursuz bayramında edilen duanın açıklamasının haham tarafından Arapça yapılmasıdır. İspanyol Yahudileri açıklamayı anlayamadıkları için bu durum cemaat içinde “tartışma”lara sebep olmaktadır. Hatta bazen tartışmalar şiddetlendiğinde “*tatsız bir olay*” çıkmasına karşı kapıda bir polis tutulmaktadır⁸⁹⁶. David Koen

⁸⁹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁸⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁸⁹² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁸⁹³ David Koen, “Mersin 1942”, **Türkiye'nin Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.226.

⁸⁹⁴ David Koen, “Mersin 1942”, s.232.

⁸⁹⁵ David Koen, “Mersin 1942”, s.234.

⁸⁹⁶ David Koen, “Mersin 1942”, s.231.

Mersinli Musevilerle ilgili olarak bütün anlattıklarının çok fazla devam etmediğini ve 1950 ya da 1951 gibi tarihlerde bilhassa fakir ailelerin çoğunluğunun İsrail'e göç ettiğini bildirmektedir. Koen Varlık Vergisi hakkında ise kendi ailesini etkilemediğini fakat Adana'daki eniştesinin şekerleme işi yapan dükkanına 20 bin lira vergi borcu konduğunu ve bu paranın yalnızca bir kısmını ödeyebildiği için dükkanının tümüne, evindeki eşyalarının da neredeyse hepsine haciz geldiğini ifade etmiştir⁸⁹⁷.

Mersin'deki Museviler de diğer şehirlerde olduğu gibi yoğun olarak 1948 yılında İsrail'e göç etmeye başlamışlardır. Mersin'den İsrail'e yapılan göçleri 24 Temmuz 1928 tarihinden itibaren yayımlanmaya başlayan ve yazı işlerini Fuad Akbaş'ın yürüttüğü "Yeni Mersin"⁸⁹⁸ gazetesinden takip edebilmekteyiz. "Yeni Mersin" gazetesinde ifade edildiğine göre Mersin'den Filistin'e giden Yahudi kabilelerinin birincisi 3 Kasım 1948'de 13 kişiyle yola çıkmıştır. Akabinde ikinci kabile 13 Kasım 1948'de 4 kişiden müteşekkil olarak hareket etmiştir. F.A. müstearıyla çıkan bu yazıda giden vatandaşlara yönelik tutum "*gidene kal, kalana git denmez. Onun için bizde bu hususta bir şey yazmayacağız. Yalnız dikkat edelim, gidenler pişman olupta geri dönmessinler. Ve arzı mevuttan ayrılmasınlar.*" şeklinde belirtilmiştir. Yazıda ayrıca burada iken simsarlık, tüccarlık ve esnafılık gibi mesleklerle uğraşanların İsrail'e varınca "toprağa ayak basar basmaz yerleri" öpmeleri ve İsrail polisine "biz geldik emrinize, vereceğiniz hizmeti yapmağa amadeyiz" dedikleri ifade edilerek, bu tavır eleştirilmiştir. Bu durum "*derler ya... Niçin demesinler? Yurdumuzdan kanlı, canlı ayrıldılar ve karınları tok olarak o diyara vasıl oldular*" sözleriyle değerlendirilmiştir⁸⁹⁹. Mersin'den ayrılan Yahudi kafilesinin Hayfa'da eğilerek toprağı öpüp yüz sürmeleri konusuyla ilgili olarak Demirhisar motörünün kaptanı ile bir görüşme yapılmıştır. Kaptan bir arkadaşının kendisine bu konuyu anlattığını ve kaptan olarak kendi vazifesinin yolcuları götürmekten ibaret olduğunu ve bundan ötesine karışmadığını söylemiştir. İlâveten kendisinin götürdüğü insanların böyle bir davranışta bulunmadıklarını yalnızca

⁸⁹⁷ David Koen, "Mersin 1942", s.232.

⁸⁹⁸ "Yeni Mersin 22 Yaşında", **Yeni Mersin**, nr.6375, 24 Temmuz 1949, s.1.

⁸⁹⁹ F.A, "Mersin'den de Yahudi Vatandaşlar "!...., Sefere Gidiyor...", **Yeni Mersin**, nr.6162, 14 Kasım 1948, s.1.

“dügüne gidiyoruz” diyenlerin orada Filistin polisine “İşte biz geldik ne yaparsanız yapın diye teslim” olduklarını belirtmiştir. Haberde giden ilk kafilenin çoğunluğunun kadın ve çocuklardan oluştuğu ve ikincisinin de en büyüğü 22 yaşında olan iki kadın ile iki erkekten mürekkep olduğu bildirilmiştir. Gazete yetkilileri bu ikinci kafileden iki kişiyle konuşmuşlardır. Buna göre Murat Abbutonoğlu isimli bir Yahudi “ *Kız kardeşimi nişanlamağa gidiyorum, ben bilahare döneceğim ama, eğer onlar beni bırakmazlarsa orada kalmam diyemem ya.*” şeklinde açıklama yapmıştır. Diğer kişi ise Filistin’de kimsesiz ve tek başına yaşayan zengin bir amcası olduğunu ve “onun mirasına konmaya” gittiğini söylemiştir⁹⁰⁰.

Kentten ayrılan üçüncü Yahudi kafilesi ise 10 Aralık 1948’de hareket etmiştir. Ancak bu kafilenin çoğunluğunu Maraşlı Yahudiler oluşturmakta olup 9 kadın ve 20 erkekten ibarettir. Bu kişilerle konuşmanın “imkansız” olduğu her soruya “evet” ya da “hayır” şeklinde yanıt verdikleri ve genellikle “akrabalarımızı, kardeşlerimizi ve hısımlarımızı ziyaret edeceğiz” gibi sözler söyledikleri belirtilmiştir. Habere göre “bu vatandaşlar orada ellerinde taşıdıkları pasaportun ve doğup büyüdükleri memleketin lisanını unutuyor, yalnız Musevice konuşuyorlar” dır. Ayrıca bu kişiler gemide “Anavatan ah Anavatan” diyerek bağırmaktaydılar. Hayfa’ya vasil olduklarında ise polis bu insanları “güler yüzle” karşılayıp “bir kampa” götürmektedir. Akrabası olanlar akrabalarına olmayanlar ise “kefaletle serbest bırakılarak vatandaşlarına teslim” edilmektedirler. Ayrıca askerlik yaşında olanlar isterlerse “15 lira maaş” ile ordu hizmetine alınmaktadırlar.⁹⁰¹

Şehirden göç eden Musevilerle ilgili yapılan bir diğer haberde ise “Hayfa’ya gitmek üzere vizelerini almış olan 40 kişilik” Yahudi kafilesinin binecekleri İsveç gemisinin “ani bir emir” alarak Triyeste’ye gitmek zorunda kalması ile bir süredir bekledikleri ve İtalyan bandıralı bir gemiyle bir hafta içerisinde gidecekleri açıklanmıştır⁹⁰². Bu haber dönemin Adana yerel gazetelerinden biri olan “Türk Sözü” gazetesine de yansımıştır⁹⁰³. Bu haberle ilgili bir gelişme olduğunu düşünebileceğimiz bir başka haber ise “Seyhan” gazetesine yansımıştır. Gazetede

⁹⁰⁰ “İkinci Yahudi Kafilesi Filistin’e Dün Hareket Etti”, **Yeni Mersin**, nr.6162, 14 Kasım 1948, s.2.

⁹⁰¹ “Üçüncü Yahudi Kafilesi Dün Hareket Etti”, **Yeni Mersin**, nr.6167, 11 Aralık 1948, s.2.

⁹⁰² “Yahudiler Filistin’e Dün Gidemediler”, **Yeni Mersin**, nr.6197, 23 Aralık 1948, s.2.

⁹⁰³ “Mersin’den Filistin’e Gidecek 40 Yahudi, **Türk Sözü**, nr.7397, 25 Aralık 1948, s.2.

tarafından “40 kadar Mersinli” Musevi’nin vizelerini alarak İskenderun’dan kalkan Kafkas Motoruyla Filistin’e hareket ettikleri bildirilmiştir⁹⁰⁴.

Filistin’e giden Musevilerle ilgili olarak bu dönemde “Yeni Mersin” gazetesinde kısa bir köşe yazısı da yer almıştır. Bu yazıda öncelikle Filistin’de kurulan İsrail Devleti’ne ülkemizden “akın akın giden Musevi vatandaşlar” için “gidene uğurlar olsun” denilmiştir. Ancak bazı Musevilerin “vatanımızın nimetlerinden faydalanırken Türk vatandaşlarına hakaret etmeye kalktıkları” ve “Yaşasın (İsrail Devleti) diye orada burada bağırıp hadise çıkardıkları”nın işitildiği ve bu durumlara hiçbir zaman izin verilmeyeceği, Türk kanunlarına uygun olarak cezalandırılacakları kendilerine (Musevilere) duyurulmak istenmiştir. Nihayetinde yazı şu sözlerle sona ermiştir: “Her millete saygımız vardır. Fakat herkesten evvel ve çok sevdiğimiz ve saydığımız kendi asil milletimizdir. Türk milletidir.”⁹⁰⁵.

“Yeni Mersin” gazetesinde Mersin’den Filistin’e giden Yahudilerle ilgili olarak 1948-1949 yılları arasında ulaşabildiğimiz son haber Mart 1949 tarihliidir. Bu habere göre “15 aileye daha pasaport verilmiş” ve “30 kişinin” pasaport işlemlerine başlanmıştır. Ayrıca Mersin ve çevresinden Filistin’e gidecek Musevilerin trenle İskenderun’a geldikleri ve akabinde vapurla Hayfa’ya geçtikleri bildirilmiştir⁹⁰⁶.

Dönemin diğer yerel gazetelerinden olan ve 24 Kasım 1947 tarihi itibarıyla Rıza Atilla tarafından çıkarılmaya başlanan “Havadis”⁹⁰⁷ gazetesi de 1947-1949 yılları arasında⁹⁰⁸ İstanbul gibi büyük şehirlerden Filistin’e yapılan göçlerden bahsetmiştir. Ancak Mersin’den giden Yahudilerle ilgili olarak tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir haber yapmıştır. Bu haber Mersin’den giden ikinci Musevi kafillesi ile ilgilidir⁹⁰⁹. Fakat haberin daha detaylı hali yukarıda anlattığımız üzere “Yeni Mersin” gazetesinde bulunmaktadır.

⁹⁰⁴ “Bölgemizden Filistin’e Yahudi Akını”, **Seyhan**, nr.103, 28 Şubat 1949, s.2.

⁹⁰⁵ Hür Can, “İsrail Devleti”, **Yeni Mersin**, nr.6261, 8 Mart 1949, s.1.

⁹⁰⁶ “Filistin’e Yahudi Muhacereti Devam Ediyor”, **Yeni Mersin**, nr.6278, 30 Mart 1949, s.1. Bu haberde ayrıca Emniyet Müdürlüğünde bulunan muhabirlerle konuşan 16 yaşlarındaki bir Musevi kızının drahomasız evlenmek amacıyla Filistin’e gitmek istediğini söylediği yazılmıştır.

⁹⁰⁷ “Havadis”, **Havadis**, nr.1, 24 Kasım 1947, s.1.

⁹⁰⁸ 1948 yılının ilk altı ayının gazete kataloğu bulunmamaktadır.

⁹⁰⁹ “Filistin’e Göç Devam Ediyor”, **Havadis**, nr.287, 15 Kasım 1948, s.2.

Mersin’den göç eden Musevilerle ilgili olarak genel basından “Son Saat” gazetesinde Mayıs 1949’da yer alan bir haber önemlidir. Haberde o tarihe kadar Mersin’den 25 Musevi ailenin pasaport aldıkları bildirilmiştir⁹¹⁰. Bu haberde Mersin’de göç sürecinden önce kaç Musevi ailenin yaşadığı bilgisi yer almamaktadır. Ocak 1950’de Musevi basınından “Türkiyenin Sesi” gazetesine beyanat veren dönemin Adana Hahamı Gaston Mizrahi de Mersinden göç eden Musevilerden bahsetmiştir. Mizrahi Mersindeki Musevi cemaatinin üç yıl önce (1947) “70 aileden mürekkep iken, şimdi (1950) 20 aileden müteşekkil” hale geldiğini ve kalan bu 20 ailenin iktisadi durumlarının “çok iyi” olduğunu belirtmiştir⁹¹¹. Bu haberdeki bilgilerden yola çıktığımızda Mersin’den 1947 ve 1950 yılları arasında 50 Musevi ailenin ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar İsrail’e yapılan göçler neticesinde Mersin’deki Musevi nüfus azalsa da günümüze kadar mevcudiyetini sürdürebilmiştir. 1973 senesinde 15 aile ya da 43 fertten müteşekkildir⁹¹². 1984-1989 yılları arasında Türkiye’deki Musevi toplumunun yaşadığı kentleri ziyaret eden Salzmänn ailesi Mersin’e de gelmiştir. Onlara göre şehri ziyaret ettiklerinde burada yaşayan 30 Musevi bulunmaktadır. 1930’lardan 1950’lere kadar 500’e yakın Musevi yaşamaktadır. 1948 sonrası pek çoğu İsrail’e göç etmişlerdir. 1950’lerin başında topluluğun birliği düşmeye başlamıştır. Aileler arasında çok az bağlılık vardır. Her aile kendi içinde bir ada gibidir. Belki ailelerin sahil boyundaki farklı şehirlerden gelmiş olmaları bunun sebebidir. Salzmänn ailesi Erol Cumartesi, Salvador Avigdor, Salamon Strumza ve onların aileleri ile görüşmüşlerdir. S. Avigdor’un evinde gerçekleştirdikleri ziyaret gecesi, Avigdor onlara sinagogu da göstermiştir. Sinagogun ana kapısı anahtarla açılmadığı için bir kişi kırık camdan tırmanmış ve onları içeriye almıştır. Sinagogun içinde küf kokusu, örümcek ağları ve kırılmış camlar vardır. Avigdor’un anlattıklarına göre üç yıl önce sinagogun bekçisi burayı temizlemiştir. Fakat sonra bekçi Güney Amerika’ya kızının yanına gitmiştir. Sonraki süreçte sinagogun asıl

⁹¹⁰ “Türkiyedeki Musevilerin Yarısı Filistin’e Göç Etti”, **Son Saat**, nr.1004, 1 Mayıs 1949, s.1,5.

⁹¹¹ “Güney Anadolu’daki Yahudi Cemaatlerinin Bugünkü Durumu”, **Türkiyenin Sesi**, nr.12, 19 Ocak 1950, s.5. Bu haber ilk kez Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır. Bkz. Rıfat N. Bali, “Adana Yahudileri”, s.56.

⁹¹² Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.198. Güleriyüz bu bilgiyi Şaul Tuval’in eserinden almıştır.

bölümü tamamen yağmalanmıştır. Avigdor sinagogun bu halinden dolayı utanmıştır ve hızlıca konuyu değiştirmiştir⁹¹³. Naim Gülerüz ilgili eserinde 1980’lerde Mersin’deki sinagogun cemaati kalmadığı için kapatıldığını, Sefer Tora’lar ile diğer dini kitapların Hahambaşılığa gönderildiğini ve bu alanın “açık otopark” haline geldiğini belirtmiştir. Hatta Cemaat başkanı Salom Strumza yasal işlemlere başvurursa da sonunda arazi Milli Emlak’a intikal etmiş ve otopark halinde kullanılmaya devam etmektedir⁹¹⁴. Mersin’deki Musevi nüfus yakın zamanlarda 2017 itibariyle Gülerüz’ün ifadesiyle “*bir elin parmakları*” kadar kalmıştır⁹¹⁵.

1.8. Şanlıurfa

Urfa şehrinin XIX yüzyıldaki nüfus yapısını anlatan Ahmet Nezihi Turan’ın verdiği bilgilere göre XIX. asrın ilk yıllarında kentteki toplam nüfus 30 bin olup 21 bini (%70) Müslümandır. Geriye kalan Gayrimüslim nüfusun yüzdelik dağılımı ise şu şekildedir: %21 Ermeni, % 4 Süryani, %2 Katolik, %2 Protestan ve %1 Yahudi’dir. 1873 tarihli Halep Salnamesinden aktarıldığına göre kent nüfusu 45.368 Müslüman, 10.560 Hristiyan ve 248 Musevi’den oluşmaktadır. XIX. asrın son yıllarında kent nüfusunun toplamda 50. 000 civarında olduğu sanılmaktadır⁹¹⁶.

Naim Gülerüz’ün Cuinet’ten aktardığına göre 1890’larda Urfa sancağının Yahudi nüfusu toplamda 367 olup 189’u erkek ve 178’i kadındır ve bu Musevilerin 322’si merkezde 45’i Birecik’te ikamet etmektedir. Urfa’daki Yahudilerin bir kısmı 1895 senesinde bölgede yaşanan Ermeni hadiselerinden ve Ermenilerle “*kıştırılmaktan*” bıkarak Kudüs’e gitmişlerdir. Kudüs’te kendi adetlerine uygun olarak ibadet yaptıkları ve günümüzde de kullanılmakta olan bir sinagog açmışlardır⁹¹⁷. Süleyman Şanlı’nın Doğu Yahudileri üzerine yazdığı makalesine göre ise Doğu Yahudilerinin “*bilinen ilk büyük göç hareketi*” 1896 senesinde Urfa Yahudileri tarafından gerçekleştirilmiştir. 42 fertten mürekkep 10 aile Kudüs’e hicret etmiştir. Şanlı’ya göre topluluğun ihtiyarları kervanlar şeklinde eşeklerle öncelikle Halep’e vardıklarını akabinde “*uzun ve yorucu*” bir seyahat sonrasında Kudüs’e

⁹¹³ Ayşe Gürsan-Salzmann, *Travels In Search Of Turkey’s Jews*, s.89-90.

⁹¹⁴ Naim A. Gülerüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.198-199.

⁹¹⁵ Naim A. Gülerüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.198.

⁹¹⁶ *DİA*, Ahmet Nezihi Turan, “Şanlıurfa”, C.38, 2010, s.339-340.

⁹¹⁷ Naim A. Gülerüz, *Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.224-225.

ulaştıklarını söylemişlerdir. Bu ilk hicret edenler iktisadi açıdan yoksullardır. Eşyalarının büyük bir kısmını yanlarına almamışlardır. Yalnızca seyahatlerinin maliyetini karşılayabilmek ve yolculuk esnasında hayvanlarının ve kendilerinin gereksinimlerine yetebilecek eşyalarını yanlarında taşımışlardır. Yine Şanlı'nın ifadesine göre Urfa ve Siverek Musevilerinin ardından Diyarbakır'daki Çermik Musevileri de 1916'da Kudüs'e gitmişlerdir⁹¹⁸. Şanlı'nın doktora tezinde 1896 yılında Urfa'dan Kudüs'e gelmiş Yahudileri tanımlamak amacıyla Nissim Bachar ve Albart Antebi tarafından Paristeki Rabbani Şefi'ne yazılmış bir mektup bulunmaktadır. Bu mektupta Kudüs'e neden geldikleri sorusuna Yahudilerin verdiği cevaplar anlatılmıştır. Onların cevabı şu şekilde olmuştur:

“Bizim devletimiz çok iyiydi. Biz Müslümanların çok bereketli tarlalarını ekip biçtik. Sekizde bir tarla sahiplerine ve sekizde bir vergi verdik. Bizim huzurumuz Ermeni isyanlarından beri bizden alındı. Çünkü Müslümanlar vahşiliğe gitti ve katliam yapmaya başladıklarında bazı zamanlar bizi Ermenilerden ayırt edemediler. Bir ailede kız çocuğu katledildi. Bir başka ailede bir kız kardeş veya bir erkek çocuğu katledildi. Böylece biz ayrılmak ve güvenli bir sığınak bulmak zorundaydık. Biz çalışmak istiyoruz, toprağımızda hiç kimse fakir değil ve herkes çalışıyor”⁹¹⁹.

Güleryüz ve Şanlı'nın anlattığı göç hadiselerinin tarihleri arasında bir yıllık fark olmasına rağmen aynı olay oldukları düşüncesindeyiz. Sonraki süreç için Güleryüz'ün, Alliance Bülteni'ni kaynak göstererek verdiği bilgilere göre 1906 senesinde Urfa'da yerli olarak 108, Halep, Musul, Siverek ve Mardin'den gelen 56, kaydı olmayan 12 ve İran korumasında 15 aile olmak üzere yekunu 191 aile bulunmaktadır⁹²⁰.

Urfa'daki Museviler hakkında bilgi veren bir çalışma da Rıfat Bali tarafından yapılmıştır. Bali, Urfa'daki Musevi nüfusu sırasıyla Kemal Karpat, J. Niego, Vital Cuinet ve Avram Galante'nin eserlerinden yararlanarak 1881 yılından 1945 yılına kadar aralıklarla tablo halinde sunmuştur. Buna göre Musevi nüfus 1881/1882-1893

⁹¹⁸ Süleyman Şanlı, “Türkiye'nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, S.2, C.11, Ekim 2018, s.1286.

⁹¹⁹ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastren Jews Of Turkey**, s.100.

⁹²⁰ Naim A. Güleryüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.225.

yıllarında 359 kişi, 1891’de 367 kişi, 1906’da 191 aile (takriben 1000 kişi) ve 1927 yılında 228 kişiden ibarettir⁹²¹.

Amerikan Arşivinde, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda Urfa ve civarındaki Hristiyan nüfusun tahliyesiyle ilgili olarak detaylıca tutulan raporlarda Urfa’daki Musevi nüfus hakkında biraz bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre 1. Dünya Savaşı öncesinde Urfa’da 3.500 Musevi vardır ve bu sayı 1924 yılında yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Yahudiler Türk yöneticilerinin isteklerini ve hislerini hiçbir zaman kötüye kullanmamışlardır ve böyle yaparak kendi ticari uğraşlarında özgür olmuşlardır. Raporun sonunda Mardin ve Diyarbakır’ın da dahil olduğu bütün bu bölge içinde Musevi nüfusun bile kendi gelecek refahları hakkında huzursuz oldukları yazılmıştır⁹²².

Amerikan Arşivinde her ne kadar 1924 yılı için Urfa’da 3500 Musevi’nin var olduğu belirtilmiş olsa da Cumhuriyet döneminde yapılmış olan ilk resmi nüfus sayımına göre 1927’de Urfa’da yalnızca 318⁹²³ Musevi vardır. 1924’den 1927 yılına kadar (Türkiye’de) herhangi bir resmi nüfus sayımı mevcut olmadığı için Amerikan Arşivinde yer alan 3500 sayısına ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Amerikan kayıtlarındaki bilgileri kıyaslayabileceğimiz Türk kaynakları olmadığı için bu üç yıllık kısa sürede Musevi nüfusta bu kadar büyük bir azalmanın olup olamayacağı tartışmaya açıktır. Urfa’daki Musevi nüfus sonraki yıllarda yapılan sayımlara göre ise sırasıyla 1935’de

⁹²¹ Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2010, s.415. Tablo’da 1945 yılı için T.C Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü verilerini kullanmıştır. Buna göre 1945’de 317 Musevi bulunmaktadır.

⁹²² Amerikan Konsolosu Peter W. Buhrman’ın Washington’daki Devlet Sekreterliğine gönderdiği 11 Mart 1924 tarihli Urfa’daki Hristiyan nüfusun tahliyesiyle ilgili raporu s.2,8. Amerikan Arşivi, Cental File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., February 8, 1923-March 14, 1928. February 8 March 1923 - March 14, 1928. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC5111557102/GDS?u=cumhurb&sid=GDS&xid=bf849a51>. Accessed 13 Apr. 2020.

⁹²³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.225-226.

292⁹²⁴, 1945’de 317⁹²⁵, 1955’de 11⁹²⁶, 1960’da 2⁹²⁷ ve 1965’de 14 kişi olarak hesaplanmıştır⁹²⁸.

Cumhuriyet Döneminde Urfa Musevileri çoğunlukla kumaşçılık ve tuhafiyecilikle uğraşmışlardır. Birkaç tüccar Musevi aile çok zengindir. Mesela en zengin aile Anter ailesidir. Bir petrol şirketini temsil ederek –by representing an oil company- ve gaz satıcılığıyla zengin olmuşlardır. Diğer varlıklı aileler ise Nissim Elfiye ve Azur Bozo’nun aileleridir. Urfa’nın fakir Musevilerinin çoğu seyyar satıcılarıdır. Onlar at binerek kasabalara kendi ürünlerini ve eşyalarını satıyorlardı⁹²⁹.

Urfa Yahudileri Cumhuriyetin ilk dönemlerinde daha önce olduğu gibi göç etmeye devam etmişlerdir. Bu konuda elimizde arşiv belgesi olmasa da Süleyman Şanlı tarafından Urfalı bir Yahudi olan 1922 doğumlu Rafael Yıldız ile yapılmış görüşme bize ipucu sağlamaktadır. Rafael on yaşında iken (1932’de) ailesi ve kentteki 5 diğer Yahudi aile İsrail topraklarına göç etmiştir. Yolculukları Halep yolu üzerinden başlamış ve Damascus (Şam), Suriye boyunca İsrail’e kadar devam etmiştir. Göçlerinin sebebi yoksulluktur. Fakirlerdir ve ancak yaşayabilecek kadar para kazanıyorlardır. İsrail’e iş ve daha iyi yaşam koşulları bulmayı umarak taşınmışlardır. Ancak yine de Şanlı’nın da belirttiği gibi Urfa Yahudilerinin İsrail’e göç etmelerine sebep olan esas olay ileride anlatacağımız “Şorkaya Olayı”, “Urfa Olayları” gibi isimleri de olan 1947’de gerçekleşen cinayet hadisesidir⁹³⁰.

Rıfat Bali’nin bir kayaktan elde ettiği bilgiye göre 1939 yılında Urfa’da takriben 40 Musevi aile ikamet etmektedir. Bu aileler içerisinde en mühimleri Anter,

⁹²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

⁹²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170. 1945 yılı nüfus sayımını başka bir cilt ve numaralı baskıdan kullanan Süleyman Şanlı, 1945 yılında Urfa’daki Musevi nüfus için 317 rakamı yerine 234 rakamını vermiştir. Bkz. Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastren Jews Of Turkey**, s.58.

⁹²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

⁹²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

⁹²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:658, Ankara 1969, s.231.

⁹²⁹ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.209-210.

⁹³⁰ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.100.

Elfiyye (Binler), Mugrabi, Bozo (Boz), Mısri, Attia, Kohen, Deyyan, Levi, Mizrahi, İsrail, Mulhem (Esinli) ve Hammame (Kırmızıkuş) lerdir. 1939 senesinde Urfa Musevi cemaatinin başkanı Nissim Elfiye'dir. Yine 1939'da Urfa Musevilerinin çoğunluğu ticaretle az bir bölümü petrol ithalatı ve tarım mahsullerinin ihracatıyla meşgullerdir. Geriye kalanlar ise yoksul olduklarından zor bir hayat sürmektedirler. Bali, Nesim Anter ile görüşmesinden elde ettiği bilgilere göre Urfalı Musevilerin Kürtçe ya da Arapça iletişim kuruyorlardır. Anadolu geleneklerinden ilham alınarak gelinlere kına gecesi, damatlara da damat tıraşı yapıldığını yazmıştır. Ayrıca ismini vermediği bir Urfalı Musevi'nin sözlerini genelleyerek Urfalı Musevilerin yerli halkla ilgili ifadelerini aktarmıştır. Bu ifadeler, *"Bizi sevmiyorlardı, çünkü biz daha üstün görünüyorduk. Yani, bizde bir kuruş varsa on kuruş gösteriyorlar. Geziyorlardı, para harcıyorlardı, daha bilgili, işte daha iyi, daha dostları var, hükümetle çok alışverişleri var."* şeklindedir. Bir diğer görüşmeci ise çocukken şehirde bisikleti olan tek çocuk olduğunu, bu bisikletle Cumhuriyet bayramı kutlamalarına katıldığını fakat akabinde bisikletinin bilinmeyen kişilerce parçalandığını anlatmıştır⁹³¹.

Cumhuriyet Döneminde Urfa Yahudilerinin yaşamları hakkında bilgi alabilmek amacıyla yerel gazetelerden "Yenilik" gazetesinin 1934-1936, 1938-1944 ve 1946-1954 yıllarındaki sayılarını ve "Urfa" gazetesinin 1947-1949 yıllarındaki sayılarını inceledik. Ancak bu senelerde şehirdeki Museviler hakkında maalesef kayda değer bir habere ulaşamadık. Ayrıca 1947 yılında Musevi bir ailenin cinayete kurban gitmesini haber yapan "Akgün" gazetesi de inceleyebildiğimiz 1947-1949 yılları arasındaki sayılarında Urfa'dan göç eden Museviler hakkında herhangi bir haber yapmamıştır⁹³². Urfa CHP İl İdare Kurulu Başkan Vekilinin C.H.P genel sekreterliğine gönderdiği 1948 yılına ait bir belgede Urfa'da çıkan gazetelerin isimleri ve hangi partiyi destekledikleri yazılmıştır. Buna göre şehirde isimleri "Urfa", "Yenilik" ve "Akgün" olmak üzere toplamda yalnızca üç gazete çıkmaktadır

⁹³¹ Rıfat N. Bali, **Devlet'in Yahudileri Ve "Öteki" Yahudi**, s.418. Bali 1939 yılına ait bu bilgiler için Avram Galante'nin eserini kaynak göstermiştir.

⁹³² "Akgün" gazetesi yalnızca Edirne'den ve İstanbul ile İzmir'den giden Musevilerle alakalı birer haber yapmıştır. Bu haberler için bkz: "Museviler Edirne'den Ayrılıyorlar", **Akgün**, nr.1602, 9 Ekim 1948, s.1.; "Filistin'e Gitmek İçin Müracaatlar Gittikçe Artmıştır", **Akgün**, nr.1605, 29 Ekim 1948, s.4. İlaveten belirtelim ki gazetenin 1949 yılından sonraki sayılarını inceleyemedik.

ve her üçü de Halk Partisi'ni desteklemektedir⁹³³. Bu noktada dikkat çeken bir husus her üç gazetenin de Halk Partisi'ni desteklemesine rağmen şehirde işlenen cinayetle ilgili olarak yalnızca “Akgün” gazetesinin haber yapmış olmasıdır. İncelediğimiz tarihlerden sonraki yıllara ait bazı yerel gazeteler bulunmaktadır. Fakat kentteki Musevi nüfus genel itibariyle 1950 sonrasında kalmadığı için bu gazeteler çalışmamız için gerekli malzemeden yoksundur.

Cumhuriyet döneminde ülke genelinde pek çok Yahudi vatandaşın ödemekte güçlük çektiği Varlık Vergisi'nin Urfa'da önemli bir mesele haline gelmediği dönemin Urfa gazetelerinden “Yenilik” gazetesinin Varlık Vergisi ile ilgili olarak yaptığı haberlerden anlaşılmaktadır. Bu haberlerden biri 16 Ocak 1943 tarihli dir. Bu tarihte Urfa'da Varlık Vergisi ödemekle yükümlü olanların borçlarının % 90'nını ödemiş oldukları ilan edilmiştir⁹³⁴. Birkaç gün sonraki defterdarlık ilanında ise Varlık Vergisi borçlarını ödemeyen üç kişinin, haciz edilen önemli miktardaki eşyalarının 25 Mart itibariyle Hacı Kamil Hanı avlusunda satılacağı duyurulmuştur⁹³⁵. Ancak şahısların Yahudi olup olmadığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Devam eden süreçte 5 Mart 1943'de verginin Birinci ve İkinci listelerinde ödenmesi gereken miktarın toplam 445 bin 250 lira olup 408 bin 985 lirasının ödendiği açıklanmıştır. Ayrıca Süreyya İrte isimli bir defterdar tarafından tahsilat işlemlerinin yapıldığı ve *“bütün tahsilatta şiddetli tedbirler almaya hemen hemen lüzum hasıl olmamış”* olduğu bildirilmektedir⁹³⁶. Gazetede ayrıca diğer gazetelerde olduğu gibi bazı günlerde Varlık Vergisini ödemeyenlere yönelik hükümetin çıkarmış olduğu talimatname yayımlanmıştır⁹³⁷. Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili olarak Şanlı'nın da tespiti bu uygulamanın Doğu Yahudilerinin göç etmelerine sebep olmadığıdır. Ayrıca Türkiye'den göç etmiş bazı Urfalı Yahudilerle yaptığı görüşmeler esnasında yalnızca bir kişinin Varlık Vergisi'nden söz ettiğini belirtmektedir. Vergiden bahseden kişi Kudüs'te yaşayan Yoseph Hıdır Yeşil'dir. Yeşil, 6 bin lira ödediğini ve

⁹³³ Urfa CHP İl İdare Kurulu Başkanlığı'ndan 16 Ocak 1948'de Ankara CHP Genel Sekreterliği Yüksek Komiserliği'ne gönderilen 13 Aralık 1947 tarihli genelgeye verilen cevap. **BCA**, Yer nr:490.1. Fon Kodu:1285.274.4.

⁹³⁴ “Varlık Vergisi Ödemesi”, **Yenilik**, nr.555, 16 II.Kanun 1943, s.1.

⁹³⁵ “İlan Vilayet Defterdarlığı'ndan”, **Yenilik**, nr.559, 22 II.Kanun 1943, s.2.

⁹³⁶ “Şehrimizde Varlık Vergisi Tahsilatı”, **Yenilik**, nr.578, 5 Mart 1943, s.1.

⁹³⁷ “Varlık Vergisini Ödemeyen”, **Yenilik**, nr.557, 19 II.Kanun 1943, s.2.; “Varlık Vergisini Ödemeyen”, **Yenilik**, nr.558, 21 II.Kanun, 1943, s.2.

Urfa'nın en zengini olan Azur Bozo'nun ise arkadaşları Nissim Elfiye ve Selim Anter ile birlikte 48 bin lira ödediğini söylemiştir⁹³⁸.

Cumhuriyet Döneminde Urfa Yahudilerinin şehri terk etmelerine sebep olan bilinen en önemli olay 30/31 Ocak 1947 gecesinde bir Musevi ailenin cinayete kurban gitmesidir. Bu vakanın ardından kentteki Museviler hızlıca kentten ayrılmışlardır. Cinayetin ardından Musevilerin hızlıca göç etme süreci aynı zamanda Türkiye'den İsrail'e Musevi göçünün kitlesel bir boyutta olduğu 1948-1950 yıllarına tekabül etmektedir. Her ne kadar yukarıda ifade ettiğimiz üzere Urfa'daki Musevilerin göç etmeleri ile ilgili bir habere bu şehre ait inceleyebildiğimiz yerel gazetelerde ulaşamasak da Adana gazetelerinden biri olan "Seyhan" gazetesinin 28 Şubat 1949 tarihli sayısında, Urfa'dan ayrılmış Musevileri de kapsayan bir haber bulunmaktadır. Bu haberde Maraş, Antep, Urfa ve civarından Mersin'e gelen "100 kadar" Yahudi'nin buradan Filistin'e gitmek için vize aldıkları, akabinde İskenderun'a hareket ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca bu Musevilerin "Kafkas" Motoruyla diğer Musevilerle beraber Filistin'e gitmiş oldukları belirtilmiştir⁹³⁹. İlaveten Gaziantep gazetelerinden "Gazi yurt" gazetesi de 2 Eylül 1949 tarihinde bir gün önce Filistin'e gitmek üzere Urfa'dan Antep'e 17 Musevi'nin geldiğini bildirmiştir⁹⁴⁰.

Türkiye'de Urfa'daki bir Musevi ailenin esrarengiz bir cinayet sonucu öldürülmeleri meselesi ilk olarak Ocak 2004'de Rıfat Bali'nin bir kitabında gündeme gelmiştir. Hemen ardından Ocak 2005'de gazeteci Mehmet Faraç bu konuya özel belgesel roman niteliğinde bir kitap yayınlamıştır. Her iki çalışmada da benzer bilgiler bulunmaktadır. Zaten hem Bali ilgili eserinde Faraç ile yapmış olduğu görüşmeleri belirtmiş hem de Faraç kitabında Bali'den aldığı bilgilere genellikle dipnot vermiştir. Ancak çalışmasını önce yayımlayan ve dipnotlarını bilimsel usullere çok daha uygun olarak sunan Rıfat Bali olduğu için biz de genellikle Bali'nin eserine atıf yaptık. Ayrıca Bali "Tamamiyle Lüzumsuz Bir Meşgale: Ciddi Araştırmacı Olmak" başlıklı yazısında kendi çalışmasının önce yayınlamasına

⁹³⁸ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.92.

⁹³⁹ "Bölgemizden Filistin'e Yahudi Akını", **Seyhan**, nr.103, 28 Şubat 1949, s.2.

⁹⁴⁰ "17 Yahudi Filistin'e Gitmek Üzere Şehrimizden Harekete Geçti", **Gazi yurt**, nr.377, 2 Eylül 1949, s.1.

rağmen basın ve kamuoyunda konuyla alakalı ilk çalışmayı yapanın Mehmet Faraç gibi sunulmasından duyduğu rahatsızlığı da ifade etmiştir⁹⁴¹. Tespit edildiğine göre Urfa yerel gazetelerinden biri olan ve Lami Akgün tarafından çıkarılan “Akgün” gazetesinde cinayet 4 Şubat 1947’de yani hadiseden 4 gün geçtikten sonra haber yapılmıştır. Olduğu gibi aktarılan bu habere göre Yahudi Mahallesinde yaşayan ve bir oğulları Müslüman olmuş 7 kişilik Yahudi ailesi evlerinde “parçalanmış” bir halde bulunmuşlardır:

“...Bu ailenin anne, baba ve çocukları gece yatakta yüzleri, parmakları kesilmiş, 7 nüfusun yedisi de tamamen öldürülmüştür. Yapılan soruşturma neticesi bu Yahudi ailesinin büyük oğullarının Müslümanlığı kabul etmiş olduğu ve halen askerde bulunduğu anlaşılmıştır. Oğulları Müslümanlığı kabul eden bu Yahudi ailesinin Yahudilikle olan dini bağlarının da gün geçtikçe çözülmekte olduğu ve hatta Cumartesi günü dükkân açan ve alışveriş eden bu Türkleşmiş ailenin gerek mücevherat ve gerekse paralarına el uzatılmadığına bakılırsa bu kuvvetli bir ihtimalle dini bir hadise olduğu tahmin ediliyor. Hadisenin iç yüzü anlaşılamamıştır...”⁹⁴².

Faraç’a göre öldürülen bu Museviler Cumhuriyet Savcı Yardımcısının vazifelendirdiği, Harrankapı’da ikamet eden Musa Biner’in kontrolü altında Harrankapı’daki Musevi mezarlığına defnedilmiştir⁹⁴³. Ancak Bali’ye göre cenazelerin “yorganlara sarılarak” Müslüman Mezarlığı’na defnedildiklerine Fahrettin Çankaya şahit olmuştur. Çankaya’ya göre şehirde Müslümanlar ile Museviler arasında “çok iyi ve yakın ilişkiler” vardır. Urfa halkı cinayeti işleyenlerin Heyber’den gelen 4 Musevi olduklarına kalpten inanmışlardır⁹⁴⁴. Şehirdeki Musevilerden pek çok tüccar olayla ilgili olarak gözaltına alınmışlardır⁹⁴⁵. Gözaltına alınanlardan Azzur Bilgin, Yusuf Hamuz, Davut Hıdır Yeşil, Azzur Bozo ve Nesim Binler (Elfiye) tasarlayarak cinayet işlemek suçundan tevkif edilmişlerdir⁹⁴⁶. Bu

⁹⁴¹ Rıfat N. Bali, “Tamamiyle Lüzumsuz Bir Meşgale: Ciddi Araştırmacı Olmak”, **Toplu Makaleler III Kitabiyat Yazıları**, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2013, s.6.

⁹⁴² Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.420.; Mehmet Faraç, **Son Gavur**, 1. Baskı, İstanbul, Günizi Yay., 2004, s.89. Ayrıca bkz. “7 Kişi Bir Evde Parçalanmış Olarak Bulundu”, **Akgün**, nr.1470, 4 Şubat 1947, s.1.

⁹⁴³ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.89. Bu bilgiye dipnot vermemiştir.

⁹⁴⁴ Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.456. Bali 2002 yılı Kasım ayında Beyoğlu Cumhuriyet Başsavcı Vekili görevinde olan Fahrettin Çankaya ile görüşmüştür.

⁹⁴⁵ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.88.

⁹⁴⁶ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.99.

kişilerden Nesim Binler ve Azzur Bozo 25 Nisan 1947’de serbest bırakılmışlar ve kalan tutuklular ise kamu güvenliği sebebiyle 4 Haziran 1947’de Malatya’ya nakledilmişlerdir⁹⁴⁷. Rıfat Bali gözaltına almalar ve tutuklamalarla ilgili olarak Merkezi Siyonist Arşivlerindeki 3 Şubat 1950 tarihli bir belgedeki bilgileri kullanmıştır. Buna göre cinayetten sonra polis, Şorkaya ailesinin tamamının Müslüman olmak istemeleri nedeniyle onlardan öç almak isteyen Urfalı Musevilerce öldürüldükleri savıyla bütün Musevi erkeklerini gözaltına alınmıştır. Bu Museviler 45 gün müddetince işkence edilerek sorgulanmışlardır. Nihayetinde beşi dışında gözaltındakilerin tümü serbest kalmışlardır. Daima “*baskı ve ölüm tehditleri altında kalan*” ve cinayet akşamı evde olan 68 yaşındaki Haham Azur Aka/Azzur Bilgin ve 65 yaşındaki yardımcısı cinayeti Urfalı Musevilerin işlediklerini söylemişlerdir. Fakat böyle “*düzmece bir ifade*” vermelerinin nedeni katliamı Arapların yaptığını söyledikleri takdirde Urfa Musevi cemaatini “*çok kötü bir akıbet beklediği*” düşüncesidir. Haham Mizrahi ve yardımcısının cinayet akşamı Kadiş okumak amacıyla Şorkaya’nın evinde olmaları “*çok kötü bir tesadüf*” olmuştur. Çünkü aile fertlerinin tümünün öldürüldüğü gece, evde olan Aka ve Hamuz’un cinayetten sağ çıkabilmeleri onları zanlı konumuna düşürmüştür⁹⁴⁸. Bali arşiv belgesinde bu şekilde geçen cinayet hadisesinin görüşebildiği Urfalı Musevi tanıklarca farklı şekilde anlatıldığını belirtmiştir. Onlara göre Haham ve yardımcısı olay gecesi evde yatmamışlardır. Müslüman olan genç Urfalı bir Müslüman kızı sevmiş, evlenmiş ve kızın ailesi kendisini Müslüman olmaya zorladığı için ihtida etmiştir. Fakat sonra yeniden Musevilğe geçmek isteyince ailesi öldürülmüştür. Cinayet gecesi katilleri eve alan Şorkaya’nın fellah? Ortağı Halaf El Medeh’tir⁹⁴⁹. Bali yine bu eserinde T.C Malatya Ağır Ceza Mahkemesi kayıtlarınca tutuklanan kişilerin isimlerini açıklamıştır. Tutuklananlar 1881 doğumlu Azzur Bozo, 1884 doğumlu şöhet Davut Hıdır (Yeşil), 1889 doğumlu haham Yusuf Hamuz (Büyüktosun) ve 1890 doğumlu Nesim Elfiye Binler’dir. Bu kişilere isnat edilen suç “*Filistin’den getirttikleri meçhul kişilerce*” aileyi öldürtmeleridir. İlaveten tutuklanma tarihleri arasında farklılıklar

⁹⁴⁷ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.109.

⁹⁴⁸ Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, s.430. Haham Azzur Aka veya Azzur Bilgin’in Musevi adı Ezra Mizrahi’dır. Yardımcısı Yusuf Hamuz veya Yusuf Büyüktosun’un Musevi adı Yusuf Kohen’dır.

⁹⁴⁹ Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.430-431.

vardır. Azur Aka 22 Mart, Yusuf Hamuz 23 Şubat, Nesim (Elfiye) Binler 19 Mart, Azzur Bozo 19 Mart ve Davut Yeşil 23 Nisan 1947 tarihinde tutuklanmışlardır. Binler ve Yeşil 25 Nisan 1947’de Bozo ise 5 Mayıs 1947’de serbest bırakılmışlardır. Aka ve Hamuz ise on yıl hapis cezası almışlardır⁹⁵⁰. Bali’nin görüştüğü Musevi tanıklardan biri, tutuklananlardan Nesim Elfiye Binler’in “*polise rüşvet veren, asker ve polislerle çok iyi ilişkileri olan*”, hatta yerli Müslüman eşrafın dahi hükümet mercileriyle “*olan sorunlu işlerini*” çözebilmek için “*aracılığını*” istediği biridir. Bu yüzden gözaltında “*dövülmeye başladığında*” polislere “*Yapma Hasan, yapma Hüseyin*” diye yalvarırken polisler de ona “*Nesim Bey kusura bakmayın emir kuluyuz*” diyerek dövmeye devam etmişlerdir. Yine bu tanığın anlattığına göre gözaltına alınanlara yapılan işkenceler şöyledir: “*Bir torba getirdi, dövmüşler ya, ayakların altları derileri zavallı getirdiler. Çok işkence yaptılar. Ve aldıkları zaman bir battaniyenin içine koydular bu ikisi, Azur Boz ve onun babası. “Bu battaniyeyi nereye götürüyorsunuz?, “Ölüme götürüyoruz sizi” diye. Bilmiyorlardı nereye götürecekler. Bilmem kaç gün gözleri bağlı falan, çok işkence yaptılar. Yani bu yaşta.”*. Bali işkence anlatılarının Malatya Ağır Ceza Mahkemesi’nin “karar” belgesindeki tanık ifadeleriyle doğrulandığını ifade örnekleriyle açıklamıştır⁹⁵¹.

Urfa’da yaşanan bu cinayet hadisesi Müslüman esnafların Musevileri boykot ederek onlara satış yapmamalarına sebep olmuştur. Her ne kadar Urfa valisi Kamuran Çuhruk bu duruma engel olmaya çalışsa da bu vaziyet bir süre devam etmiştir. Museviler Diyarbakır Müfettiş-i Umumisi Avni Doğan’a da ticari boykot konusuyla ilgili olarak şikayette bulunmuşlardır. Kendilerine ticari ambargo uygulanmasını teşvik eden Cemil Hacıkamiloğlu’ndan şikayetçi olmuşlardır. Bu esnada söz alan bir Musevi’nin sözleri dikkat çekicidir; “*Beyefendi, Cemil Hacıkamiloğlu’nu tanır mısınız? Eski Belediye Başkanı’nın oğludur. Onlar Ermenilere baskı yapıp memleketi terk ettirdiler. Hacı Mustafa Ermenilere müsaade etti. Ermeniler eşyalarını satıp gittiler. Biz de kaçıp gideceğiz. Ancak Hacıkamiloğlu eşyalarımızı satmamıza da izin vermiyor. Hacı Mustafa zalim, Cemil Hacıkamiloğlu*

⁹⁵⁰ Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, s.431.

⁹⁵¹ Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, s.431-432. Mahkemeye çıkan tanıkların ifadeleri için bkz. Rıfat N. Bali, a.g.e., s.432-437. Ayrıca bkz. Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.114-141. Faraç daha fazla sayıda tanık ifadesi sunmuştur.

*zalim oğlu zalim!...*⁹⁵². Urfa’da Musevilerin, Müslümanlar tarafından ticari hayatta boykot edilmesi meselesinin valinin çabalarıyla, Nisan 1947 itibariyle sona ermeye başladığı belirtilmektedir⁹⁵³. Bali ile konuşan bir tanığa göre Urfa’da Musevilere karşı boykotu başlatan dönemin CHP İl Başkanı Osman Oğan’dır. Güya Oğan’ın “*Ben Yahudilere maydanoz sattıracağım*” ifadeleri Musevileri “*ticari hayattan yok etmeye azimli olduğunun*” emareleridir. Yine bu tanığa göre Cemil Hacıkamiloğlu’nu boykot tertibi için teşvik eden Osman Ağan’dır. Fakat Bali Hacıkamiloğlu’nun anılarını aktararak Gayrimüslimlere karşı boykot düzenlemenin Hacıkamiloğlu ailesinin “*bir geleneği*” olduğunu ifade etmiştir⁹⁵⁴. Bali’nin görüştüğü Nesim Anter, mahkemeye verilen Cemil Hacıkamiloğlu aleyhinde şahitlik edenlerin baskılar neticesinde şahitliklerini geri çekmek mecburiyetinde kaldıklarını ve böylece Hacıkamiloğlu’nun beraat ettiğini belirtmiştir⁹⁵⁵. Musevilere yönelik boykot yapıldığı bilgisini Akgün gazetesinde ve diğer gazetelerde tespit edemedik. Fakat Akgün gazetesinin sahibi olan Lemi Akgün’ün 3 Mart 1947 tarihinde yazmış olduğu makalenin Urfalı Musevileri cinayeti işlemekle itham ettiğini ve bununla da yetinmeyip halkı Musevilere “*karşı kıışkırttığı*” Rıfat Bali tarafından belirtilmiş ve yazı olduğu gibi aktarılmıştır. Akgün yazısına “İslam oldu diye kesilen, doğranan, parçalanın, burnu kulağı koparılan, analarının karnındaki altı aylık yavrusu ile delik deşik edilerek öldürülen bu sekiz kişinin katilleri; bu canavarca yaptıkları cürümlerin cezalarını herhalde çekmelidirler” sözleriyle başlamıştır. Devamında Musevileri hedef alan bazı ifadeler vardır. Örneğin “... *Binlerce haneli, Urfa’da azami beş on haneden ibaret olan bir Yahudi azlığının cesaret ettiği, bu canavarcasına hareket; Urfa’ya, kahraman Urfalıları büyük bir azap oldu...*” Akgün’e göre Yahudi Mahallesi Urfa’nın “*en ücra ve en izbe bir köşesinde*” bulunmaktadır. Buradaki Museviler yüzyıllardır “*hiçbir Türk’ün hakaretine, tecavüzüne uğramadan*” yaşamışlardır. Urfa’da hırsızlık, soygunculuk, yankesicilik hatta insan öldürme gibi suçlar hiçbir zaman bir Musevi’ye karşı işlenmemiştir. Akgün “*Urfalıların bu mertliklerine sığınarak yaşayan Yahudiler, demek ki bir gün gelecek bize böyle hakaret mi yapacaklardı? İslam olmuş kendi sırlarını dışarı saçacaklarından*

⁹⁵² Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.95.

⁹⁵³ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.104.

⁹⁵⁴ Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.440-441.

⁹⁵⁵ Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.443.

korktuklarından bir Yahudi ailesini bu şekilde ortadan kaldırmak mı lazımdı? sorularıyla Musevileri töhmet altında bırakmıştır. Akgün ayrıca tutuklanan Musevilerden de bahsetmiştir:

“Hadise olduğu gün Yahudi büyükleri Nesim Elfiye, Azzur Bozo sorguya çekildiler. Tabii emniyet işlerinin tedbirlerine karışacak değiliz. Ancak suçluların işlediği suç o kadar muazzam ki bu suçlarını ikrar ettikleri dakikada ölümün en şiddetlisi onlara ağıuş açacağını onlar pek âla biliyorlar. Ölümü görmemek şartıile yapılan bütün sıkıştırmalar, onlar için tabii ölümden çok hafiftir, kurtuluş güneşidir. İnkarda, ısrarda haklıdırlar...”

Bu sözlerden anlaşıldığı üzere Akgün, gözaltına alınanların suç işleyenler olduklarına inanmaktadır. Akgün yazısını “*Madem ki senelerden beri ekmeğini yedikleri Türk camiasına, Müslümanlık camiasına girdikleri için bu kadar ağır ceza vermekle, yürekleri titremeyen tüyleri ürpermeyen bu insani hislerimizin tertemiz gölgesi altında senelerden beri ekmek yiyen bu din düşmanlığı güden Yahudi kütlesine karşı artık lakayt ve tedbirsiz kalmamalıyız*” cümleleriyle sona erdirmiştir⁹⁵⁶. Boykot olayı Şanlı’nın görüştüğü Urfalı Musevilerce –ki onlar Şorkaya ailesinin hayattaki fertleridir- de anlatılmıştır. Bu anlatı şu şekildedir: ...“*Urfa’da Müslümanlar, bu olaylardan sonra Urfalı Yahudilerle iş yapmamaya başladılar. Müslümanlar bütün Yahudileri boykot ettiler ve hiç biri borçlarını ödemediler*”⁹⁵⁷. Her ne kadar Müslümanlar cinayeti Musevilerin işlediğine inansalar da anlaşıldığı kadarıyla hem o dönemde hem de bu dönemde Museviler ise cinayeti Müslümanların işlediğine inanmışlardır. Hatta bu konuda Şorkaya ailesinin yaşayan üyelerinin ortak ifadesi şöyledir: “*biz inanıyoruz ki Müslümanlar bunu yaptı. Fakat biz bilmiyoruz ki kimlerdi? Belki Türkler, belki Kürtler ya da Araplardı*”⁹⁵⁸. Aile fertleri bildikleri kadarıyla cinayetin oluş şeklini de anlatmışlardır:

⁹⁵⁶ Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.437-439. ; Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.101-104. Ayrıca bkz. Lâmi Akgün, “İslam Olmuş Yedi Yahudi’yi Kesenler”, **Akgün**, nr.1477, 3 Mart 1947, s.1,2.

⁹⁵⁷ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory of Eastern Jews Of Turkey**, s.104. Röportaj yapılan kişilerin isimleri: Yoseph Yeşil, Malke Hıdır Yeşil ve Yitzhak Khader.

⁹⁵⁸ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.104.

“30 Aralık 1947 gecesinde Urfa hahamı Azzur Bozo, Haham Yusuf Kohen ve İzhak Şorkaya kayınpederini (Şorkaya’nın) anmak için bir araya geldiler. Yas tutma ritüellerinin bir duası olan Kaddish’i ezberden okudular. Hemen sonra herkes evde yatağına gitti, evin hizmetçisi El Medeh⁹⁵⁹, katile kapıyı açtı. Şorkaya ailesinin yedi üyesi, İshak Hayim Şorkaya, karısı Mazal, oğulları Yosef, Yaakov, kızları Rashel ve Ester ve Şorkaya’nın kayınvalidesi hepsi topluca katledildi. Sonra katil sokağa bağırırmaya başladı “Yahudiler Yahudileri öldürdü” . O esnada hizmetçi El Medeh ortadan kayboldu”⁹⁶⁰.

Genel basındaki gazetelerden Vatan gazetesinde, Urfa’daki cinayet olayı ilk olarak 14 Şubat 1947 tarihinde anlatılmıştır. Bu habere göre askerde olan Ahmet Kemal isimli bir gencin ailesi “*gizli eller tarafından henüz anlaşılamayan bir sebeple*” katledilmiştir. Çakeri –diğer ismiyle Askeri- mahallesinde ikamet eden bu aileden hiç kimsenin evden dışarı çıkmaması komşuların dikkatini çekmiştir. Mahalle bekçisine durumu bildirmişlerdir. Akabinde zabıta ekipleri eve gelmiştir. Yedi kişilik aile üyeleri düzgün bir şekilde sıralanmış olan yataklarda bir kısmının kulakları, bir kısmının da şahadet parmakları ile kulakları kesilmiş vaziyettedir. Kadınların kıymetli takılarına dokunulmamış olması cinayetin para için işlenmediğini düşündürmektedir⁹⁶¹. 19 Şubat’ta cinayet hakkında yeniden haber yapılmıştır. Buna göre askerde bulunan Ahmet Kemal ve ailesi Musevi’dir. Ancak Ahmet Kemal kısa bir süre önce Müslüman olarak bu ismi almıştır. Bu durum ve aile bireylerinin ibadethaneye gitmemeleri Musevi komşularını rahatsız etmeye başlamıştır. Ardından “*onlara kin gütmeye başlamışlardır*”. Haberin devamında şu değerlendirme yapılmıştır:

“Tevratta (dinden dönenin katli helal fakat malı haramdır) şeklinde bir kayıt olduğu biliniyor. Öldürülenlerin ziynet eşyalarına dokunulmamış olması da bunu ispat etmektedir. Bu ailenin Müslüman olmalarına muğber olan gizli bir cemiyetin elemanları tarafından öldürüldüğü hakkındaki tahminler gün geçtikçe kuvvetlenmektedir”⁹⁶².

⁹⁵⁹ Burada El Medeh isimli şahıs için her ne kadar İngilizce’de hizmetçi anlamına gelen “Maid” kelimesi kullanılmış olsa da Mehmet Faraç’ın eserinde anlatıldığına göre bu kişi İzhak Şorkaya’nın Arap iş ortağı Halef El Medeh olarak geçmektedir. Hatta davanın karar duruşmasında İzhak’ın kız kardeşi bu bilgiyi hakime anlatmıştır. Bkz. Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.131.

⁹⁶⁰ Süleyman Şanlı, **Culture Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.102.

⁹⁶¹ “Urfa’da Feci Cinayet”, **Vatan**, nr.2053, 14 Şubat 1947, s.4.

⁹⁶² “Urfa’daki Feci Cinayet’in Tafsilatı”, **Vatan**, nr.2058, 19 Şubat 1947, s.4.

Cumhuriyet gazetesi ise 5 Nisan 1947’de cinayeti bildirmiştir. Hadise hakkında İçişleri bakanı Şükrü Sökmensüer’den öğrenildiğine göre soruşturma devam etmektedir ve maktullere zehirli şeker veya başka bir madde verildikten sonra burun ve kulaklarının kesilmiş olma ihtimali vardır. Haberin devamında Amerikalı gazetecilerin olayla ilgili olarak araştırmalar yaptıkları belirtilmiştir. Onların ulaştığı sonuca göre öldürülenlerin, Müslüman olmuş ve askerde olan bir Musevi’nin ailesi olmasının, cinayeti bazı mutaassıp Yahudilerin işlemiş olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Haberde ayrıca dönemin yabancı gazetelerindeki bazı bilgilerden de bahsedilmiştir. Bu bilgilere göre Urfa’da 43 Musevi aile yaşamaktadır. Amerikalı gazeteciler bu sebeple Türkiye’deki yaklaşık 100 bin Musevi’nin vaziyetlerinden memnun olduklarını bir Yahudi sözcüsü ile yaptıkları görüşmeye atfen anlatmışlardır. İlaveten onlara göre başbakanın İstanbul’daki nutkunun bir bölümünde, Yahudi aleyhtarlığını eleştirmesi de Türkiye’deki Museviler arasında “*derin bir memnuniyet*” oluşturmuştur⁹⁶³. 14 Nisan’daki haberde İçişleri Bakanı’na cinayet hakkında gazete yetkilileri tarafından sorular sorulmuş olduğu belirtilmiştir. Fakat bakanın cevabı soruşturmanın henüz neticelenmediği şeklinde olmuştur⁹⁶⁴. Cinayetin soruşturma süreci devam ederken Nisan ayında Urfa’da yaşanmakta olan bir diğer sorun veba salgınıdır. “Akşam” gazetesi 7 Nisan 1947 ve 9 Nisan 1947’de bu konu hakkında haber yapmıştır⁹⁶⁵.

Urfa’da vuku bulan cinayet hadisesi dönemin Musevi basınından La Boz De Türkiye dergisinde ilk olarak 1 Mayıs 1947’de haber yapılmıştır. Bu haber Rıfat Bali tarafından kullanılmıştır⁹⁶⁶. Ayrıca 30 Ekim 1947 tarihinde ilk sayısını yayımlayan Şalom gazetesi de bu ilk sayısında Urfa’da yaşanmış olan cinayeti haber yapmıştır⁹⁶⁷. Fakat sonraki sayılarında bu konuyla ilgili başka bir habere rastlamadık.

⁹⁶³“Urfa’da Feci Bir Cinayet,” **Cumhuriyet**, nr.8130, 5 Nisan 1947, s.1-3. Ayrıca bkz. Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.105.

⁹⁶⁴ “Urfa Cinayeti”, **Cumhuriyet**, nr.8139, 14 Nisan 1947, s.1. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Devletin Yahudileri Ve “Öteki” Yahudi**, s.447.; Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.107.

⁹⁶⁵ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.107.

⁹⁶⁶ “La Matansa De Una Familla Judia En Urfa”, **La Boz De Türkiye**, nr.178, 1 Mayıs 1947, s.244. Ayrıca bkz. Rıfat N. Bali, **Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, s.421-422.

⁹⁶⁷ “Es Dos Arabos Ke Mataron Al Haham İ Su Famiya Entera En Urfa? !...”, **Şalom**, nr.1, 30 Ekim 1947, s.1. Gazetenin bu ilk sayısı Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Ancak bu ilk sayfa biraz tahrif olmuş vaziyettedir.

Amerikan Arşivi'ndeki bazı belgelerde de cinayet konu edilmiştir. 1947 yılına ait belgelerdeki bilgiler basında çıkan haberlerle benzer içeriktedir. Ancak cinayetin aydınlanmasının pek mümkün olmadığına dair yapılan bir değerlendirme dikkat çekicidir:

“...Bilhassa ben, bu olay üzerine kesin herhangi bir şey elde edeceğimize dair müteakip sebeplerden dolayı umutlu değilim. Evvelâ Türkler doğal olarak bu tip bir meselenin ortaya dökülmesinde istekli değildirler. İkinci olarak eğer cinayetlerin Yahudiler tarafından işlendiği doğruysa Yahudiler bu konu üzerine konuşkan olmayacaklardır. Dahası Urfa çok uzaktır...”⁹⁶⁸,

Urfa’da yaşanan bu cinayet vakasıyla ilgili gelişmeler civar illerdeki yerel gazetelerin de gündemine aralıklarla gelmiştir. Örneğin cinayetin dokuzuncu duruşması ve Urfa Cumhuriyet Savcısının iddianamesi 28 Ağustos 1948’de “Yeni Adana” gazetesinde haber yapılmıştır. Buna haberde cinayetten yaklaşık üç gün önce İshak Şorkaya’nın ailesiyle beraber dinini değiştirmekte olduğu eski geleneklerine uymadığı 6 lira ödeyerek bir Kuran satın aldığı ve bunu gören oğlu Hayin’in de Müslüman olması üzerine bazı Yahudilerin bu aileye “nefret” hissetmeye başladıkları anlatılmıştır⁹⁶⁹. Bir diğer haber “Hatay Postası” gazetesine aittir. Bu haberde mahkemelerin nihayete ermek üzere olduğu ve son celsede savcının, sanıklardan Azor Akkaya ile Yusuf’un idamını istediği bildirilmiştir. Ayrıca iddianameden de bahsedilmiş ve buna göre maktullerden İshak ve oğlunun Müslümanlığı seçtiğini anlayan Yahudiler bu aileye karşı “*kin ve nefret*” hissetmeye başlamışlardır. Sonunda kentteki Musevilerden Azor ve Davud Yeşil Kudüs’teki Baş hahama aile hakkında malumat vermişlerdir. Nihayetinde sanıklar, Kudüs’ten

⁹⁶⁸ Amerikan Elçisi Herbert S. Bursley tarafından Washington’daki Yakın Doğu İlişkileri bürosuna gönderilen 28 Mayıs 1947 tarihli yazı. **Amerikan Arşivi**, Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. May 10, 1945- May 5, 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1809: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound,

<https://link.gale.com/apps/doc/SC511159131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=2ccc319f>.

Accessed 6 Apr. 2020.

⁹⁶⁹ “Urfa’da Yedi Kişilik Bir Yahudi Ailesini Öldürenlerin Duruşması”, **Yeni Adana**, nr.7049, 25 Ağustos 1948, s.1-2-3.

gönderilen iki Arap ile işbirliğinde bulunarak maktullerin kulak, burun ve parmaklarını kesip Filistin'e göndermişlerdir. Ayrıca savcıya göre sanıklardan Azor, Urfa Emniyet müdürlüğünde tutulurken uyukladığı bir anda cinayet hakkında Arapça sayıklamalarda bulunmuştur. Oradaki Arapça bilen bir polis memuru “ben de sizdenim” diyerek sanığın daha fazla konuşmasını sağlamıştır. Hatta sanık bir mektup yazmış ve mektubun Filistin'deki hahama gönderilmesini istemiştir. Bu mektup dava dosyasında bulunmaktadır. Davayla ilgili son karar 1 Eylül 1948'de verilecektir⁹⁷⁰.

Urfa'daki Yahudi ailesini öldürenlerin mahkemesinin sona erdiği Mersin gazetelerinden biri olan “Havadis” gazetesinde duyurulmuştur. Daha evvel Malatya'ya intikal etmiş olan dava Eylül 1948'de karara bağlanmıştır. Buna göre maktullerin tümü ve sanıkların 5'i Musevi'dir. Sanıkların savunması İstanbul avukatlarından İ. Sıtkı Oğuzbeyoğlu tarafından yapılmıştır. İddiaya göre Filistin'den cinayet için gönderilen 4 Musevi ile beraber 5 Musevi, maktul Şorkaya'yı Müslümanlığa eğiliminden dolayı ailesiyle birlikte öldürmüşlerdir. Filistinli 4 Musevi ise yakalanamamıştır. Yalnızca 5 Musevi ele geçirilebilmiştir. Bir gün önce duruşma sona ermiştir. Alınan karara göre sanıklardan Nesim Elfiye, Azor Bozo ve Davut Yeşil'in beraat etmelerine, Azor Aka ve Yusuf Büyüktosun'un ise 10'ar yıl süreyle hapsedilmelerine hükmedilmiştir⁹⁷¹. “Hatay Postası” gazetesi ise mahkemenin kararını 8 Eylül'de açıklamıştır ve onun haberine göre mahkumlar haklarındaki kararı temyiz etmişlerdir⁹⁷². Cinayet davasının sonunda verilen bu hüküm 9 Şubat 1950'de Malatya Ağır Ceza Mahkemesi tarafından bozulmuştur. Böylece her iki tutuklu serbest bırakılmış ve bu yeni hüküm 4 Nisan 1950'de onanmıştır⁹⁷³. Bali ilk hükmün bozulmasıyla ilgili olarak kendi kanaatine göre davayı “*ne kadar etkilediği meçhul*” olan bazı bilgiler vermiştir. Buna göre cinayet haberi dünya kamuoyuna Urfalı Musevilerin “*yüzlercesinin katledildiği şeklinde*” yanlış aksetmiştir. Bu yüzden Dünya Yahudi kongresi Türkiye'nin Washington

⁹⁷⁰ “Savcı, 1 Yahudi ile Bir Arabın İdamını Talep Etti”, **Hatay Postası**, nr.108, 1 Eylül 1948, s.1-2. Bu haberde anlatılanlar hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bkz. Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.97-99 ve s.113-118.

⁹⁷¹ “Urfa'da Yahudileri Öldürenlerin Muhakemesi Bitti”, **Havadis**, nr.235, 6 Eylül 1948, s.2.

⁹⁷² “Urfa Cinayetinin Duruşması Bitti”, **Hatay Postası**, nr.113, 8 Eylül 1948, s.1.

⁹⁷³ Rifat N. Bali, **Devlet'in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi**, s.451.

Büyükelçiliği'nden olayla ilgili bilgi talep etmiştir. Elçilik basın müşaviri haberleri yalanlayıp vakanın sıradan bir cinayet olduğunu açıklamıştır. İki yaşlı Musevi'nin onar sene ağır hapse çarptırılmaları üzerine mahkumlardan Haham Azzur Aka'nın İsrail'de ikamet eden evlatları onların serbest bırakılmaları talebiyle İsrailli yetkililer ve Dünya Yahudi Kongresi ile irtibat kurmuşlardır. Dünya Yahudi Kongresi, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ile Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile iletişim kurarak zanlıların masum olduklarını söyleyerek *"bu adi haksızlığın giderilmesi için"* gereken alakanın gösterilmesini talep etmişlerdir. Bu talep dava ile ilgili verilen kararın bozulduğu *"zaman dilimine"* tekabül etmektedir⁹⁷⁴.

Yukarıda açıkladığımız cinayetten sonra Museviler Urfa'dan hızlı bir şekilde göç etmeye başlamışlardır. Faraç tarafından Mayıs 1950'de Demokrat Parti hükümeti kurulduğu esnada Urfa'da *"tek bir"* Yahudi'nin kalmadığı, kentteki bütün Yahudilerin Mersin, İstanbul ve İsrail'e göçtükleri bildirilmektedir⁹⁷⁵. Güleriyüz ise Urfa'dan en son ayrılan kişinin cinayet davasının sanıklarından Nesim Elfiye Binler olduğunu ve 1951'de şehirden göç ettiğini belirtir. Ayrıca Urfa'da ikamet eden son Yahudi'nin Azur Acmi isminde bekar biri olduğunu ve burada öldüğünü bildirir⁹⁷⁶. Bali de 1952 yılında Urfa'yı ziyarette gelen *"bir Yahudi bilim adamının"* izlenimlerini aktarmıştır. Bu izlenimlere göre o tarihe gelindiğinde Musevi cemaatinin tümü Kudüs'te Mahaneh Yehuda'da hayat süren Urfalı Musevilerin yanına yerleşmişlerdir⁹⁷⁷. Bu konuda Yusuf Besalel'in tespiti daha farklıdır. Besalel *"1960'ların sonlarına doğru"* Urfa'da Musevi Cemaati'nin kalmadığını belirtmektedir⁹⁷⁸.

Urfa'daki Musevilerin şehri terk etmelerine sebep olan katliam hakkında yıllar sonra Hürriyet gazetesinde bir röportaj yapılmıştır. Öldürülen aileden hayatta kalabilen tek kişinin oğlu olan İsmail Esmeray olay hakkında bilgi vermiştir. Esmeray bu vakayı 13 yaşındayken annesinden öğrenmiştir. Babası bu konu

⁹⁷⁴ Rıfat N. Bali, **Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi**, s.450-451.

⁹⁷⁵ Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.144.

⁹⁷⁶ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.225.

⁹⁷⁷ Rıfat N. Bali, **Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi**, s.452-453.

⁹⁷⁸ Yusuf Besalel, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, s.327.

hakkında konuşmazmış fakat genellikle tanımadıkları kimseyi eve misafir etmemelerini, kötülüğün çok sevdikleri yakınlarından gelebileceğini söylemiş. Onun verdiği bilgilere göre babası Ahmet Kemal bir süre Müslümanlığı araştırdıktan sonra ailesinden gizli Müslüman olmuştur. Ardından bu durumu fark eden ailesine Müslüman olduğunu söylemek mecburiyetinde kalmış ve onları da Müslümanlığı kabul etmeleri için ikna etmiştir. Ailenin havraya gitmemeye başlaması Musevi cemaatinin tepkisini çekmiştir. Bir müddet sonra da bütün aile –Ahmet Kemal hariç– bir gecede katledilmiştir. Katliam gecesinde Ahmet Kemal Arap Hoca'nın yanındadır. Eve geldiğinde avluda gezenleri fark etmiş ve ters bir durum olduğunu sezmiştir. Bu sebeple mutfığa gizlenmiş ve katiller mutfak dahil olmak üzere bütün evi arasalar da Ahmet Kemal'i fark etmemişlerdir⁹⁷⁹. Ahmet Kemal katiller gittikten sonra cinayet işlendiğini anlamıştır. Aile Urfa'nın zenginlerindendir. Fakat evden hiçbir eşya çalınmamıştır. Rivayetlere göre bunun sebebi, ailenin Müslümanlığa geçmesinden rahatsız olan Musevi cemaatinin vaziyeti Filistin'e bildirmesidir. Hatta kulakların, parmakların kesilmesi ve gözlerin oyulması “*biz bu işi yaptık, delilleri*” demek içindir. Musevi cemaati liderlerinden Azzur Bozo, Yusuf Hamuz, Hıdır Yeşil, Azzur Bilgin ve Nesim Binler yargılanmışlar fakat sonunda hepsi beraat etmiştir. Bu süreçte 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla Urfa'daki bütün Museviler İsrail veya Amerika'ya göç etmişlerdir. Yalnızca Ahmet Kemal kalmıştır. Yine İsmail Esmeray'ın verdiği bilgilere göre babası Ahmet Kemal köylülerin borçlarını reddetmeleri yüzünden parasız kalmıştır. Daha sonra “*birileri insafa gelmiş, el koydukları dükkanını*” iade etmişlerdir. Kumaş ticareti ile meşgul olmaya başlamış birkaç defa iflas etmiş fakat akabinde işlerini düzenlemiştir. Ailesinin hayatta kalan bütün fertleri İsrail'e göç ettiği için çok çocuğunun olmasını istemiş ve 11 çocuğu olmuştur. Ve bu ailenin mevcudu 100'e yakındır. Olaydan yıllar sonra İsrail'deki akrabalarından ziyarete gelenler olmuş ve bu işi yapanların kesinlikle Museviler olmadığına inandıklarını söylemişlerdir. Ayrıca “*Müslüman da olsanız akrabamızsınız, ne zaman isterseniz memleketinize İsrail'e gelebilirsiniz*” demişlerdir. Ancak baba Ahmet Kemal memleketinin Urfa olduğunu söyleyerek

⁹⁷⁹ Ahmet Kemal'in cinayet zamanı Urfa'da olduğu bilgisi yalnızca Esmeray tarafından verilmektedir. Kaynak olarak kullandığımız diğer anlatılardaki bilgilere göre Ahmet Kemal o tarihte şehirde değildir. Hatta cinayet tarihinden kısa bir süre önce 1946 Aralık ayında askerlik izni bittiği için Ankara'ya geri döndüğü bildirilmektedir. Bkz. Mehmet Faraç, **Son Gavur**, s.73.

gitmeyi kabul etmemiştir. İlaveten cinayet hadisesinden sonra Urfa halkının “*köstek değil destek*” olduklarını düşünmektedir. Esmeray bu anlattıklarına ek olarak İsrail’i merak ettiğini, akrabalarını tanımak istediğini fakat şimdilik gitmeyi düşünmediğini belirtmiştir⁹⁸⁰.

Sonuç olarak anlaşıldığı kadarıyla Urfalı Museviler 1947 yılının başında işlenen ve kim tarafından ne amaçla, neden yapıldığı çözüme kavuşturulamayan, öncesinde ve sonrasında pek benzeri olmayan bir aile katliamı akabinde hızlıca kenti terk etmeye başlamışlardır. Bu olayın ilerleyen yıllarda da çeşitli yansımaları olmuştur. 1949 yılında alışveriş anlaşmazlığı yüzünden Müslümanlar arasında bir cinayet yaşanmıştır. Bu cinayet yerel basında Musevilerin katledilmesi hadisesine benzetilmiştir. Çünkü katil, misafir olarak kaldığı evdeki bazı insanları gece yarısı keser ve demir kürek ile parçalayarak öldürmüştür. Ancak ev sahibinin odasına geldiğinde uyanan eşinin bağırma başlamasıyla komşular uyanmış ve katile engel olmuşlardır. Polisin de gelmesiyle katil tutuklanmıştır. Fakat suçunu inkar etmiştir. Halk bu kişinin idamını istemektedir. Katilin eve gelen misafir bir Arap olması ile Musevi cinayetinde de “*bir Arap köylüsünün*” cinayet gecesi misafir edilmesi nedeniyle olaylar arasında benzerlik kurulmuştur⁹⁸¹.

2. Doğu Anadolu Bölgesindeki Musevileri Göçleri

2.1. Erzurum

Cumhuriyet Döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Erzurum’da yaşayan Musevi bulunmamaktadır⁹⁸². 1935 yılındaki ikinci nüfus sayımında şaşırtıcı olarak 53 Musevi’nin yaşadığı tespit edilmiştir⁹⁸³. 1945 yılındaki

⁹⁸⁰ Şermin Sarıbaş, “Babam İsrail’e Göçü Reddetti.”, **Hürriyet**, nr.20449, 22 Ocak 2005, s.14. Bu röportajda cinayet meselesinin Rıfat Bali’nin ve Mehmet Faraç’ın çalışmaları ile gündeme geldiği açıklanmıştır. Rıfat Bali ise bu röportaj için “*bilimsel bir araştırmayı dikkate almadan yapılan gazeteciliğin güzel bir örneği*” yorumunda bulunmuştur. Bkz. Rıfat N. Bali, “Tamamiyle Lüzumsuz Bir Meşgale: Ciddi Araştırmacı Olmak”, s.69.

⁹⁸¹ “Şehrimizde İşlenen Cinayet”, **Urfa**, nr.665, 13 Aralık 1949, s.1,2.

⁹⁸² Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.214-215.

⁹⁸³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

nüfus sayımında ise 1 Musevi'nin ikamet ettiği saptanmıştır⁹⁸⁴. 1955'te ise Musevi nüfus yeniden artış göstererek 41'e yükselmiştir⁹⁸⁵. Sonraki sayımlarda 1960'da 15⁹⁸⁶ ve 1965'de 8 Musevi'nin yaşadığı tespit edilmiştir⁹⁸⁷. Erzurum'da yaşayan Musevi nüfus hakkında bilgi olan herhangi bir telif eser tespit edemedik. Öyle ki Avram Galante'nin Anadolu'daki Musevi yerleşimlerini anlattığı eserinde dahi Erzurum'daki Musevi nüfus hakkında bilgi yoktur⁹⁸⁸. Ancak Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan 1935 tarihli iki belge burada bulunan Musevi nüfusla ilgili olup önemli niteliktedir⁹⁸⁹. İlk belgeye göre 1935 yılı Eylül ayında “on nüfustan ibaret aileleri efradı ile Erzurum'da oturan ve oraya kayıtlı bulunan Nisim, Nisan ve Simon adlarındaki 3 Yahudi'nin şüpheli görülen durumlarından ötürü haklarında yapılan araştırma ve incelemelerde Ruslar hesabına casusluk yaptıkları” Dahiliye Vekaleti tarafından anlaşılmıştır. Erzurum İlbaşlığı/İlbaşkanlığı'ndan alınan en son şifre de bu durumu doğrulayan niteliktedir. Şifrede, Ankara Rus Sefarethanesinden Postane aracılığıyla bu Museviler adına para yollandığı, bu paraların Erzurum postanesi tarafından kendilerine ödendiği ve bu üç Musevi'den Nisim isimli kişinin Garnizonlara kadar yaklaştığı ve askerlerle temas kurmaya başladığı bildirilmiştir. Bu Musevilerin “*Türklükle, Türk hars ve diliyle hiçbir ilgileri olmadığı ve mahaza Ruslar lehine olmak üzere kötü maksat ve emeller peşinde koştukları kesin olarak*” anlaşılmıştır. Bu sebeple isimleri belirtilen “*13 nüfuslu Üç Yahudi ailesinin 2510 sayılı iskân kanunun 11. maddesinin (B) fıkrası hükmüne göre vatandaşlıktan iskatı ve sınırlarımız dışına çıkarılmaları için*” başvekaletten izin istenmiştir⁹⁹⁰. Dahiliye Vekili'nin bu konudaki isteği 13 Eylül 1935 tarihli İcra vekilleri kararnamesiyle

⁹⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

⁹⁸⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

⁹⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

⁹⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

⁹⁸⁸ Avram Galante, *Historie Des Juifs De Turquie*, 9 Cilt, C.IV, 1. Baskı, İstanbul, ISIS Yay., 1986.

⁹⁸⁹ Bu iki belgenin daha evvel kullanılmış olduğu eser için bkz. Bülent Batur, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Vatandaşlıktan Çıkarma ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.192.

⁹⁹⁰ Dahiliye Vekili tarafından Başvekaletle Erzurum'daki 13 Yahudi hakkında gönderilen 12 Eylül 1935 tarihli tezkire. **BCA**, Yer nr:30.18.1.2. Fon kodu:58.72.12. s.1. Bu belgede bahsi geçen CHP Erzurum İl Başkanlığından konuyla ilgili olarak Dahiliye Vekaletine gönderilmiş şifre metninin aslına ne yazık ki ulaşamadık.

onaylanmıştır. Kararnameye göre Dahiliye Vekaletinin konuyla ilgili göndermiş olduğu tezkire üzerine “*kötü maksad ve hareketleri anlaşılan Erzurum’da oturan ve orada kayıtlı bulunan Nisim, Nisan ve Simon adındaki üç Yahudi’nin, 2510 sayılı iskan kanunun II inci maddesinin (B) fıkrasına göre ve (10) nüfustan ibaret aileleri efradı ile birlikte vatandaşlıktan çıkarılması*” kararlaştırılmıştır⁹⁹¹. Kararın uygulanıp uygulanmadığına dair herhangi bir belgeye ulaşamadık. İlaveten Cumhuriyet Döneminde Erzurum’da yaşamış olan Musevi nüfus hakkında ne arşiv belgelerinde ne de Musevi ve Türk gazetelerinde herhangi bir bilgiye rastlamadık.

2.2. Hakkari

XIX. yüzyılın sonlarına doğru 1870’de Hakkari şehrinin toplam nüfusu Millingen’den aktarıldığına göre 210.000 olup bu nüfusun 2000’i Musevi’dir⁹⁹². Osmanlı Arşivi’nde Hakkari nüfusuyla ilgili ulaştığımız bir belge 1879⁹⁹³ yılına aittir. Bu tarihte nüfus tahriri için görevlendirilen bir memur Halep’e kadar sayım yaparak ilerlemiş ancak hastalığı şiddetlendiği için ya bu görevden alınmasını ya da görev yerinin “*Anadolu’da havası daha mutedil bir mahal ile becayış*” edilmesini talep etmektedir⁹⁹⁴. Onun ulaştığı ve tahmin ettiği rakamlara göre bu tarihte Hakkari’nin Çölemerik ve Gevar kazalarında toplam 44 binden daha fazla sayıda Müslüman bulunmaktadır. Hakkari sancağında ise 1002 nüfus Yahudi vardır. Vilayet genelinde Müslüman nüfus çoğunluktadır. Ancak yazının devamında nüfus sayımının “*an-ı karîb*” son bulmasa da nüfus mevcudunun bu miktara ulaşacağına tahmin edildiği belirtilmektedir⁹⁹⁵.

Hakkari’de yaşamış dini topluluklar hakkında yazılmış olan bir makalede Cuinet’ den aktarıldığına göre 1891 yılında vilayetteki toplam nüfus 300 bindir. Bu nüfusun 20 bini Türk ve 160 bini Kürt olmak üzere toplamda 180 bini Müslümandır.

⁹⁹¹ 13 Eylül 1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi **BCA**, Yer nr:30.18.1.2. Fon Kodu:58.72.12. s.2.

⁹⁹² Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.88.

⁹⁹³ Belgenin üzerinde tarih bulunamamıştır. Belge özetinde ise Rumi 05.05.1295 tarihi yazmaktadır. Miladi tarihe çevirdiğimizde takriben 1879 yılına denk düşmektedir.

⁹⁹⁴ **BOA, DH.ŞFR. D.112 G.1 lef 3.**

⁹⁹⁵ **BOA, DH.ŞFR. D.112 G.1 lef 2.** Belgede şifre olduğu için maalesef pek çok bilgi okunamamıştır. Burada yalnızca okunup anlaşılabilen kısımları aktarabildik. İlaveten sayıları anlaşılamasa da Hakkari ve kazalarında Nasturi nüfus olduğu da yazmaktadır.

Ayrıca 15 bin Ermeni ve 40 bin Nasturi reaya ve 52 bin Nasturi otonom ve 5 bin Keldani ile 4 bin Yezidi bulunmaktadır. Yahudilerin nüfusu ise 4 bindir. Bu Yahudi nüfusun Van ve Hakkari'deki kazalara göre dağılımına baktığımızda 200 ü Şemdinli, 300'ü Gever, 1600'ü Elbak, 1900'ü İmadiye ve 2500'ü Mahmudi'de ikamet etmektedir⁹⁹⁶.

Hakkari'deki Musevilerin genel olarak ticaretle geçimlerini sağladıklarını Ağustos 1898 tarihinde sadaret makamına gönderilen yazıdan anlamaktayız. Belgede *“Hakkari sancağının merkezi olan Başkale kazasında”* haftada bir gün kurulan pazarın Cumartesi gününe denk gelmesi nedeniyle Hakkari'deki Musevilerin ticaretten mahrum kaldıkları ve bu sebepten pazarın Cumartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün kurulmasına izin istenmektedir⁹⁹⁷.

Osmanlı döneminde Museviler Hakkari civarındaki Albak (Başkale), Gevar (Yüksekova) kazaları arasında ikamet etmişlerdir. Ayrıca Hakkari'nin güneyinde Çukurca'ya çok yakın olan İmadiye kazasına yerleştirilmişlerdir. 1899 yılında Başkale'de 150 hane, Kalanis köyünde 12 hane Musevi vardır. Bu Museviler ticaret ve sanayi ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Gevar (Yüksekova) kazasında ise 3 hane Musevi vardır⁹⁹⁸.

Hakkari'de mevcut olan Yahudi nüfusunun Cumhuriyet dönemine kadar azalarak da olsa varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu azalışta I. Dünya Savaşı'ndaki Rus işgali esnasında Ermeni çetelerinin Müslüman nüfusa yönelik saldırıları ve katliamlarının etkili olduğuna işaret edebilecek önemli bir arşiv kaydı mevcuttur. Buna göre 1332 (1916) senesinde Müküs isimli Ermeni çetesinin katliamları anlatılırken şu ifade geçmektedir: *“...Hele Hakkari'den çıkıp necât tariki (kurtuluş yolu) arayan Musevi milletinden üç yüz nüfusun Seyl karyesinde doğranarak duvâr biçimi istif edildiklerini görenlerle isbât mümkündür...”*⁹⁹⁹.

⁹⁹⁶ Özden Özgen, “Hakkari Bölgesinde Yaşamış Dini Topluluklar”, **Assam Uluslararası Hakemli Dergi**, S.6, C.3, 2016, s.34-35.

⁹⁹⁷ Kimin tarafından sadaret makamına gönderildiği belli olmayan tezkire, **BOA, DH.MKT. D.2114 G.82 lef 1**.

⁹⁹⁸ Özden Özgen, “Hakkari Bölgesinde Yaşamış Dini Topluluklar”, s.48.

⁹⁹⁹ **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1906-1918)**, C.I., no:23, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995, s.6.

Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Hakkari vilayetinde 43 Musevi vardır¹⁰⁰⁰. 1935'deki ikinci sayımda Hakkari il olarak kabul edilmemiştir¹⁰⁰¹. 1945 yılındaki sayımda 34 kişi¹⁰⁰², 1955 yılındaki sayımda ise 2 kişi vardır¹⁰⁰³. 1960 sayımında ise 1 Musevi¹⁰⁰⁴ mevcut olup 1965 yılında hiç Musevi kalmamıştır¹⁰⁰⁵. Cumhuriyet döneminde 1935 yılında Hakkari'nin önemli kazalarından Gevar kazasının ismi Yüksekova'ya Hüseyinâbat kasabasının ismi de Alaca'ya çevrilmiştir¹⁰⁰⁶.

Bu şehirdeki Musevi nüfus hakkında Osmanlı dönemindeki arşiv belgelerinde fazla bilgiye ulaşamadık. Cumhuriyet dönemindeki arşiv belgelerinde ise hiçbir bir bilgi tespit edemedik. Gazetelerden de yayın hayatına başladığı 1947 yılından itibaren incelediğimiz Şalom gazetesinde Hakkari'deki Museviler ile ilgili özel bir habere rastlamadık. İlaveten Hakkari yerel gazetelerinden 1923-1950 yılları arasındaki dönemde yayımlanmış herhangi bir gazeteye ulaşamadık. Telif eserlere baktığımızda da Hakkari Musevi toplumunun ihmal edildiğini görmekteyiz. Örneğin Naim Güleriyüz Anadolu ve Trakya'daki tüm Yahudi yerleşimlerini il ve ilçelere ayırarak anlattığı kitabında Hakkari Yahudileri hakkında bilgi vermemektedir. Yalnızca Şırnak ve Cizre Yahudileri ile Van-Başkale Yahudilerinden bahsetmiştir¹⁰⁰⁷. Ayrıca 1984-1989 yılları arasında Türkiye'deki Musevi toplumu hakkında bilgi edinmek için seyahatler yapan Salzman ailesi bu kapsamda Hakkari'ye gitmemişlerdir. Rıfat Bali ise Jewish Telegraphic Agency'e dayandırdığı bilgilere göre 1947 yılında Hakkari'nin Çukurca ilçesindeki 26 kişilik Yahudi cemaatinin, sinagoglarına saldıran ve Müslüman olmaları için kendilerine daima

¹⁰⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Ankara 1929, s.217.

¹⁰⁰¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

¹⁰⁰² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt:65, no:286, Ankara 1950, s.168.

¹⁰⁰³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

¹⁰⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

¹⁰⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

¹⁰⁰⁶ 29 Kasım 1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararnamesi, BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon Kodu:60.91.10.

¹⁰⁰⁷ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.241-247.

baskı uygulayan Kürtlerden dolayı önce İstanbul'a akabinde İsrail'e göç ettiklerini bildirmektedir. Bu göç hadisesi 43 gün 43 gece içerisinde gerçekleşmiştir. Bu esnada Yahudiler, Kürtlerin saldırma ihtimaline karşı tedbir amacıyla nöbet tutmuşlar ve “eşek sırtında ve polis koruması altında” yolculuklarını sürdürmüşlerdir¹⁰⁰⁸. Doğu Yahudileri üzerine doktora tezi yazmış olan Süleyman Şanlı Hakkari Musevilerden bahsetmektedir. Ancak çalışması boyunca Hakkari olan yalnızca bir Musevi ile görüşüğünü ifade etmiştir. Bu kişinin ismi Gershom Şenyuva'dır ve İsrail'de yaşamaktadır. Şenyuva aslında 1939 yılında Van'da doğmuştur. Fakat on yaşına kadar Yüksekova'da büyümüştür. Ailesi köken olarak Yüksekova sakinlerinden değildir. Babası Irak'taki Kürt yerleşim bölgesinden İran'ın Urumiye bölgesine gelmiş ve orada annesi ile tanışıp evlenmiştir. Kısa bir süre sonra Yüksekova'ya göç etmişlerdir. Bir ara Başkale'de yaşamışlar fakat sonra tekrar Yüksekova'ya geri dönmüşlerdir¹⁰⁰⁹. Şenyuva ailesi hakkında, Şanlı'nın görüştüğü Musevilerden -Van-Başkale'nin son hahamının oğlu olan- Avigdor Şekerci 1950'lilerde Yüksekova'daki son Musevi aile oldukları bilgisini doğrulamıştır. Gershom'un ailesi Hakkari'deki aşiret reislerinden bir ağanın patronajlığı altında hizmetçi olarak yaşamıştır. Babası seyyar satıcıdır ve mükemmel bir sesi vardır. İnsanlar onu düğünlerine şarkı söylemesi için davet ediyorlardır. Bu aile 1952 yılında İstanbul'a taşınmıştır. Ardından 1958 yılında İsrail'e göç etmiştir¹⁰¹⁰. Hakkari'deki dini topluluklar üzerine makale yazan Özgen Özden ise Hakkari'deki Musevilerin “büyük bir çoğunluğunun” 1948'de İsrail Devletinin kuruluş sürecinde İsrail'e göç ettiklerini belirtmektedir. Fakat o bu bilgiye ilaveten resmi kayıtlara göre artık şehirde Musevi kalmasa da, Hakkari halkı tarafından halen “sayıları az da olsa Müslüman ve Kürt olan Yahudilerin” mevcudiyetinden bahsedildiğini de eklemektedir¹⁰¹¹.

2.3. Van

Türkiye'de Van'da yaşamış Museviler hakkında bilgi bulunan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Örneğin İslam Ansiklopedisi'nin Van ile ilgili maddelerinde şehirdeki Gayrimüslim nüfus hakkında verilen bilgilerde yalnızca Ermeni nüfustan

¹⁰⁰⁸ Rifat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.247.

¹⁰⁰⁹ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.88

¹⁰¹⁰ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.89.

¹⁰¹¹ Özgen Özden, “Hakkari Bölgesinde Yaşamış Dini Topluluklar”, s.48.

bahsedilmiş olup Musevi nüfus hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Van'daki Musevilerle alakalı olarak –Galante'nin ilgili eseri haricinde- Süleyman Şanlı'nın, Naim Güleriyüz'ün eserlerinde ve Jeni Özel ile Dona III. Kasuto'nun beraber yazdıkları makalede önemli bilgiler mevcuttur. Ayrıca Osmanlı ve Cumhuriyet arşivlerinde XIX. yüzyıla ve XX. yüzyılın başlarına ait bazı belgeler mevcuttur.

Osmanlı Arşivinde Van'daki Musevilerle ilgili olarak ulaştığımız bir belge Van'daki Musevilerle Müslümanlar arasındaki iktisadi ve sosyal hayat açısından önemlidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Van Başkale Yahudileri ile Müslüman halk ve devlet memurları arasında anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir. Bu anlaşmazlıkların sebepleri anlaşıldığı kadarıyla arazi meseleleri ve ahaliden Musevilere borçlu olanların borçlarını ödemiyeceği olmalarıdır. 1868 yılında Van Sancağındaki Başkale Yahudileri Müslüman ahalî ve yerel hükümet tarafından kendilerine zulüm yapıldığı şikayetinde bulunmuşlardır¹⁰¹². Akabinde “*muteberân-ı millet-i merkûmeden*” birkaç kişi Hakkari mutasarrıflığına çağırılarak konuyla ilgili soruşturma yapılmış ve onların verdikleri cevaplardan yola çıkarak sorunlar tespit edilmiştir. Buna göre Musevilerin “*güzeşteli*” (faizli) ve “*güzeştésiz*” (faizsiz) alacakları vardır. Ayrıca bazı Musevilerin kullanabilecekleri arazileri yoktur. Arazisi olmayan bu Musevilere Hakkari sancağında tapu düzenlemesi yapılırken arazi verilmemiştir. Sorunlara çözüm olarak arazisi olmayanlara “Her sınıf tebaa” gibi ziraattan yoksun kalmamaları için Başkale ve etrafındaki yerlerde değerini ödedikleri “arazi-i mahlûlelerden” (boş arazilerden) yer verilmesi, “*güzeştésiz*” alacaklarının “*tamamen*” ödenmesi, güzeşteli olanlarının da “*gadr vukua gelmeksizin*” nizamnameye göre ödeneceği ancak murabaha (borç) davaları gereğince başka yerlere yerleşemeyecekleri kararlaştırılmıştır¹⁰¹³. Konuyla ilgili olarak alınan bu kararlar sadrazamlığa da bildirilmiştir¹⁰¹⁴.

1914 yılında yabancı bir İstatistik Ofisinin nüfus grafiğine göre Van Vilayetinde 4383 Yahudi, 67.792 Ermeni ve 179.380 Müslüman nüfus yaşamaktadır.

¹⁰¹² Vilayet valisinin sadaret makamına gönderdiği 29 Şubat 1283 tarihli tezkire, **BOA, HR.SYS. D.81 G.51 lef 2.**

¹⁰¹³ Hakkari Mutasarrıflığından vilayet makamına gönderilen 30 Kanun-ı sani 1283 tarihli tezkire, **BOA, HR.SYS. D.81 G.51 lef 1.**

¹⁰¹⁴ Vilayet valisinin sadaret makamına gönderdiği 29 Şubat 1283 tarihli tezkire, **BOA, HR.SYS. D.81 G.51 lef 2.**

Şehirde Rum nüfus yoktur. Hatırlatalım ki Van Vilayeti olarak hangi sınırların kabul edildiği açıklanmamıştır¹⁰¹⁵. Naim Güleriyüz yalnızca Van'daki Başkale Yahudilerinden ve o civardaki Şırnak ile Cizre'deki Yahudilerden bahsetmiştir. Güleriyüz, Başkaleli Rahmi Güner'in verdiği bilgilere göre I. Dünya Savaşı öncesinde Başkale'de yaklaşık 200 Yahudi aile bulunduğunu ancak 1915'deki Ermeni İsyanı sonrasında bu ailelerin bir kısmının Urmiye ve Salmas'a bir kısmının da Filistin'e göç ettiğini akabinde 1918'de savaşın bitimiyle 42 ailenin geri geldiğini bildirmektedir. Ayrıca bu ailelerden Kurtlar ailesinin Van'a, Güler, Şen, Gezer, Bilgi, Şarlo, Ergün, Yenet, Başaran gibi ailelerin ise Başkale'ye döndüklerini belirtmektedir¹⁰¹⁶.

Gençlik yıllarında Başkale'de yaşamış Sefer Güner'le, Özel ve Kasuto tarafından yapılmış mülakatlarda Başkale'deki Yahudilerin 1914'deki seferberlikte Irak ve Gürcistan'a gitmek mecburiyetinde kaldıkları öğrenilmiştir. Ayrıca yine onların görüştükleri, çocukluk dönemini Başkale'de yaşamış Malatov Özel'in annesinden duyduklarına göre Irak'a gidenler *"dağların arasında"* korunmaya çalışmışlar, öyle ki aç kaldıkları için *"çarıklarını kaynatıp yemeği"* dahi düşünmüşlerdir. Savaş sona erdiğinde Özel'in babası ve amcası dağlar hakkında çok bilgili oldukları için Irak'a giden aileleri bularak Başkale'ye geri getirtmişlerdir. Bu ailelerin bazıları Başkale'den İstanbul'a ve Adana'ya gitmişlerdir. Diyarbakır, Hakkari ve Çukurca'ya göç eden aileler ise *"cemaat olmadığı için oralarda uzun süreli düzenli"* bir hayata başlayamamışlardır¹⁰¹⁷.

1914'deki seferberlikte Başkale'den ayrılanların tümü buraya geri gelmemiştir. Örneğin Musul'dan dönenler az müddet Konya'da bulunmuşlar akabinde Adana'ya taşınmışlardır¹⁰¹⁸.

Van vilayetine bağlı Başkale ve Gevar Musevilerinden yaklaşık 100 kişi (kadın ve çocuklar dahil) Rus işgali esnasında Ruslar tarafından tehcir edilmişlerdir

¹⁰¹⁵ BOA, PLK.p. Dosya no: 3670, lef 1.

¹⁰¹⁶ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.245.

¹⁰¹⁷ Jeni Özel, Dona III.Kasuto, "Lişan Didan ve Van Yahudileri", **Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Derleyen Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.246. Her ne kadar bu üç yerde Yahudi cemaati olmadığı yazılmış olsa da bu bölgelerde en azından 1947- 1949 yıllarına kadar Musevi nüfus bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bilgi hatalıdır.

¹⁰¹⁸ Jeni Özel, Dona III.Kasuto "Lişan Didan ve Van Yahudileri", s.251.

ve 1922 yılına gelindiğinde Tiflis'te ikamet etmektedirler. Bu Museviler ya İstanbul'a ya da Samsun civarına gitmelerine ve yahut memleketlerine dönmelerine izin verilmesini Ankara hükümetinden talep etmişlerdir. Ancak Bakanlar kurulunun 8 Mayıs 1338 (1922) tarihli toplantısında “*memleketlerine muvassalatı münasip bulunmadığı hususu*” nda karar alınmıştır¹⁰¹⁹. Ardından Tiflis mümessilliğine bu Musevilerin memleketlerine geri dönmelerini engellemek için pasaportlarının vize edilmemesi bildirilmiştir. Ayrıca bu Musevilerin Gürcistan'da kalabilmeleri için her ferdin ayrı ayrı ödemesi gereken “*teba'at vesikası harcının*” ortalama beş altı lira olduğu ancak bu miktarı ödemeye “*katiyyen kudretlerinin bulunmadığı*” öte yandan Gürcistan hükümetinin kendilerine “*pek fahiş vergiler*” yüklemeye çalıştığı belirtilmiştir. Bu vaziyet karşısında Museviler ya acilen kendilerine ikamet vesikası (oturma izni) gönderilmesini, ya memleketlerine geri alınmalarını ya da kanunların ve alınmış kararların düzeltilerek ücretsiz “*tabiiyet ilm-u haberi*” gönderilmesini yahut bu da olmazsa Türk tabiiyetinden çıkarıldıklarının kendilerine bildirilmesini talep etmektedirler. Hariciye vekili Tiflis'teki Musevilerin bu vaziyetini anlattıktan sonra ücretsiz tabiiyet ilm-u haberinin vefat etmiş tebaadan ancak evlatlarına gönderilebileceğini ve bu Musevilerin “*tabiiyete münâfi hallerinin görülmediği cihetle*” tabiiyetten çıkarılmalarının “*ne dereceye kadar kanuni olacağının kesdirilememekte*” olduğunu ve bu kişiler hakkında ne yapılması gerektiğini sormuştur¹⁰²⁰. Konu hakkında Bakanlar Kurulu'nun verdiği son karar daha önce 9 Mayıs 1338 (1922) tarihinde alınan kararın uygulanmasıdır¹⁰²¹. Van Yahudileri hakkında yazılmış bir yazıda bu konu ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bir paragrafta Rus tehcirinden bahsetmese de 1914'deki seferberlik akabinde Başkale'den Tiflis'e (Gürcistan) gitmiş olanların Stalin sonrası 1922 tarihinde gemiyle Türkiye'ye geri gelmek talebinde bulundukları ancak bu talepleri kabul edilmedikleri için Tiflis'e dönmek mecburiyetine düştükleri belirtilmiştir. Ayrıca bu Yahudilerin 1924'de yeniden Türkiye'ye gelmek istedikleri ve bu defa isteklerinin

¹⁰¹⁹ 8 Mayıs 1338 tarihli İcra vekilleri Heyeti kararnamesi. **BCA**, Yer nr:30.18.1.1. Fon Kodu: 5.6.11.

¹⁰²⁰ 9 Temmuz 1338 tarihli Hariciye Vekaleti'nden İcra Vekilleri Riyaseti'ne gönderilen tezkire **BCA**, Yer nr:30.18.1.1. Fon Kodu: 5.21.6.

¹⁰²¹ 21 Temmuz 1338 tarihli TBMM İcra Vekilleri Heyet-i Riyaseti'nden Dahiliye ve Hariciye Vekaletlerine gönderilen yazı. Aynı zamanda Hariciye Vekaleti'nin 9 Temmuz 1338 tarihli tezkiresine cevaptır. **BCA**, Yer nr:30.18.1.1. Fon kodu: 5.21.6.

kabul görüp İstanbul'da Balat semtine geldikleri fakat bir süre sonra ticaret imkanı daha fazla olan Adana'ya yerleştikleri ifade edilmiştir¹⁰²². 1924 yılı için verilen bu bilgiyi teyit edecek bir arşiv belgesine henüz ulaşamadık.

Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Van vilayetinde 52'si Van, 75'i Başkale ve 2'si Muradiye'de ikamet eden toplam 129 Musevi bulunmaktadır¹⁰²³. Naim Güleriyüz 1927 yılında Van şehrinde 129 Musevi kalmış olmasını daha öncesinde “*kısmen Adana ve İstanbul'a, kısmen de Irak ve Filistin'e*” olan göçlere bağlamıştır¹⁰²⁴. 1935 senesinde yapılan ikinci sayımda Musevi nüfus 208 olarak tespit edilmiştir¹⁰²⁵. Musevi nüfusun iki sayım arasındaki artışının sebebi tahminimizce 1935 yılındaki nüfus sayımında Hakkari'nin il olarak gösterilmemiş olmasıdır. Sonraki yıllarda gerçekleşen sayımlarda Van ve Hakkari şehirleri daima ayrı ayrı tasnif edilmişlerdir. Bu sayımlara göre Van'da 1945'de 132¹⁰²⁶, 1955'de 76¹⁰²⁷, 1960'da 9¹⁰²⁸ ve 1965'de 91 Musevi yaşamaktadır¹⁰²⁹.

Van Yahudileri kumaş ticareti, hayvancılık ve yün boyama ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Toprakla ilgilenmemişlerdir. Ekonomik durumları genel olarak iyidir¹⁰³⁰. Ancak Şanlı'nın tezinde Siverek ve Başkale Yahudilerinin “*çok fakir*” oldukları belirtilmiştir. Buradaki Yahudiler kumaşçılık, tuhafiyecilik ve seyyar satıcılıkla meşguldürler. Örneğin Kevre Şarlo ve Moşe Geçmiş Başkale kasabalarında seyyar satıcılık yapmışlardır. Avigdor Şekerci'nin uzaktan akrabası olan Dadaş Şen, Müslüman bir kasabın ortağıdır. Beraber askeri birliğe et satmaktadırlar. Ayrıca üç Yahudi terzi vardır. Terziler mesleklerinde en iyi olarak

¹⁰²² Jeni Özel, Dona III.Kasuto, “Lişan Didan ve Van Yahudileri”, s.251. Gemi olayı arşiv belgelerinde geçmemektedir.

¹⁰²³ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara 1929, s.226-227.

¹⁰²⁴ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.245.

¹⁰²⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

¹⁰²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.170.

¹⁰²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

¹⁰²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

¹⁰²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

¹⁰³⁰ Jeni Özel, Dona III.Kasuto, “Lişan Didan ve Van Yahudileri”, s.248.

tanınır ve onlara yerli “ağalar” tarafından saygı duyulmaktadır. Birkaç Yahudi sığır yetiştiriciliğiyle uğraşmaktadır¹⁰³¹. Güler yüz’ün verdiği bilgilere göre Museviler “genellikle Kale Mahallesi’nde, bahçeli ve çok odalı evlerde” ikamet etmişlerdir. Musevi okulu yoktur ve Talmud Tora’nın okul haline getirilmesi amacıyla Halep Hahambaşılığı vasıtasıyla Paris’teki Alliance merkezi bünyesindeki teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Bu sebeple Orta eğitim görmek isteyen Musevi gençleri Van Lisesi’ne ya da İstanbul’daki okullara gitmişlerdir¹⁰³².

Cumhuriyetin ilanından sonra Van’da 1937 yılına kadar herhangi bir gazete yayımlanmamıştır¹⁰³³. Bu sebeple bu tarihe kadar olan yıllardaki Yahudi yaşamı hakkında istenirse de yerel basından herhangi bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Van yerel gazetelerinden “Yeni Yurd” gazetesıyla ilgili olarak yapılan bir yüksek lisans tezinde gazetenin gündemine gelen önemli haberler aktarılırken Museviler hakkında yapılmış bir haberden bahsedilmiştir. Aktarılan habere göre 1937 yılı Eylül ayında Başkale Yahudilerinden Sion isimli manifatura tüccarı valiliğe istida sunarak Müslüman olma talebinde bulunmuştur. Vali Süheyp Kalafakıoğlu dilekçeyi alıp Sion’u dinlemiş ve nüfus müdürlüğüne meselenin halli için talimat vermiştir. Akabinde konu Van müftülüğüne intikal etmiştir. Müftü, Sion’a dini kaideleri anlatmış ve ismini Sadi yapmıştır. Ayrıca çocuklarına da tören yapılmış ve kızlarına Melek ile Havva isimleri oğullarına ise İshak ile İsmail isimleri verilmiştir. Bu işlemler nüfus idaresine izah edilmiştir. Konuyla ilgili olarak gazetenin muhabiri Sadi (Sion) ile mülakat yapmıştır. Bu mülakatta Sadi babasının 20 yıl orduda jandarmada çalışmış “dürüş ve sevilen” bir kimse olan Başkaleli Tello olduğunu anlatmıştır. Ayrıca amcaoğulları ve dayıoğullarından bazılarının Müslümanlığa geçtiklerini belirtmiştir. İlaveten Türk okullarında eğitim aldığını ve evlatlarına Türk tabiiyeti ve vatandaşlığına güçlü bir bağ olarak Müslümanlığı vermekle kendisini “bahtiyar” çocuklarını da “*ebediyete kadar erişilmez bir kudret ve servete gark*

¹⁰³¹ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.210.

¹⁰³² Naim A. Güler yüz, **Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.245.

¹⁰³³ Abdülaziz Kardaş, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Van’da Basın (1908-1915)”, **Turkish Studies**, S.13, C.8, Ankara, Fall 2013, s.1197.

ettiğini” söylemiştir¹⁰³⁴. Bundan sonraki süreçte şehirdeki Yahudi nüfusla ilgili olarak karşılaştığımız ilk önemli olay İsrail’e göç etmeleridir.

Van-Başkale Yahudilerinin bir kısmı İsrail’in kurulma sürecinde ilçeden ayrılmışlardır. Bu konuda bilgi edinebilmek için Van yerel basınından “Yeni Yurd” gazetesinin 1947 yılındaki sayılarını ve bu gazetenin ismi değişerek devamı olan “Van Sesi”¹⁰³⁵ gazetesinin 1948-1951 yılları arasındaki sayılarını inceledik. Van-Başkale’deki Musevi yaşamına dair incelediğimiz bu gazetelerde yeterince bilgi bulunmamaktadır. “Yeni Yurd” gazetesinin 1947 yılındaki sayıları incelendiğinde gerek şehirden ayrılan Musevilerden gerekse de şehirde yaşayan Musevilerden hiç bahsedilmediği görülmektedir. 1947 yılı boyunca bu gazetenin esas gündemini Van’ın bir Ermeni yurdu olmadığını ispatlama mücadelesi oluşturmuştur¹⁰³⁶. Ancak bu gazetede şehirdeki Musevilerle ilgili tespit edebildiğimiz bir haber bulunmaktadır. Bu haber iki Musevi arasındaki boşanma davasıdır. Başkale Asliye Hukuk Yargıçlığı tarafından gazeteye verilmiş ilandır. Bu ilana göre Başkale’nin Kale Mahallesi’nde ikamet eden Şimto kızı Şişko eşi Davut oğlu Yaku Yener’e şiddetli geçimsizlik sebebiyle boşanma davası açmıştır. Davanın sonucu Yener’e gazeteden ilan edilmektedir. Buna göre 30/04/1947 tarihinde boşanmanın mahkemece kararlaştırıldığı ve 15 gün içinde temyize başvurmadağı müddetçe kararın kesinleşeceği *“tebliğ yerine geçmek üzere ilan olunduğu”* bildirilmiştir.¹⁰³⁷ Tesadüfen ulaştığımız bu boşanma haberine ek olarak boşanma konusunda bir bilgi de Doğu Yahudileri üzerine doktora tezi olan Süleyman Şanlı’nın eserinde bulunmaktadır. Tezdeki bilgilere göre Başkale Yahudilerinden Avigdor Şekerci boşanmaların çok nadir görüldüğünü belirtmiştir. Hatta örnek bir olay anlatmıştır. Başkale’de bir Yahudi adam eşinden mizaçlarının uyumsuzluğundan dolayı boşanmak istemiştir. Fakat haham olan babası bunun boşanmaya gerek olmadığını

¹⁰³⁴ Zühal Boran, **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2018, s.83. Ayrıca bkz.”Bir Musevi Baba Dört Çocuğule Müslüman Oldular”, **Yeni Yurd**, nr.28, 30 Eylül 1937, s.1. 1937 yılı boyunca yayımlanan sayılarını incelediğimiz gazetenin bu tarihten önceki ve sonraki sayılarında bu konu hakkında yapılmış başka bir habere ulaşamadık.

¹⁰³⁵ Bu gazete “Yeni Yurd” gazetesinin 1 Temmuz 1948 tarihi itibarıyla değişmiş olan yeni adıdır. Bkz. Zühal Boran, a.g.e., s.117.

¹⁰³⁶“Van, Kanı ile, İnsanı ile, Toprağı ile Türktür”, **Yeni Yurd**, nr.1945, 27 Şubat 1947, s.1.

¹⁰³⁷“İlan Başkale Asliye Hukuk Yargıçlığından”, **Yeni Yurd**, nr.2012, 16 Mayıs 1947, s.2.

belirtmek izin vermemiştir. Öte yandan Hahambaşı Rafael Saban’a İbranice bir mektup göndermiştir. Hahambaşı’nın cevabı şu şekilde olmuştur: “*Başkale Yahudi toplumunun hahamı boşanmada idarecidir. Onun kararına saygı duyulmalıdır*”¹⁰³⁸.

1947 yılında “Yeni Yurd” gazetesinde Filistin’in Araplar ile Yahudiler arasında taksim edilmesi kararının kabul edilmesinden sonra Kalkavan müstearı ile Yahudiler hakkında küçük bir makale yazılmıştır. Bu yazıda öncelikle “*dünya ticaretinde Yahudi siyaseti ve dalaverasının malum*” olduğu, İstanbul’daki “*en ileri*” ticaret alanının Yahudilerin hakimiyetinde bulunduğu benzer şekilde belki de Amerika’da da Yahudilerin piyasaya egemen oldukları ifade edilmiştir. Yazının devamında bütün insanların Yahudi olduğu bir ülkede “*ticaretteki başlıca hünerleri kandırmak olan*” Yahudilerin aldatacak birilerini bulamayacakları için birbirlerini kandıracakları lakin bu durumun onları mutlu etmeyeceği ve bu sebeple “*hep birden dünyayı kandırmanın yolunu*” bulacakları tahmin edilmiştir. Ayrıca bu takdirde tüm dünyanın bütün diğer meselelerle uğraşmayı bırakmak zorunda kalıp “*Yahudi tuzağına düşmemenin*” imkanlarını bulmaya çalışacağı “*maamafih Araplar onların başında püsküllü bela gibi gezdikçe*” Yahudilerin öncelikle Arapları aldatmanın bir çaresini keşfetmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu süreçte neler olup biteceğinin de belli olmadığına dikkat çekilerek “*O vakte kadar da ne olur ne olmaz. Öyle değil mi*” ifadesiyle yazı sonlanmıştır¹⁰³⁹.

1 Temmuz 1948 itibariyle çıkmaya başlayan “Van Sesi” gazetesinde Musevi göçleriyle ilgili haberler Eylül ayı itibariyle çıkmaya başlamıştır. Fakat Van’dan giden Museviler yerine Türkiye’nin diğer şehirlerinden özellikle İzmir ve İstanbul’dan İsrail’e giden Yahudilerle ilgili haberler yapılmıştır. Eylül 1948’de İzmir’deki Yahudilerin İtalya’ya gitmek için pasaport çıkartarak önce İtalya’ya akabinde Filistin’e gittiklerinin anlaşıldığı ve bunu yapan Yahudilerin özellikle 1930-1931 doğumlu oldukları anlatılmıştır¹⁰⁴⁰. Yine İzmirli Musevilerden Filistin’e gidenlerle ilgili başka bir habere göre Musevileri taşıyan vapur Hayfa limanına yaklaştığında yolculardan biri olan Yahudi kızı sakladığı İsrail bayrağını çıkarınca

¹⁰³⁸ Süleyman Şanlı, **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, s.172.

¹⁰³⁹ “Yahudiler Filistin’e Yerleşince”, **Yeni Yurd**, nr.2179, 4 Aralık 1947, s.1-2.

¹⁰⁴⁰ “Yahudiler İtalya Yoluyla Filistin’e Gidiyorlar”, **Van Sesi**, nr.61, 11 Eylül 1948, s.1.

vapurdaki ve rıhtımdaki yolcular tezahürata başlamışlardır. Ayrıca vapurdan inip karaya ayak basan İzmirli Yahudiler Filistin toprağını öpüp Türk pasaportlarını ve kimliklerini yırtıp denize atmışlardır¹⁰⁴¹. Ekim 1948’de İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nde pasaport almayı bekleyen 500’ü aşan Musevi kafilesini İstanbul halkının ilgiyle seyrettiği ve giden Musevilerin “İsrail ordusunda vazife almak” kararında olduklarının tahmin edildiği ancak pasaport için müracaatlarında “*ticaret ve turistik*” amaçlar söyledikleri ve emniyet müdürlüğünün işlemleri tamam olanlara “*süratle*” pasaportlarını verdiği bildirilmiştir¹⁰⁴².

Arap-İsrail savaşlarındaki Yahudiler hakkında Sözcü müstearıyla Eylül 1948’de “Van Sesi” gazetesinde yazılmış bir köşe yazısı vardır. Bu yazıda Yahudilerden “*Yahudiler korkaklıkları buna mukabil ticari zekâ ve buluşları ile meşhurdurlar. Para kazanmasını bilene Yahudi gibi derler. Korkak olanlara da, yürek Selanik derler*” şeklinde bahsedilmektedir. Yazının devamında Filistin’deki Yahudilerin “*kan dökmelerine*” ve savaşta aracılık yapan Kond Bernard’ın Yahudiler tarafından öldürülmüş olmasına hayret edilmektedir. Ancak bunu yaptıranın komünistler olduğu düşünülmektedir. Yazı “*Hele şu Yahudilere bakın!.. Ne halt ediyorlarmış da kimsenin haberi yok...*” sözleriyle sonlanmıştır¹⁰⁴³.

Türkiye’den Filistin’e giden Yahudilerin oradaki Arap-Yahudi savaşında hangi tarafta yer alacakları ve Türkiye’nin bu savaşdaki tarafsızlık vaziyeti de “Van Sesi” gazetesinde Ekim 1948’de değerlendirilmiştir. Bu haberde İstanbul’daki Yahudi gençlerinin “*takım takım*” pasaport talep ettikleri ve onları Filistin’e göndermek için “*gizli bir teşkilatın*” oluşturulduğunun söylendiği belirtildikten sonra bu gençlerin İsrail ordusuna karışabilecekleri ve böylece Araplara karşı silah kullanmalarının mümkün olduğu açıklanmıştır. Bu durumda Filistin meselesinde Türkiye “*tarafsız*” olduğundan “*bu tarzı hareketin bir takım siyasi neticeler doğurabileceği(nin) şüphesiz*” olduğu ifade edilmiştir. Yahudi vatandaşlardan gidenlerin “*bu neticelerin ne gibi şeyler olabileceğini*” düşünmeleri ve buna göre

¹⁰⁴¹ “Filistin’e Giden Yahudiler”, **Van Sesi**, nr.132, 7 Aralık 1948, s.2.

¹⁰⁴² “İstanbul’dan 500 Kadar Musevi Filistin’e Gidiyor”, **Van Sesi**, nr.95, 26 Ekim 1948, s.2.

¹⁰⁴³ “Hele Yahudilere Bakın!”, **Van Sesi**, nr.71, 23 Eylül 1948, s.1.

karar vermeleri istenmektedir. İlaveten pasaportlarını almış 41 kişilik kafilenin İngiliz bandıralı bir motorla Hayfa' ya gittiği de yazılmıştır¹⁰⁴⁴.

1947 ve 1950 yılları arasında Van şehrindeki Musevilerin yaşamlarını ve İsrail'e göç etmelerini konu alan asıl ve en önemli haber Musevi gazetelerinden "Türkiyenin Sesi" gazetesini tarafından 24 Kasım 1949 tarihinde yapılmıştır. Van Musevilerinden Davut Kutlar isimli genç bir Musevi bu gazeteyi ziyaret etmiş ve Van'daki Musevi toplumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre 1949 yılında Van vilayeti sınırları içerisinde "250'ye yakın" Musevi bulunmaktadır. Bu 250 Musevi'nin "200 kadarı" Van şehrinin Başkale kazasında, geriye kalan 50'si ise Van şehrinde hayat sürmektedir. Her bir ailenin 8-10 kişiden oluştuğu var sayıldığında tüm nüfusun 25 aileden ibaret olduğu kabul edilmektedir. Köken olarak Seferad Yahudilerinden değillerdir. Konuştukları dil İbranice, Türkçe ve Kürtçe kelimeler içermektedir. Yazı dillerinde İbranice Harfleri kullanılmaktadır. İlaveten buradaki bütün Museviler İbranice konuşup yazabilmektedirler. Van'daki Musevilerin "tek bir sinagogları" mevcuttur. Tüm dini işler ve törenler 80 yaşındaki "haham Yona (Yunus) Rahamim tarafından ve biraz da oğlunun yardımıyla" yapılmaktadır. Sinagog Cumartesi günleri "hemen hemen bütün şehrin Yahudileriyle dopdolu" olmaktadır. Sinagogda çok değerli İbranice dini kitaplar ve çok eski Sefer Toralar bulunmaktadır. Bütün dini ritüeller "layıkiyle" korunup yerine getirilmektedir. Örneğin Pesah/Hamursuz bayramında Museviler 8 gün boyunca çalışmazlar ve hamursuz ekmeğini kendileri "büyük bir itina ile" yapmaktadırlar. Ayrıca Van Musevilerinin "pek eski bir mezarlıkları" vardır. Bu şehirdeki Musevilerin ekonomik vaziyetlerine bakıldığında "hemen hemen hepsi ticaretle meşgul" oldukları görülmektedir. Buradaki Museviler arasında "bir nevi kast rejimi" vardır. Aynı iş, çoğu kez aynı dükkan babadan oğula geçmektedir. Evlilikler "nispeten genç yaşta ve tamamen dini ananelere göre" yapılmaktadır. Kız tarafı erkek tarafına asla çeyiz vermemektedir. Sosyal hayatla ilgili olarak bu bilgiler verildikten sonra Van Musevilerinin Türk vatandaşlarından "hiçbir farkı" olmadığı, şehirde Musevi karşıtlığının "hiçbir zaman" var olmadığı ve tam tersine "Türkler ile

¹⁰⁴⁴“ Filistin'e Gidenler Dönmeyecek”, **Van Sesi**, nr.99, 30 Ekim 1948, s.2. Haberin alt başlığında "Türkiye Filistin Meselesinde Tarafsızdı; Musevi Vatandaşlarımızın Filistin'e Akını Bir Takım Siyasi Neticeler Doğuracaktır." yazmaktadır.

Yahudiler arasında daima bir kardeşlik ve karşılıklı sevgi hisleri hüküm sürmüştür” olduğu ifade edilmiştir. Son olarak “*Van Yahudilerinin göç etmeğe niyetleri yoktur. Bununla beraber, daima, İsrail’de olup geçeleri, ilgi ile takip etmektedirler*” denilmiştir¹⁰⁴⁵. Ancak –tahminimizce- bu haberde bahsi geçen 250 Musevi’nin İsrail’e göç ettiklerine dair bir bilgi Rıfat Bali tarafından verilmektedir. Bali, Van’daki 250 Musevi’nin Ekim 1950’de İsrail’e göç ettiği bilgisini Jewish Telegraphic Agency’i kaynak göstererek sunmuştur¹⁰⁴⁶. Yerel basından “Van Sesi” gazetesinde 1950 yılı boyunca bu konuda hiçbir haber yapılmamıştır.

Naim Güleriyüz, 1952 senesinde 25 Musevi’nin Çukurca güzergahıyla İstanbul’a göç etmesi nedeniyle 1955 yılına gelindiğinde Van’daki nüfusun 76 kişiye düştüğünü belirtmiştir¹⁰⁴⁷. Ancak 1949-1950 arasındaki İsrail’e göç sürecine değinmemiştir.

Van’daki Musevilerin İsrail’e göç etme süreçleri hakkında bir bilgi de Süleyman Şanlı’nın tezinde mevcuttur. Van Başkale’deki Yahudiler ile Müslümanlar arasındaki ilişkilerin İsrail’in kurulma sürecinde yaşanan göçler esnasında bozulmaya başladığı Başkale Yahudi toplumunun son Hahamının oğlu Avigdor Şekerci tarafından Şanlı’ya belirtilmiştir. Şekerci’ye göre yöre insanları Yahudilerin şehri terk etmelerini istemiyorlardır. Çünkü gerçekten çok iyi geçiniyorlardır. İsrail’in kurulmasından sonra yaşlıların değil ama gençlerin tutumu Yahudilere karşı “*kıskançlığa*” dönüşmeye başlamıştır¹⁰⁴⁸.

Van Başkale’deki Yahudi yaşamı 1960’lı yıllarda sona ermiştir. Ancak bu bilgiyi gazete veya arşiv belgelerinden tespit edemiyoruz. Bu konu hakkında yalnızca yapılmış röportajlar vasıtasıyla bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. Van Yahudilerinden olan Rahmi Güner ileride bahsedeceğimiz Şalom gazetesine verdiği röportajda Başkale’de 1964 yılında bir Musevi kızının Müslüman bir gençle evlenmesi üzerine bütün Yahudilerin birbiri ardınca göç ettiklerini ifade etmiştir¹⁰⁴⁹. 1964 senesindeki “Van Sesi” gazetesinde bu konuyla ilgili bir haber bulamadık. Ancak Şanlı’nın

¹⁰⁴⁵ “Van Yahudileri”, *Türkiyenin Sesi*, nr.4, 24 Kasım 1949, s.2,5.

¹⁰⁴⁶ Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, s.247.

¹⁰⁴⁷ Naim A. Güleriyüz, *Tarih Boyunca Trakya Ve Anadolu’daki Yahudi Yerleşim Yerleri*, s.245.

¹⁰⁴⁸ Süleyman Şanlı, *Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.131.

¹⁰⁴⁹ Dora Niyego, “Rahmi Güner’in Anılarıyla Van Yahudileri”, *Şalom*, nr.3309, 2 Ekim 2013, s.5.

tezinde Van Yahudilerinden Eliyahu İlim'in -tahminimizce bu konu hakkında olan-anlattıkları önemlidir. Ona göre 1962 yılında bir Müslüman genç Başkale'de Yahudi bir kızı sevmiş ve onunla kaçmıştır. Kızın ailesi bunu duyunca kızı geri almıştır. Sonrasında genç kendi ailesinden düzinelerce kişiyle kızın evinden kızı geri almıştır. Ve ikisi evlenmişlerdir¹⁰⁵⁰.

Türkiye'deki Musevi topluluklarından geriye kalanları görmek isteyen Salzman ailesi 1984-1989 yıllarındaki seyahatlerinde ziyaret etmedikleri Van Başkale'ye 2001 yılında gitmişlerdir. Burada yaşamış Museviler hakkında bilgi edinebilmek için bazı yaşlı Türklerle konuşmuşlardır. Onlara göre 1940'lara kadar Başkale'deki ticarethanelerin yarısından fazlasına Museviler sahiptir. Örneğin Ekrem Acar isimli bir terzi kariyerine Musevi bir terzinin çırağı olarak başlamıştır ve sonra 8 yıl için Musevi bir ortağı olmuştur. Buradaki Musevilerin çoğu manifaturacıdır. Diğer bir deyişle tekstille ve çorap, iç çamaşırı gibi giyimin küçük parçalarıyla meşgul olmuşlardır. Bazı Museviler koyun bakmışlar ve onların yünlerini boyayıp satarak halı kilim yapımında kullanmışlardır. Yine Türk görüşmecilerin verdikleri bilgilere göre Başkale'den son ayrılan Musevi aile Kutlar ailesi olup 1942 yılında İstanbul'a gitmişlerdir. Bu aile Başkale Musevi toplumuna ait Tora'yı yanlarına almışlar ve onu Hahambaşılığa vermişlerdir¹⁰⁵¹. Bu bilginin bilhassa tarihinin 1942 yılı olması yaptığımız araştırmalara göre kesinlikle yanlıştır. Zira daha 1949 yılında yukarıda aktardığımız üzere 250 Musevi yaşamaktadır. Muhtemelen 2001 yılında en azından olayın tarihi yanlış hatırlanmış olmalıdır. Salzman ailesi İstanbul'da Kutlar ailesinden Nuri (Uryel) ve Ağa (Aron) Kutlar ile görüşmüşlerdir. Ağa (Aron) ailesini anlatmıştır. Ona göre akrabaları Aramice ve Türkçe ile Kürtçe de bilmektedirler. Onun hatırladığı kadarıyla Museviler ile yerli halk arasında iyi ilişkiler vardır. Ancak Başkale'de pek çok aile gibi, Musevi ve benzer şekilde Müslüman, çoğu Musevi daha büyük bir şehirde beklentilerini geliştirmek için kenti terk etmişlerdir. Türkiye'nin büyük şehirlerinde iş kurmak için gidenlerin yanı sıra Başkale'yi terk eden Musevilerin bazıları İsrail'e gitmişlerdir. Salzman ailesi Başkale'deyken Kadri Abbasoğlu isimli bir Türk ile Museviler hakkında konuşmuşlardır. Kendisi Musevi

¹⁰⁵⁰ Süleyman Şanlı, *Culture. Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey*, s.171.

¹⁰⁵¹ Ayşe Gürsan-Salzman, *Travels In Search Of Turkey's Jews*, s.152.

Mahallesi olan Başkale’de büyümüştür ve yalnızca Musevi çocukları ile arkadaş olmuştur. İstanbul’a giden Musevi arkadaşlarının telefon numaralarını almıştır ve halen onlarla düzenli iletişim halindedir¹⁰⁵². 60 yaşlarındaki Abbasoğlu daha önce bahsettiğimiz bir Müslüman genç ile bir Musevi kızın evliliği hadisesinden de bahsetmiştir. Olayın tarihi tahminen 1950’lerdir. Yerli bir Müslüman genç hahamın kızını sevmiş ve onu babasından istemiştir. Haham ilk önce olumlu cevap vermiş fakat son kararı vermek için akrabalarına danışması gerektiğini söylemiştir. Ardından akrabalarına danışıp onların bu evliliği onaylamadıklarını açıklamıştır. Hahamın bu son kararından kısa bir süre sonra Müslüman genç ve yerli halktan bazı kişiler hahamın evini basıp kızını almışlardır. İki genç evlenip Balıkesir’e yerleşmişlerdir¹⁰⁵³. Her ne kadar bu evlilik olayının tarihi belirlenemese de daha önce Şanlı’nın tezinden aktardığımız anlatıları da dikkate aldığımızda toplumdaki ayrışmayı tetiklediği ve göçlere etki eden bir süreç neden olduğu anlaşılmaktadır.

Van’ın Başkale ilçesinden 1960’larda ayrılmış Musevilerden olan 46 kişi 2011 yılında burayı ziyaret etmiştir. Konuyla ilgili olarak “Milliyet” gazetesinde yapılan habere göre Yahudiler ilçeye 300 araçlık bir konvoyla gelmişler ve bu sırada davul, zurna ve çiçekler ile karşılanmışlardır. Hatta bazıları Başkale’ye vardıklarında toprağı öpmüşlerdir. Yerli halkın kendilerine gösterdikleri ilgiden memnun kalmışlardır. Grubun sözcüsü olan Bahattin Güner, Başkale halkının göstermiş olduğu alaka ve misafirlik sebebiyle çok duygulanıp mahcup olduklarını bu nedenle de ilçe halkına “minnettar” olduklarını ifade etmiştir. Bu ziyaret esnasında Yahudiler 1960’lı yıllarda ikamet ettikleri Kale Mahallesi’ndeki evleri gezmişlerdir. Mahalle sakinlerinden 82 yaşında olan Hediye Uyar gelen Yahudilerden bazılarını tanımıştır. Son olarak ilçeye 6 kilometrelik mesafede olan Şeyh İsmail Kutbettin Türbesini ziyaret edip türbeye ip bağlayıp dua etmişler ve kendilerine ikram edilen yöresel yemeklerden yemişlerdir. Ayrıca buradaki çocuklara hediyeler dağıtıp ilçeden ayrılmışlardır¹⁰⁵⁴.

¹⁰⁵² Ayşe Gürsan-Salzmänn, *Travels In Search Of Turkey’s Jews*, s.154.

¹⁰⁵³ Ayşe Gürsan-Salzmänn, *Travels In Search Of Turkey’s Jews*, s.156.

¹⁰⁵⁴ “Yahudiler 50 Yıl Sonra Başkale’de”, *Milliyet*, nr.22946, 14 Mayıs 2011, s.20.

Van- Başkale Yahudilerinden 1956 doğumlu olan ve ilkokul 3. sınıfa kadar Van Fatih İlkokulu'nda okuyan fakat sonrasında ailesiyle beraber İstanbul'a göç eden Rahmi Güner ile 2013 yılında Şalom gazetesinde hem 2011 senesinde yapılan gezi hakkında hem de Van'daki Yahudi yaşamı hakkında bir röportaj yapılmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Başkale Mahallesinde 1960'ların başında 30-40 kadar aile bulunmakta olup 1948 öncesi ise en az yüz aile ikamet etmektedir. 1964 senesinde bir Musevi ailenin kızı Yahudi olmayan biri ile evlilik yapınca bütün aileler birbiri ardınca İstanbul'a göç etmişlerdir. Yöre Yahudilerinin evlerinde konuştuğu dil Targum lisanıdır. Başkale'de lise olmadığı için ortaokul sonrası Yahudi gençlerin çoğunluğu İstanbul'a bir kısmı da Van'a giderek eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Erkeklerin yaptığı işler ilk sırada koyun ticareti olmak üzere manifatura, hırdavat ve elektrik ticaretidir. Sermaye sahibi oldukları için baharda köylünün koyunlarını toplayıp tüccarlara, koyunların yapağını da Adana'daki yün fabrikalarına satarak geçimlerini sağlamışlardır. Her ailenin takas suretiyle aldığı en az 600 koyundan oluşan bir sürüsü ve zengin ailelerin ise iki sürüsü vardır. Çok dindar bir toplumdur. O dönemki hahamları aynı zamanda şöhetlik (kasaplık) yapmakta olup ismi Yair Yona'dır¹⁰⁵⁵.

Buraya kadar aktardığımız bilgiler doğrultusunda Van'daki Musevilerin 1960'ların ortalarından itibaren burayı terk ettikleri ancak yine de aradan yıllar geçmesine rağmen buraya olan aidiyet duygularını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

3. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Musevilerin Göçleri

3.1. Giresun

Cumhuriyet dönemindeki nüfus sayımlarına göre Giresun'da ikamet eden Musevi nüfus çok azdır. 1927 sayımına göre 6 olan¹⁰⁵⁶ Musevi nüfus 1935'de 8'e yükselmiş¹⁰⁵⁷ fakat 1945'de 1'e düşmüştür¹⁰⁵⁸. Akabinde 1955¹⁰⁵⁹ ve 1960¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁵ Dora Niyego, "Rahmi Güner'in Anılarıyla Van Yahudileri", *Şalom*, nr.3309, 2 Ekim 2013, s.5.

¹⁰⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.168.

¹⁰⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

sayımlarında 0'a inmiş ve 1965 sayımında tekrar 1'e yükselmiştir¹⁰⁶¹. Naim Güleriyüz, Trakya ve Anadolu'daki Yahudi yerleşimlerini anlattığı kitabında Giresun'daki Yahudiler hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Benzer şekilde Avram Galante de ilgili eserinde Giresun'da ikamet etmiş Musevilerden bahsetmemiştir. Ancak 1941 yılında Giresun CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi' nin partinin Yüksek Genel Sekreterliği'ne o tarihte kente gelmiş Museviler hakkında yazdıkları konumuz açısından şehri önemli hale getirmektedir. Buna göre: *“Bazı bölgelerde yapılmakta olan ihtiyarî tahliye dolayısıyla buraya Trakya ve İstanbul'dan birkaç Musevi ailesi gelmiştir. Bunların burada ecnebi bir müessesede çalışan akrabaları nezdinde misafir olarak geldikleri anlaşılmıştır.”* Gelen Museviler *“10-15 kişilik”* bir kafiledir. Bu kafiledeki kadın ve erkeklerin Türk ve Müslüman isimleri taşımaları çevrede şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu Musevilerin kentteki yakın akrabaları ve kardeşleri *“Ester, Yako, Mois”* gibi adlara sahipken gelenlerin nüfus kağıtlarındaki adları *“mahkeme kararıyla”* Türk ve Müslüman adlarına çevrilmiştir. Aldıkları isimler *“Münevver, Aykut, Sevim”* gibi adlardır. Bu isimleri alanlara *“nasıl bir nazarla bakılması gerektiği”* sorulmuş ve bu kişilerin ad değişikliği yapmalarındaki neden, anlam ve amacın *“aşıkâr”* olduğu belirtilmiştir. Bu duruma izin verilmesi halinde yıllar içinde bu kişilerin çocuklarının nüfus kayıtlarında vaktiyle anne ve babalarının Türk adlarına sahip olmaları dolayısıyla *“hakiki bir Türk'müş gibi sicilde görülecek”* olmalarının gelecekte *“mahzurlu ve endişe verici”* bir hal ortaya çıkaracağı düşünülmüştür. Fakat yine de mahkemede *“muhik bir sebep”* sunularak ad değişikliği yapılabildiği için *“belki”* bu kişilerinde bu suretle mahkemeden karar almış olabilecekleri ihtimali göz önüne alınmış ve ilgili maddenin uygulanması esnasında bu gibi sakıncaların dikkate alınması talep edilmiştir. Belgede anlatılan bir diğer konu ise gelen Musevilerden askerlik zamanındaki bir kişi ailesi ile birlikte Trakya'dan bu şehre sevki için teşebbüste bulunmuştur. Bu amaçla *“muharref bir vesika”* sunarak hükümeti kandırarak

¹⁰⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950, s.168.

¹⁰⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.114.

¹⁰⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.170.

¹⁰⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.229.

“askerlikten kurtulmağa” çalışmıştır. Fakat devlet memurları bu hileyi anlamış ve gerekeni yapmışlardır¹⁰⁶². Rıfat Bali bu belgeden ilk bahseden kişinin St. Lawrence Üniversitesi’nde öğretim üyesi Dr. Howard Eissentat olduğunu belirtmiştir. Bali ayrıca belgenin Musevilerin Türk isimleri almalarıyla ilgili kısmını okuyucuya sunmuştur. Ancak Eissentat’ın hangi eserinde, nerede bu belgeden bahsettiğini açıklamamıştır. Zira yalnızca belgenin kendisini kaynak göstermiştir¹⁰⁶³. Belgede yazan olaylar hakkında CHP parti üyesi Nuri Ahmet Çimşit tarafından çıkarılmakta olan “Yeşilğiresun” gazetesinde herhangi bir haber yapılmamıştır¹⁰⁶⁴. Ayrıca Cumhuriyet arşivinde bu belgedeki konunun öncesi ve sonrası hakkında hiçbir kayıta ulaşamadık.

Giresun’da yaşamış Musevilerle ilgili olarak bu hadise haricinde Cumhuriyet arşivinde tespit edebildiğimiz bir başka olay 1930’lu yıllarda sıkça karşılaştığımız “Türklüğü tahkir” suçlamalarıyla ilgilidir. 1936 yılında Giresun’da Davit isminde bir Yahudi hakkında Türklüğe hakaret ettiği gerekçesiyle Giresun Cumhuriyet savcılığınca bir evrak Adliye Vekaletine gönderilmiştir. Türk Ceza kanunun “*değişen 160. Maddesi*” gereğince soruşturma yapılabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığından izin alınması gereklidir¹⁰⁶⁵. Ardından Büyük Millet Meclisi de Davit hakkında soruşturma yapılmasını uygun görmüştür¹⁰⁶⁶. Bu belgelere ilaveten Giresun’da “İsrail” isimli bir köyün mevcut olması da Giresun’da

¹⁰⁶² CHP Vilayet İdare Heyete Reisi’ nin CHP Yüksek Genel Sekreterliği’ne gönderdiği 2 Haziran 1941 tarihli yazı. **BCA**, Yer nr: 490.1. Fon kodu: 611.120.6. Bu belgede yazan “*bazı bölgelerde yapılmakta olan ihtiyarî tahliye*”, ifadesinden hareketle bu şehre gelen Musevilerin 1 Nisan 1941 tarihli İcra vekilleri kararnamesine göre geldikleri düşünülebilir. Bkz. **BCA**, Yer nr:30.18.1.2 Fon kodu:94.29.4.

¹⁰⁶³ Rıfat N. Bali, “Gayri Müslim Yurttaşlar Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Ortaya Çıkan Görüşler: Bir Bilanço Denemesi”, **Toplu Makaleler- I Tarihî Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2013, s.483.

¹⁰⁶⁴ C.H.P. Giresun Vilayeti Parti teşkilatının 1 Haziran 1944 tarihinden 31. Aralık 1944 tarihine kadarki durumunu gösteren 2. Altı Aylık Çalışma Raporu s.25. **BCA**, Yer nr:490.01. Fon kodu:656.188.1. “Yeşilğiresun” gazetesinin 5 Nisan 1941 ile 23 Kasım 1943 tarihleri arasındaki nüshalarını inceledik. Fakat yukarıda ifade ettiğimiz gibi kente yeni gelen veya kentte yaşamakta olan Musevilerle ilgili hiçbir bilgiye ulaşamadık. İlaveten Varlık Vergisi ile ilgili haberlerde vergi mükellef listelerinde de gördüğümüz kadarıyla Türk isimleri yazılıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. “Varlık Vergisi”, **Yeşilğiresun**, nr.760, 9 II.Kanun 1943, s.2.; “Varlık Vergisi Mükellefleri Listesi”, **Yeşilğiresun**, nr.760, 9 II.Kanun 1943, s.3.; “İkinci Liste Varlık Vergisi Mükellefleri”, **Yeşilğiresun**, nr.770, 20 Mart 1943, s.1.

¹⁰⁶⁵ Adliye Vekaleti’nden Başvekalet’e gönderilen 28 Eylül 1936 tarihli tezkire. **BCA**, Yer nr:30.10. Fon kodu:42.269.4. s.4.

¹⁰⁶⁶ 29 Eylül 1936 tarihli tezkireye cevap olarak Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından Başvekalet’e 7 Ekim 1936 tarihinde gönderilen yazı. **BCA**, Yer nr:30.10. Fon kodu:42.269.4. s.2.

Musevilerin ikamet etmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir¹⁰⁶⁷. 1970’li yıllarda bu köyün ismi “Kovapınar” köyü olarak değiştirilmiştir.

Sonuç olarak Giresun ilinde mevcudiyetleri hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibi olduğumuz Musevi nüfus Cumhuriyetin ilk nüfus sayımında 1927’de 6 kişi iken sonrasında 1941 yılında şehre gelen 10-15 kişilik kabileyle artış göstermiş olmalıdır. Buna rağmen 1945 yılındaki nüfus sayımında şehirdeki Musevi nüfus yalnızca 1 kişi olarak tespit edilmiştir. 1941-1945 yılları arasındaki 4 yıllık süre içerisinde ve sonraki yıllarda bu 10-15 kişilik nüfusa ne olduğu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

3.2. Tokat

Tokat Musevilerinden bahseden Naim Güleriyüz XVII. ve XVIII. asırlarda bu kentteki Musevi hayatıyla alakalı “*pek az bilgi*” sahibi olduğunu ifade etmiştir. Güleriyüz’ün Cuinet’ten aktardığına göre XIX. asrın başlangıcında 100 Musevi ailesi bulunmasına rağmen yüzyılın sonunda şehirdeki Musevi nüfus 230’u Erbaa’da olup toplam 400 kişiden ibarettir¹⁰⁶⁸. Tokat’taki Musevilerle ilgili olarak Tanzimat Dönemi’ndeki Temettüat defterleri incelenerek bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada tespit edildiğine göre 1844-1845’de Sivas eyaletine bağlı olan Tokat kazasında beş mahalle içinde toplam 38 hanede Museviler yaşamaktadır. Kişi sayısı olarak bu sayı 190 kişiye tekabül etmektedir. İbadethaneleri Sinadrik’tir. Sinadrik’in onarılması için bazı dönemlerde devletten izin talep etmişlerdir¹⁰⁶⁹. 1844-1845 yılındaki Temettüat defterine göre Musevilerin en çok attarlık mesleğini icra ettikleri görülmektedir. 38 Musevi hanesinden 15’i esnaf, 2’si tüccar, 12’si paralı işçi, 1’i resmi vazifeli olarak geçinmektedir. Geriye kalan hanelerden ise 3’ü yetim, 1’i dilenci, 1’i ihtiyar, 1’i deli ve 1’i de iş göremez vaziyettedir. 1 hanenin ise ne işle meşgul olduğu

¹⁰⁶⁷ Giresun’a bağlı İsrail köyündeki İngiliz bakır madeni şirketi ile alakalı 28 Mart 1926 tarihli İcra Vekilleri Kararnamesi **BCA**, Yer nr:30.18.1.1. Fon kodu: 18.22.20.

¹⁰⁶⁸ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu’da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.255.

¹⁰⁶⁹ Necati Çavdar, “Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)”, **Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014)** C.1, s.334. Ayrıca aynı eserde Musevi nüfusun şehirdeki toplam nüfusun %0.96’sını oluşturduğu da belirtilmiştir. Diğer milletlerin yüzdesel oranları ise: %54.40 Müslümanlar, %33,93 Gregoryen Ermeni, %5,67 Rumlar, %4,45 Katolik Ermeniler ve %0.56 Kıptiler (Çingene) olarak hesaplanmıştır. Bkz. Necati Çavdar, **a.g.m.**, s.333.

yazılmamıştır¹⁰⁷⁰. 1892 yılına gelindiğinde Tokat'ta 400 Musevi bulunmaktadır. Akabinde 1903'de 260 ve 1907'de 299 Musevi yaşamaktadır¹⁰⁷¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan ilk nüfus sayımlarına göre 1927 yılında Tokat'ta 86'sı şehir merkezinde 6'sı Zile köylerinde olmak üzere toplam 92 Musevi yaşamaktadır¹⁰⁷². Ardından 1935'de yapılan sayıma göre 70 Musevi vardır¹⁰⁷³. 1945 yılındaki sayımda bu şehirde ikamet eden Musevi sayısı 30'a düşmüştür¹⁰⁷⁴. Sonraki sayımlarda ise 1955'de 6¹⁰⁷⁵, 1960'da 2¹⁰⁷⁶ ve 1965'de 9 Musevi'nin yaşadığı tespit edilmiştir¹⁰⁷⁷.

Tokat'ta Musevilere ait bir sinagog bilinmektedir. Bu sinagogun, Halit Mahallesi veya Yahudi Mahallesi ismiyle bilinen yerde, Bakırcılar Caddesi'nin arkasında Pervane Hahamı yolu üzerinde bulunduğu belirtilmektedir. Ancak Musevilerin 1940'lı senelerde Amasya veya İstanbul'a gitmeleriyle mevcutları çok azaldığı için o tarihlerde sinagog kapanmıştır. Günümüzde sinagogun binası dahi yoktur. Naim Güleriyüz Tokat'tan 1952 yılında "*en son ayrılan Yahudilerden*" biri olan Meri Mizrahi ile 2008 yılında görüşme yapmıştır. Mizrahi'nin anlattıklarına göre sinagog "II. Dünya Savaşı yıllarında" kullanılmamaktadır. Son hahamları İzahar Hekimoğlu'dur. Hekimoğlu Samsun'da yaşamakta olup zaman zaman Tokat'a gelerek dini meseleleri düzenleyen kişidir. Onun ardından şöhet de kalmadığı için et yememeye başlamışlardır¹⁰⁷⁸.

1907 yılında Tokat'ta doğmuş ve çocukluk çağını burada geçirmiş bir Ermeni olan Andre Sernin anılarında bu şehirdeki Musevilerden şöyle bahsetmektedir:

¹⁰⁷⁰ Necati Çavdar, **a.g.m.**, s.340.

¹⁰⁷¹ Necati Çavdar, **a.g.m.**, s.347.

¹⁰⁷² Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i evvel (Ekim) 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 2, Ankara 1929, s.42-43. Zile köylerindeki 6 Musevi kadındır.

¹⁰⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937, s.193.

¹⁰⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt:65, no:286, Ankara 1950, s.170.

¹⁰⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961, s.115.

¹⁰⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964, s.171.

¹⁰⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969, s.231.

¹⁰⁷⁸ Naim A. Güleriyüz, **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, s.255-256.

“Yahudiler azdı. Çoğu yoksuldu. Kendi gettolarında izole yaşarlardı. Akraba evlilikleri nedeniyle de büyük çoğunluğu dejenere anormal insanlardı. Ne Rumlarla ne de Ermenilerle ilişki kurarlardı. Türkler ise her ne hal olursa olsun onlara ilişmezdi. Tabii ortada gerçek olan bir durum var. Onların durumu ne Ermenilere benziyordu ne de Yunanlılara, yani, onların hak iddia ettikleri bir şey yoktu ki...”¹⁰⁷⁹.

Sernin’in bu anlattıkları her ne kadar sübjektif ve hatta hakarete varan yorumlardan ibaret olsa da Tokat Yahudileri hakkında bilgi veren kaynaklar çok az olduğu için kayda değer niteliktedir.

1934 yılında Tokat’ta doğmuş olan bir diğer Ermeni Agop Arslanyan 1946 yılında -12 yaşında iken- İstanbul’a göç etmiştir. Burada geçirdiği çocukluk anılarını kitap haline getirmiştir. Arslanyan bu kitabında Tokat’ta yaşayan Museviler hakkında da bilgi vermektedir. Onun verdiği bilgilere göre Sulu Sokağa açılan aralık Yahudi Mahallesidir. Bu mahallede 7-8 Musevi aile yaşamaktadır. Kadınlar nadiren sokağa çıkmaktadır. Arap kadınlarına benzer şekilde ferace giyerek dolaşmaktadırlar. Hatta ellerine siyah eldiven giyenler bile mevcuttur. Bir hahamları vardır. Hahamın eşi ebelik yapmaktadır. Aileler Ermeni ve Müslüman ebeler nazaran daha çok hahamın eşini çağırırmaktadırlar. Haham sokağa çıktığı zaman mahallenin çocukları ona hoş olmayan şarkılar söylemektedirler¹⁰⁸⁰. Museviler hakkında söylenen “*uyduruk hikayeler*” nedeniyle yerli ahalinin ekseriyeti Musevilere “*kin*” duymaktadır. Bu sebeple Museviler de “*genellikle korku içinde*” hayat sürmektedirler. Arslanyan’ın çocukluğundan tanıdığı bir Musevi de kıyafet satan Bahor efendidir. Arslanyan’ın babası kıyafetlerini bu kişiden alıp karşılığında sadece un verebilmektedir. Yıllar sonra Bahor efendi ile babası ve kendisi İstanbul’da karşılaşmışlardır. Birbirlerine sarılmışlardır. Bahor efendi ile Arslanyan’ın babası 20 Kur’a zamanında beraber askerlik yapmışlardır¹⁰⁸¹.

¹⁰⁷⁹ Andre Sernin, **Tokatlı Yetvart’ın Anıları**, Çev. Anais Martin, 1. Baskı, İstanbul, Pencere Yay., 2009, s.17.

¹⁰⁸⁰ Agop Arslanyan, **Adım Agop Memleketim Tokat**, 1. Baskı, İstanbul, Aras Yay., 2005, s.88. Arslanyan ayrıca kentteki Musevi mezarlığı hakkında “*kale arkasında küçük bir Yahudi mezarlığı da varmış, ben görmedim*” demektedir.

¹⁰⁸¹ Agop Arslanyan, **Adım Agop Memleketim Tokat**, s.89-90.

Cumhuriyet Dönemi'nde Tokat'ta yaşayan Museviler hakkında bilgi edinmek amacıyla Tokat yerel gazetelerinden "Tokat" isimli vilayet gazetesinin 1927-1938 yılları arasındaki nüshalarına ulaşamadığımız için -1938 yılında yayımlanmaya başlayan¹⁰⁸²- "Yeşilirmak" gazetesinin erişebildiğimiz 1938 ve 1939 yıllarına ait sayılarını inceledik. Ayrıca "Yeşil Tokat" gazetesinin 1949 yılının ilk iki ayında çıkan sayılarına ulaştık. İlaveten Tokat Halkevi tarafından 1934 yılında yayımlanmaya başlanan "Yeni Tokat" dergisinin 1934-1935 senelerindeki sayılarını inceledik¹⁰⁸³. Bu yayınlarda maalesef kentteki Musevilerle alakalı herhangi bir haber tespit edemedik. Cumhuriyet arşivinde ise Tokatla ilgili olarak elde ettiğimiz 1939 ve 1941 tarihli belgeler önemlidir. 1939 tarihli belgede "*Aslen Milaslı olan Şalon İsrail Nayir'in durumu şüpheli görüldüğünden karısı Hayim Berre, kızı Mazalto Nayir, oğulları Naryoz Nayir, Jozef Nayir ve kızı Viktorya Nayir ile birlikte Tokat vilayet merkezine iskanları*", "*2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. Bendinin ç fıkrasına tevfikan*" İcra vekilleri heyetince 26 Ocak 1939'da kabul edilmiştir¹⁰⁸⁴. Alınan bu kararın ardından konuyla ilgili olarak ulaşabildiğimiz ikinci ve son belge 1941 tarihliidir. Belgede -ismi biraz farklı yazılmış olan- Milas'ta avukatlık yapan ve "*şüpheli durumundan ötürü Tokat'a nakline karar verilen Şalom İsrail*" için "*şimdiye kadar vilayetçe fena bir hali görülmediği anlaşıldığından ailesi efradile birlikte Tokat'a nakline dair olan 2/I0330 sayılı kararname hükmünün*" kaldırılmasına İcra vekilleri heyetince karar verilmiştir¹⁰⁸⁵. Belgeler incelendiğinde her ne kadar -1939'dan 1941 senesine kadar geçen- yaklaşık 1,5-2 yıllık süre içerisinde, bu ailenin Tokat'ta yaşayıp yaşamadığı net olmasa da 1939-1941 yılları arasında Tokat'ta yaşayan Musevilerin olabilme ihtimalini düşündürmektedir. İlaveten bir anlamda Tokat'ın sürgün yeri olarak görüldüğüne de işaret etmektedir.

Tokat Musevilerini anlatan bir başka eser 2008 yılında kendisi de Tokat kökenli olan fakat oraya hiç gitmemiş olan Reneta Sibel Yolak tarafından yazılmıştır.

¹⁰⁸² "Yeşilirmak'ı Çıkarırken", **Yeşilirmak**, nr.1, 7 II.Kanun 1938, s.1,3.

¹⁰⁸³ Dergide Ermeni azınlıkla ilgili birkaç haber mevcuttur: "Türklüğü Tahkir Davası", **Yeni Tokat**, S.23, 1 Ağustos 1934, s.13.; "Vatandaş Nankörlüğü", **Yeni Tokat**, S.24, 15 Ağustos 1934, s.13.

¹⁰⁸⁴ İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Ocak 1939 tarihli kararnamesi. **BCA**, Yer nr: 30.18.1.2. Fon kodu: 85.119.4. Bu belgenin özetinde Avukat Şalon'un iskan edileceği vilayetin "Tokat" yerine "Kastamonu" olarak yazılmış olması belgeye ulaşmamızı bir hayli güçleştirmiştir.

¹⁰⁸⁵ İcra Vekilleri Heyeti'nin 28 Nisan 1941 tarihli kararnamesi. **BCA**, Yer nr: 30.18.1.2 Fon kodu: 94.36.6.

Yolak ailesinden dinlediklerini kayda geçirmiştir. Büyükannesinin babası Tokat'ta hahamlıkla beraber aynı zamanda şöhetlik ve moellik yapmış biridir. Ayrıca kabalist ve “*en yetkili din*” bilginidir. Anneannesinin babası İzahar Mizrahi ise Tokat'taki sinagogda görev yapmıştır. Rav olan büyük dedesi her yıl Pesah, Şavuot ve Sukot bayramlarında İsrail'i ziyaret eden ve ticaretle geçimini sağlamış biridir. Yolak Tokat'taki toplumsal hayattan da bahsetmiştir. Ancak onun anlattıkları daha çok Osmanlı'nın son dönemleri ile cumhuriyetin ilk yıllarına denk düşmektedir. Ayrıca net bir tarih ve kronoloji sunmamıştır¹⁰⁸⁶.

2009 yılında Şalom gazetesinden Şana Tova eşi ile beraber birkaç gün Tokat'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde kendilerine Tokatlı Eczacı Aziz Bey isminde biri refakat etmiştir. Tova'nın izlenimlerine göre “*bir zamanlar canlı bir yaşamın olduğu azınlık mahalleleri artık yıkıntı halindedir*”. Eski Yahudi Mahallesi “Sulu Sokak” ismiyle bilinmektedir. Musevi Cemaati'nden herhangi bir iz kalmamıştır. Sinagog ve mezarlıkları bulunmamaktadır. Tova'ya Tokat kökenli olup Kanada'da yaşayan bir Musevi -kısa müddet önce doğduğu yerleri görmek amacıyla gittiği- Tokat'ta ara sokaklardaki bir evde yerde eşik olarak kullanılan bir mermer üzerinde “Davud'un Yıldızı”nı gördüğünü anlatmıştır. 2009 yılında şehirde Gayrimüslim olarak yalnızca Ermeni Cemaati'nden Nazar Usta isminde bir kişi kalmıştır¹⁰⁸⁷.

Tokat Musevileriyle alakalı olarak 2018 yılında Şalom gazetesinde İvo Molinas tarafından bir köşe yazısı kaleme alınmıştır. Kendisi Tokat'a gitmiştir. Onun verdiği bilgilere göre Tokat'ta 2018'de Musevi bulunmamaktadır. Molinas kentte “*tarih bilinciyle dolu bazı arkadaşlar*” ile görüşmüştür. Onlardan öğrendiğine göre “Tokat” Sinagogu “*cemaatsizlikten dolayı 1910'lu yıllar civarında içindeki kutsal metinlerin hahamlar tarafından başka bir bölgeye nakledilmesi suretiyle*” kapanmıştır. Ardından 1930'ların başında sinagogun tümü yıkılmıştır. 2018'de

¹⁰⁸⁶ Reneta Sibel Yolak, “Tokat Yahudileri”, *Şalom*, nr.3020, 2 Ocak 2008, s.5.; Reneta Sibel Yolak, “Tokat Yahudileri”, *Türkiye'deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar*, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, Libra Yay., 2016, s.253-257.

¹⁰⁸⁷ Şana Tova, “Tokattaki Sulu Sokağı”, *Şalom*, nr.3107, 16 Eylül 2009, s.2.

Yahudi Mahallesi'nin iki ayrı bölümünde iki mezar taşı koruma altındadır. Bu taşlar iki Musevi çocuğun mezarına ait olup üzerlerinde İbranice yazılar mevcuttur¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸⁸ İvo Molinas, “Orta Anadolu Seyahat Notları ve Tokat Yahudileri”, **Şalom**, nr.3562, 24 Ekim 2018, s.2.

SONUÇ

Resmi nüfus sayımları dikkate alındığında 1927 yılından itibaren Türkiye'deki Musevi nüfus her geçen yıl azalmaya devam etmiştir. Bu azalışta öncelikle, İsrail'in 1948'deki kuruluşuna kadar geçen süreçte yaşanan Elza Niyego Olayı, Trakya Olayları, Yirmi Kura İhtiyat Alayları ve Varlık Vergisi gibi pek çok siyasi-toplumsal hadiselerin etkisi mevcuttur. Bu hadiseleri “devletin genel anlamda azınlık karşıtı özel anlamda ise Musevi karşıtı (Antisemit) sayılabilecek” uygulamaları olarak değerlendirmek yanlış bir tutumdur. Örneğin Trakya Olayları için, resmi hükümet tebliğ ve Trakya Umum Müfettişliği raporları dikkate alındığında olayların çıkmasına sebep olan iktisadi ve sosyal sorunlar netlik kazanmaktadır. Zira bu olaylar, I. Dünya Savaşı ve Mütareke dönemi sonrası bölgeden ayrılan Ermeni ve Rumların yerine Musevilerin iktisadi hayatta egemen olması sonucunda yerli ve göçmen Müslüman ahalinin Musevi tüccarlara büyük faiz oranlarıyla borçlu olmalarının ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik sorunlar sebebiyle patlak vermiştir. Ayrıca Trakya, bir sınır bölgesi olduğu için buradaki Türk ve Müslüman nüfus bilhassa Balkanlardan gelen göçmenlerle arttırılmaya çalışılmıştır. Hükümet bölgedeki sorunları Trakya Umum Müfettişliğini kurarak çözmeye çabalamıştır ancak bu yöntem başarılı olmayınca olaylar başlamıştır. Bunun üzerine güvenlik güçleri olayları yatıştırmakla görevlendirilmiştir. Tabii ki neticede bir göç yaşanmıştır. Ancak sebebi antisemitizme ve azınlık karşıtlığına indirgenecek nitelikte değildir. II. Dünya Savaşı esnasında Yirmi Kura İhtiyat Alayları'nda yaşanan trajik hadisler ise azınlıklara karşı güvensiz bir tutumun sonucudur. Bu tutumda I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde bilhassa Ermeni ve Rum azınlığın içerisinde devlet karşıtı faaliyette bulunanların olması etkilidir. Varlık Vergisi uygulaması ise Türkiye genelindeki büyük sermaye sahiplerinin özellikle savaş yıllarında kazanmış oldukları servete devlet tarafından vergi konulmasıdır. Bu yüzden de genellikle Batı illerindeki Musevi nüfus etkilenirken Doğu illerindeki Musevi nüfus görece daha düşük gelir düzeyine sahip olduğu için büyük ölçüde etkilenmemiştir. Doğu illerindeki Varlık Vergisi listelerine bakıldığında mükelleflerin çoğunlukla Müslümanlardan ibaret olduğu görülmektedir. Ayrıca Bursa ili özelinde karılaştığımız 1940 yılına ait arşiv belgesi sonuç bölümünde

bahsedilmesi gereken önemli ayrıntılar içermektedir. Belgeye göre Musevilerin ipek ve koza ticaretindeki üstünlüklerini çekemeyen İhsan İpeker isimli Müslüman esnaf ile arkadaşları bir Musevi'nin söylediği sözleri istismar ederek Musevi Mahallesinde yağma ve saldırıya sebep olabilecek derecede infial oluşturmuşlardır. Bursa Valiliğinin bu hadise karşısındaki tutumu dikkat çekicidir. Zira valilik İhsan İpeker ve arkadaşlarının ipek ve koza piyasasında önemli bir mevki tutan Musevilerden kurtulmak amacıyla bu hadiseyi çıkarttıklarını düşünmektedir. Ayrıca kamu hayatını ilgilendiren böyle bir meselede, hadiselerle karışanlardan 6 kişinin mağdurlarla barıştırılıp serbest bırakılmaları eleştirilmiş ve adliyeden bazı hakimlerin gerektiği gibi davranmadıklarını gösterdiği yönünde değerlendirilmiştir. Bu belge devletin ticarete Gayrimüslim unsurları ortadan kaldırma çabası içinde olduğuna dair iddiaları zayıflatacak niteliktedir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte 1948'de İsrail'in kurulması, Musevilerin Türkiye'den göç etmelerine sebep olan en büyük tetikleyici güç olmuştur. İncelediğimiz gazete haberleri dikkate alındığında gidenlerin çoğunlukla ekonomik durumu iyi olmayan Museviler olduğu görülmektedir. Milliyetçi basından Hergün gazetesi 1947 yılının Aralık ayında Türkiye'deki Musevilerin Filistin'e göç edeceklerini ilk defa gündeme getirdiğinde Musevi cemaatinin önde gelen liderleri ve Şalom gazetesi bu iddiaları kesin bir dille yalanlamışlardır. Ancak 1948 yılının Ekim ayı itibarıyla Türkiye genelindeki genel ve yerel gazetelerin pek çoğunda İsrail'e göç eden Musevilerle ilgili haberlerin yapılmaya başlaması üzerine Şalom gazetesi ve diğer Musevi gazeteleri göç eden Musevilerin var olduğunu inkar etmemişlerdir. Lakin bu defa Hergün başta olmak üzere En Son Dakika ve Son Saat gibi gazeteler ile Şalom ve Şabat gibi Musevi gazeteleri arasında Türkiye'den İsrail'e olan Musevi göçlerini kimlerin teşvik ettiği meselesi üzerinden tartışmalar meydana gelmiştir. İncelediğimiz gazeteler arasında Hergün, göçü kimlerin teşvik ettiğine dair iddiaları en çok gündeme getiren gazete olmuştur. Hergün gazetesi Musevi basınından Şalom, Şabat, Attikva gazeteleri ile La Boz De Türkiye, Or Yehuda ve Or-İsrail dergilerinin yazar ve sahiplerini göçü teşvik ettikleri iddiasıyla doğrudan itham etmiştir. Yine Hergün tarafından, Musevi Cemaati Ruhani Reisi olan fakat resmen herhangi bir Hahambaşı atanmadığı için bir anlamda Hahambaşı olarak kabul

edebileceğimiz Rafael Saban ve Hahamhane, Musevilerin göçünü organize eden kişi ve kuruluş olarak kamuoyuna duyurulmuştur. İlâveten Hahamhane bünyesinde çalışan İtalyan Cemiyet-i Hayriyesi ve Rusya’dan gelen bazı subaylar ile Musevi zenginlerinin de göçü organize ettikleri ilan edilmiştir. Gerek Rafael Saban gerekse de Musevi basının yazarları, göçü yönettikleri iddialarını daima yalanlamışlardır. Göç edenlerin kişisel kararları sonucu gittiklerini belirtmişlerdir. Hergün gazetesinin göç eden Musevilere yönelik tutumuna dikkat edildiğinde Türk vatandaşı olan Musevilerin Türkiye’den ayrılmasını vatana sadakatsizlik olarak gördüğü, Türkiye’de yaşamaya devam eden ve göçe karşı çıkan Musevileri ise “vatanına sadık vatandaşlar” olarak değerlendirdiği göze çarpmaktadır. İlâveten Musevilere göç etmeleri için yardım edenlerin onları kandırdıklarını çünkü İsrail’de Türkiye’den çok daha kötü yaşam koşullarına sahip olacaklarını anlatmak istemiştir. Hergün, Musevileri göç etmeye teşvik eden kişi ve kuruluşları giden Musevilere kıyasla daha çok vatana ihanet/sadakatsizlik üzerinden suçlamıştır. 1948-1952 yılları arasında İsrail’e doğru gerçekleşen Musevi göçleri esnasında yine aynı tarihler içerisinde geri dönen Museviler de olmuştur. Ancak geri dönenlerin sayısı gidenlere kıyasla çok azdır. Geri dönenler çoğunlukla İsrail’de iş bulamayan ve oradaki yaşama koşullarına uyum sağlayamayanlardır.

Genel olarak 1948-1952 yıllarında vuku bulan büyük göç dalgası esnasında ve sonrasında Türkiye’nin Batı ve Doğu illerindeki Musevilerin çoğu eş zamanlı olarak İsrail’e göç etmişlerdir. Ancak Doğu illerindeki Musevilerin göç etmesine sebep olan yerel ölçekli trajik olaylar mevcuttur. Bu olayları kronolojik sırayla takip ettiğimizde Urfa’da 1947 yılının Ocak ayı sonunda gerçekleşen 7 kişilik Musevi ailenin katledilmesi hadisesi ilk sırada gelmektedir. Halen kimler tarafından ne amaçla işlendiği belli olmayan bu cinayet şehirdeki Musevi nüfusun mevcudiyetini kısa sürede yok etmiştir. Benzer şekilde Diyarbakır’da -yerel basından tespit ettiğimiz tarihe göre- 1949 yılında bir Musevi’nin öldürülmesi, bu esnada gerçekleşmekte olan İsrail’e göçlerle beraber buradaki Musevi varlığının sona ermesini hızlandırmıştır. Araştırmamız boyunca çok az bilgiye ulaştığımız illerden biri olan Maraş ilindeki Museviler de 1948-1950 yılları arasında kentten ayrılmışlardır. Ancak bu şehirdeki Musevilerin göç etmesini tetikleyen cinayet ve

benzeri herhangi bir yerel ölçekli trajik hadiseye rastlamadık. Mardin'deki Musevi nüfusa baktığımızda ise yerel ve genel basında -görebildiğimiz yayınlarda- hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca resmi nüfus sayımlarını dikkate aldığımızda 1945 yılı itibariyle şehirdeki Musevi nüfusun 20 kişiden aza indiği görülmektedir. Bu sebeple Mardin'deki Museviler daha ziyade 1927-1945 arasında kentten ayrılmış olmalıdırlar. Adana iline baktığımızda 1948 itibariyle göç edenlerin mevcudiyeti bilinse de yerel basında bu konuyla ilgili olarak yalnızca bir haber yapılmıştır. Ki bu haberdeki bilgi de ilgili kısımda açıkladığımız üzere kanaatimizce hatalıdır. İlaveten hemen belirtelim ki Adana'da 1948-1950 yıllarında çıkan gazetelerin neredeyse tamamını inceledik. Bu nedenle böyle bir sonuçla karşılaşmamız ilginçtir. Mersin'deki göç süreci ise yerel basına yansımıştır. 1948-1952 yılları arasındaki göçlerden sonra Antakya, Adana, Mersin, Gaziantep ve Van şehirleri Doğu'da mevcudiyetlerini sürdürebilen asıl Musevi cemaatleri olmuştur. 1960'lı yıllara gelindiğinde Van'daki Musevi nüfus -dönemin tanıklarının çeşitli zamanlarda vermiş oldukları bilgilere göre- Musevi bir kızın Müslüman bir genç tarafından evlenmek üzere kaçırılması sonrasında nihayete ermiştir. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Antep'teki sağ-sol olaylarında Musevilere yönelik saldırıların yaşanması üzerine 1980'e gelindiğinde buradaki Musevi nüfus da yok olmuştur. Antakya'daki Museviler de Gaziantep'teki sağ-sol olaylarından etkilenmişlerdir. Bu sebeple nüfusları azalmıştır. Fakat günümüze kadar azalarak da olsa mevcudiyetlerini korumuşlardır. Adana ve Mersin'deki Museviler ise görece daha sakin bir hayat sürmüşlerdir. Ancak eğitim ve iş olanakları gibi nedenlerden dolayı İstanbul'a veya yurtdışına göç etmişlerdir. Bu sebeple sayıları çok azalmıştır.

Batı illerine baktığımızda Trakya'daki Museviler için iki büyük göç dalgası göze çarpmaktadır. Biri 1934'deki Trakya olayları sonrasındaki göç diğeri ise 1948'de İsrail'in kurulması ile gerçekleşen göçtür. 1934 yılında yaşanan Trakya olayları üzerine çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaları ve dönemin -1927 ve 1935 yıllarındaki- resmi nüfus sayımlarını dikkate aldığımızda Trakya genelinde olaylardan sonraki ilk bir yıl içerisinde yaklaşık 3 bin kişilik Musevi nüfus azalması olmuştur. Çalışmaların genel kabulü azalan bu nüfusun çoğunluğunun İstanbul'a az bir kısmının da Filistin'e göç ettikleridir. Ancak aynı tarihlerdeki İstanbul nüfusuna

bakıldığında Musevilerin artışı bin kişiden az olmuştur. Bu noktada –dönemin resmi hükümet tebliğlerince de açıklandığı üzere- Trakya’daki Museviler olayların ardından İstanbul’a gelmiş olsalar da ne Trakya’ya geri döndükleri ne de İstanbul’da kaldıkları ihtimali gündeme getirilmelidir. Zira yurt içerisinde başka bir şehre veya yurt dışında Filistin başta olmak üzere herhangi bir ülkeye gitmiş olabilirler. İlaveten Trakya olayları dahilinde Çanakkale iline bir parantez açılmalıdır. Zira Çanakkale olayların başladığı kent olmasına rağmen diğer Trakya illerine kıyasla Musevi nüfusun azalışının en az olduğu ildir. Çanakkale’deki Musevi nüfus 1927 yılına kıyasla 1935 yılında % 15 civarında düşmüştür. Oysa ki diğer Trakya kentlerindeki Musevi nüfus Edirne’de % 34, Kırklareli’nde % 31, Tekirdağ’da % 18 civarında düşmüştür. Ayrıca olaylar başladığında Musevi nüfusun en fazla olduğu şehir Edirne, en az olduğu şehir ise Kırklareli’dir. Dolayısıyla Musevi nüfusun en çok azaldığı il Edirne olmuştur. Çanakkale’deki Musevi nüfus diğer Trakya illerine nazaran çok daha istikrarlı bir şekilde 1945 yılına kadar yoğun olarak mevcudiyetini sürdürebilmiştir. Ardından 1948 yılındaki göçler neticesinde tüm Trakya illeriyle beraber Çanakkale’deki Musevi nüfus da azalmıştır. 1955 yılına gelindiğinde Çanakkale Musevi nüfusunda, 1945 yılına kıyasla neredeyse üçte bir oranında azalma olmuştur. 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşı ve sonrasında 1973 yılında gerçekleşen Yom Kipur Savaşı az da olsa İsrail’e göçleri tetiklemiştir. Yine de 1980’li yıllara kadar Çanakkale ve Trakya genelindeki Musevi mevcudiyeti devam etmiştir. Marmara bölgesinde yer alan bir başka şehir olan Bursa ise Musevi cemaatinin en sakin yaşam sürdüğü yerlerden biridir. Buradaki Musevi nüfus ilgili kısımda aktardığımız üzere İsrail’e göç sürecinde ve sonrasında iş, eğitim gibi kişisel sebeplerden ötürü günümüze kadar azalmaya devam etmiştir. Benzer şekilde Ankara’daki Musevi nüfus da İstanbul’a ve İsrail’e olan göçler sonucunda 2019 itibariyle 35 kişiye inmiştir. İzmir’deki Musevi nüfus 2020 itibariyle ve öncesinde İstanbul’dan sonra en kalabalık olma özelliğini sürdürmektedir. İzmir’deki Museviler bilhassa Cumhuriyetin ilk yıllarında ve 1948’de İsrail’in kurulma sürecinde yurtdışına göç etmişlerdir. Ayrıca sonraki yıllarda İstanbul’a yapılan göçler de halen devam etmektedir. Ege bölgesinde kısaca ele aldığımız Muğla (Milas) Musevileri ise 1948’de İsrail’e yapılmaya başlanan göçler sonucunda 1970’lere gelindiğinde buradan ayrılmışlardır.

Şehirler özelinde yapılan incelemelerde daha net görüldüğü üzere, göçlerin ana nedeni ekonomik olmakla birlikte yaşanan kimi toplumsal ve siyasal olaylar da göçleri etkilemiştir. Ülke içinde yaşanan çatışmalar ve bazı sert politikalar sonrası göçün artışı bu durumun açık göstergesidir. Ayrıca İsrail'in kurulması göç konusunda çok önemli bir dönüm noktasıdır. İsrail'in kurulmasıyla birlikte Musevilerin yine ekonomik kaygılar da taşımakla beraber “anavatana dönüş” düşüncesiyle de ülkeden ayrıldıkları görülmektedir. Bu noktada bir parantez açmak gerekirse Musevilerin (Seferad kökenli olanların) İsrail dışında “anavatana dönüş” düşüncesiyle gidilebilecekleri ülkelerden birinin de İspanya olabileceği düşünülebilir. Basın üzerinden tespit edilebildiği kadarıyla Türkiye’de Musevilerin İspanya’ya göç etme meselesi 1931 yılı Mayıs ayında İspanya hükümetinin dünya genelindeki Seferadlara vatandaşlık davetinde bulunmasıyla gündeme gelmiştir. Akabinde aynı yılın Ekim ayında yeniden bu konu ortaya atılmıştır. Fakat Musevi cemaati adına görüş bildiren herkes İspanya’ya göç etmenin Museviler açısından söz konusu bile olamayacağını belirten açıklamalar yapmışlardır. Zira İspanya engizisyonun ve 1492 yılındaki sürgünün trajik hatırası yüzyıllar geçse de zihinlerde kalmaya devam etmiştir. Amerikan Arşivi’ndeki 1946 yılının Aralık ayına ait bir belgeye göre İstanbul’daki İspanya Konsolosluğu buradaki Musevileri İspanya’ya göç etmeleri yönünde teşvik etmiştir. Ancak bu teşviklerin başarılı olduğuna dair herhangi bir belgeye ulaşamadık. Ayrıca yerel kaynaklardan Cumhuriyet Arşivi’nde Musevilerin İspanya’ya göç etmeleriyle ilgili hiçbir belge mevcut değildir. Sonraki süreçte 2015 yılında İspanya ve Portekiz dünya genelindeki Seferadlara yaşadıkları ülkelerde kalabilme imkanıyla çifte vatandaşlık sahibi olma hakkı tanımaya başlamıştır. Tabii belli koşulları sağlamak gereklidir. Türkiye’deki Museviler de bu ülkelere çifte vatandaşlık başvurusunda bulunmuşlardır ve dil sınavı şartı aramayan Portekiz’i daha çok tercih etmişlerdir. Konuyla ilgili haberler incelendiğinde Türkiye’deki Musevilerin göç etmeden yalnızca Avrupa Birliği vatandaşlığı ve ikinci bir pasaport elde etme olanakları için başvurular yaptıkları anlaşılmaktadır. İlaveten İspanya ve Portekiz’in zihinlerdeki acı hatırası halen mevcuttur. Bu nedenle de Yahudice ile İspanyolca birbirine çok benzeyen diller olmasına rağmen İspanya ve Portekiz, Museviler için hiçbir zaman İsrail benzeri göç edilecek bir “anavatan” kategorisinde olmamıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

I. Amerikan Arşivi

Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression, Massacres. Pogroms., July 15, 1930 – May 1, 1936. July 15, 1930 – May 1, 1936. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930 -1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC51114711985/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=499d933f>. Accessed 7 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspaper., Turkey, Clippings And Items., JAN, 15 1930 – JUL. 29 1931. January 15, 1930 – July 29 1931. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930- 1944. National Arcihives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511482485/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=ee4252c.9>. Accessed 6 Apr. 2020.

Cental File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511190131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&sid=cc319f>. Accessed 6 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.9111, Internal Affairs Of States, Public Press., Newspapers., Turkey, Clippings And Items., AUG. 11 1931 – APR. 8 1932. August

11, 1931 – April 8 1932. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930 – 1944. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC5111448250/GDSC?u=cumhur&sid=GDSC&xid=9ba089cf>. Accessed 6 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States, Social Matters., People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbances, Their Suppression. Massacres. Pogroms., February 8, 1923- March 14, 1928. February 8 March 1923 - March 14, 1928. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802-1949: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC5111557102/GDS?u=cumhurb&sid=GDS&xid=bf849a51>. Accessed 13 Apr. 2020.

Central File: Decimal File 867.4016, Internal Affairs Of States Matters, People., Turkey, Race Problems. Racial Disturbance, Their Suppression. Massacres. Pogroms., May 10, 1945- May 5, 1949. May 10, 1945- May 5 1949. MS Turkey: Records of the U.S. Department of State, 1802- 1809: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1945-1949. National Archives (United States). Archives Unbound, <https://link.gale.com/apps/doc/SC511159131/GDSC?u=cumhurb&sid=GDSC&xid=2ccc319f>. Accessed 6 Apr. 2020.

II. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon Kodu:117.74.8.

BCA, Yer nr: 272.0.0.11. Fon Kodu: 23.119.31.

BCA, Yer nr:30.10. Fon kodu:110.734.3.

BCA, Yer nr:30.10. Fon Kodu: 89.589.6. s.2.

BCA, Yer nr:30.10. Fon Kodu: 89.589.6. s.3.

BCA, Yer nr:30.10. Fon kodu:110.734.3.
BCA, Yer nr:30.10. Fon kodu: 110.734.2.
BCA, Yer nr:30.10. Fon kodu: 35.201.1.
BCA, Yer nr:490.1. Fon Kodu:590.40.1. s.18.
BCA, Yer nr: 490.1. Fon Kodu: 1045.1015.2. s.29.
BCA, Yer nr:490.1. Fon Kodu:1285.274.4.
BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon kodu:58.72.12. s.1.
BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon kodu:58.72.12. s.2.
BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon Kodu:60.91.10.
BCA, Yer nr:30.18.1.1. Fon Kodu: 5.16.1.
BCA, Yer nr:30.18.1.1. Fon Kodu: 5.21.6.
BCA, Yer nr:30.18.1.1. Fon kodu: 5.21.6.
BCA, Yer nr:490.1. Fon kodu: 611.120.6.
BCA, Yer nr:30.18.1.2 Fon Kodu:94.29.4.
BCA, Yer nr:490.1. Fon kodu:656.188.1.
BCA, Yer nr:30.10. Fon Kodu:42.269.4. s.4.
BCA, Yer nr:30.10. Fon Kodu:42.269.4. s.2.
BCA, Yer nr:30.18.1.1 Fon kodu: 18.22.20.
BCA, Yer nr:30.18.1.2 Fon kodu: 85.119.4.
BCA, Yer nr:30.18.1.2. Fon kodu: 94.36.6.
BCA, Yer nr:490.1. Fon kodu: 2.9.9. s.6.

III. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

DH.MKT.: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.ŞFR.: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi.

DH.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım

PLK.p.: Planlama Koordinasyon

(Kullanılan belgelerin numaraları dipnotlarda verilmiştir.)

RESMÎ YAYINLAR

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1927 Umumî Nüfus Tahriri, Fasikül 1-2, Ankara 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 İlk Teşrin (Ekim) 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, no:75, Ankara 1937.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 65, no:286, Ankara 1950.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, no:410, İstanbul 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 67, no:399, İstanbul 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, no:452, Ankara 1964.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, no:568, Ankara 1969.

SÜRELİ YAYINLAR

I. Gazeteler

Akgün (Şanlıurfa)

Akşam

Anadolu (İzmir)

Anafartalar (Çanakkale)

Ankara

Ant (Bursa)

Bugün

Bugün (Adana)

Ceyhan (Adana)

Cihan (Gaziantep)

Cumhuriyet

Çanakkale

Demokrat (Adana)

Demokrat Çanakkale

Demokrat İzmir

Diyarbakır İçkale

Edirne Postası

Edirne Sesi

En Son Dakika

Engizek (Kahramanmaraş)

Gazikent (Gaziantep)

Gaziyurt (Gaziantep)

Gece Postası

Güney Postası (Gaziantep)

Haber (Gaziantep)

Haber Akşam Postası

Hakimiyet-i Milliye

Halk Dili (Gaziantep)

Hatay Postası (Antakya)

Havadis (Mersin)

Hergün

Hürriyet

Işık (Gaziantep)

İkdam

İstanbul Postası

Kahraman Yurt (Kahramanmaraş)

Kale (Çanakkale)

Karayılan (Gaziantep)

Kudret (Ankara)

Maraş

Maraş Postası

Millet (Adana)

Milliyet

Muğla'da Halk

Seyhan (Adana)

Son Posta

Son Saat

Son Telgraf

Şabat

Şalom

Tan

Tekirdağ

Toros (Mersin)

Trakya'da Yeşilyurt (Kırklareli)

Türk Sesi (Adana)

Türkiyenin Sesi

Ulus Sesi (Mardin)

Urfa

Vakit

Van Postası

Van Sesi

Vatan

Yarın (İstanbul)

Yeni Adana

Yeni Asır (İzmir)

Yeni Gaziantep

Yeni Mersin

Yeni Sabah (İstanbul)

Yeni Ülkü (Gaziantep)

Yeni Yurd (Diyarbakır)

Yeni Yurd (Van)

Yenilik (Şanlıurfa)

Yeşil Tire (İzmir)

Yeşil Tokat

Yeşilğireson (Giresun)

Yeşilırmak (Tokat)

(Yukarıda adları belirtilen gazetelerin kullanılan sayılarının tarihleri, numaraları ve sayfa sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

II. Dergiler

Ardıç-Kahramanmaraş Halkevi Dergisi

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi

Atatürk Yolu Dergisi

Başpınar-Gaziantep Halkevi Dergisi

Belgi Dergisi

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Işık-Mardin Halkevi Dergisi

İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Karacadağ-Diyarbakır Halkevi Dergisi

La Boz De Türkiye

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

Yeni Tokat-Tokat Halkevi Dergisi

(Yukarıda adları belirtilen dergilerin kullanılan sayıları, ciltleri, makalelerinin sayfa sayıları dipnotlarda verilmiştir.)

HATIRATLAR

Arslanyan, Agop: **Adım Agop Memleketim Tokat**, 1. Baskı, İstanbul, 2005. Aras Yay.

Sernin, Andre: **Tokatlı Yetvart'ın Anıları**, Çev. Anais Martin, 1. Baskı, İstanbul, 2009. Pencere Yay.

TELİF ESERLER

Aktar, Ayhan: **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikalar**, 13. Baskı, İstanbul, 2018. İletişim Yay.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezâlimi (1906-1918), C.I., no:23, Ankara, 1995, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bahar L., Beki: **Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri**, Red. Ayşe Döler Kazancıgil, 1. Baskı, İstanbul, 2003. Pan Yay.

Bali, Rıfat N. : **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)**, 3. Baskı, İstanbul, 2009. İletişim Yay.

_____ : **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)**, 9. Baskı, İstanbul, 2017. İletişim Yay.

_____ : **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Devlet'in Örnek Yurttaşları (1950-2003)**, İstanbul, 2009. Kitabevi Yay.

_____ : **Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi**, 5. Baskı, İstanbul, 2010. İletişim Yay.

_____ : **6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar-Hatıralar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2010. Libra Yay.

_____ : **1934 Trakya Olayları**, 2. Baskı, İstanbul, 2008. Kitabevi Yay.

Benbasse, Esther, Aron Rodrigue: **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi: 14-20. Yüzyıllar**, Çev. Ayşe Atasoy, 1. Baskı, İstanbul, 2001. İletişim Yay.

Besalel, Yusuf, **Osmanlı ve Türk Yahudileri**, 2. Baskı, İstanbul, 2004. Gözlem Yay.

Çevik, Hikmet: **Tekirdağ Tarihi Araştırmaları**, 1. Baskı, İstanbul, 1949. Ahmet Sait Basımevi.

Çolak, Melek: **Milas Yahudileri**, 1. Baskı, Ankara, 2003. Ümit Yay.

Dündar, Fuat: **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, 2. Baskı, İstanbul, 2001. Çivi yazıları Yay.

Faraç, Mehmet: **Son Gavur**, 1. Baskı, İstanbul, 2004. Günizi Yay.

Galante, Avram: **Historie Des Juifs De Turquie**, 9 Cilt, C.IV, 1. Baskı, İstanbul, 1986, İSİS Yay.

_____ : **Türkler Ve Yahudiler**, 3. Baskı, İstanbul, 1995, Gözlem Yay.

Güleryüz, Naim A. : **Gaziantep Yahudileri**, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, 2012. Gözlem Yay.

_____ : **Tarih Boyunca Trakya ve Anadolu'da Yahudi Yerleşim Yerleri**, 2 Cilt, C.II, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, 2018. Gözlem Yay.

_____ : **Tarihte Yolculuk Edirne Yahudileri**, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, 2014. Gözlem Yay.

_____ : **Türk Yahudi Basını (Sürelî Yayınlar) Tarihi**, yay. haz., Gila Erbeş, 1. Baskı, İstanbul, 2015. Gözlem Yay.

Güllü, Ramazan Erhan: **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi**, 1. Baskı, İstanbul, 2018. Ötüken Yay.

Haker, Erol: **Bir Zamanlar Kırklareli’de Yahudiler Yaşardı**, Çev. Natali Medina, yay. haz., Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, 2006. İletişim Yay.

Karpat, Kemal H. : **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Çev. Bahar Tırnakçı, 2. Baskı, İstanbul, 2010. Timaş Yay.

Levi, Avner: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler Hukukî ve Siyasî Durumları**, Red. Rıfat N. Bali, 3. Baskı, İstanbul, 2010. İletişim Yay.

Levi, Moris ve diğerleri: **Şalom’da 60 Yıl (1947-2007)**, 1. Baskı, İstanbul, 2007. Gözlem Yay.

Nahum, Henri: **İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl**, Çev. Estreya Sevil Vali, 1. Baskı, İstanbul, 2001. İletişim Yay.

Pardo, Sara: **Sevgili İzmir Beni Tanı- Dünden Yarına İzmir Yahudileri**, 1. Baskı, İstanbul, 2007. Etki Yay.

Salzmann-Gürsan, Ayşe: **Travels In Search Of Turkey’s Jews**, 1. Baskı, İstanbul, 2011. Libra Yay.

Shaw, Standford J. : **Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler**, 1. Baskı, İstanbul, 2008, Kapı Yay.

Yalçın, Durmuş ve diğerleri: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 1. Baskı, Ankara, 2014, ATAM Yay.

MAKALELER

Amado, Selim: “İzmir Nostaljisi”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.13-29.

Arslan, Hammet: “Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, S.2, C.5, 2016, s.197-224.

Atlas, Duygu, Mesut Alp: “Mardin Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.31-45.

Aydoğan, Erdal, “Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Olayları”, **Belgi Dergisi**, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., S.16, C.2, Yaz 2018, s.878-894.

Aysal, Necdet: “Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler ‘Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı’”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S.44, C.11, Ankara, Güz 2009, s.581-625.

Bali, Rıfat N. : “Adana Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.47-65.

_____ : “Diyarbakır Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.67-111.

_____ : “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Azınlıklar-I “Yirmi Kur’a İhtiyatlar” Olayı”, **Tarih ve Toplum**, S. 179, C. 30, İstanbul, Kasım 1998, s.260-274.

_____ : “Edirne Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.113-147.

_____ : “Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin “Anavatana Geri Dönün” Çağrısının Türkiye’ye Etkisi”, **Toplu Makaleler-I Tarihin Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, 2013. Libra Yay., s.327-348.

_____ : “Gayri Müslim Yurttaşlar Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Ortaya Çıkan Görüşler: Bir Bilanço Denemesi”, **Toplu Makaleler-I Tarihin Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, 2013. Libra Yay., s.473-487.

_____ : “Tamamiyle Lüzumsuz Bir Meşgale: Ciddi Araştırmacı Olmak”, **Toplu Makaleler-III Kitabiyat Yazıları**, 1. Baskı, İstanbul, 2013. Libra Yay., s.67-77.

_____ : “Türk Yahudi Toplumunun Yavaş Yavaş Yok Oluşu”, **Toplu Makaleler-I Tarihın Ufak Bir Dipnotu Azınlıklar**, 1. Baskı, İstanbul, 2013. Libra Yay., s.305-318.

_____ : “Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları I”, **Tarih ve Toplum**, S.186, İstanbul, Haziran 1999, s.379-387.

Bihar, Rivka: “Antakya Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.149-161.

Çavdar, Necati: “Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-1845)”, **Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014)**, C.1, s.327-350.

Demir, Şerif: “Adnan Menderes ve 6-7 Eylül Olayları”, **Yakın Dönem Tarih Araştırmaları**, 2010, s.37-63.

Güçlü, Muhammet: “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.1, C.8, Haziran 1993, s.157-182.

İnalcık, Halil: “Bursa” , **DİA**, C.6, 1992, s.445-449.

Karabatak, Haluk: “Türkiye Azınlık Tarihine Bir Katkı 1934 Trakya Olayları ve Yahudiler, **Tarih ve Toplum**, S.146, C.25, İstanbul, Şubat 1996, s.4-16.

Kardaş, Abdülaziz: “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Van’da Basın (1908-1915)”, **Turkish Studies**, S.13, C.8, Ankara, Fall 2013, s.1189-1204.

Kaya, Yakup: “1957 Genel Seçimlerinin Türk Siyasi Yaşamına Yansımaları”, **Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.20, 2018, s.585-600.

Koen, David: “Mersin 1942”, **Türkiye’deki Yahudi Toplumlarında Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.225-235.

Levi, Avner: “Elza Niyego Olayı ve Türk-Yahudi İlişkilerine Yeni Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, S. 25, C. 5, İstanbul, Ocak 1996, s.23-27.

_____ : “1934 Trakya Yahudileri Olayı Alınamayan Ders”, **Tarih ve Toplum**, S. 151, C. 26, İstanbul, Temmuz 1996, s.10-17.

Özel, Jeni, Dona III. Kasuto: “Lişan Didan Ve Van Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.241-252.

Özdeğer, Hüseyin: “Gaziantep”, **DİA**, C.13, 1996, s.466-469.

Özgen, Özden: “Hakkari Bölgesinde Yaşamış Dini Topluluklar”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, S.6, C.3, 2016, s.33-53.

Şanlı, Süleyman: “Türkiye’nin Doğu Yahudileri Üzerine Etnografik Bir Alan Araştırması”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ANARSAN Sempozyumu Özel Sayısı, S.2, C.11, Ekim 2018, s.1281-1293.

Toktaş, Şule: “1950’ ler İstanbul’unda Gayrimüslim Azınlıklar Ve Nüfus Hareketleri: Türkiye Yahudi Cemaati”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, İstanbul, Kasım 2009, s.97-114.

Toprak, Zafer: “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu”, **Toplumsal Tarih**, S.34, C.6, İstanbul, Ekim 1996, s.19-25.

Turan, Ahmet Nezihi: “Şanlıurfa”, **DİA**, C.38, 2010, s.336-341.

Yolak, Reneta Sibel: “Tokat Yahudileri”, **Türkiye’deki Yahudi Topluluklarından Geriye Kalanlar**, Der. Rıfat N. Bali, 1. Baskı, İstanbul, 2016. Libra Yay., s.253-257.

TEZLER

Akı, Özlem: **Cumhuriyet’ten Günümüze Çanakkale Yahudileri**, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2014

Batur, Bülent: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Vatandaşlıktan Çıkarma Ve Vatandaşlığa Kabul (1923-1950)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014

Boran, Zühal: **Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2018

Erselcan, Deniz Nilüfer: **Perspectives Of Turkey's Jewish Minority And Turkish-Jewish Immigrants In Israel: The Narratives Of The Mass-Migration Of Jews To Israel Between 1945 And 1955**, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009

Günay, Nejla: **Maraş Ermenileri (XIX. Yüzyıl)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Gürelli-Gökçe, Zeynep N. : **İzmir Yahudilerinin Kimlik Algılamaları**, Manisa Celâl Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2019

Özdemir, Ülkühan: **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler Ve Hahambaşılık**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000

Savur, Şenay: **1960-1970 Arasında İzmir'de Sosyal Yaşam**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2019

Şahin-Saygı, Başak: **Türkiye'de Azınlıklara Yönelik Algı: Bursa Yahudileri Örneği**, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2017

Şanlı, Süleyman: **Culture, Migration And Memory Of Eastern Jews Of Turkey**, Yeditepe University Department Of Anthropology, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015

İNTERNET KAYNAKLARI

Hanri Çiprut, "Hatay Musevi Cemaati Vakfı Başkanı Şaul Cenudioğlu: Filistin'den geldik, 23 asırdır buradayız", *Avleromoz*, 26 Haziran 2016,

<http://www.avleremoz.com/2016/06/26/hatay-musevi-cemaati-vakfi-baskani-saul-cenudioğlu-filistinden-geldik-23-asirdir-buradayiz/>

